De socialisten: Personen en stelsels Deel 1: Het socialisme vóór de negentiende eeuw

H.P.G. Quack

bron
H.P.G. Quack, *De socialisten: Personen en stelsels. Deel 1: Het socialisme vóór de negentiende eeuw*. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam 1911 (4de druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/quac001soci01_01/colofon.htm

AAN DE NAGEDACHTENIS VAN
Jhr. Mr. J. DE BOSCH KEMPER.

Hoofdstuk I.
Inleiding.

De tijd is gekomen dat een nieuwe poging mag worden gewaagd, om den ganschen stroom van het Socialisme in zijn dwalenden en kronkelenden loop stap voor stap na te gaan. Die tocht kan de moeite beloonen. Wij zullen een zeer slechte gids blijken te zijn, wanneer wij u, die geneigd zijt ons te volgen, niet tot de meest afwisselende natuurtooneelen en gezichtspunten kunnen leiden. Het wild dooréén groeiend woud: de stilstaande en moerassige vijver midden in 't bosch, donker en zwart getint door de in de lucht rennende wolken: de strijd in het zwerk tusschen rollende luchtgevaarten die bloedstrepen vertoonen: de zandige, zonnige heidevlakte met haar onkruid van bremstruiken: de moeielijk te beklimmen steenachtige bergrug: en straks het vergezicht naar beneden op 't dal, waar met het vallen van den avond zachtroode en lichtblauwe kleuren zich over alles uitgieten, tinten, die fantastische afmetingen en evenredigheden geven aan de bestaande lijnen en vormen: - zoodat men als in een fatamorgana paleizen en zuilengangen in de verte meent te zien, en als beleefde men een herdersidylle, sierlijke groepen van vroolijk voorttredende reeën zich op 't maatgeluid naar gindschen Griekschen tempel waant te zien spoeden: - dat alles kunnen wij voor uw oogen laten ontrollen, terwijl dicht bij ons de wateren blijven ruischen van die oude gevaarlijke en verleidelijke rivier.

Zijn de teugen van dat water nog even bedwelmend; geven zij nog steeds aan allen die eigenaardige dronkenschap?

Twijfel is mogelijk, nu wij ook uit de reiën der Economisten soms mannen zagen naderen, die enkele teugen uit dien stroom niet schenen te versmaden. Er zijn - om alle beeldspraak te laten varen - sinds 1850 tal van achtbare deftige geleerden, ingetogen karakters, die onder één of anderen vorm of bijvoeging zich den naam van Socialisten soms laten aanleunen. Het Engeland van het midden der negentiende eeuw hoorde met eenige verbazing, dat een van zijn edelste mannen, Maurice, omgeven door een stoet van vrienden, onder wie men Charles Kingsley, Ludlow, Hughes en den lateren markies van Ripon opmerkte, openlijk zich gingen noemen Christen-Socialisten. En sinds het jaar 1872 zagen wij

telkens in de maanden September of October, midden in 't hart van Duitschland, te Eisenach onder aan den Wartburg, of te Frankfort, een congres vergaderen, bestaande uit de beste Economisten uit het Duitsche rijk, een Brentano, Schmoller, Adolph Wagner en zooveel anderen, die zelfs met zekere affectatie een naam voerden, hun door 't publiek geschonken, den naam van Katheder-Socialisten. Het scheen dus werkelijk dat dit woord Socialisme niet meer alléén smaad aanduidde, dat er toenadering denkbaar was tusschen de theorieën van Economisten en Socialisten.

Trouwens, de Politieke Economie had zelve daartoe aanleiding gegeven. De opvolgers der voortreffelijke mannen, die het gebouw der staathuishoudkunde op zijn grondslagen vestigden, hadden niet altijd den onbevangen blik van den grooten meester Adam Smith, niet altijd het diepe inzicht van een Ricardo weten na te volgen; zij waren gaan voortwerken op enkele weinige gegevens en hadden het gebouw der Economie iets bekrompens, iets onwaars gegeven. Vooral sommige Fransche meesters hadden deze éénzijdigheid tot uiterste consequentiën doorgevoerd. Reeds J.B. Say gaf het voorbeeld, Charles Dunoyer was gevolgd met zijn zoo dikwijls gladgepolijste oppervlakkigheden, totdat Bastiat in zijn ‘Harmonies Economiques’ sterk geverniste schilderijen leverde, en er zijn werk van scheen te maken om alle harde toestanden te ‘embelliseeren’. Met een schitterende rhetorica werd de wetenschap der staathuishoudkunde vervalscht in het belang der bezitters. In de school der Economie was alles optimisme, behalve alléén de wanklank van de leer van Malthus, met welke leer men het echter niet te nauw nam. Uit den eigen aanhang der Economisten zelven waren tegen zulke voorstellingen bij tijd en wijle protesten aangeteekend. Bekend is de scherpe bladzijde van Friedrich List[1)] uit zijn werk: ‘Das Nationale System der Politische Oekonomie.’ Zelden is onbarmhartiger kritiek op een auteur uitgeoefend, zelden een boek meer aan flarden gescheurd, dan hier met de hoofdstukken van J.B. Say werd gedaan. List toonde zoo duidelijk mogelijk aan, dat men zich niet moest verbeelden, dat door dit vormenspel van Say, met al die schijnbaar eenvoudige begrippen, werkelijk het vraagstuk der maatschappij werd opgehelderd. En wat List in Duitschland deed, had Sismondi in Frankrijk reeds in 1819 uitgesproken. Hij wees juist op het geweldig uiteenloopen der verschillende belangen, dat door de mannen der school werd miskend. ‘Wat is het geval?’ - zeide hij - ‘de arbeider vraagt voedsel om te leven, de patroon vraagt arbeid om te winnen’[2)]. De optimistische toon mocht dus niet alleen worden gehoord: er was geen harmonie mogelijk, wanneer op zulk een wijze de drijfveeren van de productie onder de menschen verschilden. De Economie deed

1) Friedrich List, ‘Gesammelte Schriften’, herausgegeben von L. Haüsser. Dritter Theil. 1851. Pag. 341.
2) Zie ‘Nouveaux Principes d'Economie Politique’, par J.C.L. Simonde de Sismondi. Paris 1827, tweede druk, I, 91. - voorts voor de twee volgende citaten: II. p. 140 en 364.

voorts verkeerd - zoo vervolgde hij - om alleen op die productie te letten. 'Wanneer men tot oogmerk der maatschappij slechts neemt de vermeerdering van rijkdom, komt men er toe, om het doel aan de middelen op te offeren. Men verkrijgt grootere productie, maar men koopt ze ten koste van bevolking en ellende: men vervaardigt schoonere weefsels in de fabrieken, maar men kleedt de arbeiders die ze bewerken met grovere stoffen... Wanneer men de Economisten hoort redetwisten, zou men meenen, dat de mensch zich tot eene maatschappij heeft vereenigd, niet om zijn geluk te verzekeren en te bevestigen, maar om tot lageren prijs metalen knoopen of katoentjes te produceeren.' Wel is waar, Sismondi wist niet veel raad te schaffen: 'Ik beken het, na aangetoond te hebben, waar volgens mijn inzicht het beginsel en aan welke zijde de rechtvaardigheid is, gevoel ik niet het vermogen te bezitten, om de lijnen van uitvoering te trekken. De *verdeeling* der krachten van den arbeid tusschen hen, die ter voortbrenging medewerken, schijnt mij vol gebreken: maar bijna onbereikbaar komt het mij voor, een toestand van 't eigendom te ontwerpen, die geheel verschillend is van den toestand door de tijden ons gegeven.' Hij vertwijfelde: maar door zijn stoot was gebleken dat theoretisch het gebouw der Economie eenigszins wankel stond.

En wat de theorie soms vermoedde, bewees de ondervinding der feiten om ons heen. Meer dan een halve eeuw was nu de Economie in aanzien, haar beginselen waren zooveel doenlijk in toepassing gebracht. En als van-zelf drong de vraag zich op, of het resultaat dier beginselen in de maatschappij zoozeer de sympathie verdiende. En men kwam bij zulk een onderzoek tot ontmoedigende antwoorden. Vooral in Engeland werd de vraag gedaan, na de toepassing van den stoom op de fabrieken, na het bouwen der spoorwegen, en na het afschaffen der beschermende wetten. En een Fawcett was eerlijk genoeg te bekennen, dat dit alles voor de groote massa niet veel geholpen had[1)]. 'Iedere mededeeling van de laatste drie maanden der tabellen van het handelsministerie wijst op een vermeerdering van in- en uitvoer; toch blijft voor de meerderheid van ons volk de harde worsteling voor het bestaan dezelfde, en het is geen onaanzienlijke minderheid, die in morsige ellende en verlagende armoede leeft.' - 'De productie is boven de meest hoog gespannen verwachting gerezen, toch schijnt voor den arbeider de dag, om het ééns ruim en volop te hebben, zoo ver verwijderd als ooit te voren, en in de ellendige woningen wordt een even hardnekkige strijd als vroeger tegen behoefte en gebrek gestreden. Een diep wantrouwen is zoo ontstaan tegen de fundamenteele beginselen, waarop de maatschappij is gebouwd'. - De tegenstelling van het heerlijk schoone resultaat der productie en de betrekkelijk geringe vorderingen in de verdeeling der welvaart onder de leden der maatschappij kwam vooral uit bij het bezien van een der schoonste algemeene

1) Zie 'Essays and Lectures on Social and Political Subjects', by Henry Fawcett and Millicent Garrett Fawcett. 1872. p. 4-8.

tentoonstellingen, die het Europa der 19de eeuw heeft aanschouwd, die van Parijs in 1867. De industrie van Europa was tot het toppunt gekomen. Toen Michel Chevalier vóór de verslagen der Juries over de waardeering der voortbrengselen zijne zoo breede inleiding schreef, een meesterstuk van heldere nauwkeurige uitéénzetting van den vooruitgang op het gebied der industrie, toen scheen het den lezers soms toe, alsof Europa niet veel meer op dit gebied had te doen, alsof het verre Westen en het verwijderd Oosten nu aan de beurt zouden zijn: - de meesten waren in een stemming om zich illusies te maken; maar bij niet weinigen kwam de uitroep op de lippen: ‘de productie is uitstekend: maar hoe staat het met den producent?’ En men behoefde niet zeer diep het onderzoek voort te zetten, om tot de slotsom te komen, dat de arbeider zelf het minste aandeel had aan al die weelde, op welke de door hem voortgebrachte heerlijkheden wezen.

Inderdaad leverde de blik op de groote maatschappij een ander schouwspel op dan de handboeken der Economie voortooverden, die geregeld sloten met een apologie en apotheose der 19de eeuw. Er waren breede schaduwen te zien op het veld onzer maatschappelijke welvaart. Een tal van tegenstrijdigheden werd waargenomen. Met de stijgende productiviteit had het aandeel van den arbeider in het tot stand gebrachte moeten rijzen: arbeidsloon had arbeidsvrucht moeten zijn, volgens de schoone uitspraak van den Mecklenburger conservatieven economist von Thünen; en integendeel, de loonen schenen, hoe schooner en talrijker de producten werden, nog te dalen. Meer en meer scheen daarenboven voor den arbeider het gevoel van vreugde, van opgewektheid onder het werk verbannen te worden. De oorzaken daarvan waren hoofdzakelijk de volgende. Vooreerst was alle rust weggenomen, omdat het gevoel van zekerheid van bestaans-middelen in de toekomst verdwenen was[1]. Michel Chevalier had het vroeger snijdend uitgesproken: ‘in den tegenwoordigen toestand der industrie is voor den arbeider de dag van morgen een vraagteeken’. Als er een crisis kwam, of als de concurrentie het eischte, werd het loon verminderd of onthouden: men had geen zekerheid, geen stevigheid voor volgende dagen: alles was precair, veranderlijk en wisselvallig. Daarmede verwant was dan het bittere gevoel, dat de verantwoordelijkheid voor eigen materieel verderf of geluk verplaatst was. Was men arbeider in de groote industrie, dan hing men toch eigenlijk af van de conjunctuur van de beurs. Daalden de prijzen van het artikel, zoo stond men zonder werk. Men kon het niet helpen, of men werk had of niet, of het loon steeg of verminderde. De suikermarkt daalde in Londen: fluks werden de suikerjongens in onze steden op straat gezet. En dat alles werd in de hand gewerkt door de onpersoonlijke verhouding tusschen patroon en arbeiders.

1) Hermann ziet in die vastheid der toekomst juist het onderscheid der welgestelden en onbemiddelden. Zie ‘Staatswirthschaftliche Untersuchungen’, 2e Edit. 1870, p. I.

Vroeger kende de meester zijn gezellen, zijn knechts. Er was een onderlinge vaste band, grondslag van vertrouwen tusschen patroons en werklieden. Maar sinds het te loor gaan van dien band waren de maatschappelijke verhoudingen zoo gewijzigd. De kleine bazen verminderden in getal; de middelmatige zaken trokken zich samen tot zeer groote ondernemingen; de takken van nijverheid kwamen veelal onder de heerschappij der naamlooze vennootschappen. De arbeiders hadden nu te doen met directeuren van maatschappijen. En uit den aard der zaak weet zulk een directeur niet eens, wie op de onderste trappen van zijn zaak werken. Voor hem zijn het cijfers van werkkracht, geen medearbeiders. En die scheiding tusschen patroon en arbeiders dreigt steeds grooter te worden. - Ziedaar slechts enkele verschijnsels, allen gevolgen van het streven, om de productie zoo groot mogelijk te maken en tot den geringst mogelijken prijs voort te brengen. De groote zorg voor de consumenten had uitgewerkt, dat de toestand der producenten in de schaduw werd gelaten.

De economische wetenschap zelve en het schouwspel, dat wij om ons heên zagen, gaven dus beide aan de hand, dat sommige grieven der Socialisten tegen de Politieke Economie betrekkelijk gerechtvaardigd waren.

Drie begrips-wijzigingen zijn nu als het ware de brug geweest, om tot een nadere en meer wetenschappelijke beschouwing van het Socialisme over te gaan. Zij betreffen 1° een andere opvatting van het begrip van arbeid (arbeidsvermogen), 2° een betere waardeering van het gemeenschapsgevoel, en 3° een herziening van het '*laissez-faire*' beginsel.

I. Het hoofdstuk van den arbeid werd vooral nader getoetst. Het stelsel van de Economie, ontwikkeld volgens de begrippen der vroegere abstracte leer, liep noodzakelijk hierop uit, dat arbeid een koopwaar was. Een productieve kracht, die als een handelsartikel op de markt kwam, en die als zoodanig viel onder de wetten van vraag en aanbod. Onverschillig werd zoo de menschelijke persoonlijkheid, in welke de productieve kracht stak: de arbeid werd geheel en al afgescheiden van den persoon: 't werd als 't ware een gegeven buiten den mensch om. Een arbeidersbevolking werd op die wijze slechts een uitzetbare of in te krimpen massa van productieve krachten. Vrouwen en kìnderen werden weldra ook hierbij gerekend; want ook zij hadden lichaamskracht te verkoopen, en, waar de machine juist niet den sterken arm van den man noodig had, konden zij dienst doen. Zij behoorden dan tot de categorie der onrijpe arbeidskrachten, die als zoodanig minder waarde hadden. En te zamen - rijpe en onrijpe arbeidskrachten - werden zij de proletariërs onzer maatschappij. Zij allen stonden nu onder de theorie van het contract, het ware maatschappelijk contract, van hetwelk Rousseau nog niet had gesproken. De vraag- en aanbodsleer werd er ten volle op toegepast: dezelfde wet, die den prijs van het koorn bepaalde, wees ook den prijs van den arbeid aan. Wel waren er eenige tegenwerpingen te maken. Het graan kon vrij onder dle wet worden

gebracht, omdat, als de waarde hier of daar boven of beneden het gewone peil stond, het zeer gemakkelijk van de ééne plaats naar de andere kon worden vervoerd. Een vaste marktprijs van dat koorn was dus mogelijk. Maar de arbeiders met hun huisgezinnen waren niet zoo licht van het ééne gewest naar het andere te brengen. De zuivere theorie leerde dit reeds, en de ervaring voegde er het volgende aan toe: te weten, dat juist, wegens die betrekkelijke onbeweegbaarheid van den arbeidersstand, de prijs van den arbeid in den regel werd bepaald door de minieme som, noodig om op de plaats waar men woonde te blijven leven. Met de broodprijzen - men zag het - wisselden overal de loonen, die niet anders werden dan kosten van onderhoud. Niettegenstaande deze bezwaren hielden de Economisten zich vast aan hun wet: op den prijs van den arbeid werd de vraag- en aanbodsleer, de quantitatieve verhouding tusschen die twee machten, steeds toegepast.

Maar de nieuwere beschouwing, de diepere opvatting leerde. dat arbeid niet alléén een zaak is, niet alléén een koopwaar, die als zoodanig op de markt komt[1]. Arbeid is een stuk van het menschelijk leven, een levens-uiting van een vrije persoonlijkheid: arbeid kan niet worden afgezonderd van den persoon. De eigen persoon van den arbeider wordt, bij 't bedingen van den arbeid, zelf in dienst genomen. Wil men arbeid bij fictie een koopwaar noemen, dan is het in allen geval een koopwaar van zeer bijzonderen aard, met eigen levensvoorwaarden en beginsel. 'Elke andere "waar" kan korteren of langeren tijd in voorraad blijven zonder veel te verminderen in gehalte of hoeveelheid. De arbeid niet. Die koopwaar kan geen dag onaangewend blijven zonder tevens te zijn verloren. De arbeid van heden kan niet na heden nog worden verkocht, want morgen zal zij opgehouden hebben te bestaan.' Wat voorts den arbeider van alle verkoopers van andere koopwaren doet verschillen, is zijne armoede. Hij moet leven, dus tot elken prijs zijn koopwaar van de hand doen. De patroon kan desnoods wachten, totdat er andere arbeidskrachten op komen dagen, die voor nog minder prijs hun waar willen afstaan: maar de arbeider kan niet wachten. Zijn gezin moet leven. De questie wordt dus voor den arbeider in dezen vorm gewijzigd, of, bij een gedwongen verkoop, dezelfde prijzen kunnen bedongen worden als bij een vrijwilligen verkoop. En het antwoord op deze vraag kon niet dubbelzinnig zijn: de prijzen van goederen in zulke omstandigheden onder den hamer gekomen, wezen het uit. Een dergelijke toestand bracht nu werkelijk dikwijls de arbeiders tot wanhoop. Te meer, omdat de overtuiging levendiger werd, dat van de drie agenten der productie: de eigenaar van 't land, die van het kapitaalsvermogen, en die van de arbeiderskracht, toch eigenlijk de arbeider alléén een zeer waarachtig offer bracht[2]. Hij gaf

1) Zie Stanley Jevons, 'The theory of Politicial Economy', 1871 p. 256, en Brentano, 'Die Arbeitergilden der Gegenwart', II, p. 6 seqq.
2) Zie daarover H. Roesler 'Ueber die Grundlehren der von Adam Smith begründeten Volkswirtschaftstheorie', zweite Auflage 1871. p. 114.

iets, dat hem persoonlijk moeite kostte; de kapitalist behoefde zich slechts iets minder te ontzeggen. En dat offer, dat dus zoo nauw samenhing met zijn persoon, hoe slecht werd het vergolden! De producent scheen slecht dáár te zijn ter wille van het product.

II. Tegelijk met de nieuwere opvatting van het begrip arbeid, brak nu een betere waardeering door van het gemeenschapsgevoel in economische vraagstukken. Langen tijd duurde het, voordat dit element naast het individueele motief in de wetenschap der economie zich wist te doen gelden. Bij de oude Economisten werd alles teruggebracht tot een verstandig egoïsme. De particuliere werkkring van een ieder was en bleef de hoofdzaak. In concurrentie met elkander werkten en botsten privaatbelangen. Eerst veel later werd begrepen, dat egoïsme en concurrentie der individuen in het economische niet alles kunnen doen, dat zij niet alle economische behoeften kunnen bevredigen. Er werken nog andere krachten in de maatschappij, en deze is meer dan een optelsom van individuen. Reeds een blik op het huisgezin deed dien anderen machtigen factor opmerken: het gemeenschapsgevoel. En sinds eenigen tijd heeft men dan ook aan dat tweede element, het begrip der gemeenschap, een plaats ingeruimd ter zijde van het egoïsme. Naast den individueelen particulieren werkkring, waarbij allerlei afzonderlijke kringen, door de verdeeling van arbeid, elkander elk uit hun eigen standpunt zelfstandig aanvullen of bestrijden, staat de sociale vorm, waarbij men zijn middelen bewust bij elkander voegt, om te zamen één doel na te jagen, waarbij men op den vóórgrond stelt, dat het leven hier op aarde een samenleven en samenwerken is. De zelfverloochenende drijfveeren, die het heil der anderen in de eerste plaats bedoelen, komen hier te pas. Men gevoelt dan, dat het hoogste geluk daarin bestaat, zegen aan anderen te geven. Dat samenzijn, dat samengaan, dat samenwerken was nu werkelijk, toen men er meer de oogen op leerde vestigen, overal in de maatschappij zichtbaar. Soms was het ontstaan uit gemeenschappelijke onderdrukking, elders was het een uiting van een gevoel van broederschap. Men wist, dat men te zamen behoorde, dat associatie minstens even gewettigd was als concurrentie. De standen, die anders zoo scherp van elkander werden afgescheiden, wanneer het egoïsme de hefboom bleef, moesten gevoelen, dat haar doen en werken van beslissenden invloed op elkanders lot was, daar allen van elkander afhankelijk zijn. Alle klassen moesten begrijpen, dat zij voor elkander verantwoordelijk waren. Onze tijd heeft nu dat communauteits-gevoel bijzonder wakker geschud. De band van gemeenschap wordt sterker gevoeld; er wordt begrepen, dat de overige burgers vóór- of tegenspoed lijden, wanneer één van hen vóór- of tegenspoed ondervindt. In de vroegere economische levensbeschouwing werd dit waarlijk niet vermoed. Te goeder trouw zorgde men alleen voor zich zelven, al moesten de anderen daardoor aan 't verderf ten prooi worden gegeven. Men deelde in de practijk geheel en al de zienswijze van den machine-fabrikant Nasmyth. Voor de koninklijke commissie,

belast met het onderzoek naar de 'trade-unions', werd ook hij geroepen. Hij verdedigde dáár de meening, dat het voor den fabrikant wenschelijk was, dat op een groote massa arbeiders kon gewezen worden, die om werk verlegen waren. Hij deelde tevens mede, dat hij in 't bijzonder groote winsten had behaald door volwassen arbeiders te ontslaan en in hun plaats nog pas beginnende knapen te nemen. Toen men hem vroeg, of hij wel eens daarover had nagedacht, wat uit zulke ontslagen arbeiders en hun gezin zóó moest worden, zeide hij deze woorden: 'ik weet dat niet, maar ik zou het aan de natuurlijke werkingen der maatschappij zelve overlaten'[1]. Welnu, zulke gedachten en uitspraken, die vroeger algemeen gangbaar waren, zullen allengs meer zeldzaam worden. Wil men het onderscheid in dit opzicht tusschen het verleden en heden nog eens scherp begrensd zien uitkomen, dan lette men op de Engelsche landbouwtoestanden. Vroeger, wanneer men die toestanden besprak in de handboeken der economie, twistte men slechts hierover, of landbouw in het groot of landbouw in het klein te verkiezen was: men vergeleek dan Frankrijk met Engeland, en kwam tot het resultaat, dat de productie, het resultaat in hoeveelheid graan en vee, bij den zoogenaamden grooten en kleinen bouw ongeveer dezelfde hoogte bereikte. Men hield zich dus eenvoudig bezig met de ossen en mudden haver. Doch men vergat daarbij in Engeland eens op de arbeiders, die aan den landbouw bezig waren, de aandacht te vestigen. Eerst sinds 1866 en 1867 - door den drang van het sociale idee - heeft men het gaan doen, en allerlei donkere tooneelen zijn aan het licht gekomen: loonen van 9 à 10 shillings in de week, totaal gebrek aan arbeidershuisjes, omdat de landheer dan te veel aan de armenwet moet betalen, voortwoekeren van het nomadisch '*gang*'-systeem[2]. Sinds heeft men de questie tusschen 'grande et petite culture' nog uit een ander oogpunt, het sociale, leeren bezien.

Onze tijd heeft dan ook de vormen en uitingen van dit sociale idee bij uitstek gaan ontwikkelen. De gemeenschapszin is gaan werken en heeft overal nieuw leven gaan wekken. Wie denkt niet aan geheel de uitbreiding van het coöperatie-idee met haar winkelvereenigingen en productieve genootschappen: aan het gewichtig samenstel der verzekerings-inrichtingen voor de lagere klassen? Al die vormen zijn de draden te noemen van een goed socialisme, ingeweven in het maatschappelijk kleed[3].

III. In de derde plaats werd in de leer der staathuishoudkunde herzien het begrip: '*laissez-faire, laissez-passer*'[4]. De vroegere

1) Zie Brentano, 'Arbeitergilden, enz.' II, p. 165. Zie over James Nasmyth ook vooral Karl Marx 'Das Kapital', Dritter Band, erster Theil, 1894, pag. 72 en volgende.
2) Zie Fawcett 'Essays and lectures', 1872, p. 164 seq.
3) Zie Schäffle 'Kapitalismus und Socialismus', 1870. p. 459.
4) Zie vooral J.E. Cairnes 'Essays on Political Economy, theoretical and applied', 1873. p. 232 seq.

economische beschouwing was gevestigd op het meest absolute begrip van vrijheid. Eerst allengs begon men in te zien dat absolute vrijheid niet veel beteekende voor hen, die geen middelen hadden om van die vrijheid gebruik te maken. Wanneer de uitrusting der natuurgoederen, met inbegrip der kapitaalsvermorgens, reeds aan enkele weinigen was toebedeeld, hadden de anderen niet veel aan een heilgroet die hun kwam zeggen: concurreert in volkomen vrijheid. Vrijheid werd op die wijze in hoofdzaak een vrijheid voor de rijken, of, waar men het begrip in toepassing zag gebracht door de niet-bezittenden, daar herhaalde zich de geschiedenis van den ijzeren en aarden pot; zij gingen te zamen op weg, weldra werd de aarden pot te gruizel gebroken. Laat in ongestoorde vrijheid tegen elkander wedijveren en strijden de kleine legerbenden tegen de groote troepenmassa's, en de groote bataljons zullen het winnen. Zóó wonnen het overal de groote kapitalen. Het '*laissez-faire*' of vrijheidsbeginsel liep in de practijk uit op overmacht van de door de geschiedenis (het verleden) ontwikkelde bezitsverhoudingen, ten nadeele van den arbeid die niets bezat, en op overmacht van het groot-bezit op het klein-bezit.

Daarom kwam uit economische begrippen langzamerhand het denkbeeld op, of er niet iets meer te doen was dan altijd het begrip van negatieve vrijheid, van 'laissez-faire', op den voorgrond te stellen: of niet de voorwaarden van het bestaan en van den strijd der economische belangen beter moesten worden afgebakend. Op twee punten of questiën zag men dan ook allengs de aandacht der verschillende landen zich vestigen: of er niet perken waren te stellen aan de heerschappij der groote kapitalen, zooals die in de naamlooze vennootschappen vooral zich had weten te vestigen; en of het zoogenaamde kleine bezit, het belang der kleine handwerksbazen, niet eenigszins meer moest worden verzekerd en beveiligd? En daarbij werd dan ook wel degelijk ter harte genomen het vraagstuk, wat men zou kunnen doen, om den arbeidersstand weder tot een gezond lid van de menschelijke maatschappij te maken. Met andere woorden, men begon het vormend beginsel der staathuishoudkunde te eerbiedigen en te waardeeren. Een economist moest meer kunnen doen, dan zich te onthouden en eenvoudig de armen over elkander te kruisen: wel degelijk behoorde tot zijn taak een beschutting der economisch zwakkeren tegenover de sterkeren. Economie was - zoo redeneerde men nu - een kunst. Haar taak was niet enkel verklaren, maar ook helpen. De vorige opvatting ging bijkans alléén uit van het begrip, dat er vaste natuurwetten in het economische leven der volken waren, natuurwetten, aan welke niet te veranderen viel, die onder alle hemelstreken dezelfde bleven. Doch de fout was, dat men op die wijze voor werk der natuur hield, wat veeltijds slechts werk der geschiedenis was: men durfde dan niet veranderen, terwijl het menschenwerk juist wijziging en hervorming toelaat. Reeds daarom moest Economie een kunst, een remedie zijn, omdat er in de maatschappij niet één economische wil is, omdat de maatschappij bestaat uit een groepeering van bezitters van gedeelten en

gedeeltetjes, die ieder hun eigen beschouwing en inzicht op het terrein van productie en bevrediging der behoeften hebben. Zij moeten een zekere leiding gevoelen. Niet uitsluitend op den weg van beneden naar boven, den natuurgroei, maar ook op de hand, die van boven af de richting aanwijst, moet gelet worden. Dit vormend element nu der Economie was dus geheel en al verwant aan kunst, het leidde tot organisatiën, waarbij het begrip van '*laissez-faire*' op den achtergrond geraakte. Tegen het technische, zelfs het artificieele, was bij zulk een nieuwe beschouwing geen volstrekt bezwaar. Dit alles viel samen met een eenigszins breeder opvatting van het staatsbegrip, dat toe nu toe ook veel te veel alleen van de negatieve zijde was beschouwd en behandeld. Een positief ingrijpen van den staat in sommige economische vraagstukken werd nu wel degelijk geleerd. Men moest zich losmaken van het denkbeeld, dat inmenging van den staat op het terrein der economie op zichzelf onmiddellijk reeds schadelijk werkte: men moest niet alles willen overlaten aan de kracht der publieke opinie, of aan het beginsel van 'self-help', zoo als de Manchester-school wilde. Wel is waar waren allen het er over eens, dat de interventie van den staat met beleid moest worden aangewend: het is (zoo begreep men) een sterke medicijn, die soms nadeelige gevolgen achterlaat, en die waarlijk niet altijd moet worden gebruikt; absolute grenzen der staatsmacht waren hier niet te geven; alléén de omstandigheden konden in elk bijzonder geval bepalen of, en in welke mate de staat handelend moet optreden, - maar dit stond vast: aan de negatieve beschouwing zoowel van staat als van vrijheid werd de rug toegekeerd.

Door deze drie begripswijzigingen naderden nu de Economisten het terrein door de Socialisten ingenomen.

Van de denkbeelden, door sommige Socialisten over de arbeidersquestie, over het sociale idee en het begrip van solidariteit, over organisatie van eenige elementen geuit, werd in de Economie weder kennis genomen.

Dit acht geven op sommige theorieën der Socialisten werd met des te grooter ijver voortgezet, naarmate ook de Economie begreep, dat zij niet meer kon volstaan met het voordragen en toepassen van enkele op zich zelve staande stellingen. Indien die stellingen iets wilden beteekenen, dan moesten zij voortvloeien uit een algemeene beschouwing der menschelijke maatschappij. In dat verband met de leer der maatschappij moesten die waarheden telkens kunnen worden teruggebracht: door dit verband moesten zij eerst haar kleur en vorm ontvangen. Met andere woorden, elk economist heeft langzamerhand begrepen, dat zijn wetenschap als uitgangspunt, als basis vorderde de leer, die men nu éénmaal - zij het met een zonderling gebouwden naam - de Sociologie noemt. Het is van het hoogste belang, zoo erkennen tegenwoordig alle wetenschappelijke beoefenaars der staatshuishoudkunde, de sociologie goed te bewerken. De vraag, of de samenleving der menschen rust op 't eigendom, dan wel op de verhoudingen der menschen onderling, kan geen onverschillige zaak zijn. Het beginsel

dat de groep der familie als éénheid van alle betrekkingen wordt gesteld in plaats van het individu, den enkelen mensch, moet noodzakelijkerwijze een gansch andere plooi aan onze verdere economische opvattingen geven. Sinds nu Auguste Comte in breede trekken voor het eerst die sociologie schetste, is men wat scherpte van begrenzing en nauwkeurigheid van détails betreft, nog niet zeer ver gevorderd. De namen der beoefenaars kunnen hier geteld worden. In Frankrijk heeft Le Play in zijn 'Réforme Sociale' kostbare bijdragen gegeven. Lorenz Stein en Schäffle hebben wat Duitschland aangaat nieuwe, niet altijd juiste gezichtspunten geopend. De Belg Quételet heeft in zijn 'Physique Sociale' een schoon programma en fragment geleverd. Vooral Engeland, zich aansluitende aan en tegelijk weerleggende vroegere studiën van Bentham, later van Buckle, heeft in onze jaren eenige flinke stappen gezet op het terrein der sociologie. Van verschillende zijden uitgaande, hebben in dat Engeland - om slechts een tweetal namen te noemen - Maurice en Herbert Spencer in de laatste jaren die wetenschap wat nader aan haar einddoel gebracht. Bij Maurice is hoofdzaak de samenhang, de groepeering der Maatschappij. Hij verduidelijkte in zijn 'Social Morality', helderder dan vóór hem was gedaan, dat het menschdom nimmer als een massa van éénheden en atomen mocht worden beschouwd: dat de menschen ook in hun verhoudingen en betrekkingen niet iets te kiezen hadden, maar dadelijk een band vonden, den familie-band, en dat uit het bestaan van dien band zooveel kon worden verklaard: dat wij dus altijd te doen hadden met een samenhangende bewerktuigde maatschappij. Als onder de gouddelvers van Californiè zich iets vormt wat wij maatschappij noemen, dan komen dadelijk die oude verhoudingen en vormen van samenhang aan den dag. Herbert Spencer op zijn beurt wees in zijn boek: 'The Study of Sociology' - waarin hij wel is waar meer een methode gaf, om de sociologie goed te bestudeeren, maar onder het uitéénzetten der methode de regelen der wetenschap zelve toch telkens besprak - vooral op de vervorming en ontwikkeling der maatschappij. De altijddurende golvingen en stroomingen op de oppervlakte werden door hem bespied. Hij is de man, die de wet der evolutie op de maatschappij gaat toepassen, en nu het tempo van die rusteloos aanhoudende wisseling poogt te bepalen. Hij wijst aan, hoe die evolutie uit den aard der zaak een zeer langzame moet zijn, en hoe de menschen te zorgen hebben, niet door straffe strengheid hunner bepalingen of door het onsamenhangende hunner maatregelen die evolutie te stremmen. Op het saâmgestelde van al de verschijnselen, die op het veranderlijke vlak der maatschappij zich voordoen, wordt door hem de aandacht gevestigd, en de plooibaarheid der vormen van die verschijnselen goed omschreven. Vooral wordt door hem de waarheid duidelijk gemaakt, dat op het maatschappelijk veld elke groei van iets nieuws een vernietiging van iets ouds onderstelt, en dat men zich in een onafgebroken vormverwisseling bevindt. Elke maatregel, dien wij nemen met het oogmerk om een doel te verwerkelijken, is een uitgangspunt

van andere feiten, die wij niet voorzagen. Die in een metalen plaat een bult opmerkt, en ze met zijn hamer zoekt te effenen, veroorzaakt door den hamerslag nieuwe oneffenheden op andere punten der plaat. En Spencer, die beschouwing tot haar consequentiën leidende, poogt ons te vervullen met zin en vatbaarheid, om in de maatschappij alles kalm en bedaard op te nemen: hij wil een gevoel van berusting opwekken, dat in onze oogen dikwijls met scepticisme en fatalisme nauw is verwant.

Dit staat echter vast, dat ook de Economisten beginnen te begrijpen, dat, zonder een ijverige studie der sociologie, hun eigen wetenschap min of meer in de lucht hangt. Als van zelven kwamen nu de constructies der Socialisten hun bij zulk een onderzoek als te gemoet. Die stelsels zou men dikwijls kunnen noemen de droomen van fantasten over sociologie. Maar het is goed ook de illusies, ook de hersenschimmen der menschen op dit gebied te kennen: vooral daar al deze weefsels of spinnewebben meestal, zij het in de grilligste en soms ruwste vormen, een denkbeeld omringen, van hetwelk ook de Economisten van dezen tijd een hefboom zoeken te maken, te weten, dat elk particulier bezit tevens een bezit ten dienste van anderen moet worden. Een ieder exploiteere zijn eigen bezit en goederen zooveel als hij maar kan, maar hij overwege, dat hij 't ook moet doen ter wille van anderen.

Dit alles nu in aanmerking nemende, op dit alles lettende, is men er toe gekomen in onzen tijd de positie der Socialisten eenigszins beter te begrijpen.

Een man, die in zooveel opzichten aan onze eeuw lessen heeft uitgedeeld, heeft ook hier een voorbeeld gegeven: ik bedoel Goethe.

Daar is misschien geen boek van Goethe dat voor onzen tijd merkwaardiger is dan zijn Wilhelm Meister, en vooral de ‘Wanderjahre’. Men herinnert zich dat die ‘Wanderjahre’ de opvoeding van een man door en in de wereld behelzen. Daarvoor laat de dichter nu zijn romanheld zwerven en reizen - geen drie dagen mag hij uit eigen beweging ergens vast vertoeven - en laat hij hem in allerlei combinaties en tooneelen verwijlen. Doch let wel op, overal waar Meister toeft en droomt en peinst, dringt zich naast de oude trits der vroegere godheden, het Ware, het Schoone en het Goede, een nieuwe godheid, een nieuw beginsel naar voren: het Nuttige; het nuttige, voorzoover het door arbeid en vlijt wordt tot stand gebracht. Het was, alsof Goethe de opkomst gevoelde van die nieuwe macht der 19de eeuw, de Industrie, en alsof hij voor zijn held dit nieuwe feit wilde idealiseeren[1].

Welnu, op één van zijn omzwervingen komt Meister ook op het kasteel van een edelman, die geheel in den geest der ‘Aufklärung’ van de 18de eeuw is opgevoed, die van geen godsdienst, overlevering, mythologie, legende of fabel wil weten, maar die de verbeelding en gedachten van een ieder slechts op het ware

1) Men vergelijke Goethe's opmerking in zijn ‘Dichtung und Wahrheit’ Dritter Theil, vierzehntes Buch, in de Jubiläums Ausgabe, deel III pag. 217.

en nuttige wil vestigen. Spreuken in dien geest versieren de wanden. Soms bestaan die spreuken slechts in enkele woorden, en Wilhelm Meister houdt zich bezig die spreuken of woorden te ontraadselen. Zoo zijn in 't oog vallend op den muur geschreven deze woorden: ‘Besitz und Gemeingut’. En Wilhelm Meister wendt zich tot de bevallige jonge bewoonsters van 't kasteel en vraagt om uitlegging. De éène, Hersilie, meent, dat de spreuk ontleend is aan de Oosterlingen, die op alle muren de spreuken van den Koran meer vereeren dan juist verstaan. Doch Juliette antwoordt: ‘Laten wij de weinige woorden omschrijven, dan zal de zin aanstonds duidelijk worden,’ en na eenige opmerkingen der anderen begon zij 't aldus te verklaren: ‘Een ieder beschouwe het als zijn taak, het bezit, dat hem door de natuur of door het lot gegund is, te waardeeren, te behouden en te vermeerderen: laat hij met al zijn bekwaamheden zoo ver om zich heen grijpen als hij maar reiken kan: maar hij bedenke altijd daarbij, hoe hij anderen daaraan kan doen deelnemen. Want slechts in die mate worden vermogende lieden geschat, als zij anderen laten genieten.’ En dadelijk waren nu allen in den kring met voorbeelden bij de hand, en ieder wedijverde, ieder overtrof zichzelven en anderen, om aan die lakonische woorden recht te doen wedervaren. ‘Waarom, zoo luidde het, vereert men den vorst? Is het niet, omdat hij een ieder aan 't werk kan zetten, hem daarin kan helpen en begunstigen, en dus een ieder als 't ware in zijn absolute macht kan doen deelen? Waarom ziet ieder op tot den rijke? Is het niet, omdat deze, de meest hulpbehoevende van allen, zich overal deelnemers van zijn overvloed wenscht? Waarom benijden alle menschen den dichter? Omdat zijn natuur de mededeeling van wat hij dicht noodig maakt, ja de mededeeling zelve is. De musicus is gelukkiger dan de schilder: persoonlijk, rechtstreeks strooit de eerste aan ieder welkome gaven uit, terwijl de tweede slechts dan geeft, wanneer de gift zich van hem afscheidt.’ En nu ging men verder steeds voort en kwam men tot deze gedachten: ‘De mensch moet elke soort van bezit goed vasthouden, hij moet zich tot een middelpunt maken, vanwaar het gemeenschappelijk goed kan uitgaan: hij moest egoïst zijn, om geen egoïst te worden: alles bij elkander houden, opdat hij vrijgevig kan zijn. Wat beteekent het, bezit en goed aan de armen te geven? Loffelijker is het, zichzelven als rentmeester voor hen te gedragen. Dit is de zin der woorden: bezit en gemeenschappelijk goed. Niemand taste het kapitaal aan; de vruchten en renten daarvan moeten toch in den loop der tijden aan *allen* toebehooren.’

De woorden van Goethe schijnen ons een sleutel toe om de Socialisten te begrijpen.

Hoofdstuk II.
Plato's republiek en het Grieksche socialisme.

De geschiedschrijver der socialistische stelsels begint, waar hij een denkbeeld, een indruk poogt te geven van Plato's Republiek of Staat, een stout waagstuk. Nooit zal hij misschien zoozeer verlangen de gave te bezitten, van zijn lezers in geheel vreemde toestanden te kunnen verplaatsen en te doen geven. Want Plato's Republiek is een buitengewoon fantasie-stuk, vol stoute omtrekken, kloeke beelden en edele groepen. Die 't wil genieten moet buiten 't platte, alledaagsche léven zich kunnen stellen. Daarbij is de vorm, waarin het ons wordt gegeven, verrukkelijk schoon, natuurlijk en eenvoudig: fijner en keuriger dan tegenwoordig de vormen zijn, waarover wij te beschikken hebben. Een waar kunststuk. Men zou het niet beter kunnen vergelijken dan met ernstige, verheven muziek. Een symfonie, waar de partijen rijk zijn geschakeerd, waar alles tot één harmonie samenstemt: schoon, breed, diep en fijn tegelijk. Maar om die symfonie behoorlijk te waardeeren, moet men als 't ware eerst in de goede stemming gebracht zijn. Met andere woorden, vóór dat het eigenlijke stuk, de Republiek, meer verstaanbaar kan worden gemaakt, moet men een blik werpen op het Grieksche maatschappelijk leven, waar als zoovele kiemen de gegevens te vinden zijn, waarover Plato dan beschikt, waarmede hij werkt.

De grieksche samenleving toch was in economisch opzicht zoo verschillend van de onze. Reeds dadelijk treft de omstandigheid, dat de maatschappij berustte op een naast elkander samenzijn van een aantal kleine politieke gemeenten, steden, die het platteland van den omtrek in eigendom hadden: in dien omtrek werd dan de akkerbouw door de bewoners uit de steden verricht, want de Grieken kenden geen dorpen. In elk der politieke gemeenten of steden was nu een kaste van slaven, die het grove werk deden: de slavernij en de arbeid der slaven was dus de grondslag, waarop het zich behagelijk gevoelen der anderen berustte: zij was het steigerwerk, dat wij wegdenken, wanneer wij het tot stand gekomen gebouw bewonderen. Elk van de burgers van zulk een politieke gemeente of stad liet nu in zijn huis door de slaven bijna alles verrichten wat hij noodig had: het huis, het huisgezin met zijn

slaven deed en vervaardigde al hetgeen, waaraan in het huis behoefte was: een arbeidsverdeeling in het groot was er dus van zelve in de stad niet: want het meeste werd door de eigen slaven van iederen burger verricht. De zuiver productieve industrie stond derhalve in die steden op eenvoudigen voet. Grooter omvang had daarentegen de handel genomen, ten gevolge vooral der vele kolonisaties, die als vogelvluchten uit de moederstad waren weggetrokken, maar de betrekking tot die stad steeds behielden.

Doch het hoofddenkbeeld, het doel van ieder burger, die handel dreef of in de industrie werkte, was niet in de eerste plaats om zeer rijk te worden. Trouwens zij kenden nog het begrip van kapitaal niet in zijn economische beteekenis: kapitaal was voor hen eenvoudig een schat: zij beschouwden kapitaals-rente als woeker: en hij, die geld opnam, deed het niet, om met dit geld een nieuwe productie te beginnen, maar omdat hij 't bepaald noodig had voor zijn behoefte, dus voor de consumtie: hij boog 't hoofd voor dengeen, die hem het zoo noodzakelijke geld wel wilde leenen, en hij wist, dat hij zwaren interest, een woekerrente, zou moeten betalen: hij had geen andere uitkomst. Het begrip van krediet was dan ook eigenlijk den Grieken grootendeels vreemd, wat een wissel gold was hun niet goed bekend. Dat alles werkte dus een opvatting in de hand, die de Grieken deed neêrzien op het winnen van geld door industrie. Wel deed deze en gene zijn slaven arbeiden en geld verdienen, en vorderde dan van hen het ‘tantième,’ doch zoo iemand was niet geacht. Men heeft het voorbeeld van Isocrates. De blijspeldichters hielden niet op hem te plagen, omdat zijn vader door zijn slaven fluiten had laten maken, die hij verkocht. Lessing zegt daarvan: ‘De dichters lieten hem in hun comedies steeds den toon der fluiten van zijn vader hooren.’ - In die steden of staten werd nu bijna geen belasting opgebracht, omdat de door de steden veroverde streken den staat moesten onderhouden. Dan werden voorts de armere burgers met milde giften vrijwillig door de rijkeren onderhouden: terwijl het zuidelijk klimaat de behoeften van een ieder tot een minimum terugbracht.

Onder zulke verhoudingen leefde nu in elk dier steden of staten in den glans der jonkheid een volk dat zeer idealistisch het leven opvatte, waar de burger zijn leven beschouwde als een kunststuk, 't geen te verwerkelijken was. Kunst nu onderstelt spel, lichtheid, en gemakkelijkheid van beweging en zijn; te werken, te arbeiden, te zwoegen is onedel, is eerloos. Neen, men moest leven in een ideeënwereld, spelend leven. Bij sommigen wordt dat denkbeeld zeer hoog opgenomen, gelijk bij dat Grieksche volk voor het eerst het feit voorkwam, dat men met liefde stierf voor een idee. De naam van Socrates is voor altijd aan dat feit verbonden. Bij de meesten was dit denkbeeld natuurlijk niet zoo diep, niet zoo bewust doorgedrongen, doch bij allen was toch een fijne, aan kunst verwante opvatting aanwezig. Taine noemt den Griekschen geest: ‘esprit fin, adroit, ingénieux.’ Er was bij hen een streven naar maat in alle dingen, een gevoel voor evenredigheid en rhythmus:

een liefde tot schoonheid vrij van weeldezucht, een levenswaardeering vrij van stervensangst. Zij zijn een volk van kunstenaars, een volk van smaak, van keus, bij wie mannelijke en vrouwelijke hoedanigheden wondervol zijn saamgesmolten, waar een volmaakt evenwicht tusschen het passieve en actieve, het in zich opnemende en scheppende, het individueele en universeele, is te bespeuren. Een volk, dat zoo goed het onderscheid aan de wereld heeft aangetoond tusschen het eenvoudige en het platte. Stelt u slechts de omstandigheid voor, dat Theocritus, de herdersdichter, hier zangen dichtte die een werkelijkheid ademen, niet iets gekunstelds zijn, zooals de pastoraal-idyllen der latere volken. Een voorname lediggang behoorde nu bij zulk een leven. Aristoteles vindt in dien eisch der Grieken, om aldus te leven, den besten bewijsgrond voor het voortduren der slavernij. Wanneer het mogelijk zou kunnen wezen - zoo droomde de wijsgeer - dat ieder werktuig op bevel van den meester aan 't werk zou kunnen gaan, wanneer de wevers-klos eens van-zelf zou kunnen schieten in 't weefsel, dan, ja, dan zou de meester geen slaven meer noodig hebben. Hij voorspelde de taak der machines. En Antipater van Sidon, een Grieksch dichter uit den lateren tijd (Cicero's tijdgenoot), begroette juist de uitvinding der watermolens, om het graan te malen, als bevrijding der slavernij en herstelling van de gouden eeuw. Nu was zwoegende arbeid voor een ieder weggenomen: zonder arbeid kon men leven[1].

Wil men nog sterker voorbeelden? Bij Plutarchus, in het leven van Lycurgus, lezen wij het woord van een Spartaan, die op een dag der terechtzitting te Athene was. Er werd gesproken van iemand aan te klagen wegens landlooperij. ‘Toon mij den man - zoo riep de Spartaan uit - dien men straffen wil, omdat hij als vrij man leefde.’ Zoo ademende in het trotsch genot van zich mensch te gevoelen, koesterden zij allen denzelfden eerbied voor het begrip Schoonheid. Uit het hart van iederen Griek was het verhaal bij Homerus gegrepen. De oude lieden in den Trojaanschen raad zitten samen beraadslagend wat te doen, nu ter wille van een vrouw het gevaar zoo dreigend nijpt: daar gaat langs hun vergadering die vrouw, Helena, en zij vergeten hun kommer en zien haar bewonderend aan, terwijl zij in haar volle schoonheid voortschrijdt. En even dikwijls werden die andere verzen van Homerus geprezen uit het derde boek van den

1) Ziehier het schoone vers van Antipater, volgens de vertaling van Christian Graf zu Stolberg (1782):

Schonet der mahlenden Hand, o Müllerinnen, und schlafet
Sanft! es verkünde der Hahn euch den Morgen umsonst!
Däo hat die Arbeit der Mädchen den Nymphen befohlen,
Und itzt hüpfen sie leicht über die Räder dahin,
Dass die erschütterten Achsen mit ihren Speichen sich wälzen,
Und im Kreise die Last drehen des wälzenden Steins.
Lasst uns leben das Leben der Väter, und lasst uns der Gaben
A r b e i t l o s uns freun, welche die Göttin uns schenkt.

Ilias (vers 64 en volgende), waar schoon te zijn opgevat wordt als een taak, door de Goden aan de menschen opgelegd en overeenkomstig welke hij, die deze gift gekregen heeft, nu voortaan zijn leven moet inrichten. ‘Verwijt mij niets - zegt Paris tegen Hector - niemand kiest 't vrijwillig uit, een schoon man te zijn.’ Op alles werkte nu zulk een levensopvatting in: op de gebouwen, waar schoone beelden en sierlijke groepen de menschelijke gestalte verheerlijkten en op het huiselijk leven, veredeld door bevallig huisraad en treffelijke kannen of schalen voor reukwerk. De oorlog werd in de eerste plaats beschouwd als een nobel oefenspel om lichaam en geest te harden. Geprezen te worden was het hoogste, dat men op aarde kon verkrijgen[1)].

Het geheele leven der Grieken draagt nu tevens een sociaal, soms geheel socialistisch karakter. Elke stad of staat in Griekenland berustte op de gedachte, dat de mensch eerst iets werd door den staat, dat de burgers geheel en al opgingen in den staat Het gemeenschappelijk nut of belang, door den staat vertegenwoordigd, was het hoogste. De vrijheid van de stad werd hooger gesteld dan, ja onderdrukte soms geheel en al, de vrijheid der burgers in de stad. De kinderen behoorden in de eerste plaats aan den staat, daarna aan het huisgezin. Het testament was oorspronkelijk onbekend: het maatschappelijk belang van den staat, niet de wil of de willekeur van den individu, regelde de erfopvolging. Zoo dachten alle Grieksche steden en staten er over. Één staat, S p a r t a , had aan dat vaag socialistisch beginsel zelfs een zeer concrete uitdrukking en vorm gegeven. Dat Sparta, voor ons zoo vreemd, met zijn gemeenschappelijke maaltijden, met zijn bijna onmogelijk schijnende tucht, met zijn op denzelfden voet ingerichte opvoeding voor meisjes en jongens, met zijn door den staat bepaalde huwelijken, met zijn dood aan gebrekkige kinderen, die immers den staat geen nut konden doen: dat Sparta was een werkelijkheid, stond daar als een toonbeeld, een model. Een Xenophon, hoe zacht van aard hij ook was, deed niet anders dan op dat Sparta als voorbeeld wijzen. In Creta zien wij voorts dezelfde inrichting der gemeenschappelijke spijziging. Er was in de practijk dus een feitelijk socialisme; de verdeeling der landerijen in enkele Grieksche staten hing met dat denkbeeld samen; de armere - wij zagen 't reeds - leefden overal op kosten van de rijkeren in den staat.

Ziedaar dan in 't kort de Grieksche maatschappij met haar uitgangspunt: de stad. Aristoteles maakte dan ook den mensch van nature tot een stadsburger (*ζῶον πολιτικὸν*). De stad of staat en het samenzijn aldaar, dat is, volgens hem, de natuur en de aanleg der menschen Er wordt in die stad door de burgers zeer weinig met handen en inspanning van krachten gewerkt; de rug

1) Voortreffelijk is naar mijn inzien het Grieksche leven, uit 't oogpunt der kunst, weergegeven door den zoo oorspronkelijken Engelschen dichter Landor, en wel in zijn ‘Pericles en Aspasia’, en voorts in de verzen getiteld ‘Hellenics’. Daar zweeft een geur van den Hymettus over enkele van die gedichten.

mag zich niet ter aarde krommen; zeer veel wordt daarentegen aan de kunst geofferd en geïdealiseerd; tegen de stoutste combinatie en techniek in het rijk der gedachten ziet men niet op. Alles eindelijk leidt tot een gemeenschappelijk leven in de stad. Die steden zijn niet groot. Wat wij 't Grieksch leven noemen, verwerkelijkt zich in betrekkelijk kleine kringen. Alles is begrensd, bepaald, maar binnen die lijnen glashelder. Men zou op het leven der Grieken het vers van Alfred de Musset kunnen toepassen: ‘mon verre n'est pas grand, mais je bois dans mon verre.’ Hier is niets vaags, niets wat aan het oneindige doet denken. Oostersche denkbeelden, middeleeuwsche gedachten zullen later den trek tot 't geheimzinnige met zich brengen: hier in Griekenland is van die soort van verzuchting niets te vinden. Alles kan door het oog en door het verstand omvat worden. De lucht is zoo helder, de lijnen en omtrekken van het land zoo vast, de bergen niet al te hoog. Het ideaal van zulk een volk is het Parthenon, 't marmeren huis van Athene, de tempel aller burgers, met de zuilenreeks en daarboven de gebeitelde platen, waarop de strijd der Hellenen tegen de Centauren is afgebeeld, terwijl reliëfs dcn optocht der panathenaeische feesten toonen: een geheel dat te overzien was, en dat, in de hoogte op den rotsburg staande, met zijn evenredige vormen helder afstak tegen den blauwen hemel.

In zulk een atmosfeer moet men zich nu denken, wanneer men de Republiek van Plato[1)] gaat lezen. Wij moeten ons voorstellen omstreeks 400 jaren vóór de geboorte van Christus in Athene te leven, en dáár op een dag zachtkens opwandelen met Socrates en Glauco naar de haven van den Pireus, om de processie der burgers bij een nieuw feest te zien: wij moeten er de gasten willen wezen van Cephalus en van zijn zoon, en vertrouwelijk in dien kring des avonds blijven, om Socrates in al zijn gaven van scherpzinnigheid en redeneerkracht te bewonderen.

Indien wij ons de vraag stellen, wat nu in deze samenspraken der Republiek wordt bedoeld, dan blijkt het ons weldra, dat Socrates met eenigen van zijn jongere vrienden nagaat wat rechtvaardigheid en wat onrechtvaardigheid is. Een breed onderzoek daarnaar wordt door Socrates ingesteld, waarbij hij, na veel eigenaardige voorstellingen te hebben weerlegd, tot de slotsom komt, dat, wanneer een ieder zijn eigen werk doet, dát rechtvaardigheid is (pl. 114-152). Voor den Staat is er rechtvaardigheid, wanneer werklieden, krijgsvolk en overheden, kortom allen, hun eigen taak afwerken. Voor het individu, voor den mensch is er rechtvaardigheid, wanneer alle deelen en vatbaarheden zijner ziel, zoowel de heerschende als de gehoorzamende, elk hun eigen werk verrichten. Op breede wijze wordt hier alles gebouwd op een zeer verheven arbeids-

1) Wij bevelen hier aan de vertaling van de Republiek van Plato door Dr. D. Burger Jr., in Amsterdam bij onzen uitgever in 1849 uitgekomen. Wij zullen naar de pagina's van die editie steeds verwijzen.

verdeeling: elk der organen, zoowel in den staat als in den mensch, moet het zijne doen: een ieder moet één zaak verrichten, en dat wel zijn eigene[1].

De groote vraag is nu: hoe komt Socrates of Plato tot dat resultaat? Let wel dat hij zich slechts afvraagt, wat rechtvaardigheid in het algemeen voor den mensch is. Ten einde het probleem nu voor den mensch te onderzoeken, gaat hij eerst een oplossing zoeken in den staat. Het zijn dezelfde letters maar veel grooter (p. 58). In den staat is alles grooter, dus gemakkelijker te zien. Een volmaakt parallelisme wordt dus door Plato aangenomen tusschen den mensch en den staat. De staat is slechts de mensch in 't groot, zegt Plato, een denkbeeld dat Hobbes later in zijn Leviathan ook op zijn wijze zal uitwerken. De staat, die door Plato nu wordt beschreven en geconstrueerd, is dus hìer slechts het middel, om er achter te komen wat rechtvaardigheid voor een mensch is. Het individu is een staatje op zeer kleine schaal.

En nu gaat Plato dan zijn staat zoo goed mogelijk construeeren. Om het ideëel begrip van rechtvaardigheid te bekomen, bouwt hij een ideëelen staat op, buiten alle werkelijkheid om[2]. De ideëele staat wordt echter slechts in groote omtrekken geteekend; enkele deelen daarvan worden dan meer uitvoerig uitgewerkt en geschilderd. Plato vestigt dien staat geheel en al op het denkbeeld der ‘arbeidsverdeeling’ en op de aangeboren ongelijkheid der burgers; een denkbeeld dat hij waarschijnlijk uit het kasten-wezen van Egypte heeft overgenomen en geïdealiseerd[3]. Hij onderscheidt nu onder de burgers van zijn staat drie rangen, drie categoriën van elementen. Op den ondersten rang staat de massa van het volk, de menigte, de handwerkslieden en landbouwers: den middelsten rang nemen de Wachters in, zij die den staat beschermen en bewaken, en de veiligheid en zekerheid van den staat waarborgen: en op den hoogsten trap staat de overheid, uit de rei der Wachters gekozen. Terwijl wij nu over het algemeen zeer weinig hooren van den ondersten rang, de massa, die Plato op haar gewone wijze laat voortleven, met arbeidsverdeeling, met particulier eigendom en in afzonderlijke familiën, houdt Plato zich 't meest bezig met het wezen en de opvoeding der twee hoogere rangen, en vooral met den stand der Wachters.

Wij moeten ons den stand der Wachters denken als het zout, het hartige element van den staat, het element dat alles bij elkander houdt, het beste deel. Zij zijn in de eerste plaats de krijgers, die in den oorlog tegen 't buitenland den staat behoeden, en voorts in

1) Zie vooral George Grote, ‘Plato and the other Companions of Socrates’, in three volumes, 1865, vol. III, p. 211. en Robert Pöhlmann, Geschichte der antiken Kommunismus und Sozialismus’, Band I, 1893, pag. 269 seqq.
2) Zie Grote's ‘Plato’, deel III, p. 151.
3) Karl. Marx. Das Kapital. Zweite Auflage, 1873, p. 381. Zie over dat idee der kasten bij Plato ook Pierre Leroux ‘de l' Egalité’, editie 1848, pag. 88, 100: over Egypte ibidem pag. 149 seqq.

't binnenland de niet aan de wetten gehoorzamenden bedwingen. Zij zijn goed gewapend, staan in vaste slagorde, en zijn meesters in den wapenhandel Zij zijn de goede wachthonden van den staat, scherp van waarneming, vlug en krachtig, moedig en vurig, en toch vriendelijk jegens hun medeburgers. Bij hun geestkracht paren zij geschiktheid om wijs te worden. In getal zouden wij hen misschien - als wij ons voorstellen dat Plato zich een staat als Athene van 20,000 burgers denkt - op een duizendtal kunnen rekenen. Plato noemt dit cijfer niet uitdrukkelijk, doch Aristoteles vermeldt het[1]. Dit duizendtal Wachters wordt nu door Plato in de meest stevige organisatie verbonden. In een vast kamp plaatst hij hen waar zij gemeenschappelijk zullen leven, in volmaakte gemeensehap zijn geordend, en het beeld van het meest absolute socialisme zullen vertoonen.

Plato gaat thans op uitvoerige wijze na, hoe zij daarvoor moeten worden opgevoed, en hoe zij te zamen moeten leven.

Vestigen wij eerst den blik op de opvoeding der Wachters. Om namelijk het type van den Wachter te krijgen, is een volmaakte tucht, een lange oefening en een behoorlijke opleiding noodig, zooals onze soldaten gedrild en geëxerceerd worden. Die opleiding en exercitie is echter geheel en al in overeenstemming met de Grieksche zeden en levenswijze De twee zaken, die zij allereerst moeten leeren, zijn muzenkunst (muziek) en gymnastiek. De gymnastiek voor het lichaam, ten einde dat geschikt te maken voor den krijg: de muzenkunst voor den geest. - Tot de muzenkunst behooren natuurlijk ook de poëzie en de verhalen van allerlei aard. Maar men moet bij de opvoeding der Wachters streng kritisch te werk gaan in het meêdeelen dier poëzie en dier verhalen Men moet zorgen, dat aan de kinderen, die tot Wachters bestemd zijn, geen onzedelijke sprookjes aangaande de goden verhaald worden, zooals er zoovele bij de dichters voorkomen. Neen, die kinderen mogen niet kunnen onderstellen, dat een godheid een bron van kwaad kan zijn; voor hen moet elke godheid een bron van goed wezen. Zij moeten weten, dat een god alleen tot verbetering straft: dat hij niet van omtrek of gestalte kan verwisselen, maar te volmaakt is, om zichzelven te veranderen, en te waarachtig dan dat hij het onware zelfs in den vorm niet zou haten. Zij moeten geen akelige sombere voorstellingen van de onderwereld hooren, om niet voor den dood bevreesd te worden. Hun mogen geen klachten over de afgestorvenen worden voorgezongen, die he week van gemoed zouden kunnen maken. Zij mogen geen gedichten of verhalen lezen, die aantoonen, dat goden of helden door hartstochten worden beroerd en meêgesleept. Slechts de verzen, die ingetogenheid aanprijzen, mogen hun studie zijn. Tot zelfs in den vorm der verzen moet voor hen zoo min mogelijk van de waarheid worden afgeweken. Liever moeten zij dus epische dan dramatische gedichten lezen, omdat in die laatste toch altijd leven wordt gegeven aan gefingeerde personen, en de dichter

1) Zie Grote's ‘Plato’, III, p. 206.

die alles meêdeelt, zich zelven terugtrekt. En wat nu de muziek betreft: op dat terrein zijn voor de Wachters weekelijke en klagende zangwijzen volstrekt te verwerpen; slechts ernstige, krachtige en eenvoudige muziek is goed te keuren[1]. Beide, muzenkunst en gymnastiek, moeten nu vooral de ziel op het oog hebben: men zoeke dus de juiste harmonie van kracht en zachtmoedigheid aan te kweeken: want de gymnastiek ontwikkelt de geestkracht, en de muzenkunst de geschiktheid voor de wijsbegeerte. Bijna een nieuwen godsdienst of godsvereering stelt Plato voor hen in: hij duidt de verhalen der Grieksche mythologie haast op rationalistische wijze: hij legt ze zóó uit, dat zij alle naar een zedeleer, een bepaalde ethica heenwijzen. En die zedeleer bestaat dan uit de meest strenge regelen en gewoonten, wier afwijking verboden en gestraft wordt.

Zóó opgevoed wonen dan de Wachters allen in hun legerplaats, hun afgeperkt kamp in den staat. Zij worden onderhouden door de lagere standen der burgers, door de handwerkslieden en landbouwers. Zij leven in een toestand even verwijderd van rijkdom als van armoede. Zij mogen - en hierop komt alles aan - in geen afgesloten eigen woningen leven, geen privaat-eigendom bezitten; en voorts moet onder hen gemeenschap der vrouwen bestaan.

Wij zijn hier aangeland tot de uiterste grens van het Socialisme. Allereerst zien wij onder hen volstrekte gemeenschap van goederen. Geen particulier bezit, geen persoonlijk eigendom mag worden toegelaten. En de reden daarvan is volgens Plato duidelijk. Er moet een vaste band van gemeenschap onder hen aanwezig zijn, en die band zou te-niet gaan, verwijdering zou er ontstaan, zoodra de woorden 'mijn' en 'dijn' door ieder op andere dingen werden toegepast. De vereeniging, waarin de meeste menschen die woorden voor dezelfde zaken gebruiken, zal het meest bloeien. Er moet onder de Wachters volkomen solidariteit zijn. Het geluk of het

1) Treffend is het, de overeenkomst te zien van Milton en Plato over de kracht der ernstige muziek in de opvoeding. Men leze de schoone plaats van Milton in zijn beroemden brief over de opvoeding, gericht aan Mr. Hartlib. Milton wenscht dat 'the pupils should recreate and compose their travailed spirits with the solemn and divine harmonies of music, heard or learned; either whilst the skilful organist plies his grave and fancied descant in lofty fugues, or the whole symphony with artful and unimaginable touches adorns and graces the well-studied chords of some choice composer; sometimes the lute or soft organ-stop waiting on elegant voices, either to religious, martial, or civil ditties; which, if wise men and prophets be not extremely out, have a great power over dispositions and manners, to smooth and make them gentle from rustic harshness and distempered passions'. Zie The Prose Works of John Milton. Londen: George Bell and sons, 1883, Dl. III pag. 475 en 467. Vergelijk hierover ook Maurice. 'Learning and Working.' 1855. p. 104-107 en 197.

ongeluk van éénen moet door allen als het hunne worden aangemerkt. Plato vergelijkt den stand der Wachters met den toestand van den enkelen mensch (p. 172), ‘want wanneer iemand onzer zijn vinger stoot, dan ondervindt, door het nauwe verband tusschen lichaam en ziel, ons geheele wezen daarvan een onaangename gewaarwording, en dan zeggen wij in dien zin, dat de mensch pijn heeft aan zijn vinger, en ditzelfde geldt van ieder deel van den mensch, zoo wat smaak als genot aangaat. Als dus één der burgers eenigen voor- of tegenspoed ondervindt, dan zal de gansche vereeniging zich dat het meest aantrekken, en zich mede verheugen of bedroeven.’ Daarvoor moeten zij dus geen eigen huizen, geen eigen land, geen geld bezitten: al wat zij krijgen moet gelijkelijk verdeeld worden. Niemand mag iets voor zich alléén bezitten, maar allen bezitten alles gemeenschappelijk. In gemeenschappelijke maaltijden vereenigen zij zich. Kortom zij kennen geen zorgen meer, en zij gevoelen zich door die gemeenschap als één lichaam. Eénzelfde belangstelling koesteren zij in alles.

En dit wordt nog sterker door de gemeenschap van vrouw en kinderen, die Plato onder zijn Wachters wil invoeren. Plato gaat, bij het bewerken van dit denkbeeld uit van 't beginsel der volmaakte gelijkheid van man en vrouw. Het verschil zit hoofdzakelijk alléén in 't geslacht en in de mindere kracht van de vrouw. Maar man en vrouw hebben denzelfden aanleg. Voor de vrouw wordt dus volmaakt dezelfde opvoeding geëischt als voor den man, wanneer die vrouw tot den stand der Wachters zal behooren. Ook deze vrouwen worden krijgshaftig opgeleid. Ook voor haar zijn de regelen der muzenkunst en der gymnastiek. De beste uit de vrouwen moeten daarvoor worden gekozen en opgevoed, om met de Wachters, op gelijke wijze als die Wachters, om te gaan Indien nu die vrouwen aldus zijn opgevoed, dan moeten zij met de Wachters in volkomen gemeenschap leven: doch volgens vaste regelen: want de overheden regelen geheel dit geslachtsleven, en wel zóó, dat alle hartstocht, alle impulsie van 't oogenblik, geheel en al buitengesloten is (p. 169). ‘Dus moeten er feesten worden vastgesteld, waarop wij de bruiden en bruidegoms zullen samenbrengen, en offers en liederen, die onze dichters bepaaldelijk voor die verbintenissen moeten maken: en de bepaling van het getal dier verbintenissen moeten wij aan de overheden overlaten, opdat zij zooveel mogelijk hetzelfde getal van Wachters in stand houden, met bijrekening van oorlog, ziekte en andere rampen, opdat onze vereeniging zooveel mogelijk noch te groot noch te klein worde. En hiertoe moeten wij ook een kunstige wijze van loten verzinnen, opdat de slechteren bij elke verbintenis aan het lot, niet aan de overheid, de schuld geven.’ - De kinderen uit dergelijke verbintenissen geboren zijn dan kinderen van allen. De pasgeboren kinderen worden opgenomen door daartoe aangestelde overheden, gekozen uit de mannen of vrouwen of uit beiden. En de schoone en gezonde kinderen moeten dan naar de zaal der voedsters worden gebracht, maar de zwakke

en verminkte kinderen moeten heimelijk uit den weg worden geruimd. De staat voedt de kinderen verder op. De vader- en moedernaam is weg en is overgegaan in het begrip van collectieve paterniteit of materniteit. Allen zijn nu bloedverwanten, broeders en zusters, kinderen en ouders. Er bestaat een volmaakte onderlinge genegenheid.

En dit alles wordt alzoo door Plato voorgeschreven, opdat de Wachters zich aan niets zouden hechten, noch aan goederen, noch aan vrouw en kind, maar geheel en al leven zouden voor den staat, geheel en al aan den staat zouden toebehooren. Wanneer dan ook die gemeenschap van goederen en van vrouwen en kinderen is tot stand gebracht onder de Wachters, dan rekent Plato dat zij volmaakt één zijn, in gemeenschappelijke vreugde en droefheid. De kleine rampen, waaronder wij gebukt gaan, kennen zij niet eens: zooals het vleien en naar den mond praten der rijken: de zorgen en verdrietelijkheden, die uit de opvoeding der kinderen, het geldwinnen en de noodzakelijkheid van bedienden te houden, ontstaan: het maken van schulden en het twisten over geldzaken: het overlaten zijner bezittingen aan vrouwen en bedienden en wat men al daarbij onaangenaams ondervindt: - zij hebben er niets mede te maken. Zij behooren alleen den staat, en zijn volkomen geschikt, om als het bolwerk voor den staat op te treden[1)].

De stand der Wachters vormt de ware kracht van den staat. Plato houdt zich daarna ook nog wel bezig met de hoogste orde van zijn drie rangen: met de overheid. Voor ons doel behoeven wij dit punt echter niet breed te ontwikkelen. Wij vermelden slechts, dat de overheid uit de besten der Wachters wordt gekozen. Het moeten wijsgeeren zijn, die aan het hoofd van den staat zich bevinden. Zij moeten daarvoor nog wederom een lange, lange opvoeding ondergaan: een 'quadrivium'. En die opvoeding bestaat vooral in een voorzichtig omwentelen van de ziel, zoodat zij de voorstellingen der zinnen leeren begrijpen en opvatten als afschijnsels van de werkelijkheid. Uit de schemering moeten zij langzaam gebracht worden tot het licht. Plato gebruikt daar het schoone beeld, waar hij de menschen voorstelt als gebonden in een onderaardsche grot, en zóó geboeid, dat zij slechts vooruit naar den wand kunnen zien, en geen zijwaartsche beweging met het hoofd kunnen maken. Achter, in de hoogte, is een opening in de grot, en dáár een weg, waarop zwijgende en sprekende menschen, die sierlijke vaten en beeldwerk op 't hoofd dragen, zich voortbewegen: langs den weg is een muur, door welk beletsel niet de voorbijgaande menschen, maar slechts de door hen gedragen vaten of beelden boven over den muur van uit de grot kunnen worden waargenomen: en nog verder naar achteren, in de hoogte, brandt een groot vuur, dat de schaduwen dier door menschen gedragen kunstvoorwerpen tegen den overstaanden

1) Zie ook John Stuart Mill 'Dissertations and Discussions', deel III Edit.. 1867. p. 375 en 376.

kerkerwand doet zien. De arme gevangenen kennen niets dan de schaduwen tegen den wand; de voorwerpen, door welke deze worden veroorzaakt, zien zij niet; het schijnsel van het vuur noemen zij het licht; de zon zelve hebben zij nooit aanschouwd. Werden zij op eens losgemaakt en gedwongen uit de grot op te staan en voort te treden in 't volle licht, dan zouden zij pijn lijden door dat licht, en de schijnbeelden van vroeger voor meer waar houden, dan hetgeen men hen nu liet zien[1]. Derhalve is een voorbereiding en leiding noodzakelijk. Die tot leden der overheid worden bestemd, moeten dus jong worden uitgekozen en een ganschen cursus van wetenschappen, mathesis, enz. doorloopen. Zij moeten de koningen en wijzen worden en regeeren dan absoluut. Dit alles wordt nader door Plato beschreven, evenals de verschillende staatsregelingen, die aangenomen kunnen worden. Wij hebben genoeg gezegd om te doen zien, hoe Plato zich zijn ideëelen staat voorstelt. Hij heeft dien staat geconstrueerd en tegelijkertijd het idee der rechtvaardigheid gevonden, want de staat is het uitgedrukte beeld der rechtvaardigheid; een ieder doet daarin zijn eigen werk.

Of nu de Wachters, op wie die staat berust, gelukkig zullen zijn? Die vraag kan nog oprijzen. Plato beantwoordt ze bevestigend, terwijl hij het stoïcijnsche begrip van deugd ontwikkelt. Maar in allen geval, dit is niet de hoofdzaak. De staat moet gelukkig zijn, niet de Wachters alleen (p. 122). De organisatie der Wachters is slechts het middel voor een groot doel.

Plato erkent voorts zelf, dat zijn staat een ideëele staat is (zie p. 185 en 319). Het kan zijn een aristocratische staat (p. 247), of wel een koninklijke monarchale staat (p. 301-305). Dichters worden er niet in toegelaten (p. 320); wijsgeeren geven den toon. - Elders heeft dan ook Plato de werkelijke staats-toestanden besproken in zijn dialoog ‘over de Wetten.’[2].

Men weet dat Plato, na zijn dialoog over de Republiek afgewerkt te hebben, eenige andere stukken wilde schijven, om te laten zien, hoe het idee en stelsel, in de Republiek vooropgesteld, kon werken. De ‘Timaeus’ behoort waarschijnlijk tot die groep, doch beweegt zich geheel en al buiten ons onderwerp, en heeft betrekking tot het stelsel van den goddelijken Kosmos. Daarentegen is er van den dialoog, die op den eigenlijken toestand der Republiek van toepassing is, slechts een zeer klein fragment over. Het draagt den naam van de Kritias[3]. Die ‘Kritias’ verwijst naar een niet

1) Zie over dit beeld van Plato ook E.J. Potgieter ‘Bakhuizen van den Brink’, 2de-5de aflevering, p. CCLXXVI seqq.
2) Zie met betrekking tot dien dialoog ‘over de Wetten’ Karl Marlo. ‘Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder System der Welt-Oekonomie’, Band II, (eerste druk, 1853, pag. 13-18. Toch is in die ‘Wetten’ de plaats aangehaald bij Pierre Leroux ‘l'Egalité,’ pag. 102/103.
3) Zie Grote's ‘Plato’, III, p. 294-300.

afgewerkt episch gedicht van Solon, waarin deze wetgever en staatsman een merkwaardig krijgsbedrijf der Attische burgers beschreef, hetwelk hij gehoord had van de priesters der godin Athene te Saïs in Egypte. Het was de veldtocht en verwering der inwoners van Attika tegen de dreigende horden van het onmetelijk eiland Atlantis, een bedrijf 9400 jaren vóór de Christelijke tijdsorde gesteld. Het was dus een mythe en legende. En Plato ging nu het Attika van die dagen schilderen, dat ingericht was juist zoo als de Republiek den ideëelen toestand schetste, met den stand der Wachters van beide seksen, met gemeenschap van vrouwen en kinderen. Attika was dus uitnemend toegerust tegen den schok der benden van Atlantis. De geweldige worsteling zal dan ook beginnen. Kosmische ideeën van een strijd van natuurkrachten mengen zich daarbij. De beraadslaging der Goden begint. Atlantis zal zinken... doch het fragment breekt plotseling af.

Ziedaar dan het muziekstuk der Republiek van Plato, met zijn breede en fijne klanken. Wij willen er thans eenige opmerkingen ter verdere waardeering en kritiek aan toevoegen.

Reeds onder de tijdgenooten bij de Grieken werd dadelijk de stem der kritiek vernomen. Wel trof het hun niet zoo sterk, als het ons vreemd en verwarrend voorkomt. Bij de Grieken overheerschte het staatsbegrip geheel en al de maatschappij, en dán - Sparta was een werkelijkheid, en toonde in de practijk veel van hetgeen Plato dichtte. Zoo had dan ook de wijsgeer Pythagoras, ruim 150 Jaren vroeger, in 't algemeen een vaster aanéénsluiting en engere gemeenschap als leefregel aan zijn leerlingen geboden. Doch tegen het Communisme, dat Plato nu tot den hoeksteen van zijn staat maakte, kwam toch Aristoteles op. Daargelaten nog de tegenwerping, dat de Wachters zich moeielijk gelukkig in zulk een toestand konden gevoelen, meende Aristoteles, dat het consequent doorvoeren van Plato's conceptie een onmogelijkheid zou zijn[1)]. De éénheid van den staat werd - zoo meende Aristoteles - niet bereikt door de strenge onderscheiding der orden en rangen. En eindelijk de gemeenschap - zelfs als ze in practijk was te brengen - was niet goed: ‘want hetgeen aan de meesten gezamenlijk toebehoort wordt het minst verzorgd.’ De gemeenschap der vrouwen en die algemeene bloedverwantschap door de gemeenschap der kinderen zou slechts uitwerken, wat Aristoteles noemt ‘een waterige genegenheid’. Het was een weinig zoet, vermengd met veel water. ‘Beter de neef van weinigen - zoo sprak Aristoteles - dan de broeder van duizenden.’ Dus zou de onderlinge belangstelling in de goederen niet groot zijn, en evenmin zou er te roemen vallen op de onderlinge genegenheid. Integendeel, de gemeenschappelijkheid zou een bron van allerlei twisten worden. En

1) De heer Dr. Burger heeft de beoordeeling van Aristoteles achter zijn vertaling van Plato's Republiek ook vertaald uitgegeven. Zie p. 354, 365.

Aristoteles, zich beroepende op de menschelijke natuur en op het verschil der hartstochten, neigingen en begeerten der menschen, richt hier tegenover Plato weder de twee zuilen van 't gebouw onzer samenleving op: den persoonlijken eigendom en den persoonlijken familieband. Wij hebben niet noodig er iets aan toe te voegen.

Onze waardeering zou op nog gansch andere punten de aandacht vestigen.

Beproeven wij toch een oogenblik op het standpunt van Plato te staan, dan treft ons het volgende. Allereerst dit: dat Plato een zeer onafgewerkte schilderij heeft gegeven, een groot tafereel, waarvan slechts één groep volledig en uitvoerig is afgeschilderd, en al het andere in omtrek, in schets is gelaten. En juist op die andere in schets ons voorgestelde partijen komt het aan: op dien derden rang, op de massa, de menigte, de diepere maatschappelijke aardlagen, de onderste ‘*couches sociales*’, zooals men tegenwoordig zegt. Het lot en zijn dier leden van lageren stand is een hoofddoel in den staat Plato nu zegt weinig van hen, maar constateert alleen, dat zij burgers zijn, dat zij het produceerende element van den staat vormen, en dat bij hen de gewone verhoudingen van eigendom, verkeer en familie bestaan. Met andere woorden: het socialisme der Wachters en hun organisatie is socialisme slechts voor een deel van den staat. Het is geen socialisme voor den geheelen staat. Het ideaal kan dus niet ééns geheel en al verwezenlijkt worden. Zóó consequent het toe te passen tot alle maatschappelijke rangen, durft zelfs Plato niet. - In de tweede plaats merken wij op, dat slechts de lagere maatschappelijke rangen mogen produceeren, terwijl de Wachters alleen geoefend worden tot grooter volkomenheid van lichaam en geest, en in voornamen lediggang leven. Het socialisme van Plato is dus in geen enkel opzicht een productieve associatie. Daarin verschilt Plato's socialisme van de moderne theorieën van dien aard. De Wachters vinden alles wat zij noodig hebben hun toegereikt. Voor hen wordt de belasting geheven. Zij zijn bijna ambtenaren. Plato acht het onmogelijk, dat iemand tegelijk voor den staat en voor zich zelven zorgt, en scheidt dus, steunende op zijne opvatting van arbeidsverdeeling, geheel en al van elkander af den kring, waarin men voor den staat werkt, en den kring waarin men voor zich zelven werkt. Hij teekent dus - en ziedaar een derde opmerking - twee geheel afgezonderde sferen. Want anders komt er corruptie, dringt het eigenbelang ieder oogenblik binnen in de sfeer der politieke toestanden, en is bederf en verrotting het resultaat der vermenging. De ééne kring wordt nu ook geheel anders ingericht dan de andere. De ééne staat van Plato bevat dus twee staten, de ééne stad twee steden. Wel zou men het met een beeld uit onze tegenwoordige tijden kunnen redden en zeggen, dat het socialisme der Wachters als het ware de gecompliceerde locomotief is, die de eenvoudig ingerichte goederenwagens moet voorttrekken: maar beide kringen bestaan niet uit doode voorwerpen, doch uit menschen. Het dualisme zal dus - de geschiedenis

trouwens heeft het dikwijls geleerd - verkeerd werken, daar men bij de Wachters hoogmoed en gevoel van verachting voor het volk zal vinden. Dat volk zal zich natuurlijk vernederd achten, want al hebben zij ook op hunne lagere orden den rang van burgers, zij zullen telkens als machines door de hoogere rangen worden beschouwd en behandeld, en jaloerschheid en botsing zal het gevolg zijn.

Letten wij nu nog op enkele details van het boek, en wel hoofdzakelijk op het leerstuk der vrouwen en het daarmede samenhangende vraagstuk der bevolking. Wij zagen dan in Plato een warm apostel der gelijkstelling van man en vrouw, een voorstander van wat wij tegenwoordig zouden noemen: de algeheele emancipatie van de vrouw. De bewoordingen van John Stuart Mill en van Henry Fawcett zijn niet sterker dan de uitdrukkingen van den Griekschen wijsgeer. Het werk van man en vrouw ten opzichte van het staatswezen is geheel gelijksoortig, zegt Plato. Onder de burgers heeft geen vrouw omdat zij vrouw, of geen man omdat hij man is, een elgen werk: vrouwen en mannen hebben deel aan alle bezigheden, maar in alles is de vrouw zwakker dan de man. Overigens geldt dezelfde regel voor de vrouwen als voor de mannen. Niet alle mannen zijn tot alles bekwaam. ‘Wij zeggen dus, spreekt Plato, dat de ééne vrouw aanleg voor de geneeskunst of muziek heeft, en de andere niet: dat de ééne geschikt is voor den oorlog en de lichaamsoefeningen, en de andere niet: dat eenige vrouwen van wijsgeerig onderzoek houden, en andere dat haten: eenige moedig zijn, andere geen moed hebben: eenige voor Wachteressen kunnen dienen, andere daarvoor onbruikbaar zijn.’ - Met die opvatting der taak van de vrouwen hangt nu ook samen Plato's beschouwing van het leerstuk der bevolking. Inderdaad is het standpunt, dat Plato hierbij inneemt, niet zoo geheel verschillend van dat van Malthus. Zoowel Plato als Aristoteles ijverden tegen het kwaad der overbevolking. Men ziet uit hun geschriften, dat zij beiden burgers waren van hoogbeschaafde kleine staten, die met angst uitzagen, of de voorhanden middelen van bestaan wel toereikend waren voor het steeds aangroeiend cijfer der burgcrs. Daarom moet er bij de Wachters gezorgd worden, dat er niet meer kinderen zijn dan volstrekt noodig is. Daarom werd het voortbrengen van kinderen een door den staat geregelde functie, een plicht, geplaatst buiten de impulsies der hartstochten. Men moge glimlachen over al de bepalingen, die Plato hieromtrent geeft; maar zeer zeker gaan wij te ver, wanneer wij de schouders over zulke ideeën ophalen. Overweegt het feit, dat Aristoteles - de wijste der wijzen - den ‘abortus’ voor zijn staat gaat regelen. - Hand aan hand met deze beschouwing van Plato over de bevolkingsquestie gaat nu zijn opvatting over de materieele welvaart van een staat. Ook hier reikt hij de hand aan geheel nieuwerwetsche denkbeelden. Wanneer men toch de voortreffelijke bladzijden opslaat uit het vierde boek der Beginselen van Politieke Economie van John Stuart Mill, en daarvan nog eens naleest het zesde hoofdstuk ‘over den stationnairen toestand’, dan zal men

zien, dat Plato en Mill hier niet veel verschillen. De toestand der Wachters is even ver van weelderigen rijkdom als van armoede, en komt vrijwel overeen met de voorstelling van Mill, die het jagen naar rijkdom, den drang om steeds meer te produceeren, dat dringen, dat worstelen, dat elkander met den elleboog stooten, om maar materieel vooruit te komen, niet juist den gelukkigsten toestand van een volk rekent. De questie is niet, of iemand die rijk is nog rijker moet worden, maar wel, dat niemand arm zij.

Dit zijn opmerkingen gegrond op een lezing van Plato's Republiek op zich zelve. Wanneer wij voorts Plato's fantasie in betrekking stellen tot de eeuwen, die sinds zijn leven zich in de geschiedenis ontwikkeld hebben, dan zien wij ieder oogenblik punten van aanraking: vooral in zooverre de Republiek een zeer ethisch en theocratisch karakter had, in zooverre zijn staat een middel van opvoeding was, en de stand der Wachters een godsdienstige consolidatie van den staat bedoelde, ten einde de heerschappij der wijsgeeren mogelijk te maken. En wij hebben hier niet enkel op 't oog de ideeên der Nieuw-Pythagoreeërs, die Grieksche secte, welke met die der Neo-Platonici omstreeks den leeftijd van Christus opstond en voor haar volgelingen op gemeenschap van leven de klem legde: neen, wij zouden den blik verder willen richten, en wel op enkele verschijnselen sinds het eindigen der antieke wereld. Telkens toch, wanneer in de geschiedenis getracht wordt soortgelijke ethische en theocratische gedachten te verwezenlijken, ziet men instellingen en inrichtingen opkomen, verwant aan het socialistisch leven der Wachters in Plato's republiek[1]. Denkt slechts aan de Middeleeuwsche maatschappij met haar ridders en met den stand der priesters. De kloosters en later de orde der bedelmonniken kwamen al vrij wel overeen met het hoofddenkbeeld, dat ten grondslag strekte aan de organisatie van Plato's Wachters. De goederengemeenschap is hier op dezelfde wijze toegepast, en het coelibaat der priesters, door Gregorius VII ingesteld, heeft toch eigenlijk - hoe vreemd het klinke - een gelijksoortig doel als de vrouwengemeenschap bij Plato. Deze laatsten mochten aan niets uitsluitends, dus ook niet aan éóne echtgenoot, zich blijvend hechten, maar moesten geheel aan den staat toebehooren; de priesters van het Catholicisme moesten geheel en al de aanraking met de vrouw en 't huwelijk schuwen, om volkomen gehuwd te zijn met de Kerk.

Het zijn slechts aanwijzingen, maar die ons Plato's Staat toch beter doen verstaan. Indien men alles begrijpt, vergeeft men ook alles. De vergiffenis is hier wel niet noodig: maar waar de gedachte zoo stout haar vleugelen uitslaat als in Plato's republiek, daar moet men, als men de vaart wil volgen, bijzonder voorzichtig

1) Zie hierover vooral C. Zeller 'Der Platonische Staat in seiner. Bedeutung für die Folgezeit'. Sybel's Historische Zeitschrift, 1859, Erstes Heft.

wezen niet te vast aan eigen traditie te blijven hangen. Er is éénheid der historie en der gedachten. Den mensch van gisteren verschilt in 't wezen der zaak niet hemelsbreed van den mensch van heden. Het zonderlinge is schijn: de éénheid werkelijkheid.

Hoofdstuk III.
De Gracchen en het Romeinsche socialisme.

In een gansch andere sfeer dan bij de Grieken worden wij verplaatst, zoodra wij sporen van 't socialisme bij de Romeinen pogen na te gaan. Bij de Grieken loste alles zich op in een bespiegeling en een idealiseering. Wij durfden de Republiek van Plato vergelijken bij een muziekstuk, en zeer zeker wordt daarin de dichterlijke, bijna fantastische zijde van het vraagstuk ons getoond. Bij de Romeinen is daarentegen alles gericht op maatregelen en handelingen: kortom, op de practijk. De vorm van hun socialisme is te vinden bij mannen van actie en van beweging; niet bij wijsgeeren, maar bij staatslieden.

Om die enkele Romeinsche staatslieden, voorzoover zij een min of meer socialistisch plan voordroegen (en de gebroeders Gracchus zijn hier de beste typen), goed te begrijpen en te waardeeren, is het echter noodig, hen als het ware in 't midden van hun volk te plaatsen. Wij zullen dus eerst beproeven een blik te doen werpen op de Romeinen, vooral met betrekking tot hun economische opvattingen en toestanden.

Wij moeten ons dan dadelijk een geheel ander volk voorstellen dan de Grieken. Wel is later veel aan de Grieken ontleend: wel is, zoo als bij de geheele oudheid en dus ook bij de Grieken, de slavernij een fundament der maatschappij: maar hier zijn dadelijk alle grondslagen der maatschappij zóó aangelegd, dat het geheele gebouw groote evenredigheden kan aannemen; wij vinden ons niet geplaatst in zulke kleine omtrekken als in staatjes van Hellas. Letten wij nu op de personen, dan treffen ons dadelijk de trekken van uiterlijken ernst en van practischen zin. Die ernst teekende zich in het gezag van een vader met zijn vaderlijke macht; in den eerbied, dien de moeder van het huis, de matrona, afdwong. De Romeinsche patriciërs, de senatoren, brengen die eigenschap als vasten vorm in het staatsleven over, spreiden een graviteit ten toon, waarvoor de Grieken bijna geen woord hebben. Alle vormen, die de Romeinen in hun leven gebruiken, hebben dan ook zulk een beslisten bepaalden zin. De Grieken wilden het leven als een verheven spel opnemen: de Romeinen niet. In hun rechtshandelingen komt dat vaste en stellige dan ook steeds uit; zij gebruiken ééne formule,

van welke zij nimmer afwijken, doch die nu ook als vaste voorwaarde der daad moet gebruikt worden; vergeet men ze of spreekt men haar verkeerd uit, dan is die handeling nietig. Geheel de Latijnsche taal heeft als vorm der gedachten iets zeer bepaalds. Het zijn weinig woorden, maar die niet gemist kunnen worden: een taal en stijl, om op marmer te beitelen. In inscripties is de Romeinsche geschiedenis geschreven. Aan dien uiterlijken ernst voegde zich hand aan hand de practische zin. Zij vereeren in hun godsdienst altijd als het ware 'nuttige Goden'. Zij willen haast een administratieve religie.[1] Het *ποιεῖν* der Grieken, hun doen en scheppen, waaruit het woord poëet is afgeleid wordt een *πράττειν* een practisch handelen. De Griek wilde een schoon leven doorleven: dat was zijn doel en tegelijk zijn belooning: als een kunstenaar dichtte hij zijn leven: de Romein heeft bij al zijn daden een vast resultaat op het oog. Quid agis?' (wat doet gij?) is zijne gewone vraag bij de begroeting De Romeinen zijn in de oudheid een volk als de Engelschen, die tot spreekwoord hebben: 'handsome is what handsome does'. Daardoor zijn nu de Romeinen ook in het economisch leven geworden het volk van de daad en van de organisatie. Zij zijn staatslieden, maar als zoodanig ook ingenieurs van waterleidingen, bruggen, havenwerken. Wel hebben die daden, die steeds een onmiddellijk doel willen bewerken, iets hards. Zij hebben een scherpen, snijdenden kant. Daar is iets onverbiddelijks in hun logica, in hun omspringen met de feiten van het dagelijksch leven. Men gevoelt dit het levendigst, wanneer men de bladzijden uit 'de Re Rustica' van Cato opslaat, nadat men het 'Economicum' van Xenophon heeft gelezen. De uitstekende Prévost-Paradol, wien zelven een Attische geest was toebedeeld, heeft dit onderscheid zoo goed opgemerkt en uitééngezet in deze woorden[2]: 'Welk een les - zoo schreef hij - welk een tegenstelling vormt het, om over hetzelfde onderwerp den volkomensten Griek en den Romein bij uitnemendheid te hooren! Zij spreken elkander tegen, woord voor woord, zonder elkander te kennen, en het is zoo gemakkelijk, om hun stellingen, één voor één, tegenover elkander te plaatsen. "Wat wij op het land buiten gaan zoeken (zegt Xenophon) is het aangenaamste verblijf, dat het liefelijkst is voor onze vrouw, het meest gewenscht voor onze kinderen, het lachendst voor onze vrienden." - De handel (zegt Cato) is vol wisselvalligheid; groote rente is als woeker verboden; beter is dus de landbouw; dat bedrijf geeft een soliede winst, die anderen niet in de oogen steekt.' - 'Indien één uwer slaven ziek wordt (zegt Xenophon tot zijn vrouw), dan moet gij uw best doen hem goed te verplegen,' en zij antwoordt: 'Zeer zeker, het zal mijn grootste vreugde zijn, want als ik hen verzorg, zullen zij er mij te meer om liefhebben.' - 'De landbouwer (zegt Cato)

1) Zie Anatole France 'Sur lā pierre blanche'. pag. 9 seqq.
2) Zie Prévost-Paradol, 'Nouveaux Essais de Politique et de Littérature', en daarvan het artikel over Xenophon.

verkoope den ouden os, de wol, de huiden en het gereedschap dat hij niet meer gebruikt, het oude ijzer, de oude slaven, de zieke slaven, en zoo hem nog iets onnuts overblijft, hij verkoope het; het zij voor den huisvader een wet, dat hij weinig koopt, maar veel verkoopt. De heer van 't huis zoo vervolgt hij) moet, wanneer hij op zijn landerijen komt, vragen wat men gewerkt heeft; indien er niet genoeg afgedaan is en men zich verontschuldigt met de woorden, dat eenige slaven ziek zijn, moet hij antwoorden: 'zijn er zooveel zieke slaven, hoe komt het dan, dat op de rekeningen het bedrag der levensmiddelen zoo hoog is opgevoerd?' - 'Het is een gave der Goden (spreekt van zijn kant Xenophon) om met zachtheid en met overredingskracht te kunnen regeeren,' en hij voegt er dit bewonderenswaardige gezegde aan toe: 'diegenen mijner slaven, die gevoelig zijn voor een woord van lof, behandel ik als vrije mannen'. Tot dusverre Prevost-Paradol over den harden kant der economische denkbeelden bij de Romeinen. Dat scherpe, dat consequente maakte hen echter tot meesters van al wat organisatie op het terrein der Economie mag heeten. Let slechts, wanneer men een uitwendig bewijs daarvan wil zien, op hun voortreffelijke wegen, als stralen uit één middelpunt (de stad Rome) schietende, en allengs de geheele wereld met een netwerk overdekkende. Als men nog heden in Europa door betrekkelijk woeste en bergachtige streken reist, en men eensklaps langs den bergrug een vasten uit steenen gehouwen weg betreedt, dan weet men dadelijk, dat men op Romeinsch werk staat. - Let voorts op hun organisatie der wetenschap van 't Recht; daarin zijn de Romeinen de meesters van een ieder geworden. Hun begrippen en hun vormleer zijn hier alléén goed, en zóó uitstekend, dat zelfs de theorie der Economie[1)] nog soms het best cijfert met de bepalingen, door de Romeinen voor enkele van haar stellingen in de excerpten van het Corpus Juris gegeven. Het begrip van geld is voor goed door den jurist Paulus vastgesteld. Het zijn altijd vaste vormen en een organisatie, die als een gareel steunt en leidt. - Die geest van organisatie werd nu ook op den staat toegepast. De Romeinsche staat vertoonde dus waarlijk niet die socialistische trekken, welke 't Grieksche staatsleven kenmerkten. Bij de Grieken ging alles op in den staat; bij de Romeinen is de staat een vaste orde van gelederen, waarbij hij, die op den laagsten rang stond, moeite kon doen, om tot den hoogsten, 't aandeel in de regeering, te komen. Bij zulk een opvatting van den staat waren er onder hen meer bepaalde staatsfunctiën te vinden dan bij de Grieken. Belastingen waren er bij

1) Zie Roesler 'Ueber die Grundlehren der von Adam Smith begründeten Volkswirthschaftstheorie', 2 Edit 1871, p. 219, 220; de studie van H von Scheel 'Die wirthschaftlichen Grundbegriffe im Corpus Juris Civilis', in Hildebrand's Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1866, deel I, p 324 seqq; en voorts Rodbertus-Jagetzow 'Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes', 1869, II. p. 197.

de Romeinen. Van staatscrediet werd reeds gebruik gemaakt. Het tributum b.v. was toch eigenlijk een leening wegens de krijgskosten, die dan later uit den buit werd terugbetaald: tijdens den oorlog met Numantia werd een leening gesloten, onder verband der belastingen van het volgende vijftal jaren. Alles wijst bij de Romeinen op sterke staatspressie, doch niet op een alles verzwelgen door den staat, zoo als bij de Grieken. Het heil van den staat is de hoogste wet, heet het: het is nog niet de éénige wet: de staat eerbiedigt den kring van 't individu, erkent de privaatbelangen en privaatrechten, al moesten deze soms zwijgen waar het staatsbelang het eischte. Op den voorgrond ziet men organisatie van alle kringen.

Wie de Romeinen in hun economisch zijn en werken wil begrijpen, moet verder letten op dat wat wij zouden kunnen noemen: hun consumtie-standpunt. De Romeinen toch waren dappere krijgers, maar hadden niet veel begrip om rijkdom te produceeren. Niet altijd sluiten de krijgsmans-wetenschap en de economische voort-brengingsleer elkander uit. Wij mogen niet vergeten, dat het somtijds militairen geweest zijn, die het best economische waarheden hebben uitééngezet: een Xenophon, een Vauban, een Carnot[1)] zijn in dit opzicht bekend genoeg. Maar bij de Romeinen is dat verband der twee wetenschappen slechts bij zeer zeldzame uitzondering te vinden. De Romeinen waren eigenlijk alleen meesters in het verbruik. Rijkdommen veroveren op andere volken, ze weg te nemen en te verteren, dat scheen voor hen hoofdzaak. Zij vormden - wanneer men nu 't woord maar niet zoo letterlijk wil opvatten als Bastiat ons wil beduiden - in dit opzicht een waren Roof-staat. Hun industrie was dan ook weder enkel de industrie, die in elk huis door de slaven voor de oogenblikkelijke behoefte werd gewerkt. Het werd als iets zeer begeerlijks beschouwd, wanneer men op die wijze niets behoefde te koopen: van een rijk man heet het bij Petronius: ‘gij moet niet denken, dat er iets is, dat hij behoeft te koopen; alles wordt thuis voor hem vervaardigd (omnia domi nascuntur)’. Hun handel was grootendeels een handel in weelde-artikelen, want de gewone zaken werden door de slaven gemaakt, en voor zaken van minder waarde waren de transportkosten veel te duur. Handel is ook eigenlijk in Rome geminacht, en de bekende woorden van Cicero (*de Officiis*, I. 42): ‘zij gedragen zich niet welvoeglijk, die koopen om dadelijk te verkoopen, want zij kunnen niet winnen, als zij niet verschrikkelijk liegen,’ wijzen vrij juist den graad van achting aan, waarin kooplieden zich dáár mochten verheugen. Zelven produceerden dus de Romeinen niet veel. Doch op hun krijgstochten door de geheele wereld was verovering en plundering bij hen schering en inslag. Zij hadden dus te beschikken over een massa rijkdommen, vooral over geld, dat zij door hun schattingen overal wisten te verkrijgen. Als zij soms goederen kochten van overwonnen natiën, b.v. in Klein-Azië, dan

1) Zie over Carnot's verdiensten in dit opzicht: de ‘Mémoires sur Carnot par son fils’, 1869, II, p. 479, en ook I. p. 105 seqq.

betaalden zij die inwoners van Klein-Azië met het eigen van hen weggenomen geld. Vaste regel werd dus bij de Romeinen het gebruik der productie van vreemde volken, en een gebruik in overdaad en weelde: een ware verspilling, zoo improductief mogelijk. Dit leidde natuurlijk tot inwendig bederf en verval. Schitterende bladzijden zijn ons bewaard over dat verteren met vollen overdaad in den roman, die later in Nero's tijd door Petronius is geschreven. Wij bedoelen het Satyricon, een der lichtzinnigste en elegantste boeken, die ooit 't licht hebben gezien, vol tooneelen, die ons doen denken aan het Parijs van onzen leeftijd. Het gastmaal van Trimalchio te Napels is een sociale bladzijde, die sommige hoofdstukken van Honoré de Balzac haast doet verbleeken. Het zijn tafereelen van het dagelijksch leven; doch nergens is een gezonde levenstoestand, nergens degelijke arbeid te bemerken; men leest slechts van speculaties, en, zoo deze winst hebben opgeleverd, van verkwisting. Het spel en het geld schijnen in die latere dagen van Rome de drijfveeren, die alles in beweging zetten.

Eéne uitzondering was er echter altijd op dit vernietigen en verteren. Op één terrein werkten de Romeinen wel degelijk productief. Wij noemen de landbouw-toestanden. De geschiedenis van het grond-eigendom en van de bebouwing en verdeeling daarvan is haast de geheime geschiedenis van het Rome ten tijde van de republiek. Al zeer spoedig maakten de Romeinen zich meester van alle akkers, eerst in den onmiddellijken omtrek van Rome, later in geheel Italië. En die grond werd nu door hen bewerkt. Zij veroverden alzoo het land voor de tweede maal: eerst hadden zij 't gedaan met het zwaard, nú met den ploeg. Die landbouw werd niet alleen practisch, maar allengs ook wetenschappelijk economisch door hen in toepassing gebracht. In de ontwikkeling der wetenschap van de Economie bekleeden dan ook de Romeinsche schrijvers over den landbouw een zeer eigenaardige plaats: eerst de auteurs ‘de re agraria,’ later die ‘de re rustica.’ Een Marcus Porcius Cato, een Columella, een Varro zijn in deze rubriek bekende mannen. Wij zijn bij hen niet, zoo als bij vele Grieksche schrijvers, in 't rijk der gedachten of der verbeelding: neen, wij staan op vasten grond. In ons land werden zij vlijtig gelezen; in het schoone levensbericht, dat Thorbecke geleverd heeft over G. Wttewaall, vermeldt hij, hoe deze geleerde de auteurs ‘de re rustica’ meer dan eens met de pen in de hand doorliep, om nog voor onzen landbouw regelen te vinden. Het onderscheid van den landbouw der Romeinen en den onzen bestond vooral hierin, dat wij aan den landbouw ook kapitaal ten koste leggen, terwijl de Romeinen hier alles door arbeid en arbeiders poogden te doen: trouwens zij hadden overvloed van slaven en kenden theoretisch niet goed de werking van het kapitaal: voorts was het getal hunner arbeiders op het veld reeds dadelijk zooveel grooter, omdat hun landbouwwerktuigen - men vergelijke de ploegen afgebeeld op oude Romeinsche munten - vrij onvolledig waren. Zij hadden dus op hetzelfde terrein en voor hetzelfde

werk ongeveer drie- à viermaal zooveel arbeiders als wij[1]. Maar hoe dit zij: de geheele landbouw en landbouwstudie was bij de Romeinen het goede en gezonde element. Te midden van ontzenuwende weelde werden zij daardoor altijd op de natuur gewezen. Eenigszins vervulden die Romeinsche schrijvers over den landbouw dan dezelfde taak, die de auteurs der Physiocratische school in het Frankrijk der 18de eeuw volvoerden, toen Quesnay en zijn vrienden, te midden van toestanden van demoralisatie en ontbinding, hun landgenooten terug wilden brengen tot de zedenversterkende bebouwing van den grond en tot den verfrisschenden adem van het landleven. En voor de Romeinen bleef landbouw lang de éénige rijkdom. Een Romeinsch vermogen bestond toch altijd het meest uit akkers. Als Plinius de Jongere in zijn Brieven Ep. (III:19) vermeldt, hoe hij zijn vermogen heeft ingericht, zegt hij: ‘bijna alles, wat ik bezit, heb ik belegd in onroerend eigendom en landerijen; een weinig heb ik echter op rente gezet’[2].

Het is nu uiterst eigenaardig, dat de sporen van het Romeinsche socialisme juist in dat voor de Romeinen zoo belangrijk element van de akkers zijn ontstaan. Toen de oorspronkelijke landbouwtoestanden bedierven: toen het steeds zich uitbreidend getal van slaven de productie in 't groot aldaar mogelijk maakte[3]: toen concentratie der vele gronden in weinig handen, en absenteïsme der eigenaars toestanden in het leven riepen, welke aan die van Ierland doen denken: toen ontstond het agrarische proletariaat en tevens een poging, om revolutionnair te helpen en in te grijpen: een agrarisch socialisme.

Trachten wij die poging wat nauwkeuriger te ontleden, en het streven der twee broeders Tiberius en Gajus Gracchus te verduidelijken[4].

Het was anderhalve eeuw vóór de geboorte van Christus. De Romeinsche staat stond op het hoogtepunt van zijn macht en van zijn bloei. Sinds in den slag van Pydna, 168 jaren voor Chr., het rijk van Macedonië viel, was Rome de zetel geworden eener wereldheerschappij, zich uitstrekkende van Gibraltar tot aan den Nijl. De worstelingen der verschillende overwonnen staten, die nog poogden zich te ontwringen uit den knellenden handgreep van den Romeinschen overheerscher, waren slechts stuiptrekkingen van machteloozen. Dit had Spanje ondervonden, waar Viriathus een oogenblik zich dorst verzetten, en hij een beweging tegen

1) Zie ook W. Roscher ‘Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkte’, 2e Edit. 1861. p. 16, 17.
2) Zie voorts Rodbertus ‘Zur Geschichte der agrarischen Entwickelung Roms’, in Hildebrand's Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1864, I. p. 206 seqq.
3) Zie Marx ‘Das Kapital’, Ed. 1873, p. 344 en p. 756.
4) Wij volgen hier 't liefst Theodor Mommsen's ‘Römische Geschichte’, Dritte Auflage, 1861, Zweiter Band p. 1-128, en vooral de levens van Plutarchus.

Rome in 't leven riep, die bij den val van Numantia door Scipio Aemilianus geheel werd gefnuikt. Hetzelfde schouwspel had Carthago gegeven, dat door dien zelfden Aemilianus werd verbrand. Zóó ging Macedonië onder, waar nog eens een valsche Philippus opstond en alles wist op te heffen, doch slechts voor zeer korten tijd. Zóó viel voor goed Griekenland, dat nu door Consul Mummius geheel werd onderworpen en Corinthe in vlammen zag opgaan. Zóó was het gesteld met Klein-Azië, waar het koningrijk Pergamon, na het uitsterven der Attaliden, als erfenis aan Rome kwam. En machteloos waren Syrië en Egypte, die met moeite hun status-quo konden handhaven. Rome overheerschte alles.

Het was een aristocratische Republiek, die dat had gedaan en deze heerschappij had gevestigd. De aristocratie in den Senaat gaf aan 't geheel de leiding terwijl de meer Plebejische burgers in de volksvergaderingen en door hun organen, de tribunen, telkens hun wenschen te kennen gaven. Die aristocratie zat oogenschijnlijk zoo machtig en zoo vast mogelijk. Intusschen waren er echter hier en daar teekenen, die aanwezen of schenen aan te duiden, dat haar aanééngesloten macht in de vormen, waarin zij zich tot nu toe gehandhaafd had, niet lang meer zou kunnen stand houden. Iets, dat een omkeer voorspelde, zat in de lucht. Het viel samen met de wijziging, die de logica der feiten deed ondergaan aan de staatsmaxime, het staatsbeginsel der aristocratie. Zij had namelijk altijd aan dit beginsel vastgehouden - een gedachte die het sterkst was uitgesproken door den juist zoo even gestorven Marcus Porcius Cato - dat Rome eigenlijk alléén Italië als gesloten staatsgeheel moest overheerschen, en de andere staten slechts in een soort van clienteel moest houden, ze als quasionafhankelijke bondgenooten of toevoegsels diende te behandelen. Dit conservatieve beginsel, zich kenmerkende door een zekere zeflbeperking, was de grondslag van alles geweest. En ziedaar: dit denkbeeld moest worden opgegeven. De vreemde buitenlandsche verre gewesten wilden zich niet in de verhouding van clienteel schikken: zij hadden zich telkens verzet: legers waren dan gezonden: doch elke nieuwe overwinning maakte een sterker aanband-leggen noodzakelijk, voerde telkens tot annexatie. Uit die annexatie vloeiden echter deze twee gevolgen voort. Vooreerst, dat de staatsorganisatie niet meer zoo goed het bestaande omgreep en vasthield - ‘qui trop embrasse mal étreint’ -: de vroeger zoo gesloten rangen en gelederen werden vrij wat losser: het bleven geen metalen cirkels meer. En in de tweede plaats brachten de vele nieuwe rijkdommen en schatten dier overwonnen en nu geheel onderworpen natiën 't bederf in de reiën der aristocratie. Dit bederf sloop voort. Eens gewend en verwend aan 't tentoonspreiden van glans, wilde men den stand van zijn rijkdom, zijn aanzien blijven ophouden. De verre ondernemingen wekten dan van zelven een speculatie-geest op, die op 't laatst niets meer ontzag. Het was maar al te waar: met den dood van Cato eindigde een bepaald tijdperk, een gansche generatie van Rome. Hij had 't zelf bijna voorzien, toen hij de klacht slaakte: ‘wat zal Rome

doen, als het geen vijanden meer te bekampen en te overwinnen heeft?' Welnu, Rome had geen vijanden meer. Het stond alléén overeind. Allen om haar heên waren neêrgeveld. Het was machtig en groot: doch reeds knaagden de kiemen van 't bederf. - De aristocratie toch werd allengs een factie met een bekrompen adels-politiek: tuk om slechts de eigen privileges te behouden, dus er op uit om de nieuwe namen te weren, het volk vleiende om slechts de macht te behouden, en inwendig door het geld bedorven. Van den anderen kant was de democratische partij, als wij haar aldus mogen noemen, nog niet goed ontwikkeld, niet gereed met een programma om de aristocratie te vervangen, en ook reeds gewond met een kanker in de borst: de geldzucht. - Het ware veel beter geweest, indien één der twee partijen had kunnen overwinnen. Doch daar dit niet mogelijk was, verkreeg men iets hybridisch, iets dubbelzinnigs.

De crisis kwam ditmaal niet voort uit de eigenlijke politiek, maar uit de sociale feiten, uit de landbouwtoestanden.

Was was het geval? De Romeinen - wij nemen hier het verhaal van Plutarchus over - waren gewoon geweest de landerijen, die zij op hun naburen in Italië veroverd hadden, deels te verkoopen, deels als eigendom van den staat te houden, en dan tegen geringe huur aan de behoeftige burgers van Rome te verhuren. Doch onder den invloed der geldspeculatiën waren de rijken begonnen die landerijen te huren, en dat wel zooveel mogelijk in 't groot, over aanzienlijke uitgestrektheid. Om het kwaad tegen te gaan, was vroeger een wet gemaakt, volgens welke niemand meer dan ongeveer 500 bunders mocht bezitten. Doch door '*hommes de paille*', die zij nu deden huren, kwamen de rijken toch weder in het bezit der massale landerijen: De arme burgers konden dus niets krijgen. Daarentegen hadden de speculanten vrij spel; zij bezaten nu groote domeinen: de zoogenaamde 'latifundia', waarop het graan in groote hoeveelheid werd gebouwd en dan verkocht: ware plantages, ook in den zin, dien wij in ons land er vroeger aan hechten, wanneer wij van zulke bezittingen in onze West-Indische koloniën spraken; want op die terreinen werkten niet meer vrije mannen, zooals vroeger, maar troepen slaven, bij duizenden gekocht, en nu zoo streng mogelijk aan 't werk gezet. Behalve al het andere kwaad werkte die orde van zaken dus ook de vernietiging uit van den vrijen arbeid; zoowel den arbeid van vrije mannen op het veld, als het klein-bezit dier vrije mannen. - Dit alles gebeurde nu in Italië. Een zelfstandige boerenstand bestond er niet meer: de boeren waren geheel en al onder de macht van de te Rome levende geldmannen. Het waren toestanden te vergelijken met die van het Ierland onzer dagen. Soms zeer treurige, troostelooze toestanden.

Eén man had op wettelijke wijze kunnen helpen, wanneer hij het vraagstuk had durven aanpakken. Hij had de rol van een Wellington bij de Reformbill kunnen spelen. Hij was ook een generaal en de meest geachte man der aristocratie: Scipio Aemilianus. Hij zag het kwaad: in zijn kring werd zelfs reeds een plan van

hervorming opgemaakt door Laelius: maar toen het er op aankwam om het te volvoeren, deinsde Aemilianus terug: hij bleef zuiver conservatief.

Wat nu de man van rijpen leeftijd niet aandurfde, zou een jonger man beproeven: Tiberius Gracchus.

Hij behoorde tot patricischc kringen: zijn moeder (Cornelia) was de dochter van den ouden Scipio Africanus, een adoptiefzuster van Aemilianus. Zijn vader had zich weleer in Spanje, aan 't hoofd der legers, een eervollen naam gemaakt. Reeds lang was die vader echter gestorven. Zijn schoonvader was Appius Claudius. Kortom Tiberius Gracchus kon zich rangschikken in de allereerste klassen der aristocratie. Hij was een zacht en ernstig karakter. Eerst had hij zich in den krijgdienst bewogen: onder Scipio Aemilianus was hij uitgetrokken: hij had tegen Carthago gestreden, en moedig het eerst den muur dier stad beklommen; later was hij als quaestor met Mancinus tegen Numantia gegaan, waarbij hij gelegenheid had gehad op te merken, hoe zeer de naam van zijn vader in dat Spanje nog geacht was. Toen was hij naar Rome teruggekeerd - hij was intusschen 27 jaar oud geworden - en in burgelijken staatsdienst getreden. Dáár te Rome had hij nu de crisis in de staats- en maatschappelijke toestanden gevonden. In den kring der Scipio's hoorde hij spreken van het plan van Laelius, en de eigen ondervinding, het uit eigen oogen zien van het kwaad, werkte nu verder bij hem. Op reis toch van Numantia naar Rome, was hij ook door Toscane gekomen, en dáár, in het vruchtbaarste land ter wereld, had hij de ellende der agrarische toestanden aanschouwd: een groot gedeelte der landerijen was niet ééns bebouwd, en waar hij werk op het veld zag, daar vond hij slechts slaven. Zulk een aanblik had verontwaardiging bij hem opgewekt. De drift was bij hem gaande geworden. ‘Als er zooveel arme burgers in Rome wonen - dus riep hij uit - waarom worden dan niet aan hen de gronden gegeven, waarop zij recht hebben.’

Hij ontwierp nu een plan, en in het jaar 134 vóór Chr. volkstribuun geworden, stelde hij een akkerwet voor. Die ontwerp-wet behelsde het volgende. Al de akkers die door Romeinen waren geoccupeerd en zonder huur werden bezeten - de wettig verpachte landen vielen er dus buiten - zouden van staatswege ingetrokken worden: echter met dien verstande en onder die voorwaarde, dat de enkele occupant voor zich 500 en voor elken volwassen, van de ouderlijke macht ontslagen zoon 250 bunders (in 't geheel niet boven de 1000 bunders) mocht behouden, of daarvoor andere gronden zou krijgen. Voor verbeteringen in gebouwen en aanleg op zulke gronden, zou door den staat schadeloosstelling worden gegeven. Het aldus door den staat teruggenomen bezit zou in deelen van 30 bunders worden verdeeld, en niet als eigendom, maar als altijddurende erfpacht, aan burgers of Italiaansche bondgenooten worden gegeven, en wel tegen een matige rente uit te keeren aan den staat. Een college van drie mannen zou benoemd worden om aan alles uitvoering te geven. - Dit waren

de hoofdtrekken van het ontwerp. Wat den vorm betreft scheen het gematigd, zich aansluitend aan de Licinisch-Sextische plannen van het jaar 367 vóór Christus. Doch sinds dien tijd waren twee eeuwen voorbijgegaan: alle bezit, alle occupatie was als door verjaring geconsolideerd: het ontwerp wilde nu op dit alles terug doen komen, en zette alles op losse schroeven. - En dan: de woorden, waarmede het werd ingeleid, bewezen maar al te wel, dat Tiberius zich bewust was een stouten greep te doen, waardoor de grondslagen der oude maatschappij aan 't wankelen werden gebracht. Hoort enkele zinsneden uit die rede, voorzoover zij bij Plutarchus is bewaard. ‘De wilde dieren - zoo sprak hij - die in Italië huishouden, hebben hun holen en nesten, waarin elk zijn schuilplaats vindt: maar ZIJ, die voor Italië strijden en hun leven opofferen, hebben niets dan de lucht en het licht: volstrekt niets: zij moeten met vrouw en kinderen rondzwerven. De veldheeren paaien hen met leugens, wanneer zij in de gevechten de krijgslieden aanspreken, om voor hun grafsteden en heiligdommen tegen den vijand te strijden: want geen van al die Romeinen heeft een vaderlijk altaar of ouderlijke grafstede, maar zij strijden en offeren hun leven op, om anderen rijk te maken en de weelde van anderen te voeden. Men noemt hen de heeren der aarde, en zij bezitten niet een kluit grond in eigendom.’ Ziehier een toon, die niet juist gematigd klinkt: het is een wilde krijgszang: het luidt als een signaal van een woedenden aanval. Ons klinkt die toon niet meer vreemd: wij hebben hem alle eeuwen door gehoord. Zelfs het paaien der bezittende klassen met den hemel wordt niet vergeten, het ‘Eiapopeia vom Himmel.’ En de tegenstelling, door Tiberius uitgesproken, der armen die niets krijgen van den buit, en der rijken, die hen toch steeds opwekken om voor altaren en andere ideëele zaken te strijden, suist en fluit in onze ooren als die vogel- vlugge verzen van Heinrich Heine:

> Ich kenne die Weise, ich kenne den Text,
> Ich kenn' auch die Herrn Verfasser:
> Ich weiss, sie tranken heimlich Wein
> Und predigten öffentlich Wasser.

De aristocraten begrepen het. Hun bolwerk, het terrein waarop zij zich konden verdedigen, was de legaliteit. Zij maakten gebruik van de bestaande wetten, om het revolutionnaire plan van Tiberius Gracchus tegen te houden en te beletten. Er waren volkstribunen, elk voor een jaar benoemd; en elk kon door zijn ‘veto’ alle volksbesluiten nietig maken. Welnu, een der volkstribunen, Marcus Octavius werd door de conservatieven gewonnen. Wat baatte het, of Tiberius ernstig sprak, of het volk hem zijn toejuiching schonk? Marcus Octavius bleef zich verzetten. Tiberius putte van zijn kant alle middelen uit, die de wet hem tegen Marcus Octavius aan de hand gaf: doch het hielp niets. Toen nu de wet in geen enkel opzicht meer hielp, en alle constitutioneele middelen gebruikt waren, doch zonder gevolg: toen sloeg Tiberius den weg der revolutie

in. Hij liet door het volk op een volksvergadering Marcus Octavius afzetten en zijn eigen ontwerp tot wet verheffen. En thans schreed hij tot de uitvoering. De commissie der driemannen werd benoemd: de taxaties, verdeelingen en opmaking der schadeloosstellingen wegens die akkers, werden begonnen. De onteigening der groote grondbezitters ten beste van het agrarisch proletariaat ving aan. Het revolutionnair socialistische plan werd werkelijk doorgezet. Doch Tiberius moest het nadeel ondervinden van dat eerste gebruik van een revolutionnair middel. Hij was eens den weg opgegaan en kon nu niet meer terug. Voortdurend moest hij dat pad betreden, om het volk aan zich te blijven binden; zijn ambt liet hij nog een jaar, tegen alle wetten in, aan zijn persoon verzekeren. Hij was de man van het volk, en moest dat volk believen. Toen Pergamon als erfenis aan Rome toeviel, deed hij 't voorstel, om die erfenis te verdeelen, ten einde aan de arme landbouwers gereedschappen te geven. Verdeelen van wat men kreeg, werd de leus. - De conservatieve partij organiseerde zich nu tegen hem, en aan 't hoofd dier partij stelde zich Scipio Nasica. Zij gingen Tiberius overal het terrein betwisten, en wachtten een kans af om hem te doen vallen. Eens, toen de gelegenheid gunstig was, zouden zij 't volvoeren. Tiberius was weder naar de volksvergadering gegaan. Het zou de laatste zware gang zijn: het verhaal daarvan bij de ouden wordt zoo tragisch: allerlei slechte voorteekenen worden gezien: een onheilspellende raaf vliegt ter zijde op: kortom, men hoort reeds het gelui der doodsklok in de woordén van Plutarchus, als Tiberius naar het plein voortschrijdt. De volksvergadering op het Forum begon. Tegelijk kwam de Senaat daarnaast op het Kapitool bijéén. Daar sloeg Tiberius de hand aan 't hoofd, om te toonen, dat er gevaar voor hem in aantocht was: de tegenpartij legde dit uit, alsof hij een kroon begeerde: Scipio Nasica drong met zijn vrienden en aanhangers van uit 't Kapitool op 't volk los. Als een hond werd Tiberius doodgeslagen. Het geschiedde 133 jaar vóór Christus. Hij was nog geen 30 jaren oud.

Tiberius nu was een ernstige, welmeenende, in 't begin bijna conservatieve natuur geweest: geen koel speler: ook zijn plan was in hoofdtrekken misschien zoo slecht niet: slechts de middelen van uitvoering waren niet juist gekozen. Doch wat was er niet te verwachten en te vreezen, indien ééns een wilde natuur, een echte demagoog, dit plan opvatte! En zulk een karakter leefde: het was zijn negen jaren jongere, thans, op het tijdstip van den dood van Tiberius, twintigjarige broeder G a j u s G r a c c h u s . Door Plutarchus is het beeld van dien Gajus zoo stout en zoo breed geteekend. Hij was niet zacht, niet sentimenteel: neen, vurig, driftig, opbruisend. Fragmenten uit eene redevoering, bij Cicero bewaard, toonen aan, dat hij meester van 't gloeiende hartstochtelijke woord was Hoort dezen uitroep: ‘Waarheen zal ik in mijn ongeluk mij begeven? Waarheen mij wenden? Naar het Kapitool? Maar het bloed van mijn broeder gutst er langs de trappen, Naar huis? Opdat ik het geschrei en de weeklacht zou

hooren van mijn neêrgebogen moeder!' Zijn stem was bij wijlen te heftig, te bulderend: toorn vervoerde hem dan en hij was zichzelven niet meester: om zich nu te matigen en te temperen, plaatste hij, als hij 't woord in vergaderingen voerde, achter zich een slaaf, die zachte noten op de fluit deed hooren en de krijschende stem tot kalmte noopte. Hij was een rijkbegaafde geest en hield van kunst en weelde: zijn kunstschatten kocht hij duur op, en een verfijnden smaak spreidde hij bij alles ten toon.

Hij week nu, na den dood van zijn broeder, in den eersten tijd geheel ter zijde. Trouwens de wet werd in het begin nog altijd goed uitgevoerd. De werkelijke Romeinsche burgers kregen akkers, die van de occupanten waren afgenomen. Slechts toen men er ook toe zou overgaan, om aan de Italiaansche bondgenooten, aan wie soms landen waren gegeven, die te ontnemen: toen wist de conservatieve partij de schorsing der wet te bewerken[1)]. De hervormings-partij werd daardoor verbitterd. Zelfs wordt aan haar wraak de moord van Scipio Aemilianus toegeschreven. Doch de landverdeeling was nu feitelijk geëindigd. Intusschen begon vanzelf de revolutionnaire wind weder te waaien, een omwentelingsatmosfeer werd voelbaar, De conservatieve partij werd strenger en harder daartegen in. De stad Fregellae, die zich tegen enkele maatregelen dier partij had verzet, werd als stad verdelgd. Dit was het oogenblik - het jaar 123 vóór Christus - dat Gajus Gracchus, nu 30 jaren oud, tot volkstribuun werd gekozen.

Hij had zich deze tien jaren betrekkelijk stil gehouden. Hij was in het leger gegaan. Doch in het kamp - zoo verhaalde hij later - was telkens in den droom hem de schim van zijn broeder verschenen, en die schim sprak: 'Wat aarzelt gij, Gajus? Er is geen ontwijken voor u op: ons beiden is éénzelfde levensloop beschoren, éénzelfde dood als offers voor het volk.' Het denkbeeld van wraak over zijn broeder liet hem niet los. In zulk een stemming deed hij de veldtochten mede. Na onderscheidene campagnes in Sardinië was hij in Rome teruggekomen en volkstribuun geworden. Hij zou gaan handelen zoo als zijn broeder.

Doch hij zou het werk gansch anders aanvatten. Tiberius had een enkelen administratieven maatregel zoeken door te drijven. Hij, Gajus, zou beproeven een samenstel van wetten en hervormingsplannen te doen verwerkelijken, en op die wijze het geheele karakter van Rome's staat trachten te veranderen. Hij zorgde eerst, dat het volkstribunaat hem ook voor het volgend jaar werd verzekerd, en toog nu aan 't werk. Hij nam maatregelen om een eigen partij onder het volk te vormen. Daarom stelde hij voor, het graan in 't groot onder het volk te verdeelen. Uit de tienden, door de provinciën opgebracht, kwam het zoo als altijd te Rome in: vroeger werd het tegen gewone marktwaarde verkocht: nú werd 't, naar het voorstel van Gajus, tegen zeer lage prijzen uitgedeeld. Hij begon dus dadelijk als een socia-

1) Zie Mommsen, 'Römische Geschichte,' II. p. 101.

list. Toen door dezen maatregel het volk geheel en al op zijn hand was, nam hij de akkerverdeelings-wet weder op. Hij wist ze nog verder uit te breiden, in dien zin, dat kolonies van burgers werden gezonden in landen, als Tarente en Capua, die tot nu toe door Rome waren verpacht. Ook deze streken werden thans onder de beschikbare domeinen opgenomen. En thans werd dit alles geconsolideerd door een stelselmatig breken van de macht der conservatieve partij. Handig wist hij een scheuring in die partij te bewerken door den geld-adel af te scheiden van den adel door geboorte. De leden van den geld-adel - de 'equites' - werden door hem bevoordeeld: bijzondere kenteekenen en een afzonderlijke plaats in de jury werden hun o.a. verleend. De rijke lieden waren zoo tevreden. Voorts bracht hij een verandering in het strafrecht tot stand, waardoor het knevelen werd afgeschaft, en de harde wetten tegen hen, die hun schulden niet konden betalen, werden gewijzigd. Toen ondernam hij om de macht van den senaat te verkorten door een uitbreiding van het getal senatoren. En alles deed hij zelf. Hij was de man, die zoowel het initiatief nam als het werk deed en doorzette. In zijn conceptie, in het samenstel van zijn plannen ziet men lijnen, die zouden kunnen uitloopen op een regeerings-programma als van Napoleon III, van een tyran voor het volk. Het was een stoute en grootsche poging ten voordeele van het volk, om hun rijkdommen en welvaart te bezorgen, en tevens de kracht der tegenpartij te breken. Een sociaal en politiek plan tegelijkertijd. Doch in alle opzichten is het niet zoo edel van vorm en lijnen als dat van Tiberius. Bij Gajus flikkert reeds de toorts der wraak. Zijn beeld heeft reeds iets van den politieken brandstichter, ter wille van het proletariaat van Rome. De politiek wordt opgeofferd, daalt tot den tweeden rang, mits het sociale element tot zijn recht kome. De staat moest algemeene grondeigenaar zijn, en nu voortaan door en in de materieele belangen werken. Nog slechts één voorbereidende maatregel was daarvoor noodig. Om zich voor altijd stemmen te verzekeren, ook voor zijn latere plannen, wilde hij aan de Italiaansche bondgenooten het burgerrecht geven: als zij in Rome kwamen, konden zij dan medestemmen.

Nu verhief zich echter de conservatieve partij. Zij had slechts één middel tegen hem, doch een krachtig middel. Het was hetzelfde, dat Disraeli tegen Gladstone in 1867 gebruikte, toen de eerste de liberale partij met nog uitgebreider reformbill ging bekampen. De conservatieve partij te Rome moest dus voor een oogenblik nog verder gaan dan Gracchus. Dàn zou zij zeker zijn, dat het volk haar zou steunen. Zoo gedacht, zoo gedaan. De adels-partij bood nog meer. En Gajus was juist voor eenigen tijd uit Rome, om een kolonie in Afrika te vestigen en Carthago dus weder op te bouwen. Toen hij terugkwam, was de beweging tegen hem in vollen gang. Gajus had bij die aanstaande worsteling een omstandigheid in zijn nadeel. In zijn verschillende agitatorische plannen en maatregelen had hij een man van dubbelzinnig

allooi, Fulvius, tot bondgenoot gekregen. Deze compromitteerde hem. Doch het was geen tijd hierover na te denken. De beweging, het tumult was daar. Opstanden braken in de stad uit. De consul Opimius werd door den senaat tot dictator benoemd. Deze moest de orde herstellen. Bij een volksvergadering werd weder een lictor gedood: - nu werden Gajus Gracchus en Fulvius aangevallen op last van Opimius. Gajus zag weldra in, dat het voor hem gedaan was. Hij verdedigde zich bijna niet. De opstand te zijnen voordeele was niet krachtig; de ferme en fiksche leiding ontbrak. Hij poogde te vluchten en al wijkende - door de krijgers op de hielen gezeten - stak hij zich dood.

De moeder, Cornelia, leefde nog altijd. Zij was het waard zulke zonen, helden uit den ouden tijd, gehad te hebben. Toen Tiberius was omgebracht, hoorde men nog haar weêklacht: nu, na den dood van Gajus, richtte zij koud en schijnbaar gevoelloos het hoofd op, als een marmeren Niobe-beeld.

Ziedaar dan den vorm van 't socialisme, dien de Romeinsche geschiedenis gekend heeft. Op enkele punten moet nog de aandacht gevestigd worden. Vooreerst, dat dit socialisme van een zeer partieelen aard was, alleen voortspruitende uit de landbouw-toestanden. Wel is waar, is voor de Romeinen landbonw de hoofdzaak, maar er bestonden nog zoo vele andere kringen of sferen van bestaan en verkeer. En verder was het een beweging vooral gekant tegen staatseigendom; dat staatseigendom der gronden moest zich oplossen in een verdeeling der akkers onder de armen. Het wettig bewezen eigendom der landerijen van particulieren kon blijven bestaan. Doch wanneer wij aldus dit Romeinsche socialisme tot steeds enger proportiën terugbrengen, blijft het nog altijd misschien in onze gedachten te uitgestrekt. Inderdaad is het terrein van 't socialisme, dat wij beschreven, nog kleiner dan het oppervlakkig gelijkt: en wel om deze reden, dat de onderste lagen van het volk er geheel buiten blijven. Deze behooren naar Romeinsche opvatting niet eens tot het volk. Onze opvattingen zijn echter geheel anders. Waarom roeren ons de woorden van Tiberius Gracchus maar ten halve? Omdat hij ons niet overtuigen kan, dat het waarachtige leed en de waarachtige jammer geleden werd onder dat trotsche en harde volk der Romeinen: dat volk met zijn monopolie der heerschappij. Niet zij waren de ellendigen, wijl zij niet aan de Latifundia mochten raken, maar wel de slaven op die Latifundia. Onder dezen was een leed, waarbij al de jammer der wereld verflauwt. De horden van slaven, die als kudden vee werden behandeld, en door 't strengste terrorisme geregeerd, hadden een hel op aarde. Telkens stonden zij op. Zij erkenden desnoods, evenals de gansche oudheid, het beginsel der slavernij, deden geen poging om die slavernij als zoodanig afteschaffen, doch wilden slechts het harde juk ontvlieden. Op de akkers in Sicilië poogden zij herhaaldelijk dit te doen. Dan werden zij bij duizenden tegelijk aan den zoom van de wegen gekruisigd, vooral als de nieuwe slaven-jachten gunstig

waren afgeloopen, en het menschelijk 'vee' dus niet veel waard was.

Wij merken voorts op, dat het socialisme der Gracchen in het leven treedt als een revolutionnair socialisme. Reeds dadelijk wordt dus het vraagstuk in zijn revolutionnaire fase gezien. Het Grieksche socialisme was tamelijk onschuldig; het stemde haast samen met de zeden. Maar hier in Rome komen de revolutie-helden voor het eerst op. Een adem en wind van omwenteling waait er rond. De politiek wordt als middel gebruikt, om de sociale ideeën te verwerkelijken. Het socialisme zal dien karaktertrek niet spoedig vergeten. Het zal voort-hollen op dit terrein. Allen, die later geweldig de maatschappij willen vervormen, nemen 't woord en den naam der Gracchen op. Veelszins ten onrechte. Als in Rome een Catilina, zonder iets te bedoelen wat naar een socialen of socialistischen maatregel zweemt, slechts anarchie wil bewerken, om het recht te hebben de schulden van zich en zijn vrienden niet meer te erkennen, wordt de naam der Gracchen weder gehoord. Vele moderne geschiedschrijvers noemen dan ook Catilina een voortzetter van het werk der Gracchen. Doch Mirabeau, een der meest politieke hoofden der nieuwere tijden, zag met zijn valkenblik dadelijk het onderscheid. Terwijl hij - toen de 'Tiers-état' in Provence in't begin van 1789 hem tot volksvertegenwoordiger koos - niet schroomde in één opzicht Gajus Gracchus tot voorbeeld te nemen, zien wij hem in de 'Assemblée nationale', als zij over de questie van het staatsbankroet te lang beraadslaagt, opstaan, en met dien leeuwenkop en dien hoogmoedigen oogopslag ongeduldig de vergadering tot een besluit dwingen, met de woorden: 'Catilina staat vóór de poorten van Rome, en gij blijft maar door-redeneeren!' Catilina was en bleef het parool der anarchie: de Gracchen vertegenwoordigden een plan[1)]

Wat ons eindelijk in dezen strijd van de conservatieve partij tegen de Gracchen treft, is soms de gelijkheid der toestanden en beelden met die van onzen tijd. Geen der verschillende partijen won eigenlijk iets: alle worstelingen baanden slechts den weg voor het Caesarisme. Dit reeds doet ons denken aan dagen die wij hebben beleefd: maar geheel de lectuur van de levens der Gracchen bij Plutarchus schijnt bij wijlen een bladzijde der hedendaagsche geschiedenis. Het is ónze zaak: het zijn figuren uit onze omgeving. In Gajus Gracchus hebben onze tijdgenooten trekken uit 't beeld van Lassalle gezien[2)]: Lassalle zoo talentvol, zoo weelderig, zoo heftig, met zooveel kunstzin begaafd, en bij wien ook het denkbeeld op den voorgrond stond, om eerst macht te verkrijgen door middel van den staat en dan te handelen op sociaal terrein. En

1) Wij zijn het dus niet ééns met den inhoud van het opstel van E.S. Beesly, in the Fortnightly Review, 1865, vol. I p 197-184, getiteld: 'Catiline as a party leader'. Beesly ziet in 't werk van Catilina slechts een vervolg van den arbeid der Gracchen.
2) Zie Schäffle, 'Kapitalismus und Socialismus', 1870, p. 142.

gaat de vergelijking naar ons inzien niet geheel op, daar het beeld van Cajus Gracchus ons van nog edeler gehalte wil toeschijnen dan dat van den Duitschen agitator: - zoo zien wij toch genoeg gestalten om ons hêen, als de compromitteerende Fulvius, en als de conservatieve senatoren, die voor een oogenblik nog meer aan de menigte bieden dan de erkende volksleiders. Bij het lezen van dit verhaal mompelt men telkens de woorden: 'tua res agitur': het is úwe geschiedenis.

Hoofdstuk IV. De Esseërs en de eerste Christengemeente.

Wij verlaten thans voor eenige oogenblikken Europa, met de twee vormen van socialisme, die wij in Griekenland en in Rome hebben kunnen opmerken, en gaan naar het Oosten, naar Palestina. Wij betreden dat land omstreeks het tijdperk, toen Christus in die oorden rondwandelde, goeddoende en zegenende.

In het algemeen waren en zijn in al die meer Oostersche landen, en dus ook in Palestina, trekken te bespeuren, die naar een socialistisch leven zouden kunnen leiden.[1)] Het persoonlijk leven, met zijn afzonderlijke kringen, met zijn particulier terrein en domein, met zijn eigen merk en plooi, doet zich minder sterk gevoelen, neemt in allen geval zuik een uitsluitend karakter niet aan: men is gewoon het genot van zijn goederen ook aan anderen over te laten en gastvrijheid in den ruimsten zin te beoefenen. Men beschouwt daarbij de ware kracht van het individu te bestaan in het lid zijn eener kaste, eener orde: dat alléén geeft, volgens Oostersche begrippen, stevigheid en waarborgt vastheid in de toekomst; de wisselende voor- of tegenspoed van den enkelen mensch treedt daarbij op den achtergrond. De godsdienst heiligt die rangregeling der verschillende standen. De religieuse beschouwingen, inniger en tegelijk minder begrensd dan idie der Grieken en Romeinen, geven reeds een opgaan van het individu in het algemeene zijn aan de hand, een begrip dat nu op het geheele leven zijn invloed doet gelden. Hier en daar wordt die vernietiging of vervorming van het individu tot uiterste gevolgtrekkingen toe volgehouden, en vinden wij 't strengste ascetisme.

Elk verschijnsel van het socialisme, dat wij dan ook in het Oosten bespeuren, is de uiting van een godsdienstig socialisme. Terwijl zeer eigenaardig bij de Grieken het treffendste voorbeeld van hun socialisme verbonden is met hun filosofie, terwijl wij bij de Romeinen op het gebied der practische agrarische staatkunde hun Gracchen vinden, is in het Oosten het socialisme als 't ware

1) Bij Israël was in 't algemeen de zorg voor de armen en ellendigen zeer streng omschreven, zie Leviticus XIX, XXV, XXIII. Deuteronomium V (14/15), X, XIV, XV, XXIII, XXIV en XXV.

omgeven door den heiligen glans der religie: het wordt soms haast een soort van theocratie.

De Esseërs in Palestina wijzen dit alles eenigszins aan. Zij zijn ons geschilderd door Philo en door Flavius Josephus en wij kunnen hun beeld ons vrij nauwkeurig voorstellen. Zij vormden in de jaren, die onmiddellijk aan de komst van Christus voorafgingen, en tijdens het leven van Christus, eene secte, op één lijn te noemen met de secten der Farizeën en Sadduceën: doch daarin van die twee andere te onderscheìden, dat zij een van het overige Jodendom bepaaldelijk afgescheidene gemeente uitmaakten, met eìgen bestuur en eigen plechtigheden, die haar uitsloten van den Jeruzalemschen tempel[1)]. Het was een bepaalde orde, waarin men slechts toegang kreeg na een vierjarig noviciaat. Werd men opgenomen, dan had men een eigen spijs, een eigen gewaad, en leidde men een geheel ander leven dan de andere medemenschen. Terwijl de Farizeën en Sadduceën gaarne burgers bleven, traden de Esseërs dus buiten de samenleving der overige Israëlieten. De beste uitleggers schijnen het hierover eens te zijn, dat deze secte der Esseërs het beginsel der Levietische reinheid tot de uiterste consequentie poogde te verwerkelijken. Daardoor zonderden zij zich af: daarvoor leefden zij een leven gekenmerkt door allerlei onthouding: daarvoor woonden zij (hun getal wordt op vier duizend personen begroot) buiten de steden van Palestina in eigen koloniën, voornamelijk in de nabijheid der Doode Zee. De omgang met de gewone menschen was volgens hen te vergelijken met den invloed van een door slechte dampen vergiftigde atmosfeer, die een onuitwischbaren smet op de reinheid van hun zielen zou werpen, en die dus moest worden ontweken.

Schetsen wij nu enkele trekken van hun leven. Allereerst treft ons bij hen de gemeenschap der goederen. Volgens de wet moesten zij, die lid der secte werden, hun vermogen als gemeenschappelijk goed aan de orde opdragen. Zij hadden voortaan allen één vermogen: het onderscheid tusschen rijken en armen was opgeheven. Zij hadden vaste gemeenschap van dak, leeftocht en tafel. Het loon van hun arbeid moesten zij storten in de algemeene kas, die dan voor aller behoeften diende. De arbeid, dien zij uitoefenden,

1) Zie A. Kuenen, 'De Godsdienst van Israël tot den ondergang van den Joodschen Staat.' Tweede deel, 1870, pag. 346-358, en pag. 429 seqq. Raadpleeg voorts de belangrijke dissertatie van Dr. B. Tideman Jz., 'Het Essenisme' 1868. Wij volgen grootendeels de daarin verkregen resultaten. Zie voorts Albrecht Ritschl, 'Die Entstehung der altkatholischen Kirche'. zweite Auflage, 1857, p. 170 seqq.; en een stuk van den overleden Berlijnschen rabbijn Abraham Geiger, in het Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben, herausgegeben von A. Geiger, neunter Jahrgang, 1871, pag. 30 seqq.; voorts dr. B. Tideman, Esseners en Therapeuten, 1871 en diens artikel in het Theologisch tijdschrift 'de Esseners bij Josefus' 1892.

bestond in landbouw, veefokkerij, bijenteelt en die handwerken, welke kunsten des vredes waren en niet behoorden tot handel, winkelnering en scheepvaart. Want de laatste takken van bedrijf waren volgens hen slechts het voedsel der begeerlijkheid en traden dus buiten het kader van den gezonden arbeid. Oorlogstuig moest in 't geheel niet door hen worden vervaardigd.

Onder hen bestond nu de meest gestrenge tucht. Het noviciaat, de noodzakelijke toegang en inleiding tot de orde, had dit een ieder reeds ingeprent. Om tot candidaat te worden toegelaten, moest men geen kwalen hebben, niet te oud wezen, en gaaf van lichaam zijn. De nieuweling werd, als hij die voorwaarden vervulde, tot het proefjaar toegelaten en ontving dan de uitwendige teekenen der orde, een bijltje, dat tegelijk schopje was, een lederen gordel of voorschoot, en een wit kleed. In het tweede jaar werd de candidaat dan toegelaten tot de reinigings-baden. Dan volgden nog twee proefjaren, en, wanneer men ook aan deze voldaan had, werd men als Esseër beschouwd, en nam men deel aan de gemeenschappelijke maaltijden. Bij die gelegenheid legde de nieuwe Esseër den eed af, waarbij hij ééns voor altijd bezwoer de volgende regelen in zijn leven in acht te nemen: Hij zou de Godheid innig vereeren, rechtvaardigheid tegenover de menschen betoonen, niemand òf eigenmachtig òf op bevel van anderen beleedigen, de boozen haten, aan de zijde der goeden strijden: - hij zou aan iedereen en inzonderheid aan de hoofden der secte trouw zijn: als hij zelf den rang van heerscher zou hebben verkregen, zou hij zich niet verheffen op zijn macht, noch door kleederen willen uitsteken boven zijn onderdanen: - hij zou de waarheid lief hebben, iederen leugenaar trachten te overtuigen: de handen van diefstal en de ziel van oneerlijk gewin vrij houden: voor de medeleden zou hij niets verbergen, anderen niet verraden, al dreigde hem ook de dood: - hij zou van niemand buiten de secte spijs mogen aannemen: - hij zou niemand de leer anders overleveren dan hij die ontvangen had: hij zou de schriften der secte en de namen der engelen getrouw bewaren voor verbastering.

Ten gevolge van de trappen in dit noviciaat waren er nu onder de Esseërs verschillende klassen: de ouderen beschouwden de jongeren als vreemden, wier aanraking verontreinigde, en die, als zij plaats had gehad, telkens een af wassching noodzakelijk maakte. Allen echter - oude en nieuwe leden - gehoorzaamden aan het bestuur, de hoofden, die een min of meer priesterlijk karakter vertoonden. Deze verdeelden den arbeid: ontvingen het arbeidsloon; verzorgden de vreemdelingen: brachten de spijsoffers, en openden en sloten de gemeenschappelijke maaltijden met gebed. Die hoofden oefenden een buitengewoon strenge tucht. De lastering van God en Mozes werd met den dood gestraft. De afkeer der Esseërs van beeldendienst was zoo sterk, dat zij geen munt schijnen gehad te hebben, daar toch op elke munt een beeld gestempeld stond: zij gingen dan ook de steden niet binnen, ten einde de beelden, die op de poorten stonden, te ontwijken. Zij waren bereid elken onbesnedene, die over God en de wet sprak, dadelijk te dooden.

Hun fanatisme kende in dit opzicht geen grenzen. Zelfs de bedreiging met den dood kon hen niet bewegen, iemand anders Heer te noemen dan alleen God. Hij, die op zware zonden was betrapt, werd verbannen, en zulk een verbanning beteekende voor een Esseër dus eigenlijk de doodstraf, want de uitgebannene mocht van niemand dan van een Esseër spijs aannemen, en ging dus den hongerdood te gemoet. Op het laatste oogenblik, wanneer hij trouw aan zijn eed was gebleven, en slechts van gras of iets dergelijks had geleefd, werd de gebannene dan weder opgenomen, omdat men de foltering tot den dood toe genoegzaam keurde voor de ontzondiging. Een vonnis mocht eerst geveld worden, als er honderd der secte tegenwoordig waren, en was dan onherroepelijk. Het gevoelen der ouderen en der meerderheid was wet. Als er tien Esseërs bij elkander waren, en negen daarvan niet willen spreken, mocht de ééne overige de heilige stilte niet verbreken.

Zij hadden nu een afzonderlijke kleeding en eigen voeding, verre van alle weelde, zelfs met voor 't Oosten armelijke trekken. Een wit gewaad was het gewone kleed; zij hadden het aan bij den maaltijd en op den Sabbatsdag. Zij gebruikten voorts geen zalf-olie, zooals de andere Oosterlingen. Naast het witte ordekleed hadden zij een gewaad voor den arbeid, dat des winters uit een haren mantel en des zomers uit een dun onderkleed zonder mouwen bestond. Op reis alléén mochten zij gewapend zijn tot lijfsbehoud. Evenzoo kenmerkten zij zich door het gebruik van eigenaardige spijzen. Bij den gemeenschappelijken maaltijd bestond hun voedsel uit één brood en één schotel met spijs. De spijs was alleen plantaardig voedsel. Zij aten geen vleesch, dat door het bloed en vet toch eigenlijk onrein was. Het gebruik van wijn was hun vreemd. De gemeenschappelijke maaltijd nu was bij hen een zaak van groot belang, bijna een godsdienstige handeling. Wij hebben gezien, dat een noviciaat van vier jaren vereischt werd, vóórdat men tot de tafel werd toegelaten. Die maaltijd had te 11 uur plaats. Vóór den maaltijd was ieder bij zonsopgang aan den arbeid, aan de door den opzichter hem toegewezen taak begonnen: na den maaltijd werd de arbeid hervat tot aan den avondstond. Het was dus het oogenblik der rust. Het gebed der priesters opende en sloot het samenzitten: de priesters moesten de spijs en drank door het gebed wijden: niemand proefde er van vóórdat er gebeden was. Er was onder den maaltijd geen geruisch, zoodat zij, die buiten stonden, den indruk kregen eener heilige geheimenis.

Zóó leefden de Esseërs in volstrekte ingetogenheid en matigheid; een ingetogenheid, die zij ook in hun betrekking tot de vrouwen in acht namen. De ongehuwde staat werd door het meerendeeel in eere gehouden, omdat de vrouwen (volgens hen) evenals de slaven bronnen van wanorde zijn. Zij hielden de vrouwen voor uitgelaten, en twijfelden of zij wel werkelijk trouw konden zijn. De Esseërs zagen in de vrouw de machtige verleiding van den man, die zijn karakter aan 't wankelen brengt. Zij

betoovert en bekoort, beweegt zich en wendt zich bevallig als op het tooneel, en brengt den man zoo van den waren goeden weg. Als er kinderen worden geboren, wordt de vrouw hoogmoedig en driest, en houdt den echtgenoot in zachte boeien gevangen, zoodat hij in plaats van een vrij man allengs een slaaf wordt. Dus oordeelden ten minste de strengste Esseërs. Anderen gingen niet zoo ver. Dezen wilden in allen geval het huwelijk in stand houden, omdat men zich anders van nakomelingschap zou berooven: zij gingen dus de vrouwen, die zich aanmeldden, drie jaren lang na, en als zij in die jaren stipt waren geweest, huwden zij ze. De betrekking met de vrouw was dan uitsluitend gericht op het doel, om de bevolking niet te laten uitsterven. De vrouwen waren bovendien aan dezelfde voorschriften gebonden als de mannen.

De godsdienstige gebruiken der Esseërs hadden nu in de eerste plaats betrekking op de reiniging. Vóór den maaltijd moesten de dagelijksche baden geschieden. Het waren tegelijk symbolische baden, gelijk dan ook de nieuwelingen eerst in het tweede jaar tot die baden werden toegelaten. Die reiniging scheidde hen af van de buitenwereld en de ongerechtigheid der anderen. Voorts was het bad of de afwassching noodzakelijk bij iedere aanraking met vreemden, en bij iedere onreine handeling, bijv. na het verrichten van hun nooddruft, waarvoor zij met hun schopje een kuil in de eenzaamste plaats groeven; zij wierpen er dadelijk aarde over, opdat Gods zonneschijn door de onreinheid, niet zou beleedigd worden. Dan kenmerkten zich de Esseërs door de strenge sabbatsviering: daags te voren bereidden zij spijs, en op den sabbat legden zij geen vuur aan, verzett'en zij geen schotel; op den dag zelven gingen zij naar heilige plaatsen, die synagogen heetten. Naar den leeftijd gingen ouden en jongen in hun witte kleederen nederzitten om te luisteren. Een hunner nam de boeken en las daaruit voor; een ander der meer ervarenen verklaarde, want alles werd door hen op allegorische wijze uitgelegd. Aan den tempel te Jeruzalem zonden zij geschenken, maar zij offerden er niet, daar zij anders met de onreinen zouden omgaan: vrijwillig dus buitengesloten van het gemeenschappelijk heiligdom, brachten zij voor zichzelven offeranden, waarvoor zij echter geene levende dieren uitkozen. - Hun godsdienstleer betrof vooral de wording aller dingen, de engelen-leer en het wezen Gods. Zij lieten aan God alles over. Een noodlot beheerschte volgens hen alles. De ziel des menschen is volgens hen voortgekomen uit den fijnsten aether, en wordt door het lichaam omgeven als door een kerker. Van de banden van 't aardsche leven bevrijd, heft de ziel zich uit de slavernij in de hoogte. De goede zielen leven dan aan gene zijde van den Oceaan in een licht-blij oord, steeds afgekoeld door uit den oceaan aandrijvende zephyrs, niet geplaagd door regen, sneeuw of hitte; de slechte zielen bevinden zich in huilende duisternissen te midden van eindelooze straffen. - In overeenstemming met hun godsdienstleer bestond hunne zedeleer in dezen drievoudigen leefregel: Heide tot God, ijver voor de deugd en

menschenmin. De voorvaderlijke wetten waren hier richtsnoer: terwijl zij, die in alles uitblonken, de Schriften nauwgezet onderzochten, en de reinigingen steeds volhielden, ook der profetische gave deelachtig werden.

Vermelden wij nog, om het beeld volledig te teekenen, dat zij geen slaven onder zich duldden: de natuur - zoo leerden zij - had allen op dezelfde wijze gebaard, gevoed en tot broeders niet alleen in naam, maar ook in de daad gemaakt. Na den éénen eed, door hen afgelegd bij de opneming in de orde, mochten zij nooit meer zweren: als men iemand niet gelooft zonder een eed bij God, zoo redeneerden zij, dan ligt reeds hierin een aanklacht tegen den persoon opgesloten. - In overeenstemming met hunne denkbeelden omtrent absolute reiniging, droegen zij nu ook bijzondere zorg voor de gezondheid, niet alleen van de ziel, maar ook van het lichaam. Bezweringen der booze geesten behoorden bij hen te huis: tot genezing der ziekten onderzochten zij de eigenschappen der heilzame wortels, kruiden en steenen, en poogden zoo iedere krankheid te genezen. - Zij vermeden altijd voor zich uit of ter rechterzijde te spuwen. - Eindelijk waren zij gewoon, als zij bij 't eerste schemeren van den dageraad naar den arbeid togen, gebeden tot de Zon te richten, met aandrang haar smeekende, om op te rijzen en met haar stralen de aarde te verlichten.

Dit was de secte der Esseërs. Als asceten onthielden zij zich van alle vleeschspijzen en wijn, van allen persoonlijken eigendom, van alle weelderige kleeding, zelfs van de inwrijving met olie na het bad: voor het meerendeel van 't huwelijk: - in zoo ver mogelijk gedreven reinheid poogden zij te leven. Het is een zuiver Joodsche secte geweest: gelijk ook al de belangrijke trekken in hun leven tot Joodsche instellingen zijn terug te brengen. Hun zucht naar reinheid en hun baden is de wet der Levieten: hunne goederengemeenschap wortelt ook al eenigszins in de Mozaïsche wet, die den Israëlieten geen onvervreemdbaar eigendom toekende, blijkens de instellingen der tienden, de wet van het jubeljaar, en het dogma, dat het land het eigendom was van God den Heer. Eindelijk hebben hun gemeenschappelijke maaltijden veel overeenkomst met de door de Farizeën ingerichte maaltijden, naar het model van het paaschmaal, welke Farizeesche spijziging met allerlei ceremoniën was omgeven en het Chaberaat werd genoemd. Vergeten wij ten slotte niet, dat onder de Joden zelve het Nazireaat een vaste stand was, namelijk de wettelijk geregelde toestanden der lieden, die hun persoon geheel en al aan God toewijdden, en nu ook van allerlei zaken zich onthielden. Reeds de Joodsche Rechabieten doen soms aan de Esseërs denken. Wij hebben - dunkt ons - dan ook niet de toevlucht te nemen tot het Neo-Pythagorisme, tot de droomen van Apollonius van Tyana, tot het Boedhisme of tot Perzische magie, om deze sectie der Esseërs te verklaren, al zijn misschien enkele gebruiken der Perzen uit de vroegere ballingschap afgezien en overgenomen. De Esseërs, in verband gebracht met de Joodsche toestanden, spreken voor zich zelven.

Hebben sommige schrijvers, bij 't nagaan van de gebruiken en zeden der Esseërs toegegeven aan het vormen der meest zonderlinge en grillige verbindingen[1)], wij voor ons doel begeven ons in dat alles niet, wij blijven op het terrein der historie. Wij vermelden dus slechts nog de namen van den Esseër Judas, die omstreeks 100 jaren vóór Christus leefde, van den Esseër Menahem, die onder Herodes den Groote als belangrijk persoon voorkomt, en van den Esseër Simon tegen den tijd van Christus, die allen een profetisch karakter dragen. Ook Johannes de Dooper - hoewel ten onrechte - wordt door velen als Esseër voorgesteld. Zeker is het, dat zijn ascetische levenswijze trekken van gelijkenis met die der Esseërs vertoont, gelijk zijn ruige mantel van kemelshaar veel overeenkomst heeft met hun winterkleed.

Nog meer verband met de teekening der Esseërs houdt de voorstelling van de in Egyptisch Alexandrië, en wel in de eerste eeuw van het Christendom, ons afgeschilderde secte der *Therapeuten*[2)]. De Therapeuten zijn dan misschien te houden voor Alexandrijnsche Esseërs, die tot de uiterste ontwikkeling dezer leer zijn overgegaan, en sommige denkbeelden der Grieksche filosofen daarbij hebben aangenomen. Deze Therapeuten overdrijven de reeds zoo ascetische begrippen van hun moeder-secte. Behielden de Esseërs een gemeenschappelijke kas, zij laten hun eigendom aan verwanten en vrienden over, en verlaten al het hunne: de goederengemeenschap is dus geworden verzaking van alle bezit. Oefenden de Esseërs een door instellingen geregelde onthouding uit: zoo wordt dit bij de Therapeuten een overdreven vasten, soms van zes dagen lang. Wilden de Esseërs liefst 't huwelijk mijden, omdat de vrouw een bron van verleiding was, zoo leven de Therapeuten, om de verdienste nog grooter te maken, en de verzoeking steeds te overwinnen, met vrouwelijke Therapeuten, die steeds maagden blijven, de zoogenaamde zusters. Bij de Therapeuten is nu van arbeid geen spoor: bij zonsopgang vragen zij ook wel een milden dag, waarin hun geest met het hemelsche licht wordt bestraald, maar het blijft een werkelooze dag. Ook de gemeenschappelijke maaltijden - maaltijden met brood en zout - worden haast nog scherper als godsdienstige handeling gewijd: hun verklaring der wet schijnt nog allegorischer: kortom de Therapeuten worden bepaald dwepers: de Palestijnsche ascese wordt sterk overdreven als prikkel tot de steeds hoogere vlucht der gedachten.

1) Zie vooral C.P. Tiele, in het opstel: 'Theologie en Godsdienstwetenschap', in de Gids, 1886, deel II. p. 205 en volgende, naar aanleiding van Ernest de Bunsen, 'The hidden Wisdom of Christ and the Key of Knowledge'.
2) Zie daarover B. Tideman tegen Kuenen, in het Theologisch Tijdschrift, 5e jaargang, 1871, aflevering van Maart, pag: 183-188. Enkelen houden echter de gansche schildering der Therapeuten voor een fictie, een roman: zie ook Völter 'Oorsprong van het Monnikenwezen' 1895, pag. 10-14.

Toen de Esseërs nog in Palestina leefden, rees Jezus Christus dáár op en verkondigde het Koninkrijk der Hemelen.

Ook Hij leefde in een vrijwillige armoede en scheen rijkdom te verachten: schuwde den echtelijken staat: keurde den eed af: bezwoer de booze geesten: prees de reinen van harte zalig, en leefde met discipelen als in gemeenschap van goederen. Daar zijn er velen geweest, die dan ook in de overleveringen en verhalen der Evangeliën punten van aanraking hebben gezocht met de Esseërs. Ongetwijfeld, er is soms schijnbare overeenkomst en zeer eigenaardig blijft het, dat het Evangelie van Mattheus (hoofdstuk XIX) - op het oogenblik dat Jezus uit Galilea naar Judea en het Overjordaansche ging en hij zich moet opgehouden hebben in de streek, waar de Esseërs woonden, - twee ontmoetingen van Jezus vermeldt, die aanleiding gaven, dat hij juist meer opzettelijk over het huwelijk en het eigendom zich uitliet. Doch reeds uit die woorden blijkt het, dat Christus - gelijk ook bij het leerstuk van den eed - iets geheel anders wilde dan die kunstige geheimzinnige orde der Esseërs. Hij predikte een ideëele maatschappij, een nieuwe vereeniging van broeders en zusters, een huisgezin van kinderen Gods, een geestelijk koninkrijk, een rijk van liefde.

Inderdaad zoo was het. Christus gaf beginselen aan, die bij de toepassing het wezen der maatschappij geheel en al zouden vervormen. Hij bracht het idee, dat nu de stof wel zou bewegen en modelleeren. Zijn leer stond boven alle partij-leuzen, ook van hen, die in 't economische hier goederengemeenschap, dáár particulier eigendom wilden vestigen. Niet op een betere verdeeling der materieele welvaart, der rijkdommen, is zijn oog gevestigd[1)]: neen, als hij de armoede niet telt, als hij de zorg van spijs en kleeding gering acht, dan wil hij zeggen, dat dit alles beneden de waardigheid van de kinderen des lichts is, die zich met hoogere, met geestelijke dingen hebben bezig te houden, in het vertrouwen, dat de Hemelsche Vader in de lagere zinnelijke behoeften, voor zoover het wezenlijk behoeften mogen heeten, wel zal voorzien. Aan die hoogere zaken, niet aan de zorg voor spijs of kleeding moet men zijn ziel hechten[2)]. Christus verheft ons overal tot het hoogste en reinste idealisme. In het licht daarvan is de wereld met al haar heerlijkheid niets dan schijn en ijdelheid. Die wereld, met haar zinnelijkheid, haar stoffelijke belangen, haar geweld, haar vleeschelijke lusten, haar goud en haar onrecht, moet vervormd worden tot het Koninkrijk Gods. 'Werpt weg uwe aardsche schatten, zoo gij de hemelsche wilt verwerven,' dit is en blijft de leus. Dan alléén kan de verdorven en zondige wereld worden overwonnen. En de heerlijke uitspraken der Berg-

1) Zie vooral het opstel van Prof. A.D. Loman. 'Het Evangelie voor den vierden stand'. Gids, 1874, Maartnummer.
2) Zie dat ook goed bij Proudhon in zijn aanteekening op Mattheus VI, vers 25. Proudhon, 'Les Evangiles annotés', 1866, p. 30, 31.

rede geven het programma van dit ideëele rijk, van dit ideëele huisgezin, waarin de menschheid zich moet oplossen[1].

Doch juist omdat dit ideëele op den voorgrond werd gezet, omdat de verbetering gezocht werd in omkeering van het beginsel, werd het hart van Jezus Christus innerlijk bewogen van ontferming en deernis over het lot der ellendigen van zijn tijd. Zijn geheele ziel kwam in opstand bij de gedachte aan de schandelijke wijze, waarop de gunstelingen der fortuin zich gedroegen tegenover de armen. Zij dachten aan niets dan aan hun rijkdom, en fier en koninklijk wijst Jezus Christus hen nu te recht. - Aan den éénen kant klinkt dus het wee over die rijken. Zij hadden hun troost op aarde weg (Lukas VI:24). Zij zouden zóó bezwaarlijk in het Koninkrijk Gods kunnen ingaan. Lichter was het, dat een kemel ging door het oog van een naald, dan dat een rijke inging in het Koninkrijk der Hemelen (Mattheus XIX:23 en 24). Het verhaal der ontmoeting van Jezus met den rijken jongeling (Mattheus XIX) was dáár, om te bewijzen, hoe lood-zwaar dien rijken het gebod van Christus viel, om niet meer aan den rijkdom te denken: ‘Zoo gij wilt volmaakt zijn, ga heen, verkoop wat gij hebt, en geef het den armen, en gij zult een schat hebben in den hemel; en kom herwaarts en volg mij.’ In de gelijkenis van den verloren zoon, in die van Lazarus en in die van den onrechtvaardigen rentmeester, wordt altijd-door de souvereine minachting van Christus gehoord voor wereldsche grootheid en rijkdom. De rijken zijn in zijn oog slaven geworden van den Mammon. - Aan den anderen kant daarentegen worden de armen door Jezus steeds tot zich getrokken en verhoogd. Den armen wordt het Evangelie verkondigd (Mattheus XI:5), en de zaligsprekingen zijn voortdurend hun deel. Zalig zijt gij armen, want uwer is het Koninkrijk Gods: zalig zijt gij die nu hongert, want gij zult verzadigd worden. De stem van Christus is soms haast uitsluitend een roerende stem gericht tot de verdrukten. Maar die stem is tegelijk een opwekking voor hen. De armen moeten 't hoofd opheffen. Zij moeten het gevoelen, dat zij niet zoo arm zijn als de rijken: dat zij alles hebben in het Koninkrijk Gods, dat hun gepredikt wordt. Daarenboven, wat hoog is onder de menschen, is een gruwel bij God. Zijn zij uitgeworpen onder de menschen, Christus is dáár, om het vertrouwen op God, het geloof in eigenwaarde, de kracht om zich zelven te helpen, in hen wakker te roepen.

Maar let wel, aan die armen worden door Christus geen schatten beloofd. De armen stonden zelven ook op een kruisweg, waarvan één pad naar het verderf liep. Indien zij namelijk de rijken gingen benijden om hun rijkdom, indien ook zij hun ziel eigenlijk zett'en op aardsche genietingen, en indien ook zij niet anders bedoelden, dan mede hun deel in den rijkdom te hebben, dan, ja dan, waren de armen even verre van het rijk der hemelen. Het

1) Zie Maurice, ‘Social Morality’, ed. 1872, p. 229 tot 230, 388 tot 396.

koninklijke woord 'niemand kan twee heeren dienen', geldt niet alleen voor de kinderen der weelde, maar ook wel degelijk voor hen, die in hun hart op deze gunstelingen der wereld jaloersch waren, en die des Menschen Zoon, te hunnen eigenen voordeele, wilden maken tot rechter en scheidsman bij de verdeeling der aardsche goederen. Christus wil alle menschen altijd verheffen boven die aardsche goederen. 'Vergaart u geen schatten op aarde, waar de mot ze verteert en de roest ze verderft, maar vergadert u schatten in den Hemel: want waar uw schat is, daar zal ook uw hart zijn.' Dit bleef de leus en het beginsel.

Hand in hand daarmede en als gevolgtrekkingen uit dit alles wat Christus leerde, gingen twee lessen. Vooreerst, de praktijk van barmhartigheid te beoefenen jegens de armen. Het Christendom zou, van éénen kant bezien, een godsdienst der dienende liefde worden. Geeft aan de armen, zoo klinkt telkens in het Nieuwe Testament. De armen hebt gij altijd bij u. Door de armen te geven zult gij een schat hebben in den Hemel. 'Voor zooveel gij dit aan een van deze mijn minste broeders hebt gedaan, zoo hebt gij dat Mij gedaan.' Dit beginsel, geheel nieuw, wanneer men 't oog vestigt op hetgeen in Griekenland of in Rome gebruik was, zou in het begin haast het krachtigste middel zijn, waardoor het Christendom zich uitbreidde. De armen vloeiden toe tot het Christelijk huisgezin: allen waren dáár immers broeders, en de ongelijkheid der maatschappelijke standen werd opgeheven. - En in de tweede plaats werd, in die prediking van Christus, wanneer zij zich inliet met economische onderwerpen, ten aanzien van het gebruik der rijkdommen een toon gehoord, die nog al contrasteerde tegen 't werken en drijven eener materieele wereld. Er zijn, wanneer men op schatten ziet, volgens Christus nog edeler motieven dan de drijfveeren, die de menschen enkel tot 'nuttige' productie aanzetten. Het veertiende hoofdstuk van Markus is in dat opzicht zoo merkwaardig. Het is de geschiedenis van de vrouw, die met de albasten flesch, waarin zalf van kostbaren nardus, bij Jezus komt en die zalf op het hoofd van den Heiland giet. - Waartoe? zoo roepen de omstanders: die zalf had kunnen verkocht worden, en 't geld had dan veel meer nut kunnen doen. - Doch Jezus zet hen te recht met de woorden: 'Laat af van haar: wat doet gij haar moeite aan: zij heeft een goed werk aan mij gewrocht.' - In tegenstelling van den lof, dien onze wereld altijd bijna uitsluitend geeft aan zoogenaamd productief gebruik van goederen en aan stoffelijken arbeid, is nu dit woord - wij zeggen het Riehl na[1] - bij uitnemendheid een tekst tot verheffing der kunstenaars, die om Godswil naar het ideaal worstelen in dezen materieelen tijd. Met andere woorden, het Christendom wijst op de éénzijdigheid van het feit en van de leer, wanneer men op niets anders dan op het verwerven van materieele goederen en rijkdommen het oog heeft: dat verkrijgen en dat vermeerderen van schatten

1) Zie W.H. Riehl, 'Die deutsche Arbeit', 2e Edit., 1862, p. 192 seqq.

is goed: maar er zijn hoogere belangen, hoogere genietingen dan dat een volk zijn rijkdommen economisch regelt. Een goede huishoudster is kostelijk, maar hooger staat een liefde-zuster.

Dit alles werd nu door de eerste Christengemeente zeer bijzonder overwogen en ter harte genomen. Deze eerste Christenen bleven zeer zeker aan den arbeid, een elk in zijn werkkring, doch begrepen al zeer spoedig, na den dood van Christus, te moeten gaan verwerkelijken, wat hij als ideaal had uitgesproken. Zij begonnen zich op hun wijze in te richten als een groot Christelijk huisgezin.

En dat Christelijk huisgezin nam nu het socialistisch karakter aan, dat ons in de Handelingen der Apostelen wordt geschilderd, en dat ons hier en daar aan enkele trekken der Esseërs doet denken. In het tweede hoofdstuk, vers 44-46, heet het van de Christelijke gemeente: 'Eu allen die geloofden waren bijeen en hadden alle dingen gemeen: zij verkochten goederen en have, en verdeelden ze aan allen, naar dat elk van noode had: en dagelijks eendrachtelijk in den tempel volhardende, en van huis tot huis brood brekende, aten zij te zamen met verheuging en eenvoudigheid des harten'. En in het vierde hoofdstuk, vers 32-35, wordt dit met nog treffender trekken geschilderd: 'En de menigte van hen die geloofden, was één hart en één ziel: en niemand zeide, dat iets van hetgeen hij had zijn eigen bezitting was, maar *alle dingen waren hun gemeen*. Er was ook niemand onder hen, die gebrek had: want zoovelen, als er bezitters waren van landen of huizen, die verkochten ze, en brachten den prijs der verkochte goederen en legden dien aan de voeten der apostelen. En aan een iegelijk werd uitgedeeld, naar dat elk behoefde.' En daarop volgt dan de geschiedenis van Barnabas, die zijn akker verkocht en het geld aan de apostelen bracht, en het verhaal van Ananias en zijn vrouw Saffira, die een have verkochten, maar een gedeelte van het geld voor zich zelven wilden behouden, en nu ook wegens hun leugen geweldig werden gestraft. Men ziet uit deze woorden en verhalen, dat werkelijk de eerste Christen-gemeente een broederschap poogde te vormen, met gemeenschappelijk gebruik van het eigendom. Trouwens zij waren weinig talrijk en woonden ongeveer in dezelfde wijk van Jeruzalem. Daarbij liet 't Oostersche leven, waar zoo weinig behoeften zijn en de natuur zoo mild zich betoont, gemakkelijker dan onze samenleving zulk een communauteit toe. De gezamenlijke spijziging was, blijkens hetgeen wij reeds van het Chaberaat gezegd hebben, een zaak die tot de zeden der Israëlieten behoorde, en werd voorts als een herdenking van den laatsten disch, waaraan Christus met zijn apostelen had aangezeten, door de eerste Christenen bijzonder gehandhaafd[1)].

Het gemeenschappelijk leven - voor zooverre het is een gemeenschap van het gebruik, niet echter van de productiemiddelen - werd dus door de eerste Christen-gemeente op den voorgrond gezet. Men moest in alle zaken werkelijk broeders en zusters willen wezen. Het communauteitsgevoel werd hier door die ge-

1) Zie E. Renan, 'Les Apôtres', 1866, p. 75, 78, 79 en 81.

meente lijnrecht tegenover het egoïsme en al het sterk individueele geplaatst.

Daar is in het bekende werk van Renan over de Apostelen een schitterende bladzijde, waarin wordt betoogd, dat hetgeen de eerste Christenen gedaan hebben zeer zeker onder zekere wijzigingen weder zal herleven. 'Als onze kleingeestige, burgerlijke, middelmatige maatschappij - zoo spreekt hij - als onze wereld van pygmeeën weggezweept is door de heroieke en ideëele krachten der menschheid, dan zal het gemeenschappelijk leven weder tot zijn recht komen. Een groote menigte zaken, zooals bijvoorbeeld de wetenschap, zullen zich in de vormen van kloosters organiseeren, met een erfelijkheid die niet aan bloedsband alleen gebonden is. Het gewicht, dat onze eeuw aan de familie hecht, zal verminderen. Het egoïsme, de essentieele wet der burgerlijke samenleving, zal niet meer aan groote zielen voldoen..... Het lichtend ideaal, geschetst door den schrijver der Handelingen, zal als een profetische openbaring geschreven worden boven den ingang van het Paradijs der Menschheid'.[1] Wij laten Renan droomen over de toekomst. Wij constateeren alleen, dat, volgens enkele woorden in de Handelingen der Apostelen, aan de eerste Christenen wel degelijk ook, wanneer zij het wilden, de vrijheid werd gelaten, hun eigen geld en goed als particulier eigendom zelven te gebruiken en te beheeren: Petrus zegt uitdrukkelijk aan Ananias, dat hij het goed niet had behoeven te verkoopen en het geld had kunnen behouden[2]. Voorts herinneren wij er aan, dat de eerste Christengemeente, zoodra zij iets grooter werd, de regel der gemeenschap moeielijk kon volhouden: reeds het voorbeeld van den dood van Ananias en Saffira wijst op een zeker terrorisme, om het toch te handhaven: niettegenstaande alle strengheid deed het individueele weldra zijn eischen weer gelden. De ideëele goederen-gemeenschap werd dus allengs bij de eerste Christenen vervormd in een meer practische reëele zorg voor al de armen. De armen vloeiden toe tot den godsdienst, die een eigen evangelie aan de armen had gebracht[3]. Die werken der liefde ter wille der armen werden steeds menigvuldiger. Het werd een goed georganiseerde armenverzorging: in plaats van bestuurders van het gemeenschappelijk goed, kreeg men diakenen, die volgens een vast stelsel de aalmoezen verdeelden.

Behalve den zeer sterk uitgedrukten zin voor goederengemeenschap en een gemeenschap van het leven in 't algemeen, had nu de eerste Christengemeente nog een anderen trek, dien wij later ook dikwijls in de stelsels van socialisten zullen zien terugkomen.

1) Zie Renan, 'Les Apôtres', p. 131-135.
2) Zie Edmond de Pressensé, 'l'Ecole critique et les Apôtres, à l'occasion de l'ouvrage de M. Renan', p. 35. Zie ook eenige wel wat ouderwetsche opmerkingen in een opstel van J.J. Metzlar, in het tijdschrift 'Waarheid en Liefde', jaargang 1841, 3e Stuk, p. 505 seqq.
3) Zie Renan, 'Les Apôtres', p. 155 seqq.

Wij bedoelen haar vaste verwachting van het d u i z e n d j a r i g r i j k , haar voorliefde voor het Chiliasme. Trouwens de eerste Christenen waren in dit opzicht kinderen van hun tijd. Geheel het Joodsche Volk had in die dagen een diepe overtuiging, dat er iemand, van God gezonden, zou opstaan, die de onderdrukking en vernedering van het volk zou doen ophouden. De Messias zou komen, om zijn volk te bevrijden van vreemde heerschappij en vreemden smaad, en zou alsdan het rijk van David en Salomo in grooteren luister zelfs herstellen. Alle ongeluk zou dan vergeten, alle smart gelenigd, alle ellende verdwenen zijn: elk Israëliet zou dan deel hebben aan ongestoord en eindeloos geluk. Zinnelijke voorstellingen mengden zich daarbij, en de hoopvolle ziener, die verlossing aankondigde, doopte zijn penseel in de gloeiendste kleuren, om dat naderend verschiet toch zoo schitterend mogelijk te maken. De eerste Christenen, in wier hart zulk een eschatologische richting uit den aard der zaak evenals bij vele Joden mede geprent was, verbonden nu aan dit denkbeeld het andere begrip, dat Jezus Christus zelf de Messias was, die aldus in volle heerlijkheid zou komen, om een nieuw rijk te stichten. Tot nu toe was zijn verschijning op aarde slechts een komst geweest in lijden en smart: maar Christus had zelf gewezen op een andere verschijning in vollen glans, op een toekomst vol majesteit. Men had daarbij vast verstaan, dat hij werkelijk zou terugkomen. Welnu, zijn tweede komst zou beantwoorden aan al de vroegere aspiratiën van verlossing en heerlijkheid, gekoesterd door alle Joden. Het begrip breidde zich steeds uit. Het was niet alleen het land der Joden, maar de gansche gemeente van Christus, die, bij de wederverschijning van den Heiland, onder zijn heerschappij een koninkrijk zou vormen. Leed deze gemeente nu onrecht, gevaren, verdrukking: de tegenstelling zou te heerlijker zijn, als dit nieuwe rijk zich vestigde. Al het kwaad zou dan voor altijd verbannen wezen. Het boek der Openbaring van Johannes gaf nu, in het twintigste hoofdstuk, een vorm aan al die denkbeelden en verwachtingen. Na duizend jaren zou de Satan nogmaals rondwaren, om te zoeken, wie hij verleiden kon: doch tegelijkertijd zou Christus verschijnen en het gericht houden over de wereld. Een nieuwe aarde en een nieuwe hemel zouden zich ontrollen: alle tranen zouden dan uit de oogen zijn afgewischt: er zou geen dood meer zijn, noch rouw, noch geween, noch smart: want al die rampen waren dan voorbij...

Zóó dacht de eerste Christengemeente: en zij paste al zulke denkbeelden toe op een werkelijke aarde, op een werkelijke maatschappij: de allegorie en het symbool zouden naar haar oordeel letterlijk waarheid worden: het Paradijs zou ten tweeden male worden verwezenlijkt, en werd door haar, niet alleen meer in het verleden, maar ook in de toekomst geplaatst[1)].

1) Vergelijk ook het opstel in de ‘Documente des Socialismus’, herausgegeben von Eduard Bernstein, Band III 1903, p. 32 seqq. en p. 78 seqq.

Hoofdstuk V.
Middeleeuwsch socialisme.

De manier om op kosten der Middeleeuwen liberaal te schijnen wordt tegenwoordig te-recht een vrij kinderachtige trek genoemd. Men heeft 't allengs geleerd die Middeleeuwsche maatschappij - vooral zoo als zij in vollen bloei in de dertiende eeuw zich ontplooide - als iets zeer eigenaardigs te waardeeren. In plaats van het grauwe, liefst donkere schouwspel, dat men zich vroeger voorstelde, wanneer een ‘opgeklaarde’ geest van den nacht der Middeleeuwen sprak, ziet men thans, wanneer men met doordringende oogen dat tijdvak overziet, een kleurrijken toestand, iets bonts zelfs, iets dat aan een mozaïek doet denken. Het tafereel is in een aantal fragmenten gegroepeerd, en die fragmenten, welke in kleur vrij scherp tegen elkander afsteken, vormen toch een goed geordend samenstel. De aanéénvoeging en verbinding der drie groote primitieve hoofdfactoren, waaruit de in veel bijzondere deelen zich splitsende Middeleeuwsche maatschappij is ontstaan - de Christelijke geest, de herinneringen van Rome en de Germaansche aard - heeft een afgerond geheel weten tot stand te brengen.

Het Germaansche element, de nieuwe hoofdrichting die de oude beschaving een tijdlang dreigde te overvleugelen, was vooral in 't begin overheerschend, en plooide in den aanvang de economische toestanden. Het ging daarbij van gansch andere grondbeginselen uit dan de Romeinen kenden. Allereerst bezat het een geheel verschillende opvatting van de familie en van het familie-recht. Hoe rijk en diep is het Germaansche familie-recht, terwijl bij de Romeinen het woord ‘familia’ voornamelijk 't vermogen of de slaven aanduidt, en zelfs de kinderen eenigermate als bestanddeelen van het vermogen laat beschouwen! Voorts was het eigendomsrecht geheel anders. Bij de Germanen was eigendom wel degelijk het gevolg van arbeid, niet alleen van het feit van het bezit. Dat eigendom ontwikkelde zich nu in allerlei vormen, en was zoo niet gebonden in den éénen vasten vorm als bij de Romeinen. In het algemeen was zelfs die vorm, welke den Romeinen bijzonder eigen was, het privaat-eigendom, weinig ontwikkeld, vooral met betrekking tot de gronden en akkers: de gemeen-

schappelijke weide, het gemeenschappelijk woud was bijna overal bij de Germanen regel, terwijl zelfs de meeste particuliere akkers door weide-servituten of soortgelijke verplichtingen aan de heerschappij van het strenge privaat-eigendom waren onttrokken. Aan den anderen kant was een aantal verhoudingen, die elders voor vrij golden, toen het voorwerp van eigendom, en ontwikkelden zich vormen van eigendom, aan welke vroeger niet gedacht was, zooals een 'oppereigendomsrecht' der familie of van den leenheer. Uit de beperking van het eigendomsrecht vloeide nu bij de Germanen - en ziedaar een derde onderscheid - het begrip van staat voort. De staat was niet beginsel en grondslag van het eigendom, zoo als bij de Romeinen. Bij de Germanen had het begrip van staat haast een negatief karakter en bood slechts een zeer lossen band. De staat overheerschte niet alles. Het veroverde land, dat bij de Romeinen dadelijk staats-eigendom werd, kwam bij de Germanen onmiddellijk, onder eigenaardige voorwaarden, in 't eigendom der particulieren. Nog sterker. Alle staatsrechten werden haast privaatrechten. De waarborg voor het duurzaam bestaan van sommige instellingen lag waarlijk niet in de wijding of in de beteekenis, die haar door eenige staatsmacht werd gegeven, maar in het feit, dat die instelling aan een bezit, een privaatrecht, werd verbonden en nu geïmmobiliseerd of erfelijk werd gemaakt. Het oogmerk werd zoo goed bereikt, dat de gansche Middeleeuwsche maatschappij iets looms, iets traags verkrijgt: alles is in vàste banden geconsolideerd, doch voor de eischen van het verkeer, voor de lenigheid en vrijheid der verschillende handelstransacties is nu slechts betrekkelijk goed gezorgd. Toch werd de samenhang van het geheel door die particuliere afscheidingen niet verbroken. Als correctief werkte het denkbeeld, dat alle personen van elkander afhankelijk waren: de vasal en de suzerein, de lijfeigene en de landheer, de leek en de priester. En die persoonlijke onderlinge afhankelijkheid geeft nu een eigen karakter aan de verhoudingen der materieele productie en van het daarop gebouwde verkeer, en brengt alles te zamen. Doch dit blijkt stellig: in geheel het tijdperk der Middeleeuwen is de Maatschappij, en niet de Staat, hoofdzaak.

Die Maatschappij was nu allengs geconstitueerd en berustte op eenige vaste kringen of gesloten cirkels. Zulke kringen waren als het ware omheind en omtuind. Die er in leefden, gevoelden zich beschut door wallen en muren van een zeer stevigen bouw, en achter die bolwerken poogden zij hun eigendoms-betrekkingen, rijkdommen en verhoudingen te organiseeren. Het is niet van belang ontbloot, op enkele eigenaardigheden van elk dier kringen de aandacht te vestigen, vooral wanneer die trekken geheel en al verschillen van de gewoonten en regelen onzer maatschappij. Wij onderscheiden vier van die kringen of cirkels: 1. die der Kerk, 2. die der Heeren en Baronnen of der Feodaliteit, 3. die van het mark- en hofwezen, als organisatie van het grondbezit, 4. die van het gildenwezen, als organisatie van den arbeid, van handel en industrie.

I. Letten wij eerst op den cirkel der Kerk. - De Christelijke familie, van welke wij in ons vorig hoofdstuk spraken, had zich nu allengs tot de Latijnsche Kerk ontwikkeld. De Kerk bleef de draagster van het begrip van algemeene menschenliefde en van ware humaniteit. Zij vertegenwoordigde het begrip van éénheid onder de menschen, te midden van de overigens zoo groote verbrokkeling der Middeleeuwsche toestanden. Krachtig werkte zij dus, om allerwegen waar zij kon de slavernij te doen afschaffen, want alle menschen waren broeders. Daarbij ontwikkelde zij verder een grootsche armenzorg en bood zich overal aan als bemiddelaarster tusschen de rijken en de armen dezer aarde. Zij stelde in de daden van haar Heiligen, in de geschriften van haar Kerkvaders, altijd een theoretische minachting voor materieele schatten op den voorgrond. Armoede was een door de Kerk geheiligde toestand. Telkens werd in haar midden de stelling uiteengezet en verdedigd, dat noch Christus, noch de apostelen eigendom hadden bezeten. Na de wijding der armoede volgde dan de waardeering van het gemeenschappelijk bezit. In beginsel was zelfs de Kerk vijandig gekeerd tegen het privaateigendom: zij meende, dat het met den geest van 't Christendom meer overeenkwam gemeenschappelijk eigendom te handhaven. Wat zij zelve bezat, beschouwde zij dan ten bate te zijn van alle onvermogende Christenen. Tegenover een bezige productieve wereld, waar de individuen er op uit schenen te willen zijn, om zich in rijkdom met elkander te meten, organiseerde zij de instelling der k l o o s t e r s , waar de gemeenschap der bezittingen regel was en het leven geheel op vredige socialistische wijze werd ingericht. Die kloosters waren voorbeelden van een gemeenschappelijk huishouden op godsdienstigen grondslag[1)].

Deze opvattingen van de Kerk vloeiden natuurlijk voort uit het ideëele standpunt, dat zij meende te moeten innemen. Zij was in zekeren zin de Staat Gods (civitas Dei) en was in allen geval de instelling, die als het ware de brug tusschen de aarde en den Hemel vormde. Omdat dáár ginds in den Hemel de schat zoo groot was, daarom beteekende de rijkdom op aarde niets. En voor de armere klassen hield de Kerk steeds levendig den troost wakker, dat in den Hemel een betere wereld was, waar al het lijden en onrecht dezer aarde zou worden vergolden. Al die verschillende opvattingen, welke zich uit dat inzicht lieten afleiden, werden nu wetenschappelijk bewerkt door K e r k v a d e r s en S c h o l a s t i c i Een gansch stelsel van rechtsopvattingen ontstond op die wijze: wij bedoelen ‘het Kanonieke recht’[2)] In dat systeem

1) Zie Hermann, ‘Staatswirthschaftliche Untersuchungen’, 1870, p. 45.
2) Zie daarover W. Endemann in ‘Hildebrands's Jahrbücher für Nationaloekonomie und Statistik’, 1863. p. 26-48, 154-181, 310-367 enz. en W. Endemann, ‘Studien in der Romanisch-Kanonistischen Wirthschafts- und Rechtslehre bis gegen Ende des siebzehnten Jahrhunderts’, deel I, 1874. Voorts Nitti ‘le Catholicisme catholique’. 1894, en vooral het artikel van A. Puech in het werk ‘Religions et Societés’, onder den titel ‘Le Christianisme des premiers siècles et la question sociale’, waar hij pag. 81/83 over Tertullianus en Clemens uit Alexandrië handelt. Vergelijk ook het boekje van Paul Pflüger ‘Der Socialismus der Kirchenväter’ 1907.

werden alle beschouwingen over eigendom, en wat daarmede samenhing, nader gepreciseerd en tot geldende rechtsregelen gestempeld. De gemeenschap van goederen werd als de begeerlijkste toestand geschilderd, al moest in het gewone leven, wegens de ongerechtigheid der menschen, het ‘mijn en dijn’ geduld worden. ‘Dulcissima rerum possessio communis est’, zeide de heilige Clemens van Alexandrië. Zelfs alle wereldlijke arbeid werd als een noodzakelijk kwaad opgevat: het beste is de vrije rust, waarin men God zoekt en vindt. Onder de menschelijke bedrijven is echter onderscheid: landbouw en handwerk zijn te waardeeren, doch de handel kan aan de Kerk niet behagen. Het begrip van kapitaal wordt dus geheel miskend, en zulke denkbeelden zijn bekroond door een uiterst uitgewerkt woekerverbod, waarbij het nemen van rente en interest van geld en kapitaal geheel en al vervloekt wordt. Het woekerverbod was haast het middelpunt der leer van het Kanonieke recht en was een veroordeeling van de theorie van het crediet. In tegenstelling der regeling van rente en interest werd de heffing der tienden van den landbouw door haar aangeprezen en in haar eigen belang gehandhaafd. Voegt men daarbij dat de Kerk, door voortdurend zelve goederen in ‘main- morte’ te nemen, het buiten het gewone verkeer staande kapitaal steeds vermeerderde, dan begrijpt men, dat op haar stoffelijk gebied een immobiliseerende strekking zeer te bemerken was.

II. De tweede kring was die der Feodaliteit. Het was mede een kring, die niet arbeidde. De Middeleeuwsche Baron was in de eerste plaats heer en bezitter der gronden, die hij in leenverband had gekregen. Voorts beschikte hij over de diensten der menschen, die op deze gronden woonden. Die lieden waren dus in geen enkel opzicht slaven van den Baron; zij waren slechts verplicht diensten en verrichtingen voor hem te bewijzen, zoodat de Middeleeuwsche Baron eigenlijk voor een goed deel eigenaar was van een massa verrichtingen van andere menschen. En die massa vormde een ware mozaïek, want allerlei verplichtingen, om in heerendienst aan de behoeften van den Baron te voorzien, kunnen zoo worden opgenoemd. Het fragmentarische en in bijzonderheden zich splitsende karakter der Middeleeuwen komt in die verdeeling der diensten zoo goed uit. Gewone en ongewone diensten werden zoo geleverd. Hier moest aan den weg worden gearbeid, opdat de ridder met zijn paard niet over oneffen steilten zou struikelen; dáár moesten de kikvorschen uit de grachten en de vijvers van 't kasteel worden geslagen, opdat het gekwaak den slaap der edelvrouwe niet zou storen[1)]. Soms als men op ver verwijderde en van de samenleving afgelegen plekken komt, vindt

1) Béranger zet het zoo aardig in den mond van zijn edelman:

Mes paysans bien ignorans,
Comme il convient à mortaillables gens,
Sachent courir à la corvée,
Et battre l' eau de mes étangs.

men nog wel eens hier en daar gebruiken, die aan oude en dwaze heerendiensten herinneren. De Engelsche dichter Johnson deed met zijn schildknaap Boswell in 1773 een reis naar de Hebridische eilanden, en kwam ook op het eilandje Uloa, waar zij door M'Quarrie gastvrij werden onthaald: en toen zij des avonds bij elkander zaten, vertelde hun die landheer, dat hij nog altijd, als een zijner onderhoorigen (tenants) huwde, een schaap kreeg, als bewijs van het verlof voor het huwelijk, en als overblijfsel van het zonderlingste voorrecht, dat aan den Baron in de Middeleeuwen ooit was toegekend[1]. Kortom, de meest grillige diensten zijn niet te zonderling, om op de lijst der aan den feodalen Heer bewezen plichten te verschijnen. Doch hoeveel diensten nu ook de Baron moge vorderen, hij is geen kapitalist[2]. Hij leeft er van, geniet er van, verteert die diensten zorgeloos, doch kapitaliseert ze niet: reeds daarom niet, omdat hij dit niet noodig heeft, want de onderhoorigen moeten hem zulke diensten altijd en altijd praesteeren. Men ziet reeds hieruit, dat het Middeleeuwsch leven in dezen kring geheel en al verschilt van onze kapitalistische maatschappij.

III. Nog sterker komt dit uit in den derden kring, die van het Mark- en Hofrecht. Uit de oude Germaansche toestanden ontwikkelde zich op het platte land volledig de instelling der marken of markgenootschappen[3], het bestaan der onverdeelde velden en de regeling van het gezamenlijk eigendom van den grond. Oorspronkelijk bestond die mark voornamelijk uit het woud en de weiden in dat bosch: de beken en rivieren, 't wild en 't gevogelte behoorden dan daartoe: niet onder haar waren toen de gedeelten begrepen waarover ploeg en zeis gaan, Doch allengs strekte zich de mark ook op het ontgonnen akkerland uit, en deed een markgenootschap zelfs over het verdeelde bouwland zekere opperheerschappij gevoelen. Behalve wouden en weiden, behoorden dus later ook akkers tot de mark. Ook op de bergen ('berg-werke') en mijnen werd het mark-recht toegepast. Naast en tegenover het particulier eigendom van de hoeve en den hof, breidde zich dan in goed gevestigde regelen die gemeenschappelijke inrichting der marken uit. De mark werd bestuurd door een voogd, een markgenoot, die door de overigen in vrije keus tot voorzitter werd

1) Zie 'Boswell's Life of Johnson', by John Wilson Croker. London, 1853, p. 376.
2) Zie F. Lassalle, Kapital und Arbeit,' Edit. 1854, p. 167 seqq. en p. 174.
3) Zie Grimm, 'Deutsche Rechtsalterthümer', Edit. 1854, p. 498; Noordewier, 'Nederduitsche Regtsoudheden', p. 210 seqq. en G.L. von Maurer, 'Einleiting zur Geschichte der Mark- Hof- Dorf- und Stadt-Verfassung', 1854, p. 42.

gekozen: een eigen rechtbank kwam onder hen op: kortom de marken waren in dit opzicht de kiem van zelfregeering op het platte land. De verdeeling en grenzen dier marken na te gaan, beteekent voor enkele streken van ons land - denkt aan onze Veluwe - de grenzen vast te stellen der opkomende plaatselijke gemeente. Wij moeten ons die toestanden voorstellen, zooals wij ze in Rusland konden waarnemen, bij de opheffing der lijfeigenschap, door de wet van 19 Februari 1861. Over het algemeen behoefde de markgenoot geen vrij man te zijn: de hoorige kon bepaald mede-eigenaar wezen van het gemeenschappelijke land. Nog in de 18e eeuw waren in Silezië de boeren onvrij, maar men kon ze toch niet dwingen, om tot de verdeeling van hun mark over te gaan[1)] De mark was inderdaad een organisatie van het grondeigendom ten voordeele van velen: leverde dus vooral een gemeenschappelijk gebruik. De landbouw werd daardoor niet zoo zeer een tak van productief bedrijf, als wel een levenswijze, een door de zeden geregelde manier van bestaan. De landbouw werd dan ook zeer extensief gedreven, met behulp van talrijk doch slecht vee. Doch al werd men op die wijze niet rijk op het platte land, hij, die deelgenoot van een mark was, verviel niet tot ellende. Een proletariaat was bij zulk een toestand in den regel niet mogelijk, gelijk het inderdaad ook nog niet in Rusland bestond. Het groote gebrek was echter, dat bij tijd en wijlen hongersnood voorkwam omdat, bij vermeerdering van bevolking, de grond niet op voordeelige wijze werd bebouwd.

IV. Gelijk de marken een organisatie waren van den landbouw, zoo vormden de gilden in de steden een ordening en regeling van arbeid en industrie. Die gilden waren werkelijk een bewonderings-waardige inrichting, omdat zij zoowel de belangen der producten als die der consumenten op 't oog hadden. Die er op neêrzien, begrijpen al zeer weinig van de wezenlijke krachten en elementen der maatschappij. Eerst later, toen de erfelijkheid in die gilden binnendrong en de vormen dus werkelijk versteend werden, eerst toen moesten zij, daar zij ook niet meer samenstemden met de behoeften der samenleving, billijken tegenstand ontmoeten. Doch in den bloeitijd der Middeleeuwen waren die gilden een waar kunstwerk. Zij waren gegrondvest op het karakteristieke Germaansche denkbeeld, dat men onder zekere voorwaarden verbintenissen sloot, om elkander als broeders te helpen en te ondersteunen. ‘Unus subveniat alteri tanquam fratri suo in utili et honesto.’ En die verbindingen werden nu toegepast op alle bedrijven in elke stad. Als zoodanig hebben de gilden in de Middeleeuwsche steden haar kleurrijke geschiedenis. Wij treffen eerst de oudste gilden-organisatie aan, de zoogenaamde practische gilden, die der groote kooplieden en industrieelen: totdat in de dertiende en veertiende eeuw overal de handwerkslieden, meestal geleid en voorgegaan door de wevers, zich ook tot gilden vereenigen en, na een korten strijd

1) Zie Marx, ‘Das Kapital’, p. 746 en de noot aldaar.

tegen de oude gilden, de plaats behouden[1]. De inrichting blijft intusschen dezelfde. Zij had het oogmerk, dat de stad, waarin het gild bestond, behoorlijk koopwaren kon koopen, en dat de handwerkslieden behoorlijke waren leverden, en voorts hun brood goed konden verdienen. Die inrichting voldeed dus volkomen aan alle behoeften, toen het 'débouché', de markt van elke stad, in de stad zelve was begrensd en niet verder reikte. Elke stad was zoo een economisch organisme, een zelfstandig geheel. Slechts voor enkele bedrijven, die niet bepaald werk genoeg konden vinden in één stad, werden grootere gilden-organisatiën dan voor ééne stad toegelaten: bij voorbeeld voor bouwlieden: moest een Dom worden opgericht, stel te Straatsburg, dan werd de 'Bauhütte' van elders ontboden. Dit was echter een uitzondering. In den regel was elk gild aan zijn stad verbonden. De producenten in de stad werden verplicht goed werk te leveren, en de consumenten van de stad moesten het werk nu van deze producenten afkoopen. Er was op die wijze vastheid en stevigheid in elk bedrijf: het werk kon met rust geschieden, want men was zeker afzet te vinden van zijn producten, en de arbeider had dus geen angst voor den dag van morgen. Een woedende concurrentie, die de producenten telkens met elkander in doodelijken strijd zou roepen, was er op die wijze niet. Die organisatie, zoowel ten voordeele der producenten als der consumenten, werd nu in alle détails doorgevoerd en uitgewerkt[2]. Elk gild mocht alleen dat handwerk uitoefenen, waartoe het aangewezen was: de verbruikers in de stad mochten het product bij geen ander gild koopen: het eenige correctief, dat toegelaten werd, om de werkbazen, de meesters, steeds tot goed en goedkoop werk te nopen, was het verlof, hetwelk aan de kramers werd gegeven, om op de kermissen met hun waren de stad te bezoeken. Werkten de gilden niet goed, dan kochten de inwoners veel bij de kramers. Voor de consumenten zorgde men voorts door keuring der producten, door het voorschrijven van leerjaren voor de arbeiders, en door de verplichting den leerlingen opgelegd, om, na verloop van zekeren tijd, aan te toonen, dat zij hun werk kenden en een meesterstuk konden vervaardigen; een stuk dat hun het recht gaf om meesters te worden. Verder behartigde men de belangen der verbruikers door het schatten en bepalen van den prijs. Voor de producenten zorgde men, door te waken dat het aantal der meesters niet te groot werd: door het getal der gezellen en der leerlingen te beperken: en door een regeling, die de eigenlijke productie-kosten voor allen gelijk maakte. Zoowel de grondstoffen en de prijzen der werktuigen, als de loonen moesten zooveel mogelijk aan alle meesters op gelijken voet en prijs komen te staan. Eindelijk werden de levens-toe-

1) Zie daarover Brentano, 'die Arbeitergilden der Gegenwart', Edit. 1871, Band I, p. 37-42.
2) Zie G. Schönberg, 'Zur wirthschaftlichen Bedeutung des Deutschen Zunftwesens im Mittelalter', in Hildebrand's Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1867, deel II, p. 1-72. 97-169.

standen voor alle producenten aangenaam gemaakt: de arbeiders waren gezellen en moesten in het huiselijk leven worden opgenomen, deel worden van het 'Gesinde.' Gingen zij op reis, om in andere steden zich nog beter te oefenen, dan waren voor de 'Wanderjahre' vaste regels: overal vonden zij lotgenooten: een soort van 'compagnonnage' verbond hen allen in hun handel en wandel. Een normale arbeidsdag bestond feitelijk, gelijk ook arbeiders-rechtbanken reeds tijdens het bestaan der gilden voorkomen[1]. Groote zorg werd aan dien toestand der gezellen gewijd: want hier zat werkelijk de hoofdmoeielijkheid: als later de gezellen meer in aantal worden, komt de ontaarding en de wrijving, zooals de geschiedenis der laken-industrie bewijst. Doch een geruimen tijd werkte de geheele organisatie zeer goed. Let wel, dat ook in deze instelling de overheersching van het kapitaal geheel is buitengesloten. De meester kon zelfs niet eens goed kapitaliseeren. Al had hij meer gewonnen, wat kon hij er mede doen? Hij mocht zijn arbeidskrachten toch niet vermeerderen boven het statuut, dat hem was toegewezen. Maar er was ook geen verbruik van menschenkrachten, geen dienen zonder verantwoordelijkheid, zonder aandeel of belangstelling in het product, zonder inzicht in het werk, zonder uitzicht op het resultaat. Wij hebben dat veranderd, en in onze tijden hebben dan ook de arbeiders stil en ongemerkt de oude gilden-overleveringen onder elkander opgewekt en hier en daar in hun vak-genootschappen doen herleven.

Deze vier vaste kringen - Kerk, feodaliteit, mark en gilde - waren nu in de Middeleeuwsche maatschappij de deelen, die het sterkst waren geteekend. Het waren afgesloten cirkels, waarbinnen allerlei sociale draden zichtbaar waren en allerlei elementen onderling van elkander afhingen, doch die zelve niet veel inwerking op elkander toelieten. In zooverre noemden wij de Middeleeuwsche maatschappij een mozaïek, bont en kleurig, doch uit fragmenten aan elkander gevoegd, niet een geheel uit één geest en in één toon ontstaan. Er zijn vele vrijheden, doch er is niet één algemeene vrijheid te vinden. De kringen, standen en rangen blijven vast afgebakend en met muren omgeven. Hier en daar is slechts aanloop te zien tot grooter eenheid. Een andere geest voer soms over die kringen heên. Romeinsche ideeën leerden staatsvorming. De Kerk riep op tot kruistochten: andere werelden werden door sommigen gezien, andere producten medegebracht, dan die thuis werden vervaardigd. De Joden slopen overal langs en door die kringen heên, als 't bewegelijk element, geld brengend en wisselend. Het kapitaal brak op één punt door en vestigde te Venetië den wereldhandel met het Oosten. Zelfs de Paus moedigde, zonder vast opzet, maar ter wille van zijn inkomsten, later de wisselzaken aan: de pauselijke inkomsten toch, die in alle landen der wereld opgebracht werden, moesten van daar naar Rome, naar

1) Zie Brentano 'Die Arbeitergilden der Gegenwart', Edit. 1871, Band I, p. 52, en II, p. 246 en 247.

de Curie worden gezonden[1]. Steden-verbonden traden in het leven, zoo als de Hansa. Bankiers als de Fuggers gingen zaken doen over geheel Europa. De kringen werden geopend en de Middeleeuwen eindigden.

Doch terwijl de Middeleeuwen nog bloeiden, en de afgesloten kringen in volle kracht zich handhaafden, werd die vaste orde en werden die muren toch reeds van tijd tot tijd doorbroken, en wel door socialistische bewegingen. Het waren telkens zoovele windvlagen en rukken, die soms slechts in één kring, soms door alle afheiningen heên, zich deden gevoelen. Meestal waren het vlammen, die de bestaande maatschappelijke gebouwen der Middeleeuwen dreigden te verteren: nu eens in rossen gloed oprijzend tegen cathedraal of klooster, dan weder het liefst tegen den burcht van den baron, doch ook niet zeldzaam overslaande tegen het raadhuis in de stad. Men zou ze kunnen noemen vlammende strepen, die door het mozaïek heênschieten.

Wij zullen trachten enkele van die socialistische bewegingen te karakteriseeren.

Een van de opmerkelijkste socialistische bewegingen is die, welke in den kring van de Kerk zich deed gevoelen: de beweging der Fraticelli en van het Eeuwig Evangelie.

Men herinnere zich wat langzamerhand in den kring der Kerk geschiedde en regel werd. De Kerk, oorspronkelijk de instelling, die de ideëele grondslagen der Christelijke familie moest verwerkelijken, had allengs geheel en al dat standpunt verlaten. In plaats van nederigheid, was te dikwijls heerschzucht in den boezem der geestelijken gevaren: in plaats van dienaars van een ieder, gevoelden zij zich dan meesters van velen. De meest stuitende ongelijkheid was ook in het midden dier Kerk doorgedrongen: rangen en standen deden zich daarin gelden en vormden het samenstel van een Hiërarchie, welke soms slechts strekte, om aan hen, die op den hoogsten trap in den dienst der Kerk stonden, bijzonder veel eer en aanzien te verschaffen. En vooral had op het punt der rijkdommen de leer der Kerk de meest verwonderlijke wijzigingen aangenomen. Toen de Kerk zich was gaan belasten met een op groote schaal uitgevoerde armenverpleging, was zij allengs gesleept en verwikkeld in een bestuur en huishouden van geheel materieelen aard. De Kerk begon veel grondeigendom te verkrijgen, schatten op te hoopen en te bewaren: wel was het verwijderd doel de zorg voor de armen: maar middelerwijl nam zij voorloopig in bezit, wat zij bekomen kon. Werd op die wijze reeds een stoot toegebracht aan de vroegere leuze, dat het gemeenschappelijk bezit het beste was: zoo was het beginsel, dat Christus en de apostelen geen eigendom hadden gehad, hiermede volkomen vernietigd. Men had eene rijke, en op haar rijkdommen trotsche Kerk gekregen, omgeven en gesteund

1) Zie Ranke, 'Die Römischen Päpste', Edit. 1867. I. p. 404.

door rijke kloosters, die in hun bezit allengs door exclusivisme zich begonnen te kenmerken.

Tegen zulk een Kerk begon nu in de twaalfde eeuw zich een tegenstand te openbaren. Reeds in de elfde eeuw hadden volgelingen van een westersch Manicheïsme hier en daar luide zich verklaard tegen de Kerk. Bekend zijn de leerstelsels van hen, die in het Italiaansche diocese Asti zich in het kasteel van Montforte hadden versterkt. Zij beleden een volkomen kuischheid en hadden gemeenschap van goederen. Zij werden ten vure gedoemd. Doch in de twaalfde eeuw vinden wij zulk optreden tegen de Kerk zelfs in Rome, alwaar in 1145 Arnold van Brescia opstond met zijn verwijzing naar het eerste Christendom.[1)] En het verzet tegen den rijkdom der Kerk begon nu bijna tegelijkertijd over geheel Europa. In dat protest en die tegenkanting tegen de 'rijke' Kerk zijn nu twee stroomingen en overleveringen waar te nemen: de eerste meer in Noordwestelijk Europa op te merken; de andere in het zuiden van Frankrijk en in Noord-Italië.

De eerste strooming toonde haar verschijnselen in Engeland, in het Noorden van Frankrijk, in de Nederlanden, in Bretagne, in het diocese van Rheims, in Orleans, in Parijs, en wat Duitschland betreft te Goslar, te Keulen, te Trier, te Metz, te Straatsburg en langs den Rijn. Trouwens de tegenstelling tusschen de armoede en nederigheid der apostelen en de macht en rijkdom der Kerk, werd den menschen dáár te sterk. Het werd een algemeen oproer tegen de bezittende en wereldsche Kerk. In ons land vond die beweging tegen de rijkdommen der Kerk een geducht hoofd in den leek Tanchelm[2)], den demagoog uit Zeeland, haast een voorlooper der Anabaptisten, die van 1112 tot 1115 in Antwerpen zijn wilden oorlog tegen de tienden en bezittingen van de Kerk voerde, en grooten invloed op het volk, vooral op de vrouwen, oefende. Hij was in zonderlingen dos getooid en altijd omgeven met wachters, soms met drie duizend gewapende mannen: al hetwelk niet belette dat hij in 1115, op zekeren dag in een schip zittende, door de hand eens priesters werd gedood. Hij was in den beginne vooral bijgestaan door den afvalligen priester Everwacher en door den smid Manasse. Eudo de Stella, die zich uitgaf voor 'hij die zou komen', revolutionneerde op gelijke wijze Bretagne. Wilder nog waren de Publicanen, die in de vallei van Ecouan, op bevel der kerkelijke vergadering, zitting houdende in het klooster te Vezelay, hun ondergang vonden. Zij waren haast volkomen nihilisten, verzett'en zich tegen alles, tegen eigendom en ook tegen 't huwelijk. Overal in Noord-Westelijk Europa vindt

1) Zie over Arnold de Brescia het boek van Gebhart, l'Italie Mystique, 1906, pag. 39-46.
2) Zie over Tanchelm en de Tanchelmisten: W. Moll, 'Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming,' Deel II, Derde stuk, 1869, p. 42-49: zie voorts over de Begijnen en Beggarden Paul Fredericq 'Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden,' deel II, 1897. pag. 11-39.

men aanloopen tot dergelijke bewegingen. De meer algemeene naam, waaronder haar aanhangers bekend werden, was die van B e g h a r d e n en Begijnen. Soms heetten zij ook Picarden. Hun samenvoegingen werden dan veelal organisaties, die sporadisch hier en daar later als geheime bonden opduiken en als zoodanig blijven bestaan.

Doch ook in Zuid-Frankrijk en in de Alpen werd een dergelijke oppositie tegen de 'rijke' Kerk zichtbaar. Zoo deed zich in 't begin der 12e eeuw Peter de Brueys in Languedoc kennen: zoo zijn opvolger Henri de Deken in Lausanne en Le Mans, waar hij scharen van jonge en boetvaardige vrouwen om zich heên verzamelde, en van waar hij geheel het zuiden van Frankrijk doorreisde. De Albigenzen, dus genoemd naar de stad Albi, namen hun beider denkwijze over. Meestal ging dat optreden met scherpe heftige tooneelen gepaard. Ernstiger en rustiger aanloop nam de beweging in de dalen van de Alpen in Piëmont. Dáár waren ook onder de eenvoudige boeren denkbeelden gangbaar, die er mede op wezen, dàt de Kerk enkel een koninkrijk van den geest moest zijn, en dat armoede de roem dier Kerk en de regel der kloosters moest uitmaken. Die denkbeelden kregen een vorm door de prediking van een bekeerd rijk man uit Lyon, van Peter Waldo naar wiens naam zij werden genoemd. En zoo werd het bij die Waldenzen en arme lieden uit Lyon ook een algemeen protest tegen den rijkdom der Kerk. Waldo zelf hield zijn prediking vooral in de jaren van 1160 en 1170. Hij deed zijn best de Evangeliën en andere boeken uit den Bijbel te doen vertalen, en ze dus meer onder het gewone volk bekend te maken. Hij trad ook op voor de arme wevers van Lyon 'les pôvres de Lyon'. Aldus kwam het oorspronkelijk Christendom en de eerste Christengemeente den menschen weder nader. Waldo's volgelingen verklaarden zich dan ook tegen de geheele Hiërarchie, en wilden het Christendom tot den eersten eenvoud terugbrengen: hun levenswijze was nederig, matig, rechtschapen en ingetogen: in hun handel en wandel waren zij haast te vergelijken met de latere Kwakers. Doch, was hun oppositie ook rustiger dan die der Albigenzen en verwante secten, het bleef een opstand tegen de Kerk, zoo als zij zich nu had ontwikkeld, en vooral tegen haar rijkdom en macht. De Kerk spande al haar krachten in, om zulke oproerige bewegingen te onderdrukken. Al die verschillende opvattingen werden kettersch verklaard, en overal op aansporing van paus Innocentius III met geweld verstikt[1)].

Kon de Kerk nu al deze uiterste buitensporigheden te niet doen, het beginsel zelf der armoede van Christus, dat minachting van stoffelijken rijkdom beteekende, kon zóó niet door haar op zijde worden geschoven. De kloosters en monniken, die vroeger vooral dat denkbeeld hadden pogen te verwerkelijken, waren in

1) Zie over hen allen het schoone boek van den in 1868 gestorven Henry Hart Milman, 'History of Latin Christianity', second Edition, 1857. deel IV, chap. VIII, p. 85-154.

dat opzicht op een verkeerden weg gekomen. En ziedaar: nu stond in de dertiende eeuw in de romantische Italiaansche stad Assisi de verheven figuur op van hem, dien men den doorluchtigen arme in Christus 'il glorioso poverello di Christo' zou noemen. Hij zou een orde vestigen, welke aan haar kloosters en monniken weder de meest volstrekte armoede zou voorschrijven. Hij was de H e i l i g e F r a n c i s c u s . De Katholieke kerk, thans wiizer geworden, en nu den regel toepassende, om aan alle hartstochten een vasten werkkring in den cirkel der kerk zelve te geven, verleende aan dat streven van Franciscus haar wijding. En Franciscus van Assisi, de dichterlijke dweper, ging aan het werk, om van het Christendom weder een democratie te maken, een volk van broeders, die in hun gebied de armoede tot grondwet zouden nemen. Volgens de uitdrukking van Dante huwde hij de Armoede, die sinds meer dan elf eeuwen, sinds zij haar eersten echtgenoot Christus verloren had, versmaad ter neder zat. Hij zorgde dan ook altijd voor de laagsten der lagen, voor de uitgebannenen der maatschappij: hij hield zich het dichtst bij 't mindere volk, en zijn orde, de orde der bedelmonniken, werd de vertroosting en de toevlucht der arme klassen[1)]. Onder hen waren de denkbeelden van gemeenschap van goederen weder geen vreemde, onbekende gedachten. En daar hun leus een steeds zich uitbreidende Broederschap was, brachten zij die denkbeelden steeds verder. De hefboom der beweging van den Heiligen Franciscus was een zeer diepe opvatting van het menschelijk gemoed en van het aardsche leven. Het blijkt uit de gedichten, zoowel van hem als van zijn volgelingen. Terwijl hij zelf liederen zong, die op innige wijze het verband van het leven der natuur en van den mensch uitdrukten, hooren wij, in de twee Franciscaansche hymnen bij uitnemendheid, de droefheid over deze aarde en de ijdelheid dezer materieele wereld weerklinken in tonen, die de roerendste zijn, welke de Latijnsche Christenheid ooit heeft voortgebracht. Wij bedoelen het 'Stabat Mater Dolorosa' van Jacopone di Todi en het 'Dies Irae' van Thomas di Celano. Maar uit den aard der zaak was de nieuwe Franciscaansche orde, al had zij de goedkeuring der Kerk gekregen, toch een zeer eigenaardige en vreemde bondgenoot van de officieele bestaande Kerk. Zij wekte natuurlijk tegenstand tegen de rijke Hiërarchie, en was al dadelijk bij al degenen, die groote waardigheden daarin bekleedden, zeer verdacht.

Doch daar deed zich allengs een splitsing in de orde der Franciscanen voor. Een gedeelte begon, vooral in de volgende eeuw, zich meer aan de Kerk te hechten, en nam zelfs het voorbeeld der Kerk aan, ten opzichte van een vrijer aannemen van rijkdommen. Een ander deel sloeg echter al dadelijk een gansch tegenover-gestelden weg in. Het voerde de denkbeelden van Franciscus nog

1) Zie ook de opmerkingen van Maurice, 'The Workman and the Franchise,' p. 37, 52 en 66, en 'Social Morality,' p. 284-288. Maar vooral Johannes Joergensen 'Saint François d'Assise sa vie et son oeuvre (traduction de T. de Wyzewa) 1909 pag. 231, 409 enz.

tot verder reikende gevolgen, en verbond daarmede droomen van een duizendjarig rijk. Het nam het zoogenaamde Eeuwig Evangelie aan. Zij, die zoo dachten, werden door de arme lieden voortaan vertrouwelijk genoemd de Fraticelli.

Op het einde toch der twaalfde eeuw had in het koninkrijk Napels, in de abdij van Fiore, een abt Joachim geleefd. Hij schreef, zich aansluitende aan ideeën der vroegere Montanisten, een boek, dat verwonderlijk duister en geheimzinnig was. De officieele Kerk had het boek eerst niet begrepen en den abt heilig verklaard, gelijk ook in Dante's Paradijs (zang XII vers 139) Beatrice hem in den Hemel onder de scharen der gezaligden noemt. Zij wijst aan haar dichter dézen en dezen

......en, die straalt daarneven,
Is Joachim, eens abt der Calabreezen,
Aan wien de zienersgave was gegeven.

Doch weldra werd dit boek wat nader bezien, vooral wijl het zulk een geweldigen indruk scheen te maken. Het boek heette ‘Het Eeuwig Evangelie’ en bleek vol van de wonderlijkste voorspellingen te zijn. Het wierp zijn licht op het verleden, maar goot vooral een hellen gloed over de tijdperken, die nog komen zouden. Het tijdvak namelijk, dat allengs, volgens dit boek, reeds naderde, was dat van den Heiligen Geest. De periode van den Vader, van de Wet, was lang vervlogen: die van den Zoon verbleekte en verdween langzamerhand, en met de heerschappij van den Zoon, van Christus, zou de Kerk verzinken, met haar hiërarchie, met haar macht, haar luister en haar rijkdom. Een nieuwe morgen zou aan de kimmen rijzen: de dageraad van de eeuw van den Heiligen Geest. Die zou de wereld in armoede en nederigheid van harte vernieuwen. Er zouden geen knechten meer zijn, maar allen profeten en heiligen wezen. Liefde en vrijheid zouden de karaktertrekken zijn, die nu alléén zouden zichtbaar blijven. En de dag, waarop dit alles zou geschieden, was zooverre niet meer verwijderd. Het jaar zou weldra komen[1)].

Nauw waren die denkbeelden wat beter bekend, of de Kerk sprak er, bij monde van Paus Alexander IV, haar banvloek over uit. Doch reeds had een gedeelte der Franciscaner orde, de Fraticelli, dat eeuwig Evangelie aangenomen. Voor hen was de Heilige Franciscus de wegbereider en inleider in die periode van den Heiligen Geest. Hadden zij vroeger tegenstand tegen de hiërarchie geuit, thans dreigden zij haar met een wissen val. Zij vorderden, dat de Kerk zich zou ontdoen van al haar rijkdommen. En hun denkbeelden vonden bijval. Een Segarelli, met zijn orde der Apostelbroeders, ook Patarenen geheeten, werkte geheel in

1) Zie vooral C.U. Hahn ‘Geschichte der Ketzer im Mittelalter’ Dritter Band, 1850. p. 72 seqq., en voorts C.C.J. Bunsen, ‘Gott in der Geschichte, oder der Fortschritt des Glaubens an eine sittliche Weltordnung’, Theil III, 1858, p. 187-191.

hun geest[1]. Toen zag de Kerk in, dat zij die meeningen der Fraticelli niet langer in haar eigen boezem kon laten voortwoekeren. Zij zouden de historische Kerk geheel vernietigd hebben. De Kerk begreep op haar beurt tot vervolging te moeten overgaan, ze uit haar kring te moeten werpen. Een uitroeiing, een verbranding begon. Met 't zwaard en het vuur werden zij ten onder gebracht. Segarelli vond den dood op den brandstapel in het jaar 1300. Het meest dramatische feit, dat 't levendigst in het geheugen en in de verbeelding is blijven hangen, is de ondergang van Dolcino uit Vercelli. Hij had zich met zijn volgelingen gevestigd in de schoone vallei Val Sesia in Piëmont, waar nog altijd de herinneringen der Waldenzen wakker waren. Hun goederen hadden zij gemeen, en ieder der broeders had, evenals de legendarische Therapeuten, een zuster, met wie hij in de meest volkomen kuischheid trachtte te leven. Zij wilden een arm, gemeenschappelijk en heilig leven verwerkelijken. Doch reeds kwam de aanval der Kerk. De bisschop van Vercelli naderde aan het hoofd van 't leger dat hen zou vernielen. Zij weken eerst op den berg Monte Calvo, doch versterkten zich weldra op den onneembaren berg Zerbal. De bisschop legerde zijn krijgsscharen daar-omheên en bezette alle toegangen. Want wat hun kracht uitmaakte, de ontoegankelijkheid, was tevens hun zwakte. Op den met sneeuw bedekten kruin groeiden geen levensmiddelen. Zij moesten (in den winter van 1306 op 1307) den hongerdood sterven. Men kent de schoone verzen, waarmede Dante hen vereeuwigd heeft in zijn Hel (Zang XXVIII vers 55). De schim van Mahomed - hoorende, dat Dante werkelijk nog leeft, meer is dan een schim en dus op aarde kan terugkomen - geeft den dichter in de onderwereld de volgende boodschap naar de aarde mede:

Zeg dan aan Fra Dolcino en zijn scharen,
Gij die weldra de zon weêr zult aanschouwen:
Zoo hij niet binnen kort hier rond wil waren,

Dat hij voor voorraad zorg' met zijn getrouwen.
De sneeuw slechts kan hem in Novara's streken
Doen bukken: - anders kan hem niets benauwen.

Doch het was te laat. Toen de toegangen niet meer verdedigd werden en de krijgslieden van den bisschop naar boven stoven, vonden zij slechts schaduwen van menschen. Ook die werden niet gespaard. Fra Dolcino en zijn beeldschoone zuster Margherita werden onder de wreedste folteringen ter dood gebracht[2].

1) Zie over de Patarenen van Milaan, Gebhart l'Italie Mystique. p. 28-30. Op die beweging der Patarenen, steunde dan later die der Catharen, p. 31-32.
2) Zie Milman, 'History of Latin Christianity', Vol. V, p. 263-270, en A.F. Ozanam, 'Dante et la philosophie Catholique au treizième siècle,' 1845, p. 251, 252. Zie ook het boek van Orsini Begani 'Fra Dolcino' 1901, waarover in den Ned. Spectator van 9 Nov. 1901.

Van een gansch anderen aard en in een geheel verschillenden kring voorvallende, zijn de socialistische bewegingen der boeren in de Middeleeuwen.

Wij zouden vele van die pogingen kunnen opnoemen. Herhaalde malen staan in Europa op het platte land de hoorigen op, om zich te onttrekken aan de verplichtingen, door den adel op hun schouders gelegd. Zij blijven zich zoo sterk mogelijk verzetten tegen het streven van feodaliteit, om de toestanden van lijfeigenschap en hofhoorigheid volledig op hen toe te passen. Wordt de druk te hard, dan vliegen zij naar hun wapenen. En wanneer wij dergelijke gewelddadige verstoringen der orde in de Middeleeuwen ontmoeten, vinden wij in de leuzen telkens woorden of zinsneden, die aan 't Socialisme doen denken. Het bezit der mark deed hun trouwens als vanzelf het begrip van gemeenschap door het hoofd spelen. - Wij vermelden hier slechts den opstand der Ditmarsische boeren onder Edemans Jürgen in 1144, grootendeels een politieke beweging, die in 1227 uitliep op een verleening der vrijheid aan de boeren. Wij noemen de pogingen der boeren in Jutland en Schonen. Wij wijzen op de worsteling der Stadingers of Stedingers[1)], den Frieschen volksstam, tegen de hertogen van Oldenburg, die tot het midden der 13e eeuw voortduurde. En meer bepaald is ook de Kennemeropstand in 1268 in dat opzicht een merkwaardige gebeurtenis, daar toen openlijk communistische beginselen door de boeren, die in Utrecht vielen, op den voorgrond zijn gezet. De goederen der rijken en edelen - zoo heette het - moesten gedeeld worden[2)]. 'Burgers van Utrecht - aldus luidde de aanspraak van een Kennemer - het vrije volk van Kennemerland groet u, en begeert dat gij al de edelen de stad uitjaagt en hun goederen den armen geeft.'

De meest karakteristieke Middeleeuwsche beweging der boeren blijft echter die, welke in de 14e eeuw in Frankrijk voorviel, en onder den naam van Jacquerie bekend is geworden. Zij was ook in dat Frankrijk wel voorafgegaan door vele andere aanloopen: reeds in de elfde eeuw verbonden zich de lijfeigenen in Normandië tegen den adel: doch geen dier pogingen heeft de kracht en de beteekenis gekregen, die de Jacquerie ontwikkelde. En de reden daarvan was niet ver te zoeken. De baronnen, meesters van alle diensten en van alle verrichtingen van de landbouwende bevolking op het platte land, hadden tot nu toe altijd onderdanigheid gevonden, of ten minste elken tegenstand niet al te moeielijk kunnen weêrstaan, omdat zij zelven machtig waren. Maar ditmaal waren de tijden voor den Franschen adel zelven zoo ongunstig

1) Het is dezelfde volksstam, onder wien de ketterij voorkwam van hen die aan Lucifer (Satan) eer bewezen, zie Milman, 'History of Latin Christianity', Vol. IV, p. 274: vergelijk ons boek 'Uit den kring der Gemeenschap', 1889, p. 380.

2) Zie De Bosch Kemper, 'De staatkundige geschiedenis van Nederland,' p. 29, en Letterkundige Aanteekeningen, p. 69, en Arend, 'Geschiedenis des Vaderlands', Tweede deel p. 340-342.

mogelijk. Het was het jaar 1358, dus wellicht een der meest kritieke oogenblikken der staatkundige geschiedenis van Frankrijk. De Engelschen waren in Frankrijk gekomen en overwinnaars gebleven: bij den slag van Poitiers was de Fransche koning Jan II gevangen genomen: de bloem van den adel was gevallen of krijgsgevangen. De adel was dus waarlijk niet zeer sterk meer. En nu begonnen toch weder de knevelarijen op het platte land: toch werden de boeren weder onderdrukt en gedwongen, ten einde dat wat zij nog hadden te geven, al was het alléén om het rantsoen hunner krijgsgevangen heeren op te brengen. Reeds waren de landbewoners gekweld door allerlei rooftochten van Engelschen en anderen: de beker der rampen vloeide dus over. In de streken, die men aanduidt door de namen le Beauvaisis, l'Amiénois, le Ponthieu, le Vermandois, le Noyonnais, de heerlijkheid de Couci, le Laonnais, le Soissonais, le Valois, la Brie, le Gatinais, le Hurepoix, in geheel Ile-de-France, en voorts in de gansche streek tusschen den mond van de Somme en de oevers der Yonne, begonnen de boeren zich te verzetten; meer dan honderdduizend ‘Vilains’ maakten van hun spade en ploeg wapenen. Jacques Bonhomme was de boer vroeger genoemd: hij had alle lasten gedragen: op zijn rug was steeds zwaarder gewicht gelegd: welnu, thans wilde hij 't niet meer verdragen: Jacques Bonhomme stond op. In woeste vaart vlogen de boeren los op hun thans vrij wat minder sterke onderdrukkers: hun beweging had niets te maken met godsdienstige geestdrift, zij wenschten slechts in weinig dagen den haat bot te vieren, opgestapeld door lange jaren van lijden en smart. Hun leus was: ‘guerre aux palais, paix aux chaumières’. De aanval geschiedde tegen de burchten en kasteelen. Het begon den 28sten Mei 1358 in de dorpen Saint-Leu de Cérent, Nointel, Cramoisi, alle plaatsen in den omtrek van Beauvaisis en Clermont. In hun onstuimigen stormmarsch tegen die sloten der feodaliteit, namen de boeren daar alles wat zij machtig konden worden. Alles wat zij kregen was goede buit, en werd nu onder elkander verdeeld. Van particulier eigendomsrecht was geen sprake meer. Toch bewaarden zij in hun vaart zekere goede orde. Met banieren gingen zij voorwaarts onder een aanvoerder, een slimmen boer uit het dorp Merlot: Guillaume Callet, dien men bij uitnemendheid nu Jacques Bonhomme noemde. ‘Détruire tous les nobles et gentilshommes du monde’: - dit was de leus. Er was anarchie in Frankrijk, en zij, de boeren, wilden nu ook eens hun plaats in 't warme zonlicht hebben.

De edellieden in Frankrijk werden in 't eerst zeer bang; zij hadden het gevoel, alsof wilde beesten waren losgebroken; men vindt bij Froissart, den kroniekschrijver der feesten en der heldendaden van de feodaliteit, zoo duidelijk de uiting van angst en afkeer voor die lagere rangen der menschen: hij noemt die boeren ‘noirs et petits et très mal armés’. En in 't begin drongen de Jacques overal voort. Meer dan zestig burchten en kasteelen stonden weldra in lichter laaie binnen den omtrek van Amiens: honderd kasteelen lagen in puinhoopen in Valois en bij Laon:

alle sloten van het huis Montmorenci werden geslecht. Alles vluchtte. Doch allengs herleefde de moed van den adel. Van alle kanten kwamen nu, na de eerste ontsteltenis, de baronnen te zamen: in hun maliekolders en harnassen goed gewapend en beschut, durfden zij reeds te paard op de scharen der Jacques instormen. Gaston Phoebus, graaf van Foix, en de captal de Buch, die zooeven terugkwamen van hun kruistocht tegen de heidenen in Pruisen, waren de eersten, die de Jacques bij Meaux een nederlaag wisten te bezorgen: zij dreven ze in de rivier de Marne en doodden er wel zeven duizend[1)]. Die eerste nederlaag was voor de Jacques beslissend. Door verraad wist de koning van Navarre, Karel de Booze, hun aanvoerder Guillaume Callet te Clermont tot zich te lokken. Callet werd ter dood gebracht, nadat, volgens de overlevering, een gloeiend ijzer hem, den koning der Jacques, als kroon om het hoofd was geslagen. En de gansche beweging, die als een stormwind was begonnen, eindigde even spoedig als de orkanen bedaren[2)]. Het opmerkelijkst in het gansche verloop der gebeurtenissen was misschien het feit, dat de stadsburgerij van Parijs - welke in die dagen mede in opstand was en onder Etienne Marcel de eerste Parijsche Commune poogde te vestigen, - een oogenblik er aan dacht, zich met de Jacques te vereenigen, doch weldra voor die verbinding terugdeinsde. Het onderscheid tusschen de Commune van Marcel en tusschen de Jacques was dan ook zeer groot. De Jacquerie sloeg als een vlam uit, buiten de kringen der Middeleeuwen om, tegen de Middeleeuwsche orde van zaken: de Commune van Etienne Marcel poogde zich binnen een der kringen als gildevereeniging te handhaven.

Een eenigszins ander karakter vertoont de bijna gelijktijdige ‘volksrevelje’ van W a t T y l e r in Engeland[3)]. De trekken dier beweging zijn meer geaccentueerd en dragen niet zoo uitsluitend den stempel van een rooftocht. Het geschiedde in het jaar 1381, in de dagen van Richard II, meesterlijk geteekend door Shakspeare als den koning, die zoo goed kon redeneeren over de Godheid, die den troon omheint, op hetzelfde oogenblik, dat hij zelf den scepter uit zijn zwakke handen liet vallen. De koning was nog minderjarig, en de ‘Commons’ beraadslaagden over de gelden, die aan de regeering moesten worden toegestaan, om den oorlog tegen Frankrijk met kracht voort te zetten. Na twee vergeefsche tochten en verschillende subsidies, die niet hadden gebaat, stonden de ‘Commons’ eindelijk aarzelend en dralend een hoofdgeld over het geheele rijk toe. Dat hoofdgeld zou van ieder, boven de 15 jaar oud, worden ingevorderd, en het was tegen de invordering van dat hoofdgeld dat het gemor en het verzet der lagere klassen begon.

1) Zie ‘Les Chroniques de Sire Jean Froissart’, édit. Buchon, 1838, I, p. 378 (Livre I, part. II, chap. 68).
2) Zie het verhaal bij Henri Martin, ‘Histoire de France,’ quatrième édition, 1863, tome V. p. 193-199.
3) Zie vooral G. Bergenroth, ‘Dar Volksaufstand in England im Jahre 1381’, Sybel's Historische Zeitschrift. 1859.

Er was reeds lang op het platte land en in de steden onder de arbeiders-bevolking zeer veel ontevredenheid wegens een maatregel van het Parlement, die in het jaar 1350 was genomen. In Engeland had namelijk, zooals over geheel Europa, de zwarte dood in 1349 en 1350 rondgewaard, en vooral onder de lagere klassen, de vrijen en de 'vilains', groote offers gemaakt. Er was dus gebrek aan arbeiders gekomen, en dientengevolge waren de loonen voor die dagen ontzettend gestegen: in plaats van 3 à 5 pence, werd nu voor een arbeidsdag 8 à 12 pence benevens vrijen kost betaald. Het Parlement vaardigde nu een wet, het zoogenaamde arbeiders-statuut, uit - 'Statute d'Artificers et Servants', zooals het in de Normandisch-Fransche wetstaal heet - waarbij voor alle arbeiders, dus ook voor arbeiders op het platteland en voor hen die aan bouw-ondernemingen werkzaam waren, werd vastgesteld, dat geen arbeider meer loon nemen en geen patroon meer geven mocht, dan vóór den tijd van de pest regel was. Dit alles werd tot in bijzonderheden uitgewerkt: een maximum van loon werd bepaald, echter geen minimum: tevens werd verordend, dat de arbeiders hun woonplaats niet zouden mogen verlaten, maar, als zij geen werk hadden, zich op de markt der naastbijgelegen stad of vlek met hun werktuigen moesten plaatsen om zich aan te bieden. Harde straffen - 'the stock' - werden toegepast op de arbeiders die zich niet onderwierpen. En wat het Parlement voor de arbeiders in het algemeen vaststelde, werd door de City van Londen in het jaar 1350 ook voor de handwerkslieden in de stad bepaald: ook hier werd gezegd, dat in alle handwerken niet meer voor arbeid mocht worden betaald dan tot nu toe de gewoonte was geweest[1]. - De wet van 't Parlement was misschien op zich zelve economisch nog zoo kwaad niet, en had in haar strekking wellicht niet de onbillijkheid, welke men er tegenwoordig aan zou toeschrijven: doch zij had een groot gebrek, namelijk dat de arbeiders op het land weder meer vastgehecht en herinnerd werden aan de hoorigheid; een toestand, waaraan zij zich nu langzamerhand in deze 14e eeuw ontworstelden. En juist waren het tijden, waarin de behoefte aan vrijheid en gelijkheid op allerlei gebied ook in Engeland in de lagere klasse uiting vond. Ongeveer vijftien jaar later, in 1365, zou het gedicht, getiteld: Visioen en Geloof van Pieter den Ploeger, aantoonen wat er omging in de borst zelfs van hen, die zich binnen de maatschappelijke orde wilden houden[2]. Wyckliffe begon in die dagen zijn op hervorming der rijke Kerk doelende prediking. De Lollarden deden van zich spreken. Het gistte onder het volk. En de drang naar vrijheid en gelijkheid, die deed neêrzien op alle menschelijke instellingen, had nu, ten gevolge van het vorderen van het hoofdgeld, een aanleiding gevonden om zich te concentreeren en in wilde vlam uit te slaan.

1) Zie Brentano, 'Arbeitergilden der Gegenwart', 1871, I. p. 63, 64. Marx, 'Das Kapital', zweite Auflage, p. 271, 745, 769 en 770.
2) Zie o.a. Maurice, 'The Workman and the Franchise', 1866, p. 54.

Het waren de arbeiders op het veld en de geringere klassen uit de stedelijke burgerijen, die zich hier vereenigden, en die te zamen tegen den adel, maar ook tegen de feodale geestelijkheid en tegen de overheid in de steden, zich ophieven[1)]. Zij spraken het luide uit, dat zij van al die rangen en kringen niets meer wenschten te weten, dat volgens hen de natuur de algemeene gelijkheid der menschen wilde. Zij waren tot nu toe buiten die kringen gehouden, maar vorderden thans ook een plaats, en begonnen het recht der geordende kringen te ontkennen. Wellicht - zegt Maurice - hadden zij hun beweringen vroeger van de bedelmonniken geleerd[2)]. Doch thans wekten inheemsche priesters van de lagere geestelijkheid hen mede op. De bekendste onder hen is John Ball, uit Kent, wiens preek ons door Froissart is bewaard[3)]. Hoe het zij, het oproer ving aan, en wel in het Zuid-oostelijk gedeelte van Engeland, in Kent en Essex. Te Dartford in het graafschap Kent hief het volk zich het eerst op. Een invorderaar der belasting beleedigde daar een jong meisje, voorgevende, dat zij oud genoeg was om de belasting te betalen, en de vader, een leidekker, sloeg den beleediger met zijn hamer dood. Het was Wouter de leidekker, (Wat Tyler). Hij greep nu

1) Zie vooral Ranke, ‘Englische Geschichte.’ Band I, edit. 1859 p. 101 en 102.
2) Zie Maurice, ‘The Werkman and the Franchise,’ p. 57.
3) Zie ‘Les Chroniques de Sire Jean Froissart’, édit. Buchon, tome II (1840), p. 150; (livre II, ch. 106). Zijn preek luidde aldus: ‘Bonnes gens, les choses ne peuvent bien aller en Angleterre, ni ne iront, jusques à tant que les biens iront de commun, et qu'il ne sera ni vilains ni gentilhommes, et que nous ne soyons tous unis. A quoi faire sont cils, que nous nommons seigneurs, plus grands maîtres de nous? A quoi l'ont ils desservi? Pourquoi nous tiennent ils en servage? Et si nous venons tous d'un père et de une mère, Adam et Eve, en quoi peuvent ils dire ni montrer que ils sont mieux seigneurs que nous, fors parceque ils nous font gagner et labourer ce que ils dépendent? Ils sont vêtus de velours et de camocas fourrés de vairs et de gris, et nous sommes vêtus de povres draps. Ils ont les vins, les épices et les bons pains: et nous avons le seigle, le retrait, la paille et buvons de l'eau. Ils ont le séjour et les beaux manoirs: et nous avons la peine et le travail, la pluie et le vent aux champs: et faut que de nous vienne, et de notre labour, ce dont ils tiennent les états. Nous sommes appelés serfs, et battus si nous ne faisons présentement leur service. Et si n'avons souverain à qui nous puissions plaindre ni qui nous en voulsist ouir ni droit faire: allons au roi, il est jeune, et lui remontrons notre servitude, et lui disons que nous voulons qu'il soit autrement, ou nous y pourvoirons de remède. Si nous y allons de fait et tous ensemble, toute manière de gens qui sont nommés serfs et tenus en servitude, pour être affranchis nous suivront, et quand le roi nous verra ou ouira, ou bellement ou autrement, de remède il y pourvoira.’ Men denke thans om het dichterlijk verhaal van William Morris ‘A dream of John Ball’.

verder naar de wapenen en een gansche menigte omgaf hem weldra. En toen ééns de eerste slag was gevallen, roerde zich ook op andere plaatsen het lagere volk. Uit Brentwood in Essex kwam een gansche hoop. Uit Gravesend rukten weder anderen, die het kasteel van Rochester dadelijk innamen. Kent en Essex waren in weinige dagen geheel en al in een toestand van verzet en oproer: weldra volgde geheel Engeland tot aan den Humber: slechts het Noordelijk gedeelte bleef rustig en deed niet mede. Als hoofden der rebellen waren werkzaam Wat Tyler zelf en Jack Straw (Jaap Stroo), beiden uit Kent, voorts vooral de priester John Ball, die uit zijn gevangenis in Canterbury werd bevrijd, en Thomas Baker uit Fobbings: geen van allen echter organiseerende koppen. En allen gingen zij nu als instinct-matig den weg op naar Londen. Hoorde men ze te zamen, dan zongen zij een kreupelvers, waarvan het referein ongeveer aldus luidde:

> Toen Adam spitte en Eva spon:
> Waar was toen de edelman?

De stoet groeide aan: dreigend en onheilspellend trok de bende voort, totdat, na een wapenschouwing in Blackheath, Londen werd bereikt. Dadelijk werd door de rebellen een onderhandeling met den koning gevraagd, die echter vooreerst tot niets leidde. Intusschen lag een gedeelte van de rijke stad Londen voor hen open. Het grauw in de hoofdstad ontving hen met open armen, en zij gingen nu te zamen te werk tegen de gehate edelen. Verschillende paleizen werden verbrand, doch een streng gebod was onder hen: zij zouden niet rooven en stelen. Ieder die het verbod overschreed werd gedood. Er werd er één betrapt, die een zilveren beker voor zich had bewaard: hij werd onmiddellijk verdronken met zijn gestolen goed. De zeer jonge koning zat gedurende die overweldiging van Londen met zijn rijksgrooten en hofhouding in den Tower, waar hij zich verschanst had: zijn omgeving ried hem niet toe te geven aan de grieven der oproerlingen. Doch toen ook het prachtige paleis ‘Savoy’ van den hertog van Lancaster in vlammen opging, kon de jongeling-koning het niet langer uithouden. Hij wilde een samenkomst houden met de leiders en verliet den Tower, om hen buiten de stad op de weide van Mile-end te ontmoeten. Dadelijk, toen de koning den Tower had verlaten, werd die ook berend door een gedeelte der rebellen onder Wat Tyler en Jack Straw, en werden de aartsbisschop van Canterbury en anderen, die er waren achtergebleven, vermoord. Richard II, slechts 14 jaar oud, bevond zich nu op de weide, tegenover het grootste deel van de benden der rebellen. Hun eischen waren gematigd: afschaffing van lijfeigenschap en amnestie. Richard II stond 't toe. Doch den volgenden dag vroegen zij meer. Het andere deel, dat niet bij de samenkomst was geweest, maar onder Wat Tyler en Jack Straw den Tower had bemachtigd, kwam met eigen eischen voor den dag. Deze laatsten wilden voor armen en rijken vrije visscherij en vrije jacht in de parken, op het veld en in de wouden, benevens vele

andere dergelijke rechten: zij maakten dus aanspraak op het woud en 't water, dat voor allen gemeenschappelijk was. Eene nieuwe samenkomst met den koning had plaats. Wat Tyler reed vooruit, sprak met Richard II, en liet zich bedreigingen ontvallen. Toen werd het gevolg van den koning woedend, en één hunner, de mayor van Londen, Wilworth, wondde met zijn knods den aanvoerder der rebellen doodelijk. Een geweldige ontsteltenis ontstond onder de benden. Doch Richard II, nu voor het eerst waarlijk koning, hoe jong hij ook was, reed alléén en onverzeld naar hen toe, met de woorden op de lippen: ‘Wat doet gij, mijn onderdanen? Wat Tyler is een verrader, ik ben uw koning!’ De menigte geloofde hem en vertrouwde op zijn woord, dat hij herstel zou geven der grieven. Zij trokken af, nadat Londen drie dagen in hun macht was geweest: en toen zij weken, durfden de edelen, geestelijken en welgestelde burgers hen weder aanvallen. Op velen werd de hand gelegd. John Ball, Jack Straw en de stervende Wat Tyler werden onthoofd. Het werd op de wijkende scharen een bepaalde slachting. Al de georganiseerde kringen wilden hun deel hebben aan het werk, om ze weder ten onder te brengen. De edellieden hieuwen er op los: de burgerijen deden zoo als de mayor uit Londen, en wat de hooge geestelijken betreft, Ranke[1)] wijst er op als een eigenaardigheid, dat de bisschop van Norwich, uit het geslacht der Spensers, door zijn geestelijke waardigheid niet verhinderd werd, om persoonlijk met de lans op den wapenburg der kerels los te stormen: dan, als ze nog levend gevangen waren en ter dood moesten worden gebracht, leidde hij ze op het schavot, en sprak hun dáár godsdienstige troostwoorden toe. Wij behoeven haast niet te vermelden, dat de beloften van den koning, om de lijfeigenschap af te schaffen, door het Parlement werden gecasseerd. Eerst later, onder Hendrik VIII en Elisabeth, zouden de Engelsche arbeiders redelijke voorwaarden bij de wet verkrijgen.

Wij hebben hiermede enkele der groote socialistische bewegingen der Middeleeuwen nagegaan. Van zelf spreekt het, dat waar fanatieke dweperij zich vertoonde, ook altijd een minachting van aardsche materieele schatten, een verwerping van het particuliere eigendom, hier en daar te voorschijn kwam. De Pastoureaux en de Flagellanten brachten vroeger altijd zulke min of meer naar het socialisme zweemende leuzen met zich mede. De secte ‘der broeders en zusters van den vrijen geest’ scheen alle huwelijksbeletselen omver te werpen, en inderdaad vrouwen-gemeenschap te leeren. En op het einde der Middeleeuwen in de vijftiende eeuw, zien wij dan ook socialistische verschijnselen bij hen, die in Bohemen de denkbeelden van Huss wilden verwerkelijken. Toen

1) Zie Ranke, ‘Englische Geschichte’, Band V, edit. 1865, p. 338. Hij toont aan, hoe meermalen ook later de bisschoppen met de wapenen de Kerk verdedigden; zoo dr. Peter Mews, bisschop van Worchester, tegen Monmouth in Juli 1685.

Huss ter dood was gebracht, stond dáár de wilde secte der Taborieten op, die als de uiterste linkerzijde der Hussieten kon worden beschouwd, en die in fanatieken geloofsijver en blakende zucht, om de volledige gelijkheid van leek en priester te verwerkelijken, kreten deed hooren, wier echoos door latere socialisten zouden worden herhaald[1]. Straks, toen de godsdienst-oorlog daar in Bohemen uitbrak, begonnen de Taborieten onder Ziska de geweldige rooftochten tegen alle ridders en edellieden, die het niet met hen eens waren. Met het enthousiasme van het geloof werd het vuur aangedragen, waarmede al de kasteelen van den omtrek, ook in Silezië, in brand werden gestoken. De wilde woestheid der Taborieten tegen het bezit van adel en kerk werd overal gevreesd: toch hadden zij in eigen boezem te kampen met een nog meer uiterste secte, de uit hun midden opstaande Adamieten, die de vrouwen-gemeenschap durfden verwezenlijken, doch nu door Ziska werden verdelgd[2].

Ziedaar dan enkele van die vlammende strepen, die door het mozaïek der Middeleeuwsche maatschappij heênschieten. Ook den strijd der ‘gezellen’ tegen de organisatie der oude gilden zouden wij eenigszins daartoe kunnen rekenen. Wij merken op, dat al die socialistische bewegingen aanvallen zijn van hen, die buiten de vaste kringen staan. Zij hebben een omverwerping van de maatschappelijke orde, en wel op gewelddadige wijze tot doel. Het socialisme der Middeleeuwen heeft dan ook meest altijd een karakter van roof en plundering; een trek, die op dat gebied nieuw is, doch zeer dikwijls zal worden nagevolgd. Maar om al die redenen is er bij de Middeleeuwsche socialisten bezwaarlijk een stelsel te vinden. Hoogstens verheft het zich tot een wilden droom, zooals bij de Fraticelli, tot een of ander visioen, als de godsdienst er zich in mengt[3].

1) Zie Ranke's opmerking in zijn ‘Englische Geschichte’, III, edit. 1864, p. 330, en voorts Maurice, ‘Social Morality’, p. 146 en 382: bij de Slavische volken waren reeds vroeger opgestaan de Bogomilen en Patareners, zie een artikel in ‘Die Neue Zeit’, 1905/06, I, pag. 348 seqq.
2) Zie Gustaf Freytag, ‘Bilder aus der Deutschen Vergangenheit’, Zweiter Band (5te Auflage, 1867), p. 171 seqq., en 310-344. Voorts Colmar Grünhagen, ‘Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420-1435.’ 1872. Vergelijk thans ‘Die Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen’ von E. Bernstein etc. 1895, Band I (Erster Theil) pag. 216-218.
3) De beweging hier te lande van het Kaas- en Broodvolk op 't einde der Middeleeuwen in het jaar 1492 is geen socialistische beweging meer: zie daarover professor Blok in de werken der Kon. Akademie van Wetenschappen van 1894. - Socialistisch uiten zich soms daarentegen enkele Nederlandsche dichters uit dat tijdvak: bij voorbeeld in de 13de eeuw Maerlant, zie Domela Nieuwenhuys in zijne omwerking van Emile de Laveleye's ‘Het eigendom in zijne oorspronkelijke vormen’, 1898, pag. 79. Men denke aan zijn verzen uit de ‘Wapene-Martijn’:

Twee worde in die werelt sijn
Dats allene Mijn ende Dijn.
   Mocht men die verdriven
Pays ende vrede bleve fijn:
   Het ware al vri, niemen eigen:
Manne metten wiven;
   Het waer gemene tarwe ende wijn.

Aan de meeste eischen van het Middeleeuwsche socialisme wordt schijnbaar later voldaan, zoodra, met het einde der Middeleeuwen die vaste kringen geopend werden. De nieuwere tijd toch heeft - volgens het woord van Thorbecke - alle kringen des maatschappelijken levens geopend, en tot omtrek van één middelpunt gemaakt. Doch nu ontstaat natuurlijk weder de moeielijkheid het middelpunt te vinden, dat door zijn uitschietende stralen alle belangen kan samentrekken tot één samenhangend geheel, tot een 'universitas.' Het is waar: de gesloten vereenigingen zouden nu tot het verleden behooren. De Europeesche nieuwere maatschappij zou niet meer zijn een verzameling van bijzondere genootschappen of huishoudens, maar zou als geheel willen gaan berusten op een stelsel. Het zou nu slechts te bezien staan, of dat stelsel toch weder sommige belangen uitsloot, en of er aldus weder inbreuken konden komen van het Socialisme.

Hoofdstuk VI.
Duitsch socialisme ten tijde der hervorming.

Met de zestiende eeuw begint een algemeene geest van vernieuwing zich in Europa te openbaren: nieuwe economische verschijnselen doen zich voor, die het samenstel der Europeesche maatschappelijke verhoudingen geheel en al wijzigen. Straks komt de Hervorming, die de harten verdeelt, maar een ieder noopt tot zichzelven in te keeren, en te beslissen, welke baan voortaan zijn geest en gemoed wil volgen. Aan die verfrissching, aan dat opgewekte leven wenschen ook de lagere klassen der maatschappij in Duitschland deel te nemen: zij, de boeren en handwerkslieden, komen daarbij op zijpaden en buitensporige afwijkingen, en vervallen in allerlei socialistische wegen. Die wegen zijn echter slechts gelegen op de uiterste grenzen van de richting, in welke geheel de zestiende eeuw zich beweegt. Om ze dus te volgen en het verband van 't geheel niet te verliezen, is een blik noodig op den algemeenen economischen toestand in 't begin der zestiende eeuw.

Wij kunnen het nieuwe der zestiende eeuw niet beter karakteriseeren, dan door te zeggen, dat de Middeleeuwsch gesloten kringen nu geopend werden. De muren, die de vele bijzondere genootschappen of huishoudingen omringden, werden voor een deel doorgebroken: de staketsels en omheiningen omgerukt: een vrijer adem, een vrijer leven werd over alles uitgegoten. - Het sterkst uitte zich dat natuurlijk op het eigen terrein waar de groote beweging ontstond: het gebied der Kerk. De corporatie-geest en de geheele Hiërarchie werd dáár het heftigst bestreden. De deuren der kloosters werden opengeslagen of verbrijzeld: waar het mogelijk was werden de kloosters zelven verdelgd. Niet gering is de invloed dier gedeeltelijke opheffing van de kloosters geweest. Ranke[1)] constateert de gevolgen daarvan zelfs in de vermeerdering der bevolking. In het algemeen was de opheffing van het celibaat merkbaar in het stijgen van het cijfer der bewoners van het land. Justus Möser berekende in 1750 (zeer zeker op vrij grillige en naïeve wijze), dat 10 à 15 millioen menschen in alle landen en streken

1) Zie Ranke, ‘Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation’, Vierte Auflage. Band II, ed. 1869, p. 316.

op die wijze aan Luther het leven dankten. Hij wil hem daarvoor een standbeeld zetten! - Even ingrijpend was de verandering, toen de goederen der Kerk, de gronden in de doode hand, voor een niet gering deel haar werden ontnomen door de Hervorming. De zoogenaamde secularisatie der kerkelijke goederen was meer dan een eenvoudige verplaatsing van eigendom van de éene hand in de andere. De onteigening die aldus de Kerk onderging, beteekende, dat men haar den steun en het bolwerk wilde ontnemen, waardoor zij een stevige en vast ommuurde organisatie kon blijven. In Engeland werd die zoogenaamde secularisatie op de ruwste en tergendste wijze voltrokken. De goederen der Kerk werden door Hendrik VIII eenvoudig weggeroofd en aan de edelen gegeven, opdat dezen alles goed zouden vinden, wat de koning zou doen. Het was daar inderdaad niets dan een diefstal en 't verdeelen van den buit onder gunstelingen[1]. In andere landen had de onteigening plaats onder zekere vormen. In alle staten, waar het geschiedde, werd een groot deel van dat weggenomen land nu aan het vrije verkeer weder overgeleverd. Aldus werd de vroeger vaste kring der Kerk uit zijn voegen gerukt: een deel der bewoners van de kloosters werd in armoede van het gewone leven geslingerd: terwijl in 't algemeen door de mindere heiliging, die de armoede allengs ondervond, en door het afschaffen van feest- en vastendagen, de atmosfeer werd gewijzigd, die de Kerk vroeger omgaf en steunde. - Maar ook de andere kringen, die wij in de Middeleeuwen zoo sterk en zoo afgesloten hebben gezien, werden zwakker van bestaan. Vergelijk b.v. eens den toestand van een baron tegenover zijn koning, zoo als Joinville hem beschrijft, met de positie van een edelman na den Hervormings-tijd. Joinville, de innigste bewonderaar en trouwste dienaar van zijn koning, Lodewijk den Heilige, teekent toch zeer goed op, hoe onafhankelijk hij zich tegenover zijn vorst kon betoonen. Als de Heilige Lodewijk ter kruisvaart gaat, en zijn baronnen oproept, wil hij ook Joinville den eed laten afleggen: maar deze weigert dit laatste bepaald: ‘je n'estoie pas son home’: direct was hij slechts vasal van den graaf van Champagne, en mocht hij dus slechts aan dezen den eed doen. Hij stond in een organisatie, waaraan zelfs de koning niets kon veranderen. Nog een ander voorbeeld. Joinville is ter kruistocht medegegaan: daar slaat één der dienaars van den koning een ridder van het gevolg van Joinville, en Joinville zegt den koning, dat hij dadelijk zijn (des konings) dienst verlaten zal, zoo Lodewijk IX geen recht doet[2]. Thans in de zestiende eeuw werden de edellieden voor goed aan den vorst gebonden, en de rijksridders, die onder Franz von Sickingen[3] een eigen kring en zelfstandige stelling wilden behouden,

1) Zie Maurice, ‘The Workman and the Franchise’, p. 84, 85.
2) Zie ‘Mémoires de Jean Sire de Joinville’, publiées par Franc. Michel, 1858, p. 37, 155 en 156.
3) Zie ook D.F. Strausz, ‘Ulrich von Hutten’. Zweite Auflage 1872, p. 345 en 524.

werden in hun poging geheel en al geknakt. - Iets dergelijks ondervonden de steden. De burgerijen in de steden konden zich in haar gilden-associatie niet meer zoo stevig en afgesloten handhaven. Omdat de middelen van verkeer beter werden, werd het 'débouché' der in de steden vervaardigde producten, de markt, niet meer zoo eng beperkt tot den kring der eigen gemeente, en het gildenwezen, voorzoover het een organisatie der consumtie was, werd zoo reeds aangetast. - In den lageren kring der bewoners van het platteland werd vooral een wijziging en verbreking der vroegere orde waargenomen. Waar eertijds het gemeente-eigendom, de mark, zelfs onder den dekmantel der feodaliteit, was blijven bestaan, daar ontmoetten wij sinds het einde der 15de eeuw een gewelddadige usurpatie van het gemeente-eigendom. De zoogenaamde 'Bergwerken' werden in Duitschland al dadelijk van de mark losgemaakt. De wederrechtelijke ontneming van den grond aan de dorps-bewoners werd dan dikwijls nog gevolgd door een omleggen van het bouwland tot weidevelden voor het vee[1], zoodat dan ten tweeden male de gelegenheid om te arbeiden en te bouwen op het veld inkromp. In Engeland heeft men daarvoor zelfs namen en termen, die beide handelingen goed onderscheiden: het eerste wordt door Baco gebracht onder de 'depopulating inclosures': het tweede heet de 'depopulating pasture'. Later onder Hendrik VII en Hendrik VIII werden dan ook bepaalde maatregelen tegen die feitelijke onteigening der kleine boeren genomen. Het pauperisme nam middelerwijl onder dien stand toe. Want de verbreking der vaste orde en van den vasten kring was hier geen bepaalde vooruitgang: zij zou slechts tot resultaat hebben, dat de boeren en landbewoners, in plaats van door de feodale heeren willekeurig belast te worden, allengs onder de aanhoudende en drukkende heerschappij zouden komen der bezittende klassen. - Intusschen bleef het een feit, dat over het algemeen de stevige omheiningen, die de kringen in de Middeleeuwen van elkander afscheidden, verbroken werden. Zelfs kan men zeggen, dat de standen - al is het weinig - zich soms reeds assimileerden. Samenwerking ontstond op een gebied waar men dit vroeger niet denkbaar rekende. Stel u slechts voor den schrik van Europa, toen Frans I, de 'zeer Christelijke koning', openlijk een bondgenootschap met de Turken durfde aangaan[2]. Een stevige wind woei door de hekken en afschutttngen heên. En alles kreeg in Europa breeder horizont ten gevolge van de ontdekking van Amerika, waardoor de aarde als 't ware werd verruimd.

Een tweede wijziging der maatschappelijke verhoudingen der Middeleeuwen werd veroorzaakt door het toevloeien van het geld. Alle banden en betrekkingen werden daardoor leniger. Het nieuwe goud en zilver kwam uit Amerika. Spanje, of liever Castilië, kreeg

1) Zie Marx, 'Das Kapital' I. Zweite Auflage, p. 747, 748, 751 en 753.
2) Zie de opmerkingen van Ranke, 'Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation', Vierte Auflage. Band IV, 1869, p. 27.

dus, door den greep der 'Conquistadores'[1)], den eersten gouden regen. Wel kwam onder Karel V nog niet zooveel van dat edel metaal uit Amerika als men vroeger altijd meende. Humboldt heeft het eerst aangewezen en de verslagen der Venetiaansche en andere gezanten, door Ranke gebruikt, hebben het bevestigd, dat de uit Amerika komende schatten onder Karel V niet zoo buitensporig waren: in 1533 bedroeg het 150,000 ducaten, in een ander jaar 50,000 ducaten, en de zoogenaamde onmetelijke buit uit Peru gold 350,000 ducaten: onder Philips II kwam echter werkelijk veel meer[2)]. Doch het vinden van goud en zilver in Amerika gaf aanleiding, dat men het overal zocht. Opmerkelijk is het, dat b.v. Duitschland, volgens Ranke, in de zestiende eeuw bijna evenveel edele metalen uit zijn mijnen opdolf, als in die jaren geheel Amerika schonk[3)]. De Saksische mijnen en die in Bohemen leverden groote hoeveelheden zilver. En de verbeelding van het volk begon zich met dat goud en zilver, en met de landen, waar het te vinden was, bezig te houden. Vooral met Amerika. Dit werd het Eldorado. Had men vroeger in de Middeleeuwen zijn oogen op 't Oosten, op Palestina, gericht, ter wille van het Kruis, thans zag men van alle kanten uit naar het Westen ('Westward-Ho'): naar Amerika, om het goud dat dáár te vinden was. De streng catholieke Columbus zelf had het gezegd, in een brief uit Jamaïca in 1503, en door dit woord als 't ware het voorbeeld der waardeering gegeven: 'Goud is een wonderbaar ding! Wie het bezit is heer en meester van alles wat hij wenscht. Door goud kan men zelfs de zielen in het Paradijs laten aankomen'. Zulk een beschouwing was de dood der Middeleeuwsche levensopvatting. Nu werd overal in Europa merkbaar een zucht en dorst naar goud. Als men er niet genoeg van kon bekomen, beproefde men valsche edele metalen te vervaardigen. Een Duitscher, Steinberg genaamd, kwam te Mechelen, en vertoonde daar een soort van zilver, door hem samengesteld, dat wel tegen de proef op den steen en onder den hamer bestand was, maar in het vuur het niet uithield. In allen ernst was er nu sprake van, de Spaansche troepen in de Nederlanden met zulk zilver te betalen: een secretaris van Ruy Gomez hield zich met dat plan bezig[4)]. In één woord, de maatschappij vervormde zich onwillekeurig. Het geld werd nu als het ware het bloed, dat door de aderen van 't maatschappelijk organisme vloeide.

Het begrip van rijkdom veranderde nu in sterke mate, en wel in tweeërlei zin. Allereerst werd, door den toevoer van de edele

1) Denk aan het glansrijk gedicht van José-Maria de Heredia 'Les conquérants de l'or', achter zijn uitgave der 'Trophées.' Edit. 1893, p. 175-209.
2) Zie Ranke, 'Die Osmanen und die Spanische Monarchie'. Dritte Auflage, 1857, p. 399, 400 en 427.
3) Zie Ranke, 'Zur Deutschen Geschichte vom Religionsfrieden bis zum dreiszigjährigen Krieg'. Editie 1869, p. 37.
4) Zie Ranke, 'Die Osmanen und die Spanische Monarchie'. Dritte Auflage, 1857, p. 408.

metalen, de verhouding der waarde van alle koopwaren geheel omgekeerd. Waar nog een ruiling van goederen 'in natura' geschiedde, hield dat nu allengs op, en alles werd daarenboven eensklaps duurder. In Europa zijn onder de regeering van Philips II de prijzen ongeveer verdubbeld. Voor ons land heeft R. Fruin aardige voorbeelden daarvan opgegeven[1]. En de omdraai was des te grooter, naarmate de toestanden vroeger eenvoudiger waren. 'In West-Friesland toch - zegt R. Fruin - had men op het platte land vroeger volslagen gebrek aan pasmunt. Het kleine kroniekje van Leeghwater geeft hieromtrent wetenswaardige bijzonderheden. In de eerste jaren van Karel V stond er op het eiland, dat zich tusschen de beide, later drooggemaakte, wateren van de Schermer en de Purmer uitstrekte, maar een enkele molen, waar alle boeren hun graan moesten laten malen voor een oortje den zak: doch dikwerf konden zij dat maalloon niet bijeenbrengen, en betaalden zij met eieren. Eieren waren er, naar het schijnt de gewone pasmunt. De eenige waschvrouw, die de hoofddoeken der deftige boerinnen met zeep, in plaats van met den gewonen duivendrek, wiesch, een Brabantsche van afkomst, ontving één ei voor haar moeite; en twee en dertig eieren golden één stuiver.' In zulke eenvoudige toestanden had nu de groote wenteling plaats, toen het zilver binnenstroomde. De prijzen begonnen in eens te stijgen, en zonderling was het, hoe weinig men in Europa de oorzaak van die algemeene rijzing begreep. In plaats van in te zien, dat het edele metaal door het grootere aanbod goedkooper werd, en dus de prijzen in naam hooger werden, onderstelde men overal geheime listen en kunstenarijen der geldmannen. Luther vooral verstond niets van die omzwenking in de prijzen, en donderde slechts des te harder tegen de woekeraars[2]. Geweldiger werden steeds zijn woorden tegen die vierdubbele dieven en moordenaars, zoo als hij ze noemt, die de prijzen steeds verhoogen. 'Zoo'n woekeraar zit daar maar rustig op zijn stoel - zegt Luther - en veel beter was het toch, dat hij aan een galg hing, en opgevreten werd door even zooveel raven, als hij guldens heeft gestolen, indien er ten minste zooveel vleesch aan zijn lijf zit, dat zooveel raven elk een stukje kunnen krijgen'; en zóó buldert hij voort, den klank-ladder op en neder van alle tonen en spreekwijzen. Sebastian Franck slaat voortdurend op hetzelfde aambeeld, en voegt nog daarbij, dat alles zooveel duurder wordt, omdat er zooveel meer menschen geboren worden. Kortom, zij begrijpen er niets van. - Deze algemeene duurte was dus een eerste gevolg van 't toevloeien van het geld. Een tweede gevolg was nu de wijziging in de denkbeelden der menschen omtrent dat wat eigenlijk rijkdom consti-

1) R. Fruin, 'Tien jaren uit den 80-jarigen oorlog'. Edit. 1861, p. 265, 266 en 267. - Voor den omkeer der prijzen in Engeland, zie ook: Marx, 'Das Kapital', I, p. 775, en den daar aangehaalden dialoog van William Stafford.
2) Zie Wilhelm Roscher, 'Geschichte der National-Oekonomie in Deutschland', 1874, p. 61 en 95.

tueerde. Vroeger hechtte men in het algemeen slechts waarde aan het onbeweeglijke goed, aan den grond. Nu echter krijgt de beweeglijke rijkdom, het geld, dat van de éénе hand in de andere gaat, bepaalde beteekenis. In de tijden der Middeleeuwen was land de grondslag van alles: slechts Joden of handelaars in Venetië of Genua hadden een schat van muntstukken. Thans vormt goud en geld een anderen maatstaf. Hierdoor krijgt de geheele maatschappij een meer veranderlijk, een minder loom en conservatief karakter. Trouwens het geld is op het éénе oogenblik het eigendom van dezen, op het andere het eigendom van genen meester. Het land blijft daarentegen aan zijn heer en eigenaar een geruimen tijd lang behooren. De spreuk der vroegere tijden was: ‘nulle terre sans seigneur’: thans heet het: ‘l'argent n'a pas de maître’. En dat beweeglijke der maatschappij werd nu steeds grooter, naarmate het geld een prikkel was tot verderen omzet, tot verdere ruilingen: industrie en handel namen een vlucht, die zij vroeger niet gekend hadden. De exploitatie der bergwerken wijzigde zich geheel en al. Het kapitaal, de kapitaalsrente en de kapitalistische productie-wijze begonnen zich te doen gelden, en gaven steeds meer welvaart aan de gezeten middelklasse.

Eindelijk veranderde in de zestiende eeuw het Europa der Middeleeuwen in dit opzicht, dat een realistische zin overal begon veld te winnen: de zin om het hier op aarde reeds zoo goed mogelijk te hebben. Men brak met het streven naar het oneindige, met de verzuchtingen naar 't geheimzinnige, veelal het kenmerk der Middeleeuwen: men wilde weten wat er was, en men nam de dingen dezer aarde zelve in oogenschouw. Het viel samen met de overal tijdens de Hervorming, en vooral tijdens de Renaissance, ontwakende natuurstudie. Een Vesalius ontleedde het lichaam, een Servet bespiedde den omloop van het bloed. Zij die dus over Staat en Maatschappij nadachten, gingen een geheel anderen weg op dan vroeger. Men denke aan Machiavelli of Giucciardini. Wat onderscheidt - daargelaten al het talent van den schrijver en kunstenaar - het boek ‘over den Vorst’, geschreven voor den vader van Catharina di Medici, van alle vroegere soortgelijke Middeleeuwsche werken? Dit éénе: dat Machiavelli realist is. Hij neemt de zaken en menschen zoo als zij zijn: zijn boek is soms slechts een codificatie van stellingen, die reeds bij de Italiaansche vorsten gangbaar waren, b.v. dat een particulier aan zijn woord gebonden is, maar dat een soeverein wegens ‘redenen van staat’ naar goedvinden beloften kan geven of breken: of dat, als men iets van een vorst wenscht, men 't best doet, hem opmerkzaam te gaan maken op het tegendeel van wat men verlangt. Alles is bij Machiavelli gebouwd op goed berekende combinaties van bestaande elementen: politiek wordt bij hem een kunst, een tactiek. Hij treedt op, om lessen te geven, dáár, waar de persoonlijke motieven en de eischen der feiten zich kruisen: hij toont u aan, dat de grondverhoudingen, waarin de menschen tot de omstandigheden staan, zoo fijn, zoo teêr, zoo licht zijn, dat zij van een enkelen draad van sympathie of antipathie afhangen: hij doet u inzien

dat er altijd zooveel toeval in 't leven binnensluipt. Maar met dat al is de politieke zedeleer der Middeleeuwen, met de begrippen van eer en trouw, door hem prijs gegeven: de staatsman ziet nu enkel het politieke practische doel: het zijn fijnheid zich bewuste beleid heeft niets meer te maken met de eenvoudige trouwhartigheid van vroeger[1]. Nog sterker. De wereld schijnt slechts stof en materie, om te vervormen, te fatsoeneeren en te verwerken: het is een wereld zonder hooger begrip, zonder God: men heeft alleen te doen met kracht en macht. De staatsman wordt bij uitnemendheid positief. Hij ziet, dat de nieuwe staat rust op drie fondamenten: op staande legers, organisatie der justitie, en op belastingen; en gaat nu die drie zaken regelen. En daar de zelfstandigheid der overige kringen wordt gebroken, wordt de vorstelijke macht zooveel mogelijk met dat, wat uit die andere kringen wegvalt, versterkt.

Datzelfde realisme, die wereld-zin, toont zich nu in de geheele samenleving. Men wil bezitten en genieten. In de kunst openbaart zich de vreugde: een vuurvlam schittert u uit die kunstwerken tegen: niet de droefheid alleen is het deel der menschen. De zin werd dan ook meer dan vroeger gericht op materieele welvaart, op stoffelijke belangen: en de regeeringen waren druk bezig met het behartigen daarvan. De Rijksdag in Duitschland ontwierp in 't jaar 1522 een zeer uitgebreid douane-stelsel, en wilde voorts waken tegen het toenemen der te groote vennootschappen[2]. De Italiaansche republieken en staatjes beschermden reeds de industrie met in- en uitvoerrechten[3]. In Rome zelf verbood men telkens uitvoer van granen en levensmiddelen[4]. In Spanje was strenge voogdij over de industrie: in het land zelf moesten de goederen goedkoop zijn: verbod van uitvoer had herhaaldelijk plaats: het zout en de wol waren bronnen van staatsinkomsten[5]. Alle

1) Ranke heeft dit alles het allerbest begrepen; zie de opmerkingen in zijn boeken: ‘Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation’, II, p. 235 seqq. bij gelegenheid der houding van Pescara in 1525: ‘Die Römische Päpste.’ Fünfte Auflage, 1867, Band II, p. 262 en 563: en ‘Französische Geschichte.’ Zweite Auflage, 1857, Band II, p. 32. - Zie voorts Friedrich List, ‘Das Nationale System der Politische Oekonomie’, p. 318, en Sainte Beuve, ‘Causeries de Lundi,’ tome VIII, in het artikel over Montesquieu, vergelijk ook le comte de Gobineau in zijn boek ‘La Renaissance’, 1877.
2) Zie Ranke, ‘Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation’, II, p. 32 seqq.; het douane-plan zelf is afgedrukt in deel VI: en over de vennootschappen mede II, p. 32: men wilde elke maatschappij verbieden, die boven de 50,000 gulden kapitaal had: men hoopte de kleinere huizen dan in staat te stellen met de grootere te kunnen concurreeren.
3) Zie ook Ranke, ‘Französische Geschichte’, Zweite Auflage, 1859, III p. 240.
4) Zie Ranke, ‘Die Römische Päpste’, editie 1867, III, p. 109.
5) Zie Ranke, ‘Die Osmanen und die Spanische Monarchie’. Dritte Auflage, 1857, p. 410 seqq., 414, 450, 452.

staten begonnen, in plaats van met kruistochten of andere verheven plannen, zich bezig te houden met hun finantiën. Reeds stonden op dit gebied handige kunstenaars en goochelaars met cijfers op, met allerlei plannen en kunsten, meestal Florentijnen, zoo als de bekende Benevento, die aan het hof van keizer Ferdinand en van koning Filips II zijn talenten ten toon spreidde. In één woord, men hield zich bezig met de realiteit. Alles werd uit nieuwe gezichtspunten beschouwd en nieuw behandeld.

Zoo was de economische atmosfeer en de toestand vooral in Duitschland, toen Luther dáár oprees en de questie der Religie aan de orde stelde. Zijn krachtig gebouwde gestalte plaatste zich op den voorgrond, zijn forsche mannelijke stem sprak vertrouwen in, en men verwachtte, nadat de geest der vernieuwing in het kerkelijke en godsdienstige was begonnen, omkeering en verbetering van alle maatschappelijke toestanden. Vooral de lagere standen hadden bij 't aannemen van de denkbeelden der Hervorming, een gevoel van vrijheid en zelfstandigheid in het godsdienstige ontvangen, en wilden nu dat gevoel, van ongedwongen zich te kunnen bewegen, ook in het aardsche leven overbrengen. Zij wenschten veel sneller hiermede voort te gaan, radicaler alles door te zetten, dan Luther bedoelde. Natuurlijk wilde de gevestigde orde van zaken in Duitschland hun dit niet toegeven. Twee malen werd toen door die lagere standen een schok beproefd, om het toch te verkrijgen. Het eerst door de boeren, vooral in Zuid-Duitschland, in 1525: ten tweede male door de handwerkslieden, die als Wederdoopers in 1534 en 1535 in Munster, dus in Noord-Duitschland, zich poogden te vestigen. Beide deze ultrabewegingen, deze buitensporige uitingen van den geest des tijds, zullen wij trachten te ontleden. Wij zullen hier haast bij uitsluiting verkeeren onder de lagere standen. Wij moeten wandelen in de onderaardsche gangen, toeven in de holen en mijnen, die onder de bergen en rivieren zich bevinden: wij worstelen door de duisternis soms heên: de wentelende overdekte wegen gaan dieper en dieper: zij oefenen een geheimzinnige, magische tooverkracht uit: wij vinden elementen en groeikracht, waar wij niets dan dorheid hadden meenen te ontmoeten: totdat een geweldige uitbarsting ons doet ontstellen, en ons van het diep gevaarlijke van het ignoreeren dezer machten overtuigt.

Allereerst houden wij ons bezig met den Boerenkrijg [1)]. In het jaar 1519 was de jongeling Karel V, toen 19 jaar oud, tegenover zijn iets ouderen mededinger Frans I, keizer van Duitschland geworden. In het volgende jaar 1520 hield hij zijn rijksdag te Worms, waar allerlei zaken van het rijk moesten worden geregeld, en waar ook een 37-jarige professor en monnik uit Wit-

1) Wij volgen hier in hoofdzaak W. Zimmerman, 'Allgemeine Geschichte des groszen Bauern-Krieges.' Neue Ausgabe, 1854, 3 Theilen, en voorts Ranke, 'Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation,' en daarvan het tweede deel.

tenberg in Saksen was gedaagd, om zich over kettersche stellingen te verantwoorden. Deze toch had drie jaren te voren, 31 October 1517, aan de deuren der kerk te Wittenberg, waar de door de doctoren te verdedigen stellingen werden aangeslagen, doen aanspijkeren 95 stellingen tegen sommige leerstelsels der Catholieke Kerk, vooral tegen het verkoopen van aflaten voor geld. Zijn landsheer, de keurvorst van Saksen, Frederik de Wijze, uit de Ernestinische linie, een doordringende geest, die zelf keizer had kunnen worden als hij 't gewild had, scheen hem te laten begaan in zijn pogingen om scheuring in de Kerk te verwekken. De keurvorst wilde blijkbaar een nieuwe richting van vrij onderzoek, die dáár in de door hem in 1502 gestichte academie van Wittenberg opkwam, niet smoren[1)]. De Catholieke geestelijkheid bij monde van den legaat Thomas de Vio uit Gaëta en van den bekwamen Beierschen professor Eck, scheen in de verschillende disputen met dien Luther niet gereed te kunnen komen. De Paus had Juni 1520 een bul tegen hem uitgevaardigd. Daarom werd hij thans op den Rijksdag vóór den keizer gedaagd. Hij kwam met vrijgeleide van den keizer en onder de hoede van zijn landsheer: den Saksischen keurvorst. Hij zette zijn denkbeelden omtrent de rechtvaardiging door het geloof uitéén. Doch de keizer, en zijn fijn beschaafd Bourgondisch, Spaansch en Italiaansch gevolg, begreep niets van hetgeen hij wilde: zij vonden hem tamelijk ruw en boersch en niet bijzonder gevaarlijk: zij haalden de schouders over hem op: een oogenblik hadden zij hem willen gebruiken als politiek instrument tegen den Paus: doch juist verbond zich (8 Mei 1521) de jonge keizer nauwer met Paus Leo X, en in Mei 1521 werd dus Luther in den rijksban verklaard[2)].

Doch de Duitschers - of een deel daarvan - begrepen zeer goed wat Luther wilde. Hij vroeg conscientie-vrijheid en leerde denkbeelden van vernieuwing en hervorming des geestes. Zijn landsheer, de keurvorst van Saksen, vond zijn streven in 't geheel niet onbillijk; hij liet hem, op zijn terugreis, in het Thüringer-wald schijnbaar overvallen, en verborg hem in het veilige kasteel op den Wartburg, ten einde hem te vrijwaren voor den rijksban. En in dien tusschentijd woei een nieuwe vrije geest over Duitschland, een geest van zelfstandigheid. Zelfs in de hoogere kringen

1) Die de toestanden dáár te Wittenberg wil kennen, raadplege de brieven van Christoph Scheurl uit Neurenberg, die 1507 te Wittenberg tot professor in de Rechten was benoemd. Die brieven zijn in twee deelen door von Soden en Knacke in 1867 en 1871 uitgegeven. - In den zomer van 1518 was Melanchton te Wittenberg professor geworden, door Reuchlin aanbevolen.

2) Leo X stierf in December 1521. Hoe het reformatorisch leven in de jaren 1521 en 1522 ook in ons land zich openbaarde en toenam, zie bij Doedes, 'Geschiedenis van de eerste uitgave der Heilige Schrift in de Nederlandsche taal,' 1872: en in het boek van de Hoop Scheffer, 'Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland tot 1531,' 1873, p. 609.

drong dit door. Na het vertrek toch van Karel V uit Duitschland naar zijn koninkrijk Spanje, ziet men een poging der Duitsche Standen - samengesteld uit de drie reien of banken der keurvorsten, vorsten en vertegenwoordigers der steden - om, onder de opperheerschappij des keizers, een nationaal eigen staats-wezen, op de medewerking der standen in het staatsbestuur gegrondvest, een zoogenaamd 'Standen-Regiment' te vormen en te vestigen; een poging die, niettegenstaande den arbeid van den Saksischen keurvorst, toch in 1524 mislukte. Maar in de lagere klassen drongen de vrijheids-denkbeelden nog veel sterker en nu veel feller door. De Hervormings-ideeën waren dáár aan het gisten gegaan, en rijpten op andere wijze dan zelfs Luther had bedoeld. Luther was bij al zijn hervormen een conservatieve natuur: hij wilde vasthouden aan het bestaande: en de lagere volkskringen, die door zijn leer waren bezield, wilden daarentegen revolutionnair voorwaarts. Het bleek al zeer spoedig in het academisch Wittenberg zelf. C a r l s t a d t , een kleine zwart-bruine man, met door de zon verbrande trekken, begon de hervormingsdenkbeelden in de praktijk toe te passen; zonder voorbereiding, zonder trapsgewijze tusschenpoozen wilde hij celibaat der priesters, kloosterwezen en misbediening afschaffen. Hij vond bondgenooten in overgebleven volgelingen der Hussieten en Taborieten; lieden, die uit de Zuidelijke grens-streken, uit Zwickau, thans te Wittenberg aankwamen. Deze Z w i c k a u e r s , geleid door Claus Storch, een dwependen lakenwever, brachten nog veel andere voorstellen en plannen mede, verwierpen den kinderdoop, predikten een aanstaande verwoesting en vernietiging der aarde, en een daarop volgende vestiging van het Rijk Gods. Er was gevaar, dat de beweging van Luther al dadelijk overvleugeld zou worden door deze Boheemsche denkbeelden. Luther kwam dus uit den Wartburg, snelde naar Wittenberg, en wist Carlstadt en de Zwickausche dwepers aldaar ten minste tot staan te krijgen.

Doch niettegenstaande het conservatief verzet van Luther bleven de radicale denkbeelden op eigenaardige wijze woelen. Zij gingen nu hun eigen weg, zonder zich aan Luther te storen. Carlstadt gordde zich aan, om op andere plaatsen als Wittenberg te prediken, en gaf zelfs zijn goedkeuring, toen iemand twee vrouwen te huwen begeerde. Jacob Strausz te Eisenach wilde het Mozaïsche jubeljaar weder instellen, 'in welchem ein Jeder wieder zugelassen werden soll su seinen verkauften Erbgütern.' En niet ver van daar had Thomas Münzer een kerk opgericht, waar hij zich enkel liet leiden door innerlijke openbaringen en waar hij zoo sterk mogelijk de Taborietische leer predikte, dat men de ongeloovigen met het zwaard moest uitwerpen en een rijk van louter geloovigen oprichten. In Wurtemberg predikte men ook (dr. Mantel) den boeren het Israëlietisch jubeljaar. In Straatsburg liet Otto Brunfels luide zijn stem hooren tegen de tienden aan de geestelijkheid, volgens hem een instelling van het Oude Testament, die door het Nieuwe was opgeheven. En op vele plaatsen in Duitschland leerde men nu omstreeks 1524 dergelijke van het gewone afwijkende meeningen,

vooral toen Carlstadt en Münzer, door toedoen ook van Luther, uit Saksen waren verwijderd en overal rondzwierven.

De prediking van deze zeloten had den grootsten weêrklank bij allen, die zich onderdrukt gevoelden, bij hen die werkelijk klachten hadden te uiten op politiek of maatschappelijk terrein. Zij namen de boodschap van een nieuw Godsrijk en van nieuwe tijden met warmte aan, en poogden hun juk af te schudden. En het waren vooral de b o e r e n in Duitschland, die zeer rechtmatige grieven hadden. De adel trachtte hen in toestanden van lijfeigenschap te houden: de gemeenschappelijke mark was hoe langer hoe kleiner geworden: de geestelijkheid vorderde van hen de groote en kleine tienden: het was bijna niet om uit te houden. Reeds herhaalde malen hadden zij dan ook - in bondgenootschap met de berg-werkers die even groote grieven hadden - vóór en sinds het begin van de zestiende eeuw beproefd op verschillende plaatsen zich te verzetten. Bekend zijn enkele van hun bewegingen en verbindingen tot dat einde. Men herinnere zich de beweging in 1476 van Hans Böheim, een mystieken agitator aan den Tauber, die, behalve afschaffing van tienden en lasten, ook gemeenschap van wouden, wateren en weidevelden had gepredikt: ieder moest - volgens hem - de broeder van zijn buurman zijn: elk moest met eigen hand zijn kost verdienen: de één mocht niet meer hebben dan de ander. De boeren-‘Bundschuh’ uit den Elzas in 1493 wilde de Joden plunderen, en een jubeljaar volgens het Oude Testament invoeren. De Breisgauer boeren-‘Bundschuh’ van 1512 wilde weder gemeenschap van jacht, visscherij, woud en weide. En ‘der arme Kunz’ en ‘der arme Konrad’ hadden gelijksoortige eischen. Op al die boeren werkten nu deze vurige nieuwe predikers in. Het werd een der geweldigste opschuddingen en beroeringen in de geschiedenis: de Boerenkrijg van het jaar 1525.

Die beweging heeft zich uitgestrekt over *drie* verschillende gedeelten van Duitschland: in Ober-Schwaben, in Franken en in Thüringen; en in elk van die drie terreinen heeft zij een eigen bijzonder karakter gehad. In Ober-Schwaben, tusschen den Lech en het meer van Constanz, is in de boerenbeweging het ernstige religieuse element overheerschend: in Frankenland voegt zich daarbij het verlangen om van Duitschland een groot nationaal rijk te maken: in Thüringen krijgt de beweging geheel en al een fanatiek sociaal kenmerk. Elk van die drie boerenbewegingen heeft bijna een eigen programma. Dat der religieuse boerenbeweging is het manifest der XII artikelen: de denkbeelden der nationale boerenbeweging leveren het ontwerp van Wendel Hipler; terwijl de verlangens en droomen van Münzer de derde beweging kenschetsen[1)].

Het begon in het meest zuidelijk gedeelte van Duitschland, in O b e r - S c h w a b e n , dáár, waar de Donau-bronnen door het Schwarzwald van den Rijn zijn gescheiden. En wel in drie tempo's.

1) Zie Sybels Historische Zeitschrift, 1872, I, pg. 457, en voorts Sybels Historische Zeitschrift, 1869, II, p. 410.

Allereerst in het Stühlinger landschap vlak bij Zwitserland en het meer van Constanz. Men verhaalt, dat aldaar de gravin van Lupfen een nieuwen grilligen heerendienst had uitgedacht: zij liet de boeren slakken-huisjes opzoeken, om haar garen en draden op te winden. Dit was de droppel, die den kelk deed overvloeien. De Stühlinger boer Hans Muller von Bulgenbach trok, 25 Augustus 1524, aan het hoofd van een troep boeren, die allen opstonden, onder een zwart-rood-witte vlag naar Waldshut, en uitte het voornemen een evangelische broederschap te vestigen, ten einde alle boeren in Duitschland vrij te maken. Naar alle kanten van Duitschland zond hij daarvoor boden uit. Het waren niet zijn eigen denkbeelden, die Hans Muller hier uitwerkte, maar gedachten van Thomas Münzer, die ook hier was geweest en in deze streken, in Griesheim, in Hegau, en in Kletgau de bevrijding van Israël en de oprichting van een Godsrijk op aarde had gepredikt. Het verbond van de Stühlinger boeren werd hoe langer hoe grooter. Het bedreigde overal de verbinding der ridders en edelen van den Schwabischen Bond. Die ridders waren niet bestand tegen de boeren. Weldra beheerschten de boeren hun geheele streek, en zij begonnen hun bezwaren en eischen in zestien artikelen te formuleeren, die zij aan het Rijksbestuur wilden voorleggen. - Reeds was echter meer in oostelijke richting één-zelfde beweging onstaan in het ‘stift’ Kempten. Aldaar werden sinds geruimen tijd door de abten de vrije boeren tot cijnsplichtigen, en de cijnsplichtigen tot lijfeigenen verlaagd; tiendvrije landen werden er aan het tiendrecht onderworpen, en, waar nog sporen van het markenwezen bestonden, werden die vernietigd. Toen in 1523 een nieuwe abt, Sebastiaan van Breitenstein, aan het bestuur was gekomen, hadden de boeren hem niet willen inhuldigen, voordat aan hun bezwaren recht zou zijn gedaan. Doch het oude leven begon spoedig weder. Toen hielden den 23sten Januari 1525 de boeren een samenkomst op hun oude ‘Malstatte’. Zij vorderden recht, of anders zouden zij geweld gebruiken. - En nu breidde zich de beweging over geheel Schwaben uit. In Februari 1525 verhieven zich de Allgauers onder Dietrich Harlewagen uit Lindau tegen den bisschop van Augsburg: zij traden in overleg met die van Kempten. De Seebauern volgden onder Eitelhans von Theuringen. En een derde bende vormde zich uit dorpen, gelegen aan den Ried, en had haar hoofdkwartier te Baldringen. En overal werd de storm-klok geluid, de adel verjaagd, de kasteelen verwoest en verbrand: terwijl een paal werd gezet voor het huis van hem, die niet mede wilde doen met de beweging, ten teeken, dat hij een vijand van 't algemeen was. Weldra vereenigden zich al die boeren in Ober-Schwaben: een geweldige en onstuimige macht. De Schwabische Bond der ridders beproefde de beweging ten onder te brengen. Het gelukte hun niet. Het oproer werd stouter en stouter, en kreeg een bepaald karakter, een eigen gestalte, door het programma, dat thans door allen gemeenschappelijk werd opgesteld.

Het was 't programma van de XII artikelen. De grieven

van allen werden in dit staatsstuk als het ware verzameld, en tot een onafwijsbaar minimum van 'noodzakelijke rechten en vrijheden' verbonden. Het was in gematigde vormen een stoute verklaring. Een beroep op de toekomst en op het verleden, om het in 't tegenwoordige op aarde ten minste redelijk te hebben. Het staatsstuk vereenigde de boeren tevens tot een bepaalden bond; een Christelijke vereeniging, met een eigen bondsverdrag. Naar hun eigen zeggen behelsde dat bondsverdrag dan hun goddelijk recht. In de laatste redactie zijn de XII artikelen waarschijnlijk aldus gesteld door den Memminger leeraar Schappeler[1)]. De bepalingen van die XII artikelen zijn werkelijk zeer opmerkelijk. Zij hadden drieërlei strekking. Vooreerst een kerkelijke en religieuse bedoeling, in verband met de door Luther en anderen begonnen Hervorming. Hiertoe hebben de artikelen 1, 2 en 3 betrekking. Deze beheerschten alles. Het eerste artikel stelde voor goed vast, dat alleen de Luthersche leer der rechtvaardiging door het geloof door hen werd aangenomen, en dat zij zelven het recht wilden hebben, voorgangers te kiezen, die hun het ware Evangelie konden verkondigen, en eens gekozen voorgangers die zich onbehoorlijk gedroegen, te ontslaan. Het tweede artikel hield zich bezig met de bezoldiging der voorgangers en geestelijken, en sprak der boeren overtuiging uit over de tienden. Zij waren bereid de groote tienden te blijven betalen, al waren die door het Nieuwe Testament te-niet gedaan: dus van al het graan, tarwe, gerst en haver zouden zij een tiende afstaan: maar de kleine tienden, namelijk die van het vee, veulens, kalveren en lammeren, en de tienden van doode zaken, als van stroo enz., zouden zij niet meer geven. Het derde artikel verkondigde, dat zij niet meer lijfeigenen wilden zijn, omdat Christus hen met Zijn bloed had vrijgekocht. - Een verdere reeks van artikelen wijst dan in de tweede plaats naar de oude gemeenschappelijke wetten, die de vrije landbewoners in verband met het markenstelsel hadden gehad. De boeren eischen dat oude recht weder op. Het zijn de artikelen 4, 5 en 10. Artikel 4 zegt, dat zij recht hebben op al het wild, de vogels en visschen, die in vlietend water zwemmen. Want God de Heer heeft den mensch de macht gegeven over alle dieren van 't veld, vogels in de lucht, visschen in het water. Zijn er wezenlijk bestaande verkregen rechten op jacht en visch-vangst, dan kan daarover een vergelijk worden getroffen. Het vijfde artikel wil het aloude recht der boeren, om uit de bosschen hun hout voor brand te kappen, ook in dien zin handhaven. Het tiende artikel vordert, dat de gemeenschappelijke weiden en akkers, die wederrechtelijk aan de boeren in den laatsten tijd

1) Nog altijd schijnt de oorspronkelijke tekst der XII artikelen niet geheel goed vastgesteld, ondanks de pogingen van Alfred Stern en anderen. Wij geven achter ons hoofdstuk den eenigszins gemoderniseerden tekst, zooals die gewoonlijk voorkomt, ook in Luther's werken, in de editie van Walch, het zestiende deel (1745).

zijn ontnomen, hun weder worden teruggegeven. - De laatste groep van artikelen dringt nog nader op afschaffing van eenige in den jongsten tijd nieuw opgelegde lasten, nieuw uitgevaardigde straffen en wetten aan, en treedt daaromtrent in détails. De artikelen 6, 7, 8, 9 en 11 behelzen deze verschillende punten. Artikel 8 zegt uitdrukkelijk, dat de met lasten gedrukte goederen, in zooverre ontheven zullen worden, dat de boer zijn arbeid niet voor niet meer doet. Art. 11 verwierp nog het ‘mortuarium’, als een roof aan weduwen en weezen. Het allerlaatste artikel, het twaalfde, rondde alles af door de betuiging, dat de boeren van al de in de vorige elf artikelen door hen gestelde vorderingen wilden afzien, wanneer men hun bewijzen kon, dat die eischen niet overeenkomstig waren met Gods Woord[1]. - Ziedaar dan den inhoud van het Boeren-manifest: bijéénbrenging van zeer vage, algemeene en zeer speciale eischen, doch juist daardoor berekend, om vele andere uitéénloopende belangen te resumeeren en tot een éénheid te brengen. Het verzwolg en verdrong dan ook allengs de meeste locale programma's. Alle boeren in Ober-Schwaben namen het aan, en vereenigden zich nu tot één geheel. Trokken zij op, dan ging Hans Muller van Bulgenbach voorop. Hij was gekleed met een rooden mantel en roode baret, en zat op een met groen loof en linten versierden wagen, een soort van ‘Caroccio’, zooals de Italianen dien kenden. In alle gemeenten, waar men kwam, werden de twaalf artikelen voorgelezen: die ze niet aannamen, werden in den wereldlijken ban gedaan: de baronnen op de kasteelen, de geestelijken in hun kloosters en statige gebouwen werden opgenomen in de verbroedering, zoodra zij besloten in gewone huizen te gaan wonen als de andere menschen.

En nu brak dezelfde beweging in andere vormen op een *tweede* terrein uit, in het landschap F r a n k e n . Hier had Carlstadt aandeel in het opwekken der beroering. Op zijn zwerftocht van uit Saksen was hij gekomen te Rothenburg aan den Tauber. De gilden van dit stadje, verbonden met de boeren, vorderden dáár het in toepassing brengen der nieuwe kerkhervorming. Carlstadt, met een boerenkiel en witten vilten hoed gekleed, stond daar op een dag, terwijl zij op het kerkhof waren bijeengekomen, vóór hen, en spoorde hen aan vol te houden. Het was de laatste week van Maart 1525. De boeren-oploopen en boeren-opstand begonnen toen. En die beweging breidde zich snel in de buurt uit. In een dal van het Odenwald, de Schüpfergrund genaamd, kwamen een paar duizend boeren bijéén, opgewekt door de twaalf artikelen, die in hun handen waren gekomen, en één der wildsten uit hun midden, de woeste herbergier van Ballenburg, Georg Metzler, werd door hen tot hoofd gekozen. Soortgelijke vergaderingen hadden in den omtrek overal plaats. Het ging er zeer ruw toe, en de aanloop was vooral hier gericht tegen de kloosters en

1) Zie vooral F.L. Baumann, ‘Die Oberschwäbische Bauern im März 1525 und die Zwölf Artikel,’ 1871, p. 56, 57 en 67.

tegen de geestelijkheid. Met den adel zou men zich nog hebben willen verstaan, wanneer de edellieden de artikelen gaaf wilden aannemen. Alles kreeg hier dadelijk een bijzonderen trek door den uitgesproken wensch, dat men in de toekomst één Heer op aarde wilde dienen, gelijk men één God vereerde. Er vormden zich twee benden, om het land door te trekken en allen tegenstand te breken. De ééne bende heette de zwarte en ging van Rothenburg uit onder Hans Kolbenschlag: de tweede heette de lichte of witte en kwam uit het Odenwald onder Georg Metzler. En niemand van den adel kon hun weêrstaan. Trouwens, de ridders hadden hier geen bond, zooals in Schwaben, en konden dus nog veel minder uitrichten. De graven van Hohenlohe, van Löwenstein, die van Helfenstein en zooveel anderen werden één voor één ten onder gebracht. Bloeddorstige tooneelen hadden overal plaats. En steeds gingen de boeren met hun trommels en schalmeien vooruit. De gansche hooge adel van het Odenwald boog voor hnn macht, en de lagere edellieden verbonden zich weldra met de boeren. Toen de twee benden, de zwarte en de lichte, het besluit opvatt'en, om tegen den bisschop van Würzburg op te trekken, deed elk der twee haar boeren-opperhoofd door een ridder vervangen. De bende, uit 't Odenwald werd nu door Götz von Berlichingen geleid: die uit Rothenburg werd aangevoerd door den woesteling Florian Geier. In 't begin van Mei 1525 was Würzburg in hun macht, en nu nam van daaruit de beweging groote evenredigheden aan. In Spiers, in de Pfalz, in Zabern en den Elzas, in Baden vonden de boeren overal weêrklank. Die van Ober-Schwaben gevoelden daarvan de terugwerking. In Wurtemburg en Bamberg zegevierde de boeren-zaak. Eigenaardig is het daarbij, hoe overal de oude Duitsche rechten steeds op den voorgrond komen te staan, gelijk het best blijkt uit de eischen der inwoners in de Rheingau. Doch wat hier aan de beweging in het Frankenland nog breeder vlucht gaf, was de omstandigheid, dat de kleinere steden aan alles deel begonnen te nemen. Het werd een vereeniging van boeren en stedelingen. De steden vingen ook aan, hun oude stadsrechten terug te eischen, en zich tegen de geestelijken en andere heeren te verheffen. Eenige rijkssteden van den tweeden en derden rang, als Heilbronn en Memmingen, voegden zich daarbij. Zelfs in grooter steden, als Mainz, Trier, Frankfort, Straatsburg, Ulm en Neurenberg, kreeg de beweging meer of min vasten grondslag. En door de opneming van zulke nieuwe elementen werd de ontwikkeling nog anders en grootscher. Van het begin af was hier de Duitsche overlevering vrij sterk geweest: er was een nationale tint en kleur over alles, en nu werd de zin van allen gericht op een groote vervorming van het Duitsche Rijk.

Een ontwerp werd gemaakt, dat eensdeels vroegere denkbeelden daaromtrent in zich opnam, maar voor een groot deel geheel nieuwe banen opende. De man, die vooral aandeel in het vervaardigen van dit plan had, was W e n d e l H i p l e r, vroeger kanselier der graven van Hohenlohe, een fijne en scherpe geest,

berekend om moeielijke zaken te behandelen[1]. Hij werd ijverig bijgestaan door Friedrich Weigant van Miltenberg en hun plan, heet gewoonlijk het 'Reformplan van Heilbronn.' De lijnen der inrichting, die men op 't oog had, waren voornamelijk de volgende. De boeren zouden bevrijd zijn van den druk van al die bijzondere geestelijke en wereldlijke heeren. Er zou slechts één Heer zijn, de Keizer. Slechts door den Keizer of diens stedehouder wilden zij voortaan geregeerd worden. Om nu alles verder door te zetten, zou men alle geestelijke goederen seculariseeren. Hierdoor zou men drieërlei uitkomst verkrijgen: vooreerst zouden de geestelijke heeren en hun vorstendommen wegvallen: ten andere had men dan de mogelijkheid de wereldlijke vorsten schadeloos te stellen: en daar de massa der vrij gekomen landerijen en goederen zoo groot was, kon men daaruit ook de middelen vinden, om den staatsdienst te bestrijden. Alle tollen en convooien konden dus afgeschaft worden: slechts ééns in de tien jaren zou men een belasting behoeven op te brengen, en wel alleen voor en ten name van den Keizer. De afschaffing der tollen moest verbonden worden met afschaffing der accijnsen, waardoor die vele binnenlandsche belemmeringen van het verkeer zouden worden opgeruimd. De arbeid in de mijnen moest worden vrijgegeven. De rechtbanken zouden geheel gewijzigd en weder volks-rechtbanken moeten worden. Er zouden in het rijk 64 'vrij-gerichten' dienen te bestaan, met bijzitters uit alle, ook uit de lagere standen: voorts 16 'Landgerichten,' 4 'Hofgerichten,' en één 'Kammer-gericht,' alle op dezelfde wijze georganiseerd. Overal moest dan het Romeinsche recht worden afgeschaft. De doctoren in het Romeinsche recht mochten niet meer vóór de rechtbanken worden toegelaten. Er zou wijders in het Rijk slechts één munt mogen zijn. En evenzoo moest er één maat en één gewicht voor geheel het Rijk worden ingevoerd. De woekerwinst der groote kooplieden en handels-vennootschappen moest worden te keer gegaan, en wel door het verbod van in zulke zaken meer dan 10,000 gulden kapitaal te steken. Eindelijk moesten alle standen tot hun oorspronkelijke bestemming worden teruggebracht: de geestelijken moesten herders hunner gemeente zijn: de ridders moesten verdedigers der zwakkeren worden: en allen broederlijk zich gedragen[2]. - Het plan was een bepaalde profetie voor de toekomst.

En intusschen was op een *derde* terrein de opstand der boeren uitgebroken, en wel in Thüringen. Dáár in Thüringen en in den Harz was onder den minderen man nog altijd ontvlambare stof, wijl de overleveringen van de geestdrijverij der Flagellanten in die bergstreken, in die bosschen en mijnen, soms nog tot op het einde der 15de eeuw waren blijven hangen. Te midden van

1) Zie over hem ook W. Wachsmuth. 'Der deutsche Bauernkrieg', 1834, pg. 64, 65 seqq.
2) Zie ook over het Heilbronner Reformplan: W. Roscher, 'Geschichte der National-Oekonomie in Deutschland,' 1874, p. 87 en 88.

menschen, die tot dergelijke dweperij te verleiden waren, was, in het schilderachtige stille stadje Stolberg, dat aan den voet der bergen van de Harz ligt in den vorm van een vogel, die vliegend de vlerken uitspreidt, de wilde sombere Thomas Münzer in 1493 geboren. Bij die lieden kwam hij thans in 1525, op ruim 30 jarigen leeftijd, na veel omzwervingen terug[1]. Daar was veel verwards, maar toch tegelijk ook een grootsche trek in Münzers ziel. Hij had een geest van vuur. Hem hadden bovenal bij het bestudeeren der heilige boeken en der theologie - in Zwickau, Praag, Alstätt en Schwaben - de apocalyptische schilderingen aangetrokken van den geheimzinnigen schrijver van het Eeuwig Evangelie, den abt Joachim van Calabrië. In die mystiek voelde hij, met zijn ascetischen zin, zich thuis. Met de Zwickausche profeten was hij het volkomen ééns geworden, en sinds was hij slechts daarop bedacht, om het Godsrijk op aarde te vestigen. Dat Godsrijk zou een rijk van reinheid, van vrijheid, van broederlijke liefde zijn: een rijk, waarin alle dingen gemeen moesten zijn, een verwezenlijking van een christelijk communisme. Doch dat Godsrijk zou, volgens zijn opvatting, niet zoo kalm en zoo rustig kunnen worden gesticht. Er zou strijd, bloedige strijd noodig zijn, om de Kerk van Christus af te zonderen van hen, met wie die Kerk in leer en wandel niets gemeen had. En toch moest die scheiding geschieden, anders kon het Godsrijk niet opgebouwd worden. De ploegschaar moest eerst diepe voren in den grond hebben getrokken, het onkruid moest eerst scherp zijn gewied, voordat de akker rein kon heeten. Vandaar dat hij voortdurend strijd predikte. Hij wekte zijn gehoor altijd op tot durven. De goddeloozen hadden geen ander recht tot leven, dan wat de uitverkorenen hun wel wilden toestaan. Maar ziedaar ook de reden, waarom hij zich heftiger en heftiger aankantte tegen Luther en zijn ‘honingzoeten Christus.’ De antichrist kon volgens Münzer waarlijk niet door het woord alleen bestreden worden: daad en macht waren noodig om den antichrist te verdelgen. En dit alles predikte hij nu in 1525 aan de boeren in Thüringen, voor wie hij dan in het Duitsch de godsdienstoefening leidde. Hij had zich voor goed gevestigd te Mülhausen, en van daar uit begon de beweging.

Die derde en laatste beweging heeft een veel fantastischer kleur en vorm dan de twee voorgaande. Hier wordt een beroep gedaan op iets, dat men in visioenen ziet, en waarvoor men al het bestaande moet opofferen en vernietigen. Hadden de boeren in Ober-Schwaben zich weleer verstaan met de feodale heeren, zoodra deze de XII artikels aannamen: hadden de boeren in Frankenland met de heeren en vorsten zelfs verdragen aangegaan, hier in Thüringen mocht, onder Münzer's leiding, niets van dit alles geschieden. ‘God had de vorsten en heeren der wereld in zijn toorn gegeven: Hij zou ze in zijn verbittering weder wegblazen.’ Alle

1) Zie over hem ook Karl Grün, ‘Kulturgeschichte des XVIten Jahrhunderts,’ 1872, pg. 141 seqq.

vorsten moesten dus verdelgd worden. Voorts achtte Münzer het denkbeeld van eigendom onverdragelijk. De visschen in het water, de vogels in de lucht, de dieren op het veld, de vruchten van den akker, mochten niet het voorwerp van particulier bezit zijn. De openbaring in de Heilige Schrift bleef de regel van het gedrag der menschen; maar een nieuwe Daniël moest ze uitleggen en aan de spits van het volk voorwaarts schrijden, zooals eertijds Mozes. Münzer was in Mülhausen zelf die Mozes. Hij heerschte er nu - twee maanden lang - als profeet, zat in den raad, en sprak recht volgens de Openbaring. Hij gaf den toon aan, al was de raad der stad niet altijd met hem eensgezind, en al moest hij voortdurend kampen met Pfeiffer, die Münzers mystiek wantrouwde. Toch behield hij het veld. Onder zijn geweldige leiding bereidde men zich voor tot het uitroeien der onreinen. Geschut van zeer groot kaliber werd gegoten. En thans ging men in de buurt alle kasteelen en kloosters vernielen. De reiziger, die thans in onze dagen Thüringen bezocht heeft, bewaart, als liefste rustplek van zijn gedachten, de herinnering aan de, niet ver van Ilmenau, in 't bosch zoo statig oprijzende zuilen en bogen der ruïne van Paulinzelle. Het is 't overblijfsel van het klooster, dat toen werd verwoest. Als een alles verterende brand ging de storm der verdelging voort. In den Harz werden de kloosters Ilsenburg en Walkenried en zooveel andere omvergehaald. In Thüringen gingen alle groote gebouwen in vlammen op. Van het in 't dal gelegen kasteel Reinhardsbrunn werden de grafsteden der oude landsheeren omgewoeld en de bibliotheek aan het vuur prijs gegeven. Langs de Schwarza ging men om Schwarzburg te vernielen. Op de bergen, waar, een jaar te voren, boven de donkere sparren of 't groene eikenloof de burchten haar torens in den zonneschijn deden glinsteren, rookten thans slechts puinhoopen. Met geen enkelen vorst of edelman mocht - volgens Münzer's bevel - een verbond worden gesloten. En wilder werden steeds zijn woorden. Zij suisden in de lucht als snorrende pijlen. De atmosfeer werd gloeiend. Alle winden, alle verterende elementen waren losgelaten. De rollende donder weêrkaatste van berg tot berg. De bulderende orkaan was daar. En te midden van die dwarreling en wieling der hartstochten, boven het bruisen, schuimen en koken der vernielende, alles nederrukkende vaart, klonk altijd-dóór gillend Münzer's stem. Hij bleef nog steeds aanvuren. Hoort zijn kreet tot de mijnwerkers van Mansfeld: ‘Vangt aan: strijdt den strijd des Heeren, het is meer dan tijd. Er op los! Laat u niet vermurwen: laat het zwaard niet koud worden van bloed: smeedt pinkepank op het aambeeld Nimrod: werpt hem den toren voor de voeten, wijl het nog dag is. God is met u, zoo als geschreven staat 2 Chronieken 2.’ Hij was zich bewust Gods bevel en wil te volvoeren. Hij was immers Thomas Münzer, ‘een knecht Gods tegen de goddeloozen’; Thomas Münzer ‘met den hamer’ en ‘met het zwaard Gideons’.

Op dat tijdstip nu, toen het scheen alsof het Duitsche Rijk uit zijn scharnieren zou worden gerukt, en de gekozen keizer, ver in

Castilië vertoevende, Germanje aan zichzelf overliet, begrepen de vorsten en ridders zich zelven te moeten helpen. Daar zwierven nog oude krijgsknechten genoeg rond van hen, die vroeger de tochten met keizer Maximiliaan hadden medegemaakt. Het waren de bekende en gevreesde 'Landsknechte.' In hun zwaren krijgs-dos stonden zij en traden zij voort als beweegbare muren, wanneer een goed en bezielend krijgshoofd hen in slag-orde wist te leiden. En er leefden twee van die krijgshoofden, wier naam alleen reeds schrik verspreidde, en wier bevel bijna zeker buit verschafte. Het waren Georg Truchsess en Georg Frundsberg. Zij riepen van alle kanten hun oude landsknechten weder te zamen, en in het Zuiden, in Frankenland en Ober-Schwaben zouden zij zich te weêr stellen. - Intusschen was in Thüringen de jonge landgraaf Philips van Hessen den Saksischen vorst ter hulp gevlogen. Juist was 5 Mei 1525 keurvorst Frederik gestorven en opgevolgd door zijn broeder Johann. De nieuwe keurvorst, geholpen door zijn twee neven van den Albertinischen stam, hertog Georg en hertog Frederik, en door Philips van Hessen, toog nu tegen Münzer op. Het was een fiksche ridderschaar, die zoo in 't veld kwam. Hertog Georg van Saksen, schoonvader tevens van Philips van Hessen, was bovendien Catholiek gebleven, vervolgde nog altijd de Lutherschen, en was dus des te feller tegen Münzer. Münzer had zijn boeren op een hoogte bij Frankenhausen gelegerd. Het bleek al spoedig, dat hij geen krijgsmansblik had. Zijn stelling was slecht gekozen, het kruit ontbrak, de bewapening der boeren was ellendig, en de kern der verdediging werd gevormd door een armzaligen wagen-burg. Wel zongen de boeren hun geestelijk lied, wel voorspelde Münzer wonderen. Maar toen de schok kwam, waren zij niet bestand tegen de ridders. En na de eerste nederlaag kwam de schrik weder onder die lieden. Alles boog: een geweldige slachting begon en in Mülhausen werd onder de hevigste folteringen Thomas Münzer ter dood gebracht. - Thans waren ook Truchsess en Frundsberg met hun landsknechten opgerukt. In den Elzas had de hertog van Lotharingen reeds orde gesteld. Truchsess overwon de boeren in Wurtemberg bij Sindelfingen en trok nu naar Würzburg. De keurvorsten van Trier en van de Pfalz vereenigden zich met hem. Zij stieten op de twee benden der boeren: die uit het Odenwald en die uit Rothenburg. Beide benden, geschaard om hun wagen-burg, werden geslagen en bijna geheel afgemaakt. Geheel Frankenland werd één schavot. En nu ging men naar Ober-Schwaben. Daar kwam men niet zoo spoedig gereed: trouwens de beweging had er de diepste wortelen. Georg Frundsberg kwam hier vooral Truchsess ter hulpe. Hij kende zoovelen van die boeren, die vroeger wel onder hem hadden gediend: hij wist ook de beste wijze, om de boeren te beoorlogen: hij verbrandde overal hun dorpen en hoeven en den te velde staanden oogst. Dan kwamen de boeren van uit hun bergkloven, om nog iets te redden, en werden allen gedood. De gansche boeren-beweging werd in bloed gesmoord.

Op één persoon had men van beide kanten, en vooral van den

kant der boeren, steeds de oogen gericht; op den man, die den allereersten stoot tot vrijheid des geestes had gegeven: op Luther[1]. Hij toch had door zijn woord de elementen ontketend. Daarbij wist men, hoe hoog hij den landbouw schatte, hoe zeer hij gekeerd was tegen al wat woeker en monopolie heette: hij had ook een jubeljaar als bij de Israëlieten tot een wenschelijke zaak verklaard, en de verzorging met levensmiddelen dàn het best genoemd, wanneer zij door den staat zou geschieden. Er waren dus punten van aanraking genoeg. Luther had door zijn machtig woord aan de beweging, die in Ober-Schwaben en Frankenland waarlijk in beginsel zoo dwaas niet was, een geschikte leiding kunnen geven, en zou zóó aan het Duitschland der toekomst onberekenbaar voordeel hebben gedaan. Luther deed het niet. Hij stak de hand niet toe aan de boeren. Toen hij zijn overtuiging had uitgesproken, deinsde hij terug voor de gevolgen dier overtuiging, ook op maatschappelijk gebied. Luther sloot zich vast bij de gevestigde machten aan; hij werd geheel en al de man der landsvorsten, en riep die vorsten mede op, om de boeren te vernietigen. Had hij vroeger nog geaarzeld, in Mei 1525 schreef hij zijn wreed boekje tegen de moordenaars en rooversbenden - zooals hij ze noemde - onder die boeren. Hij gaf aan de ridders en vorsten het parool om de boeren dood te slaan. ‘Doet het, zooals men een dollen hond doodslaat: als gij 't niet doet, zijt gij zelf het kind van de rekening’[2]. Luther kan dan ook in zeker opzicht, zooals Ranke schrijft[3], zeer bepaald een conservatief genoemd worden. Hij was een man der traditie. Evenals de Catholieke Kerk, die hij bestreed, verpersoonlijkte hij later een stelsel, en verdoemde hij op zijn beurt de aanhangers van Zwingli. In het staatkundige werd hij de man der landsvorsten en der Duitsche territorialiteit, terwijl de boeren in Frankenland het keizer- en rijks-idee op den voorgrond plaatsten. Hij predikte de lijdzame gehoorzaamheid jegens de landvorsten, en van een recht van opstand wilde hij in de verste verte niet weten. Een beweging als van ons land tegen Philips II zou waarlijk niet van het Lutheranisme zijn uitgegaan: daarvoor was noodig het veel vuriger Calvinisme. Hoe het zij, Luther was bang voor de boeren, en werd de felste partij tegen hen.

Wat de boeren ruw doch betrekkelijk gematigd hadden geuit, dat zou ongeveer tien jaren later met vlammende woorden door de handwerkslieden worden geschreven in het Noorden van Duitschland, in Munster.

Wij hebben hier te doen met de W e d e r d o o p e r s , de veel-

1) Zie nu vooral W. Roscher, ‘Geschichte der National-Oekonomie,’ 1874, p. 54-71.
2) Zie Martin Luthers Sämmtliche Schriften, XVIer Theil, herausgegeben von J.G. Walch, 1745, pg. 93.
3) Ranke, ‘Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation,’ Vierte Auflage, IV, p. 5.

slachtige secte, die slechts sprak tot het gemoed der laagste en onkundigste klasse, doch zoo radicaal mogelijk religie en maatschappij wilde omkeeren. In haar breeden schoot verborg de Wederdooperij alle mogelijke excentrieke richtingen; de meeste daarvan waren echter te herkennen aan twee kenteekenen, die zij gemeen hadden: een vast geloof aan een naderend zoogenaamd duizendjarig rijk, waarin alles in reinen, zondeloozen toestand zou worden hersteld (de restitutie) onder de heerschappij van Christus zelven, en een verwerping van den kinderdoop.

In 't begin vermengden zich zulke denkbeelden met die van allen, die radicaler dan Luther de hervorming wilden toepassen[1)]. - De Zwickausche profeten in de eerste plaats, voorts Carlstadt en Thomas Münzer, behoorden dan tot hen. - Doch vooral behoorden tot hen in den beginne allerlei stillen in den lande, die zich afwijkingen veroorloofden van Luthers denkwijze, daar waren er onder, die de godheid van Christus loochenden, als Hans Denck en Ludwig Hätzer: anderen, die op rationalistische wijze Christus niet als den vervuller der wet, maar als een leeraar van 't christelijk leven beschouwden, zoo als die arme lieden in S a l z b u r g , die dáár in de bekende heerlijke landstreek zich afzonderden, door gemeenschappelijke bijdragen broederschappen vormden, en zich tuinierbroeders noemden (Gärtnerbrüder.) Zij leefden zoo kalm en onschuldig voort, doch werden door de rechtbanken ten vuurdood gedoemd, en stierven allen, daar zij niet wilden herroepen, op wreedaardige wijze. Het was erbarmelijk om aan te hooren, hoe zij huilden in het vuur, zegt een tijdgenoot: voor een jong schoon meisje van 16 jaar vroeg de gansche bevolking tusschenkomst en genade: tevergeefs[2)]. - Elders waren de afwijkende meeningen meer mystiek en tegelijk heftiger. Dan was de opvatting van de natuur van Christus geheel tegenovergesteld aan die der Salzburgsche broeders: men meende dan, dat zelfs de menschheid van Christus niet mocht vergeleken worden met de onze. Bij zijn geboorte had Jezus van zijn moeder niets aangenomen, want het vleesch van Adam was door den zondeval vervloekt: het zuivere woord was in Christus vleesch geworden. Bij hen, die zoo dachten, de wederdoopers bij uitnemendheid, werd het chiliastisch beginsel, het idee van het duizendjarig rijk, hoe langer hoe sterker en verbonden met de opvatting der herstelling van alles, zooals het was

1) Zie ook Max Goebel, 'Geschichte des Christlichen Lebens in der rheinisch-westphälischen Evangelischen Kirche,' 1848, Band I, p. 134, seqq.

2) Hoe de Salzburgers nog in de 18e eeuw werden verdreven en voor een deel in ons land (Zeeland) terecht kwamen, kan men lezen in een fraai opstel van Mej. Maclaine Pont in 'de Gids' van Mei 1898. Zie ook over die vervolgde Salzburgers van het jaar 1732 een krant uit Ephrata (Amerika) en het boek van Julius Friedrich Sachsen, 'The German Sectarians of Pennsylvania, 1708-1742, a critical and legendary History of the Ephrata Cloister,' Philadelphia 1899, vol II, p. 214[c].

vóór den zondeval. Die tijden van omkeer naderden - leerden zij - de restitutie zou komen, en Christus zou over de aldus herstelde menschheid heerschen. Dan zouden de menschen naar geest en lichaam geheel vrij en rein zijn. Een heilig-zinnelijk leven zou dan verwerkelijkt worden. Zulke denkbeelden rijpten natuurlijk gedurende de vervolging; een vervolging, die manmoedig werd doorstaan, en slechts beantwoord met de zucht en geneigdheid, om, wanneer men macht had, evenzoo te vervolgen, want het onkruid moest uit den akker gewied worden als de aarde weder rein zou worden. Hun chiliastisch idee was niet meer van zoo geestelijk gehalte als dat hetwelk de Kerk en de eerste Christengemeente bezielde: alles loste zich bij die Wederdoopers op in een aardsche, tijdelijke Christocratie: het aardsche element is sterker, en de socialistische trekken worden zeer waarneembaar.

In Zwitserland was haast de overgang te vinden van de meer stille en passieve denkbeelden tot meer ingrijpende praktijk. In Zürich toch stonden velen op, voor wie Zwingli veel te conservatief was: wij wijzen op Konrad Grebel, Felix Manz, en Simon Stumpf, die - terwijl zij zich spiritualen noemden - in 1523 een nieuwe waarachtige Christelijke kerk, naar het voorbeeld der eerste Christengemeente, gingen oprichten, en zich afscheidden van alle goddeloozen en ongeloovigen. Volgens hen mochten tienden niet meer geëischt worden: particulier eigendom bestond niet meer: alle dingen moesten als onder leden van één huisgezin gemeen zijn. Teeken van inwijding in deze nieuwe gemeente was de doop, die daarom alleen aan hem of haar toegediend kon worden, die met eigen vrije keus een waarachtig belijder van Christus wilde worden: later werd ook de eed onder hen verboden: de komst des Heeren werd voor aanstaande gehouden. Onder hun leerlingen dáár in Zürich viel vooral het licht op Balthasar Hubmaier en Jürg Blaurock[1]. Na Januari 1525 werden zij in Zürich vervolgd: Manz werd ter dood gebracht: onder het roepen van 'wee over Zürich' verlieten de anderen de stad. Sinds zien wij ze in Bazel, waar zij ook in Juli 1527 vervolgd werden. Doch juist die vervolging maakte hen harder en fanatieker. Zij begonnen zich meer aanéén te sluiten, niettegenstaande de verscheidenheid van leerstellingen en meeningen onder hen: luider en luider, somberder en somberder, gingen zij gewagen van den dag des Heeren die komen zoude. De vrouwen vingen aan zich daaronder te mengen. Reeds in Zwitserland vertoonden zich die tooneelen van zedelijke afwijkingen, als de vrouw het liefste wat zij had, tot zelfs haar eer, wilde prijs geven en verlaten om Christus waard te zijn: als aan den anderen kant aan allerlei uitspattingen van het vleesch werd toegegeven, wijl de geest, die bij Adams zondenval niet mede gevallen was, daardoor niet meer werd beroerd.

Wij vinden de Wederdoopers allengs in vele streken van Zuid-Duitschland. Wij noemen den heftigen Hans Hut in Neurenberg,

1) Zie over hen J. Loserth: 'dr. Balthasar Hubmaier und die Anfänge der Wiedertäufer in Mähren', 1893.

tegen wien Hubmaier toen een mildere opvatting der leer verdedigde. Vooral in Tirol waren zij te vinden, waar Jacob Hutter, Denck en Langenmantel hen voorgingen[1]. In Passau en Regensburg vestigden zij zich: in Munchen ontmoeten wij weder tuinierbroeders. Doch de meeste van de meer Zuid-Duitsche Wederdoopers gingen naar M o r a v i ë . Daar waren nog overblijfsels der vroegere prediking van Huss uit Bohemen. Daar werkten reeds Gabriël, Ascherham en Philipp Plener: zij kweekten en verzorgden vooral te Austerlitz een bloeiende, eenigszins mystieke gemeente, die, niettegenstaande de edicten van Karel V's broeder Ferdinand, door de gematigdheid van den stadhouder, in rust leefde. De groote toevloed van vreemdelingen, vooral uit Tirol onder Jacob Hutter, deed nu echter hier in Moravië ook de vervolging opnieuw uitbreken. Zelfs Hutter werd den 3den Maart 1536 verbrand. Doch desniettemin bleef de nu door de komst der Wederdoopers vergroote secte in Moravië als 'Broedergemeente' bestaan[2]. Het waren Duitschers te midden der Czechen. En die Duitschers vormden dáár een 'gemeenschap van heiligen'. Wie er toe behoorde moest van zijn goederen aan de gemeenschap afstand doen. Zij vormden dan groote huishoudingen met gemeenschappelijke maaltijden en gelijke opvoeding voor alle kinderen, terwijl ook de arbeid min of meer gemeenschappelijk was geregeld. Het huwelijk werd overigens heilig gehouden, de sluiting daarvan werd door de oudsten geregeld. Zij hielden verder vast aan de volgende denkbeelden: dat de doop was een band van een goed geweten met God en de aflegging van den ouden mensch: dat de doodstraf ongeoorloofd was: dat de christelijke gemeente alleen met den ban mocht straffen: dat processen voeren, wapens dragen, eed afleggen en een overheidsambt bekleeden, onder Christenen niet plaats mocht hebben. Inderdaad hebben die Moravische Broeders de hoofdgedachte, die er schuilt onder het Anabaptisme, het oprichten van een Godsrijk op aarde, binnen zekere grenzen vastgehouden, en een soort van maatschappij gevestigd, die soms aan iets bovenaardsch doet denken. Hun vereeniging is werkelijk in zekeren zin een ideaal gebleken, al kon het slechts op een klein terrein verwerkelijkt worden: een zacht en vredig ideaal van innig samenleven, beschenen door Gods milde zonnestralen. Verdraagzaamheid, lust tot den arbeid, onderlinge liefde, en vertrouwend opzien tot den Hemelschen Vader, wiens openbaringen zij verwachtten, waren en bleven hun karaktertrekken. Later, toen zij na den slag aan den Witten Berg in 1620 uit hun Moravische dorpen werden verdreven, hebben zij die trekken niet verloochend, werwaarts zij ook trokken, welke vormen zij ook aannamen, tot waar

1) Zie J. Loserth, 'Der Anabaptismus in Tirol bis zum Tode Jacob Hutters', aus den Papieren von dr. Josef von Beck. 1892.
2) Zie J. Loserth, 'Der Communismus der Mährischen Wiedertäufer im 16. und 17 Jahrhundert.' 1894. Er bestaat nog een Huttersche gemeente in Rusland sinds 1770 in 't gouvernement Tchernigoff, zie (Doopsgezinde) Zondagsbode 6 Nov. 1904.

het vriendelijke Zeist een deel der broeders opnam en nog altijd blijft koesteren.

De meer noordelijke Wederdoopers gingen een gansch anderen weg op. Melchior Hoffman te Straatsburg gaf aan hun beschouwingen vooral de eigenaardige plooi[1]. Hij was afkomstig uit Schwaben en bontwerker van beroep: doch de geest had hem gegrepen, en hij ging zich geheel wijden aan het werk der prediking. In 1524 zien wij hem op reis naar Zweden in gezelschap van Melchior Rinck (een discipel van Claus Storch) en van Barend Knipperdolling. Zijn denkbeelden waren dus al dadelijk verwant aan die der Zwickausche profeten. Zijn prediking en die zijner twee vrienden, vol visioenen en goddelijke openbaringen, verwekte in dat Zweden onrust, en het gevolg was, dat het driemanschap door Gustaaf Wasa weldra uit het land werd gezet. Rinck begaf zich naar Zwitserland: Knipperdolling vinden wij later in Munster: Hoffman ging eerst naar Lijfland en zwierf van 1525 tot 1527 rond in Schwaben, Wittenberg, Maagdenburg en elders. Meer en meer accentueerden zich zijn van Luther geheel en al afwijkende denkbeelden. Wel is waar wilde hij de overheid nog in stand houden, hoewel zij in een gemeente, die uit enkel heiligen bestaat, naar zijn opvatting nutteloos was: doch den eed verwierp hij onbepaald. Vooral hield hij vast aan het chiliasme, en van het twaalfde hoofdstuk van den profeet Daniël gaf hij de meest excentrieke verklaring uit. Hij hield het er voor, dat de jongste dag nabij was. De dag en het uur der wederkomst van Christus waren, volgens hem, te berekenen. De twee getuigen, van wie Daniël en het elfde hoofdstuk der Openbaring spraken, waren verschenen in de kracht en in den geest van Elia en Henoch. Al leefden zij nog onbekend, spoedig zou men weten, wie die twee getuigen waren. Deze uitlegging werd door hem geschreven in 1526, en volgens zijn berekening moest men de beslissende catastrophe ongeveer in het jaar 1533 verwachten. Wij zien hem thans weder ronddwalen en zich vestigen in het Holsteinsche, waar koning Frederik van Denemarken hem zeer vriendschappelijk ontving en hem zelfs tot prediker te Kiel aanstelde. Hier had hij dus een vasten werkkring, en onvermoeid predikte hij in mystiek-allegorischen zin. Er begon zich echter tegenstand tegen zijn leeringen te openbaren en in 1529 moest hij het land verlaten. Nu begaf hij zich naar Straatsburg, waar hij in dat jaar 1529 in nauwe aansluiting met Casper Schwenkfeld en Sebastian Franck predikte. Wel begaf hij zich, ten gevolge van een vervolging der overheid van Straatsburg, nog een korten tijd naar Oost-Friesland, waar hij met Carlstadt en wederom met Melchior Rinck den wederdoop leerde: doch spoedig was hij in Straatsburg terug, terwijl hij in Emden en in Oost-Friesland een leerling, Jan Volkerts Trijpmaker, achterliet, die zijn werk dáár zou voorzetten. Hij zelf hield zich nu in Straatsburg voortdurend bezig met de chilias-

1) Zie over hem W.S.C. Deijll, 'Het Chiliasme ten tijde der Hervorming,' 1872, p. 101-136.

tische verklaringen. De tijd toch brak aan, dat Christus zou verschijnen. De gouden eeuw, onder de onmiddellijke heerschappij van Christus, was zoo verre niet meer verwijderd. Het jaar 1533 naderde. De verwachtingen werden dus gespannen in den kring van Hoffman. Eens, in het jaar 1532, op een terugreis naar Straatsburg, ontmoette hij een man, die hem voorspelde, dat hij een half jaar in Straatsburg gevangen zou worden gezet, dan plotseling verlost worden en den aanvang der nieuwe orde van dingen zou zien. Te Straatsburg gekomen werd hij dadelijk gevangen genomen, en hij geloofde nu vast aan de hem aangekondigde voorspelling. Zijn gevangenis was niet streng: men mocht hem bezoeken en spreken. In een soort van verrukking wachtte hij alles af, en in de Straatsburgsche omgeving stonden profeten en profetessen, als Leenaard Joosten, Ursula en Barbara op. Een oogenblik kwam er droefheid onder hen, toen men hoorde, dat Trijpmaker uit Oost-Friesland had moeten wijken, in de Nederlanden te Amsterdam was gegrepen, en in den Haag met zeven andere discipelen den 5den December 1531 was onthoofd. Doch Hoffman vergeleek die treurige tijding met de gebeurtenissen tijdens den tempelbouw in Jeruzalem, en gelijk men den tempelbouw toen twee jaren lang had moeten staken, moest men nu twee jaren ophouden met doopen, en in dien tusschentijd enkel vermanen en in stilte leeren. En het fanatisme nam steeds toe. Openbaringen volgden elkander op. Niet ondubbelzinnig wees Hoffman er op, dat hij de geheimzinnige ‘Eerste Getuige’ Elia was, de ééne wegbereider des Heeren. Wie de tweede was, werd nog niet duidelijk gezegd. Zoo wachtte men af. Men peinsde, mijmerde, had visioenen, profeteerde. Elke rijzende dageraad kon den dag van het nieuwe leven aankondigen. Doch ziet, er gebeurde niets: geen teeken des hemels: geen wonder, waardoor Straatsburg het nieuwe Jeruzalem zou worden. De al te lang gespannen hoop werd nu zwakker en zwakker, daalde, en wierp eensklaps alle vertrouwen weg. Hoffman zelf werd ziek. Daar verbreidde de mare de voorvallen, die in Holland waren geschied, en de roep weerklonk, dat Straatsburg om zijn ongeloof verworpen was.

En het was Holland, waar de vonken der Wederdooperij overal glommen en flikkerden, bereid om den brand te verwekken. Het was waarneembaar dáár begonnen met de vestiging van Jan Volkerts Trijpmaker te Amsterdam in 1530[1]. Zij die Trijpmakers leer aannamen werden, naar Melchior Hoffman, Melchiorieten genaamd. Na Trijpmakers dood had daar in 1533 een andere leerling van Hoffman, J a n M a t t h i j s e n , een bakker uit Haarlem, het opzicht der gemeente als apostel Gods op zich genomen. Hij was een bij uitstek heerschzuchtige natuur. Tot nu toe had hij Hoffmans bevel gehoorzaamd, en was hij ook be-

1) Zie daarover vooral J.G. de Hoop Scheffer, ‘Geschiedenis der Kerk-hervorming in Nederland, van haar ontstaan tot 1531.’ Tweede deel, p. 615.

gonnen den doop gedurende de geboden twee jaren te staken: maar hij begreep, dat de zaak te Straatsburg onherroepelijk verloren was. Melchior Hoffman scheen zelf geheel ontmoedigd, als van zijn anker geslagen. Welnu, hij, Matthijsen, zou door snel te handelen den geesten weder moed geven. Daar klonk zijn stem: 'Vangt den doop weder aan! ik ben Henoch, de Tweede Getuige!'

En dit machtwoord werd door een deel der aanhangers gehoorzaamd. Men zou niet langer geduldig afwachten, zooals Melchior Hoffman had gedaan: men zou tot daden overgaan. De goddeloozen moesten worden uitgeroeid, en alles in reinen staat worden hersteld, opdat het koninkrijk Gods zou kunnen komen. Matthijsen riep een synode van Wederdoopers bij elkander. Twaalf Apostelen werden gekozen, om het Nieuwe Evangelie over de geheele aarde te verspreiden. En intusschen breidde zich in de Nederlanden de Wederdooperij overal uit onder de lagere volksklassen. De hervorming van Luther was omstreeks het jaar 1530 in de Nederlanden door de Regeering van Karel V werkelijk uiterlijk onderdrukt: slechts in het verborgen bleven die eerste gedachten en beginselen der Luthersche Hervorming, de denkbeelden der Sacramentisten, zooals men hen noemde, die op Willem Dirks en op Pistorius als hun martelaren roemden, voortkwijnen. Maar naast die stille diepverholen meeningen begon zich nu in Holland en Friesland een andere felle geloofsovertuiging te openbaren, die op visioenen en openbaringen teerde, die den marteldood opzocht en voor niets terugdeinsde, die luid haar waarheid en wil uitsprak. Trijpmaker's dood had zulke meeningen slechts versterkt. Waar de wevers werkten, waar de kleêrmakers zaten, daar hadden zij naast zich een bijbel, en zittend en peinzend legden zij alles in dien bijbel op de grilligste wijze uit, alleen met hun verbeelding te rade gaande. Verleden, heden en toekomst smolten samen: de zinnelijkste fantasie kleedde alles in oud-testamentische vormen: men wist zoo weinig, doch dat weinige werd nu in alle teksten en spreuken der Heilige Schrift nog eens gelezen: omgekeerd werden nu de meest zonderlinge Joodsche instellingen in het werkelijk leven gezocht en geëischt. De hoofdzaak bij hen was, dat er een gemeente en 'gemeenschap van Heiligen' zich zou vestigen. Slechts zij, die den doop vrijwillig aannamen (dus geen kinderen), zouden tot die gemeenschap behooren: zij waren dan verlost van de ziekte van het vleesch, waren gered uit den toestand der onwetendheid. Dan verkregen zij eerst de macht om Gods wil te doen. Al die twisten over vrijen of geen vrijen wil waren dus volgens hen onnut: de menschen waren door den doop verbonden tot een heilig volk. In de instelling van het nachtmaal was het evenzoo, volgens hen, onzin om te strijden, of in het brood het lichaam des Heeren was: het éénige wat bij 't nachtmaal trof, was het gemeenschappelijk herdenken. Uit dat bij alles op den voorgrond stellen der gemeenschap in den geest moesten noodzakelijk reeds wrijvingen met de gewone maatschappij voortkomen, in afwachting dat het heilig-zinnelijk leven der toekomst meer nabij was. In alle maatschap-

pelijke verhoudingen, waarin zij zich bevonden, waren moeielijkheden en botsingen te voorzien. Wij spreken niet eens van het invoeren der goederen-gemeenschap: maar ook krijgsdienst en eed werden door hen geweigerd: de Zondag werd niet meer door hen gevierd: dan werd door hen het huwelijk geheel anders opgevat en gewijzigd, inzooverre slechts dán een huwelijk geldig was, wanneer het naar den geest was gesloten. Daar waren er reeds, die hun eigen huisvrouw verlieten en met een andere rondzwierven, welke zij hun éénige echte geestelijke zuster noemden. Des te meer was een geweldige beroering ophanden, wanneer zulke menschen hun denkbeelden eens geheel en al in de practijk wilden doorzetten.

Toch zou uit al die vonken niet in de Nederlanden de brand ontstaan, die met zijne flikkerende vlammen de 16de eeuw zou verbazen. In ons vaderland bleef de meerderheid meer vredelievend, meer Melchiorietisch gezind. Elders zou het geschieden. Wel is waar niet ver van de grenzen, en in een stad waar men het plat-Duitsch sprak en de taal der Nederlanden verstond. De doortastende minderheid vloog derwaarts. Van de twaalf apostelen toch, door Matthijsen uitgezonden, kwamen er twee den 24sten November 1533 te M u n s t e r , en het was dáár, dat, door hun toedoen, de uitbarsting eensklaps geweldig, ontzettend ontplofte.

Te Munster[1)] was sinds het jaar 1532 de Luthersche Hervorming officieel als Kerk gevestigd. De Luthersche predikant Bernt Rotman, geboren in den omtrek van Munster, die reeds vroeger ééns uit de stad werd gebannen, was er toch weder doorgedrongen, en had, door zijn prediking in de St. Mauritskerk, het grootste deel van de gemeente en van den Raad tot zijn denkbeelden weten over te halen. De catholieke geestelijkheid en vele leden van den Raad waren uit de stad gegaan. Juist zou echter een nieuwe bisschop, Franz von Waldeck, overigens geen ultra-catholiek, als landsheer zijn intrede doen. Hij begon echter dadelijk van buiten-af maatregelen tegen Munster te nemen, om de stad te dwingen de oude Kerk weder te erkennen. Doch de burgers deden, terwijl de bisschop met zijn ‘Landstände,’ in Telgte, een stadje in de nabijheid van Munster, was getrokken, om dáár ingehuldigd te worden, op den tweeden kerst-avond van 1532 een stouten uitval tegen hem: zij bezetten de straten en huizen van Telgte, namen de meeste raden van den bisschop en de aanzienlijksten gevangen. De bisschop zelf was reeds afgereisd en ontkwam: doch nu begon een onderhandeling tusschen hem en de stad Munster, en in Februari 1533 kwam, vooral door bemiddeling van den land-

1) Wij volgen hier het hoofdwerk over het Munstersche oproer, namelijk het klassieke boek van C.A. Cornelius ‘Geschichte des Münsterschen Aufruhrs, in drei Büchern’. Erstes Buch, 1855, p. 165 seqq., Zweites Buch, 1860, p. 200 seqq. - en verder Ranke ‘Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation’. Vierte Auflage, 1869, Band III, p. 356-405.

graaf van Hessen, een vrede tot stand, waarbij aan den Lutherschen godsdienst kerken en vrijheid van prediking in Munster werd gegeven, doch de stad zich verplichtte den bisschop te huldigen. Zulke compromissen waren in Duitschland mogelijk, sedert de Schmalkaldische Bond zich had geconstitueerd op de basis van de Augsburgsche confessie, en de Luthersche Hervorming als het ware als een officieel element in Duitschland was erkend. De Luthersche kerk-orde breidde zich dan ook in Munster, gelijk overal in Duitschland, rustig voort. Hier en daar had zelfs die Luthersche godsdienst, nog meer dan met de catholieke Kerk, te stellen met de radicale elementen die verder wilden. En zóó geschiedde het in Munster. Het bleek, dat de predikant Rotman zelf afwijkende en meer radicale denkbeelden voorstond dan de echte Lutheranen op het stuk van het avondmaal en den doop. Hij verwierp bepaaldelijk den kinderdoop[1)]. In het algemeen verwekte hij nog al opspraak. Hij was onlangs gehuwd met de weduwe van den syndicus Wiggers, en deze vrouw, die ons geschilderd wordt als bij uitstek betooverend en verleidelijk, ook voor mannen van talent, stond juist niet als deftig of ingetogen bekend. Velen begonnen reeds daarom Rotmans omgang te mijden. Hij zelf werd uit weêrstuit des te ernstiger: het bedienen van het avondmaal had hij reeds veranderd, en meer en meer sprak hij 't uit, dat de Luthersche volgelingen in godsdienstige opzichten niet ver genoeg gingen. Een ambtgenoot, Hendrik Rol, een Hollander - volgens eenigen geboren in 't Gooiland, volgens anderen te Haarlem - die vroeger Carmeliter monnik in Grave was geweest, stond hem ijverig ter zijde, bracht hem misschien nog verder op den weg der Wederdoopers, en had mede grooten invloed in Munster[2)].

Daar kwamen den 24sten November 1533 de twee Hollandsche apostelen, door Matthijsen, den profeet der Wederdoopers, uitgezonden, en Rotman naderde tot hen. De twee Wederdoopers hadden hun intrek genomen bij Knipperdolling, die weleer met Hoffman in Zweden was geweest, en nu als aanzienlijk burger in Munster woonde. Hij was daar lakenhandelaar, rijk door zijn schoonmoeder ‘die Brandsteinin,’ en krachtig en schoon van uiterlijk. De Wederdoopers begonnen nu op hun somberen, geheimzinnig dwependen toon de nadering van het koninkrijk van Christus te prediken. ‘Wee u, wee u, goddeloozen!’ klonk het overal uit hun mond. De ontvangst scheen niet slecht. Weldra zien wij, tegen het einde van het jaar 1533 en in het begin van 1534, een aantal der meer doortastende Wederdoopers uit Holland en Friesland dáár

1) Zie het opstel vau Christiaan Sepp ‘De veelgenoemde en weinig bekende geschriften van den Wederdooper Bernt Rotman’, in Sepp's ‘Geschiedkundige Nasporingen’, I, 1872. p. 55-158.
2) Zie over Hendrik Rol, waarschijnlijk dezelfde als Brant Hinrick (de roode Hendrik), het opstel: ‘Hendrik Rol de Anabaptist,’ van Christiaan Sepp, in zijn ‘Geschiedkundige Nasporingen’ 1873, p. 1-8, en diens latere ‘Studiën’ van 1885.

te Munster aankomen. Hun aller houding maakte grooten indruk. Vooral de vrouwen, zoowel uit de kloosters als uit de burger-huishoudens, namen die voorstellingen van een heilig-zinnelijk leven in de toekomst gretig aan. Zij slopen naar de apostelen der Wederdoopers, en brachten hun als eerste offer al haar sieraden en kostbaarheden. Vele mannen in Munster volgden allengs het voorbeeld der vrouwen, en Rotman sloot zich weldra openlijk bij hen aan. De partij der Wederdoopers in Munster werd een element van belang, vooral sinds Jan Matthijsen, de profeet, zelf was aangekomen, en het parool gaf, dat men zich nu desnoods met geweld in Munster handhaven moest. Munster zou het nieuw Jeruzalem wezen, dat Straatsburg éénmaal volgens de opvatting van Hoffman had moeten worden.

De macht in Munster was echter nog in handen der Lutherschen. Doch het zou weldra tot een botsing komen. Den 8en Februari 1534 had een oploop plaats, waarbij de Wederdoopers zich op de markt verzamelden. De dweepzucht was onder hen hoe langer hoe feller geworden. Georg zum Berge, een kleedermaker, liep sinds eenige dagen de stad door, luidkeels roepende, dat hij de heerlijkheid Gods aanschouwde. De Luthersche partij en de gemeenteraad bezette'n nu dadelijk, toen de oploop begon, de muren en de poorten der stad, en riepen de boeren uit den omtrek en de benden van den bisschop ter hulp. De Lutherschen waren nog verreweg de talrijksten. Op de markt echter hadden onder de Wederdoopers de zonderlingste tooneelen plaats. In hun geëxalteerde stemming, bij het gevaar van elk oogenblik door de tegenpartij aangegrepen te worden, hadden zij, ingespannen den blik naar den Hemel richtende, allerlei visioenen: wat de één profeteerde, aansehouwde de ander: daar zagen zij vurige wolken, die zich boven de stad verhieven, als stond de Dom en geheel Munster in vuurgloed: één zag er een gestalte in de lucht, met een gouden kroon op het hoofd, in de rechterhand een degen, in de linker een roede houdend: een ander zag een gedaante, een man uit wiens vuist bloeddroppels dropen: en weder zag er één het witte paard uit de Openbaring met den ruiter en zijn zwaard. En steeds profeteerden zij en zongen ze hun dwepende liederen dáár op de markt. Half uit medelijden met de dwepers, half uit een soort van vrees, om hen niet tot het uiterste te drijven, gingen de Lutherschen, in plaats van hen aan te vallen, een verdrag met hen aan. Misschien hadden de Wederdoopers dat verdrag vooral te danken aan het verraad van een der twee burgemeesters, Herman Tilbeck, die heimelijk reeds een Wederdooper was. De beide partijen kwamen overeen elkander vrijheid te laten, mits allen de overheid gehoorzaamden. Dat verdrag was voor de Wederdoopers een overwinning: van alle kanten kwamen er nu nieuwe aanhangers van de felste richting te Munster: zij hadden thans een plaats, waar zij erkend waren. Terzelfder tijd verlieten reeds veel rijke en bezadigde burgers de stad. Het gevolg van dit alles was, dat, toen den 21en Februari 1534 de nieuwe verkiezingen voor den gemeenteraad plaats hadden, de Wederdoopers de bovenhand kregen.

Het waren niet anders dan handwerkslieden die gekozen werden; hun éénige aanbeveling was, dat zij allen felle Anabaptisten waren. Zij verdeelden alle posten onder elkander: Knipperdolling werd de ééne burgemeester, Kippenbroik de andere. De stad was nu in handen der Wederdoopers, en het eerste, wat zij deden, was de Lutherschen uit Munster te verjagen. Den 27^en Februari 1534 werd een groote vergadering der Wederdoopers op het stadhuis gehouden. Er werd lang gebeden. Jan Matthijsen was als in een diepe overpeinzing verzonken. Plotseling rees hij op en verkondigde hij den wil van God, dat men alle ongeloovigen dadelijk moest verdrijven. En het werd gedaan. Het was een gure winterdag: de sneeuwjacht gierde door de straten: de wind huilde en loeide door het zwerk. De atmosfeer was even somber als het gemoed der Anabaptisten. Alle huizen der Lutherschen werden met geweld geopend, en allen die den wederdoop niet wilden erkennen, verjaagd: mannen en vrouwen en kinderen: moeders met haar halfnaakte kinderen op de armen werden op straat gezet: en voort, voort werden allen uit de poorten gedreven, ouden en jongen! - Het huisraad en het geld der verdrevenen werd op 't stadhuis gebracht; Jan Matthijssen wees zeven diakenen aan, die dat gemeenschappelijk goed aan ieder naar hij van noode had, moesten verdeelen. En nu werd alles anders ingericht in de stad: want Munster moest het steunpunt worden, waarop de gansche beweging der Wederdoopers zou kunnen rusten: van dáár uit moest men de wereld veroveren. Ach! terwijl men dat vóór had, was reeds de bisschop, ditmaal ondersteund door zijn buren: den hertog van Kleef en den keurvorst-aartsbisschop van Keulen, met eene, wel is waar nog niet aanzienlijke macht opgerukt, en legerde hij zich reeds in wijden kring rondom de stad. Zijn plan was de stad voorloopig in te sluiten, en haar te isoleeren: en in April en Mei 1534 werd dan ook Munster grootendeels met een (trouwens nog wel door te breken) cirkel van de buitenwereld afgesloten. De stad had wel is waar slechts ongeveer 1500 weerbare mannen tegenover de bisschoppelijke scharen te stellen, maar zij bezat veel leeftocht, veel krijgsmiddelen, en was vol fanatisme om zich te verdedigen. Een eerste bestorming was den 21sten Mei reeds afgeslagen: het zou dus geruimen tijd duren, voordat de bisschop zijn doel zou kunnen bereiken. Geen nood: hij had den tijd!

Doch dáár binnen in de stad ontrolde zich nu een tafereel, dat zich in de latere geschiedenis alléén laat vergelijken met de lotgevallen der Commune te Parijs, in het voorjaar van 1871, toen Parijs door het leger van Versailles werd bedreigd[1)].

1) Zie dit het best in Meister Heinrich Gresbeck's ‘Bericht von der Wiedertaufe in Munster’ - bij C.A. Cornelius ‘Bericht der Augenzeugen über das Münsterische Wiedertäufferreich’ 1853 (Zweiter Band van het werk: ‘Die Geschichtsquellen des Bisthums Münster, herausgegeben von Freunden der vaterländischen Geschichte’, p. 1-214. Voorts de berichten der twee andere tijdgenooten Dorpius en Kerssenbrock.

In die kleine wereld achter de muren, door den vijand belegerd en besprongen, dus in oorlogstijd, onder abnormale omstandigheden, ging namelijk de secte haar alleenheerschappij inrichten en regelen. Strenge consequentie, die dus samenviel met onverdraagzaamheid tegen anderen, was de eerste eigenschap: dat strekte zich ook uit tegen alles, wat aan de secte niet toebehoorde of niet met haar inzichten strookte. Alle beelden in en langs het Domgebouw, alle schilderwerken uit de kerk, werden op de markt verbrijzeld en vanééngereten. Er was een soort van museum in Munster, bijeengebracht door een rijk burger, Rudolf von Langen, die uit Italië een kostbare verzameling van oude drukken en handschriften had meegebracht: dat alles werd plechtig op de markt verbrand: zelfs muziek-instrumenten vonden geen genade. Geleerdheid was niet noodig. De volksschool was voldoende. Niets zou overblijven dan alléén de Bijbel, onderworpen aan de uitlegging van den profeet. - Onder de Wederdoopers zou nu verder alles gemeenschappelijk zijn. De maatregel, dien men ten aanzien der goederen van de verjaagde burgers genomen had, werd ook op de bezittingen der geloovigen toegepast. Op straffe des doods werd hun bevolen, hun goud, zilver, sieraden en gereed geld, dat zij bezaten, tot gemeen gebruik op de kanselarij te brengen. Het particulier eigendom zou dus bij zulke voorwerpen dadelijk ophouden. Door de goederen-gemeenschap zoude, volgens hen, alles te niet gaan, dat vroeger het egoïsme diende: koopen en verkoopen, arbeiden enkel om geld, rente en woeker, misbruik van den arbeid der menschen tot eigen genot, zouden, volgens de uitspraak van Rotman, vervallen. Ieder zou echter toch aan zijn beroep blijven. Maar vele beroepen kregen een soort van opdracht hoe te werken: kleermakers kregen den last te zorgen, dat geen nieuwe dracht of mode insloop; en enkele andere beroepen werden geheel en al ten dienste der gemeenschap aangewezen, zooals het bedrijf der schoenmakers, der slotenmakers en der visschers. Het beroep der kramers werd met minachting behandeld. Van alle bedrijven was natuurlijk het werk der verdediging van de stad het voornaamste: de wachtposten werden volgens een vast stelsel geregeld: knapen ook gebruikt en geoefend in het afschieten van pijlen. Munster zou een religieus-krijgshaftig huisgezin vormen. Voor spijs en drank werd op gemeenschappelijke kosten gezorgd. Bij de gastmalen zaten de beide geslachten - broeders en zusters - van elkander afgezonderd: zwijgend aten zij, terwijl een kapittel uit den Bijbel werd voorgelezen. Het spreekt van-zelf, dat de eigenlijke vormen der stedelijke regeering ook reeds feitelijk veranderden. Den grootsten invloed had de profeet Jan Matthijsen, en deze heerschte dan ook eigenlijk als een ware koning, onbepaald: hij gaf wetten, en stond boven de wetten. Hij was in geenen deele lafhartig en vertrouwde fanatiek op zijn zaak. Tegen Paschen, 5 April 1534, deed hij zelf aan het hoofd van een schare een uitval, doch kwam om.

In geen enkel opzicht verzwakte dit feit de beweging in Munster. In plaats van Jan Matthijsen stond nu slechts een ander profeet

op, die nog hooger verwachtingen zou doen koesteren. Het was wederom een Hollander: Jan van Leiden.

Wat al legenden en sproken hebben het beeld van dezen fantast versierd! Zoo wij het beproeven, ons historisch zijn figuur voor te stellen, dan zien wij, dat hij in Leiden was geboren, de zoon van Bockel, een schout uit de buurt der stad, en van een West-faalsche lijfeigene. Toen Jan geboren werd, was zijn vader gehuwd met een andere vrouw dan zijn moeder. Eerst later huwde zijn vader haar en kocht hij haar vrij. De zoon werd kleermakersgezel, deed zijn beroepsreizen in Engeland en Vlaanderen, en zette zich daarna te Leiden neêr, dicht bij de poort, waar de weg naar den Haag loopt. Lang oefende hij zijn handwerk niet uit, en gehuwd met de weduwe van een schipper, opende hij een herberg, stak zich in handelszaken; zaken, die hem van Lissabon naar Lubeck deden reizen, doch die hem veelal verlies opleverden. Thuis, in zijn stad Leiden, scheen het zijn hoogste eerzucht, de eerste rollen te vervullen op het tooneel van de Kamer van Rhetorijcke. Hij schitterde dáár in drama's, die hij zelf ontwierp. Zijn refereinen vloeiden hem gemakkelijk van de lippen. Onder de rederijkers vertoevende, hoorde hij waarschijnlijk reeds van den tegenstand tegen de oude Moederkerk: toen greep de beweging der Wederdoopers hem aan, en hij werd hun adept. Hij ontving van Jan Matthijsen zelven den doop, en las nu de geschriften van Melchior Hoffmann. Hij vergezelde, toen de tijdingen uit Munster gunstig werden, Matthijsen naar Munster, en liet zijn vrouw, die ijverig Anabaptist was, te Leiden achter, waar zij al dien tijd bleef. Hij zelf ging nu op gansch andere banen. Zijn verbeelding, opgewekt door de vroegere tooneelvertooningen, gaf aan die fantastische denkbeelden van een duizendjarig rijk kleur en gloed en vorm. Hij was nog jong, daar hij slechts zes en twintig jaren telde: hij was vol vuur, stoutmoedig en koen, welbespraakt en van flinke gestalte: en daar hij steeds naast Jan Matthijsen had uitgeblonken, trad hij, na diens dood, dien hij vóórgaf geprofeteerd te hebben, in zijn plaats.

Hij begon nu, in den toestand van beleg, waarin de stad verkeerde, de vormen van het bestuur van Munster nog consequenter en straffer naar de letter van Gods woord in te richten. Na eenige dagen stilzwijgens zeide hij, dat men in het nieuwe Israël, zooals in het oude, twaalf Oudsten of Richters hebben moest, die hij noemde. Rotman verzekerde ook, dat dit Gods wil was. Men gehoorzaamde en Munster werd nu een staat der Richteren. De twaalven maakten het bestuur uit. Beurtelings zaten zij als gerechtshof. Wat zij spraken en oordeelden, zou de profeet Jan van Leiden aan de gansche Nieuw-Israëlietische gemeente verkondigen: Knipperdolling zou die uitspraken met het zwaard voltrekken. Een tafel der wet, van 28 artikelen, werd uitgevaardigd, die vooral uit teksten van den Bijbel, meestal uit de Boeken van Mozes, was samengesteld. En tegelijkertijd - het was in Juli, de vijfde maand van het beleg - werd in Munster het Oude Testament in al zijn Oostersche eigenaardigheid en buitensporigheid nage-

volgd met betrekking tot het huwelijk. De Wederdoopers hadden den gewonen huwelijksband reeds in het algemeen niet als een onverbrekelijke verbintenis beschouwd. Zij waren opgekomen met de leer der geestelijke huwelijken. Matthijsen had vroeger zijn oudere vrouw verlaten en Divara, een jong, schoon meisje, tot zich genomen en als zijn vrouw in Munster gebracht. Thans, te midden van een krijgstoestand, waarbij veel te veel vrouwen in verhouding tot de mannen in de stad waren gebleven, regelden zij de instelling der veelwijverij. Er werd vastgesteld, dat, evenals ten tijde van het Oude Testament, een man meer dan één vrouw ten huwelijk konde nemen. Men herinnert zich, dat ook Luther tot dergelijke voorstellingen kwam met betrekking tot den landgraaf van Hessen, wien hij toestond twee vrouwen te huwen. In het begin verzette zich te Munster het gewone zedelijk gevoel tegen die nieuwe stelling. Wel predikte ook Rotman haar, doch een rechterzijde der Wederdoopers wilde ze niet aannemen. Een vroegere overheidspersoon, Mollenheck, kreeg er op straat een twist over met Knipperdolling. Mollenheck bestreed in het algemeen de veelwijverij en de goederen-gemeenschap: een gedeelte der bevolking steunde hem. Het gelukte dat deel der bevolking zelfs, op 30 Juli, den profeet en de voornaamste predikanten in hun macht te krijgen en in de benedenvertrekken van het stadhuis gevangen te houden. Doch de anderen, die der fanatieke linkerzijde, bleven in het bezit der poorten en muren. Redecker en Tilbeck, de vroegere burgemeester, waren hun leiders: aan het hoofd der Hollanders en Friezen in de stad richtten zij zich naar de marktplaats. De aanhangers der partij van Mollenheck zagen, dat zij het zwakst waren en trokken terug in het stadhuis. Zij werden er bestormd. Reeds hadden zij de benedenkamers moeten verlaten, waar de profeet Knipperdolling en de predikanten opgesloten zaten: dezen werden bevrijd. En nu werden de bovenkamers met geschut beschoten uit veldkanonnen, die de vrouwen zelven kwamen aantrekken. Slechts een korten tijd weerden de aanhangers van Mollenheck zich nu. Weldra wuifden zij met de hoeden en gaven zich over. Zij waren honderd twintig in getal. Zes en zestig van hen werden onbarmhartig gedood. Sinds het ten onder brengen dezer rechterzijde heerschte de linkerzijde alléén. Zij voerde een onbeperkt terrorisme in. Knipperdolling kreeg het recht op staanden voet, zonder voorafgaand gewijsde, iemand te dooden. Met vier trawanten, die ieder het ontbloote zwaard in de hand droegen, schreed hij schrikwekkend door de stad. Het geheel vormde een sombere theocratie. En de elementen volgden nog steeds den weg der ontwikkeling, die bij zulk een beroering alleen het uiterste beginsel steeds tot uitsluitende heerschappij brengt. Het te-niet doen van elke schakeering, van elke afwijking, gaf aan de overblijvende richting slechts een te scheller kleur. Ook in de vormen van het bestuur werd dat merkbaar. De Richteren-staat was een nog te wijd kleed. Alles moest enger en scherper worden. De theocratie vorderde als van zelve een monarchie. De profeet kon zich niet vergenoegen slechts de verkon-

diger te zijn der uitspraken van de twaalf Oudsten. Hij moest de koning wezen van het nieuwe Israël. En een andere profeet, Dusentschuer uit Warendorf, vroeger een goudsmid, verkondigde reeds, nadat een bestorming der stad den 31sten Augustus was afgeslagen, en meer concentratie in 't opperbevel tegenover den vijand noodzakelijk bleek, dat dit de wil des Heeren was. De predikanten waren het weder hiermede onmiddellijk ééns. Jan van Leiden zelf riep uit, dat ook hem zulk een openbaring ten deel was gevallen: en het volk werd opgeroepen zich daarover te verklaren. Het volk keurde het goed, en Jan van Leiden aanvaardde zijn koninklijke waardigheid. De Richteren-staat werd nu een Monarchie. De nieuwe koning verklaarde echter dadelijk niet alléén in het allerheiligste te kunnen blijven: er moesten eenigen hem ter zijde staan. Na een gebed, waaraan het geheele volk deelnam, verscheen Rotman en las de namen voor van hen, die door goddelijke ingeving tot de hoogste waardigheden waren bestemd. Rotman zelf werd 'Werthalter', een titel der burgemeesters in vrije steden: Knipperdolling werd stadhouder: Tilbeck des konings hofmeester: en de geheime raad werd samengesteld uit predikanten en ijveraars, waaronder Redecker. De monarchie was gevestigd.

Jan van Leiden was dus koning van een communistisch rijk, waar alle goederen gemeen waren en de veelwijverij was ingevoerd.

Op die wijze was men bezig de goddelijke orde te restitueeren, in afwachting der komst van Christus.

Bern. Rotman schreef in dien geest, tijdens deze dagen, zijn hoofdwerk 'Die Restitution', een boek, dat een voorstelling van de te Munster heerschende leer en levenswijze, en de geschiedenis der wonderbare vestiging en handhaving der gemeente bevatte; welk boek in October en November 1534 zijn weg in het gansche Noordwestelijke Duitschland en in de Nederlanden vond[1)].

En op grond van dergelijke beschouwingen zag de gemeente in Jan van Leiden niet slechts den koning van Munster, maar den koning van de geheele wereld. Zoodra de vijanden zouden zijn overwonnen - en men twijfelde er niet aan of de bisschoppelijke benden zouden weldra als kaf wegstuiven - zou van uit Munster de verovering der wereld beginnen. Intusschen richtte Jan van Leiden de vormen van zijn rijk zóó in, alsof Munster reeds nu de hoofdstad der wereld en hij de koning der aarde was. Hij omringde zich met pracht: droeg aan een gouden keten om den hals een gouden wereldbol op zijn groen fluweelen kleed, en zat driemaal in de week gekroond op de markt, om gericht te houden. De straten en poorten van Munster werden naar de wereldstreken genoemd. Naar de vier wereldstreken werden 28 Apostelen gezonden, die aan de volken de aankomst van den koning van Sion zouden verkondigen; van hem, die zich thans opmaken zou, om

1) Zie over den korten inhoud van dit boek bij Ch. Sepp, 'Geschiedkundige Nasporingen' deel I, 1872, pag. 91-104.

den troon zijner heerschappij over de geheele aarde op te richten. En tegelijkertijd werden door den koning allerlei groteske daden bedreven. Soms herinnerde hij zich zijn oude liefde voor de rederijkers-spelen, en deed hij op het koor van den Dom een drama opvoeren: een of andere gelijkenis uit de Heilige Schrift, zooals de voorstelling van 'den rijken man en Lazarus.' Dan hield hij strijd-oefeningen: dan weder werd een dansfeest op het stadhuis gegeven. Soms werd het Knipperdolling zelfs te dol: hij lachte ironisch. En het fanatisme ontving nieuw voedsel, wanneer, als in October 1534, de gansche stad te samen het avondmaal vierde. Legenden wisten later te verhalen, dat toen, bij dat avondmaal, één man, de gast zonder het bruiloftskleed, door den koning zelven werd onthoofd. Men was nu in het Nieuw-Jerusalem der Openbaring. (Hoofdst. XXI en XXII.) En bloeddorst kleefde aan al de neigingen tot zingenot: de vrouw, die den koning niet ter wille was, werd - wil men het bericht van Kerssenbrock gelooven - dadelijk gedood: al de overige vrouwen zongen er bij.

Ondertusschen werd altijd-door de stad belegerd. Die binnen Munster waren, begrepen dat het zóó moest zijn: dit was de tijd der beproeving: het offer in de woestijn moest volbracht zijn, de vrouw smart lijden, het voorhof zich met dooden vullen, vóórdat de verlossing en de heerlijkheid zouden komen. Maar de redding naderde in hun oogen zeer zeker. In het vertrouwen op die zege deed men het ongeloofelijke. Vrouwen vochten mede bij de uitvallen. Eéns vergezelden 51 vrouwen de mannen in den strijd. Een schoone Friezin uit Sneek, Hille Feike, ging als een andere Judith, getooid vol kostbaarheden, uit de stad met het voornemen den bisschop te bekoren en te dooden. Zij werd natuurlijk door de belegeraars onmiddellijk omgebracht. Doch de belegeraars vorderden niet veel als zij aanvallend gingen strijden. De berenning en bestorming werd telkens afgeslagen, en onophoudelijk profeteerde de koning, dat hulp zou komen opdagen, om de belegeraars in den rug te vallen.

Hij wachtte die hulp uit Holland. Want zeer eigenaardig is, gedurende den geheelen tijd van het beleg, de terugslag der daden die in de stad Munster volvoerd werden, op de Hollandsche wereld der Wederdoopers[1)]. Hoewel toch Munster was ingesloten, bleef men er tot op Januari 1535 in voortdurend contact met de buitenwereld. Eerst na dien tijd isoleerde de ijzeren band van het beleg de stad volkomen. Bij dat nagaan der Hollandsche bewegingen ten voordeele van Munster, moet men wel in 't oog houden, dat het geringste deel der Wederdoopers hier te lande de aanvallende houding van Matthijsen en Jan van Leiden goedkeurde: de meesten waren werkelijk meer afwachtende Melchiorieten gebleven. Toch waren zij allen bereid te helpen en te komen, toen men hen in Munster riep. Zij begonnen al dadelijk saâm te stroomen bij het

1) Zie vooral C.A. Cornelius, 'Die Niederländischen Wiedertäufer während der Belagerung Münsters, 1534 bis 1535,' 1869. Aus den Abhandlungen der K. Bayer. Akademie der W. p. 1-26.

begin van het beleg in 1534. De roep klonk overal, dat de geloovigen zich zouden verzamelen in het Nieuw-Jeruzalem, in de stad tot behoud der Heiligen. Aan alle kanten werden korte briefjes uit Munster rondgestrooid, en als dag der opkomst werd opgegeven 24 Maart. En in die dagen vóór den 24[en] Maart 1534 trilde het door de Nederlandsche gewesten als een aardbeving: uit Brabant ging de beweging naar het Cleefsche: uit Friesland zuidwaarts naar de grenzen: uit Zeeland en Zuid-Holland kwamen de lieden op schuiten langs de vaarten tot naar Amsterdam en Spaarndam, waar schepen waren gehuurd, die hen over de Zuiderzee zouden brengen: uit Noord-Holland en West-Friesland gingen zij oostwaarts, waar zij uit Monnikendam, Edam en Enkhuizen zouden vertrekken; van alle kanten bewoog het zich voort. Al die lieden maakten van hun doel geen geheim: zij dachten ook niet, dat zij verhinderd zouden worden: zij hadden geen leiding, geen voorbereiding, niets: zij gingen, wijl de geest hen opriep. Doch juist daarom werden zij gemakkelijk tegengehouden: de schepen werden door de overheid belet weg te gaan: de lieden, die toch doordrongen tot voorbij Zwolle, werden in Overijsel uit elkander gejaagd: bij het eilandje Ens werden voorts 21 schepen weggenomen, met 3000 personen, mannen, vrouwen en kinderen. Hetzelfde gebrek aan voorbereiding toonde de kleine uitbarsting, die den 23[en] Maart nog te Amsterdam voorviel. De schepen waren den 21[en] Maart vanwege het Hof van Holland in beslag genomen: plotseling zag men twee dagen later een klein aantal mannen over de straten rennen, met uitgetogen zwaarden, roepende: Wee! wee! Gods zegen over de nieuwe zijde der stad, Gods vloek over de oude wijk!' Het waren apostelen van Jan Matthijsen en onder hen waren Bartholomaeus Boekebinder, Willem de Cuiper en Pieter Houtsager: zij werden gevangen, en stierven den dood door beulshanden. Door dit alles werden de vervolgingen scherper. Het Hof van Holland, hoewel juist niet zacht, wilde nog de verdoolden goed afscheiden van de eigenlijke leiders, en slechts die laatsten straffen: doch van uit Brussel, uit de omgeving der Landvoogdes, werd tot strengheid aangemaand: de stadhouder van Holland, graaf van Hoochstraten, reisde in April en Mei 1534 door de Hollandsche steden en liet er nog een honderd Wederdoopers executeeren. Na Mei 1534 werd echter niet meer vervolgd, daar de steden ontevreden waren over de inmenging uit Brussel, en haar eigen privilegiën ook in het straffen wilden handhaven. De Wederdooperij nam nu weder toe in Amsterdam en omstreken: heimelijk breidde zij zich uit. Toen in October 1534 de stadhouder de stad Amsterdam tot scherper vervolging der Wederdoopers noopte, hadden er samenscholingen plaats, waarbij Jan van Wij en Jan van Schellincwoude een rol vervulden. In November was er weder in Amsterdam gevaar van beroering. Den 18[en] November toch werd heimelijk het bevel onder de Wederdoopers gegeven, drie dagen te vasten en om de overwinning te bidden. Jan van Reenen, een leider, werd gevangen genomen: en nu begon van overheidswege weder vervolging tegen de Doopers. Jan van Wij

en Jan Schellincwoude verloren het leven; hard werd er gestraft, totdat tegen het einde van December 1534, toen het uit Jan Paeuw's bekentenis bleek, dat vele meer gezeten burgers tot de Melchiorieten behoorden, weder minder gestreng jegens de Wederdoopers werd te werk gegaan.

Intusschen had de beweging te Munster haar voortgang. Verschillende schreden der ontwikkeling waren reeds doorloopen. De krijgers-familie was veranderd in een Richteren-staat, deze in een Monarchie: de veelwijverij was voorts ingevoerd. Doch al die meer grillige daden deden Munster in de buitenwereld der Wederdoopers schade. Trouwens onder de Wederdoopers zelven waren allerlei secten: deze konden in Munster door het zwaard tot éénheid worden gebracht, maar daar buiten bleven zij heerschen in bonte verscheidenheid. Veelwijverij werd nergens buiten Munster geleerd; en Obbe Philips in Frìesland klaagde hard over al die vreemde zaken. Voorts was men algemeen in Holland meer voor vredelievendheid geweest. Doch Munster, en de tooneelen dáár beleefd, werkten toch op de verbeelding. Alle plaatsen en dorpen hoorden met aandacht naar de wonderen dáár geschied. Men geloofde aan de zege van het Nieuw-Jeruzalem. De boeken van Rotman, die uit Munster en overal werden rondgevent, bevestigden dit vertrouwen. Zijn werk 'De Restitutie' had in de Nederlanden grooten invloed. En Jan van Leiden wilde nu het initiatief nemen, om aan dat geloof der buitenwereld een richting te geven. Hij zond toen zijn 28 Apostelen uit, om de nadering van den koning van Sion aan te kondigen. Die Apostelen drongen echter niet door. Waar zij konden komen, vonden zij weêrklank, b.v. te Warendorf: maar zij kwamen niet ver. Zij werden door de belegeraars tegengehouden, gevangen en gedood. De tijding van het lot dier Apostelen deed echter de hoofden der stad Munster slechts des te dringender gevoelen, dat hulp van buiten noodig was, want dat het eigen initiatief der stad niet meer voldeed. Er zou slechts te ernstiger medewerking van buiten worden gevraagd. Tot dat doeleinde werd in December 1534 door Rotman het boekje 'Van der Wrake' geschreven[1)]. Het richtte zich vooral tegen den vredelievenden aard der Nederlandsche Wederdoopers, en tegen hun zucht om maar te blijven afwachten: zij moesten zich het harnas van David aanbinden en de goddeloosheid uitroeien. Den 24^{en} December 1534 verlieten vier mannen Munster, met veel geld en veel afdrukken van dat libel 'der Wrake.' Twee waren Friezen uit Groningerland, de derde een kramer uit Enkhuizen, en de vierde, de voornaamste, een krijgsman, thans dorpelwachter der koningin, was Jan van Geel uit Deventer. Hij ging tegen Nieuwjaar 1535 naar Amsterdam om er de beweging op te wekken. Dáár vond hij echter bij de Amsterdamsche Wederdoopers tegenstand, en wel bij hun bisschop Jacob van Kampen. Deze behoorde meer tot de gematigden, al was hij niet zoo vrede-

1) Zie over dit boekje vooral C. Sepp, 'Geschiedkundige Nasporingen', I. 1872, p. 109-114.

lievend en afwachtend als Obbe Philips en Hans Scheerer van Leeuwarden. Jacob van Kampen bleef het gebruik van wapenen alleen goedkeuren bij verdediging, niet bij aanval. De beweging had dus niet plaats te Amsterdam. Jan van Geel trok daarop verder, overal de lieden aansporende. Hem was echter het verraad achterna getogen. Een der 28 Apostelen was een valsche vriend. Hij heette Heinrich Graiss of Gräsz en was vroeger schoolmeester geweest te Borken; hij verried allerlei geheimen aan de wederpartij van Munster. Wij zien dan ook vervolgingen beginnen, den 14en Januari te Wesel, in diezelfde maand te Deventer, en den 23en Januari te Leiden, waar het huis der vrouw van Jan van Leiden vol Melchiorieten werd gevonden. Ook in Groningen vallen bestraffingen voor. Men ziet, dat de wederpartij op haar hoede is om uitbarstingen der Wederdoopers te voorkomen. Toch verhief zich nog de Wederdooperij: soms in de meest groteske vormen. In den nacht van den 10en en 11en Februari 1535 hadden te Amsterdam de bekende en beruchte tooneelen der naaktloopers plaats: zij, mannen en vrouwen, liepen geheel ontbloot door de straten roepende: ‘Wee, wee over de wereld en over de goddeloozen!’. Elders in de Nederlanden trachtte men met list of met geweld iets te doen voor Munster. De profeten Jeronimus uit Brabant en Adriaan uit Benschop wilden vooral list gebruiken. Jan van Geel was van zijn kant onvermoeid bezig onder de Friezen. Op het einde van Maart was bij Bolsward een schare gereed: zij trokken naar Oldenklooster, een statig gebouw, namen het, richtten zich dáár in, en zonden boden uit: doch, vóórdat hun voorbeeld navolging kon wekken, was de stadhouder Schenk van Tautenborch gekomen, en belegerde hij op zijn beurt Oldenkloster. Met ontzaglijk veel moeite werd hij meester van 't gebouw en liet allen dooden. Het was een vernietigende slag voor de Wederdoopers: andere nederlagen volgden: bij Deventer werden door den hertog van Gelder een paar schepen met Wederdoopers in den grond geboord. In Groningen werden zij in het klooster Warfum, waar zij zich genesteld hadden, verdelgd. Maar het stoutste stuk zou nog weder te Amsterdam plaats hebben. Velen wisten er van: uit alle plaatsen, zelfs uit Groningen, waren de Wederdoopers naar Amsterdam gegaan: zij waren gehuisvest in ‘de Druif’ bij Peter Gerrits en bij anderen. Den 10en Mei 1535 had een feest- en gastmaal der overheid op het stadhuis plaats. Toen allen: burgermeesters en schepenen, door den wijn waren bevangen, trok een fanatieke bende van 40 man, geleid door Jan van Geel en Hendrik van Goedbeleid, met trommels en een vaandel tegen het stadhuis en nam het in. Het duurde echter niet lang. Den volgenden dag werden zij reeds verdreven, doch zij hadden duur hun leven verkocht: een der burgemeesters, Pieter Colijn, en nog 35 burgers vonden door hen hun dood. Nu werd allerwege de vervolging ontzettend[1]. In bloed werd alles verstikt.

1) Zie over dit alles vooral het opstel: ‘Nieuwe Maren of verhaal hetgeen voorgevallen is binnen Amsterdam en op andere plaatsen in de jaren 1535-1536, beschreven door Joost Buyck Sybrandtsz, Burgemeester der stad,’ in Dr. P. Scheltema ‘Aemstel's Oudheid’, Tweede deel 1856, p. 47-76.

Jan van Leiden te Munster kreeg dus, niettegenstaande deze stuiptrekkingen der Wederdoopers in de Nederlanden, geen hulp uit die streken. En ondertusschen waren de belegeraars wel vooruitgegaan. Allengs hadden meer landschappen dan Cleef en Keulen zich bij den bisschop aangesloten. De kring der belegeraars werd grooter; eindelijk deed in April 1535 - overeenkomstig het besluit van den Rijksdag van Worms - het geheele Rijk mede Sinds Januari was reeds alle toevoer voor de stad afgesloten. Rotman behield nog den moed en schreef in Februari 1535 zijn boek ‘Van Verborgenheit der Schrifft desz Rijkes Christi unde van den daghe des Heren, durch de gemeinte Christi tho Munster’[1]. Doch het Communisme vestigde zich nu slechts volledig en volkomen in Munster, onder tooneelen van ellende. De hongersnood nijpte. Reeds verlieten velen de stad en wilden dan maar liever in handen der vijanden vallen. Zij, die bleven vertrouwen, wachtten op een wonder: anderen vertwijfelden: enkelen werden verraders. Henschen van der Langerstraten naderde nu den bisschop, om hem een zwakke plaats in de wallen te toonen: Gresbeck, de historieschrijver van het Munster dier dagen, deed hetzelfde bij hen die van wege het Rijk het beleg aanvoerden. Den 24sten Juni 1535 viel de stad zoo bij verraad. Men ziet vrij duidelijk uit de verhalen, dat de bisschop liefst alléén met zijn troepen de stad wilde bemachtigen, ten einde ook alléén den buit te hebben: eerst toen zijn benden den woedendsten tegenstand ondervonden, werden de overige troepen van 't Rijk ook opgeroepen[2]. De Wederdoopers weerden zich als leeuwen. Zij hadden plan gehad uit te houden tot de laatste bete broods, dan de geheele stad in brand te steken en tegen de vuurmonden van de vijanden in te loopen. De daden door hen verricht waren echter voldoende, om voor altijd hun nagedachtenis in de geschiedenis met een vuurvlam te omringen.

Jan van Leiden, die levend in handen der vijanden was gevallen, werd eerst in Maart 1536 na de wreedste foltering gedood. Het strijdende communistische duizendjarige rijk was met den val van Munster vernietigd. De Hollandsche Wederdoopers, die nog overbleven, gingen weder terug tot de eerste vreedzame wegen van Melchior Hoffmann: de meesten werden later bedaarde Mennonieten: de meer radicale elementen verzamelden zich nog een oogenbliik om Jan Dirk van Batenburg, den fanatieken burgemeester van Steenwijk, die uit 't Munstersche treurspel niets had geleerd, en om den zonderlingen zinnelijken David Joris. Van socialisme is echter hier weinig spoor. Slechts vindt men in 1560

1) Zie daarover C. Sepp, ‘Geschiedkundige Nasporingen’, I. 1872 p. 114-126.
2) Zie C.A. Cornelius, ‘Die Eroberung der Stadt Munster im Jahre 1535,’ in het Historisches Taschenbuch, herausgegeben von W.H. Riehl, 1872, p. 231-246.

te Roermond een schoenmaker, Jan Willemsen, die wederom de prediking van goederen-gemeenschap en dergelijke zaken deed hooren, en een herdruk bezorgde van Rotman's 'Restitutie'. Hij en zijn aanhangers werden gevangen genomen en verbrand[1)].

Het in de religie wortelende socialisme der zestiende eeuw was geeindigd.

Bijlage.
De XII artikelen, (Zie p. 93).

I.

Zum ersten, ist unsere demüthige Bitte und Begehr, auch unser aller Wille und Meynung, dasz wir hinfort Gewalt und Macht haben wollen, eine ganze Gemeinde solle einen Pfarrherrn selbst erwählen und kiesen (1 Timoth. 3), auch Gewalt haben, denselben wieder zu entzetzen, wenn er sich ungebührlich hielte (Tit. 1). Derselbige erwählete Pfarrherr soll uns dass heilige Evangelium lauter und klar predigen, ohne allen menschligen Zusatz, Lehre und Gebot (Apost. 14); denn uns den wahren Glauben stets verkündigen, gibt uns eine Ursach Gott um seine Gnad zu bitten, und denselben wahren Glauben einbilden und in uns bestätigen (5 Mos. 17, 2 Mos. 31). Denn wenn seine Gnade in uns nicht eingebildet wird, so bleiben wir stets Fleisch und Blut, das den nichts nütz ist (5 Mos. 10, Joh. 6); wie klärlich in der Schrift stehet, dasz wir alleine durch den wahren Glauben zu Gott kommen können, und alleine durch seine Barmherzigkeit selig müssen werden (Gal. 1). Drum ist uns ein solcher Vorgeher und Pfarrherr vonnöthen, und diesergestalt in der Schrift gegründet.

II.

Zum andern, nachdem der rechte Zehende aufgesetzt ist im Altem Testament, und im Neuen alles erfüllet: nichts destominder wollen wir den rechten Kornzehend gern geben, doch wie sichs gebühret. Demnach soll man ihn Gott geben, und den seinen mittheilen (Hebräerbrief, Psalm 109): gebührt es einem Pfarrherrn so, klar das Wort Gottes verkündiget: sind wir des Willens, dasz hinfort diesen Zehend unsere Kirchpröbste, so denn eine Gemeinde setzt, sollen einsammlen und einnehmen, davon einem Pfarrherrn, so von einer ganzen Gemeinde erwählet wird, seinen ziemlichen genugsamen Aufenthalt geben, ihm und den seinen, nach Erkenntnisz einer ganze Gemeine; und was überbleibt, soll man armen Dürftigen (so im selben Dorfe vorhanden sind) mittheilen, nach Gestalt der Sachen und Erkenntnisz einer Gemeinde (5 Mos. 25, 1 Timoth. 5, Matth. 10, Cor. 9).

Was überbleibt soll man behalten, ob man reisen müszte von Landesnoth wegen: damit man keine Landsteur dürfte auf den Armen

1) Zie C. Sepp, 'Geschiedkundige Nasporingen,' I, 1872, p. 156, en ook Deijll, 'Het Chiliasme,' p. 187 noot.

anlegen, soll mans von diesem Ueberschusse ausrichten. Auch ob Sache ware, dasz eins oder mehr Dörfer wären, die den Zehend selber verkauft hätten, aus etlicher Noth halben; dieselbigen, so darum zu zeigen in der Gestalt haben von einem ganzen Dorfe, der soll es nicht entgelten, sondern wir wollen uns ziemlicher Weis nach Gestalt und Sach mith ihm vergleichen (Luc. 6, Matth. 5), ihm solches wieder mit ziemlicher Ziel und Zeit ablösen. Aber wer von keinem Dorf solchs erkauft hat, und ihre Vorfahren ihnen selbst solches zugeeignet haben wollen, sollen und sind wir ihnen nichts weiters schuldig zu geben, allein wie oben steht, unsern erwählten Pfarrherrn damit zu unterhalten, nachmal ablösen, oder den Dürftigen mittheilen, wie die heilige Schrift innehält, sie seyn geistlich oder weltlich. Den kleinen Zehend wollen wir gar nicht geben. Denn Golt der Herr das Viehe frey dem Menschen geschaffen (1 Mos. 1); dasz wir einen umzimlichen Zehend setzen den die Menschen erdichtet haben, darum wollen wir ihn nicht weiter geben.

III.

Zum dritten, ist der Brauch bisher gewesen, dasz man uns für ihre eigene Leute gehalten habe; welches zu erbarmen ist, angesehen, dasz uns Christus alle mit seinem kostbarlichen Blutvergiessen erlöst und erkauft hat (Jesai. 53, 1 Petr. 1, 1 Cor., Rom 13), den Hirten gleich als wohl als den Höchsten, keinen ausgenommen. Drum erfindt sichs mit der Schrift, dasz wir frey seyn und wollen seyn (Weish. 6, 1 Petr. 2). Nicht dasz wir gar frey sind, keine Oberheit haben wollen, lehret uns Gott nicht. Wir sollen in Geboten leben, nicht in freyem fleischlichen Muthwillen (5 Mos. 6, Matth. 4), sonderen Gott lieben als unsern Herrn, in Ihm unsern Nähesten erkennen, und alles das, so wir auch gern hätten, dasz uns Gott am Nachtmahl geboten hat zu einer Letze (Luc. 4, 6. Matth. 5, Joh. 13), darum sollen wir nach seinem Gebot leben; zeigt und weiset uns disz Gebot nicht an, dasz wir der Oberkeit nicht gehorsam seyn; nicht allein der Oberkeit, sondern wir sollen uns gegen jedermann demüthigen (Rom. 13), dasz wir auch gern gegen unserer erwähleten und gesetzten Oberkeit (so uns von Gott gesetzt) (Apostelgesch. 5), in allen ziemlichen und Christlichen Sachen gehorsam seyn; auch ohn Zweifel, ihr werdet uns der Eigenschaft, als wahre und rechte Christen, gern erlassen, oder uns im Evangelio diez berichten, das zwir seyn.

IV.

Zum vierten, ist bisher im Brauch gewesen, dasz kein armer Mann Gewalt gehabt hat, das Wildpret, Gevögel oder Fisch im fliesenden Wasser zu fahen, welches uns ganz unziemlich und unbrüderlich dünket, sondern eigennützig und dem Wort Gottes nicht gemäsz seyn. Auch an etlichen Orten, die Oberkeit das Wild zu Trotz und mächtigem Schaden haben will, uns das unsere (so Gott dem Menschen zu Nutz erwachsen hat lassen) die unvernünftigen Thier zu unnütz verfressen, muthwilliglich leiden müssen, dazu still schweigen, das wider Gott und den Nächsten ist. Wann als Gott der Herr den Menschen erschuf, hat er ihm Gewalt gegeben über alle Thier, über den Vogel in der Luft und über den Fisch im Wasser (1 Mos. 1, Apostelgesch. 19, 1 Timoth. 4, 1 Cor. 10, Coloss. 2). Darum ist unser Begehren, wenn einer Wasser

hätte, dasz ers mit gnugsamer Schrift beweisen mag, dasz man das Wasser wissentlich also erkauft

hätte, begehren wir ihms nicht mit Gewalt zu uehmen, sondern man müsse ein Christlich Einsehen darinnen haben von wegen brüderlicher Liebe. Aber wer nicht gnugsam Anzeigung darum kann thun, soll es einer Gemeinde ziemlicher Weisz mittheilen.

V.

Zum fünften, sind wir auch beschwert der Beholzung halben. Denn unsere Herrschaft haben ihnen die Hölzer alle allein geeignet, und wenn der arme Mann was bedarf, musz ers um zwey Geld kaufen. Ist unser Meynung, was für Hölzer seyn, es habens Geistliche oder Weltliche innen, die es nicht erkauft haben, sollen einer ganzen Gemein wieder anheim fallen, und einer Gemein ziemlicher Weise frey seyn, einem jeglichen seine Nothdurft ins Haus zu brennen, umsonst lassen nehmen. Auch wenn vonnöthen seyn würde zu zimmern, auch umsonst nehmen; doch mit Wissen dehrer, so von der Gemeinde dazu erwählt worden. So aber keines vorhanden wäre, denn das, so redlich erkauft worden, soll man sich mit denen selbigen brüderlich und Christlich vergleichen. Wenn aber das Gut am Anfang aus ihnen selbst geeignet wäre worden, und nachmals verkauft worden, soll man sich vergleichen, nach Gestalt der Sachen und Erkenntnisz brüderlicher Lieb und heiliger Schrift.

VI.

Zum sechsten, ist unser harte Beschwerung der Dienste halben. welche von Tag zu Tag gemehret werden, und täglich zunehmen; begehren wir, dasz man ein ziemlich Einsehen drein thue, uns dermassen nicht so hart beschwere, sondern uns gnädig hierinnen ansehe, wie unsere Eltern gedienet haben, allein nachs Laut des Worts Gottes (Rom. 10).

VII.

Zum siebenten, dasz wir uns hinfort eine Herrschaft nicht weiter wollen lassen beschweren, sondern wie es eine Herrschaft ziemlicher Weis einem verleihet, also soll ers besitzen, laut der Vereinigung dieses Hernn und Bauren. Der Herr soll ihn nicht weiter dringen noch zwingen, mehr Dienst noch anders von ihm umsonst begehren (Luc. 3, Thessal. 6), damit der Baur solchs Gut ohn Beschwerde also ruhlich brauchen und messen möge. Ob aber des Herrn Dienste vonnöthen wären, soll ihm der Baur willig und gehorsam vor andern seyn; doch zu Stunde und Zeit, dasz dem Bauren nicht zu Nachtheil diene, und ihm um einen ziemlichen Pfenning den thun.

VIII.

Zum achten, sitzen wir beschwert, und derer viel, so Güter inne haben, dasz dieselbigen Güter die Güld nicht ertragen können, und die Bauren das ihre darauf

einbüssen und verderben, dasz die Herrschaft dieselbigen Güter ehrbare Leute besichtigen lasse, und nach der Billigkeit am Zinsegeld erschaffe, damit der Baur seine Arbeit nicht umsonst thue. Denn ein jeglicher Tagewerker ist seines Lohns würdig (Matth. 10).

IX.

Zum neunten, seyn wir beschwert der grossen Frevel, so man stets neue Satzung machet: nicht dasz man uns straft nach Gestalt der Sache, sondern zu Zeiten aus grossem Neid, und zu Zeiten aus grosser Gunst: ist unsere Meynung, uns bey alter geschriebenet Strafe zu strafen, darnach die Sach gehandelt ist, und nicht nach Gunst (Jesa. 10. Ephes. 6, Luc. 3, Jerem. 16.)

X.

Zum zehenten, seynd wir beschwert, dasz etliche haben ihnen zugeeignet Wiesen, dergleichen Aecker, die denn einer Gemeine

zugehören: dieselbigen werden wir wieder zu unsern gemeinen Händen nehmen, es sey denn Sach, dasz man redlich erkauft habe. Wenn mans aber unbilliger Weise erkauft hätte, soll man sich gütlich, brüderlich mit einander vergleichen nach Gestalt der Sache.

XI.

Zum eilften, wollen wir dem Brauch, genannt den Todfall, ganz und gar abgethan haben, den nimmer leiden, noch gestatten, dasz man Witwen, Waisen, das Ihre wider Gott und Ehren also schändlich nehmen und berauben soll, wie es an vielen Orten (mancherley Gestalt) geschehen ist, und von denen, so sie beschützen und beschirmen sollten, habben sie uns geschunden und geschabet, und wenn sie wenig Fug hätten gehabt, hätten disz gar genommen; das Gott nicht mehr haben will, sondern soll ganz ab seyn, kein Mensch nichts hinfürder schuldig seyn zu geben, weder wenig nog viel (5 Mos. 13, Matth. 8, 23, Jes. 10).

XII.

Zum zwolften, ist unser Beschlusz und endliche Meynung, wenn einer oder mehr Artikel, als hie gestellt, so dem Wort Gottes nicht gemäsz wären (als wir denn nicht vermeynen), dieselbigen Artikel, wo man uns mit dem Wort Gottes für unziemlich anzeigen, wollten wir davon abstehen, wenn mans uns mit Grund der Schrift erkläret, ob man uns schon etliche Artikel jetzt zuliesse, und hernach sich befünde, dasz unrecht wären, sollen sie von Stund ab todt und ab seyn, nichts mehr gelten. Dergleichen, ob sich in der Schrift mit der Wahrheit mehr Artikel erfünden, die wider Gott und Beschwerung des Nächsten wären, wollen wir uns auch vorbehalten und beschlossen haben, und uns in aller Christlicher Lehre üben und brauchen. Darum wir Gott den Herrn bitten wollen, der uns dasselbige geben kann, und sonst niemand.

Der Friede Christi sey mit uns allen. Amen.

Hoofdstuk VII.
Socialisme onder de Engelsche Puriteinen der zeventiende eeuw.

Het slib der Wederdooperij werd in de zestiende eeuw later gereinigd opgenomen door den vloed der Calvinisten. De kalme Luthersche stroom was daartoe buiten machte geweest. Trouwens Luther was verschrikt door een uitbarsting, die hij niet in het leven had geroepen, maar die, erfgename der veelvormige ketterij der Middeleeuwen, dadelijk toen hij sprak te voorschijn was gekomen en als loopend onkruid zich uitbreidde. De Luthersche beweging was haast een officieele beweging, zich aansluitende aan de landsvorsten en landswetten; hij zelf was de man der overheid en zijn medehelpers waren 't liefst hofpredikers. Welke band kon er dus bestaan hebben tusschen die effen Lutheranen en de geestdrijvende Wederdoopers? Maar met het Calvinisme was het anders gesteld[1]. Dat was een revolutionnaire godsdienst: het predikte verzet tegen de regeering, indien de gehoorzaamheid aan haar in strijd was met de gehoorzaamheid aan God. Overal waar een ontkennende grondstof was, daar hechtte zich die aan de bepaald ontkennende leerstellingen, welke de ééne zijde van het Calvinisme uitmaakten: wij bedoelen den oorlog, dien het verklaarde aan de bestaande Kerk, zijn afkeer van priesterschap, beeldendienst, mis, altaar en kerkfeesten. En op den grondslag van dat ontkennende, waardoor de vele ketterijen onder het volk zich aangetrokken gevoelden, werd dan door de Calvinistische godgeleerden het zeer positieve gebouw der leerstelligheid, volgens de ‘Institutio’ van Calvijn, opgebouwd: terwijl bij dat opbouwen de methode van 't recht, der wet, liefst der Romeinsche jurisprudentie, gebruikt werd, in plaats der vroeger dienst doende metaphysica[2]. Eerst toen het gebouw geheel opgetrokken, toen de elementen, die in het Calvinisme waren opgenomen, gezuiverd waren, en zóó een louteringsproces volvoerd was, verklaarde zich

1) Zie vooral Bakhuizen van den Brink in zijn noten op Motley's ‘Opkomst van de Nederlandsche Republiek,’ 1857, deel I, p. 151-153, en R. Fruin, ‘Tien jaren enz.,’ 1861, pag. 276, 277.
2) Zie ‘Ancient Law.’ By Sir H. Maine. 5th Edit. 1874, pag. 364.

ook het Calvinisme sterk tegen de Wederdoopers: gelijk bij ons te lande het Calvinisme, in haar verbeterde confessie van het jaar 1566, openlijk haar afschuw van die Wederdoopers uitsprak. Tot nog toe waren de Calvinisten door de andere partijen altijd op één lijn met deze geestdrijvers geplaatst: het was noodig nu bepaald het onderscheid te constateeren[1].

En het Calvinisme ontwikkelde zich nu in al zijn scherpte. De Luthersche kerk was in haar beste opvatting slechts een instelling tot het leeren en behouden van het geloof; de Calvinistische Kerk was een organisatie der geloovigen[2]. De Calvinisten hechtten dan ook in 't begin veel minder aan een geloofs-belijdenis dan de Lutherschen. Terwijl Luthersche theologen weldra gingen twisten over allerlei spitsvondige godgeleerdheid, vlamden de Calvinistische predikanten in onstuimigen ijver op om de geordende gemeente der geloovigen te vestigen. En alles werd in die gemeente zoo democratisch mogelijk ingericht. De Luthersche prediker ontleende zijn aanstelling of werkkring aan de overheid: de Calvinistische leeraar aan zijn gemeente. De voorlezer was dan ook bij de laatste meestal plaatsvervanger van den predikant. Geen hiërarchie hoegenaamd was er in de Calvijnsche kerkorde: van hooger of lager geplaatsten geen sprake: de wetgevende macht en het oppertoezicht werd alleen uitgeoefend door een synode, uit op gelijken rang gestelde afgevaardigden van alle gemeenten bestaande. Voorts was elke gemeente - en dit was het hoofdbeginsel der Calvinisten - een gemeente van uitverkorenen. Het was God zelf, die in zijne voorbeschikking dezen had uitgekozen, en genen had verworpen. En die aan uitverkiezing geloofde, wist, dat hij *tot iets* uitverkoren was, een roeping had, waarvoor desnoods het liefste ten offer moest gebracht worden: een roeping die hij echter zou kunnen volbrengen, wijl God de souverein was, die er hem toe riep. Men aarzelde dus niet, wikte en woog niet, maar sloeg de hand aan 't werk en arbeidde. En al die Calvinisten en hun gemeenten begonnen te arbeiden aan hetgeen zij hun taak achtten. De vertegenwoordiging van zulk een gemeente, het consistorie, werd een bepaalde macht. Terwijl de Lutherschen meestal rustige, vreedzame lieden waren, zeiden de Calvinisten de gehoorzaamheid aan den koning of vorst op, wanneer die den godsdienst vervolgde; zij wierpen dan tegen de regeering - zooals dat in ons land geschiedde - hun democratische consistoriën op. De laatste in tijds-orde was het Calvinisme, volgens de juiste uitdrukking van Bakhuizen van den Brink, de hoogste ontwikkelings-vorm van het godsdienstig staatkundig beginsel der Hervorming[3].

1) Zie R. Fruin, 'Het Voorspel van den Tachtigjarigen Oorlog.' Gids, 1860, I, p. 391.
2) Zie dat zeer goed opgemerkt door Ranke, 'Aus dem Briefwechsel Friedrich Wilhelms IV mit Bunsen', 1873, p 80.
3) Zie Bakhuizen van den Brink, 'Het Huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen'. 1853, p 115, 123 seqq. 127. Zie voorts Ranke, 'Geschichte der Päpste'. Edit. 1867, II, p. 14. 15.

Het waren de Franschen, het volk der organisatie, die dit Calvinisme hadden uitgewerkt en verbreid. In Genève was het tot een staat geworden. In de Fransche godsdienstoorlogen uitte het zich als strijdvoerende mogendheid. De mannen die het aldus rondbrachten, waren allen heftige lieden, die 't woord van Calvijn tot het hunne maakten: 'een hond blaft, als zijn meester wordt aangegrepen, en ik zou zwijgen, als ik de waarheid Gods aangerand zie!' Zij waren dan ook veel feller tegen de Catholieken dan de Lutheranen ooit bedoeld hadden. De bespraakte, vlugge, stoutmoedige, rustelooze predikers uit Frankrijk wonnen het in vele landen van de eerlijke, zwaarmoedige, spitsburgerlijke Duitschers. Zij hadden juist de eigenschappen voor het maken van propaganda. Ik noem alleen een Guy de Brès. In ons land, waar de Wederdooperij zooveel wortelen had gehad, vestigde het Calvinisme zich voor goed[1]. In Duitschland won het enkele vaste bolwerken, zelfs tegenover het Lutheranisme. De Pfalz werd weldra Calvinistisch: en van nu af aan ziet men in Duitschland een antagonisme van Saksen - dat 't middelpunt werd van 't Luther-sche geloof, 't welk op de Augsburgsche Confessie bleef steunen - en van de Pfalz, waar de Calvinisten werden geholpen, en later als geloofs-programma de Heidelbergsche Catechismus werd aangenomen. Uit dit antagonisme der Lutherschen en Calvinisten in Duitschland is veel te verklaren: het huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saksen, toen Oranje de Duitsche Hervormden in de zaak van de Nederlanden wilde betrekken: het voortgaan der tegenhervorming, wijl de twee takken der Hervorming steeds elkander bestreden: en de slimme overgang van den keurvorst van Brandenburg in 1612 tot de Calvinistische leer, omdat Saksen Luthersch bleef[2]. Doch voor goed vestigde zich het Calvinisme ook in Schotland, sinds Knox er zijn strijd met Maria Stuart voerde: het werd dáár een steile theocratie, rustende op het begrip der eeuwige verkiezing of verdoeming, zonder eenig gevoel van vreugde: en van uit Schotland begon nu de inwerking van dat Calvinisme op Engeland: het riep de Puriteinen op.

In dat Engeland was in de 16e eeuw de Hervorming op geheel eigenaardige wijze ingevoerd[3]. De koning, Hendrik VIII, had zich van Rome afgescheiden en een soort van transactie in zijn rijk tot stand gebracht tusschen de Catholieke en Protestantsche Kerk. Die transactie werd een stevige organisatie onder Elisabeth en Jacobus I. Onder den opvolger van Jacobus I, koning Karel I, die in het jaar 1625 den troon beklom, werd de transactie

1) Zie R. Fruin, 'Het Voorspel van den Tachtigjarigen Oorlog.' Gids, 1860, I, p. 374, 375, 382.
2) Zie Ranke, 'Zur Deutschen Geschichte vom Religionsfrieden bis zum dreiszigjährigen Krieg', 1869, p. 57, 62, 63, 87, 89, 128, 214.
3) Wij volgen vooral Ranke, 'Englische Geschichte, vornehmlich im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert'. Eerste editie, Band II en III.

gehandhaafd met geringe overhelling tot de Roomsch-Catholieke beginselen. Tegen die zijwaartsche wending, die buiging tot Catholieke leerstellingen en inrichting, begon zich echter meer en meer het zuiver Protestantsche element in Engeland en Schotland te verzetten. De beweging begon in het Calvinistisch Schotland, waar de Hervormde Kerk zich in de vormen van de Presbyteriaansche inrichting had gevestigd. Karel I nu wilde dáár die Presbyteriaansche inrichting wijzigen. Hij had, met, behulp van den Engelschen Arminiaansch-gezinden aartsbisschop Laud, in October 1636 een nieuwe liturgie, evenbeeld van het Engelsch 'Common-prayerbook', laten opstellen, die hij met Paschen 1637 in Schotland wilde invoeren. Het avondmaal was daarin in Lutherschen geest, niet Calvinistisch, geregeld: de autonomie der Schotsche Kerk werd voorts gebroken en de bisschoppelijke macht er gevestigd. Daartegen kwam Schotland in verzet. Het oproer begon 21 Juli 1637 in de groote kerk van St. Giles te Edinburgh: het was een wild geschreeuw, een gehuil, een tumult, een hagelbui van steenworpen, toen men de nieuwe liturgie wilde invoeren. Daar de koning van uit Londen niet toegaf, gingen nu de Calvinistische Schotten een vast verbond aan, om van hun kant ook niet af te wijken van hun kerkelijke rechten. Dit verbond is het bekende 'Covenant'. Het oorspronkelijke stuk, door de juristen Alexander Henderson en Archibald Johnson opgemaakt, was 28 Februari 1638 gereed, en werd te Edinburgh in de kerk Blackfriars, van het officieele exemplaar af, voorgelezen. Allen die het gehoord hadden, teekenden het perkamenten stuk, dat voor dit doel op een steen der begraafplaats naast de kerk was uitgespreid.

Karel I deed zijn best, de beweging in Schotland ten onder te brengen, en zond een leger derwaarts, doch ook de Schotten wapenden zich onder Alexander Lesley, die reeds onder Gustaaf Adolf voor het Protestantisme had gevochten. De legers stonden weldra tegenover elkander; de koning vermocht niet veel: een pacificatie, die van Berwick, werd 17 Juni 1639 getroffen. En de Schotten gingen thans haast hun eigen weg: zij verbonden zich met Richelieu en Frankrijk tegen alle eventualiteiten. Nu begreep Karel I doortastende maatregelen te moeten nemen. Hij had het reeds lang gedaan, wanneer hij zich niet in Engeland in groote binnenlandsche moeielijkheden had bevonden. Karel I toch had achtereenvolgens in het begin zijner regeering drie Engelsche parlementen samengeroepen: dat van 1625, dat van 1626, dat van 1627. Telkens had hij van die parlementen subsidies gevraagd, om in de buitenlandsche staatkunde een vaste positie te kunnen nemen, maar telkens hadden die parlementen, geleid door een Sir John Eliot[1)] en anderen, eerst wegneming van misbruiken geëischt. Dadelijk waren dan zulke parlementen ontbonden. Het derde en laatste echter niet, vóórdat door die vertegenwoordiging

1) Zie John Forster, 'Sir John Eliot. A biography (1590-1632)'. Edit. 1865, vol. I, p. 414 seqq.

in Juni 1627 de 'Petition of right' was vastgesteld. Doch sinds Juni 1627 had de koning geregeerd zonder Parlement. Het werd een absolute regeering, geheel en al gegrondvest op het stelsel der koninklijke praerogatieven, voorts streng Episcopaal-Anglicaansch, met overhelling tot catholieke denkbeelden. Tegen dat absolute stelsel bleven zich verzetten de mannen der oude parlementaire oppositie, als John Hampden, verbonden met de echte Protestanten, Presbyterianen en Puriteinen, die in de besluiten der Synode van Dordrecht de beste formuleering hunner begrippen zagen. Dit verzet was echter misschien te boven te komen, wanneer er maar niet hier of elders in het land feitelijke onlusten kwamen. En ziedaar: Schotland begon, na tien jaren van rust, het voorbeeld daarvan te geven. Het werd voor Karel I dus een tweevoudige questie. Schotland moest ten onder gebracht worden, vooral ter wille van Engeland maar het geld daarvoor moest uit Engeland komen, en daarvoor was een Engelsch parlement noodig.

Het werd 1640. Daar bood zich aan Karel I een kloek staatsman aan, die zich bestand achtte aan beide der questiën het hoofd te bieden. Het was Strafford. Het Engelsche Parlement werd 13 April bijeengeroepen en voor den strijd tegen Schotland werd daaraan geld gevraagd. Doch de oppositie in dat Parlement had de meerderheid, en geleid door John Pym vroeg men eerst wegruiming van alle bezwaren en misbruiken. Het bleek Strafford zeer spoedig, dat de oppositie in Engeland zich verstond met de oppositie in Schotland, en 5 Mei 1640 werd dit Parlement weder ontbonden. Nu ging Strafford den oorlog tegen Schotland voeren zonder subsidies, doch hij vorderde niet; en daarentegen won de Schotsche oppositie en het Presbyterianisme in Engeland veld: met het Schotsche leger, dat over den Tweed was getrokken, moest een wapenstilstand worden gesloten onder ratificatie van het Engelsche Parlement. Zóó moest dan toch weder het Parlement 3 November 1640 bijeenkomen. En dat Parlement, dat tot voorzitter William Lenthal kreeg, zou het 'Lange Parlement' zijn. Het begon onder leiding van Hampden en Pym[1)] alle bezwaren op te ruimen. De Presbyterianen waren nu meester. De Parlementaire Staat werd ingericht. Wij stippen slechts de handelingen en daden van dat Lange Parlement even aan. Strafford werd 10 Mei 1641 op het schavot gebracht: de legers werden beide ontbonden: de groote Remonstrantie werd 22 November 1641 vastgesteld[2)]. Een oogenblik wenschte de koning, verschrikt door dat alles, een 'coup d'état' te doen: de vijf felste leden van de oppositie in het Parlement (Hampden, Pym, Denzil Hollis[3)], Strode

1) Zie over John Pym en zijn beroemde rede: Ranke, 'Englische Geschichte'. Zweiter Band. Edit. 1860 p. 433-435.
2) Zie John Foster, 'The Debates on the Grand Remonstrance'. Edit. 1860, p. 322. Zij werd aangenomen met 159 tegen 148 stemmen.
3) Denzil Holles, een der vijf, was later de man, die in 1660 Karel II in den Haag ging afhalen, om hem als koning terug te brengen. Zie Ranke, 'Englische Geschichte', Band IV, Editie 1863, p. 119.

en Haslerig) zouden door hem in arrest worden genomen: Karel I betrad 4 Januari 1642 zelf daarvoor het Parlement. Doch dat feit trof geen doel en was slechts het signaal voor het begin van den burger-oorlog. Aan den éénen kant stond de koning met zijn Cavaliers en zijn neef, prins Rupert van de Pfalz: aan den anderen kant stond het leger van het Parlement, in vast verbond met de Schotten en onder aanvoerders als Waller en Fairfax. Na eenige dobberende veldtochten had 2 Juli 1644 de beslissende slag bij Marston-moor plaats. Koning Karel I werd geslagen. Het Presbyteriaansch-parlementaire leger behaalde een volkomen zegepraal.

Doch het waren radicale tijden; tijden, waarin men tot de consequentie der dingen durfde gaan: waarin men de beginselen fiks in de oogen durfde zien. De Presbyterianen waren bezig het Protestantisme in Engeland wat zuiverder in te richten. Weldra scheidde zich een meer doortastende linkerzijde van hen af. Dit waren de Independenten en Puriteinen. Het was een opkomende partij, al had zij nog in het Presbyteriaansche-parlementaire kamp de minderheid. Doch wat zij in getal derfde, vergoedde zij in werkkracht en geestdrift. Cromwell en zijne regimenten der Rondkoppen of ‘Ironsides’ waren het middelpunt en steunpunt der nieuwe partij. In den tweeden beslissenden slag, die 14 Juni 1645 bij Naseby tegen koning Karel en zijn Cavaliers werd geleverd, gaven de Rondkoppen van Cromwell - onder hun leus: ‘vertrouw op God en houd het kruit droog’ - de beslissing, en bezorgden zij de overwinning aan het parlement. Van nu af aan kan men zeggen, dat de eigenlijke rol der Presbyteriaansche-parlementaire partij allengs afloopt, en dat de Puriteinen op den voorgrond komen te staan. Het lot van den koning hing een oogenblik af van de questie, wie de bovenhand zouden hebben: de Presbyterianen of de Puriteinen. Milton was reeds bezig voor de laatsten zijn theorie der volks-souvereiniteit uit te werken[1]. De koning zocht eerst de ééne partij tegen de andere te gebruiken: eindelijk vond hij het 't beste zich aan de Presbyterianen, en wel aan de Schotten, over te geven, en die Schotten, zett'en hem te Newcastle gevangen. Toen besloten de leiders der Presbyterianen in het Engelsch Parlement met den koning te onderhandelen, en den Engelschen staat op de grondslagen van parlementaire vrijheid en van Presbyterianisme te grondvesten. Uit angst voor de Independenten werden zeer redelijke concessiën aan den koning aangeboden. Doch het Presbyteriaansche Parlement was reeds niet meer meester van het leger. De officieren van dat leger hadden 21 Maart 1647 een eigen manifest uitgevaardigd. In het leger was allengs meer en meer de echt Calvinistische overtuiging opgekomen, dat het door God uitverkoren was, om de zaak van het geloof en van de vrijheid tegenover den koning radicaal door te zetten: in dien zin was er reeds, afgescheiden van de bevelhebbers, een eigen bestuur in de regimenten werkzaam: dat der agitatoren.

1) Zie daarover o.a. B.C.J. Loder. ‘De leer der Volkssouvereiniteit’, 1873, p. 70 seqq.

Weldra, in Juni 1647, ontrukten de officieren den koning uit de gevangenschap van de Presbyteriaansche meerderheid van het Parlement, en namen zij hem gevangen onder hun midden. En nu begon de inwerking van het leger op het Parlement. Fairfax bracht de leden der Independenten-minderheid, die gevlucht waren, met zijn regimenten in Londen terug. De onderhandelingen met den koning werden wel niet gestaakt, Cromwell zelf weifelde een oogenblik of zijn partij zich ook met den koning kon verstaan, doch de agitatoren in het leger, 'the grandees', wezen den weg. Men zou tot het uiterste voortschrijden.

Een tweede burgeroorlog was echter eerst nog te bekampen. Ditmaal was alles gericht tegen de Independenten. De Cavaliers, de steden, de Presbyterianen, allen rezen op. De Schotten vooral sprongen nu in de bres voor de meerderheid van het Parlement. Doch Cromwell sloeg de Schotten volkomen bij Preston den 25^{en} Augustus 1648[1)]. *Het rijk der Puriteinen kon beginnen.* Het verdrag, dat het Parlement te Newport met den koning had gemaakt, en dat tot bemiddeling moest leiden, werd door het leger afgekeurd. Den 6^{en} December 1648 deden de Puriteinen hun 'coup d'état', om de meerderheid in het Parlement te verplaatsen. Toen de parlementsleden zich op dien dag naar de zittingszaal in St. Stephans-kapel begaven, zagen zij, dat de wacht der stedelijke militie vervangen was door soldaten. En terwijl de Presbyteriaansche leden de trappen wilden opstijgen, werden zij gevangen genomen. 'Op wiens gezag?' vroegen zij. De bevelvoerende kolonel Pride wees enkel op de soldaten en op de geladen geweren. Aldus werden 47 leden gevangen genomen en in het geheel 96 uitgestooten[2)]. Het overgebleven gedeelte, de partij der Independenten, ging nu als Parlement regeeren. Er was zelfs geen schijn meer van wettelijk recht. Het idee der volks-souvereiniteit vestigde zich. En de vertegenwoordiger van het 'droit divin' werd 27 Januari 1649 onthoofd[3)].

Doch zoodra zich die orde van zaken, onder het nu verminkte Lange Parlement, had bevestigd: zoodra het Parlement het huis der Lords had afgeschaft, het nieuwe zegel had aangenomen, den voortgang der rechtspleging met behulp van Bulstrode Whitelocke had geregeld, en een Raad van State had gekozen, ontstonden

1) Hier, onder de Schotten dier dagen, ontstond het partijwoord: Whig.

2) Deze allen, voorzoover zij later te vinden waren, werden 21 Februari 1660 door Monk weder als Rump-parlement opgeroepen en verzameld. Zie Ranke, 'Englische Geschichte', Band IV, Edit. 1863, p. 99.

3) Zie de dramatische voorstelling van het proces bij Guizot, 'Histoire de la Révolution d'Angleterre depuis l'avènement de Charles I jusqu'à sa mort'. Edition 1850, I, p. 505-513. De koningin hoorde de tijding van den dood des konings, terwijl zij in Parijs was opgesloten gedurende den eersten oorlog van de Fronde. Zie de Retz, 'Mémoires', Edition 1866, I, p. 320.

in de nu heerschende partij een meer conservatieve fractie, een centrum en een linkerzijde. En voor die linkerzijde was al hetgeen de anderen deden niet genoeg. Zij verzette zich vooral tegen het parlementslid Harry Vane, die nog een soort van rechts-continuïteit in de Britsche staats-inrichtingen wilde behouden, en zij begon zelfs te morren tegen generaal Cromwell, die toch altijd, al ging hij veel verder dan Harry Vane, de man der orde en van het gezag bleef. De mannen der linkerzijde noemden zich 'the godlies', en hun getal was betrekkelijk zeer klein in het Parlement, doch des te grooter in het leger en daarbuiten. Voorzoover zij in het leger toch altijd met Cromwell wilden samenwerken, werden de aanhangers dier linkerzijde geleid door kolonel Ireton, Cromwell's schoonzoon, en vooral door kolonel Harrison. De laatste bleef altijd de vriend van Cromwell. Hij was een opgewonden, welsprekende, enthousiaste man; hij wenschte slechts, dat men doortastender alles zou hervormen, en wilde Cromwell overreden dien weg in te slaan: hij ried hem, zich desnoods niet aan het Parlement te storen, het te ontbinden, en aan het hoofd van het leger alles te leiden. Hij bleef echter binnen zekere perken. Doch, waar hij nog gematigd was, stond een ander der officieren, luitenant-kolonel John Lilburne, heftig op. Dit was de meest turbulente man in dat stormachtig tijdvak. Geboren in 1615 te Greenwich bij Londen uit een Durhamsche familie, was hij jong in het gild der Londensche koopmans-leerlingen gekomen. Doch met hart en ziel had hij in den religieus-politieken strijd zich geworpen. Pamfletten daarover door hem geschreven bezorgden hem gevangenisstraf, die hij eerst door een vlucht naar Holland trachtte te ontwijken: teruggekomen was hij echter dadelijk in hechtenis gezet. In 1641 was hij weder vrij en vestigde hij zich als brouwer. Doch reeds in het volgende jaar bekwam hij een commando in het Parlements-leger. Bij een gevecht gevangen genomen, werd hij September 1643 uitgewisseld. Toen trad hij op als majoor der ruiterij, om in 't volgende jaar weder in 't burgerlijk leven te komen. Zóó veranderde hij telkens van loopbaan. Eén ding stond echter vast, dat hij herhaaldelijk wegens zijn heftige pamfletten in de gevangenis kwam. In 1648 was hij echter vrij en weder in 't leger. Hij nu wilde een beweging in het leven roepen, om den geheelen Engelschen Staat en Maatschappij te vervormen naar godsdienstige beginselen, zooals de letter der Heilige Schrift die had geopenbaard. De geestelijke heeren, die in Cromwell's omgeving den toon gaven, gingen hem lang niet ver genoeg: hij bestempelde die 'divines' met den naam van 'dry-vines': dorre wijnstokken. En zijn eigen verfrisschenden, dronkenmakenden wijn goot hij uit in nieuwe pamfletten, waarvan de titels al aangaven wat de inhoud bevatte. Wij noemen alleen het libel, dat 26 Februari 1649 uitkwam:'De nieuwe ketens van Engeland ontdekt'[1]. Zulke denkbeelden werkten dan in het

1) Zie ook Guizot, 'Histoire de la République d'Angleterre et de Cromwell (1649-1658)'. Edit. 1854, I, p. 38. De ideeën van Lilburne waren verwant aan die van Richard Overton en van Walvijn, soms zelfs aan die van Hartlib.

leger. Reeds in November 1647 hadden Cromwell en de andere generaals er orde op gesteld, en een soldaat Arnold laten fusilleeren. Doch die ideeën bleven voortgisten: men sprak weder over een practisch te verwerkelijken duizendjarig rijk. En Lilburne deinsde voor niets terug. Eens, toen men hem tegenwierp, dat hij alles gelijk zocht te maken, en dat dit ook op de bezittingen zou worden toegepast, antwoordde hij, dat een vertegenwoordiging van het volk, zelfs wanneer zij 't wilde, dit nog niet zou kunnen besluiten: het zou slechts mogelijk zijn, wanneer allen en een ieder het daarmede ééns waren: *wenschelijk scheen het hem zeker toe*. En zulke denkbeelden van Lilburne waren des te ingrijpender en van te meer beteekenis, omdat onder het volk zelf die begrippen een socialistische kleur verkregen, en zich op socialistische wijze poogden te uiten.

Wij zijn hier gekomen tot de beweging der Levellers.

Het was niet te verwonderen, dat onder het volk verwachtingen van geheel nieuwe zaken waren ontstaan. Op het nieuwe zegel, door het Parlement nu ingevoerd, stond uitdrukkelijk het randschrift: 'In het eerste jaar der vrijheid, hersteld door Gods zegen, 1648.' Welnu, enkelen wilden dit nieuwe jaar der vrijheid gaan verwezenlijken. Op een Zondag van April in het jaar 1649 had in Surrey - het graafschap beneden Londen, niet ver van Kent en Essex, waar Wat Tyler's beweging drie eeuwen vroeger ontstond; een graafschap, waar bovendien de mark of gemeenschap der velden duidelijke sporen heeft achtergelaten[1] - een opmerkelijk feit plaats. Dicht bij Cobham, op eenige hoogten die tot den gemeentegrond behoorden, op St. George's Hill, kwamen een dertigtal personen bijéén. Zij begonnen den grond, die braak lag, te spitten en boonen en wortelen er te zaaien.[2]. Zij gehoorzaamden aan twee leiders, aan zekeren William Everard vroeger in 't leger, nu, naar zijn zeggen, een profeet, en aan Gerard Winstanley. Zij zeiden, dat zij weldra wel 4000 man sterk zouden zijn. Zij noodigden een ieder uit om hen te helpen, en beloofden aan ieder eten, drinken en kleederen. Zij schenen te dreigen, alle omheiningen en staketels der parken neêr te werpen, en alles voor iedereen open te stellen. De bezitters in de buurt meenden te verstaan, dat deze lieden hen spoedig zouden noodzaken, ook op de hoogten te komen om dáár te werken.

1) Zie Sir Henry Maine, 'Village Communities in the East and West', 2d Edit. 1872, p. 88 en 89.
2) Zie Carlyle, 'Oliver Cromwell's Letters and Speeches'. Wij gebruiken een Amerikaansche uitgave, 1856, I, p. 357 en 358. Vergelijk het boek van Hermann Weingarten, 'Die Revolutionskirchen Englands', 1868, en raadpleeg het boek van G.P. Gooch 'The History of English democratic ideas in the 17th Century', Cambridge 1898.

Doch die bewoners der naburige erven kwamen nu, nadat men de vreemde indringers een week aan het werk had gezien, te zamen en begonnen zich tegen hen te verzetten; voorts renden twee ruiterbenden van Fairfax er op in en joegen ze weg. De verdrevenen beklaagden zich echter luide over zulk eene behandeling, en riepen een ieder tot getuige of dit eerlijk en recht was.

Weinige dagen later, den 20sten April 1649, kwamen Everard en Winstanley vóór generaal Fairfax, en gaven zij een lange verklaring en rechtvaardiging van hun gedrag. Everard zeide, dat hij behoorde tot het ras der Joden, zooals de meesten, die Saksers en anders genoemd werden, in waarheid waren: hij zette verder uitéén, dat alle vrijheden van het volk verloren waren door de komst van Willem den Veroveraar, en dat, sinds dien langen tijd, het volk van God geleefd had onder een dwingelandij en verdrukking, veel zwaarder dan die de voorvaderen onder de Egyptenaars geleden hadden. Maar de tijd der bevrijding was nu ophanden. De Normandische verovering zou worden te-niet gedaan. God zou zijn volk uit de slavernij verlossen, en het in vrijheid 'herstellen', om de vruchten en zegeningen der aarde te genieten. Onlangs was dan ook aan hem, Everard, een verschijning te beurt gevallen, welk visioen hem had bevolen, op te staan en de aarde te spitten en te beploegen en de vruchten daarvan te oogsten. Hij was dus tot die daad op Hooger bevel overgegaan. Zijn bedoeling en die zijner vrienden was de schepping tot haar vroegeren toestand te herstellen en terug te brengen (te restitueeren). Evenals God beloofd had, om het naakte land vruchtbaar te maken, zoo was dit, wat zij nu deden, een herstelling en weder-invoering van de oude 'gemeenschap', om de vruchten der aarde te genieten, en die onder de armen en behoeftigen te verdeelen, de hongerigen te voeden, en de naakten te kleeden. Hun bedoeling was niet, om zich voorhands te bemoeien met het eigendom van anderen, of de omheining en palen der parken te breken - wat men ook daarvan mocht verhalen - maar alléén, om zich in te laten met dat wat nog gemeenschappelijk en onbeploegd land was, en het vruchtbaar te maken ten nutte van alle menschen. Voor zulke gronden mocht geen verdere afrastering plaats hebben. Wat zij echter deden was slechts een begin. Want de dag zou weldra verrijzen, wanneer alle menschen van-zelven vrijwillig er toe zouden komen, hunne landen en bezittingen uit hun handen te geven, en zich volledig te onderwerpen aan deze 'communauteit' der goederen.

Dit dan waren de beginselen en overtuigingen van Everard en Winstanley,[1)] en zij voegden er nog bij, dat zij voor al degenen,

1) Zie over Winstanley L.H. Berens 'The Social Problem in the Days of the Commonwealth or the creed of the Levellers'. In 1906 geeft Berens een boek uit 'The Diggers Movement'. Vergelijk overigens Morrison Davidson 'Precursors of Henry George', 1900, pag. 72 seqq.

die bij hen zouden willen komen en met hen zouden willen arbeiden, eten en drinken en kleederen zouden hebben; dat is, al wat noodig is voor 's menschen leven. Wat geld betreft, dat was niet langer noodig, en van kleederen moest men slechts zooveel hebben om de naaktheid te bedekken. Voor het overige zouden zij zich zelven niet met de wapenen verdedigen, maar zouden zij zich aan het gezag onderwerpen en wachten, totdat de beloofde gelegenheid zich zou voordoen, welk tijdstip niet ver meer af was. Gelijk hun voorvaderen in tenten leefden, zóó zou het ook aan hun toestand voegen daarin weder te huizen. - Terwijl zij voor den generaal stonden, hielden zij hun hoed op 't hoofd, en op de vraag naar de reden daarvan, zeiden zij: ‘omdat de generaal slechts een medeschepsel van ons is.’ Toen men hun vroeg naar de meening van het gezegde: Eere te geven wien men eere schuldig was: antwoordden zij: ‘Houdt uw mond, gij die zulk een vraag doet.’

Intusschen had hun in Surrey gepleegde daad indruk gemaakt. Het volk begon naar hen te zien en noemde hen de spitters: ‘the diggers’. Zij namen dat woord op en zongen nu, symbolisch van zich zelven en hun eischen, een dreunend lied:

You noble Diggers all, stand up now, stand up now!
The waste land to maintain, seing Cavaliers by name
Your digging does disdaine, and persons all defame:
Stand up now, diggers all!

With spades and hoes, and plowes, stand up now, stand up now!
Your freedom to uphold, seing Cavaliers are bold
To kill you if they could, and rights from you to hold:
Stand up now, diggers all!

zoo ging het voort verwijtend tegen alle standen:

The Gentry is all round, on each side they are found:
Their wisdom is profound, to cheat us from the ground....

The Clergy they come in, and say 't is a sin
That we should now begin, our freedom for to win....

en altijd werd elk couplet dan besloten en bezegeld met het krachtig herhaalde referein: ‘Staat op nu, al gij spitters.’ Totdat aan het slot van het lied een beroep werd gedaan op het beginsel der Liefde, dat zij, de Levellers, in de eerste plaats moesten toepassen:

To conquer then by love, come in now, come in now!
To conquer then by love, at it does you behove;
For He is king above, no power is like to love:
Glory hear diggers all![1)]

1) Zie over dit en andere communistische liederen dier dagen ‘Die Geschichte des Socialismus in Einzeldarstellungen von E. Bernstein etc.’ Band I. Theil II. 1895, p. 595/597.

In verdere stukken van hen uitgaande - een appèl aan 't Parlement, onderteekend door Gerard Winstanley, John Barker, en Thomas Star. en een brief aan Fairfax[1] - werden nog nader hun denkbeelden uitééngezet. Zij vorderden enkel - zeiden zij - de gemeenschappelijke landen (marken) en woeste gronden: maar zij wilden dat niet-omheinde land niet weder tot privaateigendom maken en verdeelen: neen, dat denkbeeld wordt geheel en al door hen verworpen: de aarde is voor allen geschapen: het land, dat men koopt en verkoopt, behoort elken derde evenzoo goed als den kooper en verkooper, en wie het heeft, handhaaft zijn bezit alleen door het zwaard. Het land, dat men nu bebouwen en vruchtbaar wil maken, moet dus gemeenschappelijk blijven, zooals alle vrucht, die het land voortbrengt: want de aarde is door den Schepper tot de groote schatkamer van aller onderhoud bestemd, voor den één zoo goed als voor den ander, zonder aanzien des persoons. De grond is voor allen. Pacht van grond mocht niet worden toegelaten ('no rent'). Bij hen zou van koop en verkoop, met al de wetten, die daarmede samenhingen, geen sprake zijn. Zij motiveerden dit alles met religieuse beschouwingen. Zoo als in ieder gemoed, zoo streden ook, volgens hen, op aarde liefde en zelfzucht tegen elkander. Het was de kamp van het lam en van den draak: tusschen die twee moest ieder kiezen: zij en hun omgeving waren vast besloten den Geest te eeren, van wien zij afstamden, den Vader, en hunne Moeder, de aarde: deze laatste zouden zij vrij maken van de dienstbaarheid en van de banden, waarin men de schepping geboeid had. God had overigens het menschengeslacht tot heer en meester der aarde en der dieren van het veld gezet, maar had niet dézen tot heeren en génen tot slaven verordend. Dit was de oorzaak geweest van den twist tusschen Caïn en Abel: maar Abel moest niet altijd neêrgeveld worden. En de Levellers gingen nog verder. Zij wilden zelfs niet bij uitsluiting verwezen worden tot plaatsen der Heilige Schrift, die over dit onderwerp handelden, maar zij beriepen zich op het Woord Gods, dat in den beginne was, en dat in de harten der menschen leeft, door hetwelk zoowel de mensch als de wet der schepping is gemaakt; een wet, waartoe de schepping moest worden teruggebracht[2].

Iets later - in de jaren 1651 en 1652 - heeft Gerard Winstanley een samenstel van eischen der Levellers, gegrondvest op de stelling, dat de ware vrijheid ligt in het vrije genot der aarde, weêrgegeven in een soort van programma-geschrift, waaraan hij den titel gaf van 'The Law of Freedom in a Platform or true Magistracy restored'[3].

1) Zie Ranke, 'Englische Geschichte,' III, 1861, p. 329, 330.
2) Zie over het woord 'levelling' zelf de fijne opmerkingen bij Sir Henry Maine, 'Ancient Law,' Edit. 1874, pag. 59.
3) Zie uitvoerig daarover 'Die Geschichte des Socialismus in Einzeldarstellungen von E. Bernstein etc.' Bd. I, Theil II, 1895, p. 594-608.

De flacon, gevuld met allerlei bedwelmende essenties, werd dus weder opengemaakt, en het vocht werd in ruime scheuten naar alle kanten gesprenkeld! - De 'restitutie' der Wederdoopers deed vooral goeden dienst - En de denkbeelden over het eigendom, die de Levellers uitspraken, waren in die dagen zeer gangbaar. Een blad 'The Moderate', toen zeer verspreid - het bestond van Juli 1648 tot September 1649 - behandelde den 31en Juli 1649[1)] een aan de Schotsche grens voorgevallen rooverij: nadat het blad had opgemerkt, hoe beklagenswaardig het was, dat de zorg voor de levensbehoeften de menschen wederspannig aan de wet maakte en in levensgevaar bracht, sprak de schrijver het uit, dat het eigendom de eerste oorzaak van iedere zonde was, en dat, nu de tiran was onthoofd, de leden van 't volk ook werkelijk recht hadden, om te mogen verwachten, dat het goede hieruit voor hen zou voortvloeien[2)].

Het was genoeg bekend, dat zulke denkbeelden nu door enkelen van het leger zeer sterk werden gedeeld. Trouwens Lilburne, al ging hij zoover niet, had denkbeelden geuit, die daaraan verwant waren. Hij was nu, na het schrijven van een nieuw pamflet, weder (sinds 25 Maart 1649) in den Tower gezet. En de generaals Fairfax en Cromwell zouden zorgen, dat zulke ideeën onder de andere officieren en soldaten niet de overhand kregen. Cromwell vooral had als het ware het instinct der macht, en hij zag in, dat met zulke denkbeelden alles gedesorganiseerd zou worden en op losse schroeven zou komen te staan. Met al zijn felheid ging hij dus te werk tegen enkele der agitatoren, die deze denkbeelden aankleefden. - Het kwam tot een eerste botsing, toen enkele regimenten het bevel om naar Ierland te gaan niet wilden volgen, vóórdat volkomen recht was gedaan aan de volkswenschen, en andere corpsen zelfs Londen niet wilden verlaten. Den 26en April 1649 begon in het regiment van Whalley, dat niet eens naar Ierland behoefde te gaan, oproer. Fairfax en Cromwell waren dadelijk bij de hand; zij vormden een krijgsraad en één uit den troep, Robert Lockyer, overigens een braaf, godsdienstig jonkman van 23 jaar, die reeds zeven jaren gediend had in de oorlogen van het parlement, werd bij het kerkhof der St. Paul's kathedraal gefusilleerd. Het volk was verontwaardigd, jammerde luide, werd meester van zijn lijk, en begroef het met veel staatsie. Zij, die aan de be grafenis meêdeden, werden wederom Levellers genoemd. Die Levellers droegen een kenteeken van zee-groene kleur aan hun hoed: veel soldaten werden met zulke kleuren gezien. - In het

1) Zie het citaat bij Ranke 'Englische Geschichte,' 1861, III, p. 331.
2) Wij wijzen er slechts op - wij komen er later op terug - dat in Frankrijk in die dagen zulke denkbeelden ook gangbaar waren. Het was de tijd der Fronde, waarin alles op lossen voet stond, en waarin Pascal in zijn 'Pensées' (omstreeks 1657) schreef: 'ce chien est à moi, disoient ces pauvres enfants, c'est là ma place au soleil. Voilà le commencement et l'image de l'usurpation de toute la terre.'

begin van Mei 1649 zou het weder in het leger (nu in de provincie) tot een uitbarsting komen. In Oxfordshire[1)] stond te Banbury een kapitein Thompson op, aan het hoofd van een tweehonderdtal manschappen. Hij was opgewonden door de pamfletten van Lilburne en vorderde wraak ook over den moord aan Arnold en Lockyer bedreven. Die troep van Thompson werd echter spoedig door den kolonel van het regiment op de vlucht geslagen, en hij zelf met eenige weinigen zwierf rond. Uit Gloucestershire daagde intusschen voor hem hulp op: een jonger broeder van den kapitein, de vaandrig Thompson, kwam ook bij hem: de bende scheen aan te groeien: mannen uit de regimenten van Scroope, Ireton, Harrison en Skippon voegden zich daarbij. Doch Fairfax en Cromwell waakten. Zij togen uit tegen de oproerigen. Te Burford werd de vaandrig Thompson met de zijnen gegrepen, voor een krijgsraad gebracht en gefusilleerd: allen stierven zoo manmoedig als het Puriteinen voegde. De kapitein Thompson dwaalde nog met zijn manschappen in Northamptonshire: hij vluchtte in een bosch, doch werd achterhaald: duur verkocht hij zijn leven met zijn degen, totdat een schot hem afmaakte[2)].

Zóó werden de Levellers verpletterd. De naam alleen bleef nog lang bestaan. Cromwell gebruikte hem als scheldnaam tegen hen, die het niet met hem ééns waren. Hobbes smeedde uit afschrik van die Levellers zijn ijzeren systeem, en construeerde tegen hen zijn alles-bedwingenden Staat.

Doch was ook de geheel en al socialistische richting onder de Puriteinen nu voorloopig ten onder gebracht, de ultra-richting, die verder wilde gaan dan Cromwell, bleef wakker. Vooral in het leger bleven de uiterste meeningen gisten en woelen. En alle fanatieke elementen en groepeeringen hadden in de jaren 1652 en 1653 de gewoonte, om zich in petities tot het Lange Parlement te wenden[3)]. Het waren verzoekschriften van allerlei aard, doch die altijd hierop neêrkwamen, dat men bezwaren had tegen het conservatisme der Independenten. Men beklaagde zich over het voortbestaan der wreede wetten, waardoor de arme lieden in de gevangenis waren gebracht en dáár zoo hard werden behandeld. Voor de rijken, zeide men, was de gevangenis een toevluchtsoord: voor de arme lieden, die niet in staat waren de rechters of de cipiers om te koopen, een plaats der marteling: op alle wetten was, vervolgde men, nog het merkteeken der Normandische heerschappij ingeprent. - Dan kwam een petitie uit de graafschappen, waarin men zich over den druk der accijnsen en der grondbe-

1) Wellicht mag hierbij opgemerkt worden, dat in Oxfordshire ook zeer lang de overblijfselen der gemeenschappelijke velden bleven bestaan. Zie Maine, 'Village communities', Edit. 1872, p. 89.
2) Zie Clarendon, 'The History of the Rebellion and Civil Wars in England'. Edit. Oxford, 1704, folio. Vol. III, p. 281.
3) Zie die petities bij Ranke, 'Englische Geschichte', II, Edit. 1861 p. 398 en 399.

lasting, vooral echter over het aantal, de aanmatiging en de geldzucht der rechtsgeleerden en van hun klerken beklaagde. Men kwam daarbij op tegen den onverdragelijken last der tienden, die slechts ten bate van het pausdom waren ingevoerd, en die aan het volk de vruchten van het land ontnamen en het tot slaven maakten. Cromwell en zijn officieren werden opgeroepen, om, daar God hun het zwaard niet te-vergeefs had gegeven, bij het Parlement de bevrijding der onderdrukten te verwerven. - Daarop volgde een andere petitie uit het Noorden, waarin men de woorden las, dat men toch zorgen moest, dat het recht niet te koop was: het recht moest zijn als een rivier, waaruit de armste man teugen kon scheppen, en wier wateren door den rijkste niet naar een andere richting konden worden afgeleid. - Een petitie van Juni 1652 wilde eindelijk, dat de erfopvolging bij eerstgeboorte, als een overblijfsel der Normandische heerschappij, afgeschaft werd.

Al zulke plannen tot radicale verandering vonden bij het leger een gewillig oor. Het Parlement was juist bezig om, onder de leiding van den schranderen Harry Vane, een ontwerp van constitutie voor het republikeinsche Engeland vast te stellen. De ééne kunstig gemaakte bepaling volgde op de andere. Want de Vergadering had zeer veel moeite, de bestaande feiten door staatsrechtelijke vormen in het juiste evenwicht te houden. Doch terwijl de rechtsgeleerden en politieke hoofden der Kamer aldus bezig waren aan een ingewikkeld weefsel te weven, had het leger gansch andere plannen. Het zag op tot Cromwell. Er waren in dat leger nu twee scherp geteekende groepen. Het ééne deel onder generaal Lambert wilde, dat Cromwell aan al het gebeuzel van het Parlement een einde zou maken, en dat hij voortaan zelf in zijn persoon voor Engeland het burgerlijk gezag en de burgerlijke regeering zou uitmaken. Lambert was een militair in zijn hart, een man van den degen, die niet begreep, waarom de scheiding tusschen militaire en burgerlijke overheid zou blijven bestaan. Een ander deel van het leger rangschikte zich meer tot de ideeën van generaal Harrison, die ook aan het voortbestaan van het tegenwoordige Lange Parlement een einde wilde maken, doch die dat Huis wilde vervangen door een meer radicaal vooruitstrevend Parlement. Harrison zelf was met al zijn vurig enthousiasme meer en meer verward geraakt in denkbeelden van het naderend duizendjarig rijk: hij en zijne vrienden werden Anabaptisten geheeten.

Cromwell deed in April 1653 wat het leger wilde. Hij joeg het Lange Parlement, dat reeds in ledental zoo gedund was, uit elkander. Volgens zijn uitdrukking, sloeg hij met zijn degen den draad door - 'the everlasting thread' - waaraan het Parlement zonder ophouden scheen te spinnen. Hij had thans de keus tusschen de denkbeelden van Lambert of van Harrison: òf alléén meester te zijn, òf een meer radicaal godsdienstig parlement samen te roepen. Hij koos het laatste. Hij vormde een nieuwe burgelijke autoriteit, en wèl uit de 'godlies', uit de sterkste fanatieke elementen.

Dit quasi-parlement werd door den Raad der officieren uit voordrachten der Separatistische confederatiën benoemd. In het geheel

werden 144 leden aldus aangewezen, waarvan 6 uit Ierland en 5 uit Schotland. Het waren de fijnsten der fijnen. Doch ook uiterst geschikte mannen waren er onder: wij noemen bij voorbeeld Robert Blake en dan Ashley Cooper *(qui depuis!)*, die later onder Karel II lid van het Cabal-ministerie zou worden, en nog later als graaf Shaftesbury de grondlegger van de politiek der Whigs zou zijn. De heerschende toon was in dat Parlement die van 't uiterste Puritanisme, zóó zelfs, dat de tale Kanaäns de gewone spreekwijze vormde. Naar een der 7 leden, die voor Londen zaten, den lederkooper uit Fleet Street, Praise-God Barebone - hij heette later Barbon en was de vader van den bekenden economist Nicolaas Barbon - wordt dan ook dat Parlement in de geschiedenis steeds genoemd. Het kwam den 4^{den} Juli 1653 bij elkander, en heeft slechts tot December 1653 zijn zittingen gehouden. Doch in die korte spanne tijds heeft het gepoogd, de toestanden in Engeland waarachtig radicaal godsdienstig te vervormen, en zijn in het midden dier vergadering denkbeelden op den voorgrond gesteld, die soms in de verte aan die der Levellers doen denken, doch in allen geval verbazend merkwaardig zijn[1)]. Gaan wij enkele van die pogingen na. - Allereerst ging dat Parlement de rechtspleging veranderen. Het Engelsche recht verdeelt zich in twee takken, in het strenge recht (law) en in uitspraken der billijkheid (equity), welke laatste in de 'Court of Chancery', het gerechtshof van den Lord-kanselier, een orgaan moeten vinden. Dat hof van den kanselier was echter geheel ontaard: de gedingen duurden er eindeloos lang: de proces-gang vóór dat hof was te vergelijken met het dicht in elkander warren van een kluwen garen. Het Parlement begreep, dat op een andere wijze voor de billijkheid moest worden gezorgd, en hief 'the Court of Chancery' op. En ook in de afdeeling van het strenge recht meende het Parlement veranderingen te moeten aanbrengen. Die Engelsche wetten waren bijna niet te vinden, luidden zoo weinig eenvoudig, en streden dan nog zoo dikwijls tegen elkander. Vooral het strafrecht scheen zonderling. Die iemand bestal werd ter dood veroordeeld; die aan iemand het leven ontnam kon vrijkomen. Het Parlement wilde een Code van wetten doen ontwerpen in de Engelsche taal, kort, bondig en verstaanbaar, zooals zulk een wetboek in de kolonie Nieuw-Engeland gold. - Voorts ging van het Parlement een verordening uit over de straffen wegens schulden, en wel met het gevolg, dat meer dan honderd arme insolventen werden vrijgesteld: dan kwam een vaststelling der gerechtskosten, welk tarief zoo laag was, dat alle procureurs en deurwaarders er later schande van spraken. - En de hervormingen van het Parlement kregen hoe langer hoe meer een

1) Zie daarover vooral Ranke, 'Englische Geschichte', III, 1861 p. 414-431; - Carlyle, 'Cromwell', 1856, II, p. 52, 58, 61; - en Guizot, 'Histoire de la République d'Angleterre et de Cromwell', 1854, tome II, p. 21-35.

bijna moderne tint. Trouwens (Ranke erkent 't) het Calvinisme is uit den aard der zaak radicaal. Zoo beschouwde het Parlement Barebone van 1653 het huwelijk geheel en al als een burgerlijk contract[1]. De vrederechter zou man en vrouw op de eenvoudigste wijze elkander, in het bijzijn van den alom-tegenwoordigen God, ten huwelijk geven. Milton had het dan ook reeds uitééngezet, hoe bij 't huwelijk van sacrament geen sprake mocht zijn: het bijzijn der geestelijkheid bij een huwelijk was een misbruik, het huwelijk behoefde even zoo weinig een priesterlijke inzegening als alle andere handelingen van het burgerlijk leven, die ook alleen ter eere van God moesten volbracht worden. In het algemeen hechtte dat Parlement niet aan den voorrang van een geestelijken stand: de noodzakelijkheid van zulk een stand viel bijna weg. Voorts zette dat Parlement de zwaarst mogelijke straffen op het duel. Het doen van een eed, bij het ontvangen van een leen of bij het intreden in een corporatie, bij voorbeeld in de universiteiten, werd volstrekt verworpen. Het parlement erkende slechts één eed, dien aan de Republiek. Het patronaats-recht, waardoor het begeven van kerkelijke ambten als een bezit werd beschouwd, moest vervallen. En eindelijk drong het Parlement vooral aan op afschaffing der tienden: de tienden waren een instelling van het Oude Testament, die door het Evangelie was opgeheven, en slechts door de hebzucht der catholieke geestelijkheid in Engeland was ingevoerd. Bij het behandelen van deze wet, die de tienden af zou schaffen, wenschte men dus vooral het onderhoud der geestelijken van die tienden los te maken, en men wil dit nu vaststellen, zonder daarop te letten of verkregen rechten door zulke besluiten werden geschonden. Zulke verkregen rechten werden met een pennestreek vernietigd.

Aldus schreed het Parlement voort. Doch het stond weldra geïsoleerd. Het publiek volgde het niet. De gezeten burgers meenden in dat Parlement een nieuwe vergadering van Levellers te zien. Er kwam een agitatie in het land, nu de regelen der maatschappelijke orde zóó werden vervormd. Inderdaad was dat Parlement dan ook een naar de tijdsomstandigheden vervormde gematigde Anabaptistìsche partij, gelijk de leden zich dikwijls Anabaptisten noemden. Doch enkele leden droegen nog een anderen naam, en het was die naam, welke vooral de natie deed ontstellen. Dicht bij de Stevens-kapel, waar het Parlement vergaderde, was in het huis der Blackfriars een zaal, waar een club haar zittingen hield, die onder haar leden menig Parlementslid telde. Daar kwamen namelijk de m a n n e n d e r V i j f d e M o n a r c h i e te zamen. Deze mannen gingen in hun beschouwingen weder uit van de profetieën in het boek van Daniël (II vers 44 en VII vers 18, 22 en 27) vervat. Volgens hen was de aarde ten erfdeel gegeven aan de Heiligen, die nu een nieuwe heerschappij zouden grond-

1) Ook de meer gematigde Selden (die in 1654 stierf) leerde dit: zie ‘The table-talk of John Selden’, Edit. Irving, 1854, p. 110 en 111.

vesten. De groote instellingen van Staat en Kerk waren uitingen van een vervlogen tijdperk, dat der Vierde Monarchie, dat derhalve in al zijn sporen en overblijfsels moest worden verdelgd. En door het vormen der gemeente der Heiligen kon zooveel vervallen. Als voorbereiding tot den dienst van het Goddelijk woord, had, bijvoorbeeld, een opleiding op de universiteiten geen de minste waarde. Juist de Clerus en de doctoren der Protestantsche Kerk waren de voormuren van het Babylon, welke allereerst moesten worden omgestort. De wereldlijke autoriteit berustte slechts op de mate van Goddelijke genade, die men deelachtig was. Alles, wat men kunst, wetenschap, praktijk of ondervinding heette, trad in 't niet tegenover wat zij ingeving of wel 'de Geest' noemden: slechts die den Geest had, kon regeeren. Alle handelingen werden religie. Niet zij zelven spraken, maar God door hen.

De mannen nu der Vijfde Monarchie hadden grooten invloed op de beraadslaging van het kleine Parlement. Men bevond zich onder hen op de wegen der Munstersche Wederdoopers. Het scheen de vraag, of Cromwell zulk een Anabaptistisch-democratische partij zou willen leiden. Het was een kritiek oogenblik voor den Engelschen staat. Lilburne, die in 1652 naar Holland was gevlucht, was uit zijn verbanning teruggekomen, en dreef van zijn kant de zaken mede tot het uiterste. Werkelijk sprak men reeds van het vestigen van de Monarchie der Heiligen. Van het leger wilde men dan niet weten: de soldaten waren - in deze opvatting - de Janitsaren van het Babylon, dat men moest verdelgen. Doch, toen men nu aan enkele punten van dat leger begon te tornen, werd Cromwell geheel wakker. Hij wilde niet de Jan van Leiden van een dergelijk rijk wezen. Hij wenschte niet de wegen van Lilburne op te gaan. Hij liet dien geestdrijver weder gevangen zetten. Zijn mond sprak het 'halt' uit. En tegenover zijn machts-uitspraak, tegenover zijn rotsachtige onverzettelijkheid, kon het Parlement Praise-God Barebone niets uitrichten. Het ontbond zich zelf. En Cromwell, om voor goed aan al deze uiterste richtingen een einde te maken, volgde nu den raad van generaal Lambert, en maakte in December 1653 zich zelven tot Protector van Engeland, gaf zich zelven ook de bnrgerlijke autoriteit.

Zoolang de sterke arm van Cromwell, van December 1653 tot September 1658, den Engelschen staat te zamen hield, durfde niemand zich nu verder verzetten. Slechts bedreigden den Protector van tijd tot tijd moord-aanslagen van vroegere Levellers; aanslagen die hem echter niet deerden.[1)] Steunende op de krachtige klasse der onafhankelijke boeren, der Yeomanry; een klasse, die in het midden der 18e eeuw in Engeland zou verdwijnen, wist Cromwell geheel de lagere volksmassa op te heffen uit de degra-

1) Bekend zijn zóó de aanslagen tegen Cromwell van Miles Sindercomb den 8 Januari 1657: van Sexby in Januari 1658. Ook Venner deed in April 1657 een poging tegen hem.

datie, waarin zij onder de Tudors en Stuarts gezonken was. Hij gaf aan het geheel een gezond leven[1]. Doch na zijn dood verhieven zich weder de geestdrijvers onder de Puriteinen. Ditmaal klemden zij zich vast aan Cromwell's schoonzoon Fleedwood, en aan zijn zwager Desborough. Zij werkten wel niets positiefs uit, doch wisten het protectoraat van Richard Cromwell te doen mislukken. Sinds verliepen echter alle bewegingen: er was geen ware kracht meer daarin: het bleven slechts aanloopen.

Slechts ééns is nog een gewelddadige poging gedaan in den geest der Levellers. Het was in 1661. Koning Karel II was op den troon hersteld, en richtte het oude monarchale Engeland weder op. De leiders der republiek, voorzooverre zij nog leefden, werden gestraft. Harrison en Harry Vane vonden den dood op het schavot: generaal Lambert werd mede ter dood veroordeeld, doch kon zijn leven behouden in de gevangenis. De lijken van Cromwell en van zijn schoonzoon, generaal Ireton, en van den president der rechtbank, die Karel I had gevonnisd, van Bradshaw, werden opgegraven: men sneed het hoofd van de lijken af, en zette die koppen, die er reeds groen uitzagen, op palen, het hoofd van den president Bradshaw in 't midden[2]. In één woord, alle mogelijke smaad werd den Puriteinen van vroeger aangedaan. Toen verhief zich nog ééns een man uit het volk, Thomas Venner, een kuiper[3] die ook reeds vroeger zelfs tegen Cromwell was opgetreden. De aanleiding van zijn opstuiven was de volgende. Karel II had, toen hij terugkwam, het leger ontbonden en het bevel uitgevaardigd, dat allen, ook zij die de samenkomsten der Separatisten bijwoonden, den eed der trouw en der suprematie zouden zweren. Tegen de eedsaflegging verhief zich nu het gemor der fanatieken. In 't algemeen waren zij reeds tegen een eed, maar vooral weigerden zij dien eed aan een koning. De mannen der Vijfde Monarchie waren 't meest van allen ontzet. Zij wisten eerst niet wat te doen, want zij hielden vast aan 't rijk van Christus, dat in de plaats van de wereldlijke macht zou komen. Zij spraken er reeds van, zich te gaan verzetten: aan de vleeschelijke heerschappij moest een einde worden gemaakt. Prediken was niet voldoende; daden waren noodig. Toen zij rondom zich zagen, verbleekten zij echter, want zij waren zoo luttel in getal. En het gejuich van duizenden verhief zich overal in de straten van Londen, zoodra de afgod Karel II zich vertoonde. Daar trad echter Thomas Venner op[4]. Hij had de leer en den Geest ontvangen van Hugh Peters, die onlangs uit Amerika was teruggekomen. Hij maande

1) Zie ook K. Marx, ‘Das Kapital’. Ed. 1873, p. 752, 779, 780 noot.
2) Zie Ranke, ‘Englische Geschichte’, IV, 1863, p. 191. Karakteristiek is de bijvoeging van Ranke: ‘Warum hat das H. Heine nicht einmal in seiner Art behandelt?’
3) Zie over hem, en ook over zijn twee geestverwanten Tuffnel en Okey, Buckle, ‘History of Civilization in England’, vol. I. van de Amerikaansche uitgave van 1859, pag. 474 en 475.
4) Zie Ranke, ‘Englische Geschichte’, IV. Ed. 1868, p. 186-189.

aan, niet te vertwijfelen: tien van hen zouden met Gods hulp duizenden doen vluchten. Het was de avond vóór Driekoningen, 5 Januari 1661. Hij stond te preêken vóór zijn congregatie te Londen: hij wond zich en de anderen op: zij waren zestig in getal, en plotseling namen zij het besluit, dadelijk zich de wapenen aan te gorden, het zwaard Gideons op te nemen en te zwaaien voor koning Christus. Karel II was juist naar Portsmouth afgereisd, de kans stond dus gunstig, men zou de schildwachten van Whitehall verrassen en dan verder voortgaan. Men rekende daarbij, dat een gedeelte van Londen zou volgen; men dacht, dat de overleveringen uit het tijdperk van Cromwell nog werkten. Doch ziedaar: toen zij in de straten uittrokken, volgde hen bijna niemand. Twee compagnieën der stedelijke militie rukten in allerijl samen en dreven hen vóór zich uit. Met eenige getrouwen vluchtte Venner in een bosch in den omtrek van Hampstead. In dat bosch hield hij weder een samenkomst, want hij en zijn vrienden wilden het niet opgeven. Het was de nacht tusschen Dinsdag en Woensdag. Het besluit stond weldra vast, om nog eens het onmogelijke te beproeven, en thans allereerst tegen den Lord-Mayor van Londen op te rukken en meester te worden der stads-regeering. Wederom trok Venner met zijn getrouwen op, onder wie Pritchard. Ditmaal stormden de ruiters van Monck tegen hen in. Zij werden overal vervolgd. Venner zelf was met eenige weinigen in een taveerne gevlucht: daar werd hij gebarricadeerd. Doch hij gaf zich niet over. Het huis werd bestormd en berend: toen men de hand op Venner legde, was hij neêrgezegen met 19 wonden bedekt. Men sleepte hem toch nog zieltogend op het schavot en onthalsde hem. Een gelijk lot trof Pritchard. Alle gevangenissen werden nu volgestopt. Met het droombeeld der Vijfde Monarchie was het gedaan.

Wel bleven die denkbeelden nog een tijd-lang in de onderste mijnlagen van het volk rondwaren. Het volgende jaar 1662, toen de Uniformiteits-bill zou worden ingevoerd, zag men nog kleine vlammen dier meening uitbreken. De redevoeringen der koningsmoordenaars (der regiciden) werden altijd-door voor het volk gedrukt en ijverig gelezen; men dacht in ernst, dat deze mannen weder zouden opstaan, gelijk de vrouw van Harrison dit van haar onthoofden echtgenoot vast geloofde. In November 1662 greep de regeering op ééns zeshonderd van zulke lieden in een vergadering onder den blooten hemel. Toen zij door de straten van Londen gedreven werden, verkondigden zij luide hun leer, dat geen aardsche koning recht van bestaan had. Het waren nog overblijfselen der secte van de Anabaptisten en der mannen van de Vijfde Monarchie, die, blijkens de verhooren, de wildste plannen hadden gesmeed[1)]. En de schrik en angst voor hen bleef onder de gezeten klassen bestaan. Als er groote rampen waren, noemde men dadelijk hun naam. Bij den grooten brand van Londen in 1666, dacht de burgerij, onmiddellijk, dat de Anabaptisten het

1) Zie Ranke, ‘Englische Geschichte’, IV, p. 233, 234.

aangestoken hadden[1]. En nog later, in October 1680, werd in Schotland tegen Karel II en zijn broeder Jacobus een manifest openbaar, dat weder aan hen deed denken: de koning en de hertog werden daarin geëxcommuniceerd, en het idee op den voorgrond gezet, dat men naar de Wet van het volk Israël, die God zelf gegeven had, verplicht was te leven[2]. Eindelijk treffen wij nog voor het laatst hun sporen aan bij het Ryehouse-complot van het jaar 1683 tegen Karel II[3].

Doch de wilde en onstuimige golven der geestdrijverij bedaarden allengs. Uit de opbruisende Engelsche Anabaptisten kwamen de later zoo rustige Kwakers voort[4]. Dezen wenschten geen opstand meer, sinds aan hun denkbeelden de vaste plooi was gegeven door George Fox en door den jongen, geleerden Barclay. In hun midden kwam omstreeks 1670 de jonge William Penn, de zoon van den admiraal, en deze William Penn maakte juist, in tegenstelling der Anabaptisten, gebruik van politieke en diplomatieke middelen, om de vrijheid van geweten aan zijn aanhangers te bezorgen. Hij was de vriend van Jacobus II en zocht dien koning te versterken in zijn plan, om aan iedereen vrijheid van godsdienst en Kerk te geven; een vrijheid, die dan ook aan de Catholieken ten goede zou komen. Tegen de éénzijdige, enge Protestantsche richting van Willem III was William Penn heftig gekant. Na de troonsbestijging van Willem III bleef hij in Engeland rondreizen, ten voordeele van Jacobus, was hij zelfs betrokken in de Prestonsche samenzwering tegen Willem III in 1690, totdat hij zijn vrede maakte met den nieuwen koning en naar Amerika ging, waar hij zijn Staat der Kwakers verder inrichtte. Die staat had wel geen scherpe socialistische trekken[5], de Kwakers wisten zelfs zich spoedig zeer rijk te maken, maar in enkele hunner denkbeelden, en vooral in hun ideeën over algemeenen vrede, hoort men toch nog soms een flauwe echo der vroegere uitingen van de mannen der Vijfde Monarchie[6].

1) Zie Ranke, 'Englische Geschichte', IV. p. 295.
2) Zie Ranke, 'Englische Geschichte', Band V, Editie 1865, p. 159.
3) Zie Ranke, 'Englische Geschichte', V, p. 228.
4) Zelfs Lilburne, die in 1657 op 40-jarigen leeftijd stierf, neigde, toen hij op het einde van zijn leven door al die kerker-straffen en opwindingen geestelijk gebroken was, tot de Kwakers, wier leider, Naylor, trouwens nog in die dagen een revolutionnair zeloot was.
5) De Engelsche emigranten, die in Noord-Amerika kwamen, en die hoofdzakelijk tot de klasse der yeomanry behoorden, organiseerden zich ten deele met gemeenschappelijk eigendom van den grond. Zie daarover Maine, 'Village Communities in the East and West', 1872, p. 201.
6) Zie Ranke, 'Englische Geschichte', Band IV, p. 477-479; Band V, p. 408-415, en Band VI, Editie 1866 p. 123, 135, 214, en 215.

Hoofdstuk VIII.
Sporen van socialisme in de XVII[de] eeuwsche Republiek der Vereenigde Nederlanden. - Plockhoy.

Wanneer wij sporen van Socialisme in de Republiek der Vereenigde Nederlanden tijdens de zeventiende eeuw willen zien, moeten wij ons allereerst wenden tot de verschillende godsdienstige gezindheden, die in betrekkelijke vrijheid aldaar konden opbloeien. Wij sluiten hier de Roomsch Catholieke Kerk buiten, die in haar kloosters gedurende alle eeuwen voorbeelden gaf, hoe een collectieve levenswijze op den grondslag der Christelijke belijdenis mogelijk was. Die kloosters stonden in het Holland der zeventiende eeuw afzonderlijk en afgesloten ter zijde. Maar ook bij de aanhangers van Protestantsche, van de staatskerk afwijkende opvattingen waren zekere gemeenschapsvormen - zij het ook vaag of schemerachtig - inderdaad reeds verwerkelijkt. In de afgesloten levenskringen van zulke secten moeten wij voor ons onderzoek dus binnen willen treden.

Het ligt toch voor de hand, dat men dáár nauwe aanéénsluiting vindt. Gelijkgezinden in godsdienstig inzicht, afgescheidenen der heerschende Kerk, voortdurend opgejaagd en verontrust, sloten zich van zelf innig aan elkander. Uit de hulp met raad en daad, die zij onderling elkander boden, ontstond onwillekeurig de neiging van tot een vaste groep zich te vormen. En in zulke groepen voer nu bijna altijd een mystieke geest, hetzij de vervolging dien kweekte of slechts versterkte. Zij, die aldus verbonden zich gevoelden, waren reeds dadelijk bereid, de liefdesgeboden van Christus en zijn Apostelen, die de officieele Kerk in geestelijken zin opvatte, naar de letter te volgen. Zij spraken het luide uit, dat de eerste Christen-gemeente te Jeruzalem, met haar goederengemeenschap, voorbeeld en type der geheele maatschappij moest zijn. Voorts droomden zij dan veelal van een spoedig te verwezenlijken duizendjarig rijk van liefde, waarin de broederschap volledig zou worden toegepast, en er voor altijd rust en vrede zou wezen. De aanéénsluiting van leven, die men onder de leden van zulke groepeeringen vindt, rust nu echter geheel en al op godsdienstigen bodem. De warmte der geloofs-éénheid doordringt alles. De religieuse samenhang houdt het geheel vast. Uit den religieusen

sappigen stam zetten zich gemeenschapsvormen af, die wellicht buiten den secte-band zich zouden kunnen ontwikkelen: - wie weet 't? - doch die thans slechts leven in de moederlijke omhelzing der religie, en zich koesteren in de broeikas-hitte, die van de mystieke brandpunten der secten uitgaat.

In de zeventiende eeuw hebben nu van zulke religieuse groepen de Wederdoopers, tot wie wij in de zestiende eeuw zouden gegaan zijn, wanneer wij sterk afwijkende denkbeelden ook op maatschappelijk terrein zouden wenschen te vinden, hun gewicht verloren. Het vuur, dat hun gemoed verteerde, was in ons land uitgegloeid. Voor ons doel kunnen wij in den bloeitijd onzer Republiek ons slechts wenden even tot de Familisten, misschien tot de Collegianten, en zeker tot de Labadisten.

Erkennen wij het dadelijk, dat de F a m i l i s t e n weinig voor onze nasporing geven. Men kent nog slechts eenigszins vaag Hendrik Niklaes en zijn Huis der Liefde, wiens aanhangers later in Engeland, onder koning Jacobus I, als Familisten bekend waren[1]. De Engelsche koning, volgens zijn eigen meening een theoloog van beteekenis, duidde ze aan als 'infamis Anabaptistarum secta, quae *familia Amoris* vocatur.' Intusschen een Anabaptist was Hendrik Niklaes niet. Toen hij in 1540 - op 38 jarigen leeftijd - in Amsterdam der roeping zich bewust werd, om als profeet op te treden, en hij naar Emden trok, waar hij ongeveer twintig jaren rustig bleef, had zijn profetie geen andere strekking dan om een mystieke Kerk op te bouwen, onzichtbaar voor de wereld, maar zichtbaar voor God en zijn Engelen. Zij, die zijn discipelen wilden worden, leefden en dienden in een geestelijk Huis der Liefde. In den dienst van dat Huis der Liefde bekleedde men allerlei rangen. Allen waren verbonden in een vaste organisatie: een hiërarchie van priesters des Heeren. In die organisatie

1) Zie over den aanstoot, dien hun leer der volmaakte reinheid en naaktheid vóór het aangezicht Gods - 'zij zijn als Engelen' - gaf; een leer leidende, volgens hun tijdgenooten, tot onderlinge vleeschelijke liefde, het geschrift van Nicolai 'Inlasschingen in Bullinger's Teghens de VVederdoopers, MD ende LXIX', thans gedrukt in de 'Bibliotheca Reformatoria Neerlandica' van dr. S. Cramer en dr. F. Pijper, het zevende deel, 1910, vergelijk de bladzijden 301, 380, 429 en volgende. - En over Hendrik Niklaes - wiens geschriften o.a. te Leiden in de Universiteits-bibliotheek en in de bibliotheek der Maatschappij van Ned. Letterkunde, en te Amsterdam in de Doopsgezinde Bibliotheek (zie Catalogus I, bl. 195 en 196) bewaard worden - vooral de twee artikelen van dr. F. Nippold in het 'Zeitschrift für historische Theologie, herausgegeben von dr. C.W. Niedner', Gotha, Jahrgang 1862. Vergelijk daarbij een stukje van J.H. Hessels in de 'Notes and Queries' 1870, getiteld: 'Henrick Niclaes: The family of Love.' Raadpleeg, voorts het derde deel der 'Acta der Provinciale en particuliere Synoden' van Reitsma en van Veen, 1894. En zie ook Max Rooses, Gids 1896, Augustus, p. 227 en volgende, naar aanleiding van Plantijn en Barrefelt.

klom men trapsgewijze op, liefst op den weg van lijdzaamheid en van volledige gehoorzaamheid. Op den hoogsten trap had men deel aan de openbaringen Gods. De Kerk - die Hendrik Niklaes zóó stichtte - werd dus geheel in geestelijken zin opgetrokken. Het gebouw was niet materieel. Samenwoning in een uiterlijk huis werd niet bedoeld. Wèl had het mystieke Huis der Liefde vaste regelen: zij hadden bijv. betrekking tot de voorschriften, hoe men jongeren opnam. Die jongeren moesten eerst in biecht hun levenswandel openbaren, en dan de gelofte afleggen, dat zij zich in den dienst der liefde wilden laten inlijven. De ware goddelijke echt, die allen met het Woord des levens moesten aangaan, werd hun voorgehouden en ten doel gesteld. Zij stonden, bij de eerste aflegging der gelofte, dan op den laagsten trap der hiërarchie, en konden nu steeds hooger klimmen. De verdere regelen hadden voorts betrekking tot de opvoeding der kinderen, die aan ernstige, vaste tucht waren onderworpen, en op hun dertiende jaar in den dienst der Liefde konden worden opgenomen. Streng werd de hand gehouden aan het geven der tienden van alle inkomsten en vermogens. Ieder huisgezin moest zijn bijdrage leveren aan de tiende-mannen. De priesters op eenigszins hoogeren trap mochten geen eigen vermogen hebben, en leefden van die tienden. Over erfopvolging en erfstellingen waren eigenaardige voorschriften bij hen. De ondersteuning der armen was nauwkeurig ingericht. Onder elkander hadden zij een door alle leden geëerbiedigde rechtspraak. Deze secte, die in Engeland ook zekere kracht ontwikkelde - zij wordt dáár nog genoemd in 1643 - heeft in de Nederlanden slechts tot in het begin der zeventiende eeuw bestaan, en wel vooral te Amsterdam, te Rotterdam, te Dordrecht en te Kampen. Te Dordrecht behoorde daartoe de conrector Cornelis Cornelissen. In 1614 wordt voor 't laatst in de Nederlanden officieel van hen gewag gemaakt. Doch hun denkbeelden van aansluiting en organisatie zijn zeker als stuifmeel door den wind verspreid, en hebben hier en dáár als zaadkorrels een ontvankelijken bodem bevrucht. Het begrip zelf van het Huis der Liefde - gemeenschappelijk ideëel gebouw van tintelend witten glans, oprijzend langs fijne zuilen van lichtstralen - is als bekoring, toevluchtsoord en wijkplaats uit een naijverige, krakeelende wereld van hebzucht en zelfzucht, in menig brein blijven hangen.

Direct geven ook de Collegianten slechts aanrakingspunten tot gemeenschapsvormen, niet tot eigenlijk socialisme. Toen, door den stoot der Remonstrantsche broeders van der Kodde, in den omtrek van Leiden, in 1619 de beweging der Collegianten ontstond, was zij niet veel anders dan een protest tegen het gezag van predikanten in een gemeente[1]. Elk lid had, naar hun inzicht, recht in de vergadering der gemeente zijn oordeel en

1) Men zie over de Collegianten: J.G. de Hoop Scheffer, ‘Toespraak bij het 200-jarig bestaan van het weeshuis “de Oranje-Appel”, 17 Aug. 1875’ (niet in den handel), pag. 9 en volgende; ook H.C. Rogge in de ‘Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland in tafereelen,’ onder redactie van B. ter Haar en W. Moll. Deel II, 1869, pag. 393, en volg. Voorts het boek van J.C. van Slee, ‘De Rijnsburger Collegianten,’ 1895, bekroond door Teylers Genootschap.

overtuiging uit te spreken of te profeteeren. Volkomen gelijkheid en vrijheid voor alle gemeente-leden was de leus. Zij wilden algemeene verdraagzaamheid en volkomen algeheele vrijheid om te getuigen. Doch ook de begrippen van broederlijke eensgezindheid en van Christelijke liefde werden nu allengs bij hen vrij wat sterker op den voorgrond gezet, dan bij de overige Protestanten op het grondgebied der Republiek. Voor hun wekelijksche samenkomsten (collegiën), meestal iederen Woensdag, in de plaatsen waar zij zich ophielden, gehouden, hadden zij noodig eenigszins grootere huizen of gebouwen. Bekend is hun 'groot huis' te Rijnsburg, met dertig kamers, waar zij jaarlijks hun bezoek brachten, den dompeldoop bedienden en het avondmaal hielden. De machtige Amsterdamsche burgemeester Coenraad van Beuningen vertoefde dikwijls dáár bij hen. Spinoza werd door hen beschermd. Zij hadden vertakkingen te Leiden, te Rotterdam, te Zaandam, te Groningen en vooral te Amsterdam, waar hun college in 1646 gesticht werd onder anderen door Adam Boreel Zij hadden aldaar vooral voeling met de Doopsgezinden. Men weet, dat zij in 1675 het huis 'de Oranje-Appel', toen op de Keizergracht bij de Wolvenstraat, huurden voor hun samenkomsten, en een deel van het huis bestemden, om er weezen te verplegen en op te voeden: welk gesticht in onze eeuw het Doopsgezinde weeshuis werd. De vereischte gelden om dit en aangrenzende huizen te koopen, tot een bedrag van ƒ100,000, werden vijf jaren later mildelijk door de collegianten geofferd. Het huis besloeg een groote oppervlakte en bood ruimte voor allerlei inrichting. Zij vestigden later in de 18e eeuw nog een inrichting tot huisvesting van behoeftige oude vrouwen ('t Rozenhofje te Amsterdam) en legden een fonds aan, 'Collegianten-cas' genoemd, samengebracht uit de collecten te Rijnsburg en uit vrijwillige giften tot ondersteuning van noodlijdenden, vooral van vroeger in den 'Oranje-Appel' verpleegden, die in behoeftige omstandigheden verkeerden. Ook van hen gingen begrippen uit van eenigszins meer collectieve levensopvatting, nevelachtig, onbestemd, doch niettemin voelbaar[1]. Het waren schijnbaar ijle, doch overigens taaie draden, die aan takken en twijgen zich bleven hechten, en bindgaren konden worden voor vogelnesten der gemeenschap.

Doch meer dan bij Familisten en Collegianten moeten wij onze aandacht bij de L a b a d i s t e n[2] bepalen.

De groep van lieden, die van 1675 tot in de eerste jaren der

1) Zie de anti-kapitalistische uitdrukkingen van den vader van Jan Luyken 1647/48, bij Hylkema, Gids, October 1904, pag. 31/32.
2) Men zie over hen de 'Eucleria' van Anna Maria van Schuurman. Voorts vergelijke men H. van Berkum: 'de Labadie en de Labadisten,' twee deelen 1851, en dr. G.J.J. Schotel: 'Anna Maria van Schuurman,' 1853.

18e eeuw in de gemeenschap van een huisgezin op het Waltha-slot (Thetinga state) leefde, wekt nog steeds op ongemeene wijze veler belangstelling.

Reist men in Friesland en gaat men in de richting van Bolsward, dan ziet men ter zijde van den grooten weg een klein vlak dorpje Wieuwerd geheeten: thans een onbeduidende plaats, waar men een grafkelder laat zien, waarin de lijken opdrogen en niet vergaan. Die grafkelder behoorde vroeger aan een oud kasteel, dat, omgeven door grachten en hooggaand geboomte, aldaar in de zeventiende eeuw statig oprees. Het was 't Waltha-slot. Het dagteekende van zeer ouden tijd. Het geslacht der Waltha's, dat uit de 12e eeuw stamde, had het van de stichting af in eigendom bezeten. Pieter van Waltha, het laatste mannelijk oir van het geslacht, had het slot in de zeventiende eeuw in erfenis nagelaten aan de kinderen zijner éénige dochter, die met Cornelis Aersens, heer van Sommelsdijk, was gehuwd. De heer van Sommelsdijk, de rijkste ingezetene van Holland, stierf in 1662, en het kasteel Waltha - met de vruchtbare weidevelden en landerijen die er bij behoorden - werd door de acht kinderen in onverdeeld eigendom gehouden. De oudste zoon woonde later in Suriname als gouverneur der West-Indische kolonie, tot welke betrekking hij in 1683 werd benoemd. Hij werd in 1688 bij een soldaten-oproer vermoord.

Nu geviel het, dat drie der dochters van Cornelis Aersens, de freules Anna, Maria en Lucia van Sommelsdijk, zich aangesloten hadden aan de gemeente der Labadisten. Zij gingen in 1675 een overeenkomst aan met hun broeder en hun zwagers, waarbij het slot haar als erfdeel werd afgestaan, en zij riepen toen binnen de muren van dat slot de zwervende en vervolgde gemeente der Labadisten.

Het kleine kuddeken, dat, onder leiding van Jean de Labadie, den van Fransche edellieden uit de Gironde afstammenden mystieken predikant, zich van de officieele Kerk in ons land had afgescheiden, had reeds allerlei lotgevallen ondervonden. Verdreven uit Middelburg en Veere, had de Labadie - die in 1668 te Amsterdam ook in betrekking stond met Antoinette Bourignon - in 1669 begrepen in Amsterdam zijn denkbeeld te verwerkelijken, om de eerste Christen-gemeente weder in haar oude vormen en wezen te herstellen. Hij had dáár een huiskerk, vereeniging van huis en kerk, gesticht en in een betrekkelijk groote woning een kleinen kring om zich heen geschaard, waartoe ook Anna Maria van Schuurman zich voegde[1]. Doch de eenigszins kloosterachtige inrichting gaf in Amsterdam aanstoot. Labadie week met zijn volgelingen - waartoe nu ook de freules van Sommelsdijk, Louis Huyghens uit Rijnsburg, Emilie van der Haer en juffrouw Martini uit den Haag behoorden - naar Herford bij Minden, waar de met Anna Maria van Schuurman bevriende dochter van den Win-

1) Zie de artikelen van J.H. Riemersma ‘De Huiskerk der Labadisten’ in de November- en December-aflevering van den Tijdspiegel 1901: en zijn stuk in de Juni-aflevering 1908 van ‘Onze Eeuw’ getiteld ‘De Separatisten van Wieuwerd’.

terkoning, die er abdis was, hen riep. Te Herford had de Labadie consequent de regelen der eerste Christen-gemeente toegepast. Hij had de goederen-gemeenschap ingevoerd. Hij had zelfs het leerstuk der geestelijke huwelijken aangedurfd. Doch al die nieuwigheden waren oorzaak, dat de nieuwe gemeente geen kalm verblijf genoot. Weder moesten de Labadisten vluchten. Zij streken neder te Altona in 't Holsteinsche, onder het gebied van den koning van Denemarken. Dáár bleven zij drie jaren. Zij hadden er 't ongeluk hun hoofd, Jean de Labadie, te verliezen: hij stierf er 64 jaren oud en werd als leider der gemeente opgevolgd door Pierre Yvon. De gemeenteleden - meestal uit de Republiek der Vereenigde Nederlanden - bleven goed bij elkander: zij telden 162 personen. Zij waren klein in aantal, maar vol moed. Zoo even, in 1673, had Anna Maria van Schuurman haar boek 'Eucleria' of de keus van het beste deel, geschreven, dat het boek bij uitnemendheid der secte zou worden. Doch ook Altona was voor hen weder geen rustige wijkplaats. Er dreigde een oorlog tusschen Zweden en Denemarken. Werwaarts nu te gaan? Toen schaften de freules van Sommelsdijk raad. Zij waren mede-eigenaressen van het Waltha-slot in Friesland en boden, zooals wij gezegd hebben, aan de gemeente dat kasteel als veilige haven aan.

In het jaar 1675 kwamen zij er allen. Het slot werd hun aller gemeenschappelijk eigendom. De ruime zalen konden zij betrekken. Onder het lommer der boomen konden zij uitrusten.

En dadelijk gingen zij - door de Staten van Friesland beschermd tegen de onverdraagzaamheid der gereformeerde predikanten - hun organisatie op het kasteel inrichten. Gedurende een twaalftal jaren vormden zij er een bloeiend huisgezin. Anna Maria van Schuurman bleef bij hen, en werd bij haar dood in 1679 te Wieuwerd begraven. Voorts treffen wij, naast de reeds opgenoemde zusters, freule von Morian uit Cleef, die later de echtgenoote zou worden van den bekenden Pruisischen minister von Dankelman, en dan enkele predikanten die hun standplaats verlieten, bijv. Colerus, predikant van Nijega, Copper, predikant te Duisburg, Buchfelder, predikant in Emden, Peter Dittelbach, predikant te Neudorp (Oost-Friesland). Hun geloofs-overtuiging, die vooral daarin bestond, dat zij anders dan hun tijdgenooten dachten over het wezen der Kerk, konden zij voortaan ongestoord onder elkander belijden. Die Kerk van Christus was, naar hun inzicht, het heilige algemeene *verbond*, dat saamgesteld was uit alle uitverkorenen, die er van den aanvang der wereld geweest zijn en tot het einde der wereld zullen zijn. Namen deden hier niets af. De leden der Kerk waren overal, waar God zijn kinderen had: in het Oosten, in het Westen, in 't Zuiden en in 't Noorden, hetzij zij Grieken, Moscovieten of Latijnen, Gereformeerden en Protestanten, Bisschoppelijken, Presbyterianen, Independenten of anders genoemd werden. Die Kerk van Christus had op aarde twee groote tijdperken: dat van lijden en dat van zegepraal: het duizendjarig rijk. Door gevoel van schuld en zonden-berouw ('mortificatie') werd men lid der Kerk. De doop moest liever niet aan jonge kin-

deren worden toegediend, die geen besef van die handeling hadden. In die Kerk leefde en wandelde men in den geest der vrijheid. De wet was vervallen. Ook het houden van den Sabbat was afgeschaft. De Labadisten metselden, timmerden en deden allerlei werk op den Zondag.

Trouwens het gansche huiselijke leven op het Waltha-slot was zeer eigenaardig. Het eerste, wat natuurlijk trof, was de volledige, goed geleide en flink georganiseerde gemeenschap en éénheid. De leeraren (herders) bestuurden alles. Gehoorzaamheid aan die herders was de eerste plicht der huisgenooten. Men moest zich met vol vertrouwen aan de leiding der leeraren overgeven, zelfs hen gehoorzamen tegen betere overtuiging in. Het was een spreekwoord bij de Labadisten: 'het hoofd moet af.' De herders gaven aan elk der leden zijn taak en zijn bezigheid: stelden sommigen aan over de kleeding; anderen over de kranken. In alles, tot zelfs in de nietigste kleinigheid, was orde en regel. Ieder afzonderlijk huisgezin had zijn kamer, kleiner of grooter. De groote zalen van het kasteel werden in kleine cellen verdeeld, straks werden er onderscheidene nieuwe gebouwen tusschen het slot en de grachten gesticht. Alle kamers waren altijd open voor de herders. Individueel eigendom had men niet meer, zoodra men aan de gemeente was verbonden. Alle kleeding, huisraad en geld werd door de herders in ontvangst genomen. Had men vaste bezittingen, dan werden die te gelde gemaakt en de opbrengst aan de herders gegeven. Deze zorgden nu voor huisvesting, zeer eenvoudige kleeding en even sobere spijzen. De maaltijden werden gezamenlijk gehouden aan broeders- en zusters-tafels. De leeraren hielden daarbij een korte tafel-rede. Voorts werd een lied gezongen. Aan den disch werd echter bijna niet gesproken. Er waren bij het aanzitten zekere vaste regelen betreffende goede manieren in acht te nemen.

Geheel dat huishouden en die levensgemeenschap werd nu onderhouden en bekostigd allereerst uit hetgeen al de leden, vooral de rijkeren, in de gemeenschappelijke kas hadden gestort: - en er waren broeders en zusters die werkelijk groote sommen in de gemeenschap brachten; - maar ten anderen uit den dagelijkschen arbeid zelven der leden. De Labadisten toch verkondigden het luide, dat men moest a r b e i d e n om het dagelijksch brood waard te wezen. En zij werkten hard. De meesten hielden zich bezig met den landbouw, waartoe de landerijen, die tot het Waltha-huis behoorden, aanleiding gaven. Aan dien landbouw verbonden zij veeteelt en verzorging der weiden. Voorts beoefenden zij allerlei handwerken en ambachten. Zij hadden een bakkerij, een brouwerij, een smederij, een eigen korenmolen, een drukkerij. Zij maakten zeemleder en zeep. Men vond onder hen metselaars, timmerlieden, schoenmakers, kleedermakers en boekbinders. Zij hadden weefgetouwen voor linnen stoffen. Zij bewerkten de wol. Vermaard is zelfs geworden de Labadisten-wol, die, minder getweernd dan gewoonlijk en krimpvrij, langen tijd zeer gezocht was. Men had een eigen wolkammerij. Men zag

de vrouwen spinnen, breien en allerlei handwerk doen, en die arbeid werd met goede winst afgezet. Al het werk echter, dat aan weelde en kunst was gewijd, werd ten scherpste verbannen. Geen kant- of tapijtwerk mocht worden gedaan. Geen gouden of zilveren drijfwerk mocht worden toegelaten. Anna Maria van Schuurman moest haar penseel, haar graveerstift, haar borduurnaald - ach, hoe jammer! - laten rusten, toen zij tot de volle gemeenschap der Labadisten was overgegaan. Daarentegen hield men zich bezig met het bereiden van artsenijen. De voortreffelijke Hendrik van Deventer, een der baanbrekers van de leer der verloskunde, was van den aanvang bij hen op het Waltha-slot. Hij was belast met de zorg der zieken. Hij had een eigen chemisch laboratorium, en vervaardigde o.a. een soort van pijnstillende pillen, waarvan opium een voornaam bestanddeel schijnt geweest te zijn. Deze pillen werden door het gansche land verzonden en brachten winst op voor de gemeente.

Aldus was op 't Waltha-slot alles bezig als in een bijenkorf. De vaste arbeid, het werk der handen, hield allen mede te zamen. Die arbeid deed te sterker de noodzakelijkheid der tucht erkennen. Een ieder begreep nu door ervaring, dat, gelijk in het materieel werk, ook in geestelijk opzicht zekere voorbereiding en oefening noodig was. Men moest een zekeren proeftijd doorloopen, vóórdat men in waarheid broeder werd. De zelfverloochening, de m o r t i f i c a t i e , was de spil van dien voorbereidingstijd. De hoogmoed moest worden gedood door het afleggen van elken onnoodigen opschik van kleeding, die aan wereldsche eer of rang deed denken; voorts door arbeid op lageren trap, en in 't algemeen door stipte gehoorzaamheid. Hier zag men een voormalig predikant, in de kiel van een boer, aan de waschtobbe staan, dáár een jongeling van goeden huize steenen dragen, elders een aanzienlijk jonkman schapen hoeden. Eerst, als men op lager trap 't werk met liefde had gedaan, werd men tot arbeid van hooger allooi toegelaten. Allen echter moesten het gevoel hebben, dat zij werkende en dienende leden van ''t geheel' waren. Ten einde het gemeenschapsgevoel nu te versterken, werd een instelling ingevoerd, die later door de Saint-Simonisten is overgenomen. Het was de o p e n b a r e b i e c h t , ingericht naar aanleiding van Jacobus V vers 16. Ieder was verplicht vóór de volle vergadering al zijn booze gedachten, woorden en werken te belijden. Daarna deelde ieder der aanwezigen zijn opmerkingen openlijk mede over het leven van hem, die daar het geheimste van zijn wezen openlegde, en alles werd besloten met vermaning, bestraffing, oplegging van boete of met bemoediging en troost[1).].

Het doel van al dat streven en zich inspannen was geheele overgave aan en rust in God. Gevoelde de gemeente op Waltha-huis dien vrede, dan weêrklonken de liederen, ruischte het koor-

1) Men weet dat in het klooster te Windesheim elken Vrijdag zulk een openbare belijdenis werd gehouden: zie Acquoy, Windesheim I, p. 169.

gezang door de gewelven van het slot, gaven allen in heilige blijdschap toe aan mystieke verheffingen, en werd als bij uitzondering het avondmaal genoten.

Aldus leefden zij stil en vredig: een oase in hun woeligen tijd. Telkens ontvingen zij bezoeken. In het jaar 1677 kwam hen aldaar opzoeken de leider der Kwakers, William Penn, met zijn reisgenooten, Fox, Barclay en Keith. Te Amsterdam had hij reeds vroeger de Labadie gesproken, nu wilde hij nog nader zich met hen over de leer verstaan. - Voor de Labadisten was dit de groote zaak, of zij een oase in de woestijn der wereld zouden blijven, dan wel, als een vruchtbare akker, model en voorbeeld voor de geheele bebouwbare wereld zouden worden. Natuurlijk zochten zij het laatste. Zij wilden dus kolonies vormen. Daar de broeder der freules van Sommelsdijk gouverneur-generaal van Suriname was, en dit bleef tot op zijn geweldigen dood in 1688, zonden zij een kleine groep uit hun midden naar Suriname en legden er de plantage 'la Providence' aan. Doch deze onderneming vlotte niet. Toen beproefden zij in het Noord-Amerikaansch Nieuw-Nederland - dat inmiddels reeds in handen der Engelschen was gekomen - een volkplanting te stichten. Peter Schluter of Sluiter (een vroegere proponent) afkomstig uit Haarlem en Jasper Danckaerts uit Vlissingen, beoefenaar der wiskunde en vertaler der Psalmen, stonden aan het hoofd dezer zending[1)]. Zij vestigden een Labadistische kolonie op Bohemia-Manor in Pennsylvanië[2)]. Doch ook hier gelukte hun werk niet. Die volkplantingen verslonden veel geld. Het ergste echter was, dat men nergens iets zag dat op navolging zweemde. Er was een kleine bij-gemeente te Amsterdam, onder leiding van Bardowitz, doch dit was alles. Zelfs meldden zich geen nieuwe proselieten van aanzien of vermogen aan. Daarbij was de goederen-gemeenschap toch eigenlijk slechts gedeeltelijk en tijdelijk. De vaste bezittingen der rijken vervielen na hun of haar dood weder aan de familie, en geen beschikking kon de wetten des lands in deze krachteloos maken. Het stond dus reeds spoedig vast, dat het verblijf op Waltha-huis den Labadisten niet langer verzekerd was dan gedurende het leven der freules van Sommelsdijk.

Voor een goed deel teerde men op den rijkdom dezer jonkvrouwen.

Zóó kwam het, dat allengs een donkere wolk van bekommering over het slot heentrok. Men rekent dat de hoogste bloei der huisgemeente afneemt na 1680. Toen trad een periode van stilstand in. Het was Hendrik van Deventer, die op een wijziging der organisatie aandrong, en wel in 1688. Ter wille zijner kinderen zeide hij bezwaren te hebben tegen de gemeenschap van goederen. Hij deed dus het voorstel daarmede te breken. Yvon, ziende dat anders het huisgezin geheel uit elkander zou gaan, gaf toe. Trouwens, het was maar een gedeeltelijk opgeven van het beginsel. De gemeenschap van spijs en goederen werd wel verlaten, maar aan

1) Zie over Jasper Danckaerts de aanteekeningen van F. Nagtglas, 'Levensberichten van Zeeuwen.'
2) Over Bohemia-Manor: zie J.F. Sachse. Ephrata, 1899, pg. 57 seqq.

ieder werd de vrijheid gegund op 't Waltha-slot te blijven. Ieder kon zijn kamertje of cel behouden. Men verdeelde nu den gemeenschappelijken schat en voorraad; maar niet gelijkelijk; neen, elk kreeg terug, wat hij bij zijn komst had ingebracht, met korting van een vierde deel. De rijke broeders en zusters dachten aan geen verhuizing. Zij, die door hun arbeid in hun onderhoud konden voorzien, bleven ook. Slechts de arme huisgezinnen trokken weg. Toch gaf de opheffing der goederen-gemeenschap een grooten schok aan de huisgemeente. Velen verlieten nu allengs den kring der Labadisten, de één na den ander. Ook de dood nam velen weg. Yvon stierf in 1707. Na zijn overlijden verviel de vroeger zóó strenge tucht. Toen naderde het einde.

Wel schijnen de Labadisten - waarschijnlijk omdat een der freules van Sommelsdijk tot zóólang leefde - nog tot 1725 op het Waltha-slot te hebben gewoond.

Omstreeks 1732 vestigde hun laatste voorganger zich te Leeuwarden. De eigenlijke gemeente was toen ondergegaan.

Toch zou de herinnering aan die stille, brave, werkzame lieden, wier leven voorbeeldig was, en die in gemeenschap naar heiligheid streefden, lang bewaard blijven, langer dan het Waltha-huis. Want na den dood der ongetrouwde freules van Sommelsdijk, kwam het slot in handen van graaf Maurits van Nassau, wiens moeder ook eene Sommelsdijk, zuster der anderen, was geweest. Hij verkocht het kasteel aan den baron van Aylva. Deze wilde het laten opknappen, doch stierf reeds in 1733. Zijn erfgenamen hadden geen hart voor de herinnering, waren bang dat het herstellen en gedeeltelijk verbouwen te kostbaar zou zijn; zij lieten dus het slot afbreken, het hooge geboomte omhakken, en het hout ver-koopen. Niets bleef van de Huizinge over.

Doch de gedachte der gemeenschap, binnen die muren en onder die boomen gekweekt, was onverdelgbaar. Die gedachte had dáár zich kunnen ontvouwen, was dáár een oogenblik, onder allerlei zeer gunstige omstandigheden, werkelijkheid geworden. Het was, wel is waar, de gemeenschap eener religieuse secte geweest, doch de mogelijkheid van zulk een leven - een tijd lang, onder zekere voorwaarden - was dan toch bewezen. De vraag kon nu slechts oprijzen, of niet een Nederlander der zeventiende eeuw - terwijl hij zich bewust was, dat hier en dáár in de kringen der religieuse secten gemeenschapsvormen soms verwerkelijkt werden - wellicht op het denkbeeld zoude kunnen komen. de gedachte der gemeenschap los te wikkelen uit den religieusen moederschoot, los te rukken uit de innigneid van het secte-verband, om haar een eigen zelfstandig leven te verzekeren, of ten minste in een of ander plan dit voor haar te eischen.

Wij komen op deze wijze tot P l o c k h o y en zijn plannen.

Vele jaren moeten wij thans terug. Wij dienen ons te verplaatsen in de jaren 1658 en 1659, en wel in Engeland. Het waren de dagen der kentering van de macht der Puriteinen, bij den dood van Cromwell in September 1658. Er was - zoo als wij gezien

hebben in ons vorig hoofdstuk - op dat tijdstip in Londen een sterke dwarreling van religieuse en politieke partij-schappen, wier woordvoerders in 't onzekere waren, welken koers de gebeurtenissen zouden nemen; welke richting de bovendrijvende zou zijn. Wel hadden de drijvers der uiterste fanatieke partijen een vóórgevoel, dat hun invloed niet meer van langen duur zou wezen, maar juist daarom werden zij niet moede, zich tot de naar hun inzicht reeds half verdoolde menigte te wenden. Met vuur hieven zij de oorspronkelijke gestalte van het eerste Christendom weder in de hoogte. Nog altijd droomden niet weinigen van een rijk der Heiligen op aarde. Ook de Kwakers waren nog niet afkeerig van stoute revolutionnaire daden en volgden den zeloot Naylor[1]. Londen verkeerde in gisting.

In die dagen dwaalde nu in Londen rond een Zeeuw, zekere Pieter Corneliszoon uit Zierikzee, Plockhoy, zooals hij zich in zijn vaderland noemde.

Wij weten van zijn persoon en van zijn latere excentriciteiten, bij voorbeeld over de veelwijverij, thans meer af. Hij behoorde tot de Doopsgezinden. Wij kunnen - sinds de onderzoekingen van dr. C.B. Hylkema, in zijn boek van het jaar 1900 onder den titel van 'Reformateurs' - gissen, dat hij geërgerd was door de heerschzucht der predikanten van de staatskerk in zijn eigen land, daar hij de Christelijke Kerk zich slechts kon denken als een algemeene universeele groote vereeniging van broeders onder één hoofd, d.i. Christus. Hij was - zooals hij zelf zegt - vol bekommernis geweest over de splitsing en verdeeling der Christenheid in zoovele secten, en peinzende, hoe hij zou kunnen medehelpen om die scheidsmuren te doen vallen, had hij gedacht aan den sterken arm van Cromwell, den Lord Protector. Daarom had hij besloten voor een wijl zijn familie te verlaten en was hij naar Londen getogen[2].

Bij Cromwell was hij verschillende keeren toegelaten en door hem aangehoord. Toen had hij achtervolgens in Juni 1658 twee brieven tot hem gericht, waarin hij het onderwerp eener algemeene Christelijke Kerk, die allen zou omvatten, nader had uitééngezet. Doch terwijl hij voor zijn plan verder ijverde, trof Engeland de zware slag. Cromwell stierf 3 September 1658. Onze Zeeuw zou echter den moed nog niet opgeven. Er was misschien gebruik te maken van de stemming van het Parlement, dat 27 Januari 1659 bijéénkwam. Spoedig liet hij dus zijn twee brieven aan Cromwell drukken, en voegde daaraan toe een korten derden brief, gericht aan dat Parlement. In dien brief herhaalde hij slechts beknopt wat hij aan Cromwell had gevraagd. Nogmaals wees hij op het universeele karakter van het Christendom. De overheid mocht geen secten steunen: zij moest slechts zorgen, dat de Waarheid, als de Zon, zich zelve kon manifesteeren, ook in de scholen en

1) Men vergelijke Hermann Weingarten: 'Die Revolutionskirchen Englands' 1868, pag. 263 en volgende.
2) Bij Cromwell kwamen dikwijls denkers uit Holland, zoo Menasseh-ben-Israël, zie Vosmaer 'Rembrandt' p. 175/176.

universiteiten. Een magistraat moest altijd onbeweeglijk in het midden staan, als 'moderateur' tusschen alle secten. - Gezamenlijk gaf hij die drie brieven uit als een vlugschrift, onder den titel van: '*The way to the Peace and Settlement of these Nations 1659*'[1].

Doch onze schrijver zag weldra in, dat zijn pamflet weinig kans van succes zou hebben. Het parlement, dat een oogenblik Richard Cromwell als opvolger van zijn vader eerbiedigde, dacht aan andere zaken dan aan scheiding van Staat en Kerk. Het leger was weldra de meester van alles. De restauratie was reeds in 't verschiet. Toch bleef hij in Londen toeven. De droom der broederschap liet hem niet los. Hij mijmerde echter niet meer over de ergerlijke splitsing van het Godsrijk in secten: neen, zijn gedachten hielden zich allengs bezig met de bedrijvige materieele maatschappij, en met de rampen, die hier door de afscheiding van rijken en armen waren op te merken. Zou er geen weg wezen om die kloof te dempen en de armen gelukkig te maken? Zou ook hier niet een plan tot verbetering der samenleving te vinden zijn?

Hij zette zich aan het werk En ziet, nog in datzelfde jaar 1659 gaf hij een plan uit, dat, naar ons inzien, in de sociale combinatiën juist daarom zoo merkwaardig is, omdat het zich losmaakt van godsdienstige invloeden van een of andere secte. Het is een soort van socialistisch leeke-plan: buiten eenig secte-verband. Hij gaf het uit onder den titel van: 'A way propounded to make the poor in these and other Nations happy, by bringing together a fit, suitable and well-qualified people unto one Houshold government or little Commonwealth.'

Wegens de belangrijkheid van dit plan moeten wij het eenigszins uitvoerig ontleden. Het is een poging om het begrip van coöperatie, in den zin zooals Robert Owen het later verstond, in alle onderdeelen vast te stellen.

Het doel van het plan is de armen gelukkig te maken. Er mag geen onderdrukking of exploitatie van anderen meer zijn. De samenleving moet wederom rusten op rechtvaardigheid, op liefde

1) De volle titel is: 'The way to the Peace and Settlement of these Nations, fully discovered in two letters, delivered to his late Highnesse the Lord Protector, and one to the present Parliament, wherein the liberty of speaking (which every one desires for him self) is opposed against Antichrist, for the procuring of his downfall, who will not grant the same to others; and now published to awaken the publick spirits in England, and to raise up an universal Magistrate in Christendome, that can suffer all sorts of people (of what religion soever they are) in any one countrey, as God (the great Magistrate) suffers the same in all countreys of the world. Matth. 5:15. *Men do not light a candle, and put it under a bushel, but on a candlestick, and it giveth light unto all that are in the house*. By Peter Cornelius van Zurick-Zee, a lover of truth and peace. Printed in the year 1659.' Een exemplaar van het pamflet, afkomstig uit de collectie van J. Meulman te Amsterdam is thans te vinden in de Universiteits-bibliotheek te Gent.

en op broederlijke vereeniging. Zij mag geen juk meer kennen. Zij moet bevrijd worden van alle nietsdoende en kwaaddoende personen, maar bovenal van al dezulken, die hun brein hebben gespitst en werkelijk het middel hebben gevonden, *om van den arbeid van anderen te leven* ('to live from the labour of others'). Daarom stelt het plan voor het vormen van groepen van collectief huishouden en bedrijf: combinatiën van arbeidende menschen, die tot een gemeenschappelijke levenswijze willen overgaan, m.a.w. van genootschappen.

Twee beginselen zijn daarvoor toe te passen. Vooreerst het denkbeeld der gelijkheid. Men moet alle grootschheid en zucht naar voorrang laten vervallen, en het voorbeeld volgen van Christus, die niet kwam om gediend te worden, maar om te dienen, en die, op de vraag der discipelen, wie na Zijn dood de meeste zou wezen, antwoordde: 'indien iemand onder u de meeste wil wezen, laat hij de dienaar van u allen zijn.' Noodig is derhalve een ijverig toezien, om den arbeid voor allen gelijk te maken, en dus voor de arme lieden dien te verlichten. Vooral moet men zich wachten voor wat geestelijken zoo dikwijls in den mond hebben, ten einde de menschen des te beter aan zich dienstbaar te maken. Zij zeggen voor de ziel alléén zorg te dragen. Alsof zij de ziel kunnen beminnen, die zij niet zien, en tegelijkertijd geen het minste medelijden hebben met het lichaam, dat zij wél zien! Neen, zoowel voor lichaam als ziel van een ieder moet men meêdoogend zijn, vestigende zulk een orde in het genootschap, dat allen, die tot nu toe ternauwernood brood hebben, geleid worden tot voldoening en bevrediging van hun nooddruft. Wordt de ongelijkheid verbannen, dan zullen de ondeugden, die uit het onderscheid tusschen rijkdom en armoede voortkomen, verdwijnen. Jaloerschheid, overdaad, leugen en bedrog zullen buitengesloten worden door hen die gelijkheid handhaven ('who maintain equality'). - Maar ten anderen is noodig het in praktijk brengen van het beginsel der associatie. Niemand staat op zich zelven alléén ('neither doth any one stand simply by himself alone'). Dit wordt aangedrongen met bijna dezelfde woorden, als die in 't begin der 19de eeuw Charles Fourier gebruikte. Ziehier zijn betoog. Wanneer honderd families afzonderlijk wonen, dan zijn er ten minste honderd vrouwen noodig voor het huiselijk werk. Voegt men zich nu bijéén en willen die honderd gezinnen samenwonen, dan kan het huiselijk werk volkomen goed door vijf-en-twintig vrouwen worden gedaan, en kunnen de andere vijf-en-zeventig vrouwen, als zij bekwaam zijn voor eenig werk, arbeiden voor de gemeenschap. Bij de honderd afzonderlijk levende gezinnen worden iederen dag honderd vuren aangelegd om het middagmaal te bereiden, zijn echter deze honderd gezinnen bijééngebracht, dan zullen vier of vijf groote vuren of ovens voldoende zijn. Uitgangspunt der associatie is dus de besparing. Maar dit is slechts de negatieve kant. Het positieve gevolg der samenwerking is volledige ontwikkeling van arbeid of kennis, en dus grooter resultaat van het werk. Terwijl in de gewone wereld, zoo spreekt hij, een ieder zijn bekwaamheid en

kunstvaardigheid tot zijn eigen voordeel aan den ander verheelt, zoo brengt in ons genootschap een iegelijk zijn geoefendheid en handigheid in de gemeenschap, en deelt hij zijn kennis mede ten beste van den bloei van 't algemeen, 'zijnde dit de éénige weg om uit te vinden, de hoogte, diepte, lengte en breedte van alle zaken ter wereld.'

Om nu den stoot te geven aan de stichting van zulk een genootschap, zal het noodig zijn - ook dit heeft Fourier met gelijksoortige woorden uitgesproken - dat eenige vermogende lieden door het verstrekken van kapitaal den grondslag leggen; welk fonds gebezigd zal worden om een stuk land te koopen, waarop dan de vestiging van het genootschap kon worden beproefd. Heeft men namelijk dien grond verkregen, dan zal men vier soorten van lieden uitnoodigen, om tot het gemeenschappelijk huishouden zich te verbinden, te weten: zij die met landbouw en veeteelt zich ophouden, kooplieden en ambachtslieden, zeevaarders en visschers, en eindelijk meesters in kunsten en wetenschappen. Ambachtslieden zullen wel 't eerst komen; geletterden en wetenschappelijk gevormde lieden 't laatst. Ook zullen in 't begin ongehuwde personen wel de meerderheid vormen.

Voor het samenwonen en samenwerken van al deze lieden, voor hun aller vereeniging tot een arbeidende groep, worden nu verschillende regelen gesteld.

Allereerst trekken daaruit de voorschriften voor arbeid en eigendom der aldus te samen gekomenen onze aandacht. De arbeidstijd wordt voor alle leden gesteld op zes uren daags, uitgenomen den Sabbat. Zij echter die loondienaars van het genootschap zijn, moeten twaalf uren op die werkdagen arbeiden tot tijd en wijle zij zelven leden van het genootschap worden. Ieder mag werken in dat bedrijf of in dien arbeid, die hem voegt. Het zal niet geheel verboden zijn zaken te vervaardigen, die in 't oog van het genootschap overtollig zijn, zoolang de wereld daaraan blijft hechten. In alle handwerken zal men trachten de beste meesters van 't werk te verkrijgen, die even als alle anderen zes uren daags zullen moeten arbeiden en de anderen moeten leiden. Allen zijn gebonden te werken. Een uitzondering kan alleen gemaakt worden voor die rijke lieden, die, al behooren zij niet tot het genootschap, verlangst mochten hebben in het genootschap te wonen tegen betaling van huisvesting, spijs en kleederen. Gaan dezen dan uit zich zelven voor de gemeenschap aan het werk, dan zijn zij een voorbeeld voor alle rijke tijdverliezers ('timeloosers') in deze wereld. - Zij die tot het genootschap gaan behooren, zullen niet verplicht zijn hun goederen gemeen te maken. Goederengemeenschap is er dus niet: een ieder mag zijn eigendom behouden. Toch is het een uitnemend iets, wanneer iemand uit vrijen wil geld stort in het fonds of kapitaal van het genootschap. Zij die landen of gronden inbrengen voor den gezamenlijken arbeid, zullen in de eerste plaats zekerheid bekomen tot behoud van hun eigendomsrecht. Zij staan alleen renteloos het vruchtgebruik af en gedoogen, dat het land door de gemeenschap wordt bebouwd.

Tenzij zij anders bepalen, en zij het land na hun dood aan het genootschap vermaken, moeten de kinderen of vrienden (verwanten) dat land erven. - Ieder deelt nu in de winst die aan de gemeenschap toekomt. Indien er geen profijten zijn geweest, zal men niets genieten, opdat het wel verstaan worde, dat zij, die tot het genootschap komen, zulks niet doen ter wille der winst alleen. Winst echter zal zeker in het genootschap te behalen zijn, want het eigenlijke levensonderhoud in zulk een genootschap is goedkooper dan het leven in de tegenwoordige wereld. De levenswijze is eenvoudig en sober; opschik van kleederen is ten éénemale verboden; de huur der woning kan laag worden gesteld; de levensbenoodigdheden komen minder in prijs te staan, omdat het genootschap den voorraad in 't groot inkoopt. Daarbij heeft het genootschap zijn eigen slachtvee, zijn eigen groenten en vruchten, vangt het zelf zijn visschen, en bereidt het zijn eigen drank.

Ten einde nu het genootschap goed op te stellen en te doen werken, zal men noodig hebben *twee groote Huizen;* het ééne in of nabij de stad, zijnde voornamelijk ingericht voor kooplieden en winkeliers; het andere op het land nabij een rivier, geschikt voor de landlieden, de zee- en bootslieden, de ambachtslieden en de geletterden. - Het Huis in stad zal zóó groot wezen, dat twintig of dertig huisgezinnen daarin zullen kunnen wonen. Het zal magazijnen moeten bezitten en verschillende winkels voor koopmanschappen, als lakens, wollen en linnen goederen, saai-stoffen, kleederen, schoenen en allerlei nuttige zaken. Die zaken, vervaardigd door de handwerkslieden van het genootschap, zullen tot een billijken en goedkoopen prijs aan het publiek kunnen verkocht worden; goedkooper dan elders, daar, door het eenvoudig leven der leden van het genootschap, de productiekosten, zooals wij reeds zeiden, van zelf laag zijn. De winsten op de goederen zullen der gemeenschap toevallen. Het Huis in stad is dus vooral een kantoor en bazaar. Handel en nijverheid is in dat huis hoofdzaak. Met zorg zal men toezien, dat de jongelieden, die voor kooplieden worden bestemd, juist die handels-takken later bedienen, waarvoor zij aanleg hebben. Doch in datzelfde huis wonen ook de geneeskundigen, heelmeesters en apothekers die in de stad moeten zijn. Deze laatsten kunnen zoowel in als buiten het genootschap hun diensten praesteeren, en aldus tot de winsten bijdragen, al moeten zij zich voornemen de armen altijd om niet te bedienen. Ook moeten in het huis in stad altijd enkele personen wezen, om kleederen en andere zaken dadelijk gereed te maken, en om terstond diensten te bewijzen. - Het Huis op het land zal men bouwen dicht bij een rivier, opdat er gelegenheid zij veel goederen te water derwaarts te brengen. Het best ware het, dat huis te omgeven met een gracht en te voorzien van een ophaalbrug, opdat men zeker zou zijn voor dieven en roovers. Het water der rivier biedt dan gelegenheid tot vischvangst. Naast het huis moet een hof en tuin zijn gelegen, en verder strekken zich velden en akkers uit. Op landbouw en veeteelt komt 't hier vooral aan. Want handel en nijverheid heeft tot grondslag en uitgangspunt

landbouw en veeteelt. Voor den koophandel hebben de leden van het genootschap noodig veel lakens, wollen en saaien goederen, linnens, enz. Maar om die goederen te verkrijgen, heeft men van noode vlas en schapen. Er moeten er dus zijn die verstand daarvan hebben; voorts in 't algemeen zij die landerijen kunnen vruchtbaar maken, tuinlieden en hoveniers die alle soorten van boomen, wijngaarden, wortelen, kruiden en bloemen kunnen kweeken. Zij behooren in het huis op het land. Voorts moeten er gevonden worden metselaars, timmerlieden, smids en ook scheepsbouwers, die booten kunnen vervaardigen en schepen, welke naar Holland, Vlaanderen, Frankrijk en andere landen en gewesten kunnen zeilen, bemand met het eigen volk uit het genootschap. Als zulk een schip een slechte reis maakt, zal niemand den zeevaarder daarvan een verwijt maken. De gezinnen der scheepslieden zullen, terwijl de mannen op zee zijn, door het genootschap van al het noodige worden voorzien. - Eindelijk treft men aan in het huis op het land allerlei beoefenaars van kunsten en wetenschappen, wiskunstenaars, meesters in de zeevaartkunde, ten slotte de onderwijzers en hun leerlingen.

De twee Huizen zullen aldus worden ingericht en gebouwd, dat de gezinnen aldaar, behalve hun particuliere vertrekken, gemeenschappelijke kamers of zalen vinden. Terwijl voor ieder man en vrouw een kamer en kabinet (‘closet’) wordt voorbehouden, zullen er zijn: een groote hal om alle zaken die men vervaardigd heeft ordelijk op te slaan, een keuken waar al het eten wordt bereid, een goede kelder om voedsel en drank te bewaren, een zaal waar men te zamen spijst, een kamer voor de kinderen, een ruim vertrek voor de scholieren, een kamer voor de zieken, een kamer voor de doctoren en chirurgijns, en voor de bereiding en bewaring van artsenijen en medicijnen, een zaal voor boekerij, berging van kaarten en instrumenten rakende de vrije kunsten en wetenschappen, en eindelijk een ruimte voor de vreemdelingen, die voornemens zijn eenigen tijd in het genootschap te verblijven, die òf daarvoor werk willen doen, òf voor huisvesting en kost betalen. - Beide Huizen zullen om het halve of geheele jaar hun rekening opmaken. Wat dan aldaar zal gevonden worden boven hetgeen noodzakelijk is voor onderhoud en exploitatie, zal uitgedeeld worden tusschen alle mannen, vrouwen, jongelingen en jongedochters, zoodat ieder de bevoegdheid zal hebben, om iets aan de armen te geven of zijn vrienden te onthalen, die hem komen bezoeken.

Wat de huisorde en levenswijze in deze Huizen betreft, zoo zijn er nog eenige weinige voorschriften gesteld, waaraan men zich houden moet. De hoofdgedachte is echter, dat er te midden der gebondenheid vrijheid is. In dit huis - zoo heet het - zal een ieder zijn eigen werk rustig kunnen doen. Die vrijheid binnen den kring der gemeenschap wordt bij alles in acht genomen, bijv. bij de kleeding. Het is waar, alle opschik moet vermeden worden: maar zoo iemand stof of laken begeert van fijner soort dan dat der anderen, dan mag hij er van eigen geld zooveel aan toedoen. Geen éénvormig kloosterlijk leven wordt vereischt. Slechts

moet het denkbeeld der gemeenschap telkens helder uitkomen. Eigenaardig is de vorm van den maaltijd. De geheele broeder- en zusterschap zit dan bijéén: vrouwen en mannen, jongelingen en meisjes elkander ontmoetende, zittende aan den disch in de orde van Jozefs broeders; de vrouwen recht tegenover de mannen, de zonen naast den vader, en de dochters naast haar moeder, terwijl het jonge volkje bij beurten de tafel bedient. Ceremoniën en plichtplegingen behoeven de aanzittenden tegenover elkander niet in acht te nemen, daar een elk verzekerd is van ieders welwillendheid en hartelijkheid.

In de keuze van een vrouw om te huwen wordt ook alle vrijheid gelaten. De man behoeft zijn vrouw niet uit het genootschap te nemen. Zoo hij een deugdzame echtgenoote vindt buiten dien kring, kan hij of met haar gaan wonen, of haar in het genootschap brengen.

Bij de kinderen zal in onderwijs en opvoeding het denkbeeld der gemeenschap steeds worden wakker gehouden. Allen zullen gelijkelijk worden onderwezen. Allen - hetzij de ouders rijk of arm zijn - zullen een handwerk moeten aanleeren, en wel liefst één geschikt handwerk, dat voor gebrek hen kan behoeden, niet twee of drie verschillende handwerken. Dit geldt vooral voor kinderen der armen: bij dezen wordt er in 't bijzonder op gelet, dat zij niet gedrild worden tot slaafschen arbeid. Ook de kinderen van rijke lieden, die niet tot het genootschap behooren, en toch de scholen van het genootschap bijwonen, zullen verplicht zijn drie uren daags zich in een handwerk te oefenen, opdat ook zij, wanneer later in het leven ongeluk hen trof, in hun levensonderhoud konden voorzien. Ook de meisjes zullen, behalve de zorg van het huishouden en het omgaan met en verplegen van kinderen, eenig nering-werk leeren, opdat ook zij later, als zij het genootschap verlaten of gaan trouwen, in staat zijn haar kost te verdienen. De kinderen zullen niet onderwezen worden in eenige menschelijke vormen van religie, maar in de schriften der Heiligen. Voorts in natuurwetenschappen, kunsten en talen. Men zal nauwkeurig opletten, dat hun verstand niet wordt bedorven, vóórdat zij nog het gebruik der rede hebben. Zij behooren in geestelijke zaken niemand te gelooven, dan die den geest van God hebben en wonderen doen als de profeten en apostelen: want ons geloof - zoo zegt onze schrijver - behoort niet af te hangen van woorden van menschen, maar van de macht of wondervolle werken van God. Zóódoende zullen er geen kiemen van secten, fracties en scheuringen in hun harten gelegd worden.

Er kan in het genootschap geen gebondenheid aan geloofs-formulieren zijn. Alle dingen, waarin het koninkrijk Gods niet bestaat, zullen (wanneer zij niet tegen de Schrift of de rede indruischen) vrij gelaten worden, zooals de uiterlijke vorm van den doop, het avondmaal en soortgelijke handelingen, omdat in het nalaten van deze dingen meer gevaar is dan in het volbrengen daarvan.

Voorts zal - en dit was een aanhaling uit het eerste geschrift: de brieven aan Cromwell - gebouwd worden een groote verga-

derplaats, een hal, in den vorm van een amfitheater met trapsgewijze oprijzende zitplaatsen, niet enkel ten dienste van het genootschap, maar voor alle verstandige menschen in 't algemeen. In die zaal zal de Heilige Schrift voorgelezen worden, terwijl dan daarna ieder de vrijheid zal hebben zijn overtuiging kortelijk te ontwikkelen. Aldus zal verschil van gevoelen worden geëerbiedigd: want er zal dáár zijn vrijheid van spreken. Het genootschap zal in dit opzicht steeds er naar streven, om het goede volk uit alle secten te brengen tot een verbond en éénheid, om te samen een sterke wacht te zijn tegen de zonde en verkeerdheid.

Het bestuur van het genootschap zal in handen zijn van een gouverneur, die omstreeks 40 jaren oud moet wezen. Hij zal door de leden moeten worden gekozen. Naast hem worden (ook door de leden) drie mannen benoemd, die te zamen het beheer en de bewaring der gelden van het genootschap zullen hebben. Al die waardigheids-bekleeders zullen telken jare moeten aftreden. Het genootschap zal echter de bevoegdheid hebben hen weder in hun betrekking te herkiezen. Onder hen zullen dan opzichters of opzieners (mannen en vrouwen) over de verschillende takken of afdeelingen der gemeenschap worden verkozen. Bij hen of haar zal beurtsgewijze afwisseling worden in acht genomen; in dien zin, dat steeds aan den ouderdom zekere vóórrang wordt gegeven, en dat steeds gezorgd wordt, dat ouderen in dienst de nieuw aantredenden kunnen onderwijzen. - Het is wèl te verstaan, dat dit aldus bestuurde genootschap willig de wetten en overheid van het land, waar het gevestigd is, gehoorzaamt. Het zal de belastingen betalen en de lands-regeering met liefde onderdanig zijn in alle zaken, welke niet strijden tegen de geboden Gods.

Er volgen nu nog enkele regelen, hoe te handelen zal zijn, als enkele leden soms het genootschap zouden willen verlaten. - Op den vóórgrond staat hier, dat ieder die den kring vaarwel wil zeggen, niet alleen terug zal ontvangen hetgeen hij ingebracht heeft, maar deelen zal in de winst (indien die er was) tot op het tijdstip van zijn vertrek. Hij zal echter gehouden wezen bijtijds zijn voornemen van vertrek aan het genootschap bekend te maken, opdat het bestuur zorg kan dragen, dat het door hem gestorte hem kan worden uitgekeerd. Een som van twaalf honderd gulden (100 £. st.) zal, *casu quo*, dadelijk worden gerestitueerd; bij grooter sommen zal het genootschap de vrijheid zich voorbehouden, om na uitstel van een jaar tijds de betaling te effectueeren, mits echter het vierde deel der schuld dadelijk kwijtende. - Indien een jonkman of meisje het genootschap verlaat om te huwen, zal hij of zij evenzoo het deel der verkregen winst (dat tijdens hun leven is gemaakt) ontvangen: is er geen winst in dien tijd gemaakt, dan zal het aan het genootschap staan hun iets te geven. - Mocht het ongeluk zich voordoen, dat het genootschap te eeniger tijd verdreven werd, dan zal, nadat alle schuldeischers zijn uitbetaald, het land en het geld, 't welk vrijwillig is gegeven tot opbouwing van 't genootschap, aan de arme leden komen, die niets tot de gemeenschap hebben ingebracht, tenzij er arme

verwanten zijn van hen, die uit liefde kapitaal aan het genootschap hebben gegeven: deze zullen dan met de anderen gelijk-op deelen.

Deze nu zijn de voornaamste regelen.

Bij zulk een organisatie zal, naar het oordeel van den ontwerper, het genootschap een schoonen en vredigen aanblik aanbieden. Ieder der leden is opgenomen in een rustig, zelf-werkend, en in evenwicht zich bevindend geheel. Allen werken voor allen. Ieder vindt bevrediging voor zijn behoeften. Hier zal, met het oog op de kinderen die telkens geboren worden, niet meer de verzuchting worden geslaakt, dat men liever nooit gehuwd, ja nooit geboren was geweest! De exploitatie van de werklieden door de patroons zal te-niet zijn gedaan. In de gewone wereld onderdrukken de ondernemers de arbeiders en beknellen ze met zwaar werk en luttel loon, terwijl in dezen kring het voordeel der ondernemers overvloeien en afdruppelen zal ter beweldadiging en verfrissching der werklieden. Een gevoel van kalmte zal de vereeniging doordringen. Men zal zonder zorgen of bekommernis leven. Verlies zal door allen gezamenlijk gedragen worden. Veilig zal men de zwervers en schipbreukelingen op 's werelds levens-zee kunnen aanraden zich naar het genootschap te wenden. Dáár zullen zij weder goeden moed vinden, weder het hoofd kunnen opheffen. Eerlijke ambachtslieden en winkeliers, die den strijd van het harde leven of de worsteling tegen drukkenden last niet kunnen uithouden, mogen zich keeren tot deze wijkplaats. Brave lieden, door ziekte en door gebrek aan werk tot armoede vervallen, kunnen hier tot rust worden gebracht. Want hier bewegen zij zich en worden zij gedragen in een vaste organisatie. Ieder die werkt, heeft nu de zekerheid, dat hij tot afnemer van zijn product heeft het geheele genootschap. Is de arbeider ziek: welnu, de anderen werken voor hem. Hij behoeft geen angst te hebben voor den ouden dag, en is ontheven van het beknellende gevoel, dat hij, na 20- of 30 jarigen bloedigen (‘almost intolerable’) arbeid, soms geen uitzicht heeft op eenige vaste uitkeering. Alle uitersten zijn in dit genootschap vermeden. Men wordt niet arm, maar ook niet weelderig rijk. Begeerte om schatten te vergaderen, dobbering tusschen hoop om winst te behalen, of vrees om verlies te lijden, is hier van zelf iets vreemds. Daarentegen is men verzekerd, dat de kinderen, die men nalaat, ook hier een rustig, werkzaam en onbezorgd leven kunnen genieten. Avonturen en groot risico voor vermogen of inkomsten beloopt men niet. Doch er is gemoedsrust. De ziel kan tot vrede komen.

Dit evenwicht van het leven zal ook ten goede blijken aan de vrouw, die in de bestaande samenleving, als zij jong een huwelijk zou willen aangaan of als weduwe op zich zelve moet staan, te veel afhangt van uiterlijke omstandigheden, van rijkdom dezer wereld, van toeval of fortuin. Eerst in zulk een genootschap kan zij vastheid of stevigheid van leven vinden.

Gelieft echter op te letten - zoo zegt onze ontwerper - dat dit genootschap, waar ieder door zijn werk een onbezorgd

leven kan verkrijgen, niet vergeleken mag worden bij een hospitaal, bij een oude mannen-en-vrouwen-huis, waar de lieden, reeds bejaard, komen met hun twisten, hun tegenstrijdigheden, hun diep gewortelde kwalen, terwijl hun lichaam door hard werken verlamd of verstijfd en hun geest door slechte manieren verdorven is: meestal kwijnen die lieden weg in hun vergroeiden aard, of zinken in zóó bodemlooze onwetendheid, dat geen straal der rede ze weder kan verlichten.

Zij nu, die tot het genootschap willen toetreden, mogen bedenken - aldus eindigt onze schrijver - dat enkel dezulken als leden zullen worden aangenomen, die brave, verstandige en onpartijdige lieden zijn: alle andere beginnen met voor loon in het genootschap te werken, en kunnen nog eerst hun eigen huizen bewonen, totdat zij geoefend zijn om in de volle vereeniging te treden.

Ten slotte gaf de schrijver te kennen, dat het in zijn bedoeling lag, allereerst een zoodanig genootschap in Londen, voorts in Bristol, en daarna in Ierland te vestigen, waar men veel land voor weinig geld kon verkrijgen, en veel hout om huizen en schepen te bouwen, en andere benoodigdheden te vervaardigen.

Aan dat plan, toen het in 1659 in druk verscheen, was toegevoegd een eveneens in het Engelsch gedrukte uitnoodiging om tot het aldus beschreven genootschap toe te treden; een opstel, 'aantoonende de uitnemendheid der Christelijke liefde en de dwaasheid van hen, die niet overwegen tot welk einde de Heer van hemel en aarde hen heeft geschapen,' met het motto uit Mattheus 12 vers 50: 'Want zoo wie de wil mijns Vaders doet, die in de Hemelen is, die is mijn broeder en zuster en moeder.' - Het was een doorloopend betoog, dat alleen zulk eene vereeniging van menschen iets beteekende, wanneer God zelf hen samenvoegde. En zulk eene vereeniging, zulk eene maatschappij was mogelijk in dit door Pieter Corneliszoon van Zierikzee voorgesteld genootschap. Door een aldus ingerichte samenleving zou de aardsche begeerte naar rijkdom of ijdele eer kunnen worden ingetoomd. Eenvoud des levens zou kunnen worden in acht genomen. Waarachtige gelijkheid zou kunnen worden gevestigd. Al de kinderachtige oplettendheid op uiterlijke vormen zou kunnen worden nagelaten. Zulk een vreedzame maatschappij was vroeger in de eerste tijden van het Christendom een levende werkelijkheid geweest, maar de antichrist had dat schoone samenzijn weten te verstoren. Sinds had de Roomsch Catholieke Kerk misbruik op misbruik ingevoerd: instellingen als van luie monnikken hadden bederf doen insluipen, totdat de Reformatie weder de aloude waarheid had hersteld. Nu echter moet steeds gewaakt worden, om blijvend de macht van den vijand der menschen: den Satan, te breken. Wij moeten niet in naam, maar in de daad Christenen zijn. Daarom moest men zich vereenigen als ware broeders en dus toetreden tot het plan.

Alles werd dan besloten door een korten brief, waarin de lieden aangespoord werden hun geld te geven, ten einde een fonds te vestigen, dat aan alles den eersten stoot kon geven. Het behoefde

slechts de brug te zijn: want het genootschap - zoo werd uitdrukkelijk verzekerd - kon later door zijn eigen kracht bestaan, zooals geloofswaardige personen getuigden, die mededeelden, dat vele honderden personen in Zevenbergen, in Hongarije en in het land van den Paltzgraaf, van een klein begin uitgaande niet alleen een zeer behagelijk leven onder elkander leidden, maar nog middelen hadden verworven, om veel goed aan anderen (niet behoorende tot hun genootschap) te doen.

Ziedaar nu het sociale plan van Pieter Corneliszoon Plockhoy van Zierikzee van het jaar 1659[1)].

Het is waarlijk knap bedacht. John Bellers, die zoo als wij later zullen zien, zijn eigen plan in 1696 uitgaf, heeft hier in dit tractaatje alles kunnen vinden, waardoor hij in de geschiedenis der maatschappelijke ontwikkelingsvormen zóó beroemd is geworden. Trouwens de Engelsche taal kan het hem gemakkelijk gemaakt hebben het plan te lezen. In Engeland is het geschrift niet geheel onopgemerkt of onopgelet voorbijgegaan. Ten minste in het drie-deelige bekende kwarto-werk van Sir Frederic Morton Eden 'The State of the Poor,' dat in Londen in 1797 uitkwam, vindt men in de 18e Bijlage (een catalogus van geschriften over het armwezen) onder no. 42 den titel van ons pamflet overgeschreven. Thans rust een éénig exemplaar in het Britsch Museum. Van den inhoud van het geschrift zou men echter in Engeland niets meer hooren. Al die fraaie aansporingen, verlokselen en voorspiegelingen - al dat zoete gefluit - van onzen Zeeuw hadden op de tijdgenooten van den weelderigen Karel II, die nu in 1660 koning werd, al even weinig vat, als op ons geslacht de zinsneden van een sierlijk bewerkt prospectus. Sceptisch schouder-ophalend werd alles in Engeland gelezen, als het al gelezen werd.

Maar hoe stond het in Holland met dergelijke ideeën?

Werkelijk duikt in 1662, drie jaren na het verschijnen van het

1) De volledige titel van het pamflet, zooals het in het Britsch Museum berust, is als volgt: 'A way propounded to make the poor in these and other Nations happy. By bringing together a fit suitable and well qualified people unto one Hous-hold gouvernment, or little Common-wealth, wherein every one may keep his propriety, and be employed in some work or other, as he shall be fit without being oppressed. Being the way not only to rid those and other Nations from idle, evil and disorderly persons, but also from all such that have sought and found out many inventions to live upon the labour of others. Whereunto is also annexed an invitation to this society or little Common-wealth. Psalm XLI: *Blessed is he that considereth the poor, the Lord will deliver him in time of trouble; the Lord shall preserve him, and keep him alive, and he shall be blessed upon the Earth.* By Peter Cornelius van Zierikzee. Londen 1659. Printed for P.C. at the sign of the Black-spread-Eagle at the West-End of Pauls' Church-Yard.'

pamflet in Londen, de naam van Plockhoy in Amsterdam op, en wel in verband met een kolonisatie-plan. Het schijnt hem gegaan te zijn als zoovele socialisten onzer dagen. Als de oude wereld niets van zijn plan wilde weten, zou hij 't in de nieuwe wereld beproeven. 'Westward-Ho!'

Wij moeten ons voorstellen wat in 1662 daartoe aanleiding gaf. Het feit zelf heeft betrekking tot de Hollandsche volkplanting in Noord-Amerika, Nieuw-Nederland, waarvan Nieuw Amsterdam de hoofdplaats was. Sedert het plakkaat der Staten-Generaal van 27 Maart 1614 - waarbij aan de ontdekkers van een nieuwe landstreek voor vier reizen de uitsluitende vaart derwaarts verzekerd werd - hadden eenige reeders uit Amsterdam en Hoorn 11 October 1614 octrooi gekregen, om uiterlijk tot 1 Januari 1618 op landen te varen aan de kust van Noord-Amerika, voortaan Nieuw-Nederland genoemd. De door hen op het eiland Manhattan en hooger op aan de oevers der Hudson-rivier opgerichte pakhuizen werden in 1621 door de West-Indische Compagnie overgenomen, die het bestuur van Nieuw-Nederland aan de Amsterdamsche Kamer toevertrouwde. Deze liet er forten bouwen, zond er ambtenaren, en legde zich bijna uitsluitend toe op den handel in pelterijen. Uitbreiding van landbouw was echter voor de kolonie een onafwijsbare behoefte.[1)]. Daarom werd in 1629 een Charter uitgevaardigd, waarbij bepaald werd, dat ieder aandeelhouder der Compagnie, die een kolonie van 50 personen zou stichten, patroon[2)] of heer zou worden over het door hem bezette land. Zóó ontstonden de patronen, als wier beste vertegenwoordiger van Rensselaer kan worden genoemd, die de streek in Albany wist te verwerven. Doch twisten over den handel, dien de kolonisten wilden drijven, verkeerde maatregelen der gouverneurs, monopolie-geest der Compagnie zelve, maakten dat de kolonie geen vaart kreeg. Eerst sinds 1652 ging het beter. De Compagnie liet meer vrijheid toe. De gouverneur Petrus Stuyvesant, een vastberaden, energiek, autoritair man, scheen een goed bewindvoerder[3)]. Er kwam wat bloei: er verrezen dorpen. De hoofdzaak was nu om nieuwe kolonisten te krijgen. De Kamer van Amsterdam was dan ook druk in de weêr, om landverhuizing derwaarts te bevorderen: vooral ook, omdat sinds het jaar 1660 toen Karel II den troon zijner vaderen weder verwierf, de naijver van Engeland de republiek der Vereenigde Provinciën dáár in Noord-Amerika feller begon te bedreigen.

Alle zeilen werden dus bijgezet. Hoe dan ook: - er moesten lieden derwaarts! Een ieder die er voor in kon staan, een flink aantal gezellen naar Nieuw-Nederland te doen vertrekken, was

1) Vergelijk nu het boek: Manhattan in 1628 van Dingman Versteeg, 1904, uit de papieren der familie van Foreest.
2) Vergelijk de rol der Rensselaers, beschreven door Tutein Nolthenius 'De Gids' van Januari 1909.
3) Zie over Stuyvesant vooral John Fiske 'The Dutch and Quaker colonies in America', vol I, 1899, pag. 189 seqq.

aan de Kamer van Amsterdam, d.i. aan de burgemeesters van Amsterdam, welkom.

Van die gelegenheid dacht onze Plockhoy voordeel te trekken. Hij zou voor zulk een kolonisatie van het collectieve idee pogen gebruik te maken. Hij kon dit des te gereeder voorstellen, omdat de Engelsche emigranten, die in Noord-Amerika kwamen en die hoofdzakelijk tot de klasse der 'yeomanry' behoorden, zich ook ten deele organiseerden met gemeenschappelijk eigendom van den grond[1]. Zijn Engelsche herinneringen hielpen hem. Hij begon dus onderhandelingen daarover met de burgemeesters van Amsterdam. Het resultaat van zijne besprekingen was, dat hij, Plockhoy, met goedvinden en onder uitdrukkelijke bekrachtiging van Heeren burgemeesters en regeerders van Amsterdam, in 1662 een brochure deed verschijnen (bij Otto Barentz Smient); welke brochure als een soort van prospectus kan worden beschouwd. Zij behelsde een 'Kort en klaer ontwerp, dienende tot een onderling accoort, om den arbeid, onrust en moeijelijkheit van alderleij handwercxluijden te verlichten, door een onderlinge compagnie of volkplanting aan de Zuijt-rivier in Nieu-Nederland opterechten: bestaende in landbouwers, zeevarende personen, alderhande noodige ambachtsluijden en meesters van goede konsten en wetenschappen'[2].

Burgemeesters van Amsterdam hadden den 9den Juni 1662 daarvoor met hem aangegaan de volgende overeenkomst: dat hij, Pieter Corneliszoon Plockhoy, aannam aan hen voor te stellen vier en twintig mannen, met hem uitmakende een sociëteit van 25 personen, die zich zouden verbinden om met hun vrouwen en kinderen per eerste scheepsgelegenheid naar de kolonie Nieuw-Nederland te vertrekken: - dat deze sociëteit van 25 manspersonen het recht zou hebben, zoowel voor de gemeenschap als voor elk lid in 't bijzonder, in het Swanendal zooveel land uit te kiezen als zij konden bebouwen; welken grond, zoo verdeelden als onverdeelden, de kolonisten in vollen eigendom zouden bezitten; - dat deze sociëteit zich verder naar eigen regelen zou mogen inrichten, behoudens ieders beroep op de overheid; - dat aan de sociëteit en haar leden vrijdom van tienden en van allerlei belastingen voor den tijd van twintig jaren zou worden gegeven; - dat aan ieder der 25 manspersonen bij vorm van leening honderd guldens zouden worden aangeteld, waaruit zij hun uitrusting en hun eigen transport-kosten zouden kunnen betalen, wordende de vrouwen en kinderen op kosten der stad Amsterdam overgevoerd; de kolonisten zouden zich echter verbinden, de één

1) Zie Sir Henry Summer Maine 'Village Communities in the East and West', 1872, p. 201.
2) De schrijver noemt zich thans voluit op den titel 'Pieter Cornelisz. Plockhoy van Zierik-zee.' Het pamflet is te vinden op de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage en op de Universiteits-bibliotheek te Gent.

voor den ander instaande, om deze 2500 gulden aan de stad Amsterdam terug te geven.

Krachtens deze overeenkomst met de stad Amsterdam, waarbij hem volledige vrijheid van regeling en inrichting zijner kolonie was toegestaan, riep nu Plockhoy in zijn brochure gezellen op, die met hem naar de Zuidrivier, d.i. de Delaware, zouden willen vertrekken. Uitdrukkelijk vermeldde hij dat 't cijfer van 25 maar een voorbeeld was. Er konden zich meer of minder aanmelden. Voor honderd personen hoopte hij dat de achtbare Heeren burgemeesters 4000 rijksdaalders zouden voorschieten.

De vorm der regeling, die Plockhoy voor zijn kolonie op het oog had, was in hoofdzaak die der gemeenschap. Het was een plan van collectieve samenwerking en van onderlingen bijstand, doch zóó, dat een ieder naast zijn aandeel in de gemeenschap (den gemeenen akker, de gemeene weide) zijn goed en woning afzonderlijk kon hebben. Wat hij nu gaat voordragen zijn de eenigszins gewijzigde lijnen van het jaar 1659. De afwijkingen zijn gemotiveerd, doordat het dit keer een kolonisatie in Amerika, geen vestiging in een Europeesch gewest geldt. Sterker zoo mogelijk dan vroeger is hier volkomen afwezigheid van secte-invloed. In dat opzicht verschilt dit project van kolonisatie geheel en al van de eenige jaren later beproefde vestiging der Labadisten op Bohemia-manor in Pennsylvanië.

Plockhoy leidde nu zijn nieuw plan op de volgende wijze in: 'Aangezien de menschen, met hun particuliere huisgezinnen, naar eenige onbewoonde landen trekkende, veeltijds - *omdat zij op zich zelven alléén staan* - door onvermogen, ziekte, sterfte of andersints weinig succes of opgaan kunnen bekomen: zoo hebben wij - als liefhebbers van 't gemeen (de gemeenschap) - om ons eigen en ons naastens welvaren te bevorderen, ons voorgenomen, een onderlinge Compagnie of Sociëteit aan de Zuid-rivier in Nieuw-Nederland op te rechten: bestaande in een vredig, éénstemmig en uitgezocht volk, mannen, die elkander in landbouw, visscherij, ambachten en anders assisteren en dus een gewenscht einde - voor vele arme bedroefde huisgezinnen die hier in groote bekommernis leven - hopen te bekomen.'

Voor dit doel noodigde hij lieden uit, om met hem een onderling accoord aan te gaan, en wel landbouwers, zeevarende personen, ambachtslieden en meesters van goede kunsten en wetenschappen.

Allen zouden in vrijwillige éénparigheid moeten willen arbeiden als onder ééne familie. Zij zouden alle dagen - uitgezonderd den Sabbat - zes uren voor de gemeenschap moeten werken. De overige uren zouden zij voor hun eigen profijt kunnen arbeiden, waartoe allen, boven en behalve hun rechten op de algemeene plantage, ieder een stuk land voor zich zelven tot een particuliere plantage zouden verkrijgen. Zeevaarders en anderen, die hun werk op geen gezetten tijd zouden kunnen volbrengen, zouden in plaats van een particuliere plantage eenig ander profijt van de sociëteit genieten.

De profijten (winsten), uit het gemeenschappelijk werk voortvloeiende, zouden aan allen gelijkelijk uitgedeeld worden, niet naar het getal gezinnen, maar naar het aantal personen. - Niemand zou van uit Amsterdam of het moederland koopwaren mogen medenemen, om eenigen particulieren handel te drijven. Slechts zou een ieder in zulke waren of goederen mogen handel drijven, die hij in zijn vrijen tijd (boven de dagelijksche zes uren) had vervaardigd of verkregen. Wilde hij die waren aan de sociëteit toevertrouwen, opdat deze daarmede zou handel drijven, dan zou hij een redelijke winst of de helft van het profijt benevens zijn kapitaal-inleg genieten. - Voor alle handwerken en verderen arbeid zou men de bekwaamste werklieden tot meesters en voorgangers uitkiezen, die even als alle andere leden der sociëteit zes uren daags voor de gemeenschap zouden werken, te boek stellende al wat zij voor de sociëteit uitgaven en ontvingen.

De naam van knecht of dienstmaagd mocht onder hen geen plaats vinden, daar een ieder hoofd voor hoofd zijn gedeelte van het profijt verwachtte. Doch zoo eenig aan de sociëteit vreemde persoon voor een daghuur of op andere wijze bij iemand van de sociëteit wilde werken, dan zou hij ook zes uren daags voer de gemeenschap en den overigen tijd voor zijn meester arbeiden.

De kinderen of minderjarige personen zouden een halven dag werken en een halven dag ter schole gaan, uitgenomen op den Sabbat. Zij zouden een bekwaam handwerk leeren, en in lezen, schrijven, cijferen en andere wetenschappen (naar hun ouderdom en vermogen) onderwezen worden. Men zou ze in de scholen der gemeenschap geen menschelijke formulieren van religie, maar alleen, nevens de Heilige Schrift, natuurwetenschappen en talen leeren, opdat men hun verstand niet bedierf door hun particuliere opiniën in te scherpen, eer ze nog hun rede konden gebruiken. Er zou dus geen grondslag van secterij of partijschap in hun harten gelegd worden. Wilde iemand echter zijn kinderen in eenige particuliere scholen of door particuliere personen op zijn eigen kosten laten onderwijzen, daarin was en bleef elk persoon volgens de vrijheid van zijn conscientie onverlet.

In zaken toch van religie zou ieder volle vrijheid van consciëntie behouden. Tot welk einde - om niemand aanstoot door menschelijke formulieren te geven - in een algemeene vergaderplaats op elken Sabbat-dag of Zondag en hoogtijd alleen de Heilige Schriftuur (die alle Christenen voor waarachtig erkennen) zou worden gelezen, en voorts psalmen en lofzangen zouden worden gezongen. Nam het getaf der leden met den tijd toe, dan mocht elke groep, die van één gezindheid was, haar eigen particuliere vergaderplaats hebben, en haar eigen leeraars onderhouden.

Indien iemand - zoo gaat het 'Accoord' voort - om des gewetens wille geen oorlogswapenen durfde gebruiken, zou hij, om van tocht en wacht vrij te zijn, een hoofdgeld of contributie moeten betalen aan dat deel der sociëteit, dat wel bereid was met de wapenen in de hand de kolonie te beschermen.

Wat het bestuur der sociëteit in de kolonie betrof, zoo zou er

een algemeene directie zijn, en zou iedereen de vrijheid hebben, om zijn voorstellen tot verbetering van de gemaakte voorwaarden in te dienen; welke voorstellen met twee derde der stemmen moesten worden aangenomen om wet te worden. Om alles in goede orde te houden, zou uit de mannelijke leden, die dertig jaren en daarboven oud waren, een opziener over de geheele sociëteit door allen verkozen worden. Die opziener zou slechts voor een jaar benoemd worden en bij zijn aftreden niet dadelijk herkozen mogen worden. Zijn ambt zou natuurlijk niet zwaar zijn, want zulk een opziener kon zelf geen regelen of wetten maken, maar had enkel acht te slaan, of de regelen, door de gansche gemeente goedgekeurd, getrouwelijk werden nagekomen. Naast Hezen opziener zou men uit de bekwaamste mannen twee boekhouders kiezen: één van hen zou altijd de schriftelijke orders geven, op welker vertoon de andere alsdan geld, waren of koopmanschappen zou moeten uitleveren aan hem, die de schriftelijke orders aanbood; de boekhouders zouden dan ook gebruikt worden om brieven, journalen en andere stukken (de sociëteit rakende) te schrijven. Deze waardigheids-bekleeders - de opzieners en de twee boekhouders - zouden te zamen het beheer over de gemeene kas voeren. Op het einde van ieder jaar zouden alle rekeningen, de sociëteit betreffende, worden afgesloten en in een behoorlijke balans worden opgemaakt.

Er volgden nu nog enkele regels over het intreden van nieuwe leden tot de sociëteit, wanneer ze reeds in werking was, en over het uittreden van oude leden. De eersten moesten dan ook een 'accoord' met de sociëteit gaan maken, wanneer zij namelijk deelhebbers wilden worden in den gemeenen akker, het onverdeelde vee, en alles wat de gemeenschap aanging; dat accoord zou bijvoorbeeld hierin kunnen bestaan, dat zij, behalve hun verplichten arbeid, den arbeid der overige in functie zijnde leden der sociëteit eenige uren daags hielpen verlichten[1)]. De anderen, namelijk die de sociëteit wilden verlaten, om naar het vaderland terug te keeren, eer nog de voorgeschoten penningen aan Amsterdam waren opgebracht, konden dit doen, en konden zelfs met hun huisgezin ten laste der gemeenschap naar het vaderland overgevoerd worden, mits aan de sociëteit latende het onverdeelde land, vee en alles wat aan de gemeenschap toekwam. Wilden zij zich van de sociëteit afscheiden en naar elders reizen of trekken, dan dienden zij eerst de hun voorgeschoten penningen aan Amsterdam af te doen, en een ander in hun plaats te stellen, wien zij hun rechten konden verkoopen, mits deze door de sociëteit bekwaam geacht werd den gemeenschappelijken arbeid op zich te nemen. - Het geval kon zich echter ook voordoen, dat de sociëteit iemand uitstiet. Indien iemand namelijk door onachtzaamheid of onrechtvaardigheid de gemeene wetten of regelen overtrad, en zich zelf der sociëteit

1) Ook was een accoord mogelijk voor de sociëteit met menschen, in het vaderland blijvende, die dus hun kapitalen gaven, en winst daaruit zouden kunnen trekken.

onbekwaam maakte, die zou, nadat hij verschillende keeren door de opzieners en anderen vriendelijk aangesproken en gewaarschuwd was, en geen gehoor had willen geven, door ten minste twee derde der stemmen van de sociëteit uitgesloten kunnen worden. Hij behield echter dan het deel van het profijt, dat, in den tijd toen hij lid was, door hem was verdiend, en kon ook zijn recht op het onverdeelde verkoopen, en een ander in zijn plaats stellen, mits deze door de sociëteit geschikt werd geacht.

Aldus was deze sociëteit ingericht. Op den vóórgrond stond, dat ieder gehouden was naarstigheid aan te wenden, om goede exemplare progressen voor de gemeenschap uit te werken: het sprak dus van zelf - zóó luidde het prospectus - dat de sociëteit geen ongeregelde vloekers, dronkaards of andere kwaadaardige menschen in haar gezelschap wenschte te omvatten.

Die nu geneigd waren tot deze kolonisatie op zulk een grondslag over te gaan, moesten uiterlijk in het midden van September 1662 zich te Amsterdam aanmelden in de Brouwerstraat in 'De Boomgaert van Nieuw-Nederland', 's morgens tusschen 8 en 9 uur, of op den Zeedijk in 'De Vergulde Boot', 's avonds tusschen 6 en 7 uur. Om de lieden aan te zetten, had Plockhoy aan zijn brochure toegevoegd een klinkdicht, vervaardigd door den bekenden rijmelaar Karel Verloove, en eenige 'prickelvaerzen' gedicht door Jacob Steendam, den dichter van Nieuw-Nederland, die in 1673 als ziekentrooster en binnenvader in het Weeshuis te Batavia is overleden[1].

Wij moeten nu ten slotte nagaan, of er ook iets bekend is over het lot der door Plockhoy in 1662 naar Amerika ondernomen kolonisatie, en of er bij ons te lande spoor of echo is te vinden van zijn plan van 1659.

Ter beantwoording der eerste vraag hebben wij ons te wenden tot Amerikaansche berichtgevers. Werkelijk laten dezen ons niet geheel in den steek[2]. Wij vinden vermeld, dat de kolonie inderdaad Nieuw-Nederland heeft bereikt en dáár een poos geleefd heeft onder leiding van Plockhoy. De Amerikaansche berichtgevers vertellen, dat al de vijf en twintig kolonisten tot de Doopsgezinde gemeente behoorden. Voor het doel echter dat Amsterdam had

1) Zie over Steendam ook Hylkema, 'De Gids' van Oct. 1904, p. 34.
2) Zie het belangwekkende opstel van Samuel W. Pennypacker, 'The Settlement of Germantown, and the causes which led to it', in 'The Pennsylvania Magazine of History and Biography', Volume IV n°. 1. Philadelphia 1880, pag. 34 en 35, en het boek van Pennypacker met denzelfden titel, 1899, waarin het onderwerp breeder wordt uitééngezet. De grootvader van Pennypacker heette nog Pannebakker. Vergelijk voorts Daniel K. Cassel, 'Geschichte der Mennoniten: mehr speciel ihre Ansiedlung und Ausbreitung in Amerika.' Philadelphia 1890, pag. 59 en 60. Zie ook 'Bibliographical and Historical Essay on the Dutch books and pamphlets relating to New-Netherland.' By G.M. Asher. Amsterdam, Frederik Muller, 1868, pag. 207.

beoogd, om door landverhuizing de Hollandsche kolonie te versterken, was het reeds te laat. De tweede Engelsche oorlog brak uit. Karel II gaf in 1664 Nieuw-Nederland aan zijn broeder, den hertog van York: Nieuw-Amsterdam werd New York. Toen Sir Robert Carr zich ten behoeve der Engelschen in het bezit stelde van de Delaware, zond hij in 1664 een gewapende boot naar de streek, waar Plockhoy's kolonie was gevestigd. De bemanning dezer boot plunderde en vernietigde de kolonie, liet geen spijker daar vastzitten, en verstrooide al de gezellen.

Wat er van die lieden is geworden is niet bekend. Slechts één bericht is ons overgeleverd, en wel over Plockhoy zelven. Dertig jaren later toch - men schreef 1694 - kwam er in Pennsylvanië, in het dorp Germantown, gesticht en bewoond door Doopsgezinden uit Crefelds omstreken en uit Holland, een oude blinde man met zijn vrouw. Zijn ellende wekte het teedere medelijden op der Doopsgezinden aldaar. Zij gaven hem het burgerrecht vrij van alle lasten. Aan het einde der dorps-straat wezen zij hem een stuk gronds van twaalf roeden (rods) lengte en één roede breedte toe, waar hij zich een klein huis kon bouwen, omringd door een tuin; welke woning en grond de zijne zou wezen, zoolang hij en zijn vrouw zouden leven. Vóór het front van het strookje land plantten zij een boom. Twee van de leden der gemeente, Jan Doeden en Willem Rettinghuizen, werden gemachtigd, om alles voor den armen zwerver in orde te maken en zijn huisje te doen bouwen. De naam van dien blinden man was Pieter Corneliszoon Plockhoy.

Hollanders in Noord-Amerika lieten dus nog een koesterenden straal vallen op het leven van onzen, nu blinden plannenmaker, terwijl hij den rand van het graf reeds naderde.

Doopsgezinde broederen gaven hem een rustplaats om kalm te sterven.

In Holland zelf scheen zijn naam geheel vergeten. Een jaar of acht vóórdat hij zelf te Germantown aanlandde, had er zelfs in Amsterdam een wonderlijk geval plaats met zijn oorspronkelijk plan van 1659: ‘A way propounded to make the poor in these and other Nations happy etc.’ Geheel dat plan werd namelijk toen door een Amsterdammer (Abraham Van Akkeren) doodbedaard gestolen, en als eigen werk door dat brave heerschap uitgegeven[1)]. Wie wist er nog, dat ergens in Amerika een Plockhoy leefde, die dáár met zijn toekomst-idee van plaats tot plaats rondtrok!

1) Zie in ons deel ‘Beelden en Groepen’, 1892, pag. 240 en volgende uitvoerig over dat boekje van Van Akkeren.

Hoofdstuk IX.
Socialisme in de staatsromans.

Wij moeten uit de zeventiende eeuw weder terugkeeren tot de 16de eeuw, tot de tijden, toen de Hervorming voor het eerst optrad. Naast die Hervorming, en gelijktijdig met haar ontstaan, was een tweede beweging in Europa voelbaar geworden, die op andere wijze, doch even scherp, de geesten van sommige menschen schudde en meêsleepte. Wij bedoelen de Renaissance. De verrassing en blijdschap over de nieuw ontdekte schatten der klassieke literatuur en kunst gaf hier den stoot. En haast nog meer dan het geschrift en het kunstwerk zelf, dat men gevonden had, trof de methode, waarmede de oude schrijver of kunstenaar was te werk gegaan. Tot leus toch van haar streven had de oudheid deze spreuk gekozen: ‘de mensch is de maatstaf van alles.’ Men poogde dit na te volgen. Men ging dus niet meer van een zeker bovenaardsch geloof of hooge gedachte uit: niet van een ideëele exaltatie: neen, men ging den mensch op aarde met al zijn neigingen, hartstochten, begeerten, zijn strijden, woelen en zoeken, als een probleem, als een objectief verschijnsel observeeren, en zocht dat raadsel fijn realistisch, zelfs naturalistisch te bestudeeren en te ontleden. Men ontleedde ‘den mensch’, die onder alle hemelstreken en in alle eeuwen dezelfde was, en wien niets vreemd mocht zijn. Eigenaardig werd die studie humanisme genoemd. Het was een kennis, die geheel en al gevoed werd door de klassieke oudheid en door de opvattingen der antieke wereld. Met den gloed, die nieuwheid van waarneming geeft, werd deze studie voortgezet. Men lette niet al te veel op de overtuigingen en neigingen der overige tijdgenooten; men wist te goed, dat men hier een idee volgde, dat met elken stap van den tijd van-zelf zou winnen. Zij, die op dat gebied van 't humanisme in 't begin der zestiende eeuw de leiders waren, zagen dan ook eenigszins uit de hoogte neêr op het streven van Luther en op zijn geweldige worsteling tegen de Roomsch Catholieke Kerk. Wel is waar hadden ook zij - ik noem als hun type Erasmus - geen innige overtuiging van de waarheid der Catholieke dogmatiek: konden ook zij in dien bouw van op elkander rustende versteende geloofs blokken bezwaarlijk den waren tempel voor den humanen mensch erkennen: maar

zij wilden niet, dat er zulk een storm tegen die oude Gothische kathedraal werd begonnen. Wanneer men slechts hun denkbeelden volgde, zou er twijfel genoeg opkomen tegen een leer, die zulk een Kerk absoluut waar, goed en schoon noemde. Zij wilden bovenal het ruw geraas en het geweld van onbeschaafde lieden vermijden: niet er op inslaan: zij wilden zachtkens de oud-Grieksche en Romeinsche menschelijke goden weder onder het bereik aller oogen brengen, en zij waren overtuigd, dat, als men slechts een tijd lang op eene of andere Venus van Milo zijn blikken had gericht, men het wel van zelf verleeren zou, de bleeke en verwrongen trekken der Heiligen schoon of aantrekkelijk te vinden. Hij die Plato bestudeerd - zoo meenden zij - verliest de vatbaarheid om Thomas van Aquino te lezen[1)].

Zoo werkten zij stil voort en vernamen zij, slechts met een gevoel van wrevel en onwil, dat Luthers hartstocht de menschen stelde tusschen een ja of neen: terwijl zij zelven bezig waren, een levensbeschouwing en levensopvatting te verbreiden, waarin beide, dat ja of neen, als in een hoogere éénheid zouden worden opgelost. Voorzoover die Humanisten zich met economische onderwerpen bezig hielden, met den bouw en het samenstel der maatschappij, kwamen er weder in hun opvattingen elementen, ontleend aan de oude wereld. Allereerst verstoorden zij reeds het gevoel van naïeve zekerheid, waarin men zich had bevonden met betrekking tot de bestaande orde van zaken, daar zij tegenover de Europeesche maatschappij der 15[e] en 16[e] eeuw een grootsch, afgerond systeem van verhoudingen, waarin bloeiende uiterst beschaafde staten in de oudheid geleefd hadden, konden oproepen. Dan werd, op het voetspoor der ouden, door de Humanisten veel meer nadruk gelegd dan door hun tijdgenooten op het begrip van stad en staat. En eindelijk klonken in hun geschriften

1) In een zijner gedichten ('Amours de Voyage') heeft de Engelsche dichter Clough dit zoo fijn uitgedrukt in de volgende verzen:

Luther they say was unwise; like a half taught German, he could not
See that old follies were passing most tranquilly out of remembrance;
Leo the Tenth was employing all efforts to clear out abuses,
Jupiter, Juno and Venus, Fine Arts, and Fine Letters, the Poets,
Scholars and Sculptors and Painters were quietly clearing away the
Martyrs and Virgins and Saints, or at any rate Thomäs Aquinas:
He must forsooth make a fuss, and distend his huge Wittenberg lungs, and
Bring back Theology once yet again in a flood upon Europe;
Lo you, for forty days from the windows of Heaven it fell; the
Waters prevail on the earth yet more for a hundred and fifty;
Are they abating at last? the doves that are sent to explore are
Wearily fain to return at the best with a leaflet of promise,
Fain to return as they went to the wandering wave-tost vessel,
Fain to re-enter the roof which covers the clean and the unclean.
Luther they say was unwise; he didn't see how things were going.

weder allerlei tonen van Grieksche en andere wijzen, die sterker dan ooit riepen tot gemeenschappelijk leven, tot wat wij Socialisme noemen. Erasmus gaf ook hier het voorbeeld. Terwijl hij over 't algemeen steeds te velde trok tegen het bedelend leven der monniken, hun vagebondeeren, verlangde hij toch van den waren Christen: 'dat hij al zijn goederen als gemeenschappelijke goederen van allen zou beschouwen. De Christelijke liefde kende geen particulier eigendom (proprietatem).... Het verbod van het eigendom en het gebod der armoede had niet alleen betrekking op de monniken, maar op alle Christenen.' Wel kwam hij in een later geschrift hiertegen eenigszins op, en legde hij er nadruk op, dat slechts volgens goddelijk recht alle dingen gemeenschappelijk waren: slechts door de 'Charitas' en slechts *'quoäd usum':* doch het beginsel zelf, al kon het in de practijk niet altijd verwerkelijkt worden, werd toch door hem vastgehouden. En zulke meeningen waren ook te vinden in de geschriften der Duitsche Humanisten dier dagen. Wij noemen Jacob Wimpfeling (1450-1528), een vereerder van Erasmus, die een aan Straatsburg toegewijd boekje over Duitschland schreef ('Cis Rhenum Germania'). In dat werk is het karakteristiek, hoe zeer hij op financieel gebied de gemeenschap aanprijst: 'hoe gemeenschappelijker de goederen zijn - zegt hij - des te heiliger, des te goddelijker zijn zij'. En in Ulrich von Huttens pamfletten komen, bij zijn verwenschingen tegen weelde, tegen bankiers en geld-wolven als de Fuggers, tegen monopoliën van allerlei aard, telkens klanken voor, die een plaats zouden kunnen innemen in de boeken der Socialisten[1)].

En zoo was het bij allen. Trouwens die Humanisten, weinig in getal in het zoo groote Europa, vormden onder elkander als het ware een vast verbond, een staat, een 'respublica Doctorum', en wat de één had uitgedrukt vond men bij den ander terug. Zij stonden altijd in levendige briefwisseling: zij waren zelven haast een broederschap in Europa, aan wie vele gedachten gemeen waren. Uit hun kring van denkbeelden komt nu voort de eerste der Staatsromans, later door zoovele andere gevolgd. Wij noemen de Utopia van Sir Thomas More. Die Utopia en de andere Staatsromans zijn eerst te begrijpen, wanneer men zich stelt op het antieke, humanistische standpunt, dat zoo gaarne de worsteling der Catholieke en Protestantsche elementen wilde, ignoreeren. Al die Staatsromans stellen zich buiten de Christelijke levensopvatting. Zij hebben geen visioen van de verwerkelijking van een Godsrijk op aarde, van een duizendjarig rijk, zoo als die hartstochtelijke Wederdoopers, wien het vraagstuk van het leven zulk een bittere, sombere ernst was: zij hebben niets te maken met Christelijke broedergemeenten: neen, hun auteurs construeeren, veelal in hun studeer-cel zittend, een min of meer fantastisch droom-land, waarheen hun gedachten vluchten kunnen, wanneer de woelige en wisselvallige werkelijkheid hen verveelt. Het zijn constructiën

1) Zie W. Roscher, 'Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland', 1874, pag. 34, 37, 43, 47.

van het brein, geen verzuchtingen of angstkreten van het hart. Maar in die droomwereld, die zij op 't model van een Plato als Staat zich dachten, voeren zij nu radicaal al de hervormingen en verbeteringen in, die zij op aarde zoo moeielijk konden tot stand brengen: dáár geven zij speelruimte aan hun aspiraties naar burgerlijke en godsdienstige vrijheid: dáár leveren zij ter zijde een sarcastische satire op het bederf van Kerk en Hof: dáár in dien staat - meestal op een ver eiland geplaatst in de onbekende mysterieuse Indische Zee, waar een Columbus en Americo Vespuzzi zeilden - vormden zij een denkbeeldige maatschappij, waar alles verstandig zou zijn ingericht, waar de tegenstrijdigheden der bestaande verhoudingen niet zouden voorkomen, waar geleerde, humane menschen een vaderland voor hun geest zouden kunnen vinden. En als om te toonen, tot welke klasse van menschen zij eigenlijk zich richtten, schreven zij (vooral in het begin) slechts in 't Latijn. Opmerkelijk is het nu, dat in enkele dier Staatsromans, die overigens zoo hemelsbreed afwijken van de buitensporigheden dergenen, die aan de uiterste grenzen der Hervorming stonden, toch weder soortgelijke socialistische begrippen gevonden worden.

Engeland opent de rei. De eerste, die zijn Staatsroman construeerde, was Sir Thomas More: de wereldwijze, ironische geleerde en staatsman[1].

Hij begon in Engeland beteekenis te krijgen bij het optreden van Hendrik VIII als koning. Toen in April 1509 de vader van dien vorst, de koele, berekenende, verziende en schraapzuchtige Hendrik VII, gestorven was, hij die Engeland weder als staat had georganiseerd en door de strengste maatregelen - men denke aan de arrestaties en vonnissen op last van de sterrenkamer - den staat tot éénheid had gebracht: toen ging er als het ware een zucht van verademing uit ieders borst: en ieders hart klopte van levenslust, nu de jonge Hendrik VIII (daar zijn oudste broeder prins Arthur overleden was) koning was geworden. De troon was bevestigd, niemand betwistte meer de rechtmatigheid van den wettigen koning, want de nieuwe troonopvolger was de telg uit 't huwelijk der beide ‘rozen’. Men zou wat kunnen genieten van 't leven. Dat gevoel werd in 1509 ook gedeeld door een nog geen dertigjarig lid van het Parlement: een jong geleerde, vermaard om zijn kennis van de oude talen en om zijn Latijnsche poëzie. Wij noemen Sir Thomas More. Hij was te Londen geboren, een der zonen van Sir John More, rechter in de Kings Bench. Zijn moeder stierf bij zijn geboorte. Al vroeg werd hij een wonderkind. De kardinaal Morton, aartsbisschop van Canterbury en kanselier van Engeland, wilde de verdere zorg voor zijn opvoeding op zich nemen en de kosten daarvan betalen. De vader stond het toe: en zóó, opgekweekt als een kas-plant en onderwezen in alle wetenschappen, was hij op zijn 18de jaar een literarisch wonder in Europa. Zijn Latijnsche tractaten

1) Zie vooral D. Nisard, ‘Etudes sur la Renaissance, Erasme, Thomas Morus, Melanchton’, 1855 pag. 151-296.

en gedichten bezorgden hem niet weinig lof. De kring van denkbeelden, waarin hij zich bewoog, was die der classieke Renaissance, en al spoedig werd hij opgenomen in de cosmopolitische broederschap van hen, die deze oude letteren in Europa beoefenden.

Hij moest echter in het leven een beroep kiezen, want de vader kon niet veel geld geven. Eerst kwam het denkbeeld bij hem op, om in een klooster te gaan, want voor het uiterlijk bleef hij geheel en al hechten aan de Catholieke Kerk. Hij was de vriend van den om zijn liefde voor de Kerk bekenden John Colet. Doch de wereld lachte hem meer toe dan het zuiver bespiegelend leven. Hij ging dus werken, om zich voor het recht en de balie gereed te maken. Vroeg huwde hij met Jeanne Colt, de dochter van Ridder Colt uit Essex. Zijn jeugdige vrouw stierf toen zij haar vierde kind ter wereld bracht. More, nog jong, hertrouwde nu met een weduwe, Alice Middleton, een nog al wereldsche vrouw. Hij werd thans een advocaat van naam, en was vóór zijn dertigste jaar reeds lid van het Huis der Gemeenten. Dáár in het Parlement had hij het gewaagd een verzoek van Hendrik VII te bestrijden, en een vlucht naar Frankrijk redde hem slechts voor de vervolging. De dood van Hendrik VII gaf hem echter de welkome gelegenheid, om in zijn vaderland terug te keeren. Hij maakte een Latijnsch vers op de troonsbeklimming van den nieuwen koning. Het viel in den smaak. Hendrik VIII vroeg, wie het gemaakt had: men wees op More, en de koning ontbood hem tot zich en drong hem zijn vriendschap op: een lastige, veel-eischende, jaloersche vriendschap, als die van een Oosterschen sultan! Allerlei gezantschappen naar Frans I en naar den vorst van Castilië werden hem nu opgedragen: hij was veel op reis of aan het hof. En Sir Thomas More zou juist gaarne te-huis zijn gebleven. Hij hield zoozeer van zijn eigen huis: zijn eigen groote woning te Chelsea, vol verzamelingen en kunst-schatten, en voorzien van een uitnemende bibliotheek. Hij had er allerlei sierlijke planten, vreemde vogels, zelfs ongewone huisdieren ingebracht: een aap, een vos, een wezel en een fret liepen er rond. Een keur van curiositeiten blonk er den bezoeker tegen. Zijn zonen en dochters, die hij zoo lief had, groeiden er bevallig en veêrkrachtig in op, vooral zijn Margaretha, die hij even kundig en geleerd wilde maken als hij zelf was. De tonen der muziek weêrklonken door de zalen: het gesnap en gejuich van vroolijke kinderstemmen mengden zich daartusschen: het was een ideaal huishouden. Dáár woekerde hij voor de studie met de vrije uren die hij had. Want hij wilde een boek maken, dat hem bij Erasmus, bij Budaeus te Parijs en bij geheel de geleerde wereld der Humanisten eer en aanzien zou geven. Hij was nu 35 jaar en kwam allengs met zijn boek gereed. Het zou in 1517 aan het publiek worden gegeven en heette de ‘U t o p i a .’

Het bevatte de schildering van een denkbeeldigen staat: zooals in de oudheid Plato zijn Republiek, de door Aristoteles genoemde Hippodamus en Phaleas van Chalcedon hun model-gouvernementen, Theopompus van Chios de merkwaardigheden zijner Thaumasia, Euhemerus zijn Panchaia had beschreven. Waarschijnlijk

had More reeds meermalen over zijn plan gedacht, toen hij in 1515 weder met Cuthbert Tunstall, den lateren bisschop van Durham, naar Brabant werd gezonden. Op zijn reis vertoefde hij te Antwerpen, ging dáár veel om met Pieter Gilles (wiens Latijnsche naam Aegidius was), en in de maand November 1515 schreef Morus hier te Antwerpen het tweede boek van zijn Utopia. Later naar Londen teruggekeerd, schreef hij dáár in het begin van 1516 het eerste deel van zijn werk[1]. Zoodra het geschreven was, riep hij 't oordeel in van de verschillende Humanisten, niet alleen van Aegidius, maar ook van Erasmus, van Tunstall, van Busteyden en van anderen. Wij zien uit de brieven hierover gewisseld, dat Morus eerst een anderen naam van gelijke beteekenis aan zijn eilandstaat had willen geven. In plaats van Utopia (uit *ου* en *τοπὸς* saamgesteld en ‘geen plaats’ beduidende), noemt Morus het in die brieven soms ‘Nusquama’ (van ‘nusquam’ nergens). Toen alle vrienden er lof voor over hadden, werd tot het drukken besloten. Erasmus had het toezicht over dien druk, dien een zijner vrienden, Gerardus Bonchrost uit Nijmegen (Noviomagus), te Leuven bezorgde bij Theodore Martin (Theodoricus), terwijl Paludanus het oog liet gaan over een aan het boek toe te voegen gravure, door een goed schilder voor het eiland te ontwerpen. Het boek kwam uit met dezen omschrijvenden titel: ‘De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia enz.’ (over den besten staatstoestand en over het nieuwe eiland Utopia). Met een groot gejuich werd dat boek ontvangen: weldra verschenen in 1518 een tweede editie door een Engelschman, Thomas Lupset te Parijs, zonder inmenging van den auteur, bezorgd: en nog in datzelfde jaar 1518 kwam in November bij Frobenius te Bazel een derde editie uit, met brieven van Erasmus aan Frobenius en van Budaeus aan Lupset[2]. Een vierde editie verscheen in 1519 te Weenen. In 1524 verscheen in Bazel de eerste Duitsche vertaling. Eerst in 1551 zag de eerste Engelsche vertaling het licht.

Wij zullen trachten van het werk een denkbeeld en overzicht te geven. - Het geschrift is (zooals wij zeiden) verdeeld in twee boeken. Het eerste boek is een breede inleiding; het tweede bevat het sociale programma zelf: het eigenlijk beeld van het eiland Utopia.

De in het *eerste* deel vervatte beschouwingen en voorstellingen hechten zich zeer nauw aan bestaande maatschappelijke toestanden. Wij staan hier op historisch, reëel terrein. Het is de maatschappij

1) Zie het goede Essay van Davenport Adams in zijn werk ‘Famous Books’, 1875, pag. 5-33.
2) Wij gebruiken deze zeer goede editie, benevens eene andere uiterst kleine zak-editie te Keulen in 1629 uitgekomen: deze laatste miniatuur-editie is zeer aardig beschreven door Robert Southey, ‘Sir Thomas More’, 2nd Edit. 1831. I. p. 123. Vergelijk thans vooral de fraaie uitgave van J.H. Lupton, ‘The Utopia of Sir Thomas More, in Latin from the edition of March 1518, and in English from the first edition of Ralph Robynson's translation in 1551,’ Oxford 1895.

in 't begin der zestiende eeuw, zooals wij haar in de inleiding van ons zesde hoofdstuk beschreven, die wij te zien krijgen. De auteur verplaatst ons in de bloeiende Vlaamsche en Brabantsche steden, en wel in het vroolijke Antwerpen met zijn klinkend carillon, met zijn schilders aan wier hoofd Quintyn Matsys stond; Antwerpen, toen ten tijde de Europeesche wereldstad, die den handel van Venetië had overgenomen. Thomas More was in Vlaanderen gekomen met Cuthbert Tunstall, beiden als gezanten van koning Hendrik VIII van Engeland, ten einde met gevolmachtigden van Karel van Castilië, den lateren Karel V, zekere twisten bij te leggen. Brugge was de plaats der conferentie. Doch wijl zij het niet geheel ééns konden worden, gingen de gezanten van Spanje nadere instructiën in Brussel halen, en deed Sir Thomas More een uitstapje naar Antwerpen. Dáár, in een hotel vertoevend, ging hij veel om met een jong inwoner, secretaris der stad, Pieter Gilles (Aegidius), die hem Antwerpen in alle opzichten liet waardeeren.[1)] Eens op een dag toen hij de kathedraal bezocht en bewonderd had, en juist naar zijn hotel wilde gaan, zag hij op straat Pieter Gilles staan praten met een reeds meer bejaarden onbekende. Het was blijkbaar een vreemdeling: zijn door de zon verbrande gelaatstrekken, zijn lange baard, zijn eigenaardige mantel gaven hem het uiteriijk van een scheepskapitein. Dadelijk stelde Gillis hem aan Sir Thomas More voor. Hij bleek een Portugees te zijn, heette Rafaël Hythlodaeus (van *ὕθλος* en *δᾶιος*, knap in praatjes) en was wel geen zee-kapitein, maar had vele reizen gedaan. Men maakte nu verder kennis. Rafaël was, na zijn geld onder zijn broeders verdeeld te hebben, in de beide Indiën en in de Nieuwe Wereld geweest, meest in het gevolg van Americo Vespuzzi, had dáár allerlei vreemde zaken gezien, wonderlijke avonturen gehad, en op zijn reizen allerlei wijsheid opgegaard. Hij was één van die ‘vier-en-twintig’ geweest, die Americo Vespuzzi op hun dringend verzoek in Nieuw-Castilië had achtergelaten. Want hij wilde reizen, op gevaar af van niet in zijn vaderland begraven te worden: de weg tot den hemel (zoo meende hij) was toch dezelfde van alle plaatsen, en hij, die geen graf bekwam, had het geheele uitspansel over zijn hoofd gewelfd. Zoo had hij een langen dwaal-tocht gemaakt. Door vijf Castilianen vergezeld, had hij een menigte zonderlinge steden bezocht en gezien, totdat hij als door een wonder met een schip te Ceylon was aangekomen, vanwaar hij naar Calcutta en naar zijn vaderland Portugal was gekeerd. Hij vertelde dat alles losweg aan zijn nieuwen bekende, Sir Thomas More. Deze had schik in zijn verhalen en noodigde hem uit, mede naar zijn hotel te gaan: weldra zaten zij met Gilles in een priëel druk in allerlei gesprekken

1) Zie over Pieter Gilles, den vriend van den schilder Quintyn Matsys, ook Busken Huet, ‘Het land van Rembrand’, Eerste uitgave, deel I. pag. 412, en C. Ed. Taurel, ‘De Christelijke kunst in Holland en Vlaanderen’. 1881, deel I, p. 171.

gewikkeld, terwijl de twee vrienden Rafaël Hythlodaeus met de meest verschillende vragen bestormden.

Eén ding stond echter vast. Zij vroegen hem niet naar al de fabelachtige monsters, die reeds de bekoring der nieuwheid verloren hadden: zij vroegen hem naar dat wat vrij wat zeldzamer was; te weten, of hij ergens op zijn reizen een werkelijk verstandig, en consequent georganiseerde maatschappij gezien had. Rafaël beloofde hun nu inderdaad de schildering van een model-maatschappij, die hij op zijn verre tochten had aanschouwd in Utopia; een eiland tusschen Brazilië en Indië over de evennachtslijn: en intusschen onthaalde hij hen op allerlei fijne opmerkingen, op scherpzinnige wenken en juiste ontledingen van het bereikbare en onbereikbare onder elken regeeringsvorm. Verrast door zooveel kennis van zaken en menschen, uitte Thomas More zijn bevreemding, dat Rafaël niet aan een of ander hof van een Europeesch vorst zich had verbonden, om dáár de staatszaken te leiden. Doch Rafaël antwoordde, dat aan zulk een hof geen plaats voor hem was: hij begeerde als vrij-man te leven, en kon zich niet te-recht vinden te midden van den stoet der hovelingen, die niet veel anders wisten te doen dan hun vorst te vleien. Zelfs wanneer zij iets meer deden dan alleen de gelaatstrekken van hun meesters bespieden, om daarnaar hun adviezen in te richten, dan waren die dienaars der grooten, volgens Rafaël, meest mannen der 'routine': zij kenden de oude grepen van den oorlog, doch wisten de rijke, nieuwe kunsten van den vrede niet te waardeeren: hun wijsheid was een overgeërfde wijsheid, gelijk zij steeds zich beriepen op dat wat de vaderen vóór hen deden. Rafaël schilderde - om aan te toonen, dat hij in zulk een hofkring niet goed zou kunnen leven - de omgeving van John Morton, kardinaal-aarts-bisschop van Canterbury en kanselier van Engeland, wiens gast hij in vroeger jaren eens geweest was.

Die herinneringen aan John Morton vormen een keurig gepenseeld tafereeltje. Het zijn mededeelingen van gesprekken aan een maaltijd, en zij behelzen vooral een dispuut over het al of niet goede van een uiterst streng stelsel van strafrecht tegen diefstal. Rafaël bestreed daar de draconische, met bloed geschreven Engelsche wetten, die reeds op eenvoudigen diefstal den doodstraf zett'en[1]. Hij deed opmerken, dat zulke harde straffen het doel voorbijschoten: dat de misdadiger, die slechts stelen wilde, nu den eigenaar van het geroofde tot eigen zekerheid als in één moeite uit den weg ruimde, daar hij zich dan ontdeed van zijn aanklager, terwijl toch de straf op zijn misdaden - als hij gegrepen mocht worden - dezelfde bleef. In plaats van met zulke harde straffen te woeden, moest men veeleer het kwaad in zijn oorsprong opzoeken en dáár bestrijden. Men zou zien, dat de zoo menigvuldige diefstallen in Engeland veroorzaakt werden door de ellende en armoede van het volk. En Rafaël toonde nu als met den vinger enkele verschijnselen en teekenen des tijds aan, die de armoede van

1) Vergelijk ook hetgeen vroeger op pag. 140 is gezegd.

het Engelsche volk voelbaar maakten en tegelijk verklaarden. Hij wees vooreerst op het overgroot aantal edelen, die als hommels van het zweet en den arbeid der anderen leefden, die anderen hun landerijen lieten bebouwen, terwijl zij, om hun inkomsten te vermeerderen, hun pachters tot op het bloed uitzogen. Hij wees voorts op den grooten stoet van niets-doeners, waarmede elk edelman als om zijn fatsoen op te houden zich omringde: een stoet van dienaars, die geen eerlijk handwerk geleerd hadden, en die bij den dood van den meester niet wisten hoe zij hun onderhoud zouden bekomen, die tot niets anders deugden dan als krijgsknechten soldij te nemen, terwijl zij juist als soldaten wederom een kanker voor de maatschappij waren; zij werden een klasse van ledigloopers en vagebonden, die in elk geval het grootste contingent der diefstallen uitvoerden. In de derde plaats wees Rafaël op het voor Engeland zoo merkwaardig schouwspel, dat ontelbare schapenkudden de geheele oppervlakte van het land gingen bedekken: die elders zoo zachte en vreedzame dieren werden in Engeland ware veelvraten en zóó gruwzaam, dat zij zelfs de menschen verslonden en hen uit de velden, huizen en dorpen wegjoegen. Rafaël zette hier namelijk het feit uitéén, waarop wij vroeger (pag. 84) reeds de aandacht vestigden, dat in het begin der zestiende eeuw het omleggen der bouwlanden tot weidevelden door den adel overal bitter gebrek onder de mindere standen veroorzaakte. Die '*menschen-etende schapen*' troffen dan ook dadelijk op teekenachtige en niet licht te vergeten wijze de verbeelding der tijdgenooten van Sir Thomas More[1)]. En toen

1) Ziehier de eigen woorden van Morus:
'Neque haec tamen sola est furandi necessitas. Est alia magis, quantum credo, peculiaris vobis. Quaenam est ea? inquit Cardinalis. Oves, inquam, vestrae, quae tam mites esse, tamque exiguo solent ali, nunc (uti fertur) tam edaces atque indomitae esse coeperunt, ut homines devorent ipsos; agros, domos, oppida vastent ac depopulentur. Nempe quibuscunque regni partibus nascitur lana tenuior, atquo ideo pretiosior, ibi nobiles et generosi, atque adeo Abbates aliquot, sancti viri, non his contenti reditibus fructibusque annuis, qui majoribus suis solebant ex praediis crescere; nec habentes satis, quod otiose ac laute viventes nihil in publicum prosint, nisi etiam obsint; arvo nihil relinquunt, omnia claudunt pascuis, demoliuntur domos, diruunt oppida, templo duntaxat stabulandis ovibus relicto et tanquam parum soli perderent apud vos ferarum saltus ac vivaria, illi boni viri habitationes omnes, et quicquid usquam est culti, vertunt in solitudinem. Ergo ut unus helluo, inexplebilis ac dira pestis patriae, continuatis agris, aliquot millia jugerum uno circumdet septo, ejiciuntur coloni quidam, suis etiam aut circumscripti fraude aut vi oppressi exuuntur, aut fatigati injuriis adiguntur ad venditionem. Itaque quoquo pacto emigrant miseri, viri, mulieres, mariti, uxores, orbi, viduae, parentes cum parvis liberis, et numerosa magis quam divite familia, ut multis opus habet manibus res rustica; emigrant, inquam, e notis atque assuetis laribus, nec inveniunt quo se recipiant; suppellectilem omnem, haud magno vendibilem, etiam si manere possit emptorem, quum extrudi necesse est, minimo venundant; id quum brevi errando insumpserint, quid restat aliud denique quam uti furentur, et pendeant juste scilicet, aut vagentur atque mendicent? Quanquam tum quoque velut errones conjiciuntur in carcerem, quod otiosi obambulent, quorum operam nemo est qui conducat, quum illi cupidissime offerant. Nam rusticae rei, cui assueverunt, nihil est quod agatur, ubi nihil seritur',
Zie 'Utopia', pag. 39 en 40 der editie van Frobenius, of pag. 63-65 van de editie 1629. Vergelijk ook Marx, 'Das Kapital', 2[e] editie, pag. 748 en 766/767 (4te Editie p. 702). Voorts Robert Southey, 'Sir Thomas More, or colloquies on the progress and prospects of Society', 2nd Edit. 1831, vol. I. p. 76-81.

Rafaël dan aangetoond had, dat het arme volk, om uit de ellende te komen, zich wel vergrijpen moest aan hetgeen de anderen zich hadden toegeëigend, keerde hij wederom zijn wapenen tegen die bloed-wetten op den diefstal, en vroeg hij, of het niet beter ware, wanneer de staatslieden hun best deden aan de verschillende leden der Maatschappij het bestaan en het onderhoud te verzekeren, opdat niemand in de noodzakelijkheid werd gebracht eerst te stelen, en dan uit 't leven ter dood gebracht te worden. Van-zelf liepen de gesprekken nu aan tafel over het beste straf-systeem, en Rafaël zette een ideaal-strafrecht uitéén, dat hij bij de Polylerieten, een van Perzië afhankelijke natie, gezien had. Dat volk - een staat zonder leger en zonder adel - liet eerst den dief het gestolen goed teruggeven aan den eigenaar (niet aan den vorst, want de Polylerieten zijn van meening, dat diefstal het eigendomsrecht niet opheft) en veroordeelde dan den dief tot gedwongen arbeid, ten bate van de geheele maatschappij: een arbeid, dien de dief echter zonder ketens en vrij in zijn bewegingen (slechts anders gekleed en met verlies van één oor om altijd herkend te worden) volvoert. Zulk een strafsysteem wilde Rafaël ook in Engeland invoeren. - Zij, die bij den kardinaal Morton aan tafel zaten, waren het tot nog toe steeds ééns geweest met een der gasten: een rechtsgeleerde, die een grooten roep van geleerdheid had, en die op elken hoe kleinen diefstal ook de straf der galg wilde zetten. De kardinaal zelf had tot nu toe gezwegen. Daar uitte echter Morton ook zijn advies; een advies dat geheel overeenkwam met dat van Rafaël, en hetwelk ook hiertoe strekte, om allereerst maatregelen te nemen, ten einde te voorkomen, dat ‘het vagebondage’ als tot de gewoonten van het mindere volk moest behooren. En toen de kardinaal dat gezegd had, en de hofnar den ondeugenden zet ten beste had gegeven, dat de bedelmonniken als de uitnemendste vagebonden het eerst moesten worden opgeruimd, en hij een kluchtigen woordenstrijd hierover met een monnik had gevoerd: begonnen eensklaps - voegde Rafaël schalks er bij - alle gasten den meest overdreven lof aan mijn woorden te hechten.

In zulke hof-kringen echter, waar nooit op argumenten werkelijk

werd gelet, maar de lieden slechts naar de lippen zagen van hem, van wien zij afhingen, kon Rafaël niet leven. Wat zou hij uitwerken, wanneer hij in zulke kringen zich bewoog? Hij zou slechts een zonderling schijnen. Stel, hij ging naar Frankrijk: dan zou zijn éénige raad aan dit voortdurend krijgvoerende volk wezen, om geen oorlog te voeren: Milaan, Napels, Venetië, Vlaanderen en Brabant met rust te laten: hij zou aan den koning zeggen: organiseer den vrede, zooals gij tot nog toe den oorlog hebt voorbereid: ontwikkel het geluk, de welvaart, de kracht van uw koninkrijk tot vollen bloei: doe uw best door uw onderdanen bemind te worden: bekommer u niet om vreemd grondgebied: dat, wat u als erfenis beschoren is, is groot genoeg voor u. En al gaf hij nu nog het voorbeeld der Achoriërs ten beste, een volk, dat tegenover het eiland Utopia woonde, en dat zijn vorst, die een ander rijk had veroverd, nu verbood dit land te regeeren en hem slechts de keus liet tusschen het bestuur over zijn eigen volk of over dat vreemde: - dat alles zou alleen uitwerken, dat zulk een raadgever in Frankrijk uitgelachen zou worden. Rafaël werkte dit nog op een ander punt uit, door er op te wijzen, wat hij wel voor raad over geld-questiën zou willen geven. Hij leverde hier onder bedekte termen de scherpste kritiek op de regeering van den vader van Hendrik VIII, Hendrik VII, wiens gouvernemeut er steeds op uit was geweest, om op allerlei wijze geld bijeen te schrapen. Zonder dat de naam genoemd wordt, herkent men in de voorbeelden, die Rafaël opnoemt, de uitspraken der beruchte Sterrenkamer, het werktuig van het despotisme. Hoor bijv. eenige van de motieven, die als staatslessen volgens Rafaël in de regeeringskringen gelden: de koning, dle een leger onderhoudt, bezit nooit te veel geld: - de koning kan geen onrecht doen, zelfs wanneer hij het wilde: - de koning is de onbeperkte universeeleigenaar van de goederen en de personen van al zijn onderdanen: de laatsten bezitten het hunne slechs zoolang het hem belieft, en slechts als vruchtgebruik: - de armoede van het volk is de schutswal der monarchie: - rijkdom en vrijheid voeren tot ongehoorzaamheid en tot verachting van de gestelde machten, enz. Wanneer nu Rafaël het zou wagen, tegen dergelijke staats-regelen op te komen, ze als schadelijk zou wenschen te brandmerken, en er nadruk op zou willen leggen, dat integendeel het welzijn van den vorst veeleer in de welvaart zijner onderdanen dan in zijn eigen rijkdom bestond: wanneer hij er op wees, dat het niet geoorloofd is de munt te vervalschen, of belastingen te heffen onder voorwendsel van een oorlog te voeren, of oude, vergeten, door mot en wormen verteerde wetten weder op te rakelen, om boeten te kunnen opleggen en zoo geld af te dwingen, of nieuwe wetten met een oneindig boete-systeem voor hetzelfde doel uit te vaardigen, of licentiën te verkoopen, of rechters te benoemen die niets anders te doen hadden dan in geldzaken den koning in 't gelijk te stellen: - wanneer hij zich hier beriep op het voorbeeld der Macariërs, naburen van Utopia, wier vorst een plechtige gelofte moest doen nooit meer dan duizend

pond gouds te bezitten: wat zou dat alles baten? Het zou niets helpen.

En het zou ook tot niets leiden, wanneer men trachten zou door een omweg tot zijn doel te komen, en schijnbaar de vormen dier kringen zou gaan overnemen, om in die vormen zijn eigen denkbeelden te kleeden. Dit toch is hem, Rafaël, onmogelijk, daar zijn beschouwingswijze van lijnrecht tegenovergestelde beginselen uitgaat dan die der hofkringen. Hij toch gelooft, dat er nooit van rechtvaardigheid en van welvaart in een maatschappij sprake kan zijn in landen waar het particulier eigendomsrecht heerscht, en waar men alles met geld afmeet. Dit nu was alleen niet het geval in de model-maatschappij in Utopia, die hij gezien had. Dáár waren alle goederen gemeenschappelijk. Bij zulk een inrichting als in Utopia kan eerst - zooals reeds Plato opgemerkt had - het beginsel van volkomen gelijkheid en van recht voor allen verwerkelijkt worden. Doch juist daarom helpen halve maatregelen niet veel. Er zijn ja palliatieven, zegt Rafaël: bijv. een maximum van individueel eigendom aan land en geld vast te stellen: krachtige wetten tegen despotisme en anarchie uit te vaardigen, de ambitie en de intrigue te brandmerken en te tuchtigen: overheids-ambten niet te verkoopen: of de ijdele staatsie van eer-ambten te verbieden: maar dat alles verzwakt wel het kwaad, doch heft het niet op. Alleen de opstand van Utopia kan waarachtig helpen.

Toen nu Thomas More en Pieter Gilles er op aandrongen, dat Rafaël hun dan den toestand van Utopia zou uitéénzetten, verklaarde deze - die vijf jaren dáár vertoefd had - zich daartoe bereid. De vrienden gingen dus eerst te zamen spijzen, en na den maaltijd vinden wij ze weder in den tuin van het hotel onder het priëel, en is Rafaël bezig zijn verhaal te doen.

Het *tweede* deel van het boek van Sir Thomas More behelst nu die schildering van U t o p i a . Wij willen trachten de hoofdtrekken weêr te geven van dat land, waar alle goederen gemeenschappelijk zijn. Het is een eiland in de verre zee, gevormd als een wassende, bijna halve maan. De wetgeving en maatschappelijke vormen kreeg het van een veroveraar, een heros, Utopus, die de ruwe en barbaarsche bevolking tot een natie maakte. Thans telt het eiland 54 ruime en prachtige steden, alle op dezelfde wijze gebouwd en ingericht, onder welke steden de middelste, Amaurotum (van *ἀμαυρὸς*, donker, onbekend), de hoofdstad is. Aan elke stad is een stuk grond (minstens 20 duizend schreden groot) toegewezen voor het zaaien, bouwen en oogsten der levensmiddelen. Op die akkers en velden staan groote woningen voor de scharen van arbeiders, die door de stad op bepaalde tijden naar de velden worden gezonden. Want de landbouw is een voorname taak der inwoners. Naast het handwerk of ambacht, dat ieder uitoefent, moet hij ook op zijn tijd aan landbouw arbeiden. Als door een soort van conscriptie is ieder daartoe verplicht. De bevolking splitst zich daarvoor in landbouw-familiën, waarvan elke familie uit 40 individuen, mannen en vrouwen, en uit twee slaven bestaat, en bij welke een familie-vader en moeder

het beheer voeren. Twintig arbeiders komen jaarlijks uit elke familie in de stad terug, nadat zij hun twee jaren landbouwdienst hebben volbracht. Zij worden vervangen door 20 anderen, die in het eerste jaar het werk en den arbeid leeren van hen, die reeds een jaar er zijn geweest. Het aflossen der arbeiders geschiedt met het doel, om het leven der burgers niet te lang aan materieelen en bezwarenden arbeid vast te ketenen. In bijzonderheden wordt dan die landbouw geschilderd en ook bepaaldelijk de aandacht gevestigd op nieuwe procédés: bijv. op het kunstmatig uitbroeien der kippeneieren. Voor het bouwen van den grond gebruiken zij liefst den os, niet het paard. - Een beschrijving van Amaurotum volgt nu, zooals het ligt aan de naar zee stroomende rivier Anyder met haar steenen bruggen: een beschrijving, die in de verte doet denken aan Londen zooals het aan den Theems is gelegen. De rivier geeft zoet en drinkbaar water. Alle huizen hebben tuinen, en daar de Utopiërs het gemeenschappelijk bezit aannemen, wisselen zij elke tien jaren hun huizen en krijgen zij door het lot nieuwe woningen. De tuinen achter de huizen worden op de sierlijkste en beste wijze gekweekt; er is een wedijver tusschen de verschillende wijken der stad, wie dat het best doet. Wat de huizen betreft, zij zijn smaakvol, hebben meestal drie verdiepingen, terwijl de daken plat zijn: zij hebben glazen vensters, gelijk in 't algemeen veel van glas, of wat daarmede gelijk staat, gebruik wordt gemaakt. - Wat nu het bestuur van het eiland aangaat, zoo valt op te merken, dat elke dertig van die familiën (die wij hierboven schetsten) beheerd worden door een overheids-persoon, dien zij zelven kiezen, den Syphogrant of Philarch. Tien van die Syphogranten en dus 300 familiën gehoorzamen aan een Tranibor of Protophilarch. De Syphogranten, die ongeveer 1200 in getal zijn, hebben de keus van een vorst uit vier candidaten, hun door de volksvergadering voorgesteld. De vorst wordt voor zijn leven, en wel bij geheime stemming gekozen. De benoeming tot alle andere waardigheden is voor één jaar, doch de personen zijn herkiesbaar, en worden meestal herkozen. De Traniboren vergaderen iedere drie dagen met den vorst. De klem der wetgeving ligt in den Senaat, waarvoor elke stad drie ervare en knappe grijsaards benoemt, die te Amaurotum samenkomen. De Senaat staat telkens in betrekking met de vergadering der familiën. Veel nadruk wordt gelegd op een grondige en bedaarde discussie der maatregelen door den Senaat. Als een voorstel wordt gedaan, mag men het niet op denzelfden dag onderzoeken; de beraadslaging wordt tot den volgenden dag verschoven. - Vermelden wij, dat de inwoners van Utopia allen op dezelfde wijze gekleed zijn, uiterst eenvoudig, zóó echter dat de mannen van de vrouwen, de gehuwden van de ongehuwden zijn te onderscheiden. - Hun werkzaamheid is nu op zulk een wijze ingericht, dat zij niet traag of lui moeten zijn, maar evenmin zullen de Utopiërs als lastdieren, van 's morgens vroeg tot 's avond laat, zich voor den arbeid behoeven in te spannen. Zulk een voor geest en lichaam nadeelig leven zou erger zijn dan pijnbank of slavernij. Zij mogen acht uur slapen en arbeiden geregeld zes uren per dag. Er geldt

algemeene arbeidsplicht. Ook de vrouwen zijn tot het werk verplicht, leeren derhalve een ambacht, zij 't dat haar bedrijf tot een zachter of lichter soort behoort. Alle ochtenden vóór zonsopgang worden publieke zalen geopend, en dáár gaat ieder aan zijn handwerk arbeiden: slechts zij, die zich uitsluitend aan de wetenschappen wijden, zijn van het bezoek der zalen uitgesloten. De zes uren arbeids zijn voor de productie volkomen voldoende[1)], al moge dit (zegt Morus) vreemd schijnen in een eeuw, waarin alles op geld berust. Zóó werkt de geheele bevolking in landbouw en nijverheid op dezelfde wijze. Een andere van den gewonen vorm afwijkende manier van arbeiden is enkel toegelaten aan de geleerden; uit welke geleerden de gezanten, de priesters, de Traniboren en de vorsten gekozen worden. Er is in de geheele nijverheid, in alles wat de inwoners tot stand brengen (stel het bouwen van een huis), de meest mogelijke orde: geen toeval of gril is hier

1) Zie hier hoe Morus dit poogt te bewijzen:
'Sed hoc loco, ne quid erretis, quiddam pressius intuendum est. Etenim quod sex dumtaxat horas in opere sunt, fieri fortasse potest ut inopiam aliquam putes necessariarum rerum sequi. Quod tam longe abest ut accidat, ut id temporis ad omnium rerum copiam, quae quidem ad vitae vel necessitatem requirantur vel commoditatem, non sufficiat modo sed supersit etiam: id quod vos quoque intelligetis, si vobiscum reputetis apud alias gentes quam magna populi pars iners degit. Primum mulieres fere omnes, totius summae dimidium; aut sicubi mulieres negotiosae sunt, ibi ut plurimum earum vice viri stertunt. Ad haec, sacerdotum ac religiosorum, quos vocant, quanta quamque otiosa turba? Adjice divites omnes, maxime praediorum dominos, quos vulgo generosos appellant, ac nobiles: his adnumera ipsorum famulitium, totam videlicet illam cetratorum nebulonum colluviem: robustos denique ac valentes mendicos adjunge, morbum quempiam praetexentes inertiae: multo certe pauciores esse quam putaras invenies eos, quorum labore constant haec omnia quibus mortales utuntur. Expende nunc tecum ex his ipsis quam pauci in necessariis opificiis versantur. Siquidem ubi omnia pecuniis metimur, multas artes necesse est exerceri inanes prorsus ac superfluas, luxus tantum ac libidinis ministras. Nam haec ipsa multitudo quae nunc operatur, si partiretur in tam paucas artes, quam paucas commodus naturae usus postulat, in tanta rerum abundantia, quanta nunc esse necesse sit, pretia nimirum viliora forent, quam ut artifices inde vitam tueri suam possent. At si isti omnes, quos nunc inertes artes distringunt, ac tota insuper otio ac desidia languescens turba, quorum unus quivis earum rerum quae aliorum laboribus suppeditantur, quantum duo earundem operatores consumit, in opera universi atque eadem utilia collocarentur, facile animadvertis quantulum temporis ad suppeditanda omnia, quae vel necessitatis ratio vel commoditatis efflagitet (adde voluptatis etiam quae quidem vera sit ac naturalis) abunde satis superque foret: atque id ipsum in Utopia res ipsa perspicuum facit'. 'Utopia', Edit. 1629, pag. 132-134, en van de editie van Frobenius pag. 82 en 83.

te herkennen, alles geschiedt volgens een vast plan, en kost daarom ook minder moeite en minder tijd. Soms is er zelfs gevaar, dat er te veel geproduceerd wordt: er wordt dan bepaald, dat de gewone arbeid wordt gestaakt en een buitengewoon werk zal opgenomen worden, waartoe een ieder wordt verplicht, bijv. het verbeteren der wegen: en soms wordt dan nog een decreet uitgevaardigd, waarbij de normaal-arbeidsdag wordt verkort.

Letten wij nu op enkele trekken van het verkeer der Utopiërs onderling. Elke stad bestaat uit een aantal familiën, die wederom aan elkander verwant zijn. De mannen, zonen en kleinzonen blijven in de familie, waarvan het oudste lid, zoolang hij gezond van verstand blijft, het hoofd is. De meisjes worden zoo schielijk doenlijk ten huwelijk gegeven. Geen familie heeft minder dan tien en meer dan zestien volwassen personen: het aantal kinderen is niet bepaald. Veel zorg wordt echter besteed, om in Utopia het juiste evenwicht der bevolking te houden. Is er overbevolking, dan wordt een deel der natie genoodzaakt tot kolonisatie en landverhuizing: zulk een kolonie wordt vooral aangewezen, om woeste velden in de verte buiten de grenzen in cultuur te brengen: deze koloniën blijven onderworpen aan Utopia. - Wat het binnenland betreft, zoo is elke stad verdeeld in vier kwartieren of wijken: in het midden van elk dier kwartieren bevindt zich de markt: daar worden de levensmiddelen gebracht en al wat men gearbeid of bewerkt heeft, om weldra in magazijnen te worden opgestapeld. Op die markt zoekt ieder familie-vader uit, wat voor de familie noodig is: hij krijgt dat zonder geld: en daar hij 't altijd kan krijgen, wanneer hij 't wil, vraagt hij natuurlijk nooit te veel. Buiten de muren der stad zijn de slachthuizen of abbatoirs geplaatst: de inrichting dezer abbatoirs is nauwkeurig beschreven: reinheid wordt hier vooral aanbevolen: het slagerswerk wordt door de slaven gedaan: aan de burgers bespaart men dat bloederig handwerk uit vrees, dat de gewoonte van het slachten in 's menschen hart het medelijden, de edelste aller neigingen, allengs zou verdooven. - In elke straat bevindt zich op gelijken afstand een statig en ruim hotel; dáár woont de Syphogrant, en rechts en links van hem de dertig (aan elke zijde vijftien) familiën, waarover hij het bestuur voert: in het hotel van den Syphogrant hebben de gemeenschappelijke maaltijden plaats. Men mag, wanneer men wil, in zijn huis alléén eten: maar men doet het niet, daar het diner der table d'hôte in het hotel veel beter is. Een trompet geeft het signaal van den etenstijd. Drie of meer tafels zijn daar geplaatst, waaraan de mannen en vrouwen tegenover elkander gaan zitten, de mannen aan de zijde van den muur: de syphogrant en zijn vrouw zitten aan het hoofd van de tafel, voorts altijd twee jonge en dan twee oude leden der familie: de jongelingen en meisjes bedienen allen: de knapen en meisjes, die daarvoor nog te jong zijn, blijven staan: ze eten wat hun door hen die zitten wordt toegereikt. Terwijl men spijst wordt iets voorgelezen. De maaltijd duurt overigens niet lang. Daarentegen is het avond-eten langer, wijl men daarna niet meer behoeft te werken. Dan wordt

alles zoo behagelijk mogelijk ingericht: het dessert is keurig, en muziek streelt het gehoor der aangezetenen. - De hospitalen en gasthuizen worden buiten de muren der stad geplaatst: voor elke stad zijn er vier, samenhangende met het aantal wijken: de gasthuizen bestaan uit verschillende woningen, en zijn zoo uitgestrekt, dat men ze voor markt-vlekken kon houden; de zieken worden van elkander verwijderd, de besmettelijke worden in 't lazaret geïsoleerd. Niemand is, wanneer krankte hem treft, gedwongen zich daarin te laten opnemen: maar de verpleging in die gestichten is zoo liefderijk en zacht, dat ieder er zich gaarne laat brengen. - Als de bevalling op handen is, gaan de vrouwen naar de kraamzalen. De vrouwen zogen allen zelven haar kinderen; slechts dood of ziekte kan haar dit beletten: dan alleen wordt een andere voedster gezocht, wier liefdedienst zeer geëerd wordt en aan wie het kind dan behoort als aan een moeder. In de kraam- en voedster-zalen blijft het kind totdat het vijf jaar geworden is. Uitvoerig worden voorts de reizen der Utopiërs geregeld: ieder die wil kan hiertoe verlof krijgen van den Syphogrant: voor den echtgenoot moet ook de vrouw het verlof geven. Hij krijgt een pas mede, doch behoeft geen voedsel of geld mede te nemen: op vertoon van zijn pas krijgt hij al wat hij noodig heeft van de plaats waar hij komt. Blijft hij op zulk een plaats langer, dan moet hij mede arbeiden.

Wanneer de Senaat te Amaurotum samenkomt, dan worden de eerste zittingen besteed aan het opmaken van een soort van economische statistiek van het geheele land. Zoodra men heeft nagegaan, waar een te-veel of een te-weinig zich bevindt, wordt het evenwicht hersteld: de compensatie over en weder der producten, die sommige steden ontvangen van de plaatsen die te veel hebben, geschiedt om-niet. Er wordt alleen in acht genomen, dat het eiland met voorraad voor twee jaren moet worden voorzien. Wat er meer is, wordt aan het buitenland verkocht, met dien verstande, dat altijd een zevende gedeelte dezer waren gratis verdeeld wordt onder de armen van het land, met hetwelk men den koop afsluit. Door den verkoop dezer waren bijv. van granen, honig, wol, vlas, hout, verfwaren, huiden, was, zeep en vee, verkrijgt men het ijzer, dat men noodig heeft en ook het goud en zilver. Dat goud en zilver gebruikt dan de Staat, om bij een eventueelen oorlog hulptroepen van vreemden te werven en te koopen. Overigens gaan de Utopiërs met dat goud en zilver zonderling om. Zij hebben onder elkander geen geld of munt, en maken ook geen kunstwerken van die edele metalen. Integendeel, zij stellen het goud en zilver ver beneden het ijzer, en maken het meer verachtelijk huisraad juist van die bij ons zoo edele metalen. Zij eten en drinken uit porselein of glaswerk - doch hun nachttafel is voorzien van gouden potten: voorts worden er de ketens van gesmeed voor de slaven: misdadigers dragen gouden ringen aan de vingers en in de ooren, gouden snoeren om hun hals. De paarlen en diamanten, die in Utopia gevonden zijn, worden gebezigd als sieraad voor de kleine kinderen: worden deze grooter, dan leggen zij van-zelf

die tooisels af, zooals zij hun pop en ander speelgoed laten varen. - In zonderlinge contrasten komen de Utopiërs hierdoor soms met andere volken. Eens kwam er een gezantschap uit Anemolië. Deze gezanten kenden de gewoonten der Utopiërs niet, en, om indruk te maken, hadden zij zich met van diamanten fonkelende gewaden gekleed: hun schitterende dos zou een rijk Europeesch hof hebben verblind: maar hier in Utopia maakten die heeren een beklagenswaardigen indruk. Op hun tocht en cavalcade door de straten van Amaurotum naar het paleis van den vorst, werden zij met schouder-ophalen door het volk begroet: de kinderen, die hun eigen diamanten reeds hadden afgelegd, riepen hun moeder, en met hun handjes de vreemden wijzend: 'kijk toch eens naar dien raren man - kraaiden zij - die juweelen draagt, alsof hij een kleine jongen was.' - 'Zwijg, kind (berispte de moeder) dat is zeker een van de grappenmakers van het gezantschap.' Zoo oordeelen de Utopiërs over goud en juweelen: zij zijn zeer verbaasd, dat redelijke menschen zoo sterk door den onzekeren glans van een steen kunnen worden verrukt, terwijl zij toch de gelegenheid hebben, om iederen avond den blik opwaarts te heffen naar de sterren des hemels.

De kinderen der Utopiërs krijgen goed onderwijs: worden ook enkelen uitsluitend voor de wetenschappen opgeleid, zoo moeten toch allen zeer veel weten. Zij leeren alles in hun eigen taal, een harmonieuse taal, die met meer of minder wijziging over een groot deel van den aardbol is verspreid. In één zaak staan zij ver beneden de Europeanen, dat zij niets van de regels der scholastiek of der moderne dialectiek kennen: zij weten weinig van de secundaire begrippen of van den universaal-mensch: ook de regelen der logica, die in de gehoorzalen in Europa worden geleerd, en alles wat betreft de leer der fictiën, kennen zij niet. Daarentegen weten zij uiterst nauwkeurig den loop der sterren en de beweging der hemel-lichamen. Zij hebben werktuigen uitgevonden, die met groote uitvoerigheid de beweging en de positiën der zon en der maan en der sterren aanduiden. Wat aangaat den haat en de vriendschap der planeten en al de manieren der voorspellingskunst uit de sterren, zoo hebben zij daarvan zelfs niet gedroomd: maar zij maken uit ontelbare waarnemingen voorspellingen op omtrent regen, wind en de andere afwisselingen der temperatuur. Zij beoefenen dus de meteorologie. - Wat hun filosofie betreft, zijn zij in zekeren zin Epicuristen, in zooverre als zij vooral naar het genot en het geluk van het leven hun oogen richten. Deze naar een zeker welbehagen strevende moraal is echter gegrondvest op een zeer ernstige en strenge religie. De godsdienst bestaat uit den volgenden catechismus: de ziel is onsterfelijk: God, die goed is, heeft ze geschapen om gelukkig te zijn: belooningen wachten na den dood de deugd: straffen folteren hen die misdreven. Het begrip van deugd meenen zij te vinden in een aan de natuur geëvenredigd leven. De taak van het leven is dus het lijden der naasten op te heffen en te lenigen, en hun de vreugde deelachtig te doen worden. Die vreugde, dat genoegen, is een

toestand van natuurlijk welbehagen: een harmonie van alle functiën van ziel en lichaam. Hiermede hangt nu samen een verachting van ingebeelde genoegens, een afkeer van ijdelheid: ijdelheid van geboorte of adel, ijdelheid van sommige uitspanningen als van jacht en hazardspelen: slechts met een soort van symbolisch schaakspel amuseeren zij zich. Daarentegen koesteren zij een hooge waardeering van edele genietingen van lichaam en ziel: tot zulke edele genoegens rekenen zij ook andere, dan die, zooals muziek en soortgelijke genietingen, dadelijk de aandacht trekken. Een goede gezondheid wordt bijv. ook door hen als een bepaalde vreugde beschouwd. Zij bestaat volgens hen in het voortdurend en volkomen evenwicht van alle deelen van het lichaam. De Utopiërs pogen de rijzige, slanke sterkte en veerkrachtige vlugheid van het lichaam te ontwikkelen: zij spannen al hun pogingen in, om de gezondheid te behouden en de schoonheid te bekomen. Smart daarentegen is, volgens hen, het onvermijdelijke gevolg van elk onrein genoegen. De studie der medicijnen beschouwen zij als een der nuttigste en edelste takken der natuur-filosofie: het is in hun oog vooral een studie van het leven. - Rafaël had aan de Utopiërs, toen hij op hun eiland vertoefde, Grieksche boeken gegeven, en verwonderlijk was het nu, hoe schielijk zij die taal leerden en die schrijvers begrepen: zij moeten dus een of andere verwantschap met de Grieken gehad hebben, zegt Rafaël. Zij kregen vooral op met Plutarchus en Lucianus.

Andere trekken voltooien nog het beeld van deze maatschappij van Utopia. Slaven zijn de krijgsgevangenen, die met de wapenen in de hand gevangen zijn genomen: de zoon van een slaaf is vrij: de buitenlandsche slaaf wordt vrij, zoodra hij den grond van Utopia betreedt. Slaven worden voorts die burgers, welke zware misdrijven deden, en de ter dood veroordeelden, die aan het buitenland toebehooren. Al die slaven moeten voortdurend werken en dragen gouden ketenen. - De Utopiërs zorgen zeer (zooals wij zagen) voor hun zieken: is echter de ziekte ongeneeselijk en door de zware pijnen ondragelijk, dan bezoeken de priesters den zieke, en raden hem aan, zelf den dood, het einde der niet te ontvlieden kwalen, te zoeken: een doodelijke slaapdrank doet dan, wanneer de zieke dit goedvindt, zijn lijden ophouden. - Onkuischheid vóór het huwelijk wordt streng gestraft: de huwelijken zelven worden niet blindelings aangegaan: aan een zonderlinge keuring moeten de jonkman en zijn verloofde zich onderwerpen[1]. - Veelwijverij is streng verboden: echtscheiding wordt toegelaten, doch geschiedt zeldzaam. - In hun strafrecht nemen zij als gewone straf het verlies van vrijheid op: zij achten dit beter dan de doodstraf. Weloverlegde poging wordt gestraft als de misdaad zelve. - Het getal der wetten is zeer gering, haar inhoud duidelijk: advocaten hebben zij niet noodig. - Over het algemeen regeeren en besturen de overheids-personen werkelijk als hoofden van een groot huisgezin: de wijze van hun

1) Zie ‘Utopia’, Editie 1629, p. 198-199.

optreden is dant ook zeer eenvoudig: de vorst onderscheidt zich van de anderen niet door het purper of den diadeem, maar enkel en eenvoudig door een paar koren-airen, die hij in de hand draagt, gelijk voor den priester een waskaars wordt uitgedragen. Internationale verdragen hebben zij niet: zij gelooven niet aan de duurzaamheid van zulke banden, en dit is wel jammer, zegt Rafaël, als men ziet, hoe heilig, onder de heerschappij van den Christelijken godsdienst, deze verdragen in Europa worden gehandhaafd en in eere gehouden[1]. Doch zelfs, wanneer zij aan de duurzaamheid en vastheid van zulke verdragen konden gelooven, zouden zij ze toch niet willen aangaan, omdat zij dan het beginsel zouden aannemen, dat de menschen onder elkander zich als vijanden moesten beschouwen, geboren om elkander te beoorlogen, tenzij er een vredesverdrag bestond: alsof er geen natuurlijke band meer onder de menschen gold, zoodra slechts een heuvel of woud hen scheidde!

Oorlog is hun een gruwel: al oefent zich ieder daarvoor, tot zelfs de vrouwen, wanneer het noodig is: doch zij schamen zich over de lauweren van den krijg: zij gebruiken het geld, dat zij in den handel hebben verkregen, om hulptroepen aan te werven, liefst uit de natie der Zapoleten, die eerloos genoeg zijn hun leven voor elke zaak te verkoopen: hoe meer van hen sterven - denken de Utopiërs - des te beter is het! In den oorlog worden door de Utopiërs allerlei regelen en wetten in acht genomen: geen weêrloozen worden gedood en geen velden en oogsten verwoest.

Wat den godsdienst der Utopiërs aangaat, zoo staat op den vóórgrond, dat hun eeredienst niet overal dezelfde is. In elke provincie, in elke stad verschilt die dienst. Volmaakte tolerantie is echter regel, al belijdt de meerderheid van het volk een rationeel Deïsme. Toen Rafaël hun vertelde van Christus, zijn leer, leven en wonderen, toen bevond hij, dat hun gemoederen zeer ontvankelijk waren voor dien Christelijken godsdienst. ‘Wat wel het meeste bijdroeg om deze gelukkige stemming te verwekken was - naar Rafaëls meening - het verhaal van het gemeenschappelijk leven der eerste Christen-gemeente; een leven dat Christus zoo zeer aanbeval, en dat nog tegenwoordig in de vereenigingen van ware en volkomen Christenen het gebruik is.’ Velen namen dus den Christelijken godsdienst aan: het was echter moeielijk voor hen een gewijd priester te krijgen, die de sacramenten kon bedienen: bij de afreis van Rafaël werd dus reeds de vraag door hen overwogen, of zij door keuze iemand tot Christelijk priester konden benoemen. - Het idee van tolerantie, van hetwelk zij uitgaan, doet hen alle fanatisme mijden. Allen nemen een toekomstig leven aan, en keeren zich geheel en al tegen materialistische denkbeelden: enkelen gaan uit weêrstuit nog verder en willen ook aan de dieren een ziel toekennen. De dood is in aller oogen slechts een overgang tot een beter leven. Niemand beklaagt den burger, die goedsmoeds en vol hoop weet te sterven. Vroolijke liederen begeleiden zijn lijkstaatsie;

1) Zie de ontwikkeling in de ‘Utopia’, Editie 1629, p. 208 en volg.

men verbrandt dan het lijk vol ernst, maar zonder droef heid. Aan zijn nagedachtenis wordt steeds eer bewezen, want, naar de meening der meeste Utopiërs, zijn de dooden, ofschoon dit aan kortzichtige stervelingen onzichtbaar is, toch bij de gesprekken en daden der levenden tegenwoordig. Dit geloof aan de tegenwoordigheid der voorvaderen boezemt het volk een ongemeen vertrouwen in bij al de ondernemingen, waartoe het zich aangordt. - Stippen wij eindelijk aan, dat er bij de Utopiërs ook nog een klasse van monniken en barmhartige broeders is, die zich geheel aan goede werken en liefde-daden ter wille van anderen wijden: de Buthoresken. Het getal hunner eigenlijke priesters is voorts zeer gering; in elke stad bedraagt het slechts dertien, die even zooveel kerken bedienen: bij het uitbreken van een oorlog volgen zeven van die priesters het leger: zooals alle ambtenaren worden ook de priesters bij geheime stemming gekozen: die priesters zijn tevens belast met de opvoeding van de kinderen, voor zoover 't het onderricht der deugd en der zedekunde betreft: zij zijn gehuwd. De priesters regelen de ceremoniën in de kerken, in welke gebouwen steeds een geheimzinnig half-licht schemert: de familie-godsdienst in de huizen is echter meestal de voorbereiding voor den eeredienst in de kerken. Terwijl het volk in den tempel met witte gewaden komt, is de kleeding van den priester vol kleuren, een weefsel van vogelveeren.

Zóó schilderde Rafaël Hythlodaeus het volk der Utopiërs, en hij eindigde nog met een warme lofrede op hen, omdat hun staat aan het beginsel van de gemeenschap het recht ontleende, om naar waarheid, en beter dan andere naties hiertoe gerechtigd waren, ‘Gemeenebest’ genoemd te worden. In andere staten toch zoekt ieder zijn eigen belang: waar alles aan allen toehoort, leeft men daarentegen zonder zorgen. En is er schooner lot denkbaar, dan dat men niet bang behoeft te wezen voor zijn eigen levensonderhoud, nooit afgemat wordt door de klachten van zijn huisvrouw, voor zijn zoon geen armoede behoeft te vreezen, voor zijn dochter een goede toekomst verzekerd kan achten? Zulke voordeelen heeft de Utopische staat boven elken ander vooruit. Het zou mij aangenaam zijn - vervolgde Rafaël - indien iemand de Utopische regelen met die der andere volken zou willen vergelijken: wat hem zelven betrof, zoo vond hij bij de overige naties nergens de geringste sporen van gerechtigheid en billijkheid. - ‘Of is het rechtvaardig - zoo riep hij uit - dat een edelman, een goudsmid, een woekeraar, kortom iemand, die òf niets òf voor den staat onnutte voorwerpen produceert, dat deze in den kring van zijn ijdele bezigheden een aangenaam en glansrijk leven leidt: terwijl de daglooner, de voerman, de timmerman, de landman in diepe ellende leeft, en nauwelijks het noodzakelijkste voedsel zich kan verschaffen? Toch zijn die laatsten aan zoo langen en zoo bezwaarlijken arbeid gebonden, als zelfs de lastdieren ter nauwernood kunnen verdragen.... Inderdaad is de toestand van zulk een lastdier duizendmaal beter: het arbeidt niet zoo lang, zijn voedsel is slechts een weinig slechter en daarbij beter aan zijn smaak

geëvenredigd: en dan heeft zulk een dier nooit het schrikbeeld der toekomst voor oogen.... Is dan eene maatschappij niet onbillijk, die zoovele goederen verkwist aan hen, die men onder den naam van voorname lieden omvat, terwijl zij aan den anderen kant geen deelneming of zorg toont voor het lot van den landman, den daglooner, den handwerksman, zonder wie toch een maatschappij niet bestaan kan? Door een gruwelijk egoïsme gedreven, misbruikt de maatschappij de jeugd van die mindere lieden, om veel arbeid en voordeel uit hun zwoegen te trekken, en wanneer door het gewicht van ouderdom en ziekte de krachten afnemen, en het hun aan alles begint te ontbreken, vergeet zij hun nachtwaken, hun talrijke en gewichtige diensten, en beloont zij hen met den hongerdood. Doch dit is nog niet alles. De rijken verminderen dagelijks het loon der armen niet alleen door allerlei knepen, maar ook door het uitvaardigen van wetten, die daarop doelen. Een zoo slechte vergelding jegens degenen, die aanspraak hebben op den grootsten dank van den staat, zou alleen reeds een meer dan genoegzaam onrecht zijn; doch de rijken vermeerderen nog het hatelijke van dat alles, omdat zij met hun wetten het feit tot een recht stempelen. God vergeve mij! maar ik zie in de bloeiendste staten niets dan een samenzwering der rijken, die, onder den naam en onder het uithangbord van den staat, slechts doen wat zij, zij zelven, willen!'

Toen Rafaël met zijn verhaal gereed was, herinnerde ik mij - zegt Sir Thomas More - een groot aantal van wetten en zeden der Utopiërs, die mij niet vrij van bedenkingen toeschenen. Wat echter in 't bijzonder tegen al mijn voorstellingen streed was de grondslag, waarop die zeldzame staat was gevestigd: ik bedoel de gemeenschap van het leven en der goederen, en de afwezigheid van 't gebruik van geld. Want zulk een toepassen der gemeenschap verstoort allernoodzakelijkst alle begrip van voornaamheid en pracht, van glans, waarde en uiterlijken zwier, die toch in het oog der publieke opinie de eer en het ware sieraad van den staat vormen. Doch ik maakte maar geen bedenkingen, want Rafaël scheen vermoeid van zijn lange voordracht en zijn breed verhaal, en daarbij was ik niet recht zeker, of hij tegenspraak wel geduldig aanhoorde. Ik had hem reeds hier en daar leelijke woorden hooren zeggen tegen afwezigen, die het niet met hem ééns waren. Zoo zweeg ik dan maar liever, uitte hem mijn levendigen dank, nam hem bij de hand, en leidde hem naar 't avond-eten....

En aldus eindigt de Utopia. Met groote kunst poogt More over de geweldige laatste woorden van Rafaël Hythlodaeus een lichten straal van humor en ironie te werpen, en ze zóó aannemelijk te maken. Het is hem blijkbaar te doen, om die gedachten eens uit te spreken, zij het dan ook slechts in den vorm van een paradox. Hij geeft dan niet slechts een kritiek op het bestaande, maar tevens een gedetailleerde schildering van een toekomstige maatschappij. Inderdaad is de kunst, waarmede het gansche verhaal wordt voorgedragen, zeer groot. Al schreef hij Latijn, zoo moest Sir Thomas

More toch de gevoeligheid van zijn koning ontzien: met groote zorg wordt dus alles zoo ingekleed, dat Hendrik VIII tevreden kon zijn. In 't begin leest men reeds dadelijk een lofrede op den koning, en waar More inderdaad de oorlogs-politiek van kardinaal Wolsey aanvalt, daar spreekt hij in naam slechts over de krijgs-ondernemingen van Frankrijk. Het geheel is vol geestige zetten, die den koning konden doen lachen. De polemiek tegen advocaten en wetten kon More zoo ongestoord uitoefenen, omdat hij zelf een beroemd advocaat was. Niet onaardig is de bedriegelijke nauwgezetheid, waarmede hij zijn lezers in den waan brengt en houdt, dat Rafaël een waarlijk bestaand eiland schildert; een nauwgezetheid, die later door Swift in zijn Gulliver ook zoozeer in acht werd genomen. Thomas More houdt de illusie goed vol: in den brief aan Pieter Gilles, die als voorrede dienst doet, vraagt hij hem, om eens met zijn geheugen te rade te gaan en uit te maken, of de lengte der brug over den Anyder goed is weêrgegeven: zijn page Jan Clemens, die bezig was hen drieën te bedienen, toen Rafaël zijn verhaal in den tuin van het hotel te Antwerpen deed, twijfelde, of Sir Thomas More de juiste lengte wel goed onthouden had. Merken wij eindelijk den antieken zin van Morus op, die slaven in Utopia behoudt, nadat de slavernij toch reeds over 't algemeen in Engeland verdwenen was[1)], en vermelden wij dat de voorstandsters der vrouwen-emancipatie zich niet onvoorwaardelijk op Sir Thomas More te haren gunste kunnen beroepen.

1) Dat er in Engeland nog feodale toestanden waren, tot zelfs onder de regeering van Elisabeth, die vrij wel met slavernij overeenkwamen, blijkt uit den petitie van het jaar 1580 uit de stad Feer Staynforth aan den graaf van Cumberland; zij luidt aldus: ‘That whereas we and our ancestors have at all times heretofore been under the rule of your Honour's ancestors in the time of service of the King or Queen's Majesty; and forasmuch as we are now tenants to one Edward Darcye, Esq, attending at the Court, who offereth to sell us, but holdeth it at so unreasonable a price as we are never able to pay: and for that we are in choice to purchase it ourselves, or to choose our landlord, so it is, Right Honourable, that we of one of our general assent are most heartily desirous that it would please your Honour to buy and purchase us, so as we might be wholly under your Honour's rule. And we will willingly give unto you towards the purchase all the goods that we have, moveable and immoveable, for good will, and the good report we hear of your Honour. For truth is, Right Honourable, we have offered to give unto our master, for leases of twenty-one years, twenty years fine; or otherwise all the goods we have; and none of this will satisfy him. And now he taketh suit upon us and meaneth to expulse us. And we are in number seven-score people and above and have no other living to go unto: so as, without your Honours goodness, we know no way what to do.’ - Zie Robert Southey, ‘Sir Thomas More, or colloquies on the progress and prospects of Society’. Second Edit, 1831, II pag. 374.

Trouwens het geheele familie-leven wordt in de Utopia zeer streng gehandhaafd. Het zeer opmerkelijke is, dat More van zijn Utopischen staat een arbeids-staat maakt: hij legt nadruk niet slechts op gemeenschappelijk gebruik en verbruik, maar vooral op een gemeenschappelijke in-gangstelling der productie-middelen: zijn organisatie is een alles omvattende organisatie van den nationalen arbeid, onder aanneming van een normaal-arbeidsdag.

Men weet, dat Sir Thomas More nog geruimen tijd leefde, dat hij kanselier van Engeland werd, en in 1535 onder den bijl het hoofd verloor. Hij bleef een getrouw zoon der Renaissance. Wetenschap en kunst had hij lief in al haar uitingen: gelijk hij dan ook den schilder Holbein in 1527 van uit Bazel naar Engeland riep. Doch zijn haat tegen Luther en diens beweging vermeerderde als met de jaren. De pamfletten, die hij tegen Luther en diens aanhang in Engeland (vooral tegen Tyndale) schreef, werden steeds grover en bitterder, ruw en soms gemeen. Zijn verdediging van het Roomsch Catholieke stelsel in Engeland nam meer en meer het karakter aan van het handhaven der wettelijke en bestaande orde van zaken, en van het vasthouden der traditie[1)]: het werd een soort van onwilligen toorn over het feit dat menschen, die de verre strekking van hun daden niet begrepen, op ruwe wijze den knoop van het verleden doorhakten, terwijl hij zelf de hoop nooit had opgegeven het kluwen te ontwarren. Fel en bitter werden dus zijn strijdschriften. Van de tolerantie aller godsdiensten, die hij eens in zijn Utopia had gepredikt, zien wij ook bij hem later geen sporen. Eerst bij het einde van zijn leven, in zijn gevangenis, bij zijn laatsten gang naar het schavot, zien wij den Thomas More der Utopia herleven. Dan komt de kalme aard weder geheel boven. In die mengeling van glimlachenden ernst en half weemoedige scherts, die zijn laatste woorden kenmerkt, hooren wij denzelfden geest, die zulke kostelijke zetten in de Utopia ten beste gaf[2)]. Er glijdt een zijdelingsche zonnestraal over den donkeren achtergrond.

De arme klassen in Engeland konden Morus dankbaar wezen

1) In dien zin zag hij later zelfs met eenigen angst naar de gevolgen, die zijn eigen Utopia kon hebben. Zie het fragment uit de ‘Confutacyon of Tyndale's Answer’ bij Robert Southey, ‘Sir Thomas More, or colloquies on the progress and prospects of Society’, Second Edition, 1831, vol. II, pag. 458 en 459.

2) Uitnemend kenschetsten zijn aard de verzen, die hij dichtte, toen hij in den Tower gevangen zat: namelijk de verzen met het opschrift: ‘Davy the Dycer.’

Long was I, Lady Lucke, your serving man,
   And now have lost agayne all that I gat:
Wherfore whan I thinke on you nowe and than,
   And in my mynde remember this and that,
   Ye may not blame me though I beschrew your cat:
But in faith I blesse you agayne a thousand times.
For lending me now som leysure to mak rhymes.

voor twee zaken. Vooreerst, dat hij in allen geval zorgde, dat het hoogste Gerechtshof zoo snel mogelijk werkte, zoo zelfs dat op één dag, toen hij ter zitting kwam, er geen enkele zaak onafgedaan was: - en ten anderen, dat hij het vraagstuk der eerlijke armoede, die, buiten schuld, door de wending en plooi der maatschappelijke omstandigheden, niet genoeg verdienen kan, aan de orde heeft gesteld.

Zijn harde tegenstander, de protestantsche bisschop van Worcester L a t i m e r , herhaalde hier slechts de gedachten van Sir Thomas More, toen hij telkens, onder den opvolger van Hendrik VIII, Eduard VI, op hetzelfde probleem de oogen der tijdgenooten vestigde. Men leert de atmosfeer van de Utopia en zelfs den toon der laatste geweldige woorden van Rafaël Hythlodaeus begrijpen, wanneer men leest, welke preeken bisschop Latimer - die van onderen op, als zoon van een landman, tot de hoogste kerkelijke waardigheden geklommen was - hield voor Eduard VI en zijn hof. Hoort bijv. dit fragment uit de eerste preek: ‘Mijn vader - zoo sprak Latimer - was een vrije boer, al had hij geen land van zijn eigen: doch hij had een hoeve gepacht voor drie of vier pond 's jaars op zijn allermeest, en daarop bouwde hij zooveel, als een half dozijn man aan 't werk hield. Hij had weide voor een honderd schapen: en mijn moeder melkte dertig koe-beesten. Mijn vader deed zijn krijgsplicht en wist een paard en een harnas zich aan te schaffen, om op de plaats te verschijnen, waar hij 's koning soldij ontving. Ik herinner mij zeer goed, dat ik den zadelriem van zijn paard gespte, als hij naar het veld van Blackheath ging. Hij liet mij schoolgaan, want anders zou ik niet in staat zijn geweest, om nu voor uw Majesteit te preeken. Hij huwde mijne zusters uit met een uitzet van 5 pond: en hij bracht ze op in vroomheid en in de vreeze Gods. Hij had gastvrijheid over voor zijn naburen, en gaf eenige aalmoezen aan de armen. En dit alles kon hij doen van de verdienste van gezegde boerderij, terwijl de man, die zulk eene hoeve nu heeft, er 16 pond 's jaars voor betaalt, en niet in staat is iets voor zijn vrienden te doen, noch iets bijzonders voor zich zelven of voor zijn kinderen weg te leggen, of een teug drinken aan een arm mensch te geven. Op zulk een eigenaardige wijze namelijk komt al de vermeerderde opbrengst uitsluitend ten bate van uw particulier voordeel en rijkdom, mijne hoorders! Gij behoudt het “te veel” dat gij hadt: sinds hebt gij de rente en pacht verhoogd: zoodat gij nu een dubbel “te veel” hebt. En al preekt de prediker tot zijn tong lam wordt, niets wordt er gedaan en verbeterd.... Maar ik zeg u, ziet toe, dat de klasse der boeren, waartoe mijn vader behoorde, in staat blijft haar kinderen op school te zenden.... Vreest voor den dag van het oordeel, wanneer er een einde zal komen aan al deze ellende en rampen’[1]. Dit is een toon, die, juist omdat

1) Zie Latimer, ‘Seven Sermons before Eduard VI, on each Friday in Lent 1549.’ Londen, Alex. Murray, 1869 pg. 40. Over het algemeen zijn de uitingen van Latimer zeer merkwaardig voor de kennis van de economische toestanden van het Engeland dier dagen. Lees bijv. zijn verwijten over het verhoogen der land-rente, p. 38: ‘You landlords, you rent-raisers, I may say, you step-lords, you unnatural lords, you have for your possessions yearly *too much!* For that there before went for 20 or 60 pound by year, which is an honest portion, to be had *gratis* in one lordship of another man's sweat and labour, now is let for 50 en 100 pound by year. Of this *too much* cometh this monstrous and portentous dearth made by man, notwithstanding God doth send us plentifully the fruits of the earth, mercifully, contrary unto our deserts. Notwithstanding *too much*, which these rich men have, causeth such dearth, that poor men which live of their labour cannot with the sweat of their face have a living’. Zie ook Robert Southey, ‘Sir Thomas More’, I p. 85 en 89 en II p. 442. Vergelijk voorts Thorold Roger, ‘Six Centuries of Work and Wages’. 1884. Vol. II p. 447: voorts Macaulay in zijn ‘Essay’ over Lord Bacon, Editie Tauchnitz, p. 82.

hij eenige tientallen jaren na het verschijnen der Utopia in Engeland wordt vernomen, ons sommige harde woorden dier Utopia (dunkt mij) beter doet begrijpen.

In Engeland zelf wekte het voorbeeld, door die Utopia gegeven, in de volgende (zeventiende) eeuw enkele navolgingen op; een tweetal Staatsromans kwamen uit, die echter beide geen bepaald socialistische trekken vertoonen: wij bedoelen de Nova Atlantis en de Oceana.

De *Nova Atlantis*[1] is door een anderen kanselier van Engeland geschreven, door den grooten B a c o , en wel in het jaar 1621, kort vóór zijn val als kanselier. Het is slechts een fragment gebleven[2]. De inkleeding is dezelfde als bij de Utopia: het is een reisverhaal van zwervers, die, na een jaar in Peru te zijn gebleven, hun koers naar China en Japan zetten, doch die, door tegenwinden afgedreven en bij gebrek aan leeftocht, een toevluchtsoord vinden op een ver eiland in de Australische zee: Nova Atlantis. Dáár treffen zij een soort van Academische inrichting aan, onder den naam van Salomo's huis. Het doel van die stichting is om te komen tot de kennis van de wetten, oorzaken en beweegkrachten der natuur, en door die kennis tot een zoover mogelijke uitzetting der grenzen van de menschelijke heerschappij over de natuur. Het was een poging van Baco, om de geesten af te leiden van al die, volgens hem, onvruchtbare twisten over kerkelijk-politieke vraagstukken, en hen tot een objectieve studie der mathematisch-physische wetenschappen te brengen. De empirische studie der natuur werd

1) Zie over de Nova Atlantis de 'Documente des Socialismus' van Eduard Bernstein, December 1904, pag. 549.
2) Zie het in de uitgave van Baco's werken door Rawley, folio-editie 1638, pag. 355-386. Men moet zulke schilderingen van toestanden van een verwijderd eiland ook in verband brengen met Shakspere's 'Tempest': act II, scene I. Denk ook aan Sir Philip Sidney.

door Baco hier tot ideaal gesteld aan de over theologische haar-kloverijen tobbende tijdgenooten. Het denkbeeld van Baco kwam voor Engeland te vroeg: men weet, dat eerst onder Karel II in de stichting der Royal Society (waarvan Isaac Newton het lichtpunt werd) het denkbeeld van Baco eenigermate werd verwezenlijkt[1]. In de door Rawley bezorgde uitgave nu van die Nova Atlantis lezen wij, dat, indien Baco zijn fragment (want bij de beschrijving van het College van Salomo's tempel is het gebleven) had uitgewerkt, hij daarin volgens zijn plan had opgenomen een boek ‘Over de wetten, of over den besten staatstoestand’ (‘de Legibus sive de optimo civitatis statu’). Men gist, dat Baco uit gebrek aan zedelijken moed zijn Nova Atlantis niet voleindigd heeft[2].

Tot de groep der Engelsche Staatsromans behoort dan ook nog de ‘*Oceana*’ van James Harrington,[3] doch ook hier zijn geen bepaalde socialistische trekken te herkennen. Het boek werd omstreeks het jaar 1656 geschreven en wel onder de volgende omstandigheden. Cromwell was reeds eenige jaren Protector, doch velen van de officieren in zijn omgeving waren niet tevreden met zijn autoriteits-politiek. Het gemor hoorende, liet Cromwell zich

1) Zie Ranke, ‘Englische Geschichte’, Band IV. Edit. 1863, p. 480, 481.
2) Zie Macaulay, ‘Essays’, Tauchnitz Edit. III p. 140, Hepworth Dixon, ‘Personal History of Lord Bacon’, Tauchnitz Edit., p. 329, en Maurice, ‘Learning and Working’, Edit. 1855, p. 64 en 65. Het is opmerkelijk, dat Baco, die in zijn leeftijd, evenals vroeger Morus, nog altijd de vagebondeerende elementen in de maatschappij van Engeland zag, deze plaag en deze onvastheid der maatschappij wilde tegengaan, door het onderwijs in te krimpen, opdat de dienende stand werkelijk dienend zou blijven. Ziehier zijn woorden in een advies aan koning Jakobus over het oprichten van de Sutton's school: ‘Concerning the advancement of learning, I do subscribe to the opinion of one of the wisest and greatest men in your kingdom, that for *grammar-schools* there are already *too many*, and therefore no providence to add where there is excess: for the great number of schools which are in your Highness's realm doth cause a want, and doth cause likewise an overflow; both of them inconvenient, and one of them dangerous. For by means thereof they find want, in the country-towns, both of servants for husbandry and apprentices for trade: and on the other side, being more scholars bred than the state can prefer or employ, and the active part of that life not being in proportion to the preparative, it must needs fall out that many will be bred unfit for other vocations, and unprofitable for that in which they are brought up; which fills the realm full of indigent, idle, wanton people.’ Zie Maurice, ‘Learning and Working’, p. 32. Zie ook het oordeel van Charles Fourier over Baco, ‘Oeuvres complètes’, tome II (sommaires), p. 210, en Charles Pellarin, ‘Fourier, sa vie et sa theorie’, cinquième édition, 1871, p. 217-220.
3) Zie over de Oceana, ‘Documente des Socialismus van Eduard Bernstein,’ Band V, Januari 1905, p. 36 seqq.

ontvallen, dat zij hem dan maar eens moesten duidelijk maken en beschrijven, hoe het best zulk een republiek, zooals zij die wenschten, moest ingericht worden. Harrington nu, ofschoon geen officier, en schoon republikein, vroeger een persoonlijke vriend van Karel I, vond in die woorden aanleiding, om zijn inzichten over een republikeinsche constitutie uit elkander te zetten, en aan den Protector voor te leggen. Hij construeerde daarom een denk-beeldigen staat: Oceana, en beschreef - ditmaal in het Engelsch, niet meer in het Latijn - de inrichting daarvan. Zijn boek heet nu 'The Commonwealth of Oceana.' Het was opgedragen aan Cromwell. Door het aan Horatius ontleende motto ('mutato nomine de te fabula narratur') wordt uitgesproken, dat onder verdichte namen de eigen toekomst van Engeland wordt ontvouwd. Want Oceana is natuurlijk Engeland: en zoo zijn al de namen slechts gefingeerde namen voor bestaande landen, personen en ambten: Marpesia is Schotland, Panopea is Ierland, Olpheus Megaletor, de Lord Archon is de Lord Protector zelf. Het boek houdt zich dan ook geheel bezig met de grondwet van Engeland, van welke republiek Harrington de Sieyès wilde zijn. Van socialisme vindt men echter niet veel sporen; integendeel, hij bedoelde juist de mate van autoriteit in den staat afhankelijk te maken van de mate van het grondbezit; een denkbeeld dat Sir William Temple later geheel van hem overnam[1)]. De eigendoms-verhoudingen bepalen alles bij hem, ook de regeering. Maar hij wilde dien materieelen grondslag binnen zekere perken houden: het eigendom begrenzen. De majoraten wilde hij verminderen. Niemand zou grondbezit boven de 2000 £. st. opbrengst mogen bezitten. Hij wilde dus het agrarisch vraagstuk voor Engeland reeds ordenen. Karakteristiek is het, dat hij de questie van het verval en de ellende van Ierland tot een goede oplossing dacht te brengen door voor te stellen, dat eiland aan de Joden te verkoopen[2)]. Cromwell

1) Zie pag. 273 der eerste folio-editie der 'Oceana' van 1656 en de opmerking bij Ranke, 'Englische Geschichte', Band V, Editie 1865, pag. 101 en 102.
2) Zie de 'Introduction or order of the Work', in de eerste folio-editie 1656 van het boek: 'Panopea, the soft mother of a slothful and pusillanimous people, is a neighbour island, anciently subjected by the arms of Oceana: since, almost depopulated for shaking the yoke, and at lenght replanted with a new race. But (through what virtues of the soyl, or vice of the air soever it be) they come still to degenerate: wherefore seeing, it is neither likely to yield men fit for arms, nor necessary it should, it had been the interest of Oceana, so to have disposed of this Province, being both rich in the nature of the soyl, and full of commodious ports for trade, that it might have been ordered for the best in relation unto her purse: which in my opinion (if it hat been thought upon in time) might have been best done by planting it with Jews, allowing them their own Rites and Lawes, for that would have brought them suddainly from all parts of the world, and in sufficient numbers: and though the Jews be now altogether for merchandise, yet in the land of Canaan (since their exile from whence they have not been landlords) they were altogether for agriculture: and there is no cause why a man should doubt, but having a fruitful country and good ports too, they would be good at both. Panopea well peopled, would be worth a matter of four millions dry rents, that is, besides the advantage of the agriculture and trade, which with a Nation of that industry comes at least unto as much more. Wherefore Panopea being farm'd out unto the Jews, and their heirs for ever, for the pay of a Provincial Army to protect them during the term of seven years, and for two millions annual revenue from that time forward, besides the customs, which would pay the Provincial Army, would have been a bargain of such advantage, both unto them, and this Common-Wealth, as is not to be found otherwise by either. To receive the Jews after any other manner into a Common-Wealth, where to maim it: for they of all nations never incorporate, but taking up the room of a limb, are of no use or office unto the body, while they suck the nourishment which would sustain a natural and useful member'. - Zie ook R. Southey, 'Sir Thomas More, or colloquies', I, p. 278 en II, p. 409. - Toland schreef het leven van Harrington. - Zie voorts het aardige verwijt van Montesquieu tegen Harrington bij Pierre Leroux, 'Trois Discours', p. 211.

zelf heeft op de plannen van Harrington nooit veel geantwoord, al werd hij nog zoo verheerlijkt in het boek. Wij vinden Harrington in 1659 - toen bij den dood van Cromwell een ieder zijn eigen politiek programma had - bezig met het oprichten van een staatkundige club, 'the Rota'; welke club echter slechts eenige maanden bestond. Na de terugkomst van Karel II werd hij in den Tower gezet. Zijn verstand schijnt onder dat alles geleden te hebben, en hij stierf in 1677[1)].

Een ander werk, de 'Mundus alter et idem' van bisschop H a l l , in 't begin der 17e eeuw geschreven, kan niet eens als staatsroman gelden: 't bevat slechts een satire op de bestaande maatschappij, gelijk reeds duidelijk is uit de namen der landen, die elk naar een ondeugd en hoofdzonde worden genoemd: Crapulia, Yvronia, Lavernia[2)].

Uit deze ader ontspringt later dat wonder-boek: S w i f t ' s Gulliver. Het zesde hoofdstuk uit het vierde boek van Gulliver's reizen behelst in het verslag, dat aan de Houyhnhnms wordt gedaan over den toestand van Engeland onder koningin Anna, een vlijmende satire op de egoïstische drijfveeren der menschelijke samenleving.

Engeland kon het voorloopig doen met de Utopia. - Dat sommige socialistische denkbeelden, tegen het einde der zestiende eeuw, zich in de Engelsche wetgeving wisten in te dringen, blijkt

1) Zie 'Memoirs of Samuel Pepys, comprising his diary,' pag. 4. Vergelijk Marcel Schwob 'Spicilège' 1896, pg. 261.
2) Zie George Cornewal Lewis, 'A treatise on the methods of observation and reasoning in Politics'. Ed. 1852, vol. II, pg. 270 en 271.

genoeg uit de twee groote economische wetten van koningin Elisabeth: haar armenwet met de vaststelling van het 'recht op arbeid'[1)], en haar wet van het jaar 1562, regelende het aantal, de positie en het loon der arbeiders-leerlingen; een wet die eerst in 1814 werd afgeschaft[2)]. Op te merken echter blijft het, dat al zulke denkbeelden weinig of niets te maken hadden met de droomen der mannen van de Vijfde Monarchie.

Na Engeland trekt thans in dit hoofdstuk Italië onze aandacht: wij treffen dáár op het einde der zestiende eeuw den evenknie aan van Thomas Morus op het gebied der socialistische staats-romans, te weten Thomas Campanella, den auteur van den Zonnestaat.

Vooraf echter moeten wij een oogenblik verwijlen bij een anderen Italiaan, Francesco Doni. Doni, te Florence geboren, leefde van het jaar 1503 tot 1574. Deze fijne Italiaan had vernuft en daarbij een weelderig talent, dat sommige schrijvers zelfs vergelijken met den trant van den Franschman Rabelais. Hij liet zijn verbeelding vrijen teugel. Een vijf en dertig jaren na het verschijnen van de Utopia van Morus, in 1552, gaf hij op zijn beurt - maar in zijn landstaal - een teekening van denkbeeldige werelden uit. Trouwens hij behoorde tot dienzelfden kring van Humanisten, die, geheel buiten de Christelijke levensopvatting zich stellende, spelend met invallen en inzichten van het brein, een ideële maatschappij wilden construeeren, waar alles scherpzinnig doordacht zou zijn ingericht, waar de tegenstrijdigheden der bestaande verhoudingen niet zouden voorkomen, waar geleerde, humane menschen een vaderland voor hun geest zouden kunnen vinden. In dien zin schreef hij dus zijn boek 'i Mondi' en later zijn 'i Inferni'. Het zijn dialogen, en één dezer samenspraken schetst nu 'il Mondo Savio': de verstandige wereld. De samenspraak zelve, opgedragen aan den markies Doria, is een gesprek tusschen een wijs en een dwaas man ('Savio et Pazzo'). De wijze (de hervormer) trekt de lijnen van de verstandige wereld, schildert den toestand daarvan, en de dwaas geeft zijn aanmerkingen, zijn uitvallen en zijn toejuiching. Het is een eigenaardige, communistische stad, die zij te zamen als in visioen aanschouwen. De stad ziet er uit als een ster en heeft honderd regelmatige straten, die van één middelpunt uitschieten; in welk middelpunt de groote tempel staat met honderd poorten, voor elke straat ééne. Elke straat nu is door bedrijvige arbeiders van twee ambachten bewoond: die van het éène handwerk wonen links, die van het andere rechts, Elk inwoner heeft zijn vaste taak om te bewerken, en omgekeerd kan hij, voor wat hij noodig heeft, zich gaan voorzien in de straat die dat bewerkt. Zóó maakt de schoenmaker in zijn straat schoeisel voor de ge-

1) Zie de karakterisatie van Elisabeth's armenwet door Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848'. Edit 1870, tome I, p. 130.
2) Zie L. Brentano, 'Die Arbeitergilden der Gegenwart', Editie 1871, I, p. 91 seqq. en 123, II, p. 149.

meenschap, en op zijn beurt gaat die schoenmaker kleeding halen in de straat der kleêren, voedsel in de straat der keukens, enz. De distributie is voor allen dezelfde, en de minste werkman heeft recht op evenveel goederen en waren als de hoogste magistraat. Er heerscht trouwens in den staat een algemeene overvloed. Advocaten, rechters, beulen en notarissen vindt men er niet. Er zijn noch rijken, noch armen, maar allen zijn gelijk, volop levend in licht, vrede en geluk. De gebrekkigen, zieken en ouden van dagen worden in schoone paleizen verzorgd. Slechts hij, die niet zou willen werken, krijgt geen levensmiddelen. In de uren van rust en uitspanning geven de bewoners zich over aan het genot der schoone kunsten of onderrichten zij zich in de wetenschap. De opvoeding der kinderen is van en voor de gemeenschap: aan elk der kinderen wordt dat ambacht of bedrijf onderwezen waartoe het aanleg heeft. Die kinderen behooren niet aan vader of moeder, want ook het eigen gezin is opgeheven, er is geen eigenlijke uitsluitende kring van bloedverwanten meer: allen, mannen en vrouwen, behooren aan elkander: allen zijn te zamen één geheel[1)].

Wenden wij ons thans tot de meer belangrijke figuur van Campanella.

Hij leefde den eersten tijd van zijn leven in hetzelfde Calabrië, in het koninkrijk Napels, waar op het laatst van de 12e eeuw, in de abdij van Fiore, de abt Joachim, de man van het Eeuwig Evangelie, droomde. Hij was in 1568 in het plaatsje Stilo, aan de Zuid-Oostelijke kust, niet ver van Catanzaro geboren. Te Cosenza, ook in Calabrië, was een groot Dominicaner-klooster, en de jonge Campanella, vol lust en ijver om iets te leeren, werd al spoedig als aanstaand monnik daarin opgenomen. Hij leerde er de theologische wetenschap en de filosofie dier dagen, en toonde bij die studie weldra, dat meer dan gewone gaven hem eigen waren. Door een ouden rabbijn werd hij in de Kabbala onderwezen, en in de verborgen waarde en zin der getallen. In de filosofie werd hij - al warde hij op excentrieke, soms grof zinnelijke wijze, allerlei denkbeelden van astrologie en van geslachts-vereeniging door elkander met werkelijk diepzinnige gedachten - op zijn wijze een baanbreker. De nieuwere wijsbegeerte noemt, voordat zij aan de lichtende beelden van Baco en Descartes komt, met zekeren eerbied de namen der Dominicaner monniken Bruno en Campanella, wien dan op iets lager veld Vanini volgt[2)]. Het schijnt,

1) ‘Benedetto - zegt de dwaas - sia cotesto paese, che levava via il dolor della morte della moglie, de parenti, de padri, delle madri, et de figliuoli, onde non si doveva mai piangere!’ Wij citeeren de eerste editie van Doni, Vinegia, 1552, pag. 95. De eerste druk is bij uitstek fraai uitgevoerd, een waar kunstwerk, vol fijne in houtsneê aangebrachte illustraties en figuren.
2) Zie vooral Victor Cousin, ‘Fragments de Philosophie Cartésienne’, Edit. 1852, pg. 12-15, en voorts Tennemann's, ‘Grundriss der Geschichte der Philosophie’, 1825, pg. 313-316.

dat Campanella den stoot tot verdere wijsgeerige onderzoekingen kreeg door het voorbeeld van Telesio te Cosenza, welken Telesio hij echter niet meer levend mocht ontmoeten. Hoe het zij, Thomas Campanella werd in zijn land een denker van naam: hij was een vurige, krachtige man, wiens lust het was met de anderen in discussie te worstelen. In de stad Napels zelve trad hij weldra op: later reisde hij door geheel Italië, maakte overal relatiën, onder anderen met Sarpi te Venetië, met Galileï en Ferdinand di Medici te Florence, totdat hij tegen zijn dertigste jaar in het klooster te Cosenza terugkeerde. Terwijl hij daar weder vertoefde, vergenoegde hij zich echter niet met in stille gepeinzen zijn wetenschap uit te breiden: neen, hij begon zich bezig te houden met staatkundige combinatiën. Het koninkrijk Napels was een provincie van Spanje, en het stelsel der Castiliaansche regeering drukte zwaar op dat Napels. De Spaansche onderkoningen vermeerderden steeds de heffingen en belastingen[1)]. Verzet scheen niet mogelijk. Thans echter in 1598, nu de dood van Philips II werd gemeld, was er misschien, bij 't optreden van den zooveel zwakkeren Philips III, kans voor dat Napels, om zich uit de knellende handgreep van Spanje los te wringen. Dat was ten minste het denkbeeld van Campanella, en wij zien hem als een der leiders werkzaam aan een samenzwering van geestelijken en edelen, om Napels te ontrukken aan de vreemde heerschappij. De poging mislukte; de onderkoning graaf van Lemos bleef meester, en in de eerste dagen van het jaar 1600 - op hetzelfde tijdstip dat Giordano Bruno levend te Rome werd verbrand - werd Campanella te Napels in den vochtigen kerker der staatsgevangenis geworpen. Zijn vonnis luidde, dat hij levenslang dáár zou worden opgesloten.

Hoewel hij in 't begin in die gevangenis de folterendste marteling op de pijnbank moest verduren; een marteling die zoolang aanhield, tot het den aanklagers ten duidelijkste bleek, dat van dezen Calabreeschen monnik, dezen man van brons, geen nóg zoo geringe aanwijzing omtrent medeplichtigen was af te persen, werd echter allengs het leven in de gevangenis dragelijker; hij kreeg pen, papier en inkt, en kon zijn filosofische geschriften weder opvatten. In den langen tijd, dien hij in den kerker doorbracht, heeft hij de meeste van zijn boeken geschreven: wij noemen zijn ‘Realis Philosophiae epilogisticae partes quatuor’, zijn apologie ten voordeele van Galilëi, zijn bestrijding van het atheïsme, zijn boeken de ‘sensu rerum et magia’, en zijn boeken over de astrologie, over de universeele monarchie, over Spanje, zijn gedichten en sonnetten[2)], waarvan er één op Telesio enz.

1) Zie de voorbeelden bij Ranke, ‘Die Osmanen und die Spanische Monarchie’, Edit. 1857, pg. 340.
2) Deze sonnetten zijn door Orelli in 1834 te Lugano uitgegeven onder de titel van ‘Poesie filosofiche di Tomaso Campanella’. Zij zijn meesterlijk vertaald door den in 1893 gestorven John Addington Symonds in zijn werk, ‘The Sonnets of Michelangelo and of Campanella’, 1878. Wij wijzen naar het sonnet op Telesio p. 174. naar dat op Italia p. 86 en 125 en vooral naar het sonnet getiteld: Il popolo p. 143.

enz. Hoe meer jaren verliepen, hoe meer onder-koningen uit Napels vertrokken, des te minder knellend werden de banden, die hem van de buitenwereld afsloten. Trouwens zijn boeken werden gedrukt door de zorgen van twee Duitschers, die hij had leeren kennen. Tobias Adami en Kaspar Schoppe. Allengs kwam hij in briefwisseling over die werken met allerlei geleerden in Europa, bijv. met Gassendi en zelfs met koning Jacobus I van Engeland. Een der latere onder-koningen van Napels, de verlichte hertog d'Ossuna, werd zelfs zijn vriend. Die laatste verhouding werd hem echter een onheil: daar d'Ossuna plotseling in ongenade te Madrid viel, beschuldigd van Napels onafhankelijk te willen maken, en Campanella, als d'Ossuna's vriend, nu in 1619 - na 19 jaren kerkerstraf - weder veel strenger werd bewaakt en in toom gehouden. De voorbijvliedende jaren wischten echter de herinnering aan deze verhouding weder uit, en, toen Philips III in 1621 gestorven was, deed men van veel kanten moeite, om aan Campanella de verdere gevangenis-straf kwijt te schelden. Reeds had veel vroeger Paus Paul V hem tot voorbede gestrekt: thans deden de aartsbisschop van Catanzaro en Paus Urbanus VIII al hun moeite voor hem. Het gelukte hun: en in Mei 1626 verliet hij eindelijk den kerker, en was hij vrij. - In het eerst nog niet geheel en al: daar de paus, om hem aan zijn Spaansche cipiers te ontrukken, had voorgegeven, dat hij eerst aan des pausen jurisdictie wegens ketterij rekenschap verschuldigd was. Hij werd dus te Rome geïnterneerd in de gevangenis der Inquisitie, doch die gevangenis was natuurlijk slechts schijnbaar. Zij werd van meer beteekenis, omdat hij te Rome door zijn oude vijanden - hij was altijd ook een onverzoenlijk tegenstander der Jezuïeten - werd aangeklaagd wegens ketterijen in zijn boek ‘de Sensu Rerum’. De Paus sprak hem echter openlijk vrij, en in April 1629 ontsloten zich nu ook voor hem de deuren der gevangenis van de Inquisitie. Rome bleek voor hem echter geen rustige stad: de Spaansche partij was hem voortdurend ongenegen, en wist zelfs volks-oploopen tegen hem te organiseeren. Als van-zelf verdedigde hem dan de Fransche gezant, daar Spanje en Frankrijk op den meest gespannen voet tegenover elkander stonden. Die Fransche gezant, de Noailles, deed hem eindelijk, met machtiging van kardinaal Richelieu, het voorstel, in Frankrijk-zelf te komen en zich dus voor alle vervolging te vrijwaren. Dankbaar nam Campanella het aanbod aan en spoedig was hij op reis naar Frankrijk.

Na een oponthoud bij Peiresc in Aix (Provence), een aardig type van Humanist zóó wijs, zóó goed[1)], waar hij den materialistischen wijsgeer Gassendi ontmoette, trok hij naar Parijs. Richelieu ontving hem vriendelijk en in Februari 1635 werd hij zelfs aan het hof van Lodewijk XIII te Saint Germain voorgesteld. De kardinaal

1) Zie over Peiresc het stuk van Emile Michel in de Revue des deux Mondes van 15 Maart 1900.

gaf hem een pensioen van 3000 livres, en wees hem tot verblijf het Dominicaner klooster in de straat St. Honoré te Parijs aan. Dáár hield hij zich geheel en al met zijn filosofische en astrologische mijmeringen op. Eens verliet hij het in 1638, en wel voor een reis naar Holland, uit vurige begeerte om Descartes dáár te zien, hetgeen hem echter niet gelukte. Teruggekomen in zijn klooster te Parijs, stierf hij er in Mei 1639, 71 jaren oud.

Zijn lichaam werd bijgezet in de kerk van dat klooster der Rue St. Honoré: een eenvoudig monument werd op het graf geplaatst: en (zonderlinge speling van het lot!) het was in diezelfde kerk, dat later de Jacobijnen-club der groote Fransche revolutie haar vergaderingen hield: zoodat de wildste klanken van Robespierre, Danton, Marat en Saint-Just daverden over het graf, waarin het gebeente van Campanella voor altijd rustte[1)].

Onder al zijn geschriften is nu voor ons doel merkwaardig, het boekje, dat hij als bijlage voegde tot zijn werk over de Reëele Philosophie. Dit werk bestond uit vier deelen, waarvan het eerste over de natuur aller dingen, het tweede over de zeden der menschen, het derde over de Politica, en het vierde over de Oeconomica handelde. Achter het derde deel, en als aanhangsel van de Politica, schreef hij nu de voorstelling van zijn Zonnestaat.

Wat dat stuk (de 'Civitas Solis') zelf aangaat, zoo mist het geheel en al de bekoring der vlugge schoone vormen, die het geschrift van Morus zoo aantrekkelijk maken. Hoewel het naar het zonlicht is genoemd, is het een somber stuk. Het Latijn, waarin het geschreven is, leest stroef, en de voorstelling is gewrongen en tegelijk zwaar. Maar te midden van al die de verbeelding drukkende teekeningen verrast toch hier en daar een trek, die door stoutheid treft, en ligt er over het geheel een waas van grootschheid. Dit is zeker, dat elke gedachte tot haar uiterste consequentie wordt doorgevoerd, en dat 'de gemeenschap' hier nog veel verder aan in de Utopia van Morus wordt uitgestrekt. Maar onmiskenbaar blijft het, dat 't een gevangen monnik is, die hier zijn verbeeldings-kracht laat werken; een man die in het kloosterleven een voorbeeld zag, hoe hij zijn stad of staat moest inrichten. Zijn staat wordt dan ook een geweldige theocratie, waar het geestelijk en wereldlijk gebied in één hand zijn; een staat geregeerd door een soort van paus, op despotieke en inquisitoriale wijze. Doch let wel: het is een theocratie gegrond vooral op wetenschap, niet in de eerste plaats op wat wij godsdienst zouden noemen. De aardsche staat, die hier niets meer van de werkelijk-heid heeft, is zoo dicht mogelijk bij het hemelruim gebracht: men tracht nu de beweegkrachten in het uitspansel, den loop der sterren en der bollen te leeren kennen, en door middel der astronomie, die niet anders wordt dan de meest verwarde astrologie, poogt men de groote conjuncturen en voorteekenen te bespieden en te

1) Zie Michelet, 'Histoire de la Révolution Française,' 2ième Edition, 1869, tome II, pag. 364 en 365: en ook Louis Blanc, 'La Révolution de Février au Luxembourg,' pag. 148-150.

vinden naar welke men zijn gedrag moet inrichten. De invloed van hemel op aarde maakt in de boeken van Campanella een spookachtigen indruk, en geeft ook aan 'den staat der zon' iets geheimzinnigs en huiveringwekkends. Voeg daarbij, dat - bij geheele opheffing van het familie-leven - de betrekkingen der geslachts-verhoudingen zoo ruw en zoo grof mogelijk zijn geteekend: dat deze afdeeling een reglementatie wordt der zinnelijke lusten, neen der ontucht, gesteld door een kloosterling, wien in het werkelijk leven de omgang met de vrouw was ontzegd, en wiens verbeelding door de lange kerkerstaf nog meer was verhit en verpest, en men kan begrijpen, wat er van enkele teedere verhoudingen in het menschenleven terecht-komt.

Doorbladeren wij thans het boek. In den vorm is het een gesprek tusschen een Grootmeester der Hospitaalridders en een Genueesch scheepskapitein. De Genuees moet vertrekken en met zijn schip verder reizen, doch vóór zijn laatst vaarwel is hij nog bezig zijn gastheer enkele vreemde ontmoetingen te vertellen, die hij op zijn tochten heeft gezien. Zoo komt hij waarschijnlijk tot het noemen van den Zonnestaat. 'Vertel mij - zoo begint de dialoog - al de bijzonderheden van dien tocht.' En de Genuees begint zijn verhaal, dat slechts afgebroken wordt door nieuwe vragen, en soms door eenige uitroepingen van verbazing van den Grootmeester. Hij verhaalt hoe hij, in Ceylon geland, in een streek kwam onder de evennachts-lijn, hoe hij daar stiet op een troep gewapende mannen en vrouwen, van welke de meesten de Italiaansche taal konden spreken, en hoe dezen hem naar de Zonnestad brachten.

Het was een reusachtige stad, die tegen en rondom de helling van een berg was opgebouwd, en die zich verder in een cirkel aan en om den voet van den berg uitbreidde. De stad was zóó ingericht, dat zij bestond uit zeven cirkels of ringen, genoemd naar de zeven planeten, welke ringen telkens, naarmate men hooger op den berg kwam, kleiner werden: terwijl elke ring tusschen twee muren was ingesloten. Ten einde van den éénen ring in den anderen te komen, had men de keus tusschen vier poorten in elken muur, elke van welk vier poorten in de richting van één der vier windstreken was geplaatst. Ging men opwaarts die poorten door, dan bemerkte men, dat men in de poort zelve op eenige gemakkelijk stijgende trappen kwam, omdat de éène ring natuurlijk hooger gelegen was dan de andere. Op de open ruimte tusschen de muren (70 voeten breed) waren nu langs den binnensten of kleinsten muur in lange reeks groote gelijkvormige paleizen of kloosters gebouwd, met balcons en terrassen en met kolommen voorziene portieken: zij waren alle op dezelfde wijze gebouwd: de ééne kring geleek dus volkomen op den anderen: men steeg zoo voort, totdat men, na den zevenden kring te hebben bezocht, op den top van den berg kwam, waar een ronde in zuilen gevatte tempel oprees: op dien tempel was een gewelfde koepel, en daarop rustte wederom op pilaren een kleinere tempel, die het heiligste der heiligen was: boven in den koepel van den hoogsten tempel was een opening,

waardoor men den blauwen hemel zag, welke opening juist boven het altaar uitkwam, dat in den grooten beneden-tempel was geplaatst. Op dat altaar rustten twee groote bollen: de ééne het firmament, de andere de wereld voorstellende. Binnen in de ronde welving van den koepel waren de sterren afgebeeld. Zeven gouden lampen, die de namen de planeten droegen, brandden er altijd. Boven op den kleineren hoogsten tempel stond een groote metereologische windwijzer, en daaronder werd, in een boek met gouden letters, opgeteekend al wat betrekking had tot de veranderingen van atmosfeer, temperatuur en winden.

Wat nu de regeering en het bestuur van den Zonnestaat aanging, zoo was hun souverein een priester, dien zij in hun taal de *Zon* noemen, en wiens naam zij dus schreven: ☉. In onze taal zouden wij hem den *Metaphysicus* heeten. Hij beheerschte het geestelijke en wereldlijke. Alle zaken werden door hem zonder hooger beroep beslist. Drie Hoofden werkten onmiddellijk onder hem, en stonden hem bij: zij heetten *Pon, Sin* en *Mor*, hetwelk in onze taal overgebracht *Kracht, Wijsheid* en *Liefde* beduidt. - Hij, die ‘Kracht’ heet, staat aan het hoofd der militaire zaken en is belast met de vraagstukken van oorlog en vrede: hij regelt de opleiding tot weerkracht, tucht en krijg, tot alles wat lichaam en karakter staalt. - Hij, die ‘Wijsheid’ wordt genoemd, staat aan het hoofd van alle wetenschappen en kunsten, ook die der werktuigkunde. Al wat tot het onderwijs betrekking heeft staat onder zijn toezicht: zooveel wetenschappen er zijn, zooveel hoofd-ambtenaren heeft hij onder zich. Er is een boek in den Zonnestaat, dat naar hem ‘de Wijsheid’ wordt genoemd, en dat het merg bevat van alle wetenschappen; het wordt op pythagoreïsche wijze aan het volk steeds voorgelezen. Hij heeft gezorgd, dat al de muren der stad, zoowel aan den binnen- als buitenkant, beschilderd zijn met schilderijen, die op een wonderjuiste en ordelijke wijze alle wetenschappen aanduiden: bijv. op den eersten muur (boven op den berg, juist onder den tempel) staan op de binnenzijde alle mathematische figuren, op de buitenzijde de beschrijving van geheel de aarde, met een kaart van elk land, waarbij een statistieke beschrijving is gevoegd: op den tweeden lageren muur staan aan den binnenkant uitgeteekend alle mineraliën, aan den buitenkant alle zeeën, rivieren en meren en alle vloeistoffen, met sneeuw, hagel en verdere metereologische verschijnselen: op den derden kring staan van binnen de boomen en geheel het plantenrijk, van buiten het visschenrijk: op den vierden van binnen de vogels, van buiten de kruipende dieren: op den vijfden van binnen en van buiten de meer volmaakte dieren als paarden enz.: op den zesden staan van binnen alle werktuigen der mechanica, van buiten de portretten der personen, die in de wetenschappen, kunsten, wapenen en wetgeving hebben uitgeblonken: onder die afgebeelde figuren zag de Genuees ook die van Jezus en zijn twaalf Apostelen en daarnaast ook die van Mozes, Osiris, Jupiter, Mercurius, Lycurgus, enz. enz. - Hij, die ‘Liefde’ wordt genoemd, heeft onder zijn toezicht al wat de

vermeerdering der bevolking betreft: hij zorgt ook voor de allereerste opleiding der kinderen, voor de medicijnen, voor het zaaien en oogsten bij den landbouw, voor de ontwikkeling van den veestapel, voor het voedsel en de kleeding van allen. - Zij drieën werken nu altijd met den Metaphysicus.

De Genuees beschrijft thans het leven der inwoners van den Zonnestaat. Hij zegt, dat zij een volksstam zijn, die uit Indië gevlucht is, om vrij te kunnen leven. Gekomen waar zij nu wonen, besloten zij een filosofisch leven IN GEMEENSCHAP te leiden. Ook op de vrouwen zou die gemeenschap worden toegepast. Alles werd voor allen gemeen, en de verdeeling zou worden geregeld door de overheid. Hun standpunt was, dat het begrip van het particulier eigendom slechts onder ons ontstaat en zich uitbreidt, omdat wij een eigen huis, een eigen vrouw, en eigen kinderen hebben. Daardoor woekert het egoïsme voort. Ontneem aan het egoïsme zijn oogmerk, gij zult het geheel en al vernietigen, en er zal slechts overblijven de brandende liefde van de gemeenschap. - Dat alles wordt aangedrongen, door te wijzen op het leven der Christelijke monniken en priesters, die te heiliger zijn, naarmate zij niet beheerscht worden door de liefde hunner bloedverwanten of door eigen eerzucht naar hooge waardigheden of rijkdom.

Door de toepassing van dat beginsel van gemeenschap vallen allerlei misdrijven weg, die de volken in hun maatschappijen straffen, te weten diefstal, ontucht en moord: de magistraten zorgen nu slechts, dat de andere deugden, als moed, dankbaarheid, matigheid, waarheidsliefde in eere blijven; elk dier magistraten voert zelf den naam van een deugd, voor wier handhaving hij zorgt: leugen wordt het strengst gestraft. - De kleederen zijn eenvoudig, niet echter zwart, maar liefst wit, gekleurd of met heldere tinten: zij zijn van wol of zijde, en voor beide geslachten bijna hetzelfde. - Wat nu het onderwijs betreft, zoo leeren de kinderen tot op hun zevende jaar allen gezamenlijk al spelend hun onderricht, waaronder ook de talen en de termen der mathesis, van de schilderijen aan de muren: na het zevende jaar worden zij onderwezen in de natuurwetenschappen: vervolgens leeren zij de hoogere mathesis, de medicijnen en de andere wetenschappen. Bezichtiging en studie der velden en weiden op wandeltochten volgt. De aanleg voor handwerken en bedrijven begint zich dan bij de jonge geesten te teekenen: die het meest van zulke bedrijven kent en daarin werkt, is het meest geacht. De overheden wijzen dan de loopbaan aan, in welke ieder zich zal gaan bewegen, rekening houdende met ieders aanleg en lust. Die overheden zelven worden benoemd door den Metaphysicus en door Pon, Sin en Mor. De Metaphysicus wordt door het volk benoemd: hij kan die waardigheid niet vóór zijn 35ste jaar verkrijgen, en blijft het geheel zijn leven. Hij moet alles kennen, de kennis van hemel en aarde en hun betrekking, en ook al de wetenschappen: de kennis der talen alleen is minder noodzakelijk. Tot zoo uitgebreide kennis kan hij komen volgens de methode van onderwijs in den Zonnestaat, wijl hij, toen hij jong was, evenals alle andere kinderen in dien staat, altijd de

dingen zelven en niet de namen der dingen heeft geleerd[1]. Zij leerden zaken, geen woorden.

Alles is nu verder gemeenschappelijk: huizen, kamers, bedden, in één woord alles. Alle zes maanden wijzen de magistraten ieder den cirkel, het huis en de kamer aan, die hij moet bewonen. De bewoner schrijft dan zijn naam op zijn deur. Mannen en vrouwen hebben hetzelfde werk, doch de vrouw doet het lichtere werk en den arbeid, die zittend wordt gedaan: de vrouwen en kinderen beoefenen voorts de muziek en den zang. Overigens is er geen onderscheid tusschen laag en edel werk. Elke arbeid, door de magistraten trouwens aan ieder aangewezen, is een ambt, een bediening. - Elke kring of cirkel heeft nu zijn eigen keukens en magazijnen. De maaltijden zijn gemeenschappelijk: onder het spijzen heerscht stilte, als in de eetzaal van een klooster: een jonkman leest daarbij iets voor. De jongelieden bedienen aan tafel: terwijl de mannen aan de ééne zijde van de tafel, de vrouwen aan de andere plaats nemen. De artsen regelen geheel en al de keuze der spijzen en de voorschriften der hygiëne worden bij alles trouw in acht genomen. Voor baden en bewassching der kleeding wordt goed zorg gedragen. Er is een goede rioleering en een practisch systeem van goten in de stad. Een kunstige waterleiding brengt door machines het heldere water tot boven in de stad. Aan reinheid wordt goed de hand gehouden. Voorts wordt de aandacht der inwoners vooral gevestigd op wind- en zonnewijzers, en op alles wat de kennis van het hemelruim en van de meteorologie aangaat.

Gelijk alles ten bate van het gemeenschappelijk leven is geregeld, zoo wordt het geslachts-leven en de voortbrenging der kinderen hier ook aan dienstbaar gemaakt. Op den vóórgrond staat, dat de generatie strekt om het soort, en niet om het individu te behouden. De reproductie gaat dus den staat aan, en niet de particulieren. En daar de particulieren meestal hun kinderen slecht in 't leven roepen en opvoeden, treedt hier een groot kwaad voor den staat in, en moet hij dus ingrijpen. De zorg der vaderschap is dus de zaak van de gemeenschap, niet van den privaten mensch[2]. En nu volgt dan ook de strengst mogelijk reglementatie. Elk denkbeeld van wat wij huwelijk noemen, is in den Zonnestaat zoover mogelijk verwijderd.

1) Ziehier de woorden van Campanella - wij gebruiken de eerste editie van Tobias Adami, te Frankfort in 1623 uitgegeven in quarto - zie pag. 427: ‘unde efficitur (bij de andere volken) homo iners, quoniam non contemplatur res, sed verba librorum, et in mortuis signis rerum animam vilem reddit’. Zie ook Sonnet V.

2) Zie pag. 433 en 434 van den Civitas Solis: ‘Generatio autem religiose tractatur in bonum reipublicae et non privatorum. - Ed quod nos dicimus naturale esse homini ad prolem cognoscendam et educandam, propria uti uxore et domicilio et liberis, negant, dicentes generationem esse ad conservationem speciei, ut dicit Sanctus Thomas, et non individui. Ergo spectat prolificatio ad Rempublicam, non ad privatos, nisi quâtenus sunt Reipublicae partes.’

De keuze der toevallige ouders wordt hier aan de overheid opgedragen. Het voortbrengen der kinderen is een staats-functie. De overheden kennen alle jongelieden, want, evenals in Sparta, verschijnen de jongelieden van beide geslachten op de openbare spelen geheel ontkleed. Bij die keuze der ouders, bij alle geslachtsverhoudingen, oefent nu de loop en conjunctuur der sterren den sterkst mogelijken invloed. De overheden hebben dus daarop te letten. Als de kinderen worden geboren, worden zij door de moeder gezoogd, doch na twee jaren weggenomen, en allen gelijkelijk opgevoed tot gelijke gewoonten, gelijke zeden. Zij krijgen namen, met wier uitdeeling men niet alléén naar het toeval te rade gaat. - Bij de kinderen zoekt men vooral het gevoel van hoogmoed in kiem te verstikken. - Allen moeten, wanneer zij ouder zijn geworden, werken: van minachting voor handen-arbeid is dus geen sprake: veld-arbeid is een feest: en daar alle inwoners, mannen en vrouwen, arbeiden, is voor de geheele productie niet veel inspanning en zwoegen noodig. Als allen *vier* uren per dag werken is het voldoende[1)]. - Er zijn dan natuurlijk noch armen noch rijken. Allen zijn rijk, omdat zij alles gemeenschappelijk bezitten; arm, omdat niets hun particulier eigendom is. Dat hadden zij bewonderd in het leven der priesters en monniken van het Christendom, maar nog meer in het leven der Apostelen[2)].

Andere trekken voltooien nu het beeld van het volksleven. - De opvoeding strekt ook vooral om allen weerbaar te maken: er is volkomen dienstplicht voor allen, zoowel voor mannen als voor vrouwen: het eergevoel wordt hier bij hen geprikkeld en tegen elk gevaar van verweekelijking gewaakt. - Uitvoerig wordt geschilderd, hoe zij ter zelfverdediging ten strijde gaan, en hoe zij willig dan hun leven voor den Zonnestaat offeren, wijl zij weten dat de ziel onsterfelijk is. - Het duel is echter bij hen streng verboden. -

1) Ziehier de woorden van Campanella, p. 435 van zijn Civitas Solis: 'Idcirco cuincunque quilibet ministerio deputatus, operatur illud tanquam honestissimum. Non habent mancipia sedantia mores. Ipsi enim sibi ipsis sufficiunt et superant. At nos (heu) non ita: 70,000 animae Neapoli commorantur: et ex eis vix laborant decem aut quindecim millia: et hi nimio labore marcantur continuo et diuturno et destruuntur: otiosi quoque caeteri perduntur desidia, avaritia, aegritudine corporis, lascivia, usura etc plurimanque gentem contaminant et pervertunt, detinendo illam in ipsorum servitium, paupertate et adulatione, ac impartiendo propria illis vitia. Ergo deficit publicum servitum, et utiles functiones: campus, militia, et artes non nisi prave coluntur, et cum fastidio multo paucorum. Ast in Civitate Solis dum cunctis distribuuntur ministeria, et artes, et labores et opera: vix quatuor in die horas singulis laborare contingit: reliquum licet tempus consumatur in addiscendo iucunde, disputando, legendo, narrando, scribendo, deambulando, exercendo ingenium et corpus, et cum gaudio'.

2) Campanella beroept zich hier op de Kerkvaders, zie pag. 436 van de Civitas Solis.

Verder wordt nog eens op alle bedrijven de aandacht gevestigd, en vermeld, hoe het zwaarste werk het meest geacht wordt. Handel met vreemdelingen wordt slechts aan de poorten toegelaten, opdat de zeden niet bedorven worden door de gebruiken van vreemdelingen en slaven, en opdat de kinderen geen verkeerde begrippen krijgen over het geld, waarvoor zooveel koopwaren kunnen worden gekregen. Zij zijn bereid met geld te betalen, doch voor hun waren nemen zij het niet aan: hun goederen ruilen zij slechts tegen andere goederen. - Landbouw is het voornaamste bedrijf: zij vinden voor dat werk telkens nieuwe werktuigen uit: karren bijv. die door den wind bewogen worden: in den grond wordt overigens geen mest door de inwoners van den Zonnestaat gestoken. De veeteelt is mede bij hen een belangrijke tak van productie. Van de scheepvaart maken zij veel werk: zij gebruiken schepen die mechanisch worden voortgedreven. In het algemeen staat elk bedrijf onder een zoogenaamden koning van dat werk: en vormt op die wijze de verdeeling en organisatie van den arbeid als het ware het getimmerte van de geheele maatschappij, en dus van den staat. - Wat de spijzen en voeding betreft, zoo namen zij zich eerst voor geen vleesch der dieren te nuttigen, wijl het dooden van 't vee hun tegenstond: later kwamen zij hiervan terug. Zij zijn overigens zeer matig, gebruiken weinig wijn, drinken noch warm noch koud, en regelen zich in alles naar de hygiëne, waarom zij ook bijna geen ziekten hebben.

De Genuees zette nu nog nader eenige inrichtingen van hun regeerings-systeem uiteen: hoe zij werken met plebiscieten; hoe hun algemeene volksvergaderingen om de veertien dagen bijéénkomen enz.: hoe ieder, die te bevelen heeft, tevens rechter is in zijn werkkring: hoe van hun strafstelsel de ‘talio’ de spil uitmaakt: hoe zij geen schriftelijk proces kennen: hoe zij evenmin scherprechters hebben: en hoe, als een burger ter dood veroordeeld is, allen hem steenigen of anders hij zich zelven doodt: hoe hun wetten kort en duidelijk zijn: hoe het geheele staats- en maatschappelijke leven berust op de meest volstrekte gehoorzaamheid van allen aan hun hoofden.

Nu restte nog alleen de uitéénzetting van den godsdienst en der godsvereering. Hier kwam het strenge, steile theocratische stelsel nu ten volle uit. Allen moesten hun misdrijven biechten aan de overheden: de overheden biechtten aan de drie staatsdienaren, Pon, Sin en Mor: en die drie spraken hun biecht uit aan den Metaphysicus. Deze wist dus altijd alle zonden van het volk. Hij verzoent de Godheid door gebeden en, als het noodig is, verklaart hij, dat een offer aan God moet worden gebracht. Dit offer bestaat daarin, dat iemand zich zelven aan God toewijdt: zijn verder leven is dan een leven als een offerande aan God, want God wenscht den dood van niemand. - Vier en twintig priesters bedienen den tempel: uit hun midden wordt meestal de Metaphysicus gekozen: hun taak is het vooral den loop der sterren waar te nemen, en naar de conjuncturen der planeten te zien, om den invloed van hemel op aarde te bepalen. - In den tempel worden vóór het

altaar de gebeden gedaan: één inwoner staat er voortdurend in gebeden vóór dat altaar, en wordt alle uren vervangen. - Gebeden en dankzeggingen worden aan God ook gebracht telkens na elken maaltijd, waarna onder de zuilengangen bevallige dansen worden uitgevoerd. - Bij gelegenheid der vier plechtige dagen, wanneer de Zon in het teeken van den Kreeft, van de Weegschaal, van den Steenbok en den Ram komt, worden drama's en spelen opgevoerd. - De dooden worden bij hen niet begraven, doch de lijken verbrand: men doet dit uit vrees voor besmettelijke ziekten en uit bezorgdheid voor de afgodische vereering der afgestorvenen: daarenboven is het vuur het edele en bezielde element, dat tot de Zon terugkeert, van waar het is gekomen. Voor niemand - hoe goed hij ook zij geweest - wordt een standbeeld opgericht: maar zijn naam wordt, als hij 't verdient, opgeschreven in het boek der heroën. - Ten slotte richten zij geheel hun leven in naar wat zij van de astronomie weten: zij gelooven vast aan de profetie van Christus betreffende de algeheele vernieuwing van de wereld. - En zij erkennen en schouwen God in het figuur van de Zon, die zij Zijn afschijnsel, aangezicht en levend beeld noemen.

Zij verklaren de wereld als een ontzettend groot dier, in welks schoot wij leven, zooals de wormen in ons lichaam. De ziel is volgens hen onsterfelijk; de dooden gaan, naar gelang van hun gedrag op aarde, tot de goede of kwade geesten. Zij nemen twee metafysische begrippen aan: het ‘zijn’ dat is God, en het ‘niet zijn’ dat is de zonde. Zij hebben met hun natuurlijk licht het Christendom bijna geraden. Ten slotte: zij gelooven aan den vrijen wil; - want zij zeggen (en ziehier het èènige oogenblik, waarop Campanella iets van zich zelven en van zijn folteringen in de gevangenis spreekt), ‘dat, indien zeker wijsgeer door 40 uren op de pijnbank niet kon gedwongen worden, een enkel woord te zeggen van hetgeen hij niet wilde bekennen, wijl hij vast besloten had te zwijgen, des te sterker de sterren ons niets tegen onzen wil kunnen laten doen’. Met uitéénzetting van astrologie eindigt het verhaal van den Genuees, die geen tijd meer heeft langer te blijven, en die - hoe ook de Grootmeester hem smeekt nog meer te verhalen - naar zijn schip ijlt.

Ook wij hebben aan de voorstelling van den Zonnestaat, die in de gevangenis is geschreven en door Tobias Adami in 1623 te Frankfort werd uitgegeven, weinig toe te geven. Slechts dit ééne. Het was een bijlage - zooals wij reeds boven zeiden - tot het derde deel (de Politica) van de uitéénzetting der reëele filosofie[1]. Zien wij nu dat geheele hoofdwerk, en daarvan het vierde deel (de Economica) in, bijv. op pag. 483, dan bemerken wij, hoe daar

1) De titel is dan ook in de Frankfortsche editie van 1623 van al de werken: ‘F. Thomae Campanellae Appendix Politica - Civitas Solis -Idea Reipublicae Philosophicae’. In 1900 verscheen nog een vertaling van Campanella's Civitas Solis door dr. I.E. Wessely ‘Der Sonnenstaat’.

wel degelijk het huwelijk en vooral de monogamie wordt verheerlijkt en aangeprezen, zoodat het duidelijk is, dat Campanella zelf zijn Zonnestaat als een droom beschouwde. - Die droom zou niet veel practischen invloed hebben, en door de stroefheid der taal, de somber zwarte tinten, de duistere mengeling der astrologische gissingen, eer afstooten dan aantrekken. - Er is echter een achtingswaardig Protestantsch Wurtembergsch theoloog geweest, Johann Valentin A n d r e ä , die, na de lectuur van den Zonnestaat, bang is geweest voor den indruk daarvan, en die het boek als 't ware heeft willen ver-Christelijken. Hij had waarschijnlijk inzage gekregen van een Latijnsch handschrift van Campanella's boek, en poogde het nu in Christelijken zin te verbeteren. Zoo ontstond het boek, dat reeds in 1619 (dus nog voor't jaar, waarin de 'Civitas Solis' door Tobias Adami werd uitgegeven) verscheen, onder den titel van 'Reïpublicae Christianopolitanae descriptio', en dat later in het Duitsch vertaald werd onder dezen titel: 'Reisen nach der Insel Caphar Salomo, und Beschreibung der darauf gelegenen Insel Christiansburg' enz. Andreä behoudt hier in zijn omwerking slechts het gemeenschappelijk eigendom en eerbiedigt huwelijks- en familie-leven[1)].

Campanella's fantastisch werk bleef overigens vrij geïsoleerd staan.

In Frankrijk begon dat denkbeeld der Staatsromans ook aan dezen en genen toe te lachen. Zij, die van dien vorm gebruik gingen maken, om enkele gewaagde, soms socialistische stellingen te verbreiden, namen echter niet meer het Latijn als voertuig hunner gedachten. Zij gingen Fransch schrijven. Over het algemeen maakten de Franschen veel werk van de inkleeding van hun roman. Gelijk Engeland op dit terrein zijn 'Utopia', Italië zijn 'Civitas Solis' kan aanwijzen, geeft Frankrijk ons hier 'l'Histoire des Sevarambes.' - Min of meer had R a b e l a i s (1532) op geheel eigenaardige wijze reeds zulke denkbeelden, als gewoonlijk in de staatsromans voorkwamen, in zijn sappig en geurig Fransch besproken. Zelfs maakte hij dadelijk gebruik van de namen, die in de 'Utopia' van Thomas More voorkwamen. De vrouw van Gargantua is (zie livre II chap. 2) een dochter van den koning der Amauroten in Utopia: Gargantua schrijft (zie livre II. chap. 8) zijn brieven aan Pantagruel uit Utopia: gelijk later Pantagruel een inval afslaat der vijanden van Utopia, die reeds Amaurotum hadden ingenomen (livre II, ch. 23, 24 en 31), en hij uit Utopia een kolonie van 9876543210 menschen overbrengt in Dipsodia (zie livre III ch. 1). Zoo had Rabelais, bij het schrijven van zijn roman, 't werk van den Engelschen staatsman steeds voor oogen; en dat het model hem tot gelijksoortige constructies aanzette, blijkt uit de schepping der abdij van Thélème met haar spreuk: 'fay ce que vouldras'. - Doch van eigenlijk socialisme is hier bezwaarlijk

1) Zie daarover R. von Mohl, 'Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften', Band I, 1855, p. 187-189.

sprake. De eerste en voorname Fransche socialistische staatsroman is ‘l'Histoire des Sevarambes, peuples qui habitent une partie du troisième Continent, communément apellé la terre Australe: contenant un conte exact du Gouvernement et des Moeurs, de la Religion, et du Langage de cette nation, jusques aujourd'huy inconnue aux peuples de l'Europe.’ Er was voorts op den titel bijgevoegd: uit het Engelsch vertaald: wij gelooven echter niet onbepaald aan de juistheid van deze laatste mededeeling, des te meer aan het feit, dat de auteur, wegens het gewaagde van zijn voorstellingen, er belang bij kon hebben, het te doen voorkomen, alsof zijn werk slechts een omwerking was van een Engelsch origineel: op alle mogelijke wijze zien wij dan ook den schrijver zich zelven verbergen: hij noemt zich aan het slot der opdracht D.V.D.E.L: en dezelfde zonderlinge bijeenbrenging van letters komt ook voor in het bevelschrift van den koning, dat tot het drukken verlof geeft. Waarschijnlijk is de schrijver een zekere Vairasse d'Allais[1)]. Doch van dien naam weet men dan verder ook niets af. Slechts de naam van den man, aan wien door den auteur het boek of de vertaling wordt opgedragen, is bekend genoeg: het is de in 1680 gestorvene, vermaarde Riquet Baron de Bonrepos, die de plannen maakte der werken van het kanaal door Languedoc, dat de Middellandsche Zee met den Atlantischen Oceaan moest vereenigen, en die de uitvoering dezer werken, onder het bestuur van Colbert, wist tot stand te brengen[2)]. Aan den man, die zulk een nuttig werk deed, en die ook nog ontwerpen beraamde voor een waterleiding in Parijs, werd het boek over den gelukkigen toestand van een volks-stam in Australië toegewijd.

Het ontstaan van dit boek, behelzende ‘de geschiedenis der Sevarambers’, wordt op de volgende wijze verhaald. In het jaar 1672, toen de Fransche en Engelsche vloten fel de Hollandsche schepen aanvielen, en het gedonder der zeeslagen in het Kanaal niet van de lucht week: zoo moedig wisten de Hollanders zich te houden: in dat jaar viel ook onverhoeds de Engelsche zeemacht de Smyrnasche retourvloot der Hollanders bij Wight aan; een aanval, die door de heldhaftigheid van den vlootvoogd wederom mislukte. Op een der Hollandsche schepen werd toen in 't gevecht een vreemdeling, die mede uit Smyrna kwam, kapitein Siden, doodelijk getroffen: hij had op het schip kennis gemaakt met een geneesheer, die evenzoo de reis uit de Levant deed: zij hadden wederkeerig achting en vriendschap voor elkander opgevat, en kapitein Siden had nu op den tocht naar Holland aan zijn vriend vertrouwelijk verteld, hoe hij allerlei vreemde avonturen had gehad, vijftien jaren had vertoefd op een onbekend gedeelte van Australië, en hoe hij van plan was, als hij in Europa was teruggekeerd, uit de papieren en aanteekeningen, die hij had medegebracht, een

1) Zie George Cornewal Lewis, ‘A Treatise on the methods of observation and reasoning in Politics’, 1852, II, p. 271.
2) Zie over dien Riquet ‘Histoire de Colbert et de son administration,’ par Pierre Clément, 1874 II pag. 97-121.

verhaal daarvan op te stellen. Nu trof hem echter zoo onverwachts de vijandelijke kogel, en hij had nog juist den tijd aan zijn vriend den dokter de kist met zijn papieren te vermaken. De dokter kon die verschillende schrifturen, in het Latijn, Fransch, Italiaansch en Provençaalsch opgesteld, niet verstaan. Hij liet dus voorloopig de zaak rusten. Later ging hij naar Engeland, en dáár vond hij een auteur, die op zich wilde nemen, om van al de memories en stukken één geheel te maken, en dat boek aan het publiek aan te bieden. Zoo kwamen dan de gedenkschriften van kapitein Siden in het licht, en wel in het Fransch in twee gedeelten, waarvan het eerste gedeelte uit twee deeltjes bestaat, beide te Parijs in 1677 verschenen, terwijl het tweede gedeelte drie deeltjes groot is, die in 1678 en 1679 ook te Parijs uitkwamen[1)].

Het *eerste gedeelte* is voor een goed deel niet anders dan het verhaal van een scheepsreis. Siden - want het is hij die spreekt - vertelt, hoe hij van jongs-af altijd heeft willen reizen, doch dat zijn ouders, die in Savoye woonden, hem eerst krijgsdienst deden nemen, zoodat hij van zijn vijftiende jaar af in Italië, later in Catalonië, den oorlog bijwoonde, en hem daarna voor de balie en magistratuur wilden bestemmen. Op zijn twintigste jaar stierf zijn vader, en moest hij den degen neêrleggen, om in de rechten te studeeren. Doch de dood van zijn moeder gaf hem na een zestal jaren volkomen vrijheid van doen en laten: hij verkocht wat hij had, behield slechts een klein landgoed, dat hij onder de hoede en het beheer van een vriend stelde, en ging op reis, de wijde wereld in. Hij zwierf door geheel Europa en kwam eindelijk, na bijkans alle landen van Europa bezocht te hebben, in Holland. Dáár rustte hij eerst wat uit, en in 1655 besloot hij van daar naar de Oost-Indiën en Batavia te varen. Een Hollandsche vriend, van de Nuits, die voor zaken ook naar Batavia moest, had hem vooral overgehaald met hem die reis te doen. Zoo scheepten zij zich in op een nieuw groot schip: 'de Gouden Draak' geheeten, groot 300 ton, met 32 kanonnen voorzien, en bemand met bij de 400 koppen (200 scheepslieden en voorts mannelijke en vrouwelijke passagiers), en den 12den April 1655 werd het anker te Texel gelicht.

De vaart was in 't begin zeer voorspoedig, maar op de hoogte van de Kaap de Goede Hoop kwamen de orkanen opzetten. Het vaartuig werd naar het Zuiden gedreven; straks, na van alle kanten door de winden voortgezweept te zijn, stiet het schip in den nevel op een zandbank, en toen de duisternis optrok, zagen de schepelingen, dat zij niet ver van een groot strand vastzaten. Het was te voorzien, dat het zwaar beschadigde schip uit elkander zou worden geslagen: zij besloten dus het te verlaten, met de sloepen naar het strand te gaan, en dáár alles wat zij hadden

1) Wij citeeren deze eerste editie: voor het gemak zullen wij die deeltjes aanhalen alsof zij alle op elkander volgden, hoewel de drie laatste deeltjes afzonderlijk en bij een anderen uitgever zijn verschenen.

aan have en levensmiddelen over te brengen. Zóó vestigde zich dáár de geheele kolonie van het schip, en wijl zij op geheel onbekend terrein waren, en misschien door allerlei vijandelijke stammen konden worden overvallen, kwamen zij overeen, dezelfde tucht te bewaren op het land, als die op het schip regel was geweest. Voorts maakten zij van de planken van het schip twee booten, waarvan zij er één bemanden en naar Batavia zonden, om den Gouverneur-Generaal (toen Maetsuijcker) te verzoeken hen af te halen. Die boot vertrok met acht man, wier keus door het lot werd aangewezen. Daar het lot ook op den kapitein van het schip was gevallen, werd nu op het strand uitgezien naar een hoofd der kolonie. Na eenige beraadslaging werd besloten, het bestuur op militaire wijze in te richten, en, op voorstel van van de Nuits (die zelf eerst in aanmerking kwam) werd Siden, die vroeger in het leger was geweest, tot commandant van de kolonie Hollanders benoemd. Hij aanvaardde het bevel, eischte strenge gehoorzaamheid, regelde de geheele inrichting en levenswijze, en ging nu aan het verkennen van het onbekende land, ten einde zoet drinkwater, jachtwild, levensmiddelen te bekomen, en misschien menschen te zien. Weldra vonden zij een geschikte plaats voor een kamp aan een inham of baai van de zee, dicht bij een voorgebergte tegenover enkele eilanden; een plek waar een rivier en beeken overvloedig zoet water, en het omringend bosch herten en allerlei wild opleverde. Zij noemden die plek Sidenburg. Dáár leefden zij een tijd lang, wachtende op de terugkomst der boot uit Batavia. Ondertusschen hadden zij allerlei incidenten, ook twisten over de vrouwen, die zij bij zich hadden, en die zij onderling verdeelden (I. p. 132-137). Van tijd tot tijd deed een klein gedeelte een verderen ontdekkings-tocht. Zoo was ook een der moedigste waaghalzen, Maurits, vergezeld van een paar lotgenooten, sinds eenige weken vertrokken. Siden wanhoopte er reeds aan, hem ooit terug te zien, toen hij plotseling op zijn boot in de baai terugkwam, gevolgd door een vloot van onbekende schepen (I. p. 155). Maurits, die vooruit was gegaan, om den commandant Siden op alles voor te bereiden, was vergezeld van een man van groote gestalte, in het zwart gekleed, die een witte vlag als vredes-teeken in zijn hand droeg. Deze sprak Siden in 't Hollandsch toe, en zeide hem geen vrees te hebben. Het bleek nu, dat Maurits op zijn avontuurlijken ontdekkings-tocht zich nog al ver had gewaagd, dat hij en zijn gezellen plotseling, in een soort van een meer gekomen, vóór zich uit, schepen van vreemden oorsprong hadden gezien; dat zij zóó in de macht waren gekomen van een volksstam, die het land Sporoumbe bewoonde, welk land afhankelijk was van een grooter land aan de overzijde der bergen, dat der Sevarambers. Maurits had eerst niets gezegd van het feit, dat hij en zijn gezellen behoorden tot een gansche kolonie van schipbreukelingen: zij waren dus alléén opgebracht naar Sporounde, de hoofdstad van Sporoumbe, en dáár gastvrij ontvangen. De rivier opvarende naar het binnenland, zagen zij overal, hier en daar verspreid, aan de oevers of verder in het land, gelijkvormige

groote vierkante gebouwen. In de stad zelve trof hun met verbazing al het vreemde dat zij zagen: allereerst de vorm der stad, die niet anders was dan een reeks van zulke zeer groote vierkante gebouwen, elk wel bewoond door duizend menschen, terwijl midden in elk gebouw een binnenplaats was, ingericht tot tuin, langs welke galerijen aan den binnenkant der gebouwen liepen: dan de deftige in 't zwart gekleede gestalten: de zonderlinge behandeling en omgang met vrouwen: het paleis van den gouverneur van het land, Albicornas: de waarneming, dat de meeste inwoners van Sporoumbe toch een klein gebrek hadden, bijv. hoog in den rug waren of iets dergelijks: de opmerking, dat het bouwen van woningen en de landbouw de twee voornaamste bezigheden der natie waren: de voorzorgen tegen vreemdelingen genomen enz. Terwijl zij nog bezig waren alles op te nemen, werd hun echter aangezegd, dat zij naar het land, waarvan Sporoumbe afhing, naar Sevarambe zouden worden vervoerd. Toen eerst gewaagden zij er van, dat zij nog andere metgezellen der schipbreuk hadden, en kwam er zoo bevel deze andere kolonisten eerst te halen.

Siden en de anderen - na dit verhaal gehoord te hebben - besloten vrijwillig mede te gaan met Sermodas (zoo heette de geleider met wien zij hadden kennis gemaakt) en de schepen. Zij kwamen natuurlijk, evenals Maurits, eerst aan in Sporounde, werden ook op hun beurt voorgesteld aan Albicornas, moesten een andere regeling hunner eigen vrouwen instellen, woonden een groot feest in den Tempel bij, waar de inzegening der nieuwe huwelijken ('t feest genaamd Osparenibon) plaats had, en na over allerlei vreemde zaken hun verrassing en verwondering betuigd te hebben, ook daarover, dat Albicornas vrij goed met den toestand van Europa bekend scheen, werden zij - in karavaan - langs een omweg naar het hoofdland Sevarambe (waar Sevarinde de hoofdstad was) gebracht. - De reis werd zóó ingericht, dat de Hollandsche schipbreukelingen de gelegenheid hadden, allerlei steden en allerlei gewoonten en zeden der inwoners te zien: in één stad had een strafoefening plaats, waar een man zich in de plaats stelde van zijn schuldige vrouw: in een andere werden juist groote jachten en vischpartijen gehouden. Zoo kwamen zij - terwijl zij weder overal hier en daar van die groote vierkante woningen zagen - allengs aan de hooge bergen, die zij moesten overgaan, om uit Sporoumbe in Sevarambe te komen. Behalve een lange, slingerende roûte over den bergrug was er een kortere weg in den berg zelven gehouwen, waardoor men onder gewelven en gangen (tunnels) aan de andere zijde kwam. Het nieuwe land zag er uit als het eerst betredene, en de steden bestonden weder uit geheele straten van die groote blokhuizen, elk voor duizend personen ingericht, welke groote huizen (zooals aan Siden werd medegedeeld) Osmasieën werden genoemd. Er werd opgemerkt, hoeveel groote werken ten algemeenen nutte in het land tot stand werden gebracht. Voorts maakten zij kennis met een gedeelte van het leger, in een kamp verzameld, waar zij zagen, hoe zoowel mannen als vrouwen voor den krijgsdienst geoefend worden: totdat zij

eindelijk kwamen in de hoofdstad van Sevarambe, de groote stad Sevarinde (II p. 208). Dáár in de stad Sevarinde werden zij, na hun audientie in het paleis gehad te hebben, gevestigd in den staat. Ook zij kregen met hen allen zulk een groot vierkant huis, een Osmasie, over welk huis Siden het beheer en het bestuur moest voeren. Zij moesten zich schikken naar de zeden en gewoonten van het volk, te midden waarvan zij nu woonden. In hun huwelijks-leven, in hun arbeid, in hun samenzijn en rangorde, volgden zij de wetten van het land. Zij leerden betrekkelijk spoedig de taal, lazen de boeken van het nieuwe volk, en Siden begon allengs geheel en al het wezen en het samenstel van den staat der Sevarambers te begrijpen.

In het *tweede gedeelte* van het werk wordt nu de ontvouwing van de inrichtingen en wetten der Sevarambers geleverd. Allereerst staat het verhaal van Siden lang stil bij den persoon van Sevarias, den stichter en wetgever van den staat. Hij was in 1395 in Perzië geboren. Zijn vader behoorde tot de oud-Perzen, de vuur-aanbidders, vereerders van de Zon. In zijn geslacht was zelfs van vader op zoon het hoogepriesterschap dier Zon erfelijk. Tot leermeester had hij een slaaf van zijn vader gehad, een doorkundigen Venetiaan, Giovanni, die tot den Christelijken godsdienst behoorde. Wegens een vervolging, die zijn vader in Perzië te verduren had, werd Sevarias onder de hoede van Giovanni op reis door de wereld gezonden: zoo kwam hij in Italië, had allerlei lots-verwisselingen, werd zelfs slaaf, doch kon toch eindelijk in Perzië terugkeeren, waar hij na den dood van zijn vader diens hoogepriesterschap der Zon ging bekleeden. Van tijd tot tijd kwam echter de lust bij hem op, om door reizen nog meer te weten: en ééns als scheidsrechter geroepen in een aangelegenheid van een schip, dat op een onbekend land was verzeild en vandaar teruggekomen, wenschte hij dat land te zien, vooral toen hij hoorde, dat ook in dat land een soort van Zonnedienst inheemsch was, dien hij dus van alle misbruiken zou kunnen zuiveren en als reinen godsdienst handhaven. Hij scheepte zich in, had een paar schepen bemand, en zich voorzien van artillerie, waarvan China de uitvinding had gedaan, en landde in 1427 in dezelfde baai, waar Siden zich later ook kampeerde: en na door zijn kanongebulder overal schrik te hebben verspreid, werd hij in zedelijken en materieelen zin weldra meester van de streek, waar hij landde. Het was het landschap Sporoumbe, toen Presterambe geheeten. Het volk was aldaar in groote familiën verdeeld, leefde in gemeenschap ('ils vivoient en commun' III p. 65) en was voorts nog onbeschaafd en ruw. Sevarias nu hielp hen met zijn manschappen en kanonnen tegen hun vijanden, de bergbewonende Stroukarambers. Hij werd hun hoofd en bezorgde hun volkomen zegepraal. Hij zette de overwinningen en veroveringen voort tot in de vlakte aan de overzijde der bergen, in het land, naar hem later Sevarambe genoemd, en besloot nu - nadat hij in het bezit van Sevarambe en Sporoumbe was - hier een beschaafde, zachte en welgeordende heerschappij te vestigen. Hij nam als uitgangspunt van zijn regeling

en wetgeving de twee denkbeelden, die hij bij deze volken vond: hun Zonnedienst en hun gemeenschappelijk leven (hun communauteit). Wat het eerste punt betreft, zoo leerde hij hun, dat de Zon niet alleen hun bijzondere godheid, maar hun wezenlijke souverein was, die echter op aarde, in hun land, door een plaatsvervanger vertegenwoordigd was. Zulke een plaatsvervanger werd door de Zon (bij het lot uit eenige candidaten) zelve aangewezen, en was aan het hoofd zoowel der geestelijke als wereldlijke macht: dus tegelijk onder-koning van de Zon en hoogepriester.

Wat het tweede punt betreft, zoo zette hij hen aan, tot het bouwen van een groot vierkant huis voor 1000 personen, waar zij nu verder in gemeenschap van eigendom zouden leven. Zulk een gebouw heette Osmasie. De gemeenschap der vrouwen, die vroeger ook hier sporen had, werd streng verboden in zulk een Osmasie; het huwelijk was heilig: monogamie was regel: slechts de hooge ambtenaren konden meer dan ééne vrouw huwen. Op die twee grondslagen: den werkkring van een plaatsvervanger der Zonnegodheid en de éénheid der Osmasie, werd nu alles verder opgebouwd. Weldra vermeerderden zich de Osmasieën: de eerste drie jaren werden er reeds vier gebouwd: tegelijkertijd werd een tempel aan de Zon begonnen en opgetrokken, en de Osmasieën, die in den omtrek van dien tempel werden aangelegd, vormden allengs de hoofdstad Sevarinde. Aan het hoofd van elke Osmasie stond een door de leden van het huis gekozen Osmasiont, welke Osmasionten te zamen den Grooten Raad van den onderkoning vormden. De gemeenschap werd nu op de bezittingen en arbeid in den meest volkomen zin toegepast. Giovanni, die steeds bij hem was, en die in het verhaal altijd voorkomt als vertegenwoordiger der beschaafde Christelijke en Europeesche beginselen, had Sevarias willen overreden, slechts door juiste evenredige belastingen tot een billijk stelsel van verdeeling der rijkdommen, en dus tot welvaart te komen. Doch Sevarias zag dadelijk in, dat hij het kwaad der ongelijkheid in de kiem moest bestrijden en zóó de gemeenschap handhaven en verzekeren. Alle gronden en rijkdommen werden dus door hem aangewezen als het eigendom te zijn van den Staat, welke Staat er alleen over beschikken kon[1)].

1) Zijn motieven en besluit daarover worden op de volgende wijze medegedeeld, zie deel III p. 181-184: ‘Et parceque les richesses et la propriété des biens font une grande différence dans la société civile, et que de là viennent l'Avarice, l'Envie, les extorsions, et une infinité d'autres maus: Il abolit cette propriété de biens, et priva les particuliers, et voulut que toutes les terres et les richesses de la Nation appartinsent proprement à l'Etat, pour en disposer absolument, sans que les sujets en peussent rien tirer que ce qu'il plairoit au Magistrat de leur en départir. De cette manière il bannit tout à fait la convoitise des richesses, les Tailles, les Imposts, la disette, et la pauvreté, qui causent tant de malheurs dans les diverses Sociétez du Monde. Depuis l'établissement de ces Lois, tous les Sevarambes sont riches, encore qu'ils n'ayent rien de propre: Tous les biens de l'Etat leurs appartiennent, et chacun d'eus se peut estimer aussi heureus que le Monarque du monde le plus opulent. Si dans cette Nation un sujet a besoin de quelque chose nécessaire à la vie, il n'a qu'à la demander au Magistrat, et il est assuré de l' obtenir sans peine. Il n'est jamais en souci pour sa nourriture, pour ses habits, ni pour son logement, pendant les divers degrez de son âge: ni même pour l'entretien de sa femme et de ses enfants, quand il en auroit des centaines et des milliers. L'Etat pourvoit à tout cela sans exiger des Tailles ni des Imposts, et toute la Nation vit dans une heureuse abondance et dans un repos assuré sous la conduite du Souverain’.

- Om echter in zulk een toestand van gemeenschappelijk eigendom goed en rustig te kunnen leven, moest er door allen (mannen en vrouwen) flink gearbeid worden. Ledigheid moest streng vermeden worden. Daarom verdeelde hij den dag in drie deelen, elk van acht uren: bestemde één deel voor slaap of rust, een tweede deel voor de genoegens van 't leven, en het derde voor den arbeid (III p. 185 en 186). - Voorts werd strikt vastgehouden aan den regel der gelijkheid van geboorte van alle leden van den staat: alléén verdienste kon hen bij keuze tot waardigheden roepen: het eenige onderscheid, dat tusschen de Sevarambers onderling mocht bestaan, moest zich bepalen tot het natuurlijk verschil in jaren, en hun werd dan ook op 't hart gedrongen den ouderdom steeds te eerbiedigen. - Alle kinderen moesten dan op gelijke wijze opgevoed en als staatskinderen beschouwd worden. - Op een zeker tijdstip van 't leven moest het huwelijk worden aangegaan. - In de oefening der wapenen moesten allen, van beiderlei geslacht, worden onderwezen. - Onmatigheid moest op elk gebied of terrein streng worden gestraft. - Eindelijk moest dat alles bekroond worden door des te inniger eerbied voor den godsdienst. Sevarias formuleerde zijn ideeën in enkele regelen, die hij wilde dat als grondwet voor zijn staat in alle eeuwen zouden gelden[1)].

Na alles geregeld te hebben en na eene lange regeering trad Sevarias vrijwillig af als onderkoning. Bij het lot werd nu uit de Osmasionten een ander tot onderkoning en hoogepriester gekozen. Zoo

1) Die grondregelen zijn de volgende, zie deel III p. 191-197: ‘Il leur a très expressement défendu de rien ordonner de contraire au droist naturel ou aus maximes fondamentales de l'Etat, qui sont de conserver sur toutes choses un gouvernement Heliocratique, c'est à dire de ne pas reconnôitre d'autre Souverain que le Soleil, et de ne point recevoir d'autres Lois que celles qu'il auroit inspirées à son Lieutenant et à Son Conseil.
De n'admettre à la Vice-Royauté, que celui que le Soleil aura choisi d'entre les principaus Ministres de l'Etat, ce qui se fait par le sort, comme nous ferons voir cy après.
De ne pas souffrir que la proprieté des biens tombe en aucune manière entre les mains des personnes particulières: mais d'en conserver l'entière possession à l'Etat pour en disposer absolument.
De ne pas permettre qu'il ait de rang ou de dignité hereditaire: mais de conserver avec soin l'égalité de la naissance: afin que le seul mérite puisse élever les particuliers aus charges publiques.
De faire respecter la vieillesse, et accoutumer de bonne heure les jeunes gens à honorer ceus qui sont leurs Superieurs en age et en expérience.
De bannir l'oisivité de toute la Nation, parce que c'est la nourrice des vices et la source des querelles et des rebellions; et d'accoutumer les enfans au travail et à l'industrie.
De ne point les occuper à des Arts inutiles et vains, qui ne servent qu'au luxe et à la vanité, qui ne font que nourrir l'orgueil, et qui, engendrant l'envie et la discorde, détournent les esprits de l'amour de la vertu.
De punir l'intempérance en toutes choses, parce qu'elle corrompt le corps et l'ame, et fait tout le contraire de la vertu opposée, qui les conserve l'un et l'autre dans un état tranquille et modéré.
De faire valoir les Lois du mariage et les faire observer aus personnes adultes, tant pour la propagation de l'espèce et l'accroissement de la Nation, que pour éviter la fornication, l'adultère, l'inceste et d'autres crimes abominables, qui détruisent la Justice et troublent la tranquillité publique.
De prendre un soin tout particulier de l'éducation des enfans, et de les faire adopter par l'Etat dès qu'ils ont atteint la septiême année de leur âge, pour leur apprendre de bonne heure et l'obéïssance des Lois, et la soumission qu'ils doivent aus Magistrats, qui sont les véritables pères de la patrie.
D'instuire la jeunesse de l'un et de l'autre sexe dans l'exercice des armes, pour avoir en tout tems des gens capables de repoussser les ennemis de l'Etat.
Enfin de faire valoir la Religion pour lier les hommes par la conscience, leur persuadant que rien n'est caché à la Divinité et que non seulement dans cette vie, mais aussi après le trépas, elle a ordonné des récompenses pour les bons, et des chàtimens pour les méchans’.

volgden zeven onderkoningen op Sevarias, die elk de constructie van den staat der Sevarambers volkomener maakten, en, toen Siden en de zijnen in 1656 kwamen, zat Minas, de achtste onderkoning, op den troon; hij die vooral zijn werk maakte van goede waterleidingen in te richten.

In nadere uitéénzettingen, afgewisseld door verhalen, worden nu de onderdeelen van den staat dier Sevarambers verduidelijkt, zoo als die staat zich onder de opvolgers van Sevarias ontwikkeld had. Er wordt, nadruk op gelegd, dat de staat een monarchaal gouvernement is, getemperd door volkskeuze; want de Osmasie kiest haar eigen Osmasiont, en deze Osmasionten vormden den grooten raad, uit welken de onderkoning gekozen wordt. Bij het steeds vermeerderen der Osmasieën werd uit den grooten raad een kleine, en uit den kleine een nog kleinere voor den dagelijkschen bijstand van den onderkoning gevormd. Dat geschiedde later, door acht Osmasieën onder één Brosmasiont te plaatsen, en

uit die Brosmasionten werden dan de Sevarobasten, een soort van senatoren, ten getale van 24, gekozen. - De Osmasieën (en het land bestond op 't oogenblik, toen Siden er aankwam, uit 5000, Sevarinde de hoofdstad uit 267 van zulke gebouwen) zouden alle op dezelfde wijze gebouwd moeten zijn: de vorm was vierkant, elke zijde was 50 geometrische schreden groot, en had in het midden een groote poort. Het gebouw zou vier verdiepingen hoog moeten zijn, en de muren opgetrokken uit een soort van marmer of witten steen, die goed gepolijst kon worden. Midden in het gebouw was een groote hof of tuin, vol boomen en heesters van frisch groen: en tusschen dat groen ruischte een fontein, wier heldere waterstraal, droppelen sprenkelend, zich flink in de hoogte verhief. Die waterstraal kon zóó krachtig opgestuwd worden, omdat het reservoir in het dak van het gebouw was, en dat reservoir door buizen het water in de kamers en gangen en naar de fontein in den tuin geleidde. Langs de binnenmuren van het gebouw liepen nu galerijen en balcons, versierd met vazen vol geurende bloemen. Op de daken der Osmasieën kon men wandelen: en des zomers, wanneer felle hitte de straten verzengde, spande men zeilen van de ééne Osmasie naar de andere, om den voorbijgangers schaduw en koelte bezorgen. Water kon overigens ieder oogenblik op de straten gebracht worden: er werd veelvuldig daarmede gesproeid. - In de Osmasieën heeft nu ook de arbeid, de productie, plaats. Bij de regeling daarvan werd bepaald, dat de staat groote publieke magazijnen zou hebben, waarin het surplus van al het geproduceerde boven de oogenblikkelijke behoefte zou worden gebracht: terwijl tevens elke Osmasie haar eigen magazijn zou hebben. De verdeeling der grondstoffen ging volgens vaste regelen. Ieder kreeg ook meubelen en kleederen van den staat. Het smerige en vuile werk werd in elke Osmasie door de slaven gedaan. - In veel détails werd nu verder de opvoeding en het onderwijs der kinderen geregeld. Op den vóórgrond werd gezet, dat de kinderen niet aan de ouders, maar aan den staat behoorden. Elk kind, ook dat van den onderkoning, werd dus door een plechtige handeling in den tempel op zijn zevende jaar aan de ouders ontnomen; de ouderlijke macht werd opgeheven: en het kind werd staatskind. Die kinderen werden dan in daartoe ingerichte Osmasieën opgevoed en onderwezen: jongens en meisjes kregen dezelfde opvoeding: doch van elkander verwijderd: elke sekse werd in afzonderlijke Osmasieën geplaatst. Zij leerden eerst vier jaar lang al wat noodig was, en werden dan gedurende drie jaar buiten de steden op het land gebracht, waar zij vier uur op 't veld moesten werken, en vier uren besteden, om het vroeger geleerde te onderhouden en te herhalen. Na het veertiende jaar leerden zij de '*grammaire*', en oefenden zij zich in het handwerk of in den arbeid, waarin zij later zouden optreden. Voor bouwlieden van huizen en landbouwers werden de meesten opgeleid. De meisjes oefenden zich in meer zittend werk. Kinderen van buitengewonen aanleg werden anders opgevoed: op alle wijzen werd dan de geest gescherpt: hun werd later verlof gegeven, om onder den naam van Perzen of Armeniërs in de overige

werelddeelen te reizen. Vandaar dat Siden in Sermodas iemand trof, die goed Hollandsch sprak.

Met zorg wordt de questie der liefde en van het aangaan der huwelijken behandeld. Als de jonkman 19 jaar en het meisje 16 jaar oud is geworden, wordt binnen een zeker tijdperk van 18 maanden aan de jongelieden gelegenheid gegeven om kennis te maken. Een teedere, hoffelijke en ridderlijke toon heerscht dan vanzelf onder hen. Dit duurt totdat het feest der huwelijken (de Osparenibon) wordt gevierd. Dan moet het meisje in den tempel de beslissende keus doen: zij kiest den jonkman, dien zij liefheeft, of liever zij vraagt hem ten huwelijk. Die versmaad worden, kunnen desnoods tweede of derde vrouwen der Sevarobasten en andere hooge ambtenaren worden. De vice-koning is de éénige, die zelf een vrouw mag kiezen. Het getal zijner vrouwen mag tot twaalf klimmen. - In het onderling verkeer van het volk, dat altijd een eenigszins fier karakter vertoont, staat op den vóórgrond dat alles, wat het gevoel van eigenwaarde kan doen verliezen, streng gemeden wordt. Zelfs wordt dit op den uiterlijken vorm der gestalte toegepast; een ieder, die eenigszins defectueus van lichaam is, wordt naar Sporoumbe verplaatst. Voorts wordt ontucht en dronkenschap streng gestraft: taveernen en kroegen mogen er dus niet zijn. Een leugen is hun een gruwel, en een eed mogen zij niet doen: hun ja of neen is genoeg. - Hun kleeding is voor allen dezelfde, met inachtneming echter van het verschil tusschen mannen en vrouwen, gehuwden en ongehuwden. - Hun spijzen nemen zij in elke Osmasie gezamenlijk, behalve het souper, dat ieder op zijn kamers liefst met zijn vrouw en kleine kinderen gebruikt. - Van baden maken zij veel werk. - Als voedsel gebruiken zij wel degelijk ook vleesch van dieren, die zij slachten. - Rijtuigen hebben zij niet, tenzij voor zieken en ouden van dagen. - Aan de kunsten wordt met mate geofferd: muziek wordt veel beoefend: schilderkunst en beeldhouwkunst slechts als ornamenteering der gebouwen: zij beoefenen de poëzie, doch hun gedichten zijn niet op rijm gesteld[1)]. - Zij hebben geen artsen of geneesheeren, wel heelkundigen. - Hun lijken worden niet door hen begraven, maar verbrand. - Wat hun rechtspleging betreft, zoo kennen zij geen civiele processen, wel een strafrechts-pleging: censoren, die om de drie jaren rondgaan, waken, dat de rechters steeds hun plicht doen. De doodstraf wordt weinig toegepast: meestal wordt gedwongen arbeid als straf opgelegd. Indien iemand moet gevat worden, helpt ieder burger een handje. - Een munt hebben zij natuurlijk niet: de edele metalen en edelgesteenten worden als sieraden hoog geschat: paarlen daarentegen weinig gewaardeerd. - De militie, waarvoor de jongelieden van beide sekse worden geoefend, duurt tot het 49ste jaar. Zij maken ook

1) Zie over 't rijm de aardige opmerkingen, deel V p. 346: ‘Il me semble que ces vers rimez font un certain carrillon à peu près semblable aus clochettes qu'on pend à la cage d'un écureuil, qui les fait sonner en se roulant dans sa prison’.

veel werk van oorlogsschepen. - Voor vreemdelingen wachtten zij zich: eerst was alle handel met vreemdelingen hun verboden, later werd die volkomen afsluiting eenigszins verzacht.

Wij begeven ons nu niet in de beschrijving van het paleis van den vice-koning, of van het amfitheater, of van den tempel die midden in het paleis oprijst, en welke gebouwen alle even prachtig zijn, doch willen liever nog enkele mededeelingen doen omtrent hun eeredienst. Op te merken is, dat er drie symbolen in hun tempel zijn: een zwart gordijn, een blinkende gouden bol, en een vrouwebeeld. Het gordijn beteekent dat er een mysterie is, de dienst van den grooten God: de bol is het zinnebeeld van de Zon, de aan God onderworpen lagere Godheid: het vrouwebeeld is het beeld van het vaderland. Er zijn dus drie categoriën van plichten: aan God, aan de Zon, en aan 't vaderland gewijd. Er is één staats-eeredienst, doch overigens volmaakte tolerantie, want er is geen fanatisme: hun religie is meer filosofie. Giovanni's afstammelingen hebben den dienst van het Christendom behouden, en handhaven dien Christelijken godsdienst midden in Sevarambe, al wijkt hun opvatting der Christelijke leer van die der orthodoxe catholieke Kerk af. Doch de Sevarambers hebben de Christelijke leer niet willen aannemen: gelooven niet aan wonderen: eerbiedigen zeer Mozes en Christus als wetgevers, maar gaan niet verder. Zij hebben zes groote plechtige feesten: een ter eere van God om de zeven jaren: een feest aan de Zon, wanneer zij het nieuwe vuur jaarlijks aansteken: een ter eere van Sevarias: dan het feest der huwelijken (Osparenibon): het feest der adoptie der kinderen door den staat: en het feest der eerstelingen. Het volk gelooft vast aan de onsterfelijkheid, al zijn er enkele geleerden onder hen die reeds sceptisch daarover spreken: eenigen uit het volk gelooven zelfs aan een gemeenschap met de wereld der afgestorvenen, en meenen, dat geesten zich aan ons kunnen openbaren. - Met een lang verhaal over den valschen profeet en bedrieger Stroukaras eindigt de uitéénzetting der godsdienstige denkwijze der Sevarambers[1)].

Siden en de zijnen leven nu gedurende vijftien jaren onder die Sevarambers. Siden vooral gevoelde zich zeer aangetrokken door de betere verdeeling van welvaart en geluk, die onder de Sevarambers plaats vond: andere volken hadden dezelfde voorrechten, maar hier was alles goed verdeeld[2)].

1) Opmerkelijk zijn de denkbeelden over het natuurlijk ontstaan van den godsdienst, de ontwikkelings-theorie toegepast op den godsdienst, zie deel V p. 262, 263.

2) Ziehier de eigen woorden (deel III p. 303 seqq.): ‘Si l'on considère la manière de vivre des autres Nations, on trouvera que dans le fond on a des magasins partout, que les villes tirent de la campagne et la campagne des villes: que les uns travaillent de leurs mains, et les autres de leurs testes; que les uns sont nés pour obéir et les autres pour commander; qu'on a des Ecoles pour l'éducation de la jeunesse et des Maitres pour leur enseigner des Métiers; que dans tous les emplois de la vie il y en a pour la nécessité de subsister, d'autres pour vivre plus commodement, et enfin d'autres purement pour le plaisir. Les choses sont les mêmes dans le fond, *mais la manière de les distribuer est différente*. Nous avons parmi nous des gens qui regorgent de biens et de richesses, et d'autres qui manquent de tout. Nous en avons qui passent leur vie dans la fainéantise et dans la volupté, et d'autres qui suent incessamment pour gagner leur misérable vie. Nous en avons qui sont élevés en dignité et qui ne sont nullement dignes ni capables d'exercer les charges qu'ils possèdent: et nous en avons enfin qui ont beaucoup de mérite, mais qui, manquant des biens de la fortune, croupissent misérablement dans la boue et sont condamnés à une éternelle bassesse. - Mais parmi les Sevarambes personne n'est pauvre, personne ne manque des choses nécessaires et utiles à la vie, et chacun a part aux plaisirs et aux divertissemens publics, sans que pour jouir de tout cela, il ait besoin de se tourmenter le corps et l'ame par un travail dur et accablant. Un exercise modéré de huit heures par jour lui procure tous ces avantages, à lui, à sa famille et à tous ses enfans, quand il en auroit mille. Personne n'a le soin de payer la Taille, ni les Imposts, ni d'amasser des sommes d'argent pour enrichir ses enfans, pour dotter ses filles, ni pour acheter des héritages. Ils sont exems de tous ces soins, et sont tous riches dès le berceau. Et si tous ne sont pas élevez aux dignités publiques, du moins ont ils cette satisfaction

De Sevarambers en de Hollandsche kolonisten wenden dan ook aan elkander. In het begin lachten de Sevarambers die kolonisten soms uit, wijl zij zoo klein van gestalte waren: ook vonden de Sevarambers de Hollandsche taal een taal voor honden en katten: doch de omgang werd met den tijd hoe langer hoe vertrouwelijker. Toch kon Siden op den duur het verlangen naar Europa niet bedwingen, al was hij hier gelukkig met drie vrouwen en zestien kinderen gezegend. Vooral toen zijn vriend van de Nuits door den dood hem ontviel, had hij geen rust meer in Sevarambe. Eindelijk kon hij (als speciale gunst aan hem alléén verleend) vertrekken. Hij verliet 1671 het land, wist te Smyrna te komen, en hoopte Holland te bereiken, toen zijn schip in het kanaal met de Engelsche vloot slaags raakte, en hij door het vuren van den vijand den dood vond.

Het boek is waarlijk niet zonder verdienste[1]. Het prikkelt

de n'y voir que ceus que le mérite et l'estime de leurs concitoyens y ont élevé. Ils sont tous Nobles et tous Roturiers et nul ne peut reprocher aus autres la bassesse de leur naissance, ni se glorifier de la splendeur de la sienne. Personne n'a ce déplaisir de voir vivre les autres dans l'oisivité, pendant qu'il travaille pour nourrir leur orgueil et leur vanité. Enfin, si l'on considère le bonheur de ce Peuple, on trouvera qu'il est aussi parfait qu'il le puisse estre en ce monde, et que toutes les autres Nations sont très malheureuses aux prix de celle-là.'

1) Ook Southey (zie 'Sir Thomas More, or Colloquies etc', II, p. 373) zegt er van: 'There is a want of moral and religious eeling in this book, but it is no ordinary work.' Southey gelooft ook, dat het oorspronkelijk in het Fransch geschreven is. Montesquieu citeert het boek in zijn 'Esprit des Lois,' L. IV, ch. VI. Het boek is in het Hollandsch vertaald 'Histoire des Sevarambes enz.' in 1682 uitgekomen te Amsterdam bij Timotheus ten Hoorn, 4° met een titelplaat van Jan Luyken, zie het boek van P. van Eeghen over Jan Luyken I, pg, 81.

zelfs in 't begin de nieuwsgierigheid. Het is met zekere losheid geschreven. Daargelaten enkele laffe incidenten, de langdradige uitéénzetting van wat de valsche profeet Stroukaras deed, en voorts enkele zeer zinnelijke 'polissonnerieën', is het verhaal niet doorgaans vervelend en verre van lichtzinnig. Opmerkelijk is het, dat 't juist Hollanders zijn, die deze vreemde avonturen, volgens Vairasse, hebben. Dubbel merkwaardig wordt voor ons het boek, wanneer wij er aan denken, dat het geschreven werd in het eerste tijdperk der regeering van Lodewijk XIV, toen de groote auteurs en klassieke voorbeelden der Fransche literatuur zich al te weinig met de welvaart van het mindere volk ophielden, en in 't algemeen geen oog hadden voor de verdeeling der rijkdommen onder het volk. Deze weinig bekende advocaat zag echter reeds in 1677 toestanden, waarop, als zoovele wonden, Boisguillebert in 1697 of Vauban in 1707 later den vinger zouden leggen. - Trouwens van al de klassieke auteurs der eeuw van Lodewijk XIV heeft misschien alleen F é n é l o n plannen gemaakt, om de natie in haar geheel op te heffen. Het zou zelfs een dankbare taak zijn uit dat oogpunt het 12de boek van den in 1699 verschenen Télémaque - behelzende de schildering van Salente - te beschouwen[1), doch voor ons doel zou dit buiten de orde zijn, daar Fénélon's droomen toch inderdaad niet binnen den kring van het socialisme liggen.

De roman der Sevarambers heeft enkele navolgingen in het leven geroepen. Die imitaties zijn echter meestal vrij ongelukkig. De sensualistische, gladde, week-vroolijke tinten krijgen geheel den boventoon: waar de zinnelijke passie niet alles beweegt, loopt men gevaar in het suiker-zoete, laffe en vervelende te stikken. - Niet in aanmerking kan hier komen het boek getiteld: 'Les avontures de J a c q u e s S a d e u r', geschreven door een Franschen monnik, Gabriel Foigny, die zijn klooster verliet en den Protestantschen godsdienst omhelsde. Vooreerst verscheen dit boek zelfs een jaar vroeger dan dat van Vairasse, en wel in 1676 te Genève:

1) Zie daarover Bernstein, 'Documente des Socialismus', deel II, 1903, p. 92 seqq., ook wenken bij Sainte Beuve, 'Nouveaux Lundis', II, p. 138, en voorts in zijn studiën over Fénélon, in tomes II en X der 'Causeries du Lundi.' Fourier heeft dikwijls op Fénélon gewezen, zie diens Oeuvres complêtes, tome III p. 42, p. 144 en tome V p. 477-485. - Op één lijn met het Salente van Fénélon staat dan de schildering der Troglodyten in de 'Lettres Persanes' van Montesquieu, zie Lettre XI en volgende, en Sainte Beuve, 'Causeries du Lundi,' deel VII, p. 49 en 54.

maar ten anderen zijn wij hier geheel en al buiten de aarde en alle mogelijke werkelijkheid: de moeielijkheden van alle huwelijken en omgang met vrouwen worden namelijk op zijde gezet door de onderstelling van een androgyn volk. Dit is natuurlijk niet ernstig meer[1)]. - Wel behoort tot die klasse van navolgingen een boek, dat meestal in het Fransch voorkomt, doch waarvan volgens Cornewall Lewis (vol. II p. 273) een Catholiek Engelsch priester, Simon Berington, die als kapelaan woonde bij de familie Fowler in Staffordshire, de schrijver is. Het heet in de Fransche editie[2)]: ‘Mémoires de G a u d e n c e d e L u q u e s , prisonnier de l'inquisition’, en bevat de schildering van een in Afrika levend volk, de Mezoraniërs, met de stad Phor als hoofdstad. Het volk wordt geregeerd door een overheid Pophar, en wordt geheel op aartsvaderlijke wijze bestuurd. Het volk is één huisgezin. Het is het rijk der fraterniteit, der volkomen broederschap: gemeenschap van eigendom is onnoodig, omdat ieder het goed van zijn broeder als zijn eigen goed gebruikt. - Een laatste navolging der Sevarambers is te vinden in een in 1768 uitgegeven nagelaten werk van Fontenelle: ‘La République des Philosophes ou Histoire des Ajaöiens.’ - Denen en Duitschers oefenden zich in de 18de eeuw ook aan dergelijke werken van veel fantasie en weinig smaak. Wij denken aan Holberg's ‘Klaas Klim’ van 1741: aan Heinze's ‘Ardinghello’ van 1787: en aan Klinger's ‘Reisen vor der ‘Sündflüt’ van 1795: ook Wieland - wij wijzen op zijn ‘Coxcox’ - deed aan dergelijk gespeel van het vernuft mede.

Wij eindigen echter hier ons overzicht van de staatsromans. Het spel is gedaan. Ernstiger klanken zullen weldra worden gehord.

Bijlage.
Noot tot bladzijde 198.

Engeland heeft in onze eeuw nog eens lessen, nu als het ware van de schim van onzen Sir Thomas More kunnen opvangen. Robert

1) Zie daarover Cornewall Lewis, ‘On the methods in politics’, vol. II, p. 271. Er is een Fransche editie van 1692, door den abbé Raguenet gewijzigd: een Engelsche vertaling zag 1693 het licht: er bestaat ook een Duitsche omwerking. - Niet zeer belangrijk, uit een socialistisch oogpunt, is het boek: ‘Voyages et aventures de Jaques Massé’, à Bordeaux chez Jaques l'Aveugle. 1710.
2) Wij gebruiken de editie, die in 1753 te Amsterdam in vier deeltjes uitkwam, met platen geïllustreerd. Vroeger dacht men, dat bisschop Berkely de oorspronkelijke auteur van het boek was.

Southey toch, de bekende vriend van Coleridge, Wordsworth en Landor, heeft omstreeks het jaar 1830 zijn twee deelen uitgegeven: Sir Thomas More, of gesprekken over den vooruitgang en de vooruitzichten der Maatschappij. Hij gaf zich aan den dichterlijken droom over, alsof Sir Thomas More hem op zijn zwerf-tochten aan de noordelijke grens van Engeland, langs de heerlijke meeren en over de bergen van Cumberland - waar Southey te Keswick woonde - telkens als te gemoet kwam, en met hem, die ook in Utopia (et in Utopia ego!) was geweest, van gedachten wilde wisselen over al de problemen onzer maatschappij[1)]. Hoe tory-gezind en hoe conservatief Southey nu ook reeds in deze periode van zijn leven moge zijn geweest, zoo blijft echter dit zijn boek zeer merkwaardig. Vooreerst, omdat het als doortrokken is van den geur der gezegden en kwinkslagen, en van den fijnen humor, die in de geschriften van Morus ons verrassen: maar ten anderen, omdat Southey op zooveel plaatsen ons in onze tegenwoordige maatschappij aanrakings-punten met de denkbeelden der Utopia kon aanwijzen: hetzij dat de toestanden dezelfde waren, hetzij dat zooveel was veranderd, hetzij dat enkele wenken der Utopia nog ter harte konden worden genomen. Zonderling zeker was het, dat de voorstelling der '*menschen-etende schapen*' nog altijd een waarschuwend beeld voor het Engeland der negentiende eeuw was (I, p. 81). Dit en het punt der slagers (I, p. 129) en der hospitalen of lazaretten waren echter misschien bijzaken. Geen bijzaak was het, dat de geld-dienst en Mammons-geest eer toe- dan afgenomen was: dat naar het mindere volk evenmin als vroeger werd omgezien, en dat het zeer bepaald de vraag was, of dat mindere volk in welvaart was vooruitgegaan. Southey behandelt hier de gevolgen van de groote bewegingen in de industrieele wereld, wijst op het lot der fabrieks-kinderen, en toont aan hoe - als op dezen weg wordt voortgegaan - slechts een bevolking van wilden te midden van onze maatschappij opgroeit: hij wijst op het verdwijnen der middelklasse (II, p. 163) en spoort ook aan, met de woorden van More, om naar een betere verdeeling van den rijkdom te trachten; naar een toestand, waarbij niet enkel de vermeerdering der productie op den vóórgrond staat. Southey herinnert aan het Utopische denkbeeld der landbouw-colonisaties (II, p. 180) en, hoewel hij zeker zoo ver mogelijk afstaat van het consequent doorvoeren der gemeenschap, zoo wil hij, met al zijn ijverig Anglicanisme, toch weder aansporen tot het vormen van fraterniteiten in den boezem zelven van het Protestantisme. Onder zekere vormen zouden kloosters niet geheel te verwerpen zijn (I, pag. 336 en 384), en voor de vrouwen acht hij den werkkring van liefdezusters en een, naar de tijdsomstandigheden gewijzigde, levensinrichting als der Gentsche Begijnen een begeerlijke zaak (II, pag. 227 en 239). Wij mogen echter hier niet lang bij stil

1) Zie over Southey te Keswick in 'The Lake-Country' vooral John Forster: 'Walter Savage Landor, A biography', 1869, vol. I, pag. 206 seqq. en over zijn 'Colloquies' nog ibidem, vol. II, pag. 120, 121 en p. 147.

staan. Wij noemen, alleen dit boek, dat niet ongelezen mag blijven, indien men Morus en zijn Utopia waarlijk wil verstaan[1].

1) Op het belang van Southey's boek wezen ook Maurice, 'Learning and working.' Edit. 1855. pag. 88, en Louis Blanc 'Histoire de la Révolution de 1848.' Edit. 1870, tome I, p. 215.

Hoofdstuk X.
Socialisme der Fransche achttiende eeuw.

In de geschiedenis der beschaving trekt altijd eigenaardig die Fransche achttiende eeuw aan. Dat tijdvak als geheel genomen - van 1740 zich uitstrekkende tot 1780 - heeft niets van de forsche, gezonde 16de eeuw, met haar Hervorming en haar Renaissance: niets van de statige, deftige evenredigheid van vorm en inhoud der 17de eeuw: het staat geheel op zich zelf. De geest van die 18de eeuw is prikkelend, ontkennend en altijd raisonneerend. De Muze slaat de stoute oogen vragend op, en laat tegelijk door haar blanke vingers een passer glijden. Men is bezig het oude gebouw te ondermijnen, vast overtuigd, dat wat men zal doen oprijzen veel beter en schooner zal wezen. Alle standen en groepeeringen der oude maatschappij zetten onbewust en bewust tot dat ondermijningswerk aan. Het bevoorrecht '*ancien régime*' geeft aanleiding en stoot aan alles: het maakt, met een zeker nooit meer te evenaren bevalligheid en fijnheid van vorm, gebruik van al zijn privileges, handelt, alsof er buiten zijn kring geen wereld meer bestond, speelt zóólang zijn bekoorlijk spel, totdat de andere standen jaloersch de wenkbrauwen fronsen, en 't gemompel begint, dat het niet recht is, als het leven voor een klein deel der menschen spel, voor de anderen zoo harden ernst beteekent: - de 'marquises,' en al die figuurtjes 'à la Watteau,' met het dons op de wangen, den kus op de fijne lippen, schertsen - terwijl de tengere hand den waaier ontplooit, waarop een herders-idylle is geteekend - onder een guitig lachje zoolang met gemoed en liefde, totdat het gemoed van zelf zijn rechten herneemt. En aan den anderen kant vangen de Encyclopedisten aan werkelijk alle verhoudingen in de wereld bijna mathematisch na te gaan en te toetsen. Zij zijn slanke, kranige figuren, wier oogen blinken als vuur, wier gebaren hartstochtelijk, wier toon luidruchtig zou dreigen te worden, wanneer niet een aangeboren tact hen van al zulke ruwheid van onbeschaafde lieden verre hield. Zij beginnen aan verlichting te arbeiden: vooruitgang te bewijzen: de rechten van het verstand en van den geest te bepleiten, op gevaar af, dat zij soms nieuwe privileges van het vernuft stellen in de plaats van de oudere der geboorte: zij gaan verdraagzaamheid leeren: eindelijk den plicht

van 't twijfelen in vollen omvang onderwijzen. En zij allen, haast als terugslag op 't gemor, dat 't 'ancien régime' bij de andere standen deed ontstaan, en op den soms zoo teederen eisch, dien de spotzieke vrouwen-wereld zich in zwakke oogenblikken liet ontvallen, spraken steeds van een natuurtoestand, van een rijk der natuur, als van de toekomst, die weder kon verwerkelijkt worden.

Daartoe had het dan de studie van het zoogenaamde natuurrecht gebracht, dat langzamerhand een ieder naar den vermeenden natuurtoestand opzag als naar een ideaal[1]. De advocaten en juristen, wier invloed zoo groot was en is in Frankrijk, hadden zoolang over de natuurwet gesproken en geredeneerd, hadden zoolang, geholpen door de constructies van Grotius en zijn school, op onveranderlijke uitspraken der natuur zich beroepen, dat zij aan dat begrip een voor ieder verstaanbaren vorm hadden gegeven. Uit het natuurrecht hadden zij, als eerste overwinning der moderne zienswijze en als eerste revolutionnair beginsel, het dogma der 'gelijkheid van alle menschen' weten af te leiden. En thans maakte in die achttiende eeuw de publieke opinie zich van die denkbeelden van juristen en legisten meester, en begon een ieder, in plaats van met het begrip van natuurrecht, zich reeds bezig te houden met het begrip van natuurtoestand en natuurstaat, en voor dien natuurtoestand stelsels en wetten te ontwerpen. Het was zoo gemakkelijk, omdat ieder zich onder het begrip van natuurtoestand kon voorstellen wat hem goeddacht. Aan werkelijk geschiedkundige studie van de oudste vormen van onze menschelijke maatschappij werd niet gedacht: men verwierp zelfs de gegevens, die de gewijde oorkonde van ons geslacht, de Bijbel, hieromtrent reeds als historisch document geeft: neen, men spon regelmatig de constructiën uit het eigen brein af: men liet zich in zijn arbeid door geen enkel lomp feit uit het werkelijk verleden storen.

Onder die allen, die aan het omschrijven van zulke natuurtoestanden denken, zijn er nu ook, die meer bepaald op socialistische wegen vervallen. Zij vonden in Frankrijk reeds enkele voorgangers. In de zestiende eeuw had Montaigne's vriend Etienne de la Boétie (1530-1563) in zijn geschrift 'De la Servitude volontaire' sterker dan iemand ter wereld het begrip der gelijkheid ontwikkeld. En in de éénige politieke beroering, die het Frankrijk der zeventiende eeuw had gekend, waren er soms stemmen gehoord, die de grondslagen zelven der bestaande maatschappij gingen aantasten. In het tijdperk der Fronde toch stond zooveel op lossen voet. De gedenkschriften van de Retz gunnen ons hier en daar blikken op hetgeen in het hoofd van sceptische mannen als des Barreaux moet zijn omgegaan[2]. En de groote denker, voor

1) Zie de schoone ontwikkeling bij Sir Henry Maine, 'Ancient Law,' Edit. 1874, p. 80 seqq., en John Morley, 'Rousseau,' 1873, vol. I, pag. 153 seqq.
2) Zie over des Barreaux, de Retz, 'Mémoires,' Edit. Charpentier, 1866 I, p. 19, 42, II, 279, etc. Denk ook aan den Hollander van den Enden in Parijs.

wien dat tijdvak der Fronde niet zonder lessen en invloed voorbijging, Pascal, schreef later in zijn 'Pensées' een gedachte over den oorsprong van het eigendom op, die ieder socialist zou onderteekenen: - 'ce chien est à moi, disoient ces pauvres enfants: c'est là ma place au soleil: voilà le commencement et l'image de l'usurpation de toute la terre' -: terwijl hij, in zijn breede, sarcastische ontwikkeling over den oorsprong van recht en wet als het ware een pijlkoker van denkbeelden zou aanbieden, waaruit ieder socialist zijn snorrend schiettuig zou kunnen nemen. Wij kennen ze alle van buiten, zinsneden als de volgende: 'plaisante justice qu'une rivière borne! vérité au deçà des Pyrenées, erreur au delà': of deze: 'se peut-il rien de plus plaisant, qu'un homme ait droit de me tuer, parcequ'il demeure au delà de l'eau, et que son prince a querelle contre le mien, quoique je n'en aie aucune avec lui': of deze: 'tout branle avec le temps': of zijn bittere uitéénzetting, dat het wezen van het recht, en dus de bouw der maatschappij, op geen stevigen grondslag rust, en meestal slechts een verjaring van onrecht is[1].

Op zulke stellingen van Pascal, door La Fontaine's fabelen geïllustreerd - wij denken o. a aan de fabel over 'Le chat, la belette et le petit lapin' met den versregel 'la terre est au premier occupant' - een enkele maal door Bossuet in 't voorbijgaan onderschrapt, waar hij in zijn preeken[2] den toestand der armen kenschetst, werkten nu mannen der achttiende eeuw in Frankrijk fel en heftig voort[3]. Zij vestigden op zulk een grondslag een gansch gebouw. In het begin bleven het vage socialistische wenschen, zoo zij al voorkomen[4]. Men vindt zulke verlangens, ook bij den zonderlingen abbé de Saint Pierre, die van 1658 tot 1743 leefde. Hij, de man vooral van het denkbeeld van den eeuwigen vrede, maakte allerlei projecten, die veel trekken gemeen hebben met die van het utilitarisme onzer eeuw: en onder

1) Zie 'Pensées' de Pascal - Edition Havet - 1869, p. 109 en voorts Article III, n°. 6, p. 45-50. Zie voorts Sainte Beuve, 'Nouveaux Lundis,' III, Edit. 1865, p. 227, en 'Port Royal,' 3me Edit. tome III, p. 433.

2) Zie die citaten uit de 'Sermons' van Bossuet overgedrukt in mijn boek 'Uit den Kring der Gemeenschap', 1899, pg. 384-386.

3) Zie de schrijvers der 18de eeuw zeer goed behandeld door André Lichtenberger in zijn boek 'Le Socialisme au XVIIIme siècle'. Vergelijk daarbij André Lichtenberger 'Le Socialisme utopique' 1898.

4) Terloops treft men dergelijke uitlatingen, zelfs bij Montesquieu in zijn 'Esprit des Lois' waar hij spreekt over wat de Staat moet geven aan de burgers, zie Livre 23 chap. 29: 'l'Etat - zóó zegt hij - doit à tous les citoyens une subsistance assurée, la nourriture, un vêtement convenable et un genre de vie qui ne soit point contraire à la santé.' Zie Albert Sorel 'Montesquieu', 1907, pag. 127 en ook pag. 71.

die plannen komen nu allerlei aan de denkbeelden der socialisten verwante gedachten voor[1]. Doch hij was slechts een voorlooper op dit gebied. De eigenlijke socialisten der Fransche achttiende eeuw zijn Jean Meslier, Morelly, Tabbé de Mably, en Linguet.

Wij stellen ons voor hen en hun kring eenigszins uitvoeriger te teekenen.

Allereerst houden wij ons bezig met J e a n M e s l i e r . Een zonderling geheimzinnige en duistere figuur. Een arme dorps-pastoor uit de Ardennen, dienst doende in de dorpen Entrépigny en But, op den weg naar Sédan: die voor 't oog der wereld trouw den dienst van zijn kerspel vervult, de biecht afneemt, de mis bedient, het laatste oliesel toereikt, al de kerkelijke ceremoniën leidt, geheel de kerk-orde volgt, doch die in zijn eigen gedachtenleven, dat hij voor iedereen verbergt, niet enkel twijfelt aan de overgeleverde leer en dogmatiek, maar het gansche Christendom verfoeit en verafschuwt, den Christus zelven voor een onmogelijken bedrieger houdt, van hem spreekt als van een ‘misérable pendard’, het Gods-bestaan ongerijmd acht, en alles wat met religie samenhangt belachelijke en monsterachtige verzinsels rekent. Nooit heeft men in zijn dorp iets daarvan bevroed. De pastoor deed rustig zijn dienst. Meestal was hij in zijn studeervertrek lezende zijn niet al te talrijke boeken. Hij was - zoon van een werkman of kleinen patroon in wol uit Mazerny in Champagne - in zijn kerspel omstreeks 1692 gekomen, nog geen dertig jaren oud. Hij bleef er tot zijn dood in 1729. Men vond hem droefgeestig en ingetrokken, doch hij zorgde voor de armen, en gaf zijn sober inkomen meestal weg aan aalmoezen. Men mocht hem dus lijden en vond hem gewoon. Een enkele keer merkte men echter, dat er iets anders, iets vreemds in hem stak. Er werd een gesprek van hem verteld uit het jaar 1723. Hij was een bezoek te Parijs gaan brengen bij een vriend, den Jezuïet Bassier: aan tafel, waar ook een jonkman tegenwoordig was, werd gesproken over zeker boek betreffende den godsdienst, geschreven door den abbé d'Houtteville, dat juist uitgekomen was[2]. De jonkman, een vrijgeest van die dagen, gaf schimpscheuten op het geloof ten beste. Toen antwoordde Meslier koel en streng ‘dat men niet veel geest behoefde te bezitten om de religie te bespotten, maar dat er vrij wat meer verstand noodig was, om dien godsdienst te steunen en te verdedigen.’ Een ander maal had de heer van zijn dorp, de

1) Zie over hem G. de Molinari ‘L'abbé de Saint-Pierre, sa vie et ses oeuvres.’ Paris 1857. Baudrillart, ‘Etudes de Philosophie morale et d'Economie politique’. Edit. 1858, tome II, p. 308 seqq.: en zie ook George Sand, ‘Histoire de ma vie,’ nouvelle édition, 1876, vol. I. p. 47-49.

2) De abbé d'Houtteville, ‘secrétaire perpétuel de l'Académie’, in 1742 gestorven, schreef een boek: ‘La religion prouvée par les faits’. Marivaux volgde hem op in de Académie. Zie Gaston Deschamps, ‘Marivaux’, 1897, pag, 78.

baron de Clairy, enkele boeren gekneveld. Bij den Zondagsdienst in de kerk liet hij nu na, het gewone officieel gebed voor den heer van het dorp te doen. De edelman klaagde hem aan bij den aartsbisschop van Rheims, Mgr. de Rohan-Guémené, zijn geestelijk hoofd. Deze gelastte hem het gewone formulier te bidden. De pastoor zou gehoorzamen. Op zijn preekstoel geklommen, deelde hij de beschikking van den aartsbisschop mede, beklaagde zich daarover, en vervolgde aldus: ‘Ziedaar het gewone lot van arme dorps-pastoors: de aartsbisschoppen, die groote heeren zijn, verachten ze en hooren hen niet aan: zij hebben slechts ooren voor den adel. Bevelen wij dus in ons gebed den heer van ons dorp aan, en bidden wij God voor dien heer de Clairy. Vragen wij aan God zijn bekeering, en dat Hij hem de genade bewijze om den arme niet te mishandelen en den wees niet te berooven.’ De heer van Etrépigny was zelf tegenwoordig in de kerk bij dat gebed: hij klaagde hem weder aan. Nu liet de aarts-bisschop de Rohan den pastoor Meslier bij zich komen, en bestrafte hij hem mondeling. Sinds dien tijd was er echter open oorlog tusschen den pastoor en den heer van 't dorp. Meslier verteerde in zijn machteloosheid. Later mompelde men er van, dat hij zich had laten verhongeren.

Toen hij gestorven was, vond men in zijn pastorie twee afschriften van een zeer uitvoerig geschrift, vele honderden foliobladen groot, terwijl nog een derde afschrift van dit manuscript, eveneens door zijn hand geschreven en onderteekend, gedeponeerd was ter griffie van de rechtbank van Sainte-Ménéhould. De afschriften droegen het opschrift: ‘Mijn testament’, en waren geadresseerd aan zijn gemeentenaren, het derde exemplaar moest gegeven worden aan den heer Leroux, procureur eu advocaat bij het parlement van Mezières. De twee in de pastorie gevonden exemplaren werden ter hand gesteld: het ééne aan den groot-vicaris van Rheims, het andere aan den ‘Garde des Sceaux’ (minister van Justitie). Het bleek echter dat er allengs copieën van het werk circuleerden. Zoo werden er na eenigen tijd honderd dergelijke copieën in Parijs gevonden, die men te Parijs voor 10 Louis d'or het stuk verkocht. Voltaire gewaagt er reeds van in een brief van 30 November 1735. Later, in 1762, neemt hij meer bepaald kennis van den inhoud van het manuscript van Meslier, spreekt van een uittreksel uit dat ‘testament’, dat men in Holland heeft gedrukt, en is hij vol verbazing over de ongeloofelijke stoutheid van de uitdrukkingen van dien pastoor over de Christelijke religie. Hij (Voltaire) had het zóó kras niet durven zeggen. Mooi geschreven is het intusschen niet, zegt Voltaire. ‘Il est vrai que cela est écrit du style d'un cheval de carosse’. ‘Maar het beest slaat goed achteruit.’ Eerst in onzen leeftijd, in 1864, is het geheele manuscript in drie stevige deelen uitgegeven te Amsterdam door de zorgen van de firma R.C. Meyer.

Wat ons nu treft, zijn niet de aanvallen tegen den Christelijken godsdienst of liever tegen den godsdienst in 't algemeen. Die aanvallen stemmen geheel en al samen met den deels ongeloovigen,

deels oppervlakkig rationalistischen geest der Fransche achttiende eeuw. Wat ons echter meer opmerkelijk toeschijnt, is de opvatting van dezen dorps-pastoor met betrekking tot de maatschappelijke inrichtingen van zijn tijd. Let wel daarbij op, dat hij geboren en getogen is op het platteland onder de boeren, en dat La Bruyère in 1687 die landbouwende bevolking van zijn tijd aldus had geteekend: 'L'on voit certains animaux farouches, des mâles et des femelles, répandus par la campagne, noirs, livides, et tout brulés du soleil, attachés à la terre qu'ils fouillent et qu'ils remuent avec une opiniâtreté invincible: ils ont comme une voix articulée, et quand ils se lèvent sur leurs pieds, ils montrent une face humaine, et en effect ils sont des hommes. Ils se retirent la nuit dans des tanières, où ils vivent de pain noir, d'eau et de racines; ils épargnent aux autres hommes la peine de semer, de labourer et de recueillir pour vivre, et méritent ainsi de ne pas manquer de ce pain qu'ils ont semé'[1). Welnu, voor die schepsels nam Meslier het op. In het tweede deel der uitgave van 1864, nadat hij achtereenvolgens heeft pogen aan te toonen, dat het Christendom, als godsdienst en als dogmatiek, niet anders is dan een laag en verachtelijk fanatisme, gaat hij over tot het behandelen der Christelijke zedeleer[2). De drie gebreken van die moraal ziet hij in de voorkeur, die zij geeft aan lijden en smart: in de veroordeeling der begeerten en aandoeningen van het vleesch als misdaden waardig een eeuwige straf: eindelijk in de aanbeveling van sommige voorschriften en leefregelen, die openlijk de strekking hebben, om de rechtvaardigheid en natuurlijke billijkheid omver te werpen, om de boozen te begunstigen, en de goeden en zwakken te onderdrukken. Tot die laatste voorschriften rekent hij het gebod der volstrekte weerloosheid en der liefde voor den vijand. Hij acht die zedeleer een onmogelijkheid en een onzin. Nadat hij dit heeft vooropgesteld, werpt hij den blik op de maatschappij zelve, zoo als zij onder den invloed van den Christelijken godsdienst en de Christelijke zedeleer zich heeft ontwikkeld. In die maatschappij ziet hij nu niet veel anders dan een ontzettende tirannie der grooten en machtigen dezer aarde. Op vijf punten, even zoovele misbruiken, wijst hij met den vinger. Allereerst op de verbazende ongelijksoortigheid en onevenredigheid der toestanden en levens-voorwaarden van de menschen; welke menschen toch allen overeenkomstig de natuur gelijk zijn. 'Alle menschen zijn - zoo zegt hij - volgens de natuur gelijk, zij hebben gelijkelijk het recht om te leven en op de aarde zich te bewegen, gelijkelijk het recht om van hun natuurlijke vrijheid te genieten, en deel te nemen aan de goederen

1) Zie Les Caractères de La Bruyère pag. 207, en vergelijk ook pag. 239 over den arbeid in marmer en voorts de uitingen over wat hij het 'volk' noemt, pag. 147 en p. 156. Zie nu over hem het boek van Maurice Lange, 'La Bruyère, Critique des conditions et des institutions sociales', Hachette 1909.
2) Zie 'Le Testament de Jean Meslier'. Uitgave van R.C. Meyer, 1864, tome II. pag. 155-288.

dezer aarde, nuttig werkend de één voor den ander, om de voor het leven noodige en nuttige zaken te bekomen.' Wel is waar moet er, wil een maatschappij zich handhaven, afhankelijkheid en subordinatie zijn, maar die ordening moet goed geëvenredigd wezen; de één moet niet te hoog, de ander niet te laag geplaatst zijn. En ziet nu eens naar onze koningen en naar onzen adel! De oorsprong van die monarchie en van dien adel was altijd geweld. Thans heerschen de hoogere klassen onbeperkt; er is geen nog zoo klein heer op een dorp, of hij weet ontzag te verwekken en voor zich te doen beven. En ondertusschen is er niets zoo laag - 'rien de si vil et de si abject, rien de si pauvre et de si méprisable' - als een Fransche boer ('le paysan de France'). Inderdaad die koningen, die edellieden, hun vrouwen en geliefden, dat zijn op 't oogenblik voor de maatschappij de ware duivels en duivelinnen. 'Men heeft u in de kerk - zoo zegt Meslier - de duivels voorgesteld als wezens zoo leelijk en zoo afzichtelijk, dat gij er voor terugdeinst. Ach! Men had die duivels u moeten voorstellen als de fraaie Heeren, Grooten en Edelen, als de beeldschoone Vrouwen en Mejonkvrouwen, dìe gij zoo weelderig gekleed, zoo sierlijk getooid, zoo grillig gekapt, zoo geparfumeerd, zoo gepoeierd, zoo stralend van goud, diamanten en paarlen, ziet optreden. Dat zijn de ware duivelen en duivelinnen: uw vijanden die u het meeste kwaad doen. De andere duivels uwer kerk-redenaars zijn duivels om te lachen, zij dienen alleen om groote en kleine kinderen te verschrikken!' Dit wat betreft den koning en den adel. - Daarnaast wijst Meslier, als tweede misbruik, op het bestaan van rijke leegloopers, die, onder voorwendsel, dat zij overvloedige inkomsten hebben uit hun jaarlijksche renten, zich met geen enkelen arbeid bezighouden, maar leven als in voortdurend nietsdoen. Het is duidelijk, dat zulke lieden van geen enkel nut zijn voor de maatschappij. Integendeel, zij leven en bestaan slechts door den arbeid der anderen. Tot die groep van lieden rekent Meslier ook alle geestelijken en priesters, monniken en kloosterlingen, die, onder het voorgeven van de armoede te eeren, voortdurend bezig zijn rijkdommen op te hoopen. Zij heeten voor ons te bidden: 'mais, vanité que celle-là, une seule heure de bon travail vaut mieux que tout cela'. - Heeft dan Meslier met het bestaan en leven der hoogere standen afgerekend, dan wijst hij, en hier komt hij geheel en al op socialistisch terrein, op de eigendoms-questie. Als derde misbruik der menschelijke maatschappij geldt voor hem de particuliere toeëigening, die de menschen op de goederen en rijkdommen dezer aarde hebben toegepast, terwijl zij al deze zaken *gemeenschappelijk* moesten bezitten en ook evenzeer er gemeenschappelijk van moesten genieten. 'Ik versta daardoor - zoo zegt hij - dat alle menschen van één streek of van éénzelfde gebied, dus allen die tot één stad, één vlek, één dorp of tot één kerspel behooren, allen gezamenlijk slechts één gezin zouden vormen, elkander als broeders en zusters zouden beschouwen, hebbende allen éénzelfde voedsel en zijnde allen wel gekleed en goed gehuisd, maar allen zich evenzeer toeleggende op arbeid en beroeps-werkzaamheid,

ieder naar zijn aanleg, en allen onder de leiding van de wijsten en best ingelichten. Al die steden en andere communauteiten, die elkanders nabuur zijn, zouden voorts in bondgenootschap onder elkander moeten treden en de goede eendracht tot onderlinge hulp en bijstand onder elkander betrachten.' Zóó moest de inrichting zijn. Want wat is het gevolg van hetgeen thans in toepassing wordt gebracht, te weten, de verdeeling der goederen en rijkdommen in handen van particulieren, opdat dezen onafhankelijk van elkander daarvan kunnen genieten, zooals het hun lust? Dat resultaat is, dat ieder zich beijvert er zooveel van bij elkander te halen als hij maar kan, door alle middelen, goede en slechte. De menschelijke begeerlijkheid toch, die onverzadelijk is, en die de wortel is van al het kwade, ziet in dat particulier eigendom een soort van 'open deur' tot verwezenlijking van al haar wenschen, en grijpt nu met beide handen de gelegenheid aan, om een overvloed van goederen en rijkdommen bijéén te zamelen, ten einde voor alle gebrek zich te behoeden, en zooveel als maar doenlijk is te genieten: zoodat degenen, die het sterkst, het slimst, het behendigst, en dikwijls ook het slechtst en het onwaardigst zijn, zich ten slotte het best toebedeeld vinden in al de benoodigdheden van het leven. De enkelen zijn en worden rijk: de anderen hebben behoefte aan alles. Dezen leven ruim en volop, de overigen zwoegen en sterven in kommer, ziekte en verdriet. Eenigen wonen als in het paradijs, anderen verteren als in een hel. En wat het opmerkelijkst is: er is veelal slechts een zeer kleine plaatselijke afstand en tusschenruimte tusschen die toestanden: dikwijls slechts de breedte van een straat, de dikte van een muur, of het broos houten beschot tusschen twee huizen: hel en hemel grenzen en leven naast elkander: en de waardigste is niet altijd in dien hemel. Bereikt wordt echter op deze wijze slechts jaloerschheid en haat onder de menschen. Uit dat contrast tusschen bezittenden en bezitloozen ontstaat het gemor, de klacht, de onrust, de opstand en de krijg, om nog te zwijgen van al de laagheden, waarvan men zich bedient, om ook deel aan den rijkdom te hebben. - Als vierde misbruik onzer maatschappij noemt Meslier de afscheiding der families: een indeeling waardoor de menschen tusschen elkander een ware fatsoens-afrastering hebben weten te vestigen. Een zeer ingrijpende splitsing wordt op die wijze onder de menschen doorgevoerd. De ijdelheid mengt zich daaronder: en de éene familie acht zich weldra voornamer in stand dan de andere. Zeer hatelijke distincties zijn daarvan het gevolg. Te goeder trouw meenen soms enkele geslachten van beter bloed te zijn dan andere. De ongelijkheid wordt op die wijze onder de menschen bestendigd. - Als een vijfde misbruik wijst hij dan op de onontbindbaarheid der huwelijken, waardoor man en vrouw, wanneer zij een ongelukkige keuze hebben gedaan, voor altijd onder een meer dan knellend juk zijn saâmgeklonken.

Zonderling is dus de maatschappij, onder den invloed der zoogenaamde zedeleer en godsdienst der Christelijke kerk, ingericht. Terwijl de menschen indien zij de goederen en rijkdommen dezer

wereld gemeenschappelijk bezaten en genoten, indien zij voorts allen met nuttigen en eerlijken arbeid zich bezighielden, alle reden hadden om gelukkig en tevreden te leven, versmaden zij die gemeenschap, en pogen zij elk individueel rijk te worden. Het resultaat is de heerschappij van enkelen. Het arme volk verwondert zich, dat het aldus moet zwoegen in het leven. Het ziet niet in, dat de ware oorzaak deze is, dat het alléén al den last en de hitte van den dag draagt: al het werk doet voor de hoogere standen, die niets uitvoeren. ‘Gij - zoo spreekt Meslier het volk toe - gij verschaft door uw arbeid al wat noodig is voor het bestaan en weelderig leven der hooggeplaatsten. Zij zouden niets hebben, als gij uw rijkdom hun niet gaaft. Zij zouden geen macht of gezag hebben, zoo gij de knie niet boogt.’ Daarom wekt ten slotte Meslier nog weder heftig zijn arme broeders op, om voortaan niet die overmacht te gedoogen. Hij keert zich tegen de machthebbers en monarchen, vooral ook tegen den koning van Frankrijk. Hij windt zich op tegen de tirannie der vorsten, die slechts op geweld en onrecht steunt. Hij fulmineert tegen al die willekeurige belastingen, die op den armen man, vooral in de dorpen, worden gelegd. Hij spoort aan tot wat de klassieke oudheid leerde, den tirannenmoord...

Zóó murmureert en redeneert Jean Meslier dan als uit het graf voort. Met dat al is hij geen aantrekkelijke figuur. Gaarne gelooven wij hem op zijn woord, als hij zijn kerspelgenooten in den aanhef van zijn geschrift verzekert, dat het een te gevaarlijke zaak geweest zou zijn, om dat alles bij zijn leven openlijk te zeggen, dat hij 't dus liever na zijn dood uitsprak. Maar een gansch leven te slijten als geestelijke van het dorp, als dienaar der Catholieke kerk, terwijl men lijnrecht tegenovergestelde denkbeelden koestert, overschrijdt toch zelfs de grenzen van betamelijkheid, om niet te zeggen van schijnheiligheid! Met welke zonderlinge inwendige gedachten moet zulk een pastoor wel de woorden bij de mis hebben uitgesproken! Anacharsis Clootz moge in de Conventie hebben voorgesteld Jean Meslier - ‘le premier prêtre qui ait eu le courage et la bonne foi d'abjurer les erreurs religieuses’ - een standbeeld op te richten: zelfs in het Frankrijk onzer dagen, waar men struikelt over standbeelden van anti-clericalen, zal men het beeld voor zulk een ‘anti-priester’ te vergeefs zoeken.

Ook Morelly is, wat zijn persoon betreft, in zijn eeuw bijna geheel onbekend gebleven. Men weet, dat hij te Vitry-le-Français geboren is, en men vermoedt, dat hij dáár schoolmeester is geweest. Zijn boek ‘Code de la Nature’, dat in 1755 uitkwam, heeft daarentegen des te meer opspraak verwekt. Dit boek was in 1753 voorafgegaan door een soort van gedicht in proza, waarbij Morelly zich geheel en al aansloot aan den vorm der staatsromans. Het quasi-gedicht droeg den naam van ‘Basiliade’ (het boek der koningen) ‘of het Vergaan der Drijvende Eilanden.’ Dat proza-helden-dicht bevatte veertien zangen, en heette uit het Indisch van den beroemden, uit La Fontaine's fabels bekenden Pilpai ver-

taald te zijn. De vorm was verre van fraai: de stijl is meestal gezwollen als die van d'Arlincourt: laffe, suiker-zoete uitdrukkingen wisselen elkander af: en de zoogenaamde inleiding van den vertaler, een serail-historie, is even smakeloos als onwaarschijnlijk. En toch is de roman zelf door zijn inhoud verre van onbelangrijk. Wij moeten den inhoud van die ‘Basiliade’ dus ontleden, ook met 't oog op den lateren ‘Code de la Nature.’

Het verhaal dan van ‘het Vergaan der Drijvende Eilanden’ komt hierop neder[1)].

Er was ééns een vasteland door den oceaan omgeven. De godheden de Natuur en de Waarheid heerschten er. Er was liefde en volkomen gemeenschap, ééndracht en geluk onder al de inwoners. Maar Booze Geesten wisten zich te midden dier bevolking in te dringen: eigenbelang maakte zich van de harten meester: de band tusschen de leden der maatschappij werd losser: ieder individu bleef slechts zijn plichten jegens de menschheid doen, omdat hij niet sterk genoeg was de overigen te bedwingen. De Natuur en de Waarheid, na vruchteloos getracht te hebben, die menschen weder tot de oude goede niet-egoïstische gedachten en daden te doen overhellen, besloten die maatschappij te straffen. Een geweldige zondvloed, vermengd met onderaardsche ontploffingen en scheuringen door vulcanisch vuur, brak, onder het loeien der orkanen, los. De menschen waren in hun angst gevlucht naar het strand der zee. Toen werden die strooken lands, waarop de inwoners nu geweken waren, van het vasteland afgescheurd: een menigte eilanden, drijvend op de poreuse, uitgebrande aardlaag, werd door die los-scheuring gevormd, en al die eilanden, welke door de stroomingen van den oceaan eenigszins bij elkander bleven, werden nu ver van het vasteland verwijderd. Op het vasteland werd slechts één paar kinderen, een broeder en zuster, gelaten, en uit dat menschenpaar zouden de Natuur en de Waarheid zich weder een nieuwe en goede maatschappij verwekken, opbouwen en ordenen.

En zóó geschiedde het. Het werd een gelukkig oord. Al het afzonderlijke en individueele was voortaan onbekend. Het eigendom, de moeder van alle misdaden, bestond er niet. De aarde werd beschouwd als de algemeene voedster van allen: allen achtten zich verplicht haar vruchtbaar te maken, maar niemand zeide: ziedaar mijn veld, mijn os, mijn woning. De landman zag met rustigen blik, dat een ander oogstte wat hij zelf had gezaaid, en vond in zulk geval in een andere streek overvloedig genoeg, om, wat hij noodig had, te bekomen. Een ieder putte uit den schat der natuur overeenkomstig zijn behoeften (‘puisait selon ses besoins’), zonder zich er over te verontrusten, dat een ander meer dan hij zelf nam: zoo als reizigers, die hun dorst aan een beek laven, niet jaloersch zijn op hem, die, dorstiger dan de anderen,

1) Wij gebruiken de eerste uitgave van 1753 in twee deeltjes, die niet eens den naam van een uitgever vermelden: het heet uitgegeven te zijn ‘à Messine, par une société de Libraires’.

met lange teugen meer bekers van het verfrisschend bron-nat opzwelgt. Onderlinge hulp maakte den arbeid te gelijk gemakkelijk en aangenaam. Voeg daarbij, dat hun samenzijn een zinnelijk, zacht leven werd, iets dat aan Arcadische toestanden of 'bergeries' van Watteau doet denken. Dansen wisselden den arbeid af. Muziek werd overal gehoord. Men leefde onschuldig voort, zonder in gedrag of bestaan eenigen band te kennen. Trouwens wat wij noodzakelijke deugden noemen, was er niet, evenmin als er wetten waren, die men opvolgen moest. Neen, een ieder volgde de inspraak van zijn natuur en van zijn gemoed, wat de auteur 'sensibilité' noemt. Zulk een leven overeenkomstig de natuur was nu een kalm, vredig leven. Vleesch van dieren en visschen werd niet gegeten; de menschen bleven 'vegetariërs': geen levend offer werd gebracht. De dood was een zachte overgang uit dit leven. Slavernij was natuurlijk onbekend. Het huwelijk eindelijk was wel een monogamie, en de éénige ordelijke band der twee geslachten, maar zulk een huwelijk behoefde niet voor altijd aangegaan te worden: vooral vermeed men in deze aangelegenheid een vastheid en langen duur van samenleving voor te schrijven: men wilde dat dit van-zelf volgde uit de liefde en de genegenheid. Ook de verbods-bepalingen van huwelijken tusschen broeders en zusters, en al wat wij bloedschande noemen, bestond bij hen niet. - Onder hen heerschte nu de meest volkomen gelijkheid: alleen het verschil in ouderdom maakte eenig onderscheid. Zij woonden in groote kwartieren, elk voor duizend menschen ingericht. Elk van zulk een blok huizen was een ware 'cité', zoo als wij het tegenwoordig zouden noemen: waarin tegelijk de magazijnen en werkplaatsen voor die duizend menschen te vinden waren (zie Basil. ch. III, p. 107 en 108). Die woning was een smaakvol opgericht gebouw met zalen, waar de maaltijden te zamen werden gehouden. In het midden van elk dier 'cités' of groote blokhuizen was een tuin of plaats, vol 'berceaux', zuilengangen en klaterende fonteinen. Langs de woningen strekten zich door het groote land flinke wegen en kanalen uit, waaraan een ieder had gewerkt. In volmaakte gemeenschap met allen was een ieder gelukkig.

Aldus was het vooral in 't begin der regeering van hun jongen koning Zeinzemin, den besten en wijsten van hun vorsten, doch onder wien toch nog ééns de gansche maatschappij dier 'Gelukkige landstreken' (les régions fortunées) een zware proef zou moeten doorstaan. Van uit 'de Drijvende Eilanden' zou een aanval op hun geluk worden gesmeed. Met de ontwikkeling van dien aanval en het mislukken daarvan houdt nu het eigenlijk verhaal der Basiliade zich bezig. De loop van dat verhaal is de volgende. Nadat al de liefelijkheden van het maatschappelijk leven in poëtisch, min of meer dol-geworden proza zijn geschilderd, en ook niet verzuimd is de invoeging hier en daar van een liederlijk tooneeltje in den trant der romans van de Fransche 18de eeuw - waartoe de primitieve ceremoniën der huwelijks-voltrekking als van zelve de hand boden - keert de auteur zich meer bepaald tot Zeinzemin, die, na den dood van zijn vader, op raad van den

besten vriend zijns vaders, den ouden wijzen Adel, op reis door zijn staten gaat. Zeinzemin, wiens volmaaktheden op iedere bladzijde worden verkondigd, die jong voor zijn volk het paard wist te temmen, die ouder geworden in alle lichamelijke en zedelijke eigenschappen de eerste is, vindt nu op reis het volk aan den arbeid, aan de werken des vredes; hij vindt vooral haar, die hij tot koningin van zijn volk wil maken, de liefelijke Zavaher, die de tot nu toe verborgen dochter van Adel blijkt te zijn. In hartstochtelijke en soms suikerzoete bewoordingen wordt de liefde der twee jongelieden geteekend: het was alles zaligheid. Op dat oogenblik, nu de koning en nieuwe koningin te zamen over het volk gaan regeeren, beraadslagen de Booze Geesten - die uit deze gelukkige landstreken waren verdreven, en slechts op de Drijvende Eilanden een soort van ellendig gezag kunnen voeren - hoe zij het best weder zich zullen kunnen vestigen op het grondgebied, waar zij eertijds een kortstondige heerschappij hebben gehad. Zij willen de plaats weder innemen der Godinnen de Natuur en de Waarheid. In het paleis van de Leugen komen zoo alle kwade daemonen bijeen. De List neemt op zich, om naar het rijk van Zeinzemin te gaan: zij dringt er binnen, en weet nu den jongen koning in den droom allerlei inblazingen te geven omtrent regeeringsplannen. Zij komt in den droom tot den koning, in den vorm en onder het kleed der Wijsheid, en geeft hem illusiën, dat er wellicht nog meer welvaart onder de inboorlingen zou komen, wanneer een gansch tegenovergestelde politiek werd ingeslagen. Haar inblazingen wijzen op de vormen der welvaart, zooals wij die kennen: verdeel het land (zoo spreekt zij), geef iedereen het zijne, *cuique suum:* maak rangen en standen: laat er emulatie zijn onder de staatsdienaren, concurrentie onder de nijvere standen: bouw steden: laat den handel daarin een eerste plaats innemen: en laat de Godheid telkens met haar besluiten en ondoorgrondelijke mysteriën intreden, wanneer gij bezig zijt de lasten van uw volk te verzwaren (zie chant VI). Een oogenblik geraakt werkelijk Zeinzemin door al die woorden in de war, doch Adel komt ter rechter ure bij hem, en weet hem aan te toonen, dat al die illusies zoo vele sofismen zijn: hij ontvouwt wederom al de voordeelen van het gemeenschappelijk eigendom, en hij toont aan, tot welke hardheden men zou komen, wanneer men werkelijk eens tot een verdeeling van het land zou overgaan[1].

1) Hij betoogt dit door een fabel, zie I, p. 202: ‘Qu'arriveroit il, hélas! si vous partagiez entre les hommes ce que la Nature a voulu que soit commun? Ecoutez, Prince, cet Apologue. On dit qu'autrefois aucuns des animaux n'étoient voraces: tous se contentoient d'une innocente nourriture; on voyoit le fier Lion, le Tigre, l'Ours, le Loup, mêlés indistinctement avec les timides Brebis, les Boeufs, les Cerfs et les Chevaux, paître l'herbe. Un jour se trouvant, rassemblés dans une plaine fertile en pâturages: Partageons, dirent-ils, cette prairie. La mère, qui allaitoit trois petits, demanda trois parts; celle qui n'en avoit point encore, se contenta d'une: arriva que la première mourut, et ne laissa qu'un petit, qui se mit seul en possession des trois parts par droit d'héritage. Celle qui n'avoit point été féconde, eut ensuite une nombreuse postérité. Ses nourrissons devenus grands, et reduits à vivre avec leur mère de la part qui suffisoit à peine pour elle seule, prièrent l'Animal qui venoit d'hériter de trois portions, de leur en céder au moins deux pour les garantir de mourir de faim. Je ne suis point cause de votre indigence, leur repondit celui auquel ils s'adressoient: les partages ont été faits avant que nous fussions nés, et il faut que les choses demeurent comme elles ont été réglées par nos Pères. Pourvoyez vous comme il vous plaira, je ne prétens point que vous deviez paître sur le terrain qui m'est échu: s'il m'est plus que suffisant à présent, je le réserve pour mes enfans. Cette impitoyable cruauté fit périr de faim cette race nombreuse qui demandoit quelque secours. Ce mauvais exemple devint fréquent. On vit donc bientôt la famine, au sein même de l'abondance, obliger les plus forts à dévorer les plus foibles. On fit des règlemens pour réprimer ces désordres: ils diminuèrent le mal, mais ils n'en ôtèrent point la cause. Ceux des animaux qui étoient devenus voraces par nécessité, restèrent tels par habitude; les plus pacifiques reconnurent, mais trop tard, l'erreur de leurs prédécesseurs; ils ne cessèrent de partager les pâturages mais demeurèrent exposés à la fureur des plus violens.’

Zeinzemin wordt natuurlijk gemakkelijk weder door Abel overtuigd. Doch de List, dienares van de Leugen, heeft dezelfde kunstgrepen ook gebruikt bij vele inwoners van het land: er komt een partij, die tot leus heeft het gemeenschappelijke te verdeelen (déja l'on ose s'approprier'). Zeinzemin begrijpt, dat hij zulke denkbeelden in de geboorte moet verstikken, om de verdere besmetting tegen te gaan: hij brengt die rebellen tot hun plicht, en weet zoo de plannen der Booze Geesten te verijdelen.

Wederom vergaderen dezen: zij zien zeer goed in, dat een andere weg moet ingeslagen worden, om tot hun doel te komen. Zij zullen thans onder de inwoners der Drijvende Eilanden geruchten verspreiden over den rijkdom en de welvaart van Zeinzemin's staat, voorts de begeerlijkheid dier lieden opwekken, en hun het plan ingeven een zoogenaamden ontdekkings- en veroveringstocht naar die gelukkige verre landen te ondernemen. De inwoners der Drijvende Eilanden - in welke eilanden onze auteur (zoo als de scherpzinnige lezer reeds dadelijk geraden heeft) de beschaafde staten van Europa schildert - verlangen niets liever. Zij rusten een expeditie uit, en komen met hun schepen, na een lange zeereis, in het gebied van Zeinzemin. Door listige toespraken weten zij den argeloozen Zeinzemin, die zich verwondert over hun energie en hun kunstig uitgevonden schepen en werktuigen, in slaap te wiegen. Trouwens zij vragen niet anders dan alliantie, om handel te drijven, om hun waren tegen de goederen der inboorlingen te ruilen: zij zetten reeds groote oogen op, dat bij dit volk de edelgesteenten niets waard zijn, en maken onmiddellijk gebruik van het verlof van Zeinzemin om zooveel edelgesteenten, als zij

in het paleis maar zien, weg te nemen, en naar hun schepen te sleepen. Onder de vreemdelingen, die zoo in het paleis van Zeinzemin komen, is er één die dadelijk zeer bepaald de aandacht van Zeinzemin trekt, en die waarlijk niet onaardig geteekend is. Het is Fadhilah. Hij is een wijze op die Drijvende Eilanden: de vertegenwoordiger van de beste eigenschappen, waartoe men het op die eilanden kan brengen, de deugdzame man bij uitnemendheid. Kent Zeinzemin niet de vooroordeelen en opzettelijke deugden, maar handelt hij als onbewust goed, zoo als de natuur het goede, wil, zoo is Fadhilah een man, die de kracht heeft gehad het juk der vooroordeelen van zich af te schudden. Hij hecht zich bijzonder aan Zeinzemin, verrukt door de onschuldige, schoone toestanden, die hij in het nieuw ontdekte land ziet. De koning van zijn kant beschouwt hem weldra als zijn vriend. In de gesprekken, die zij te zamen houden, ontvouwt Fadhilah aan Zeinzemin den bouw en het samenstel van een maatschappij als die der Drijvende Eilanden; maatschappij die op de beginselen van het Belang en van het Eigendom is gebouwd. Uit die voorstelling vloeit nu voort een kritiek van onze economische maatschappij, die hier geleverd wordt in zang VIII. Zij komt hierop neder. Nadat Fadhilah had uitéén gezet, hoe uit het begrip eigendom het verschil van rijkdom en armoede ontstaat[1)]: daar nu één mensch veel, de anderen bijna niets zullen

1) Zie pg. 38 van deel II: 'Voici, Prince, de quelle manière on dit que la Propriété, épouse successive du Pouvoir arbitraire et du Sort, mère de l'Intérêt, et marâtre de la triste Indigence, établit le pouvoir de son fils. Assise sur un amas de biens devenus inutiles, elle adresse ces paroles à cette fille infortunée, qui lui demande quelque secours: Pourquoi le sort t'a-t-il donné le jour, lorsque mes bienfaits sont distribués? Mes dons sont irrévocables, tu n'as plus rien à prétendre sur la terre: vois ces campagnes fertiles, ces arbres couverts de fleurs et de fruits; il ne t'est plus permis d'y toucher. J'en ai fait le partage de mon fils bien-aimé; tu ne dois plus rien attendre que de lui: mérite ses faveurs par d'immenses travaux. L'affreuse nécessité de périr, ou son utilité, et la tienne, voilà tes guides: choisis. Ton frère n'exige point d'amour, de tendresse, ni de zèle: maître de tout, ta perte est inévitable sans ses secours: une invincible loi t'oblige de lui prèter les tiens; s'il ne t'est pas libre de les lui refuser, il ne doit t'en savoir ancun gré. Veux-tu que ces moissons appaisent la faim qui te dévore? amasse les sur ses greniers, et attens de ses libéralités quelque légère portion pour ta subsistance; veux tu voir renaître cette abondance que tu envies? cultive à force de bras ces campagnes, défriche cette terre inculte, dessèche ce marais, perce cette montagne, en tire les marbres et les métaux, érige des palais à l'Oisivité et à la Mollesse, mes compagnes: si les forces de ton bras ne suffisent pas, consulte l'Industrie, emprunte de ses conseils les moyens de te rendre utile, multiplie les besoins du Riche, en multipliant des plaisirs que tu ne gouteras point toi-même: invente les moyens de rendre sa demeure commode; les sueurs et les travaux sont ton partage; imagine, si tu peux, des expédiens pour remuer ces masses, façonner ces métaux; fais sortir de ces matières informes des copies de tout ce que la Nature offre aux yeux de plus charmant; telles sont les uniques ressources qui te restent. Tu ne posséderas rien sur la terre, o Partie infortunée des Mortels! que ce que ton adresse sçaura rendre nécessaire à celui qui possède beaucoup. Esclave comme toi de l'Intérêt ne crois point l'émouvoir par le triste appareil de ton sort indigent: son coeur sera insensible à la Pitié; que l'Intérêt et la Cupidité t'animent comme lui, vens lui cher des services, que son indolence et l'impuissance ou l'incapacité de soutenir par lui-même le poids de ses affaires, lui rendent nécessaires.'

hebben: wordt opgemerkt dat de onderlinge hulp, die de menschen elkander bieden, dan geen uiting meer van liefde, maar van de vrees is, om anders te zamen in 't verderf te komen. Uit het onderscheid tusschen rijkdom en armoede zijn voortgevloeid de misdaden en de strijd der menschen onderling: reeds de kinderen beginnen te twisten over de beste plaats in het zonnetje[1]. Al de booze neigingen van de menschen komen op: booze neigingen, die men nu, daar zij tot de menschelijke natuur behooren, als een soort van erfzonde gaat beschouwen. Om al die kwade hartstochten tot bedaren te brengen en onder bedwang te houden, is een stelsel van maatschappelijke deugden bedacht, waarnaar ieder zijn gedrag zal dienen te regelen: van welke fictieve deugden de gematigdheid, het maathouden in alles, de belangrijkste is. Goede trouw en eerlijkheid worden (is het niet schande, dat dit noodzakelijk is?) als verplichtingen geleerd. Dit alles wordt dan zedeleer genoemd en versterkt en bekrachtigd door tal van wetten. Zóó komen politieke toestanden in het leven, waar een alleenheerscher, omringd door hovelingen, alles te zeggen heeft, en, in zijn kring opgesloten, niets weet van het eigenlijke volk (de auteur beschrijft hier pg. 58-60 blijkbaar het hof van Lodewijk XV) - of toestanden, waarin ter wille van een politieke schijnbare vrijheid, de ongelijkheid des te grooter is (Engeland?). Doch in waarheid zijn al die staten en maatschappijen, die op het eigendom zijn gebouwd, vrij ellendig. De hoogere standen en rangen leveren in hun edelen en priesters - die 'la Dominante' en 'la Stérile' bewonen (zie II. p. 115). - heerschzuchtige, onderdrukkende elementen. Die op de onderste sport der ladder zich bevinden, heeten gemeene werklui. Wat heeft dan ook inderdaad de arme bij zulke toestanden van zijn vaderland te wachten? En juist, omdat dit vaderland hem niets geeft en in niets helpt, daarom heeft hij er geen belangstelling meer voor: het mag voor zooveel hem aangaat te gronde gaan (zie II, p. 68).

Aldus redeneeren Zeinzemin en Fadhilah. Ondertusschen hebben de vreemden alle kostbaarheden uit het rijk bijééngegaard, op hun schepen gebracht, en, na een offer aan hun Goden op het strand gebracht te hebben, maken zij zich gereed weg te zeilen. Zeinzemin wil hun de eer aandoen hun schepen te bezichtigen, en

1) Zie p. 44 van deel II. Wie denkt hier niet aan Pascal?

terwijl hij nu op één hunner vaartuigen met Fadhilah is gegaan, overreedt plotseling de booze daemon der List hun hoofden, om eensklaps van land te steken, en den koning als gijzelaar mede te nemen. Tot grievend leed van Fadhilah, en tot geweldigen schrik van het op het strand vertoevend volk, wordt dit gedaan. De schepen glijden met hun kostbaren buit over de golven. Doch de godinnen de Natuur en de Waarheid waken. Zij wekken de stormen en orkanen op, om de vloot te teisteren. Geslingerd naar alle kanten, verliezen de stuurlieden hun koers. Reeds is op de schepen, daar men wel gedacht heeft om veel edelgesteenten, maar niet om veel voedsel mede te nemen, hongersnood ontstaan. Afgrijselijke tooneelen hebben plaats. Onweder op onweder valt op de rondzwalkende vloot neder. De schuimende golven steigeren hoog. Alle schepen vergaan met man en muis. Slechts Zeinzemin en Fadhilah redden het leven. Zij zijn gekomen op één van die Drijvende Eilanden, de woonplaats van Zeinzemin's vijanden. Het is een eiland, waar juist nog ruïnes zijn der oude tempels van den waren en goeden eeredienst uit den tijd, toen die Drijvende Eilanden nog deelen waren van het groote en gelukkige vasteland. Naar die ruïnes en bouwvallen van vroegeren godsdienst richten Zeinzemin en Fadhilah hun schreden, nadat het bestuur en de inwoners van dit eiland hen weldra alleen hebben gelaten. Zij bezoeken de half vervallen overblijfselen van hetgeen eens het wezenlijk heiligdom was: zij laten zich niet afschrikken, klimmen van trap tot trap, totdat zij boven op den berg de afgebrokkelde muren van den tempel der Waarheid vinden; een tempel alwaar boven de binnenste poort de woorden staan: '*Vas, admire et jouis*' (zie II, p. 240).

Zeinzemin heeft zich dus met het Hoogste weder in contact kunnen stellen. Van den berg afgedaald, vindt hij met zijn vriend een huisgezin van visschers, die in hen door de waren Goden beschermde, bevoorrechte menschen erkennen, en aanbieden hen naar het vasteland der Gelukkige streken met een boot terug te brengen. Zeinzemin neemt het aanbod aan, en weldra zeilen ze, tusschen al die Drijvende Eilanden door, om in de open zee te komen. De tocht door die enge zee-armen geeft natuurlijk aanleiding tot een beschrijving van al de eilanden. Hier (II p. 264) meenen wij Duitschland, dáár Engeland, dan Holland, dan Frankrijk, dan Italië en dan Spanje te raden. Hoe het zij, de boot, waarop Zeinzemin en zijn vriend zich bevinden, vaart rustig voort.

Intusschen heeft de Godin de Natuur besloten nu voor altijd, daar de poging tegen Zeinzemin zóó misdadig was geweest, de Drijvende Eilanden en al hun inwoners te vernietigen. Reeds was die vloot met al de schepelingen in de golven der zee verzwolgen. Maar dat was slechts een klein deel der booze maatschappij. Al de eilanden zelven moesten nu een vloot worden en te zamen tegen de klippen van het Vasteland vergaan. Dat denkbeeld wordt ten uitvoer gebracht. Ziet, de Drijvende Eilanden zwalpen voort, gedreven door de orkanen. Hoe huilen alle elementen tegelijk! Een ontzettende, alles overweldigende angst beklemt een ieder. Krakend stort door de

geweldige schokken alles: paleizen, tempels en gebouwen ter neder. Sidderend valt al wat leeft ter aarde. De woedende golven gunnen zich geen rust. De eilanden, met al wat er op is, worden te pletter gestooten, terwijl de schatten en al hetgeen de ijdelheid dáár uitmaakte door de zee op een voorgebergte van het Vasteland wordt geworpen, uit welke schatten een gouden piramide ter eere der Natuur oprijst. - Terwijl dit ontzettend strafgericht plaats heeft, is Zeinzemin met zijn vriend, door den glans der piramide als een baken aangetrokken, in zijn vaderland ontscheept... en het gelukkige gemeenschappelijke leven kan thans ongestoord in alle eeuwigheid voortduren.

'Wees nu vrij, zachte en vredige menschheid - zoo zegt aan het slot de Waarheid - vorm een maatschappelijk lichaam, georganiseerd tot volmaakte éénstemmigheid: dat de oneindige schakeering en verscheidenheid van wenschen, gevoelens en neigingen zich oplosse in één enkelen wil: dat alle menschen slechts tot één doel worden bewogen: het gemeenschappelijk geluk!'

Zoo ongeveer eindigt de Basiliade. Die roman werd nu in de Fransche tijdschriften dier dagen vrij scherp beoordeeld. Vooral de schrijvers van de 'Bibliothèque Impartiale' en van de 'Nouvelle Bigarrure' vielen de socialistische denkbeelden der gemeenschap van den hun onbekenden auteur hevig aan. De kern van hun aanvallen en verwijten tegen Morelly kwam hierop neder. 'Men weet genoeg - zeiden zij - hoe groot een afstand er is tusschen de schoonste bespiegelingen van dien aard en de mogelijkheid, om ze in toepassing te brengen. De reden daarvan is duidelijk. In de theorie heeft men te doen met denkbeeldige menschen, die leerzaam en plooibaar zich naar alle schikkingen voegen, en die, met gelijken ijver bezield, de inzichten van den wetgever steunen: maar, zoodra men in de practijk zijn plan wil verwezenlijken, moet men werken met de menschen zooals zij zijn, en die menschen zijn niet volgzaam, gedragen zich lui, of zijn aan de driften hunner hartstochten overgeleverd. Het schema der gelijkheid is in 't bijzonder één van die plannen, welke het meest tegen het karakter der werkelijke menschen aandruischen; de menschen worden geboren om te bevelen of te dienen, een tusschen-toestand is hun tot last.' Tegen die kritiek schreef nu Morelly, wederom zonder zijn naam te noemen, een rechtvaardiging der denkbeelden, aan welke hij in zijn heldendicht een vorm had pogen te geven. Dat boek was dan tevens bestemd, om in zekeren zin als het ware een weêrlegging te leveren van den in 1748 verschenen 'Esprit des Lois' van Montesquieu: het droeg tot titel het opschrift: 'Code de la Nature, ou le véritable esprit de ses lois, de tout temps négligé ou méconnu'; het verscheen in 1755[1)].

1) De eerste editie is van 1755: zij heet uitgekomen te zijn: 'Partout, chez le vrai Sage': het boekje heeft 236 bladzijden, en prijkt met een klein vignet op het titelblad. In het jaar 1841 is door Ville-gardelle een herdruk bezorgd ('réimpression complète').

Dat geschrift is bij uitstek merkwaardig. Het is zelfs vrij goed geschreven en nieuwsgierig leest men het door. Het is soms snijdend scherp en, zoodra men de premissen toegeeft, zeer logisch. De uitwerking op onzen geest is deze, dat de auteur vrij sterk den twijfel weet wakker te maken, of het mogelijk ware, dat de wereld-maatschappij zich eens om andere spillen dan de bestaande zou kunnen bewegen. Met groote kunst weet hij den indruk te bepalen bij de gedachte, of wij werkelijk wel op den goeden weg zijn. Gij zijt gewoon uw kinderen te beknorren, omdat zij zich niet voegen naar uw denkbeelden: maar zou het ook kunnen gebeuren, dat uw kind gelijk had, en dat het, de inspraken der natuur gehoorzamende, de ware lijn van doen en laten volgde. Op dien twijfel rekenende, daarop voortbouwende, gaat Morelly nu de geheele wereld omkeeren. Stel, dat het schouwspel, 't welk de maatschappij ons aanbiedt, te vergelijken was met het gekrioel van allerlei bizarre, zich op en tegen elkander verdringende geschilderde figuurtjes op een zeer grooten waaier, en dat er iemand kwam, die u toonde, dat men den waaier niet van de linkerzijde naar de rechterzijde, maar omgekeerd moest uitspreiden, en de veer, waarop zich 't geheele samenstel beweegt, naar den anderen kant moest ombuigen: en stel, dat nu al de figuurtjes in eens in ordelijke en harmonieuse wijze zlch dan zouden groepeeren en voegen: dan zou die iemand met den waaier doen, wat Morelly met de menschelijke maatschappij uitvoert. Hij toont de mogelijkheid aan van een omgekeerde wereld. In plaats van een maatschappij - die uit individualistische motieven zich beweegt, die het eigenbelang, de zucht om te hebben, het eigendom tot beginselen verheft - wil hij een maatschappij oproepen, die geheel op gemeenschappelijk bezit van een ondeelbaar kapitaal, op gemeenschappelijk gebruik van de arbeids-werktuigen, op verdeeling van het werk naar de krachten, en op verdeeling van de producten naar de behoeften, gebouwd zou zijn. En hij wil bewijzen, dat zulk een maatschappij mogelijk zou blijken!

Het boek bestaat uit vier niet zeer groote afdeelingen. In de eerste worden in het algemeen de gebreken der beginselen van onze geldende staatkunde en zedekunde besproken: in de tweede houdt de schrijver zich bezig met de bijzondere fouten der staatkunde: in de derde met de eigenaardige fouten der dagelijksche, gewone zedeleer: terwijl in de vierde afdeeling een wetboek, als model van wetgeving van die andere maatschappij, welke met de bedoelingen der natuur zou strooken, wordt gegeven. - In het *eerste* deel begint Morelly met kortelijk den vorm zijner Basiliade te verdedigen, ten einde den inhoud daarvan nog eens opzettelijk te toetsen. Het doel van het gedicht was niet anders, dan om de vooroordeelen der menschen en hun verkeerde zedeleer te bestrijden. Eenige moralisten toch gaan uit van het denkbeeld, dat de mensch geboren wordt met gebreken en ondeugden: anderen pogen te bewijzen, dat het leven den mensch onvermijdelijk er aan blootstelt om slecht te worden: maar niemand heeft zich tot

taak gesteld, om een toestand te vinden, waarin het den mensch bijna onmogelijk zou zijn bedorven of verdorven te worden. Daar heeft de gewone zedeleer niet aan gedacht. En toch zit daar de fout. De gewone zedeleer heeft haar voorschriften zóó ingericht, dat zij juist in 't menschenhart de zaden aankweekt der ondeugden, die zij had moeten bestrijden. Het begint al dadelijk bij de opvoeding der kinderen. Men bederft en verwringt de denkbeelden dier kinderen: is het wonder, dat zij zich dan beginnen te verzetten, en een zeer billijken tegenstand bieden, hoezeer de vader ook hierover in drift ontsteekt? Men gaat voort bij alles de natuur geweld aan te doen, in plaats van haar zachtkens te volgen. Volgens Morelly zijn nu de kinderjaren een toestand van algeheele onverschilligheid, uit welken toestand alsdan de behoeften, en evenredig daarmede de krachten en middelen, om in die behoeften te voorzien, ontwaken. De harmonische ontwikkeling van die behoeften en krachten vormt het bestaan der menschen. Als al de krachten en springveeren van den mensch tot ontwikkeling zijn gekomen, heeft de mensch leeren voelen, dat hij tot alles de hulp van anderen noodig heeft, en vindt de mensch zich dus geplaatst in een zedelijke aantrekking ('attraction morale') tot al wie hem omringen. Zijn zin voor het sociale leven is bij hem levendig geworden. De natuur, die hem omringt, heeft nu aan de menschen als ondeelbaar goed het eigendom van het productieve veld en terrein van haar gaven geschonken, en aan allen en aan ieder het gebruik van haar milde weldaden verleend. 'De wereld is een goed voorziene disch, aangezet en ingericht voor alle gasten, van welke tafel de spijzen nu eens aan allen toekomen, wijl allen honger hebben, en dan weder het deel van eenige weinigen worden, omdat de anderen verzadigd zijn, maar niemand mag zich volkomen heer en meester van de spijzen noemen.' Er is dus ondeelbare éénheid van het 'fonds', en gemeenschappelijk gebruik der voortbrengselen uit dit fonds. De producten zijn overvloediger dan onze behoeften, maar niet te verkrijgen dan tegen arbeid. Bij dien arbeid moeten de menschen elkander helpen: dankbare verhoudingen ontstaan daaruit: rust en arbeid volgen elkander daarbij op. Zoo is door de natuur zelve een wonderbaar geheel gevormd: alles is daarin berekend en juist afgepast: en geheel de machine, hoewel samengesteld uit allerlei intelligente deelen, beweegt zich naar een algemeen doel. Onafhankelijk van de particuliere krachten wordt het algemeene afgewerkt. De menschen hadden nu, bij de regeling van hun arbeid, slechts de trekken en lessen der natuur te volgen, en de maatschappij zóó in te richten. Dit hadden zedeleer en staatkunde moeten onderwijzen en verder organiseeren: de krachten der menschheid hadden zij voor den arbeid moeten verdeelen, en aan ieder zijn eigen werk opdragen in de gemeenschappelijke taak. Wat hebben zij integendeel gedaan? Zij hebben de *hebzucht* aangekweekt, het particulier belang als spil gaan gebruiken, en vandaar nu alle kwalen. Doch - zoo zegt Morelly - slechts dáár, waar het particuliere eigendom zou ophouden te bestaan, zouden de schadelijke gevolgen daarvan verdwijnen. -

In dien geest had de opvoeding der kinderen moeten plaats hebben: in dien geest hadden later alle wetten moeten uitgevaardigd zijn. Doch juist het omgekeerde is verricht. Op het eigenbelang, in plaats van op onderlinge toegenegenheid, is door al die wetgevers gebouwd. Zij hebben in een kalm ruischende beek een groot beletsel van steenen gegooid: nu borrelt en schuimt en zwelt het water: zij werpen dadelijk een dijk en dam op, om den stroom binnen de perken te houden, en zijn sinds zonder ophouden moeitevol bezig dien dijk te stoppen en te versterken, terwijl het water wast en dreigt. Waarom mocht de beek niet kalm en effen vloeien? Inderdaad schijnen de wetboeken pogingen, om de menschen te kneden en te beschaven door reglementen en wetten, die juist geschikt zijn, om hen wild en barbaarsch te maken. De dwaze staatsinrichtingen hebben den mensch blootgesteld aan de voortdurende kansen van aan alles gebrek te lijden: is het zoo verwonderlijk, dat, om dit gevaar te mijden, de hartstochten tot woede zijn ontvlamd?

In het *tweede* gedeelte van zijn boek gaat Morelly de afzonderlijke gebreken van de staatkunde nader bespreken. Hij houdt zijn bestrijder (in de ‘Bibliothèque Impartiale’) bij 't woord. Die criticus had gezegd: neem de menschen zooals ze zijn, niet zooals uw verbeelding ze gaarne wilde hebben. Welnu, hij zal de menschen nemen zooals zij zijn, en wel in de primitiefste toestanden. Hij vat de beschrijvingen op der Noord-Amerikaansche stammen. Bij hen is nog een natuur-staat, is ook nog gemeenschappelijk eigendom: inheemsche wetgevers en wijzen kunnen op dien grondslag hen ontwikkelen, den arbeid (niet het land) verdeelen: en de eendracht zou blijven bestaan. Doch stel, dat één onzer moderne politici, toegerust met de fabel van Menenius, die zijn klassieke opleiding hem in 't geheugen had geprent, bij die Indianen kwam en hun zeide: ‘weest niet dwaas en begint uw landen te verdeelen: ongelijkheid van een ieders bezit is de grondslag van een ieders welvaart’, - denkt men dan niet, dat hij een wonderlijk antwoord van die Indianen zou krijgen, die tegen het geleerde betoog met de fabel van Menenius zouden kunnen inbrengen: ‘uw fabel is een impertinentie, evenals trouwens uw geheele ontvouwing: de leden van ons lichaam verdeelen ja onderling het werk, maar alle leden genieten gemeenschappelijk, gezamenlijk van wat het leven onderhoudt. De maag eigent zich niets voor zich zelve toe van wat de andere lichaamsdeelen haar verschaffen: zij laat die deelen niet kwijnen: integendeel zij verdeelt slechts de voedingsmiddelen, waarvan zij het magazijn onder zich heeft. Ga heen, één uwer zinnen is op den loop’. En werkelijk, wanneer de spreker uit de Amerikaansche stammen eens geweten had, hoe het er in de zoogenaamde beschaafde staten, die dan op den grondslag van het eigendom zijn gevestigd, uitzag, dan had hij een tafereel kunnen ophangen van barbaarschheid en wildheid, dat onzen geleerden politicus nog sterker den lust zou hebben benomen, in de verte de zegeningen der beschaving te brengen, terwijl dichtbij het veld der maatschappij er zoo woest uit-

zag. - Maar hoe zijn de menschen er dan toe gekomen, om aldus geheel verkeerd de maatschappij in te richten? Om die vraag te beantwoorden, gaat Morelly den oorsprong der primitieve maatschappij na, en het insluipen aldaar van het eerste bederf. De familie en het patriarchale leven is natuurlijk de oorsprong, de kern van de maatschappij. Zoo lang de vaderlijke macht ongestoord en onverzwakt in stand bleef, was ook het beginsel der gemeenschap krachtig. Drie oorzaken verzwakten echter allengs die vaderlijke macht, te weten: de uitbreiding der familie, waardoor de bloedsband minder nauw werd; de verhuizing van enkele groepen, die de groote gemeenschap verlieten en andere oorden gingen opsporen; en de moeielijkheden verbonden aan elke nieuwe vestiging van zulk een verhuizenden stam of kolonie. Op die drie oorzaken van verzwakking der gemeenschap hadden nu de wetgevers hun aandacht moeten vestigen, en ze door tegenwichten keeren, om de eendracht en de gemeenschap te behouden. In stede daarvan hebben de wetgevers der volken niet anders dan palliatieven bedacht, misbruiken hebben zij als goede gegevens aangewend, de onvolmaaktheid zijn zij gaan regelen en dus bestendigen. Een chaos van halve maatregelen is zóó ontstaan, in welk labyrint van wetten zeer scherpzinnig de weg is gevonden door Montesquieu, doch bij welke wetten hij zich ook heeft neêrgelegd, terwijl Morelly poogt te bewijzen, dat die wetten het begin waren der afwijking van het groote begrip der eenheid en der gemeenschap. Het invoeren van het particulier eigendom is de onnatuur, die hier alles bederft: de afdwalingen van geest en hart zijn verder en verder voortgegaan: en de wetgevers hebben dien verkeerden loop gevolgd en met onbegrijpelijke scherpzinnigheid geregeld. Zonderlinge geschiedenis voorwaar! Het was toch (volgens Morelly) zoo gemakkelijk geweest de natuur te volgen. Zeer zeker, de verdeeling van den arbeid - als eens de basis van het ondeelbare 'fonds' was gehandhaafd - zou eenig overleg en berekening hebben gekost: maar wat beteekent die berekening bij de zoo ongelijk veel moeielijker taak, die de wetgevers hebben tot stand gebracht, daar zij, tegen de natuur in, een stelsel van palliatieven en dwalingen hebben in orde gebracht; een werk waarvan dit het meest verwondering wekt, dat het werkelijk gelukt is!

Morelly poogt nu in details aan te toonen, hoe onwaar en verkeerd de geest onzer wetten is. Bij het burgerlijk recht is alles gebaseerd op dezen grondslag: doe niet aan een ander wat gij niet wilt dat u geschiedt. Men begint dus met te zeggen, doe geen kwaad: terwijl men, den wezenlijken aard der natuur volgende, had moeten zeggen: doe al het goed wat gij zelf zoudt wenschen te ondervinden. Maar de invoering van het begrip 'mijn en dijn' maakt angstig en bevreesd: men is nu voortdurend bang, dat iets van dat 'mijn' ons zal worden afgenomen. Men plaatst zwakke negatieve regelen, in plaats van een positief beginsel. Alleen het Christendom had het ware beginsel weder op de aarde gebracht. De natuurlijke gelijkheid werd weder op den vóórgrond gelteld, gelijk de eerste Christengemeente leerde zich van de rijkdommen

te ontdoen, ter wille der gemeenschap, en door haar gemeenschappelijke maaltijden en geheel haar leven de waarachtige zedeleer weder in eere stelde. Doch weldra verslapte ook bij hen de groote veerkracht. In plaats van de goede zedeleer van 't Christendom, begon een mysterieuse dogmatiek uit die school door de hersens der volgelingen te spoken: de zedeleer werd vergeten, ja schikte zich allengs weder naar de verkeerde inrichtingen der overige wereld. De wereld was in den waan Christelijk te zijn, omdat geen marmeren of metalen beeld meer werd aangebeden. De kloosters en monniken bedierven zelfs het goede begrip van de gemeenschap. Sinds is al het goede weder verloren. Het persoonlijk belang en het particulier eigendom heerschen ongestoord.

Zoo is het begrip van gelijkheid onder de menschen allengs geheel verstikt. Men heeft een systeem van zoogenaamde politieke vrijheid bedacht, waardoor alle menschen geïsoleerd staan en een maatschappij van planten vormen, die zich niet aan elkander verwant gevoelen. Een groepeering van sterken en zwakken, van onderdrukkers en onderdrukten, van heeren en dienaren, zijn zij geworden, geen verbinding van elkander helpende, in gelijken rang staande personen. Nu zijn de revolutiën in de staten gekomen. Wijt ze niet aan het toeval of aan de fataliteit: neen, enkel aan het binnendringen van het eigendom. Gaat men op den weg van 't eigendom voort, dan zullen alle staten allengs vallen: want een staat is geen staat meer: het is een samenstel van voorrechten voor de machtigen: 't particulier eigendom heeft zelfs de regeering vervormd, en het ambt, de overheidsbetrekking tot een erfelijk bezit van een geslacht gemaakt. Eerst dàn zal er beterschap komen, wanneer weder begrepen wordt, dat de gedachte van het geheel en van de gemeenschap op den vóórgrond moet worden gezet, wanneer de splitsing der deelen zal wijken. Dan is ‘de goddelijke charte’ weder te verkrijgen: en alle privileges in het staatsleven zullen ophouden.

Het *derde* gedeelte van Morelly's geschrift houdt zich nu bezig met het aantoonen van de bijzondere verkeerdheden der ‘morale vulgaire’. Min of meer breed wordt hier alles opgehaald: de grenzen van het zedelijk goed en kwaad eerst gesteld, en daarbij op den vóórgrond gezet, dat het zedelijk kwaad in het oog der Voorzienigheid (Morelly huldigt een streng Deïsme) niet bestaat, dat Zij als zoodanig het niet straft, dat het slechts moet beschouwd worden als onvolmaaktheid, onvolmaakt in zoo verre het nog niet is, wat de Voorzienigheid zich voornam dat het worden moest. Van het denkbeeld van latere belooning van 't zedelijk goed moet men zich losmaken. In het zedelijke zoowel als in het stoffelijke heerscht, volgens Morelly, dezelfde ontwikkelings-wet: langs trappen en schreden bereikt de menschheid haar doel: een ontwikkelingswet, die Morelly ook gaat toepassen op de kennis van het Godsbegrip, en dus op den godsdienst. De eerste gouden eeuw is misschien slechts een onbewuste toestand geweest: allengs komt de menschheid zeker, na een min of meer groot getal evolutiën, tot een constanten toestand van onschuld. Zien wij nu wat de

grondslag der wezenlijke moraal is. Volgens Morelly begint hier alles met een gevoel van liefde voor ons zelven, dat zich onmachtig gevoelt zonder hulp van anderen, en wordt zoodoende het eigenlijk beginsel der zedeleer van zelf het beginsel van wèl te doen. De natuur leert ons van-zelf dat wéldoen, lang voordat wij de les noodig hebben om niet te schaden. Het kind weet op zijn omgeving, die voor hem zorgt, die practijk van goed te doen en lief te hebben, toe te passen. Het kind doet goed, om weder op zijn beurt wèl te worden gedaan. Eerst later, wanneer de mensch treedt in de sfeer van het eigendom, komt het begrip op den vóórgrond van niemand te benadeelen. Het goede denkbeeld wordt dan door het voorbeeld van anderen bedorven: de sfeer van het zedelijk kwaad wordt door het eigendom steeds grooter en grooter. Doch let wel op: het zijn dus uitwendige omstandigheden en schijnbare toevalligheden, die den mensch zóó slecht maken. Waren de voorwaarden der maatschappij zoodanig, dat de wijze inspraken der natuur konden worden gevolgd, dan zou het zedelijk kwaad dadelijk verminderen. Dan zou weder elke daad van den mensch wezenlijk bevorderlijk wezen, om zijn geluk tot stand te brengen, hetgeen toch des menschen laatste wensch is: dan zou de ‘sociale harmonie’ weder kunnen worden gevestigd. Alles roept den mensch trouwens toe: ‘indien gij gelukkig wilt wezen, doe wèl aan uw medemenschen: leer, zonder u in de eerste plaats te bekommeren van Wien gij het aanzijn kreegt, er eerst van genieten door wèl te doen. Wilt gij u verheffen tot de kennis van uw Maker, doe wèl!’ Waarom let de mensch echter niet op die stem: waarom is hij doof voor die woorden? Omdat de gansche zedeleer, evenals de staatkunde, de meeste zijner denkbeelden heeft omgekeerd: omdat het eigendom de kiem van het verderf hier heeft medegebracht. De ware zedeleer wijst weder op de natuur. En merk wel op, dat Morelly hier in de verste verte de natuur niet veréénzelvigt met barbaarschheid of primitieve tijden; neen, hij wil de beschaving zoo ver mogelijk zien uitgebreid, doch altijd een beschaving in overeenstemming met de natuur. Uitdrukkelijk verklaart hij zich tegen de vermaarde prijsvraag, door de Academie van Dyon gesteld, of de herstelling der kunsten en wetenschappen bijgedragen heeft om de zeden rein te houden: en vooral tegen de bekroonde en in 1750 uitgegeven beantwoording daarvan door J.J. Rousseau. Morelly noemt Rousseau ‘un hardi sophiste’. Neen, Morelly wil vooruitgang, doch meent dat de plooi, die aan den vooruitgang is gegeven, door den eigendom geheel verkeerd gelegd is. Hij wil een andere, geheel tegenovergestelde wending en richting.

Dan eerst zal een toestand gevonden kunnen worden, zullen de voorwaarden dáár zijn, waarin de mensch zoo gelukkig en zoo weldoend zal kunnen wezen, als hij het in dit leven kan zijn. Het zal hem dan bijna onmogelijk zijn bedorven of verdorven te worden.

Als tot bekroning van geheel zijn werk voegt Morelly nu als *vierde* afdeeling aan zijn boek een werkelijken ‘code’ toe, zijnde

een model van wetgeving, die geheel en al zou overeenkomen met de bedoelingen van de natuur. Morelly noemt het zelf een '*hors d'oeuvre*', omdat hij zeer goed inziet, dat in de tijden, waarin hij leefde, zulke wetten onmogelijk zouden zijn. Dit wetboek is zeker het stoutste stuk, dat men zich denken kan. Wij zullen trachten er een kort overzicht van te geven. - Allereerst komen: 'Grond-wetten en heilige wetten, die aan alle gebreken en kwalen der maatschappij den wortel zouden afsnijden'; zij zijn ten getale van drie, en luiden als volgt: I. Niets in de maatschappij zal afzonderlijk of als eigendom aan iemand toebehooren, dan alleen die zaken, waarvan hij een dadelijk gebruik maakt, hetzij voor zijn behoeften, of voor zijn genoegens, of voor zijn dagelijksch werk. II. Elk burger zal staatspersoon zijn, gevoed, onderhouden en bezig gehouden ten koste van het algemeen. III. Elk burger moet voor zijn deel bijdragen tot het openbare nut, en wel naar gelang van zijn krachten, talenten en ouderdom: daarnaar zullen zijn verplichtingen geregeld worden, overeenkomstig de distributieve wetten.' - Dan volgt de afdeeling der distributieve wetten. Zij bevat artikelen over de verdeeling der natie in familiën, stammen, 'cités', en zoo noodig provinciën: het aantal menschen in al zulke stammen, enz. moet ongeveer hetzelfde zijn: het tiendeelig stelsel wordt bij de berekening gevolgd: alle producten, die onder hen verdeeld worden, moeten, zoo het min of meer duurzame producten zijn, eerst opgestapeld worden in openbare magazijnen en daaruit afgeleverd: de aan bederf onderhevige producten worden op de openbare plaatsen gebracht en verdeeld door hen die ze vervaardigen of bereiden. Streng wordt bevolen (artikel X), dat niets onder de burgers mag worden verkocht of verruild: men mag dus eetwaren slechts voor één dag op de openbare plaats aanvragen, enz. enz. Een uitzondering wordt hierop toegelaten, als men een ander volk zou willen helpen, doch zorgvuldig wordt dan toch gewaakt, dat niet door handel eenig begrip van eigendom in den staat komt. - Nu volgen agrarische wetten. Iedere 'cité' heeft tot gebruik een zoo afgerond mogelijk stuk land ter bebouwing en voeding der inwoners. In steden, gelegen op dorren grond, zal men zich aan de kunsten wijden, en de naburige steden geven dan aan zulk een stad grootendeels de levensmiddelen. Elk burger, in een 'cité' moet zonder onderscheid van zijn 20ste tot zijn 25ste jaar zijn oefentijd in den landbouw volbrengen. Zulk een '*corps d'agricoles*' wordt behoorlijk georganiseerd en geregeld (zie art. IV). - In volgorde komen thans de 'édile' wetten: zij houden zich bezig met den bouw van de 'cité': zulk een stad bestaat uit vier groote vierkanten, waarvan het grootere 't kleinere insluit, terwijl in het midden van het kleinste zich een groote binnenplaats bevindt. Het eerste of kleinste vierkant omvat de magazijnen, het tweede de woonhuizen, het derde de ateliers, het vierde een reeks woningen voor het 'corps d'agricoles', en de schuren en stallen. Buiten de vier vierkanten komen dan hospitalen, oude mannen- en vrouwenhuizen, gevangenissen, enz. - De politie-wetten volgen nu. Het is een regeling van den arbeid, welker bepalingen wij in een noot hier-

onder zullen opnemen[1]. - Daarna de 'somptuaire wetten.' Zij betreffen de gelijke en eenvoudige kleeding van het volk, de voeding, enz. - Een organisatie van het gouvernement van den staat wordt alsdan gegeven. De 13 artikelen, die daarop betrekking hebben, behelzen regelen omtrent de benoeming van hoofden der stammen, 'cités' en provincies, en omtrent de benoeming van een generaal hoofd van den staat: tevens bepalingen omtrent de vorming van een senaat, enz. Zij moeten elke tirannieke heerschappij beletten. - Deze afdeeling wordt gevolgd door een afdeeling, wetten der administratie van het gouvernement: onder meer verdient hier de aandacht de formule waarmede iedere wet begint: 'La raison

1) Lois de police.

I. Dans toute profession, les plus âgés et en même temps les plus expérimentés dirigeront tour à tour, selon leur rang d'ancienneté, et pendant cinq jours, cinq ou dix de leurs compagnons, et taxeront modérément leur travail sur la part qui leur aura été imposée à eux-mêmes.

II. Dans chaque corps de profession il y aura un maître pour dix ou vingt ouvriers, qui aura le soin de les instruire, de visiter leur ouvrage, et de rendre compte de leur travail et conduite au chef du corps, qui sera annuel; chaque maître sera perpétuel et à son tour chef du corps.

III. Personne ne pourra être maître d'une profession qu'un an après avoir quitté son service d'agriculture, et s'être remis à sa première profession, c'est à dire à vingt-six ans accomplis.

IV. Dans chaque profession celui qui aura découvert quelque secret important, en fera part à tous ceux de son corps, et dès lors il sera maître, n'ayant même pas l'âge, et désigné chef de ce corps pour l'année prochaine: le tour ne sera interrompu que dans ce cas et repris ensuite.

V. A dix ans tout citoyen commencera à apprendre la profession à laquelle son inclination le portera, ou dont il paraitra capable, sans l'y contraindre: à quinze ou dix-huit il sera marié; à vingt jusqu'à vingt-cinq il professera quelque partie de l'agriculture: à vingt-six il sera maître dans sa première profession, s'il la reprend, ou s'il continue d'exercer quelque métier attaché à l'agriculture (voyez les lois III et IV agraires). Mais s'il vient à embrasser tout autre genre d'occupation, alors il ne pourra être maître qu'à trente ans: à quarante ans, tout citoyen qui n'aura passé par aucune charge, sera ouvrier volontaire: c'est à dire que, sans être exempt de travail, il ne sera assujetti qu'à celui qu'il voudra choisir, et à la tâche qu'il s'imposera lui-même; il sera maître de ses heures de repos.

VI. Les infirmes, les vieillards caducs seront commodément logés, nourris, entretenus dans la maison publique destinée à cela pour chaque cité, par la IXme des lois édiles.

VII. Les chefs de toutes professions indiqueront les heures de repos et de travail, et prescriront ce qui devra être fait.

VIII. Tous les cinquièmes jours seront destinés au repos public: pour cela l'anneé sera divisée en soixante et treize parties égales: ce jour de repos sera double une fois seulement dans l'année à laquelle on doit ajouter un jour. Voyez la loi IV distributive.

IX. Les réjouissances publiques commenceront toujours dans un jour de repos public, et dureront six jours y compris celui-ci.

X. Les réjouissances se célèbreront immédiatement avant l'ouverture des premiers labours, avant l'ouverture des moissons, après avoir recueilli et serré les fruits de toute espèce, et au commencement de chaque année: dans ces dernières se célèbreront les mariages, les chefs annuels de cités et de corps entreront à leur tour en charge. Voyez les lois de gouvernement.

veut, la loi ordonne'. - Opmerkelijker zijn echter de 13 hierop volgende huwelijks-wetten, die alle ontucht moeten voorkomen. Het blijkt daaruit, dat ieder burger, 'sitôt l'âge nubile accompli', moet huwen: het celibaat is eerst na het veertigste jaar veroorloofd: in het begin van het jaar wordt het huwelijks-feest gevierd, ieder jonkman kiest, ten overstaan van den senaat van de 'cité', een meisje, en als hij haar ja-woord heeft gekregen, trouwt hij haar. Dat huwelijk is onherroepelijk voor tien jaar, na afloop van welke tien jaren een echtscheiding kan plaats hebben. Bepalingen over de voorwaarden, waaronder die echtscheiding kan uitgesproken worden, en over de kinderen, die in den regel bij den vader blijven, worden gegeven. - Hierna rangschikken zich de wetten op de opvoeding, die ook tot doel hebben, om de blinde toegeeflijkheid der vaders voor hun kinderen te voorkomen. Allereerst komt de in Frankrijk zoo noodzakelijke bepaling, dat de moeders zelven haar kinderen moeten zogen. De kinderen worden nu, als zij vijf jaar oud zijn, staats-kinderen, te zamen gebracht in daarvoor bestemde woningen (knapen en meisjes afzonderlijk gehuisd) en onder een bepaald aantal familievaders en familiemoeders gesteld; welke vaders en moeders om de vijf dagen wisselen. Dáár worden dan de kinderen opgevoed tot goede burgers. Tien jaren oud, verlaten zij de gemeenschappelijke woning, om in de werkplaatsen te gaan, waar zij het mechanisch werk leeren: terzelfder tijd wordt hun zedekundig en godsdienstig onderwijs gegeven. Met de uiterste zorg wordt gewaakt, dat de zucht van het eigendom nooit in hun harten binnensluipt. - Nu volgen wetten, die afdwalingen van den menschelijken geest en elke 'transcendentale' droomerij moeten beletten. Die artikelen bevatten de onderwerpen voor hen, die zich aan wetenschappen en kunsten wijden. Opmerkelijk is het, dat wat moreele filosofie betreft zij uitsluitend de wetenschap moeten beoefenen, die wij tegenwoordig sociologie noemen (zie art. II). - De laatste afdeeling bevat de strafwetten. De doodstraf komt niet voor. De zwaarste straf is de opsluiting in een der met ijzeren staven afgesloten holen, die gebouwd zijn vlak bij de begraafplaats, en waar men de burgers in zet, die den burgerlijken dood hebben verdiend. Daarin wordt ook als gek, als

razende, en als vijand der menschheid geplaatst, hij, die op eenigerlei wijze, hetzij door kabaal als anderszins zou getracht hebben de heilige wetten omver te werpen, ten einde het afschuwelijk particulier eigendom in te voeren.

Ziedaar nu een geraamte van 't waarlijk soms ontzettend boek van den 'Code de la Nature'. Morelly zelf had een tamelijke mate van zelfvertrouwen, toen hij het schreef. De korte voorrede begint met de woorden: 'Non est mora longa..... men leze het boek of niet: weinig zal het mij deren: maar als men het leest, moet men het ten einde brengen, vóór en aleer er over te redetwisten.' Trouwens wat moet er wel in het brein van dien onbekenden man zijn omgegaan, als hij, na zijn dagwerk (men meent dat hij schoolmeester geweest is) wandelend in de buurt van Vitry-le-Français huiswaarts keerde, om aan zijn boek te schrijven: als hij zijn buren, misschien den magistraat of 'bailli' vriendelijk groette, terwijl hij daar tegelijkertijd gedachten en eischen in zijn hoofd smeedde, die als zoovele bliksemstralen over veertig, over honderd jaren, de gansche maatschappij in brand zouden zetten! 'Non est mora longa': hij had den tijd. Hij behoefde zijn naam niet gedurende zijn leven geëerd of gevierd te zien: hij liet dit over aan schitterende sofisten als Rousseau en Diderot, aan zooveel anderen, want hij wist, dat zijn boek een boek van vuurvlammen voor de toekomst zou zijn. Zij, die in de groote Fransche revolutie in 1794, of later in de dagen van 1840 en 1848, iets uit dat boek zouden durven overnemen, om het als uitvoerbaar plan voor te stellen, zouden - al waren zij de ultra's bij uitnemendheid van hun tijd - toch nog voorzichtig en zoo behoedzaam mogelijk er mede omgaan. Toen Saint-Just zijn plan tot organisatie der sociale republiek; toen Louis Blanc zijn organisatie van den arbeid bepleitte, gebruikten zij wel beiden Morelly's boek, doch waren haast zelven bang zich aan dat gloeiend vuur te branden[1)].

Morelly is eerst in onze eeuw geheel en al begrepen: in breeder kring werd zelfs de aandacht op hem gevestigd, toen Tocqueville in zijn laatste werk vooral zijn beteekenis deed gevoelen[2)]. Toch is zijn boek - al wordt het door hen weinig genoemd - zeker ook op zijn tijdgenooten niet zonder invloed geweest. Die tijdgenooten konden den naam des schrijvers niet gissen, en, lettende op den hartstocht, die er gloeide onder die zinsneden, schreven zij het geschrift meestal toe aan den stoutsten en vurigsten schrijver der 18de eeuw: aan Diderot. Tegen het einde der 18de eeuw gold dan ook de 'Code de la Nature' algemeen als een der hoofd-

1) Zie over Saint Just en Morelly, de opmerking bij John Morley in zijn boek over 'Rousseau' 1873, Vol. II, p. 131, en over Louis Blanc en Morelly, Karl Marlo, 'Organisation der Arbeit' Erster Band, Zweite Abth. 1853, p. 508 seqq.
2) Zie Tocqueville, 'l'Ancien Régime et la Révolution', Edit. 1857, p. 272, 273. Zie voorts Morley, 'Rousseau' I, p. 158-160, 181, en II, p. 200.

werken van Diderot. La Harpe in zijn 'Cours de Litérature' besteedde wel 200 bladzijden, om de dwalingen van Diderot, uit dit werk blijkende, aan te toonen[1]: en de Amsterdamsche drukkers en uitgevers der werken van Diderot hadden werkelijk den 'Code de la Nature' onder de volledige werken van Diderot opgenomen. Dat geloof was zoo algemeen, dat toen Babeuf later zijn samenzwering begon, en zich in zijn stukken voortdurend beriep op den 'Code de la Nature', hij dan ook als schrijver Diderot noemde[2]. - Vóórdat dit vermoeden zich zoo sterk verbreidde, had men nog een andere gissing gewaagd: men schreef het werk aan den overigens niet zeer bekenden Toussaint toe. Men vindt die gissing in de Mémoires van den markies d'Argenson. Deze alleropmerkelijkste man, die op zijn beurt, al was hij dan ook eenige jaren (1744-1747) minister van buitenlandsche zaken van Lodewijk XV geweest, tot het ras der utopisten behoorde, die zelf een soort van maatschappelijke herders-idylle als ideaal beschreef, en in zijn brein altijd bezig was te werken aan een groot boek, dat nooit uit zou komen, en dat den titel zou voeren: 'de wetten der maatschappij in haar natuurlijke orde', - deze markies teekent in Juni 1756, na de lezing van den 'Code de la Nature', op[3]: 'uitmuntend boek: boek der boeken: zoo hoog uitstekend boven "l'Esprit des Lois" van den president de Montesquieu, als La Bruyère staat boven den abt Trublet, maar tegen welk boek er geen zwavel genoeg zal zijn, om het te verbranden....'

Wij hebben er niets bij te voegen: ook d'Argenson denkt, bij het noemen van dat boek, het eerst aan vuur.

Wij wenden ons thans tot den abbé de Mably, die van 1709 tot 1785 leefde. Hem naderende zijn wij in het midden der Encyclopedisten gekomen. In plaats van met een onbekenden pastoor of schoolmeester, hebben wij hier te doen met een der toongevers der Parijsche kringen, voor zoover deze verlichting en vooruitgang wilden bevorderen. Hij werd als een groot geleerde door zijn tijdgenooten beschouwd, en zijn woorden legden gewicht in de schaal der wetenschap. Hij was tevens man van de wereld, gewoon om met diplomaten en staatslieden om te gaan, en dus de vormen te kiezen, die voor de meerderheid aannemelijk waren. Voeg daarbij, dat hij een koel, logisch hoofd had, met methode

1) Zie 'Oeuvres choisies' de Diderot, précédées de sa vie, par F. Génin. Edit. 1856, tom. I, p. 74, 75.
2) Zie Tweede deel der 'Pièces, saisies dans le local que Baboeuf occupoit lors de son arrestation': Paris, Nivose, an V, p. 16, 23 seqq.
3) Zie de 'Mèmoires d'Argenson', Editie 1858, tome V, pag. 137. Voorts Charles Aubertin, 'l'Esprit public au XVIIIme siècle', 2e Edit. 1873, p. 207; en Sainte Beuve, 'Causeries du Lundi' t. XII (Article d'Argenson), 3e Edit. 1870, p. 146, 147. Bij de d'Argensons zat de socialistische ader in het bloed: men denke aan den stiefvader van den in 1870 overleden hertog de Broglie.

en orde zijn begrippen ontwikkelde, niet bang was voor de gevolgtrekkingen van ééns gestelde premissen, en dat zijn sententieuse, dogmatische manier van zich uit te drukken den tegenstander, die het waagde hem aan te vallen, altijd op zekeren afstand hield.

Hij was in 1709 te Grenoble geboren, zoon van een aanzienlijke familie. Zijn oudere broeder 'Monsieur' de Mably werd 'grand-prevôt' te Lyon, en is ons niet geheel onbekend, daar in het jaar 1740 Jean Jacques Rousseau - toen 28 jaar oud en zoo even Madame de Warens en de Charmettes te Chambéry ontvliedend - in zijn huis te Lyon een gouverneurs-plaats voor het onderwijs der kinderen kreeg. Rousseau, die een jaar in die betrekking bleef, beschrijft ons dien ouderen broeder als een zeer rechtschapen man[1)]. Een jonger broeder, in 1710 geboren, was de vermaarde abbé de Condillac, wiens wijsgeerige en economische werken even veel naam maakten als die van zijn broeder[2)]. Hij zelf, onze abbé de Mably, ging al spoedig, na bij de Jezuïeten te zijn opgevoed en als geestelijke te zijn geordend, in diplomatieken dienst. Een bloedverwant, de kardinaal de Tencin, was minister aan het hof van Lodewijk XV, en nam de belangen van zijn jongen neef ter harte. De Tencin had veel invloed, en bij den dood van den kardinaal Fleury, in 1743, intrigeerde hij zelfs, geholpen door zijn waarlijk niet engel-reine zuster Madame de Tencin, om de betrekking van eersten minister in al de volheid van het ambt, zoo als Fleury dit had uitgeoefend, te verkrijgen: iets dat hem echter mislukte. De salon van Madame de Tencin - het model van den lateren salon van Madame Geoffrin - was een goede diplomatieke leerschool voor onzen jongen abbé[3)]. Mably werd spoedig secretaris van de Tencin, schreef de 'mémoires', die de minister aan het 'Conseil' moest indienen, onderhandelde enkele vredes-verdragen, en was voortdurend in actieven dienst van buitenlandsche zaken. Omstreeks 1757 verliet hij die loopbaan, die hem nog veel voorspoed scheen te beloven, om zich geheel en al aan zijn studiën te wijden. Reeds had hij veel boeken geschreven, vooral met het oog op zijn diplomatieke carrière; thans zou zijn leven geheel en al het leven van een schrijver en van een geleerde worden[4)].

Meer en meer toch was hij bewonderaar geworden der antieke

1) Zie 'Confessions' van J.J. Rousseau. Parti I, Livre VI, tegen het einde. Editie Charpentier, 1850, pag. 330 seqq.
2) Zie over Condillac, économiste, het in 1903 verschenen boek van Aug. Lebeau.
3) Zie over den salon der markiezin de Tencin, Sainte Beuve, 'Causeries du Lundi', tome II, in zijn artikel over Mme. Geoffrin. Troisième Edition, pag. 313-315. Zij was de moeder van d'Alembert. Zie over Mad. Geoffrin het boek van den markies de Ségan, 'Le Royaume de la Rue Saint-Honoré.'
4) Hij had toen reeds geschreven: 1° 'Paralèle des Romains et des Français', in 1740 uitgekomen. 2°. 'Droit public de l'Europe fondé sur les traités, depuis la paix de Westphalie jusqu'à nos jours', in 1748 voor het eerst verschenen. 3°. 'Observations sur les Grecs', 1749. 4°. 'Observations sur les Romains', 1751. 5°. 'Principes des négociations', 1757. - Al zijn werken zijn later an III de la République (1794 à 1795) uitgegeven te Parijs bij Desbrière, in een 'Collection complète des oeuvres de l'abbé de Mably', in vijftien deelen. Wij gebruiken die complete editie.

maatschappij der Grieken en Romeinen. Sparta vooral, met zijn staatsdeugden en éénvoud des levens, was voor hem een ideaal geworden: de gouden eeuw der menschheid. En het schouwspel van die groote hoedanigheden en van die burgerlijke zelfopoffering wilde hij nu op alle wijzen en in allerlei vormen pogen te beschrijven, om bij zijn tijdgenooten enthousiasme voor het navolgen van dergelijke levens-opvatting op te wekken. Door bewijsvoering en redeneering zou hij tot maatschappelijke beginselen pogen te verheffen datgene, wat de poëzie en 't eenvoudig verhaal hem hadden leeren lief hebben en bewonderen. Zóó zou hij vrijheid, gelijkheid en zelfverloochening gaan prediken: zóó zou hij het geluk van allen vooral gaan voorstellen als te bestaan in de afwezigheid van alle weelde, in de strengheid der zeden en in de bewuste regeering van het volk door zich zelf: hij zou in Frankrijk tot gangbare munt gaan stempelen de uitdrukkingen: burger, algemeene wil, volks-souvereiniteit: al die formules, die later woorden van vuur zouden worden in de Fransche revolutie. En zulke denkbeelden ontwikkelende, zou hij niet terugdeinzen voor de stoutste eischen van het socialisme[1].

Doorloopen wij enkele van zijn latere geschriften, voor zoover zij op dat socialisme en dien vrijheids-kring betrekking hebben. - Opmerkelijk is reeds dadelijk het geschrift: ‘Des droits et des devoirs du citoyen’, vooral wanneer men bedenkt, dat het in 1758 is geschreven, al is het dan ook later in 't licht gegeven: in dat geschrift toch wordt in den zesden brief de wensch reeds gedaan, om in Frankrijk wederom de Staten-Generaal bijéén te roepen, en met het lichaam der Staten-Generaal het staatswezen verder te ontwikkelen[2], een wensch, die eerst in 1789 zou worden vervuld. - In het algemeen zou hij thans zijn bewijsvoering, om Frankrijk tot een ‘régime’ van vrijheid en gelijkheid te brengen, ook uit de Fransche geschiedenis zelve gaan putten. Zijn studiën over de Fransche geschiedenis zijn nu een der meest époque-makende boeken, die over die geschiedenis geschreven zijn. Naast de geschriften van Boulainvilliers, van den abbé Dubos, van Mlle de Lezardière en van de Montlosier behoudt de opvatting en theorie van Mably haar waarde, en wijst zij een zekeren datum aan. De strekking was, om aan den ‘Tiers-Etat’ van Frankrijk te bewijzen en voor te houden, dat, bij het ontstaan der Fransche monarchie, dadelijk in de groote staatkundige vergaderingen de vertegen-

1) Zie de zeer goede schildering van Mably in Henri Martin. ‘Histoire de France’, tome XVI. 4me Edition, 1865, pag. 148-153,
2) Zie ‘Collection complète des Oeuvres de l'abbé de Mably’, tome onzième (Edit. 1794 à 1795), pag. 422-460.

woordigers van den 'Tiers-Etat' werden gevonden, dat zij toen deel hadden aan al de rechten der souvereiniteit, en dat eerst in het vervolg van tijd langzamerhand de 'Tiers-Etat', het volk, op den achtergrond werd geschoven, eerst door de feodaliteit, weldra door de willekeur des konings, die in plaats van in de Staten-Generaal zijn steunpunt en heil ging zoeken in de administratie. Op twee punten werd vooral de aandacht van Frankrijk bepaald: vooreerst op de vrije Franken, die Gallië aan de overheersching der Romeinen kwamen ontrukken; een volksstam, die als republiek was georganiseerd, en onder wie Clovis slechts de veldheer en eerste magistraat was: en ten tweede op geheel de wetgeving van Charlemagne, die het ideaal van een wijsgeer en patriot wist te verwerkelijken. Dit alles werd door Mably ontwikkeld in het boek 'Observations sur l'histoire de France', waarvan het eerste gedeelte in 1765 uitkwam, terwijl het tweede gedeelte eerst drie en twintig jaren later zou verschijnen. Op ons standpunt van historie-kennis staande, valt het ons niet moeielijk, al het gewaagde, ongerijmde en onhistorische van Mably's betoog op te merken: de tijdgenooten meenden echter, dat Mably hier den steen der wijzen gevonden had: het succes van het boek was algemeen en onbetwistbaar: het vond overal bewonderaars en maakte overal proselieten: in 1787 bekroonde de 'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres' reeds een lofrede op den auteur der 'Observations': en toen Thouret, een der beste leden der Constituante, hij die mede aan het moderne Frankrijk de rechts-instellingen gegeven heeft, in April 1794 eerst in de gevangenis, toen naar de guillotine werd gesleept, besteedde hij de laatste weken van zijn leven in den kerker nog, om voor zijn jongen zoon een uittreksel uit Mably's boek te maken, ten einde hem Frankrijk's geschiedenis en het recht van het vrije volk te doen begrijpen[1)].

Nadat Mably aldus op het eigen terrein der Fransche geschiedenis aan zijn natie had aangetoond, dat zij, als erfrecht der vaderen, de begrippen van gelijkheid en vrijheid in het staatkundige zou kunnen vorderen, nam hij weldra breeder aanloop, en wilde hij bewijzen, dat men voor geheel het maatschappelijk leven der Franschen geen beter voorbeeld konde nemen dan de antieke maatschappij, en wel zoo mogelijk den Spartaanschen staat. Hij betoogde dit vooreerst in de 'Entretiens de Phocion', waarin hij dien Griekschen Cato zijn lessen laat uitdeelen, en aantoonen, dat in allen geval de liefde voor het vaderland ondergeschikt moest wezen aan de liefde voor de menschheid: maar vooral, meer precies (wat het socialistisch oogpunt aangaat) in de in 1768 verschenen 'Doutes sur l'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques'.

Het was in dit werk dat hij zich als bepaalde socialist zou leeren kennen. De aanleiding tot het schrijven van het boek was

1) Zie over Mably's historische studiën Augustin Thierry, 'Considérations sur l'Histoire de France', geplaatst vóór de 'Récits Mérovingiens', Edit. 1851, I pag. 81-93.

de volgende. Sedert eenigen tijd waren de volgelingen van Quesnay, den dokter van Mevrouw de Pompadour, als een school van Politieke Economie (de Physiocraten) opgetreden. Sinds Quesnay (die in 1774 stierf) in 1758 zijn 'Tableau économique' uitgaf, waren telkens nieuwe adepten tot die leer toegetreden. Het was een leer, die ook de menschen practisch en theoretisch tot de natuur zocht terug te brengen. Landbouw werd als de éénige bron van rijkdom opgevat, en voorts werden lessen voor het leven en verkeer der menschen geput uit regels aan de natuur ontleend. De heerschappij der natuur beteekende dan in die theorie een ontkenning en negatie van alle menschelijke bemoeienis (laissez-faire, laissez-passer'). Op zonderlinge wijze huwden die economisten de verdediging van de vrijheid in het maatschappelijk huishouden der volken aan voorkeur voor een verlicht absolutisme en despotisme in het staatkundige. Staatkundige vrijheid en zelfstandigheid werd door hen niet geëischt. Het geheele systeem was trouwens ook uitgebroeid in het 'entresol' boven de apartementen der koninklijke 'maîtresse'. De Gournay, de markies de Mirabeau, de abbés Beaudeau en Roubaud, Turgot, later gevolgd door zoovele anderen, als de abbé Morellet, le Trosne, enz., gingen allen die denkbeelden verspreiden en verduidelijken. Eén onder hen was er nu, die een handboek schreef, dat al de denkbeelden der school als in een helder beknopt overzicht weêrgaf. Het was Mercier de la Rivière, en zijn boek, dat in 1767 verscheen, heette: 'L'ordre naturel et essentiel des Sociétés Politiques'. Dit boek maakte in de school grooten opgang. Trouwens het drukte den geest van het Physiocratisme zeer goed uit. Het populariseerde de beginselen dier school over de natuur, over den eigendom, en over het '*produit-net*', en verbond daarmede een theorie ter verdediging van de regeering in absoluut-monarchalen zin. Anderen begonnen dadelijk het boek en den schrijver zeer hard te vallen. Voltaire schreef er zijn beroemd pamflet 'L'homme aux quarante écus' tegen, en Mably toog mede aan 't werk, om tegenover de denkbeelden van Mercier de la Rivière de zijne te ontvouwen[1].

Het zijn tien brieven, gericht aan den uitgever van het gewone tijdschrift der Physiocraten, 'Les Ephémerides', en die tien brieven bevatten nu Mably's twijfelingen ('doutes'), of Mercier de la Rivière in zijn boek wel juist had gezien[2]. Het is betrekkelijk in lichten en vluggen stijl geschreven en laat zich gemakkelijk lezen. De eerste twee brieven zijn voor ons doel het belangrijkst. Mably poogde daarin te verduidelijken, dat Mercier ten onrechte de drie soorten van eigendom, die ieder kon hebben - eigendom van zijn eigen persoon, eigendom van de zaken noodig tot eigen onderhoud, en eigendom van het land - als onafscheidelijk en

1) Zie Léonce de Lavergne, 'Les Economistes français du dix-huitième siècle'. Edit. 1870, pag. 197, 200 seqq. - Zie ook 'Rousseau', by John Morley. Edit. 1873. vol. II, p. 152 en 153.
2) Het geschrift is geplaatst in het elfde deel der complete collectie van de Oeuvres de l'abbé de Mably.

volstrekt verbonden ging beschouwen, zoodat, wanneer één daarvan werd weggenomen, ook de twee andere soorten wegvielen. Neen, persoonlijke vrijheid (eigendom van den eigen persoon) behoeft nog niet altijd samen te gaan met particulier eigendom van den grond. Integendeel, gemeenschappelijk eigendom kan best samengaan met het eigendom en recht, dat ieder op zich zelven heeft. De oudheid heeft in Sparta hiervan het voorbeeld gegeven. Nog sterker: de zoogenaamde orde van Mercier is juist tegen de natuur in; want, terwijl de natuur naar zekere gelijkheid streeft, heeft dit individueel eigendom juist de grootst mogelijke ongelijkheid uitgewerkt en een groote wanorde op die wijze doen ontstaan. Wij zijn dus afgevallen van den goeden toestand, waarin de menschheid zich bevond. Gemeenschap van goederen en gelijkheid van toestand was het begin en de gelukkige, aanvang der maatschappij, en thans is ellende en de heerschappij der harstochten het lot der menschen. Ware filosofie zou nu natuurlijk niet moeten strekken, om thans eensklaps alle goederen te gaan verdeelen, maar wel om tegenwichten te zoeken tegen de steeds toenemende ongelijkheid. De economisten en Mercier hebben daar echter geen oogen voor: zij denken alleen aan vermeerdering der productie der gronden. Mably roept hen toe: denkt eerst aan de vorming van een goede maatschappij en aan de ontwikkeling der staatsburgers: de toestand der akkers komt dan in de tweede plaats in aanmerking[1]. Mably gelooft zoo weinig aan het 'natuurlijke' van het individueel grond-eigendom, dat hij zou willen aannemen, dat die verdeeling der gronden het werk is geweest van eenige hommels, welke ten koste van het zweet der bijen wilden leven (p. 33). De grootst mogelijke en onnatuurlijke disharmonie is toch ontstaan. Er zijn allerlei verschillende, tegenovergestelde belangen gekomen in de maatschappij, en een groot deel der menschen, de daglooners ('manouvriers'), de menschen die niets hebben, zijn in onhoudbare toestanden vervallen[2]. De toestanden

1) Zie pag. 29: 'Non, monsieur, dans la situation oú la propriété foncière a réduit les hommes, il n'est point sûr que toute la politique consiste à augmenter son revenu disponible, à n'établir que des impots directs sur les terres, et à respecter religieusement les fonds nécessaires à la réproduction des fruits; il faut sans doute avoir de bonnes récoltes: mais il faut commencer par avoir d'excellens citoyens. L'agriculture florissante est ordinairement le fruit d'un bon gouvernement, mais elle ne le fait pas. Ne transposons par les choses; c'est la culture des hommes, c'est à dire, ce sont les vertus sociales qui serviront de base au bonheur de la société: voila le premier objet de la politique: nos champs viendront après'.

2) Zie pag. 38-39. 'Qui ne voit pas que nos sociétés sont partagées en différentes classes d'hommes, qui, grâce aux propriétés, foncières, à leur avarice et à leur vanité, ont toutes des intérêts, je ne dis pas différens, mais contraires? Il faut être bien sûr de son éloquence et de son adresse à manier des sophismes, pour oser se flatter qu'on persuadera à un manouvrier, qui n'a que son industrie pour vivre laborieusement dans la sueur et dans la peine, qu'il est dans le meilleur état possible: que c'est bien fait qu'il y ait de grands propriétaires qui ont tout envahi, et qui vivent délicieusement dans l'abondance et les plaisirs. Comment convaincra-t-on le cultivateur qu'il vaut autant n'être que le fermier d'une terre, que d'en avoir la propriété? Je me lasserois à parcourir toutes les différentes conditions qui, étant toutes mal à leur aise, se sont toutes accoutumées à se nuire réciproquement, dans l'espérance de faire leur bien particulier aux dépens du public. En un mot, monsieur, comment vous y prendrez-vous pour faire croire aux hommes qui n'ont rien, c'est à dire, au plus grand nombre des citoyens, qu'ils sont évidemment dans l'ordre, où ils peuvent trouver la plus grande somme possible de jouissances et de bonheur? On ne démontre pas qu'une erreur est une vérité'.

zijn nu deze, dat ieder in stilte zijn fortuin aanhoudend vergelijkt met die van zijn buurman, en dat een geheime onrust geheel het maatschappelijk samenstel doortrilt en bederft. De economie rekent, volgens Mably, niet met al de passiën, die door de ongelijkheid in de wereld zijn gekomen: zij wil werken op het verstand door evidentie, doch evidentie is een ijdel woord, niet bestand tegen het vuur der hartstochten.

De daarop volgende drie brieven zijn voornamelijk gericht tegen het denkbeeld der economisten, en vooral van Mercier de la Rivière, dat een verlicht despotisme het ideaal van een regeeringsvorm is. De geheele school der Physiocraten toch had uit dat oogpunt eensklaps de groote bewondering voor China opgevat; welk China tegelijk den landbouw als voornaamste bedrijf uitoefende en tevens geregeerd werd door een absoluten keizer, bijgestaan door een uiterst bekwame en intelligente administratie van ambtenaren, die langs examens steeds tot een hooger trap der hiërarchie opklommen. Kortom, al de economisten waren bezig als in koor te zingen het bekende:

> La Chine est un pays charmant,
> Qui doit vous plaire assurément
> Le pays là
> Vous séduira....

Mably richtte daartegen zijn opmerkingen: hij wees aan, hoe dáár in China - gesteld dat de berichten van al de zendelingen juist waren - het rijk der middelmatigheid en der routine gevonden werd; hoe het slechts een schijn van orde leverde, ‘je ne sais quoi de monacal’ (p. 130), en hoe zulk een despotisme dàar niet anders in de hand werkte dan een zeer stationnairen toestand. - Dezelfde polemiek tegen 't verlichte despotisme werd door Mably in den 6^{den}, 7^{den} en 8sten brief nog verder ontwikkeld. De begrippen van democratie en van aristocratie werden tegenover het denkbeeld der absolute monarchie ontleed, en, ook op het voetspoor van Montesquieu's ‘Esprit des lois’, de getemperde

monarchie (p. 181) aanbevolen. - Alles kwam echter aan op de zeden en deugden der burgers zelven. Om voor de menschelijke maatschappij regels te stellen, moest men opklimmen tot den oorsprong der maatschappij. Men moest de menschen nemen en ze bestudeeren, zooals zij uit de handen der natuur kwamen, en onderzoeken, door welke middelen zij er toe gekomen waren de sociale hoedanigheden, die God hun had gegeven, te veranderen in toomelooze hartstochten, die het menschelijk verstand hebben verlaagd. Zóó kwam Mably van-zelf terug tot dat gemeenschappelijk eigendom en die gelijkheid van toestand, welke het ideaal, het eens verloren, maar te herwinnen Paradijs, was. Voorloopig moesten wij stap voor stap tegenwichten bedenken en toepassen, die de bestaande ongelijkheid en onevenredigheid konden wegnemen. Onze dwalingen, al waren zij verouderd en zoo langen tijd in stand, waren gelukkig daarom nog geen waarheden. Op de zeden der menschen moest het meest gewerkt worden.

Dit is de inhoud der twijfelingen van Mably tegen de juistheid van Mercier's boek. In zijn geschrift had hij reeds meermalen den naam van Polen genoemd, en op de fouten van dat staatsbestuur gewezen. Men zal zich herinneren, dat sinds 1763 (het jaar van den dood van August den III^den^ van Saksen en Polen) de moeielijkheden in Polen begonnen waren. Wel werd, met hulp der Czartoroskys, Stanislas Poniatowsky koning, doch Rusland en Pruisen begonnen hun begeerige blikken reeds naar enkele provincies van Polen te richten, en de grondslagen van dien staat te ondermijnen. De confederatie van Bar, in 1768 gesloten, trachtte nog aan Polen een nationale zelfstandigheid en eigen staatsbestuur te geven, en deed heroïeke pogingen om dit vast te stellen, doch (zooals bekend is) zonder resultaat, daar 3 Augustus 1772 het eerste verdeelings-tractaat van Polen gesloten werd tusschen Rusland, Pruisen en Oostenrijk; de drie staten, welke voor langen tijd door die misdaad aan elkander geklonken werden. Tusschen 1768 en 1772 zijn echter de Polen voortdurend bezig, om bekende staats-wijsgeeren, bij het in 't werk stellen van hun laatste wanhopige pogingen, te raadplegen en hun lessen te vragen, hoe zij aan hun staat kracht en nieuw leven kunnen geven. Als vanzelf sloegen de Polen het oog naar Parijs, naar den zetel der verlichting. Zij vroegen in 1769 aan Mably een constitutie voor hun land, gelijk zij later in 1771 er een vroegen aan Jean Jacques Rousseau[1)]. Ten einde die vraag goed te beantwoorden, deed Mably in 1770 een reis naar Polen, en uit de verschillende overdenkingen en waarnemingen op die reis ontstond het boek van Mably getiteld: ‘Du gouvernement et des lois de Pologne,’ een geschrift opgedragen aan den graaf Wielhorski, gevolmachtigd minister der confederatie van Bar in Frankrijk, van welk geschrift het eerste gedeelte gedateerd is van het kasteel de Chantome 31 Augustus 1770, terwijl het tweede deel, dat weêrleggingen bevat op aanmerkingen, die naar aanleiding van het eerste deel waren

1) Zie Morley ‘Rousseau’, 1873, II, p. 323, 324.

gerezen, gedateerd is van het kasteel de Liancourt 9 Juli 1771. Later verscheen nog een bijzonder geschrift: 'De la situation de la Pologne en 1776.'

Het gezag van Mably was door al deze geschriften in Parijs van beteekenis geworden[1]. Wij zien in de 'Confessions' van Rousseau, dat zijn invloed zeer groot was. Zijn optreden en omgang waren echter niet aangenaam. Tijdgenooten spreken van zijn 'brusqueries ordinaires'. Het levendigst wordt ons die stuursche, afbijtende manier (bijvoorbeeld in de jaren 1774 en 1775) geteekend door Malouet in diens bekende gedenkschriften. Malouet, toen omstreeks 35 jaar oud, was werkzaam in de marine, en had juist een geschil gehad met den minister van marine de Sartine, in welke questie de minister zich op de meest delicate wijze jegens Malouet gedroeg. In die dagen was Malouet nu een dagelijksche gast in het hotel der vicomtesse de Castellane, en deze was gewoon de Encyclopedisten aan haar tafel te ontvangen, onder anderen d'Alembert, Diderot, den abbé Raynal en den markies de Condorcet. Dáár ontmoette Malouet ook den abbé de Mably. Malouet sprak nu in dien salon veel over zijn geschil en prees zeer de Sartine. Mably was het niet met hem eens, en toen Malouet nog waagde tegen te spreken, haalde hij zich een van die stekelige gezegden van Mably op den hals, daar deze kortaf hem toebeet: 'Monsieur, je me connais un peu mieux que vous en hommes et en ministres.' Malouet noemt hem dan ook 'l'homme le plus morose que j'ai vu'[2].

Mably was juist in die jaren bezig met het bewerken van een nieuw boek, waarin hij niet ter loops, zooals in zijn geschrift tegen Mercier, maar 'ex professo' de questie van het socialisme wilde aanvatten. Inderdaad zou dit boek het vraagstuk consequent en op nieuwe wijze behandelen. Wij bedoelen het in 1777 in twee deelen verschenen hoofdwerk: 'De la législation ou principes des lois', verdeeld in vier boeken. Wij zullen den inhoud van dat belangrijke werk eenigszins nauwkeuriger ontleden[3].

Het zijn gesprekken tusschen een Zweed en een Engelschen Lord, die elkaar in Parijs hadden ontmoet. Beiden hadden een werkzaam aandeel in de staats-vergaderingen van hun land genomen, en poogden elkander over en weder van het voortreffelijke van hun vaderlandsche staats-instellingen te overtuigen. De En-

1) Wij kunnen hierbij nog opnoemen het boek dat in 1773 verscheen, getiteld 'De la manière d'écrire l'histoire', en het boek 'De l'étude de l'histoire', dat voor den jongen hertog van Parma en Plaisance uit het huis van Bourbon was geschreven, van welken prins Mably's broeder, de abbé de Condillac, toen gouverneur was.
2) Zie 'Mémoires de Malouet', Edit. 1868. I. p. 77, zie ook II, p. 351.
3) Wij citeeren van dit geschrift de eerste editie, die in twee deeltjes in 1777 heet verschenen te zijn, 'Lausanne, chez la Société Typographique.'

gelsche Lord was natuurlijk vervuld van de grootheid en rijkdom van zijn eigen land, terwijl de Zweed, in naam protestant, doch in werkelijkheid een filosoof volgens de school der ouden, het voortreffelijke van zijn Zweden juist daarin meende te vinden, dat Zweden in zijn wetten zoovele van de bepalingen der klassieke oudheid van Sparta en Rome nastreefde. De aandacht viel toen ten tijde juist bijzonder op Zweden, daar een ieder de oogen vestigde op het schitterend, fantastisch begin der regeering van koning Gustaaf III en op de maatregelen en hervormingen van den door hem bijeengeroepen buitengewonen rijksdag. Mably nu ontmoette den Zweed en den Lord in die dagen op een kasteel buiten Parijs, en terwijl zij met hun drieën een wandeling maakten in het schoone herfst-seizoen, ontspon zich weder een breede discussie en een vrij puntig dispuut. Toen namelijk, naar aanleiding van de ‘lois somptuaires’ van Zweden, de Engelsche Lord de nadeelen van zulk een sober bestaan en te ver gedreven matigheid berispte, en van zijn kant de voordeelen van den Engelschen handel, die rijkdom en schatten aanbrengt, prees, ging de Zweed wat dieper op het onderwerp in.

Hij meende, dat de Zweedsche wetten naar hooger maatstaf moesten getoetst worden. Wat toch hebben wetgevers te doen? Niet anders, dan de bedoelingen van de natuur na te gaan en te volgen. Een studie van het menschelijk hart en van den menschelijken geest moet aan alle wetgevingen ten grondslag strekken. Dan eerst, wanneer de inzichten der natuur werden gevolgd, konden wetgevers in werkelijkheid medehelpers der Voorzienigheid genoemd worden. De natuur leerde nu in 't algemeen ons met weinig te vergenoegen. ‘La terre ne nous offre qu'une quantité bornée de richesses: pourquoi voulons nous donc avoir des besoins sans bornes?’ In dien zin hebben de Zweedsche wetten op weelde-artikelen getracht de regelen der natuur te herstellen, en eenvoudigheid en gelijkheid onder de menschen te bevorderen. De menschelijke maatschappij heeft zich echter - volgens den Zweed - op een geheel ander standpunt geplaatst en gansch andere drijfveeren gevolgd: het resultaat is, dat de meest mogelijke ongelijkheid van welvaart onder de menschen te vinden is. - Al wandelende en het schoone Fransche landschap bewonderende, wijst de Zweed op de schamele hutten, waarin het landvolk leeft. ‘Nader die woningen niet, zoo gij uwe illusiën wilt behouden. Wel zou de arbeid van den landman licht zijn, indien de menschen onderling dat werk onder zich hadden verdeeld. Maar nu houdt onze hebzucht die landlieden in ellende, te midden van de vruchten, die zij in het zweet van hun aangezicht voor ons kweeken: ter nauwernood rest hun een armzalig voedsel: zij hebben al de ondeugden van de armoede, en de vrees voor de toekomst drukt misschien hen nog erger en harder dan het oogenblikkelijk gebrek.’ Het valt niet te ontkennen - zoo vervolgt de Zweed - dat de natuur gelijkheid van fortuin en van levens-voorwaarden heeft gewild: en ziedaar, de ongelijkheid heeft zich onder ons gevestigd en gaat voort ons te bederven. Waar loopt alles eindelijk op

uit? Op bedelaars-toestanden aan den éénen kant; op doodstraffen tegen diefstal aan den anderen kant. Want de ongelijkheid eens onder ons binnendrongen, moet nu, het koste wat het wil, beschermd en gehandhaafd worden. De oorsprong van geheel deze verkeerde richting is te zoeken in de omstandigheid, dat het particulier eigendom ingevoerd is. Sparta heeft dit goed begrepen, daar Lycurgus zich niet enkel bepaalde, om de landerijen gelijkelijk te verdeelen, maar geheel en al het grondeigendom aan de burgers ontnam: alle landerijen moesten aan den staat toebehooren, die 't gebruik van de deelen daarvan aan de burgers afstond. Het particulier eigendom is dus juist de oorzaak van het kwaad. De dichters hebben dit gevoeld, toen zij, in hun schilderingen van een gouden eeuw, dat eigendom verbanden. In het begin der menschelijke maatschappij is dan ook nergens het particulier individueel eigendom te vinden. Dáár heerschte de gemeenschap: de communauteit van alle goederen. Heeft het thans den schijn, alsof wij menschen in ons hart een fonds van hebzucht en eerzucht dragen, zoo moeten wij wel bedenken, dat juist die hebzucht en die verkeerde ambitie de dochters der ongelijkheid zijn: zij ontstonden toen de gemeenschap werd verlaten. Wellicht zou het in het begin niet zooveel moeite gekost hebben die gemeenschap te handhaven, toen voor het eerst - hetzij door onjuiste repartitie der verdeelende overheid, hetzij door de luiheid van hen, die zich aan het gemeenschappelijk werk onttrokken - er gemor tegen de communauteit ontstond.

Zoover is de Zweed met zijn betoog gekomen, als de Engelschman hem in de rede valt, en van zijn kant er op wijst, dat het eigenbelang de beste prikkel van den arbeid is, en dat, indien zulk een poëtische gemeenschap al mogelijk was, de arbeids-lust er bij zou inslapen, daargelaten nog, dat zulke gemeenschappelijke maatschappijen altijd zeer klein zouden moeten wezen. - De Zweed loochent nu in het algemeen het geluk van die groote staten, met hun scherpe contrasten van armoede en rijkdom, en bestrijdt meer speciaal het gezegde, dat eigenbelang de beste prikkel tot den arbeid is. Hij meent, dat offervaardigheid voor anderen en het zelfverloochenende beginsel drijfveeren zijn, die even machtig tot inspanning kunnen aansporen als het eigenbelang. Waarom zou men geen helden der gemeenschap kunnen vinden? En zelfs, indien het waar mocht zijn, dat het eigenbelang talrijker producten wist te doen ontstaan, de questie is niet, om een steeds meer aangroeiend aantal voortbrengselen te verkrijgen, maar om voortdurend over een voldoende hoeveelheid goederen voor de behoeften te kunnen beschikken[1]. Alles komt bij zulk een ‘régime’ der

1) Zie I pag. 85-87. ‘On ne travaille point, dites-vous, avec la même ardeur pour les autres que pour soi: cette vérité est incontestable pour tous les tems. Mais qui vous a dit que ce cultivateur infatigable, qui fait des récoltes beaucoup plus abondantes que ne l'exigent ses besoins et ceux de sa famille, ne travaille pas pour lui. Il travaillera véritablement pour lui, Milord, si les Loix ont su attacher de la gloire et de la considération à son travail. Au milieu de notre corruption, nous voyons encore des hommes qui, conduits par l'estime de leurs pareils et l'approbation de leur propre conscience, croyent travailler pour leur bien particulier en s'immolant au bien public. Pourquoi donc la communauté des biens ne produiroit elle pas des héros? Nous sommes actifs et laborieux par avarice: en nous conformant aux intentions de la nature, nous l'aurions été par devoir, pour éviter le mépris et gouter le plaisir qui accompagne la considération. Rassurez vous donc, Milord; mais quand je serois obligé de convenir que dans la communauté des biens, les récoltes seroient moins abondantes que dans l'état de propriété qui dévaste tant de provinces; qu'en concluriez-vous? Il me semble que sans tomber dans une trop lourde absurdité, je pourrois croire qu'il est plus avantageux pour le genre humain d'avoir quelques vertus, que beaucoup de fruits. Que deviendra, dit-on, de la population? Je réponds qu'il vaudroit mieux ne compter qu'un million d'hommes heureux sur la terre entière, que d'y voir cette multitude innombrable de misérables et d'esclaves qui ne vit qu'à moitié dans l'abrutissement et la misère’.

gemeenschap neder op een juiste verdeeling en distributie van het werk en van de vruchten, en het zou juist een schoone taak voor een staat zijn, zulke distributieve wetten met zorg en beleid vast te stellen. Men zou door die communauteit nog meer belang in zijn vaderland, waaraan men alles verschuldigd zou wezen, stellen. De Zweed erkent echter, dat in den tegenwoordigen toestand der Europeesche maatschappij het een onmogelijk werk zou zijn, die gemeenschap weder volledig in te voeren. De ontwikkeling der menschheid is nu sedert eeuwen een gansch anderen koers opgegaan. Het zou een ideaal, een droombeeld wezen: die er van spreekt, komt niet verder dan wederom een Platonische Republiek te construeeren[1)]. Noch de rijken, noch zelfs de armen, zouden gedoogen, dat men de gemeenschap in Europa thans dadelijk zou willen invoeren. Die ze in toepassing willen zien, moeten in de bosschen van Amerika, in Florida, haar opzoeken, of misschien in zekeren zin bij de Kwakers in Pennsylvanië. In Europa echter heeft men niet anders te doen, dan, nu het eigendom er eens is, dat eigendom als feit aan te nemen, zelfs als grondslag van alle orde, vrede en openbare veiligheid, maar men moet terzelfder tijd de wetten zóó inrichten, dat de twee ondeugden, waardoor de gevolgen van het eigendom steeds drukkender worden, met alle kracht en macht bestreden worden. Die twee fouten zijn de hebzucht en de eerzucht.

Het tweede Boek houdt zich vooral bezig met de wetten tegen hebzucht en ambitie. Het is wederom de Zweed, die hier alles ontwikkelt en voorstelt, en die langzamerhand door al zijn betoogen den Engelschen Lord tot zijn gevoelens overhaalt. - Wil men de *hebzucht* in den staat bestrijden, zoo zegt de Zweed, dan moet men uitgaan van het denkbeeld, dat een staat weinig geld

1) Mably levert I pag. 97-101 een zeer goede kritiek op Plato's Republiek.

noodig heeft: men moet dus meer zijn werk maken van het verminderen der behoeften, dan van het vermeerderen der opbrengsten van den staat. Inplaats van de menigte der indirecte belastingen, moet men enkel directe belastingen op de landerijen doen drukken. Let echter wel op, dat zulk een belasting op de gronden niet opgelegd moet worden, wegens het motief dat de Physiocraten opgeven, maar met het doel, om vooral hen te belasten die iets bezitten, niet hen die slechts van hun loon of arbeid leven[1)]. Het omgekeerde is tot nu toe door de verschillende staten en ook door Engeland gedaan. - Rijkdommen mogen verder geen titel of reden zijn, om overheids-ambten te bekomen. De ambten zelven moeten zoo weinig mogelijk met geld beloond worden: representatiegelden der hooge ambtenaren zijn onnoodig. (Mably wijst hier op de achting, die een Jan de Witt bij zijn eenvoud ondervond). - Het spreekt van-zelf, dat alle middelen, die de financiers en mannen der geldmarkt doen groot worden, als daar zijn verpachtingen van belastingen, agiotage, enz., kortom al de middelen, die het gezegde in de hand werken: 'on pillera d'une main pour dissiper de l'autre', streng moeten geweerd worden. - Voorts zijn wetten noodig tegen de weelde, zooals ook Zweden die had ingevoerd, en moest men dus in dit opzicht juist het omgekeerde doen van wat de Physiocraten leerden. - Ook de handel behoefde niet aangemoedigd te worden ('les commerçants n'ont aucune patrie'). - Dan moest het erfrecht zorgvuldig door de wetten geregeld worden. De volkomen vrijheid en willekeur van de testamenten moest niet worden aangenomen of gehandhaafd: de gevallen van overgang der goederen bij den dood des eigenaars moesten bepaald worden door de wet. De graden van bloedverwantschap behoefden hierbij niet al te ver worden uitgestrekt. Allerlei bepalingen konden daarbij worden ingesteld. De ééne dochter verkrijge slechts een derde der erfenis. Zoo iemand in 't geheel geen erfgenaam heeft, dan valle die erfenis niet toe aan den staat, die juist het voorbeeld van belangeloosheid moet geven, maar de successie moet dan verdeeld worden tusschen de arme huisgezinnen der gemeente van den overledene, enz. - Agrarische wetten moeten worden ingesteld en voortdurend in toepassing gebracht: de tegenwerping, dat de oogsten op die wijze iets minder zouden worden, behoefde niet af te schrikken: doch Mably ontkende ten sterkste, dat de agrarische wetten aan den landbouw zouden schaden. De groote bezittingen zijn onvruchtbaar, kleine stukken gronds worden het best bebouwd. - In het algemeen moeten eindelijk alle wetten in de eerste plaats het karakter en de strekking hebben, om zooveel mogelijk de welvaart onder allen te verdeelen: de wetten moeten op de distributie der welvaart inwerken. - Mably schetst hier in groote trekken een systeem van regelen, die hij op Frankrijk zou willen toepassen, en waarvan hij zich een groote verbetering der plattelands-toestanden, die in Frankrijk op het einde der 18de

1) Zie I pag. 127 en 128.

eeuw zoo ellendig waren, beloofde[1]. Het zou in zijn oog voor een maatschappij een grootscher taak wezen, dan het steeds meer en meer produceeren. Mably wijst er zelfs op, dat, wat hij wil, in zekeren zin door Calvijn te Genève was verordend, doch dat Calvijn niet consequent had durven doortasten, en nog niet genoeg het belang had begrepen van steeds nieuwe voorzorgen tegen de hebzucht der menschen te nemen.

Nadat zoo in breede trekken door Mably een afgerond geheel van wetten is voorgesteld, dat de hebzucht moest tegengaan, gaat hij thans over, een samenstel van tegenwichten te leveren tegen de *eerzucht* der staten en der burgers. Hij werpt een blik op de toestanden van Polen, van Zweden, van Holland, van Corsica (waar Neuhoff en Paoli hun rol hadden gespeeld), om aan te toonen, dat het werkelijk noodig was tot dergelijke wetten de toevlucht te nemen. Zulke wetten moeten met zorg gemaakt worden. Want wel is de ambitie een mindere ondeugd dan de hebzucht, maar het is toch een groot gebrek, en leidt zeer zeker mede tot den afgrond. Welke wetten zouden nu aan te wenden zijn, om die eerzucht te verstikken? De Zweed noemt er enkele op. - Vooreerst moet het oorlogs-recht geregeld worden. Aanvallende krijg moet geheel verboden worden: voorts moeten bepalingen omtrent traagheid bij oorlogs-verklaringen, omtrent het voeren der krijgsbedrijven (‘ne pas faire la guerre en banquiers’) getroffen worden. - Dan moet een politiek van non-interventie worden aangenomen: onze naburen moeten als onze vrienden worden beschouwd: in 't algemeen moet men nooit trachten vreemde bezittingen te verkrijgen, en vooral geen streken of plaatsen, die als het ware ‘deuren’ zijn in het land van den ander[2]. Koloniën moeten alléén worden ge-

1) Zie I pag. 156-157: ‘Lorsque le Gouvernement se fut détruit par ses propres mains, on ne jugea des terres, qui avoient perdu leur dignité, que par leur revenu, et on voulut réunir à soi toutes les possessions. Dans un territoire qui étoit autrefois partagé entre plusieurs familles qui y vivoient avec honneur, on ne voit plus qu'un seul seigneur, qui a fait autour de lui une vaste solitude. Pour s'agrandir, on n'a pas craint d'acheter le patrimoine des malheureux paysans, et de les condamner à une pauvreté plus dure que l'ancienne servitude de leurs pères. Nos campagnes ne sont couvertes que d'hommes livides et décharnés, à qui il ne reste que leurs bras pour faire vivre à moitié une famille malheureuse. Qu'elles sont rares ces personnes aimées du ciel et des hommes, qui respectent le patrimoine des pauvres, et croyent que tout paysan qui arrose la terre de sa sueur, doit y avoir une possession! Avec notre manie de nous enricher et de nous ennoblir, il arrive que toutes les possessions passent entre les mains de la Noblesse, que le Tiers-Etat se dégrade de jour en jour, et son avilissement avilit le reste de la Nation’.

2) Het is de Zweed die spreekt, doch de toepassing op Frankrijk is duidelijk, zie I. p. 209 en 210. ‘Je voudrois bien savoir à quoi nous sert la Poméranie. Elle nous ouvre, dit on, l'Allemagne: j'en conviens: mais qu'avons nous à faire en Allemagne? Que votre pays ne soit ouvert à personne, si vous voulez être libres et indépendans; mais aussi n'ayez point de porte pour entrer chez les autres, si vous ne voulez pas vous exposer à la tentation d'être avares, injustes et ambitieux. C'est à cette malheureuse facilité de porter la guerre dans toute l'Europe, que l'Espagne, autrefois si florissante, doit en partie sa foiblesse et l'engourdissement où elle se trouve. La France n'auroitelle pas été trop heureuse que l'Italie, l'Empire et les Pays-Bas lui eussent été éternellement fermés?’

sticht, wanneer het noodig is, om voor de overcomplete bevolking nieuwe oorden en nieuwe hulpbronnen te openen, want te groote overvloed van menschen in een staat is een kwaad. - Bekroond moeten zulke maatregelen worden door de instelling van een magisstratuur des vredes. Deze overheids-personen zullen geen andere bezigheid hebben dan den vrede te behoeden: vrede tusschen de staten onderling, en vrede in 't algemeen. Zij moeten groote autoriteit bezitten, om hun inzichten steeds te doen eerbiedigen: elke aanleiding, die tot vredebreuk zou kunnen leiden, moeten zij voorkomen en uit den weg ruimen. Veel geraas te maken, zich te alarmeeren over niets, verraadt slechts kleinheid van inzicht, die men moet vermijden[1]. - Voortgaande om maatregelen te bedenken tegen de eerzucht der burgers, wijst de Zweed op het belang, dat elke ambtelijke betrekking in den staat zóó zij ingericht, dat niet de verkeerde ambitie wordt opgewekt. De duur der magistratuur moet dus kort worden gesteld: men moet niet te schielijk de hooge waardigheden kunnen verkrijgen. Zorg in 't algemeen, dat het groote onderscheid tusschen de burgers onderling hier eenigszins verdwijnt. Laat zoo mogelijk alle burgers toe tot het verkrijgen van ambten en bedieningen. Verneder het lagere gedeelte van het volk niet, door het als gepeupel te behandelen; waak tegen intrigues; laat nog liever bij sommige betrekkingen het lot aanwijzen wie de candidaat moet zijn. Zorg er voor, dat altijd openlijk gesolliciteerd worde. Verbied op elk terrein geheime stemmingen. Roep distinctiën in 't leven, waardoor de verdienste der burgers wordt beloond zelfs in het gewone leven, en maak dat zulke burgers allereerst tot ambten worden geroepen. In het algemeen moet men zoogenaamde 'lois dignitaires' in het leven roepen, om een grens te stellen tegen de zucht van enkelen of van geheele standen, om zich van alle macht meester te maken. Vooral moet men door zulke 'dignitaire wetten' zorgen, dat het evenwicht van macht onder de standen en rangen goed zij verdeeld. Zulke regelen kunnen dan tegen de eerzucht strijden, gelijk de agrarische wetten tegen de hebzucht. Het doel moet zijn, om emulatie wakker te houden, maar ambitie te keeren. Grenzen te stellen aan het fortuin der rangen en standen in den staat, voorzoover het staats-lichamen zijn, zou mede aan te bevelen wezen.

Met deze uitéénzetting der wetten tegen hebzucht en eerzucht sluit het eerste deel. In het *tweede* deel worden nu eerst de middelen gezocht, waardoor men in de verschillende staten op de

1) Zie I pag. 203 en 212.

beste wijze wetten kan doen vaststellen. De staats-kunst en vooral de kunst om wetten te maken wordt dus hier behandeld. Meer speciaal wordt dan ook weder de aandacht gevestigd op de richting, om de wetten zóó te verordenen, dat hebzucht en eerzucht bestreden worden. Dit alles echter vordert veel tijd. Want zeer zeker - zegt de Zweed - zal een algeheele omkeer der maatschappij niet zoo nabij zijn, als de economisten (de Physiocraten) zich dat verbeelden. Geduld is derhalve noodig. Groote kunst moet worden aangewend, en nooit mag tot geweld de toevlucht worden genomen. Overijling moet zeer worden vermeden. Want alle omstandigheden in de maatschappij zijn zóó gecompliceerd, dat bedachtzaamheid en voorzichtigheid niet genoeg kunnen worden aangeraden. Doch wanneer de wetgever zich voorneemt, alle mogelijke voorzorgen te nemen, dan kan zijn werk ook veel uitrichten. Wel is waar is de toestand der Europeesche staten (tegen het einde der 18e eeuw) niet aanmoedigend, vooral ook omdat de staten zoo groot zijn, maar met vasten wil is veel te doen. De volken moeten er toe opgeleid worden, zelven hun eigen wetten vast te stellen: volgens vaste en afgepaste formaliteiten moeten dan de wetten worden behandeld: zij moeten weinig in aantal zijn, terwijl alleen die wet waarlijk goed is, die meer gelijkheid teweeg brengt. Zoo worden allerlei punten behandeld: de questie dat de staat jaarlijks zijn begrootingen en wet der middelen vaststelt (II p. 73 enz), maar vooral wordt het strafrecht steviger onder handen genomen. De Engelsche Lord toont zich hier een groot voorstander van de afschaffing van de doodstraf: de Zweed wil haar voor twee misdaden behouden: moord (‘assassinat’) en landverraad. Gedwongen arbeid is toch, volgens den Zweed, voor die gevallen geen voldoende straf, daar inderdaad zulk geforceerd werk het geheele leven der armen uitmaakt, voor hen de gewone regel is. Overigens worden natuurlijk de bepalingen der habeas-corpus wet geprezen: pijnbank, inquisitie en confiscatie van goederen zeer gelaakt: aanbrengers van misdaden worden niet toegelaten: gratie mag niet worden gegeven, daar in zulk een geval slechts de willekeur weder binnenkomt. Mably treedt hier telkens in details, hoewel hij zijn lezers waarschuwt, dat hij 't slechts doet als gedwongen, uit inschikkelijkheid voor de menschen, die dwaas genoeg zijn, om de ongelijkheid van fortuin en van leven te behouden.

Met des te meer aandrang wendt dan ook Mably zich tot de wetten betrekkelijk de opvoeding der jeugd. Hier op dit terrein wacht hij natuurlijk het heil. De staat moest hier vooral ingrijpen. Al wat Sparta had verwerkelijkt, wat Plato had gedroomd, kon hier weder beproefd worden. Hoofdregelen voor den staat waren hier: de te toegefelijke zachtheid der ouders te wantrouwen, en voorts te zorgen, dat de kinderen nog meer door het hart dan door het verstand geleid werden. De opvoeding moest een openbare staats-opvoeding wezen. De staat kon niet tevreden zijn met de opvoeding enkel in het huisgezin. De oudheid gaf hier het groote voorbeeld. Dan eerst konden met goed gevolg ondeugden be-

streden worden, als die der ledigheid. Regelen moesten worden aangenomen, om tegelijk ook het lichaam door gezamenlijke oefeningen en spelen te sterken en te harden. Mably beschrijft die spelen der gymnastiek van de gezamenlijke jeugd, en wil dat alle kinderen en jongelieden zich verdeelen in 'turmes ou compagnies' met eigen hoofden, opdat er wedijver onder hen kome. Hij wil dat allen handenarbeid leeren, dat zij wegen gaan graven, ongelijkheden van terrein effenen, en dergelijk werk verrichten[1]. Ook de opvoeding van het meisje poogt hij te regelen in dien zin, dat de deugden der toekomstige vrouw: bescheidenheid, arbeidslust reeds vroeg gekweekt worden. Wat eindelijk de eigenlijke scholen betreft, zoo moet een gezonde zedeleer grondslag van het onderwijs zijn. Wijders moeten alle lessen en geheel de gang der studiën voor goed het begrip vestigen, dat het natuurlijk recht: het 'recht der gelijkheid' van alle menschen door den staat moet worden verwezenlijkt.

Mably acht nu den staat en de maatschappij niet beveiligd, wanneer niet de godsdienst er als levenwekkend beginsel heerscht. Atheïsme en materialisme worden streng en uitvoerig door hem bestreden. Hij wil het wel niet dadelijk straffen, maar toch bepaald intimideeren, en bij openlijke poging om den godsdienst in gevaar te brengen, wel degelijk den aanrander opsluiten. Evenzoo wil Mably den eeredienst regelen. Zulk een eeredienst is, volgens hem, noodig; want het Deïsme, in zijn reinen abstracten toestand, voldoet niet aan de menigte, zooals deze thans, sinds de invoering van 't eigendom, leeft. Zij, die tegenwoordig zoo hard moeten werken en hun rug zoo voortdurend naar de aarde moeten krommen, hebben geen gelegenheid, om metafysisch den blik naar den hemel te richten: hun moet te gemoet worden gekomen. - Toch dient, wil men het bijgeloof niet in de hand werken, met den grootsten aandrang gezorgd te worden, dat er steeds eendracht zij tusschen religie en filosofie. Op den vóórgrond moet staan een scheiding der geestelijke en wereldlijke zaken. Als ideaal wordt hier Holland gesteld[2]. Dit ééne heeft den godsdienst bedorven, dat de priesters een wereldlijk gezag hebben verkregen, en die fout moet dus worden hersteld. Vooral in de catholieke Kerk moeten allerlei hervormingen plaats hebben. Het kwaad der pelgrimstochten moet worden tegengegaan. Met de woorden van Montesquieu in zijn 'Esprit des Lois' wordt tolerantie aangeprezen. Vervolging van andere godsdiensten is niet geoorloofd.

En zoo komen de Zweed, de Engelsche Lord en de abt Mably langzamerhand van hun wandeling te-huis.

Mably erkent op het einde, dat veel van wat behandeld is 'chimères' zal gelijken. De lezer zal dit dadelijk toestemmen, en zal ook, wanneer hij bladzijde na bladzijde heeft gevolgd, zich verwonderd hebben over de argeloosheid van den Lord, die zoo schielijk bekeerd is, en over de naïeveteit van den Zweed, die

1) Zie geheel de aardige uitéénzetting, II, p. 142, 143.
2) Zie Mably, II, p. 224, 227, 230.

Engelands verval en daarentegen Zwedens ontwikkeling voorspelt: - maar hij zal tegelijk toegeven, dat het vraagstuk van het socialisme hier op gansch nieuwe wijze is behandeld, in zooverre in het erfrecht en in de bestaande geldende rechten toenaderingspunten tot een meer consequent socialisme worden gezocht.

Mably leefde nog slechts weinige jaren na het voltooien van dit boek. Hij schreef toen een werk: 'Principes de morale', dat veel opspraak verwekte, voorts: 'Observations sur les Etats-Unis de l'Amérique (1784)', waarin hij zich vrij streng tegenover de nieuwe republiek uitliet, en enkele andere kleinere studiën. Hij stierf in 1785.

Zijn wijze van zich uit te drukken werd hoe langer hoe bitterder. Hij zag alles zwart in, en zijn bekenden noemden hem den ongeluks-profeet. Zijn leven was overigens zeer belangeloos en eenvoudig: ten bate van zijn dienaar ontzegde hij zich de gewone gemakken van het leven[1].

Veel van hetgeen door Mably min of meer raisonneerend en methodisch werd uitéëngezet en bewezen, zooals een mathematicus een wiskundig probleem becijfert, werd nu in dien eigen kring van Fransche denkers en wegbereiders der moderne tijden, doch eenigszins ter zijde, met al den gloed, dien gevoel en poëzie geven, herhaald en bepleit door J e a n J a c q u e s R o u s s e a u . Rousseau was iets jonger dan Mably; hij leefde van 1712-1778, en heeft Mably altijd in zekeren zin uit de verte gevolgd, al heeft hij later van den abbé, zooals bijna van een ieder, een weinig vleiend portret gegeven[2]. Dit onderscheid blijft echter tusschen hen, dat Mably consequent socialist is, terwijl Rousseau slechts enkele heftige socialistische tonen fragmentarisch laat hooren, en overigens in geen enkel opzicht het socialisme als systeem huldigt. In hoeverre dit toe te schrijven is aan het gebrek aan logica en strengheid van redeneering, dat de geschriften van Rousseau kenmerkt, zullen wij thans niet beslissen; zeker is 't, dat die zwakheid van argumentatie, die hem nu tot gevoels-bewijzen bracht, soms een groot deel van zijn kracht uitmaakte. Hij roerde het hart en het medegevoel. En wanneer de gedachten, die ook Mably had gekoesterd, in die schitterende, wegsleepende, klankvolle taal van Rousseau werden uitgedrukt, hadden zij dadelijk een gansch andere uitwerking, dan de boeken van onzen meer of min drogen 'abbé' ooit hadden kunnen verkrijgen. Hoe trilden in eens alle snaren van 't gemoed, toen Jean Jacques zijn stem verhief; hoe smolten de harten der vrouwen weg van teederheid; hoe gaven de mannen elkander de vriendschapshand, voor goed zooals zij meenden; hoe brak een nieuwe horizon voor het leven aan! En zeer zeker: het begrip van *broederschap* van alle menschen werd door Rousseau

1) Zie voorts over hem Morley, 'Rousseau', 1873, deel I p. 189-192.
2) Zie Rousseau, 'Confessions', Partie II, livre XII (1764), Editie Charpentier, 1850, p. 743, 744.

weder op den vóórgrond gezet. Wat dadelijk bij Rousseau treft, wat bij geen der andere zoogenaamde verlichte schrijvers der Fransche 18de eeuw zoo sterk wordt gevonden, is de bepaalde teederheid voor de arme klassen. Anderen, zooals ook Mably, declameeren over de armoede der menschen, Rousseau heeft de armen lief en is thuis onder hen. Hij is gelukkig als hij bij hen inwoont. De tafereeltjes in de 'Confessions' worden 't vriendelijkst en zonnigst, als hij de arme huishoudens, waar hij vertoefde, beschrijft. Denk aan de soldaten-vrouw in Turijn, bij wie hij op zijn zestiende jaar, nu Roomsch-Catholiek geworden, zijn intrek heeft genomen[1)]: - aan Perrolet te Lausanne, die hem op zijn twintigste jaar herbergt, en die hem een vergelijking der hoogere en lagere standen in de pen geeft, met al de voorkeur voor den laatste[2)]: - aan den Franschen boer, dien hij op reis naar Lyon gastvrijheid vraagt, en die hem, den jongen Zwitser, uit zijn kelder, welken hij voor de commiezen der belasting zorgvuldig verborgen hield, op brood, ham en wijn onthaalt[3)]. De eigen doorleefde jeugd van Rousseau, het onrecht dat hij lijdt, wekt sterker dan alle verstands-redeneeringen bij hem het gevoel op, dat in onze maatschappelijke instellingen, voorzoover de verhouding van rijken en armen betreft, grievende fouten zijn[4)].

1) Zie 'Confessions', Partie I, livre II, Editie Charpentier, 1850, p. 102.
2) Zie 'Confessions', Partie I, livre IV, p. 191. 'Pourquoi faut-il qu'ayant trouvé tant de bonnes gens dans ma jeunesse, j'en trouve si peu dans un âge avancé? Leur race est-elle épuisée? Non; mais l'orde ou j'ai besoin de les chercher aujourd'hui n'est plus le même, où je les trouvais alors. Parmi le peuple, où les grandes passions ne parlent que par intervalles, les sentiments de la nature se font plus souvent entendre. Dans les états plus élevés, ils sont étouffés absolument, et, sous le masque du sentiment, il n'y a jamais que l'intérêt ou la vanité qui parle'.
3) Zie 'Confessions', Partie I, livre IV, p. 210, 211. 'Il me fit entendre qu'il cachait son vin à cause des aides, qu'il cachait son pain à cause de la taille, et qu'il serait un homme perdu si l'on pouvait se douter qu'il ne mourût pas de faim. Tout ce qu'il me dit à ce sujet, et dont je n'avais pas la moindre idée, me fit une impression qui ne s'effacera jamais. Ce fut là le germe de cette haine inextinguible qui se développa depuis dans mon coeur contre les vexations qu'éprouve le malheureux peuple, et contre ses oppresseurs. Cet homme, quoique aisé, n'osait manger le pain qu'il avait gagné à la sueur de son front, et ne pouvait éviter sa ruine qu'en montrant la même misère qui règnait autour de lui. Je sortis de sa maison aussi indigné qu'attendri, en déplorant le sort de ces belles contrées, à qui la nature n'a prodigué ses dons que pour en faire la proie des barbares publicains'.
4) Zie 'Confessions', Partie I, livre VII (1743), p. 396. 'La justice et l'inutilité de mes plaintes me laissèrent dans l'âme un germe d'indignation contre nos sottes institutions civiles, où le vrai bien public et la véritable justice sont toujours sacrifiés à je ne sais quel ordre apparent, destructif en effet de tout ordre, et qui ne fait qu'ajouter la sanction de l'autorité publique à l'oppression du faible et à l'iniquité du fort'.

Dat gevoel zou nu zijn uiting vinden in de beantwoording der prijsvraag der Académie van Dyon van het jaar 1750, en in het daarmede samenhangende 'Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes' van het jaar 1754. Waar was bij Mably een zinsnede te vinden, die snorrend door de lucht vloog, als deze volzin uit het tweede gedeelte van dit betoog? 'Hij die, na een stuk grond omheind te hebben, het eerst besloot te zeggen: *dit is van mij*, en onnoozelen genoeg vond om het te gelooven, was de ware stichter der burgerlijke maatschappij. Wat al misdaden, wat al oorlogen, moord, ellende en akeligheid zouden aan de menschheid zijn bespaard, indien een ander die palen had omgeworpen, die afgraving dichtgegooid, en aan zijn metgezellen had toegeroepen: neemt u in acht dezen bedrieger te gelooven: gij zijt verloren zoo gij vergeet, dat de vruchten aan allen en de aarde aan niemand behoort'[1)]. Het is uit zulke woorden reeds duidelijk, dat meer en meer bij Rousseau vele van dezelfde motieven gingen werken, als die Mably hadden bezield. De Grieksche oudheid, met haar wetten van Lycurgus en haar droom van Plato, deed ook bij Rousseau socialistische denkbeelden ontkiemen. Plato dient hem weldra als verontschuldiging, als hij zijn kinderen in het vondelings-gesticht laat brengen[2)]. Later zullen zoowel het 'Contrat social' als de 'Emile', beide in 1772 uitgegeven, telkens echo's van de liefde voor Griekschen eenvoud en Spartaansche opvoeding doen hooren. Doch de socialistische tint en toon is zeer vaag gehouden. Gelijkheid staat wel op den vóórgrond van het 'Contrat social', doch communisme wordt veroordeeld. En in den 'Emile' wordt wel het heil gezocht in een opleiding volgens de inspraken en lessen der natuur en in volmaakte eenvoudigheid van zeden en gewoonten; wordt der moeder wel op 't hart gedrukt haar kind zelve te zoogen; wordt gewaarschuwd tegen kostbare behoeften; wordt sterk op den vóórgrond gezet, dat ieder kind een ambacht, een werk moet leeren, ten einde op zijn beurt desnoods arbeider en handwerksman te kunnen zijn, doch voor consequenties, als die Morelly in de opvoeding der kinderen wenschte toegepast te zien, deinst Rousseau zoover mogelijk terug. Hij verlangt slechts bij zijn leerling het gevoel van broederschap en eerbied voor het volk op te wekken, en dat is voldoende[3)].

1) Zie p. 76 in de 'Petits chefs d'oeuvre de J.J. Rousseau', Edition Didot, 1848. Vergelijk ook de 'Doctrine de Saint-Simon'. Exposition I, séance VIII, pag. 231-233.
2) Zie 'Confessions', Partie II, livre VIII, 1750, p. 432. In datzelfde jaar 1750 nam hij zijn meer eenvoudige kleeding aan.
3) Zie 'Emile ou de l'Education', par J.J. Rousseau, Edition Didot, 1851. Livre IV. p. 257, 258. 'C'est le peuple qui compose le genre humain, ce qui n'est pas peuple est si peu de chose, que ce n'est pas la peine de le compter. L'homme est le même dans tous les états: si cela est, les états les plus nombreux méritent le plus de respect. Devant celui qui pense, toutes les distinctions civiles disparaissent: il voit les mêmes passions, les mêmes sentiments dans le goujat et dans l'homme illustre: il n'y discerne que leur langage, qu'un coloris plus ou moins apprêté: et si quelque différence essentielle les distingue, elle est au préjudice des plus dissimulés. Le peuple se montre tel qu'il est, n'est pas aimable: mais il faut bien que les gens du monde se déguisent. S'ils se montraient tels qu'ils sont, ils feraient horreur'. Zie ook de zinsneden van Rousseau aangehaald door Louis Blanc, 'Histoire de Dix ans', editie 1844, deel IV, pag. 97.

Met andere woorden, de geschriften van Rousseau verspreiden overal een atmosfeer, gunstig voor het rijpen der socialistische denkbeelden, al is hij zelf geen socialist. Het ideaal van het bestaan is voor hem een eenvoudig landelijk leven, verre van de grillige ongelijkheden der steden. Hij kleurt, waar hij kan, schilderingen van een maatschappelijken toestand, waarin al de wreedheden van het lot niet kunnen plaats vinden en slechts die ellende wordt gevonden, die onafscheidelijk is van de menschheid. En op die wijze werkte hij in de practijk haast nog krachtiger mede dan een Mably, om de maatschappelijke misbruiken, door welke het Frankrijk van zijn dagen werd geteisterd, aan de kaak te stellen. Hij behoefde niet aan te klagen en niet te brandmerken: neen, het contrast tusschen de romantische tafereelen van het door zijn verbeelding getinte landleven en de bittere armoede, die in de provinciën van Frankrijk onder den afhankelijken boeren-stand werkelijk werd geleden, deed als vanzelf edelmoedige harten kloppen en wekte lieden op, de hand ter verbetering aan den ploeg te slaan. Geen van zijn geschriften heeft in dit opzicht zulk een uitwerking gehad als zijn ‘Nouvelle Héloise’, de roman die 1761 in het licht werd gegeven. De liefdes-geschiedenis, in dit boek beschreven, sleepte jong en oud mede, maar tegelijkertijd, dat aan de verbeelding der tijdgenooten hier een vurig, gloeiend harts-drama als schouwspel was aangeboden, werd toch, vooral in de latere gedeelten van den roman, het verstand der lezers en lezeressen bepaald bij een rustig, kalm, economisch leven op een landgoed, 't welk in de voorstelling van velen een ideaal zou zijn, Wie heeft niet wel eens de oogen geslagen in den tienden en elfden brief van het vierde boek, of in den tweeden brief van het vijfde boek, waarin Saint-Preux, teruggekeerd als gast bij zijn vroegere, nu gelukkig gehuwde geliefde geheel den ordelijken gang en al de bijzonderheden van dat huishouden op het kasteel aanschouwelijk beschrijft? Zeer zeker zijn wij hier verre van het eigenlijk socialisme: eigendom en huwelijk worden als heilig geëerbiedigd, en toch bieden de daar geschetste tafereelen menigen trek, waarmede een koel leerling van Adam Smith in de verste verte geen vrede zou hebben gehad. De plicht om aan de armen aalmoezen te geven, wordt haast uitdrukkelijk voorgeschreven, terwijl op 't kasteel met groote zorg het gebruik der tweede hand tusschen productie en consumtie wordt vermeden; welk intermediair ruil-verkeer, volgens Rousseau, slechts de winke-

liers doet rijk worden en de gebruikers verarmt[1]. Doch dit waren misschien slechts details: de algemeene indruk, dien de schildering moest achterlaten, was een verlangen naar zulk een ideaal-leven op het land, dat zonderling contrasteerde met de werkelijkheid op het einde der 18de eeuw[2]. Rousseau wilde een leven van broederlijken zin, van landelijk geluk, dat van zelf noopte - wanneer zegen alles bekroonde - tot het vieren van feesten met dansen en rei-zangen. In zijn brief aan d'Alembert van 1758 had hij zulke toestanden reeds eenigermate beschreven, toen hij wel is waar het tooneel aanviel, maar voor een vrij volk verbroederings-feesten aanprees, als te Sparta zouden hebben plaats gehad. Het zijn deze feesten, die dan ook door de Fransche revolutie, volgens de aanwijzingen van Rousseau, op het 'Champ de Mars' later werden gevierd.

Dit ideaal te stellen en dus de atmosfeer niet geheel afkeerig te maken voor denkbeelden als van Mably, was het werk van Rousseau. Anderen uit den breeden kring der Encyclopedisten werkten langs verschillende wegen tot hetzelfde resultaat. Zij, de Encyclopedisten, wijzen in Frankrijk voor 't eerst op de wereld van den arbeid[3]. Helvétius[4] - men denke aan zijn boek 'De l'Esprit', waarin wenken worden gegeven over opvoeding en zelfs

1) Zie Cinquième partie, Lettre II, in de Editie der 'Oeuvres de J.J. Rousseau' van P. Didot, an IX (1801), tome V, p. 25, 26 en 37-39. 'Cet air d'opulence m'effraya moi-même, quand je fus instruit de ce qui servoit à l'entretenir. Vous vous ruinez, dis je à monsieur et madame de Wolmar; il n'est pas possible qu'un si modique revenu suffise à tant de dépenses. Ils se mirent à rire, et me firent voir que, sans rien retrancher dans leur maison, il ne tiendroit qu'à eux d'épargner beaucoup et d'augmenter leur revenu plutôt que de se ruiner. Notre grand secret pour être riches, me dirent ils, est d'avoir peu d'argent, et d'éviter autant qu'il se peut dans l'usage de nos biens les échanges intermédiaires entre le produit et l'emploi. Aucun de ces échanges ne se fait sans perte, et ces pertes multipliées réduisent presque à rien d'assez grands moyens, comme à force d'être brocantée une belle boîte d'or devient un mince colifichet. Le transport de nos revenus s'évite en les employant sur le lieu, l'échange s'en évite encore en les consommant en nature, et dans l'indispensable conversion de ce que nous avons de trop en ce qui nous manque, au lieu des ventes et des achats pécuniaires qui doublent le préjudice, nous cherchons des échanges réels où la commodité de chaque contractant tienne lieu de profit à tous deux'.

2) Rousseau gevoelt dit zelf, zie 'Nouvelle Héloïse', Cinquième partie, lettre VII, in de boven aangehaalde editie deel V, p. 3.

3) Zie het boekje van Joseph Reinach over Diderot 1894, p. 42/44 en p. 48.

4) Men herinnere zich 't woord over Helvétius: 'On veut que les malheureux soient parfaits': zie Marx over Proudhon: Duitsche vertaling pag. XXXIII. Over Helvétius, lees vooral het boek van Albert Keim, Paris 1907.

over een normaal-arbeidsdag - mag hier in de eerste plaats genoemd worden. Ook de abbé Raynal met zijn 'Histoire des Indes', waarin steeds het recht op het bestaan voor den mensch wordt bepleit, zij hier vermeld[1]. Vooral aan Diderot ontvielen soms de meest gewaagde stellingen[2]: hij liet bij-wijlen kreten en ontboezemingen hooren, die de meest vooruitstrevende socialist van zijn standpunt niet zou kunnen evenaren. Doch Rousseau gaf toch 't best den toon der tijden aan. Was en bleef Mably uit dien kring der wijsgeeren, Deïsten en Enclyclopedisten de consequente en bewuste woordvoerder van het socialisme, Rousseau was een wegbereider.

Wij laten thans den kring der Encyclopedisten achter ons. Ter zijde van hen, en eenigszins geïsoleerd, bewogen zich, tegen het einde der 18de eeuw, enkele mannen, die geheel op eigen verantwoordelijkheid, en steunende op eigen krachten, een oplossing zochten te geven aan sommige tegenstrijdigheden der maatschappelijke regeling. Zoo droegen zij dan steenen bij voor 't gebouw van het socialisme. De schrijvers, die wij op 't oog hebben, zijn geen eenzame, onbekende droomers, als Meslier of Morelly: evenmin wijsgeeren en denkers, die hun vaste plaats gereed vonden aan de welvoorziene tafels der beschaafde kringen te Parijs: neen, zij waren mannen van de daad, die met de moeielijkheden van het leven moesten worstelen; onrustige, woelige gasten, die, als zij declameerden tegen de maatschappij, dit deden, omdat de samenleving overal slagboomen tegen hen en hun streven ophief: zij stelden er geen eer in, onbaatzuchtige, belangelooze karakters te wezen

1) Raynal was gewoon aan zijn boeken met mede-werkers te arbeiden: de bekendste van hen was Pechmeia uit Lyon. Pechmeia is ook bekend door een Eloge de J.B. Colbert, bekroond door de Académie Française in 1773. Hij schreef in 1784 een roman 'Télèphe', waarin hij het privaat-eigendom en het erfrecht vrij scherp aanviel. Pechmeia is bijna beroemd geworden door zijn socialistisch getinte vriendschap met den geneesheer Dubreuil. Men zeide tot Pechmeia: 'gij zijt niet rijk.' - 'Neen, antwoordde hij, maar Dubreuil is het.' Toen Dubreuil aangetast werd door de ziekte, waaraan hij stierf, zeide hij tot Pechmeia: 'laat niemand bij mij komen, mijn ziekte is aanstekelijk, gij alléén, mijn vriend, moogt hier blijven.' Pechmeia sloot zich op in Dubreuil's kamer en stierf zeer spoedig (1785). Zie César Cantu, 'Histoire Universelle', Edition 1848, tome XVII. p. 135, en André Lichtenberger, 'Le Socialisme au 18me siècle', 1893 pag. 367-368.

2) Wij bedoelen vooral zijn 'Supplément au Voyage de Bougainville, ou dialogue sur l'inconvénient d'attacher des idées morales à certaines actions physiques qui n'en comportent pas.' Het is te vinden in de oeuvres de Diderot. Edit. 1821, tome II. p. 353-423. Diderot ontwikkelt daarin de theorie van het 'mariage libre'. Het geschrift is geheel anarchistisch, zie ook 't citaat in Brunetière, 'La moralité de la doctrine évolutive', 1896.

of te heeten, als een Mably; integendeel, zij wenschten voor zich grooter deel te hebben, dan hun bij de tegenwoordige grondslagen der maatschappelijke orde toekwam. Geen paradox was hun te kras, geen sofisme te dubbelzinnig: de stelling in hun oogen slechts te beter, zoo er tegelijkertijd zand in de oogen der bezittende klassen werd gestrooid, en uit de stofwolk een verwarring werd geboren, waardoor de gewone, toegemeten en afgepaste levens-evenredigheden werden verduisterd en bezoedeld. Als voornaamste type van zulke personen noemen wij den advocaat en publicist L i n g u e t . Het leven van dien man gelijkt al dadelijk op een roman. Het is vol avonturen en vol onrust. Wij bevinden ons met hem voortdurend in de atmosfeer van een onweder. Hij gevoelt zich eerst thuis te midden van het geraas en de beweging om zich heen. Uit jacht op valsche originaliteit is hij bereid de partij te nemen van wat den menschen het zonderlingst toeschijnt. Doch onder de vele cliënten, die hij heeft verdedigd, treffen wij ook onzen bekenden cliënt: de arme klasse der maatschappij. Wel pleit hij voor haar op zonderlinge wijze, maar wij hooren in zijn geschriften - hetzij die nu zuiver staatkundig of meer sociaal zijn - toch voor het eerst gewagen van de drommen der arbeiders-bevolking, die in onze eeuw krijgsvaardig zouden oprukken: wij zien ze bij Linguet reeds zich voorbereiden tot een mogelijken aanvals-stormloop: ons oor wordt bij hem reeds getroffen door het doffe geroffel van de trom: wij zien in de verte reeds de proletariërs zich in slagorde stellen. Doch let wel: de man, die aldus het krijgsrumoer laat dreunen en de massaas in beweging zet op geheel socialistische wijze, voorziet zich zelf daarbij steeds van een masker. Hij neemt den schijn aan tot geduld en rust aan te manen, en met de grootste kunst predikt hij dan, in de termen der berusting, het ergste oproer en den felsten opstand.

Simon Nicolas Henri Linguet was den 14den Juli 1736 te Rheims geboren[1]. Zijn vader was vroeger leeraar te Parijs geweest aan 't college van Navarre, doch zijn Jansenistische denkbeelden hadden hem een verbanning naar Rheims op den hals gehaald. De zoon ontving zijn opvoeding te Parijs aan datzelfde college, waaraan zijn vader vroeger was verbonden, en behaalde in 1751 de drie eerste prijzen der universiteit. Hij bleek buitengewoon scherpzinnig en vlug te zijn. Wij zien hem nog vóór zijn twintigste jaar, in het gevolg van den hertog van Zweibrücke, op reis door Duitschland en naar Polen. Teruggekomen in Frankrijk beproeft hij eerst zich in de industrieele zaken te werpen: hij richtte te Lyon een zeepfabriek op, waarin het artikel door een nieuwe bereiding zou worden vervaardigd. De zaak ging niet goed, gaf geen resultaten, en omstreeks 1758 vertrok Linguet naar Parijs. Aldaar zou hij als schrijver, als letterkundige zich levens-onderhoud en naam pogen te verschaffen. Zóó begon hij te werken voor het tooneel. Hij

1) Zie over hem vooral de biografie door den vroegeren advocaat-generaal, thans lid der Kamer van afgevaardigden, Jean Cruppi in 1895 uitgegeven.

maakte vrij gemakkelijk verzen en werd medearbeider van Dorat. Eerst werkte hij diens tragedie ‘Zulica’ om, daarna wist hij op het ‘Théâtre Italien’ een eigen stuk te doen opvoeren: ‘Les Filles-Femmes ou les Maris battus’, een parodie op de Hypermnestre van Lemierre. Later in 1764 gaf hij nog een treurspel uit, ‘Socrate’ geheeten. Intusschen zou hij wederom op reis naar vreemde landen gaan. In het jaar 1762, het voorlaatste jaar van den zevenjarigen oorlog, zond Frankrijk nog een leger tegen Engelands trouwen bondgenoot Portugal. De minister de Choiseul had de leiding van dien tocht opgedragen aan den prins de Beauvan[1)]. Deze nam in zijn stoet ook Linguet mede, die van zijn reis gebruik maakte om het Spaansch te leeren, uit welke taal hij later drama's onder den titel van ‘Théâtre Espagnol’, vertaalde. - In het jaar 1763 werd de algemeene vrede van Europa gesloten: de veldtocht in Portugal, die voor Frankrijk niets opgeleverd had, was gedaan, en Linguet's betrekking werd opgeheven. Hij bleeft echter voorloopig op reis. Hij zwierf door Holland en België, maakte zich bekend met de instellingen en vooral met de productie-middelen van die landen, en kwam zoo in September van dat jaar 1763 in het Noorden van Frankrijk, in Picardië, en wel in het aan de Somme gelegen stadje Abbeville. Dáár bleef hij eenigen tijd.

Hij was nu 27 jaar oud, zonder werkkring en zonder vast bestaan. Doch dáár te Abbeville nam hij nu een beslissing voor zijn toekomst. Hij zou zich als advocaat laten inschrijven en door pleidooien de aandacht zoeken te trekken. In het jaar 1764 treedt hij dan ook te Parijs als advocaat op, en gedurende de tien jaren, die hij als zoodanig werkzaam is, rijdt zijn naam op aller tong. Hij is de advocaat der zaken, die rumoer en schandaal maken. Als mannen van den eersten adel werden beschuldigd van misbruik van macht: als een erfenis was verduisterd: als godsdienst-haat en bijgeloof den weg naar den brandstapel wilden banen: als familie-geheimen door de zedeloosheid van echtgenooten openbaar werden: dan - vooral als aanzienlijke namen met dit alles gemoeid waren - was Linguet de advocaat bij uitnemendheid. De door hem geschreven proces-stukken werden pamfletten, die een ieder wilde lezen: zijn gesproken pleidooien daverden in de rechtszalen ten overstaan van een opééngehoopt publiek. Zijn niet zeer groote gestalte, in 't begin onbewegelijk, werd onder 't pleiten hoe langer hoe leniger, zijn gebaren werden wilder, zijn mager, scherp, door de pokken geschonden gezicht steeds hoekiger, zijn oogen schoten vuur, zijn stem verhief zich tot geschreeuw: hij scheen de grenzen der zelfbeperking verre te buiten te gaan, maar hij maakte indruk zooals geen ander. Alles was hier bij hem op het effect berekend, en in sommige zaken had dan ook Linguet een ongehoord succes[2)]. Vóór ons op tafel liggen zeven duodecimo

1) Zie over de aanleiding tot dien oorlog ook Malouet, ‘Mémoires’, tome I, het eerste hoofdstuk.
2) Zie hem als advocaat geschilderd door Restif de la Bretonne, ‘Les contemporains du commun’. Wij gebruiken een editie van 1875 bij Lemerre, p. 38.

deelen: 'Mémoires et playdoyers de M. Linguet, avocat à Paris'[1], benevens een kwartijn: 'Mémoires pour M. le duc d'Aiguillon'[2]: en zelfs nu nog, wanneer wij die deelen doorbladeren, wanneer wij in die uitgebrande asch roeren, is het ons, alsof onze vingers, niettegenstaande het vuur zoolang is uitgedoofd, toch nog hier en daar op warme sintels, op een nog niet uitgegloeide vonk, willen stuiten. Onder die pleitredenen zijn werkelijk merkwaardige stukken. Reeds de eerste trekt de aandacht. Men herinnert zich toch het befaamde proces, dat te Abbeville den jongen officier, chevalier de la Barre, werd aangedaan.[3] Hij was beschuldigd met anderen den 9den Augustus 1765 een houten crucifix, dat op de brug over de Somme stond, te hebben geschonden, en hoewel nu niet veel meer tegen hem te bewijzen viel, dan dat hij ongodsdienstige liedjes had gezongen, den hoed niet had afgenomen voor een processie, en met te veel ijver in de 'Dictionnaire philosophique' van Voltaire had gelezen, werd hij door de rechters te Abbeville veroordeeld om onthoofd en daarna verbrand te worden, welk vonnis door het Parlement van Parijs werd bevestigd[4]. Deze juridieke moord geschiedde 1 Juli 1766. Welnu, in datzelfde proces was o.a. ook betrokken de 17jarige zoon van een der rechters zelven van Abbeville, de zoon van Douville de Maillefeu, die echter ten gevolge van het pleidooi van Linguet werd vrijgesproken van den brandstapel. Men begrijpt, dat deze zaak hem dadelijk tot advocaat van naam stempelde. Andere zaken, die evenveel opgang maakten, ontleenden haar geur voor zeker publiek aan de namen van een hertog d'Aiguillon (tegenover een la Chalotais in Bretagne[5], van een graaf de Morangiès, van een Monsieur de Bellegarde (verdediging die hem een 'lettre d'exil' op den hals haalde), wier belangen zóó werden bepleit. Linguet wist daarenboven al pleitende aan iedere zaak een perspectief te geven. Vraag

1) Zij zijn uitgegeven à Amsterdam, chez Simon Joly, libraire dans le Kalverstraat, 1773.
2) Uitgegeven à Paris, de l'Imprimerie de Quillau, imprimeur de leurs Altesses Sérénissimes MM. les Prince de Conti et Comte de la Marche 1770.
3) Zie ook het boekje van G. Lanson, 1910, over Voltaire p. 194.
4) Zie daarover en over de naar aanleiding van het voorval gedichte tragedie 'Augusta' van Fabre d'Eglantine, de 'Essais de littérature et de morale' van Saint Marc Girardin, Editie 1853, tome I. p. 143 seqq. - voorts Henry Martin, 'Histoire de France,' tome XVI. 4me Edit., 1865, p. 141, - en een artikel van Jean Cruppi in de Revue des deux Mondes van 1 Maart 1895.
5) Vergelijk over dat proces la Chalotais ook nog 'Le Globe', tome III, April 1826. Zie ook 'le Temps' van 11 Augustus 1899 en voorts het boek van Barthélemy Pocquet: 'Le duc d'Aiguillon et le Chalotais', 1900-2 in 3 deelen, deel I 'La démission du parlement', deel II 'Le procès', deel III 'La réhabilitation'.

hem niet naar geweten of recht, zijn declamaties zijn bereid zich aan ieders belang te hechten.

Had hij als advocaat geen dadelijk werk, dan vatte hij de pen op, om als publicist een of ander onderwerp, dat opspraak wekte, te behandelen, of deed hij zijn best een degelijk, liefst geleerd werk over een paradox te schrijven. - Was vroeger reeds van hem verschenen zijn ‘Histoire du siècle d'Alexandre’, in twee deelen, die aan den Poolschen koning Stanislas Poniatowsky waren opgedragen, zoo schreef hij nu, 1766-1768, mede in twee deelen, zijn ‘Histoire des Révolutions de l'Empire Romain depuis Auguste jusqu'à Constantin’, een werk waarin hij de Franschen verbaasde door Tiberius en Nero te verdedigen en Tacitus aan te vallen[1]. - Lustig viel hij ieder aan. Met epigrammen vervolgde hij de letterkundige kritiek dier dagen, b.v. La Harpe in 1771: met sarcastische pamfletten sarde hij de toongevende kringen der filosofen. Waar een of andere superioriteit uitkwam, kon zij er op rekenen door Linguet aangegrepen te worden. De economisten en Physiocraten moesten het ook bij hem misgelden. En elk van die slagen van Linguet was raak: hij had een éénig talent voor polemiek. Overdrijving en pathos waren zijn gewone wapenen. Jaloerschheid en bitterheid tegen allen en alles scheen hem te bezielen. Zijn stijl was puntig en vol flikkerende beelden: een dagblad-stijl, met al de haast om tot de questie te komen, met al de zorgelooze onverschilligheid voor wat blijvend waar was, met al den drang om het licht te doen vallen op dat wat voor het oogenblik dienst moet doen. Met het meeste cynisme en met een stalen voorhoofd werd de onderstelling tot onbetwistbare waarheid gestempeld. Tegen de Encyclopedisten nu had hij zijn pamflet gericht, dat in 1764 verscheen onder den titel ‘Fanatisme des Philosophes’. Ten einde voorts vooral hen te ergeren, wier zin voor vooruitgang enkel bleek uit het vervolgen van andersdenkenden, schreef hij in 1768 zijne verdediging der Jezuïeten: ‘l'Histoire impartiale des Jesuites’[2]. Het schrijven van dat laatste werk was niet zonder gevaar, daar de orde der Jezuïeten in 1764 uit Frankrijk was verdreven: het boek van Linguet werd dan ook door beulshanden verbrand. - Eindelijk schreef hij boeken, die nog aan zijn vroegere industrieele plannen deden denken. Van dezen aard is het geschrift onder den titel ‘Canaux Navigables’[3],

1) Zie daarover Gaston Boissier in de Revue des deux mondes van 1 December 1901.
2) Linguet karakteriseert de onsterfelijke Provinciales van Pascal in zijn werk als: ‘les presque défuntes Lettres Provinciales’. Zie Sainte Beuve, ‘Port Royal,’ Troisième Edition III, 1867, p. 255. De eerste 24 hoofdstukken van Linguets boek over de Jezuïeten kwamen later, 1775, afzonderlijk uit, onder den titel: ‘Essai philosophique sur le Monarchisme’.
3) De volledige titel van dit boek was als volgt: ‘Canaux Navigables ou Développement des avantages qui resulteraient de l'exécution de plusieurs projets en ce genre pour la Picardie, l'Artois, la Bourgogne, la Champagne, la Bretagne et toute la France en général’. Het motto is: ‘O fortunatos nimium sua si bona norint.’ De plaats op p. 162 en 163 luidt als volgt: ‘Il n'y a, sur toute la surface de la terre, qu'une seule espèce d'hommes libres et heureux, autant que les passions leur permettent de l'être. Ce sont les riches. Ceux là par tout pays peuvent avoir quelque idée de l'indépendance et du bonheur. Mais le sort de tout le reste est parfaitement semblable dans tous les climats et sous tous les gouvernements. Le travail, la bassesse et la misère, voilà l'apanage de la plus nombreuse partie du genre humain. Cette position est triste sans doute. Mais elle est inséparable de la société. C'est une chose dure à penser, et pourtant incontestable, qu'il faut nécessairement que les trois quarts des hommes seront réduits par l'indigence à un travail continuel. Il faut que leur pauvreté laborieuse nourrisse l'oisiveté opulente de l'autre quart qui les gouverne.’

dat in 1769 uitkwam en vooral ten doel had om in het Noorden van Frankrijk kanalen te doen aanleggen. Zijn aandacht was op dit punt gevallen na zijn reis door Holland. Toen te Abbeville komende, zag hij al het gemis, dat Frankrijk aan zulke waterwegen had. Het boek was vol van lof voor Holland (p. 106, 111,) 151), bewoog zich oogenschijnlijk in de richting van een economische politiek (p. 153, 165, 339), doch bevatte reeds woorden, die op zonderlinge wijze het geluk der rijke lieden prezen (p. 162).

Dit laatste was echter reeds met geheel anderen nadruk door hem verkondigd in het boek, dat wij thans uitvoeriger zullen behandelen.

In hetzelfde tijdperk toch van zijn advocaatschap schreef hij namelijk ook het werk, dat aan de socialisten onzer daen de scherpste formules zou aanbieden. Wij bedoelen zijn 'Théorie des Loix Civiles, ou Principes fondamentaux de la Société'[1]. Wij moeten voor ons doel dat werk, dat in 1767 verscheen, in zijn geheel ontleden.

Het werk is vooral gericht tegen Montesquieu's 'Esprit des Lois'. Het houdt zich bezig met den bouw der maatschappij, en wil bewijzen, dat de maatschappelijke instellingen, die zich veel minder met de personen dan met het eigendom der goederen bezig houden, op macht en geweld zijn gevestigd. De basis van alles is roof. Onze wetten schijnen nu niet anders te doen dan te handhaven hetgeen door het geweld is tot stand gebracht, en dit is volgens Linguet goed, want anders viel alles uit elkander. Aan het 'mijn en dijn' mag niet worden geraakt, want anders is niets meer veilig. Wreedheid en ongerechtigheid is wel is waar het gevolg van zulk een orde van zaken, maar dat is onvermijdelijk: 'het is de wolkende stof, die een rijtuig achter zich doet opvliegen, als het voortrolt: die stof hindert juist alleen de voetgangers, die geen enkel pleizier hebben van 't rijden in de koets: dezelfde wind, die hun 't zand in de oogen waait, laat de gelukkige lieden met rust,

1) De eerste editie verscheen in twee deelen te Londen, 1767, met het motto: Quis talia fando temperet a lacrymis'. De naam van den schrijver stond niet op het titelblad. Wij zullen deze editie citeeren.

die zich door hun paarden laten voorttrekken en die nog wel de stofwolk veroorzaken'. De menschelijke maatschappij sleept dus op noodzakelijke wijze allerlei onaangenaamheden met zich mede, die slechts noodlottig worden voor hen, die het minst de liefelijkheden der samenleving genieten. Maar de maatschappij is dan ook niet gemaakt om de arme te beletten nog meer te verliezen: zij is juist gebouwd op de ontberingen van dien arme. Het éénige doel der maatschappij is, om den rijke te handhaven in zijn bezit, want alleen met dat oogmerk is zij gevormd (II p. 369). En Linguet bezweert nu de menschen bij alle goden en bij al wat heilig is daaraan niets te veranderen: wil men het doen, dan staat de chaos vóór de deur. Doch te verwonderen is het niet, dat zijn boek den indruk maakt van het bekende lied uit den 'don Juan'. Terwijl de stem op slepende wijze den menschen voorzingt te berusten, te dulden en gelatenheid te beoefenen, fluit het accompagnement uit een geheel anderen toon: dáár hoort men de ironie en de satire, den hoonlach en de grijns: dáár worden alle driften en hartstochten wakker gegild.

Letten wij vooral op die begeleiding. - Het boek is verdeeld in vijf gedeelten. Het eerste handelt over het nut der wetten, het tweede over den oorsprong der wetten en over 't eigendom, het derde over de huwelijks-wetten, het vierde over de wetten die de familie en de erfopvolging beheerschen, het vijfde over de betrekking tusschen meesters en dienaars of slaven. Het geheel wordt voorafgegaan door een breede inleiding en toewijding van het boek aan den heer Douville, raadsheer te Abbeville, wiens zoon door Linguet vrijgepleit was van de beschuldiging een crucifix verminkt te hebben. Die inleiding bespreekt reeds enkele hoofdpunten van hetgeen in 't werk breeder zal worden ontvouwd. Terwijl de aandacht wordt bepaald bij de behoefte der verschillende Europeesche staten, om hun wetgeving te vereenvoudigen, haar van misbruiken te zuiveren, haar te wijzigen en te hervormen naar veranderde omstandigheden, is het, volgens Linguet, juist daarom noodig, goed den oorsprong van alle rechten te kennen. - Wanneer men toch dien oorsprong grondig, diepgaand onderzoekt, zal men altijd op een feit nederkomen. In het burgerlijk recht berust alles op 't eigendom: men moet goed begrijpen, dat dlt eigendom op een daad van geweld en macht gevestigd is[1)], en

1) Zie I, p. 63 en 65: 'Je possède un bien en Champagne: à quel titre? Mon père me l'a laissé. Mais mon père de qui le tenoit il? Il l'avait acheté: et le vendeur quel étoit son droit? Une autre vente óu donation sans doute, faite à lui ou à quelqu'un de ses prédécesseurs. Mais en remontant ainsi de propriétaire en propriétaire, il faudra bien trouver la tige de toutes ces propriétés successivement transmises. Or on n'en trouvera pas d'autres que la violence du possesseur originaire qui s'en est emparé, et la prescription qui a couvert, consacré cette violence. Mais chacun de ceux qui en ont successivement possedé et transmis l'objet, n'a pas pu communiquer à son cessionnaire plus de droit qu'il n'en avoit reçu du sien, ni un droit d'une autre nature: de sorte que la possession la plus légitime, la plus sacrée aujourd'hui, porte par un bout sur l'usurpation la plus criante. Il est clair cependant qu'il faut la respecter, et quiconque la viole devient coupable envers la société'.

men moet die usurpatie nu eerbiedigen en regelen. Hetzelfde geldt bij het staatsrecht. In het staatsrecht is hoeksteen van alles de oorsprong van het gezag, bijv. van den koning. Eenigen willen het doen rusten op een zoogenaamd verdrag, maar Linguet (die hier Rousseau alleraardigst bestrijdt) heeft niet veel moeite noodig om te bewijzen, dat zulk een verdrag een ongerijmdheid is[1]: neen, bij het staatsgezag is ook alweder het feit in de eerste plaats als fondament aan te nemen: 'les souverains jouissent parcequ'ils jouissent.' De éénige questie is, of het gezag goed wordt uitgeoefend, evenredig aan het doel van den staat: de éénige kunst voor den vorst is te waken, 'que la justice soit juste.' Indien de vorst daaraan niet beantwoordt, dan eerst wordt door ieder op straat naar den oorsprong der koninklijke macht gevraagd, en de opstand is dáár. - Tot een studie, die de bron van alle rechten aanwijst, wil Linguet ons nu leiden. Hij strooit daarbij in de inleiding reeds rondom zich met allerlei puntige en scherpzinnige opmerkingen. Zoo vinden wij hier reeds het verwijzen van de beoefenaars der sociologie naar Azië, waar alles kalm en rustig is toegegaan en nog gaat: de oude wieg der maatschappij, die wij niet moeten belasteren. Dat Oosten is, volgens Linguet, onze school: daar zijn onze meesters. Hij wijst voorts op Machiavelli, als op het model van een ieder, die het staatsbegrip poogt te ontleden (zie I p. 22 en 23 noot). Daarentegen kant hij zich aan tegen het boek van Montesquieu, dat volgens hem te veel geprezen is na den dood van den schrijver. Ook tegen Grotius, met al zijn citaten en slechte definitiën, en met zijn leer van het natuurlijke verdrag; alsmede tegen Pufendorf verzet hij zich zeer. Hij zelf (hij erkent dat hij jong is, ongeveer 31 jaar) zal trachten een andere oplossing te geven.

Het *eerste* boek handelt nu over het nut der wetten. Zoodra toch de mensch bewustzijn van zich zelven krijgt, gevoelt hij zich gebonden aan een onmetelijke keten, die men maatschappij noemt. Alles leert hem, dat hij op zich-zelf zwak en ellendig is: 'il sent la nécessité de rester dans le troupeau'. Trouwens het zou den mensch niet mogelijk zijn, zich aan die banden te ontrukken. Er is geen andere wijkplaats. Hebzucht en geweld hebben de aarde geusurpeerd: alle elementen zijn slaven geworden[2]: alles is ver-

1) Zie I, p. 67. 'Oú? Comment? Entre les mains de qui auroit il été passé? Quel en seroit le garant? le peuple!' etc.

2) Zie I. p. 188-189: 'Dans nos pays policés, tous les élemens sont esclaves. Ils ont des maîtres de qui il faut acheter la permission d'en faire usage. Le champ le plus inculte dépend d'un despote qui peut faire un crime au voyageur d'oser y respirer l'air. Voyez cette source qui se précipite en murmurant du haut d'une colline: c'est qu'elle cherche à s'échapper des mains du propriétaire qui la tyrannise. A qui croyez vous que sont reserveés ces herbes bienfaisantes dont la nature a tapissé le pied des forêts? A qui pensez-vous qu'appartiennent ces branches pourries dont le vent y a jonché la terre? Ne vous imaginez pas qu'elles soient abandonnées au besoin qui les convoite de loin avec des yeux baignés de larmes. L'opulence l'écarte avec insulte. Les tentatives qu'il hasarde pour éluder ses précautions trouvent toujours des délateurs prêts à les dénoncer, et des vengeurs disposés à les punir. C'est ainsi que toute la nature captive a cessé d'offrir à ses enfans des ressources faciles pour le soutien de leur vie. Il faut payer ses bienfaits par des fatigues assidues, et ses présens par des travaux opiniâtres. Le riche qui s'en est attribué la possession exclusive, ne consent qu'à ce prix à en remettre en commun la plus petite portion. Pour être admis a partager ses trésors, il faut s'employer à les augmenter'.

deeld. Men moet zich dus schikken naar die burgerlijke wetten, die den 'troupeau' bij elkander houden, en in de eerste plaats ze dus goed kennen. Die wetten hebben eerst 't eigendom vastgesteld, van toen af waren de menschen niet meer vrij, doch de maatschappij kon nu bestaan, had nu vastheid. Wel is waar, zijn de wetten nu vooral een waarborg van de rijken tegen de armen, een samenzwering tegen het talrijkste deel van het menschelijk geslacht: - en in zooverre geeft de rechtsgeleerdheid slechts een ijdel woordenspel ten beste met haar definitie: 'justitia est perpetua et constans voluntas jus suum cuique tribuendi'[1], daar de armoede niets heeft: - maar desniettegenstaande zoude zonder het handhaven dier wetten alles uit elkander vallen. Als er geen wetten waren, zou alles inéénstorten. Het beste wat de wetten doen is: 'asservir les hommes, sans les empêcher de se croire libres (I, p. 199).' Om een maatschappij mogelijk te maken, moet men de menschen wel breidelen. Wetten zijn de banden en boeien, die zulks doen. Het is misschien onaangenaam, maar het is zoo. Soms gaan de wetten te ver: zij beletten te veel de vermeerdering van bevolking, en werken de weelde van enkelen in de hand[2]; doch dit zijn bijzaken. In het algemeen zijn de wetten dat wat ons samenhoudt. Trouwens wij zijn in onze maatschappij niet in een natuurstaat. De natuur is bereid ons allen haar vruchten te geven; de wetten zeggen ons dadelijk: raak niet aan 't eigendom van een ander. De menschen hebben zelven gewild zulk een maatschappij te vormen; zij moeten nu de gevolgen maar op zich nemen. Zij hebben zelven hun eerste vrijheid prijsgegeven of verloren.

In het *tweede* boek poogt Linguet aan te toonen, hoe dat verliezen der eerste vrijheid in 't werk is gegaan. Het boek heet 'de oorsprong der wetten', en is een afdeeling die veel te denken geeft: men weet dat Karl Marx aan de stellingen van Linguet op dit punt groote waarde toekent[3]. Linguet stelt op den vóórgrond, dat

1) Zie I. p. 196.
2) Zie I. p. 217, 218.
3) Zie Marx, 'Kapital', 2de Edit. p. 343, noot. Vergelijk ook Marx, 'Kapital', p. 640, noot: 'Linguet warf Montesquieu's illusorischen Esprit des Lois mit dem einen Wort über den Haufen: 'l'Esprit des Lois c'est la propriété'.

de maatschappij en het eigendom er eerder was dan de wetten: wetten zijn slechts een effect, een gevolg, een nadere regeling en beveiliging. De natuurlijke gelijkheid was dus onder de menschen reeds verloren, toen de wetten er kwamen. Maar wanneer, hoe is die gelijkheid verloren? Dit is de vraag. Met andere woorden, wat is de oorsprong der maatschappij? Nadat Linguet heeft zoeken aan te toonen, dat Montesquieu en Grotius en Pufendorf hier het spoor bijster waren, daar geen zin voor gezelligheid, noch gevoel van vrees de menschen heeft samengebracht: - nadat hij voorts heeft trachten uitéén te zetten, dat ook de landbouw niet de aanvang der maatschappij kan zijn geweest, daar de landbouw de menschen leerde op zich zelven, verspreid en geïsoleerd, elk voor zich een stuk lands te bebouwen en zooveel mogelijk het voordeel dat men had, te verbergen: - ieder werkte voor zich zelven en werd door zich zelven rijk, bleef op zich zelven staan: - wordt de sleutel van het raadsel ons gegeven. De eerste oorsprong der maatschappij is te zoeken bij de jagers. Jagers hebben onderling, daar hun bedrijf gevaarlijk is, hulp noodig, en daarom waren er reeds dadelijk onder hen, zij het dan ook slechts tijdelijke of losse, verbindingen. Doch ziedaar: het toeval of een slechte jacht deden hen van uit hun ruige bosschen, van de steile hoogte hunner bergen, eens de hier en daar in de dalen en velden verspreide landbouwers ontdekken. Die landbouwers hadden vee, hadden vruchten in overvloed: welnu de jagers zagen dit met jaloerschheid aan, de honger dreef hen voort: zij vielen op de vreedzame landbouwers aan en ontnamen hun alles[1]. En daar nu bij de jagers de begeerte opkwam, om altijd op zoo gemakkelijke wijze zulk vee, altijd zulke vruchten te hebben, besloten zij meer te doen dan enkel voor één keer te rooven: zij onderwierpen de landbouwers geheel en al, met have en goed, doch lieten ze op hun velden wonen, met last om te blijven werken. Van eigenaars werden nu de landbouwers dienaars. Want de jagers lieten hun wel het levens-onderhoud, en zouden hen voortaan tegen alles beschermen, doch ontnamen hun de gronden en deden hen op die goederen voor zich arbeiden: de vruchten van het veld en van den veestapel waren nu voortaan voor de jagers. De jagers maakten nu, om dat alles te consolideeren, hunne losse verbinding tot een vasten en engen band. Zóó vormde zich een maatschappij; een maatschappij ten koste der landbouwers; een maatschappij op roof en geweld gevestigd.

En die maatschappij ging nu, om zich te handhaven, om niet weder alles op lossen voet te stellen, over tot het verdeelen van den buit, het verdeelen van de landerijen en bezittingen en personen der landbouwers. Het eerste geweld, de usurpatie, was gepleegd, was een feit, waarop niet meer was terug te komen,

1) Zie I. p. 288, 289.

doch men voorkwam nu een tweede. Men wilde gehandhaafd worden in zijn bezit. Zoo ontstond het eigendom. En de verdere wetten, die nu vastgesteld werden, deden niet anders dan die gesteldheid bevestigen. 'Gare à qui la touche'. Daarom zijn al die oude wetten zóó streng: het is een 'régime' van schrik-aanjaging. Herders en landbouwers hadden zulke harde wetten zeker niet gemaakt. Neen, slechts handen met bloed geverfd, als die der jagers, konden zóó wreede straffen vaststellen. - Uit de eerste usurpatie vloeit dus al het verdere voort. Ook dit: dat voortaan wel een gemeenschappelijk wegnemen (oorlog), maar nooit in eenig geval het individueel wegnemen verder werd toegelaten. Neen, het particulier eigendom was heilig. 'Men moest voortaan derogeeren aan het natuurlijk recht, dat alle bezittingen gemeen maakte, en zich schikken naar het burgerlijk recht, dat al die bezittingen particulariseerde' (I, p. 348). Niemand zou zich voortaan kunnen onttrekken aan het gezag der wetten. Van natuurrecht mocht dus geen sprake meer zijn. Het rustte in vrede: 'hic jacet.' Men had slechts te doen met het burgerlijk recht: te weten, met het gevolg der vestiging van de maatschappij en van het eigendom[1)].

Linguet gaat nu de ontwikkeling dier maatschappij na. Allereerst behandelt hij in zijn *derde* boek de ontwikkeling der wetten met betrekking tot het huwelijk. De maatschappij begon ook hier met een eigendom vast te stellen: het eigendom aan de vrouw. 'Elle met les femmes au nombre des biens dont elle rendit la possession exclusive' (I, p. 357). Voor de vrouwen beteekende dit slavernij. Dat eigendoms-begrip (en niet het klimaat, zooals Montesquieu leert) voerde hier en daar tot polygamie, ook uit 't oogpunt om meer kinderen te hebben. Die polygamie, welke nu door ons Christendom is afgeschaft (en Linguet prijst altijd zoo schijnheilig mogelijk het Christendom), had overigens veel goede zijden (I, p. 417). Ook de echtscheiding wordt uit het begrip van eigendom gededuceerd. Het was een equivalent voor die volken, waar de polygamie niet bestond. Voor de vrouwen was echter deze toestand juist niet voordeeliger. De vrouw werd in 't begin geheel en al als zaak behandeld. Overspel was een diefstal. Dit veranderde nu allengs. Langzamerhand werd het huwelijk wat het thans is. Doch de man moet macht in 't huwelijk behouden. Vergeten wij niet, dat in den oorsprong huwelijk en eigendom uit één tak voortspruiten: beide zijn een dwang aan de natuur gedaan (I, p. 495). - Éénzelfde betoog vinden wij nu in het *vierde* boek, waarin het familie- en successie-recht wordt behandeld. Het eigendom aan de kinderen is, volgens Linguet, de ware oorsprong der vaderlijke macht. Als tegenwicht tegen de al te strenge vaderlijke (niet ouderlijke) macht komt het successie-recht op. Met bewijs-plaatsen uit den Bijbel, onze oudste oorkonde, en met voorbeelden uit het Oosten, wordt alles steeds toegelicht. Ook het begrip van testament vloeit voort uit het eigendoms-begrip: dáár heerscht het eigendom in al zijn volheid, ook na den dood des eigenaars. De conclusie

1) Zie over het fictieve van het natuurrecht I, p. 348-352.

van Linguet is hier in dit boek: dat het goed voor de maatschappij zou zijn, wanneer de vaderlijke macht weder werd verscherpt: geef aan de vaders hun macht terug (I, p. 185), zoo roept hij herhaaldelijk[1]. Volgt weder hier het voorbeeld van Azië; Azië, dat de eerste toestanden het best hier bewaard heeft, en welks familieorganisatie niet enkel als een despotisme van den vader moet worden voorgesteld. Wij met onze 'idées gothiques' zijn, uit het oogpunt der maatschappij, hier op den verkeerden weg.

Zoo komen wij tot het *laatste* en belangrijkste boek van Linguet's werk, namelijk tot het betoog over de ontwikkeling der wetten met betrekking tot de macht der meesters op hun slaven. Uit de geschiedenis van den oorsprong der maatschappij - toen de jagers de landbouwers en herders onderwierpen - zien wij, dat de slavernij inhaerent is aan de maatschappij. Montesquieu zegt, dat de slavernij tegen de natuur is: dat is, volgens Linguet, alléén in zooverre waar, als alles om ons heên (eigendom, huwelijk, enz.) tegen de natuur indruischt: de slavernij is niet tegen de natuur der maatschappij. De éénige oorsprong der slavernij was, dat de maatschappij haar noodig had. Daarom bestaat zij ook bijna overal. De filosofen declameeren nu sterk tegen de slavernij, die volgens hen de rechten der natuur schendt - maar (zegt Linguet) 'si vous me restituez contre l'esclavage parce qu'il viole les droits de nature, restituez moi donc aussi contre toutes les espèces de propriétés qui ne les violent pas moins (II, p. 283)'. Waar zou het naar toe gaan, wanneer wij 'dans l'état civil' wilden reclameeren tegen al de instellingen, die in weerwil van de natuur zijn ontstaan, en wanneer wij als een motief van rechtvaardigheid zouden gaan beschouwen het gevoel van deernis, dat zij opwekken? Slavernij is hard, zegt men, maar is armoede dan zoo zacht[2]? 'Is de toestand van een arbeider op 't veld zacht, hij, die, na voor tien stuivers aan moeizaam dagwerk in den winter gezwoegd te hebben, met het vallen van den avond zijn met sneeuw bedekte hut weder opzoekt, en rillend van koude een stuk zwart brood opeet naast het stroo, waarop hij gaat slapen?' - Terwijl Linguet dat denkbeeld straks uitvoeriger gaat uitwerken, staat hij eerst nog stil bij den oorsprong der slavernij. Na nogmaals de eerste onderwerping door 't geweld en door de macht aangetoond te hebben, wijst hij er op, dat de maatschappij het eerste onrecht wel ratificeeren en legitimeeren moest, anders zou geheel de orde en de eens gestelde harmonie zijn verbroken. De kinderen der onderworpen lieden werden nu ook slaven, want anders zouden dezen hun vaders hebben gewroken: de oorlog maakte de krijgsgevangenen voorts tot slaven[3]: de schuldenaren, die hun geld niet konden betalen,

1) Zie II, p. 188. 'La puissance des maris ou des pères est le vrai thermomètre de la dépravation des moeurs dans un état, et par conséquent de la dissolution même de ses principes politiques'.
2) Zie II, p. 284.
3) Ziehier Linguet's woorden over het recht van oorlog, II, p. 300 en 301: 'Je ne cherche donc point si le droit de la guerre est un droit légitime: je dis que c'est un droit nécessaire. Je ne demande pas si les assassinats changent de nom suivant la couleur de l'habit avec lequel on les commet: je le suppose, et il faut bien que cela soit, puisque les meurtres qui sont soigneusement défendus à des particuliers vêtus de gris, sont rigoureusement ordonnés à ces mêmes particuliers dès qu'ils se chargent d'un justaucorps bleu ou écarlate. Il est clair que la guerre est très permise, puisqu'on la fait et qu'on ne punit point ceux qui la font: puisque ce qui est brigandage dans un bois, devient héroïsme sur le champ de bataille: puisque le métier d'égorger les gens qui est une scélératesse affreuse, quand on l'exerce tout seul, en cachette, devient le comble de la magnanimité, quand on s'y livre hautement au bruit des fifres et des trompettes: puis-qu'enfin le sang humain a, comme l'huile dont on compose le savon, la propriété d'effacer les taches qu'il a faites, et que pour se nettoyer les mains quand elles en sont soulliées, il suffit de les ensanglanter encore'.

werden nu ook slaven[1)] (een beginsel waaruit onze gijzeling is voortgevloeid): zóó breidde de instelling zich uit. Zij is bijna overal buiten Europa in zwang. Wij, Europeanen, die in zwijm vallen als één onzer door de Algerijnen slaaf wordt gemaakt, gebruiken zonder gewetens-bezwaar zwarte slaven. Trouwens de geest van 't eigendom heeft dit bewerkt: wij hebben niets meer te maken met de hersenschimmen van Plato's republiek.

Maar Linguet gaat nu verder: hij predikt thans, dat onze Europeesche maatschappij - 'société, vallée de larmes' - wijs zou doen weder de slavernij te herstellen[2)]. Het is een der meest geweldige hoofdstukken, die de literatuur van 't socialisme voor de XIXde eeuw aanbiedt. Wat toch - zoo redeneert Linguet - heeft de maatschappij in de plaats der slaven gekregen? De zoogenaamde vrije dienstbaarheid. Doch het geschenk der vrijmaking, op die wijze, is niet anders dan de krans, waarmede men het slachtoffer tooit: een ware bespotting. Slavernij is dan beter en zachter. Nu eenmaal het wezen der maatschappij daarin bestaat, dat de rijke niet werkt, is dienstbaarheid slechts een zachter naam voor een nog harder zaak dan de slavernij was. 'De slaaf werd ten minste gevoed, zelfs als hij niet werkte, zoo als onze paarden, die alle dagen hooi in de ruif vinden.... Maar wat wordt er van

1) Linguet heeft daarbij de dolste hypothesen over de schuldenaars, wier lichaam opgegeten werd te Rome, II, p. 380. Zie ook Karl Marx, 'Das Kapital', Edit. 1873, I, p. 290 noot, en III, p. 59. Linguet bestrijdt overigens zeer de gijzeling: slavernij ware dan veel beter, zie II, p. 411, 412, dan kan de schuldenaar voor ons, als nuttig lid der maatschappij, leeren werken en behoefde niet in den kerker te zitten kwijnen: en al de knepen om de schuldenaars te vangen, ten einde ze te gijzelen, waren dan weg, zie b.v. II, p. 435 en 436.
2) Men legge daarnaast het vijfde hoofdstuk van Melon's 'Essai politique sur le commerce', van het jaar 1734. Editie Guillaumin, p. 680-683.

den vrijen daglooner, die dikwijls slecht betaald wordt als hij werkt, wat wordt er van hem als hij niet werkt? Hij is vrij - maar ziedaar zijn ongeluk: hij behoort aan niemand, maar niemand heeft hart voor hem. Wanneer men hem noodig heeft, huurt men hem zoo goedkoop als het kan. Het armzalige loon, dat men hem belooft, staat in geldswaarde ternauwernood gelijk met den prijs van het voedsel van den dag, dien hij in arbeid levert. Men stelt opzichters aan, om hem te dwingen stiptelijk zijn taak te volbrengen: men haast hem: men zet hem aan, uit angst dat hij er op uitvindt de helft van zijn kracht te verbergen, ten einde langer aan het werk te blijven: men is altijd bang, dat zulk een, waarlijk wel verschoonbare traagheid zijn armen loom en zijn werktuigen stomp doet worden. De inhalige zuinigheid van den werkgever volgt zijn arbeid met onrustigen blik, overlaadt hem met verwijten bij den minsten stilstand dien hij zich schijnt te gunnen, en, indien hij een oogenblik rust neemt, beweert zij, dat hij haar besteelt[1]. Heeft hij gedaan, dan zendt men hem weg, zoo als men hem genomen heeft, met de koudste onverschilligheid en zonder er zich over te bekommeren, of de twintig of dertig stuivers, die hij met zuur dagwerk heeft verdiend, voldoende zullen zijn tot zijn onderhoud, voor het geval dat hij den daarop volgenden dag geen werk vindt'. - Dit is slechts een klein fragment uit dat felle dertigste hoofdstuk van het vijfde boek van Linguet. Het is geheel in dien toon geschreven. - Voor het eerst wordt hier gesproken van de drommen der proletariërs, 'de industrieele reserve-armée,' zoo als Marx ze later zal noemen, die onze maatschappij als uit den grond heeft doen oprijzen[2]. Wat deert 't of er eenigen omkomen, of

1) Zie het gebruik dat Karl Marx van die zinsnede maakt ('Kapital', Edit. 1873 p. 225). Zie hier de eigen woorden, II, p. 466, van Linguet: 'L'économie sordide, qui le suit des yeux avec inquiétude, l'accable de reproches au moindre relâche qu'il paroit se donner, et s'il prend un instant de repos, elle prétend qu'il la vole'. Zie voorts ook over deze woorden van Linguet: Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution Française', tome I, Paris 1847, p. 538, 539.

2) Zie II, p. 468. 'Les journaliers naissent, croissent et s'élèvent pour le service de l'opulence, sans lui causer les moindres frais, comme le gibier qu'elle massacre sur ses domaines. Il semble qu'elle ait réellement le secret dont se vantoit sans raison le malheureux Pompée. En frappant du pied la terre, elle en fait sortir des légions d'hommes laborieux qui se disputent l'honneur d'être à ses ordres: en disparoit-il quelqu'un parmi cette foule de mercénaires qui élèvent ses bâtimens, on alignent ses jardins, la place qu'il a laissée vacante est un point invisible, qui est sur le champ recouvert sans que personne s'en mêle. On perd sans regret une goutte de l'eau d'une grande rivière, parce qu'il en survient sans cesse de nouveaux flots. Il en est de même des manouvriers: la facilité de les remplacer nourrit l'insensibilité du riche à leur égard. Il les voit s'évanouir sans inquiétude. Il ne s'aperçoit même jamais qu'il manque personne de cette canaille que son intendant paye toutes les semaines, ou tous les mois. Il ne regrette que son argent qu'ils emportent; et quand il se promène délicieusement sous ses allées ou dans ses galeries, il songe beaucoup moins, si les infortunés à qui il en est redevable ont du pain aujourd'hui, qu'à l'obligation qu'ils lui ont d'en avoir trouvé hier, et les jours précédens'. Denk aan het gebruik dat F. Vidal van die bladzijde maakt in zijn 'Répartition des Richesses', 1846, pag. 277-279.

wegens gebrek de dood er rondwaart, er zijn er altijd veel te veel van dat 'canaille'. De reien worden slechts aangevuld. Men verliest met even weinig verdriet droppels water uit een groote rivier, daar de golven steeds aanwassen. - De slaaf was ten minste voortdurend onder de oogen van zijn meester: hij boezemde hem zekere belangstelling in: maar de vrije arbeider - men ziet hem slechts in 't voorbijgaan: men denkt niet verder aan hem. Hij lijdt en sterft, zonder dat men 't hoort, in zijn krot. De rijkdom heeft een waar voordeel behaald door de tactiek, om hem zoo naar verwijderde wijken te relegeeren. Slotsom is dus, dat de arme, in plaats van als slaaf één meester te hebben, de knecht is van een ieder die geld heeft: hij heeft den meest tirannieken en heersch-zuchtigen aller meesters op zijn schouders: de behoefte. De rollen zijn nu zoo verdeeld, dat de vrijheid van den arme daarin bestaat, dat hij smeeken moet om werk te bekomen. Kies nu tusschen slavernij en onze toestanden. Linguet werkt dat denkbeeld - dat slavernij beter is voor de armen dan dienstbaarheid; een denkbeeld, waartegen zich het Christendom, volgens hem, niet verzet - nog verder uit, ook uit 't oogpunt der bevolking. Hij zegt dat allernoodzakelijkst de arbeiders zullen gaan begrijpen, dat, hoe meer hun aantal aangroeit, hun loon des te lager wordt. Hun eigen loon wordt daarenboven minder, naarmate zij door de laagte der loonen minder voedsel en krachten hebben[1)]. Zij sterven in grooter getal en vullen talrijker de hospitalen: aldus wordt de bevolking dunner. 'Waarlijk, wanneer men dit alles bedenkt, is het een der verwonderlijkste en gelukkigste leidingen der Voorzienigheid, dat de wanhoop niet een van die zoo ontelbare arbeiders het hoofd op hol brengt, zij die, als zij 's avonds gaan slapen, niet weten, of zij den volgenden morgen de gelegenheid zullen hebben om hun brood te verdienen.'

Zóó ongeveer eindigt Linguet zijn boek, nadat hij aan het slot eenige zeer zalvende en stichtelijke zinsneden heeft geuit over den

1) Zie II, pag. 482. 'Et ce qu'il y a de plus terrible, c'est que la modicité même de cette paie est encore une raison pour la diminuer. Plus le journalier est pressé par le besoin, plus il se vend à bon marché. Plus sa nécessité est urgente, moins son travail est fructueux. Les despotes momentanés qu'il conjure en pleurant d'accepter ses services, ne rougissent pas de lui tâter, pour ainsi dire, le pouls, afin de s'assurer de ce qu'il reste encore de forces: c'est sur le degré de sa défaillance qu'ils réglent la rétribution qu'ils lui offrent. Plus ils le sentent près de périr d'inanition, plus ils retranchent de ce qui peut l'en préserver; et les barbares qu'ils sont, lui donnent bien moins de quoi prolonger sa vie, que de quoi retarder sa mort'.

plicht van zich kalm en rustig en geduldig te houden, en lijdzaamheid te beoefenen, daar al dat gemor toch niets helpt, en de schoone maatschappij dan uit elkander zou vallen; de drie vierde der menschen, die het nu zeer slecht hebben, moeten ter wille van het vierde, dat het goed heeft, zich stil houden.

Wij hadden den satanischen glimlach wel eens willen zien, waarmede Linguet aan het slot van zijn werk deze zoetsappige laatste volzinnen op het papier zette!

Trouwens in dat cynisme lag voor een goed deel zijn kracht, maar tevens de verontwaardiging, die hij in allerlei kringen opwekte. Vooral de orde der Fransche advocaten was verbolgen over zijn geraasmakende pleidooien, over zijn aanmatiging, zijn onbeschaamdheid, zijn liefde voor schandaal, en zijn déloyauteit tegenover zijn confrères. De vijandshap van allerlei kringen, ook tegenover zijn confrères. De vijandschap van allerlei kringen, ook die der Encyclopedisten, voegde zich daarbij[1]: men deed reeds sedert eenigen tijd moeite hem voor goed van de balie te versedert eenigen tijd moeite hem voor goed van de balie te verwijderen, en den 11den Februari 1774 werd het vonnis op hem toegepast: zijn naam werd doorgestreken van de lijst, waarop al de leden van den Parijschen advocaten-stand officiel stonden vermeld[2].

Dus brak men hem op 38-jarigen leeftijd zijn carrière. Maar men kon zijn veerkracht niet verbrijzelen. Ontnam men hem de gelegenheid om te spreken, veel gevaarlijker - hij wist dit wel - was zijn pen. Zijn pamfletten zouden des te scherper blijken: hij zou voortaan geheel en al journalist worden. En men weet, dat hij weldra nu niet meer alleen de kringen van Parijs, maar geheel Europa dwong naar hem te luisteren.

Wat socialisme heette, zou hij voortaan laten varen. Hij zou thans de politiek gaan behandelan.

Nog een oogenblik tastte hij aarzelend rond, voordat hij zijn zwaar beroep vond. Juist was 6 Mei 1774 Lodewijk XV gestorven, en het scheen, dat nieuwe dagen voor Frankrijk in aantocht waren. In Augustus van dat jaar was Turgot minister van financiën geworden, en poogde langs economische middelen - bijv. door vrijen handel toe te staan in het artikel granen - Frankrijks toestand te verbeteren. Van verschillende kanten werd Turgot bestreden, onder anderen door Necker: geen viel hem dadelijk heviger aan dan Linguet[3]. Terzelfder tijd had hij, voor het letterkundig

1) L'abbé Morellet schreef tegen hem zijn 'Théorie du paradoxe'. Bijzonder groot was de haat van Linguet tegen d'Alembert.
2) De stukken van zijn ontslag als advocaat heeft hij verzameld in een boek: 'Appel à la Postérité', dat 1780 verscheen. De advocaat-generaal Jacques Vergès had die straf geëischt reeds op grond, 'des troubles que Linguet ne manquerait pas d'exciter *un jour*'. De advocaat Gerbier had vooral den aanval tegen hem gericht. Zie voorts 'Correspondance inédite de Condorcet et de Turgot', publiée par Charles Henry, Paris, 1887, pag. 35. Condorcet schrijft dáár aan zijn vriend, dat hij de schrapping onrechtvaardig vindt.
3) Zie Henry Martin, 'Histoire de France', tome XVI, quatrième Edition, 1865, p. 351, en F.C. Schlosser, 'Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts', Fünfte Auflage, Band IV, Edit. 1864, pag. 56.

gedeelte, de redactie op zich genomen van een blad in Parijs, dat Panckouke uitgaf: te weten, van het 'Journal de Politique et de Littérature'. In dit blad bestreed hij echter op zoo felle wijze de goden van den dag, filosofen en leden der academie, dat na achttien maanden Panckouke van de regeering de aanzegging kreeg, een anderen redacteur te zoeken. Voltaire zeide nu van hem: 'cet homme est pire que l'Arétin': nadat hij vroeger dit oordeel over hem had uitgesproken: Linguet brandt, maar verlicht[1)].

De vijanden, die hij zich had verworven, lieten hem thans geen rust: hij moest Frankrijk verlaten.

En nu, buiten Frankrijk, vond hij een wapen en tegelijk een hefboom voor zich zelven.

Hij ging naar Londen, en dáár stichtte hij, in 1777, het blad, dat het groote orgaan der publiciteit voor het Europa bij het naderen der Fransche Revolutie zou worden: wij noemen de bekende 'A n n a l e s politiques, civiles et littéraires du XVIIIme siècle.' Die 'Annales' begonnen op het goede oogenblik, toen alle groote questies aan de orde kwamen: de onafhankelijkheid van Amerika; de oorlog tusschen Engeland en Frankrijk; de houding van Rusland tegenover Turkije; de hervormingen van Jozef II; en het steeds meer dreigend deficit van Frankrijk. Over al die vraagstukken op zijn heftige, bijtende en schitterende manier sprekende, werd Linguet de journalist van Europa. Elk staatsman, elk koffiehuis-bezoeker las dat blad[2)]. Toen de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland uitbrak, ging Linguet uit Engeland. Wij zien hem eerst in België. Daarna verplaatste hij de 'Annales' eenigen tijd naar Genève. Hij kreeg dáár in Genève een uitstekend medewerker in den jongen Mallet du Pan, die minder paradoxaal dan hij en degelijker de questies behandelde[3)]. Zóó schreef zijn blad nu over alles en tegen alles[4)]. Zijn artikelen hadden grooten invloed

1) Zie ook Sainte Beuve, 'Nouveaux Lundis', tome X (Edit. 1868), p. 83, 84.
2) Zie ook Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution Française', tome III, Edit. Paris 1852. p. 124. Hij karakteriseert aldaar de 'Annales' aldus: 'Et ces fameuses Annales politiques et littéraires, champ de bataille, où seul contre la terre entière, Linguet fit aux philosophes, aux économistes, aux avocats, aux académiciens, une guerre de sarcasmes, de hardis paradoxes et d'accusations aussi tranchantes que l'épée'.
3) Zie over die medewerking van Mallet du Pan bij Linguet vooral Sainte Beuve, 'Causeries du Lundi', tome IV, in het artikel over Mallet, 3de Edit. p. 477 en 478.
4) In de 'Annales' blijft hij voortdurend de Economisten en Physiocraten aanvallen, zie deel II, p. 94, III, p. 241, 263, 338, 363, IV, p. 235, 449. Hij bestrijdt Beccaria V, p. 401. Zie verder zijn opinies over het brood V, p. 429. 447 en VII, p. 165, over bevolking VI, p. 217, over koloniën VII, p. 325, over de ellende en armoede IX, 357.

en werkten zeer bepaald op de publieke opinie. Een sprekend voorbeeld levert daarvan ons land. Linguet had in 1779 een tamelijk bar artikel tegen ons land in zijn 'Annales' geschreven; een artikel, waarbij wij opgewekt werden, om een meer besliste houding ten voordeele van Amerika en ten nadeele van Engeland aan te nemen. Om den indruk daarvan te verzwakken, greep de graaf Nassau La Leck, in ons land bekend door zijn brieven over de Noord-Amerikaansche onlusten, de pen, en in een open brief van het jaar 1779 poogde hij 't oordeel van Europa gunstiger voor ons te doen stemmen. Die brief, waarin Linguet met groote behoedzaamheid wordt toegesproken - de graaf verontschuldigt zich geen Linguet te zijn, 'pour joindre l'élégance du style à des vastes connoissances, à des expressions brillantes' - bewijst welke waarde men aan diens oordeel hechtte[1]. Maar hoe groot ook de invloed werd, dien Linguet in Europa kreeg, zijn reputatie werd er niet beter op. Beaumarchais - wien men steeds gewoon is in één adem met Linguet te noemen, en die werkelijk in zijn stijl veel met Linguet gemeen heeft, gelijk zij beiden in hun tijd een zekere macht waren[2] - Beaumarchais geeft, zonder dat hij het bedoelt, duidelijk te kennen, dat Linguet nu de zondebok was, dien ieder kon aanvallen. Beaumarchais had namelijk in December 1779 een brochure geschreven, waarin een zinsnede voorkwam, die aan de Fransche ministers aanstoot gaf. Dezen wilden de brochure doen vernietigen. Beaumarchais richtte nu 19 December 1779 tot die ministers een brief, waarin hij zegt: 'par grâce, par humanité, si je ne puis l' obtenir par justice, ne me donnez pas le crève-coeur d'une suppression, pendant que vous souffrez un Linguet! Il vous a tous insultés, je vous ai tous respectés![3] Dit woord 'hij heeft u allen uitgescholden' is sprekend genoeg, De nummers der 'Annales' werden dan ook dikwijls en dikwijls verboden in Frankrijk, en men wachtte af, of men den auteur kon vatten. In den nazomer van 1780 waagde hij 't weder eens - hij woonde toen in Brussel[4] - in Frankrijk te komen. Weldra werd hij te Parijs, midden op straat, aangehouden en door een 'lettre

1) Zie den brief, die uit Culemborg 6 April 1779 is gedateerd, in eene Fransche en Hollandsche editie te Utrecht bij van Paddenburg, 1779. De Fransche titel luidt: 'Lettre de Messire Louis Théodore Comte de Nassau La Leck etc. etc. à Monsieur Linguet, Avocat etc., auteur des Annales Politiques, Civiles et Littéraires du dixhuitième siècle: servant à défendre sa patrie, la république des Provinces Unies, et ses concitoyens contre les assertions hasardées, même offensantes, insérées dans le numero 32 de ces Annales, à l'article sur la Hollande'.
2) Zie Saint Marc Girardin, 'Essais de littérature et de morale', tome I Edit. 1853, p. 103.
3) Zie Louis de Loménie, 'Beaumarchais et son temps' tome II, troisième Edition, 1873, p. 174.
4) Zie Annales IX, p. 451.

de cachet' in de Bastille gezet. In de Bastille heeft hij van 27 September 1780 tot 19 Mei 1782 gezeten. Toen hij er uitkwam, beloofde hij zich zelven een schitterende wraak te nemen. En hij hield woord. In de 'Annales', die ondertusschen door Mallet du Pan alléén waren geredigeerd, schreef hij, zoodra hij te Londen in veiligheid was, zijn 'Mémoires sur la Bastille', welke stukken zeer zeker de aanleiding zijn geweest, dat het Fransche volk dadelijk bij 't begin der groote Revolutie tegen die staatsgevangenis lostrok, en haar tot den grond toe slechtte. Wij mogen bij die 'Mémoires' niet stilstaan, al is het onderwerp uitlokkend genoeg: de geheele wereld dier dagen verslond de bladzijden[1)]. - Allengs zien wij Linguet in zijn 'Annales' zich geheel en al hechten aan den persoon van keizer Jozef II. Die verlichte vorst had reeds van-zelf groote aantrekkelijkheid voor Linguet. Booze tongen vertelden bovendien, dat Linguet veel geld van hem kreeg voor zijn artikelen. Ons vaderland moest het ondervinden. Toen Jozef II in 1784 de Schelde-questie te berde bracht, was Linguet onmiddellijk bereid de eischen van Jozef II, om de Schelde vrij te maken, te verdedigen[2)]. Toen later in 1788 voor Jozef II de moeielijkheden in België begonnen, was Linguet ook hierin betrokken. Hoe Oostenrijksch-gezind, kwam Linguet echter toen met de Brusselsche regeering in moeielijkheden: een ongunstig bericht over het tumult te Brussel van 22 Januari 1788 bezorgde hem een onaangenaam officieel antwoord van een keizerlijk overste[3)], en in October werd hij zelfs te Brussel in de gevangenis geworpen[4)], waarin hij echter

1) De 'Mémoires sur la Bastille' wordt nog telkens uitgegeven: wij hebben vóór ons een goedkoope editie van het jaar 1874. Opmerkelijk is vooral p. 179 het oordeel van Necker, voorts enkele fraaie bladzijden over den eigenlijken kerker zelven. - Aan enkelen vielen de 'Mémoires sur la Bastille' tegen; men had akeliger tooneelen verwacht, zie b.v. een brief van 21 Maart 1783 van Sir Samuel Romilly, in de 'Memoirs of the life of Sir Samuel Romilly written by himself', in three volumes, vol. I. Ed. 1840, p. 264-266. De brief bewijst in elk geval, hoe ieder die mémoires over de Bastille wilde lezen. - De gouverneur der Bastille was reeds de Launay, wien zulk een droevig lot 14 Juli 1789 wachtte. Zie over hem Linguet, 'Mémoires sur la Bastille', 1874 p. 115.

2) Zie de brochure: 'Dissertation sur l'ouverture et la navigation de l'Escaut', par M. Linguet, à Bruxelles, 1784. De brochure wijst p. 39 zeer goed aan, hoe de bloei van Amsterdam in omgekeerde reden stond tot dien van Antwerpen. Ons vaderland kreeg tegenover Linguet een verdediger bij deze questie in Mirabeau, die te Londen 28 December 1784 zijn geschrift uitgaf: 'Doutes sur la liberté de l'Escaut, reclamée par l'Empereur'. Zie voorts 'Mémoires de Malouet', Edit. 1868, tome II, p. 468 en 469.

3) Zie Ranke, 'Die deutschen Mächte und der Fürstenbund', Edit. 1872, Band II, p. 97.

4) Zie Georg Forster, 'Ansichten vom Niederrhein in 1790'. Edit. 1868, th. I. p. 180.

niet lang bleef. Hij had intusschen altijd nog het oog blijven vestigen op Frankrijk. In zijn ‘Annales’ hadden de Fransche zaken de grootste plaats bekleed. Terwijl in het jaar 1788 een ieder zijn plan voordroeg, om de financiën van Frankrijk te regelen en te hervormen, verdedigde Linguet met de meeste onbeschaamdheid, dat het éénig middel, om de financiën van Frankrijk te redden, was: het bankroet[1)].

Toen de beweging en revolutie van 1789 begon, vloog Linguet naar Parijs. Hij wilde aan de groote regeneratie deelnemen, doch ziedaar, voor het nieuwe geslacht, dat nu optrad, was hij de vertegenwoordiger slechts van gehate denkbeelden. Hij had Tiberius en Nero, de Jezuïeten en despoten als Jozef II verdedigd: hij was een wijl de man van Engeland geweest: hij had in de questie der granen zelfs kwaad van 't brood, en voorts van de aardappelen gesproken: bovendien, wat voldoende scheen, hij was de verklaarde vijand der filosofen geweest; van hen, die verlichting en vooruitgang hadden bezorgd. De min of meer gegoede burgerstand, die 't roer der zaken in handen nam, wilde niet van hem weten. Van het arbeiders-volk als zoodanig was bij het begin van 1789 geen sprake. Linguet gold dus voor een lakei der despoten. Hij werd als onbeschaamde indringer verjaagd, als hij zich bij de vrijheids-mannen wilde voegen[2)]. Hij ging nu voor 't eerst ter zijde, waggelend, angstig, en teruggetrokken. Wèl wist hij, dat hij 't volk de giftigste wapenen voor de toekomst had bezorgd: zeer zeker was hij ook overtuigd, dat men later wel eens zich zijner zou herinneren, gelijk men nu op zijn eigen verjaardag den 14 Juli (1789) zijn wenk opvolgde, en de Bastille wegvaagde van de aarde: doch hij zag even goed in, dat het volk voorloopig de door hem gesmede wapenen afwees. Men wilde niets met hem te doen hebben, hij die alle menschen had uitgescholden. Hij werd bang. Te Marnes dicht bij Ville d'Avray ging hij met Mme Buttet, met wie hij leefde, wonen, bijna verborgen, zich met niets bezighoudende dan met zijn tuin. Zelden ging hij uit. Uitgaven deed hij niet; hij was gierig geworden. Van tijd tot tijd werd hij echter gedwongen zich met de zaken van staat te bemoeien. In 1791 zien wij hem voor de balie der Constituante, om de koloniale vergadering van San Domingo te verdedigen: later verbond hij zich nog eenigszins enger aan de Club der Cordeliers. Niemand vertrouwde hem. Toen het schrikbewind het heftigst woedde, werd hij als verdacht persoon gegrepen. Het vuur vlamde weder in hem op: hij wilde zich verdedigen: het gevoel van zijn eigen superioriteit werd weder wakker in hem, doch híj kon den opflikkerenden moed nu slechts ge-

1) Zie de opmerkingen daarover bij Michelet, ‘Louis XVI’. Edit. 1867, p. 403.
2) Zie Camille Desmoulins in zijn brochure ‘La France libre’, afgedrukt in de Oeuvres, Edition Jules Claretie. 1874, tome I, p. 75 en 129.

bruiken, om onverschrokken het schavot te bestijgen, waar hij onder de bijl der guillotine 27 Juni 1794 het hoofd verloor[1)].

Met Linguet sluit het viertal der socialisten van grootere beteekenis in de Fransche achttiende eeuw.

Naast deze vier mannen (Meslier, Morelly, Mably en Linguet) vinden wij hier en daar in Frankrijk een figuur die soortgelijke denkbeelden formuleert of poogt te verspreiden, doch die ternauwernood uit den nevel van zijn tijd en omgeving naar boven duikt. Wij zouden bijvoorbeeld nog kunnen opnoemen den Benedictijner monnik Dom Deschamps en den eenigszins winderigen advocaat François Boissel. Wij zullen hen even pogen te teekenen, al erkennen wij, dat de gegevens om hun beeld goed te treffen spaarzaam zijn, en zelfs dat wij de geschriften van den Benedictijner monnik niet hebben kunnen verkrijgen. De door ons van hem geleverde schets is dus slechts een kopie naar het 'oorspronkelijke' werk van een ander.

Wat dezen Benedictijner D o m D e s c h a m p s betreft[2)], zoo is het merkwaardig, dat hij een filosofisch religieus socialisme heeft zoeken te construeeren, hetwelk (volgens zijn lofredenaars in dezen tijd) in de verte aan een stelsel van metafysica van een of ander Duitsch wijsgeer zou doen denken. Zeer gehecht aan het Christelijk kloosterleven - hij stierf in 1774 in zijn klooster te Montreuil-Bellay in Poitou - richtte hij van uit het standpunt van de eerste Christen-gemeente zijn kritiek op de hem omringende menschelijke maatschappij. In een eerste geschrift 'Lettres sur l'esprit du siècle', dat in 1769 uitkwam, viel hij de maatschappij reeds heftig aan. In een tweede boek, dat een jaar later verscheen onder den titel van: 'La voix de la raison contre la raison du temps' wordt dit herhaald. Men vindt er deze zinsnede: 'het lag, volgens de theologie zelve, in de eerste bedoeling der Voorzienigheid, dat alle menschen gelijk, alle goederen gemeenschappelijk zouden zijn, doch deze natuurlijke wet is verbroken toen de zonde onder de menschen kwam'. De godsdienst, hoewel de gelijkheid en de opheffing van het particulier eigendom predikende, heeft (volgens Deschamps) zich moeten schikken en richten naar den stand der wetten, en dus het eigendom en de ongelijkheid niet absoluut veroordeeld. Al zulke denkbeelden worden nu door onzen Benedictijner tot een stelsel vereenigd in zijn hoofdwerk, waaraan hij sinds 1761 werkte, en dat tot titel kreeg: 'La vérité ou le vrai système'. In dit werk werd alles min of meer pantheïstisch

1) Zie ook over hem het boek van Charles Monselet, 'Les oubliés et les dédaignés, figures littéraires de la fin du XVIIIme siècle'. Edit. 1859.
2) De heer Beaussire heeft in 1855 voor het eerst op Dom Deschamps weder de aandacht gevestigd. Later sprak B. Malon over hem in de Revue Socialiste van 1888. Vergelijk over hem André Lichtenberger, 'Le Socialisme au 18me Siècle', 1895, pag. 409-411.

gededuceerd. Volgens hem, heeft het denkend en voelend wezen van elk individu geen eigenlijk afgezonderd bestaan in den boezem van het ideëele en waarneembare heelal. Het geheel doordringt altijd de leden, die zonder dat geheel zich niet bewegen, en inderdaad niet zijn. En wat van het 'universum' waar is, geldt ook van de maatschappij op aarde. Ook die maatschappij bezielt en beweegt de menschen. De individuen worden eerst dat wat zij zijn door de draagkracht en het opslorpingsvermogen der maatschappij. Die maatschappij had zich nu moeten ontwikkelen in zedelijke gelijkheid van allen. De zonde heeft echter die geleidelijke ontwikkeling gestoord. Doch wij moeten ons verheffen uit dien toestand van verderf. Wij moeten streven naar verlossing uit den verkeerden maatschappelijken toestand, waarin wij verkeeren. Aan de ongelijkheid moet weêrstand worden geboden. Ieders particulier geluk moet zich oplossen in het algemeen geluk van allen. En om de wortels der ongelijkheid uit te roeien, moet men uit onze instellingen verwijderen de twee soorten van eigendom, die ons van elkander vervreemd hebben: het eigendom der goederen en der vrouwen. Het nieuwe leven, zoo als hij dat schildert, - en waarin wij van ons standpunt kiemen van het tegenwoordige anarchisme zouden kunnen ontdekken - moet dan niet in de steden, maar op het land daarbuiten zich ontplooien, zonder wetten en geboden, zonder ijverzucht en hebzucht, en kan dáár in volkomen rust der ziel, in behagelijk evenwicht en in overvloed, door de 'gemeenschap' van allen worden genoten.

François Boissel staat zoo ver mogelijk van onzen rustigen, kalmen en wijsgeerigen monnik af. Hij was in April 1728 te Joyeux in Vivarais geboren, en werd voor de balie opgeleid. In 't begin van 1753 werd hij te Parijs opgenomen onder de advocaten bij het Parlement te Parijs: doch reeds in Mei van hetzelfde jaar scheepte hij zich in naar San Domingo, waar zijn broeder leefde. Aldaar oefende hij als advocaat en procureur bij het 'Conseil supérieur' van Cap-François de rechtspraktijk uit, en wel tot op het jaar 1767, toen hem de bevoegdheid tot het waarnemen van zijn betrekking ontnomen werd. Wat hij gedaan had, is onbekend. Hij schijnt echter vrij sterk tegen de traditie van zijn ambt te hebben gezondigd, want het 'Conseil supérieur' schorste hem voor twee jaren, en nam gelijktijdig het besluit hem voor het vervolg niet meer als advocaat toe te laten. Boissel protesteerde en zocht hulp bij zijn 'confrères' in Cap-François. Alles te vergeefs. Hij keerde dus terug naar Parijs, om dáár zijn rehabilitatie te bewerken. Twintig jaren deed hij alle mogelijke moeite, om zijn weder-opneming in den advocaten-stand te San Domingo door te zetten. Eindelijk ging in December 1786 een bevel uit van het ministerie van marine en koloniën, om alle op de aangelegenheid van Boissel betrekking hebbende acten en stukken ten fine van onderzoek naar Parijs te zenden. In 1788 werd dat bevel herhaald. Maar men weet niet, of er iets van is gekomen, want intusschen naderden de dagen van het vóórspel der groote revolutie in Frankrijk. Boissel, toen 60 jaar oud, wierp zich met jeugdigen ijver in de politieke be-

weging. Uit den gegriefden en verbitterden advocaat ontkiemde en stond op een woedende revolutionnair.

In de maand Mei van het jaar 1789, toen de elementen van omkeer in Frankrijk begonnen te gisten, schreef hij een boek, dat een oogenblik zekere vermaardheid kreeg. Het was 'Le Catéchisme du genre humain'. De volledige titel luidde aldus: 'Catéchisme du genre humain, que, sous les auspices de la Nature et de son véritable Auteur, qui me l' ont dicté, je mets sous les yeux de la nation Françoise et de l'Europe éclairée, pour l'établissement essentiel et indispensable du véritable ordre moral et de l'éducation sociale des hommes, dans la connoissance, la pratique, l'amour et l'habitude des principes et des moyens de se rendre et de se conserver heureux les uns par les autres, 1789'. Het boek droeg geen naam van den schrijver en was vervat in vragen en antwoorden[1)]. De auteur zond het aan de Staten-Generaal, die in Versailles omstreeks dien tijd bijeenkwamen. Een poos hoorde men er niet van. Doch in de zitting van de Nationale Vergadering van 4 November 1789 nam de bisschop van Clermont, François de Bonal, het woord om dat boek aan te klagen, als vol van de heftigste aanvallen tegen godsdienst, eigendom en familie. Hij deed het voorstel om het werk te verzenden naar het 'comité des recherches', en den procureur-generaal op te dragen den schrijver en boekdrukker op te sporen en te vervolgen. De Nationale Vergadering ging daarop niet dadelijk in, maar gaf, op advies van den vertegenwoordiger le Chapelier, last aan het 'comité des rapports', om over inhoud en strekking van het boek te rapporteeren. Daarmede schijnt het voorstel van den bisschop van Clermont begraven te zijn. Het boek beleefde in 1792 nog een tweede uitgaaf.

De korte Inhoud van dat boek was de volgende. In tegenoverstelling van de wereld der dieren, die hun instinct volgen, hebben de menschen de Rede. Met behulp van die rede gaan de menschen een maatschappij vestigen: 'l'ordre moral ou social'. Bij het vestigen dier samenleving volgen zij intusschen de wenken der natuur op. Die natuur nu heeft slechts één groot voorschrift: te weten, dat alle menschen geboren worden met behoeften en met den drang om die behoeften zoo volkomen mogelijk te bevredigen. Ook voor de menschen geldt de regel, die aan alle levende wezens is gegeven, om zich en hun soort of geslacht te onderhouden en weder voort te planten. Het doel van het menschen-geslacht is, evenals van de dieren, geluk. Geluk bestaat - zie pag. 4 - echter in de gezondheid, de kracht en de geschiktheid van het lichaam, voorts in rust van het gemoed, in tevredenheid, en in 't bezit van het noodzakelijke voor een matig, ingetogen (frugaal)

1) Het boek zelf is moeielijk te vinden, doch het gelukte mij de hand er op te leggen. Op den inhoud van het boek werd weder in onzen tijd de aandacht gevestigd door Dr. C. Carl Grünberg in zijn grondig artikel over Boissel in het 'Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft' van Tübingen: 1891, 47ste jaargang, tweede aflevering, pag. 207-252.

leven. Trots de natuurlijke ongelijkheid der menschen, met betrekking tot hun lichamelijke of geestelijke begaafdheid, zijn de menschen derhalve allen gelijk in hun aanspraken, om hun behoeften te bevredigen. In dit opzicht is er gelijkheid. De natuur en haar schepper, God, hebben echter in de eerste plaats op 't oog de handhaving van de soort en bekommeren zich niet om het individu. In een natuur-toestand slaat ieder er zich dus zoo goed als hij kan doorheên. Maar, daar de mensch tot een sociaal wezen is gemaakt; daar de verhouding waarin hij tot zijn moeder, die hem teeder opkweekt, staat, de type en uitdrukking vormt zijner afhankelijke betrekking tot alle medemenschen, poogt hij een samenleven te vestigen op de harmonie van allen. Hij beteugelt dus het egoïsme en volgt motieven, die ook op ‘den naaste’ betrekking hebben: zedelijke motieven die het welzijn van allen bedoelen. Hij gaat uit van het gelijke recht van allen op het levensbestaan, en past consequent dit denkbeeld toe. Daar niemand meer recht heeft dan de ander, hebben allen gelijke rechten. Zij hebben allen het gelijke recht op de tot de bevrediging der behoeften noodzakelijke voorwerpen, elk naar de mate van zijn behoeften, en elk naar de inspanning van zijn arbeid. Op die wijze organiseert dus de mensch een maatschappij, welke in tegenstelling van de natuur - die slechts op het behoud der soort aangewezen blijft - op het behoud en onderhoud van alle individuen bedacht is. Die maatschappij is de sociale en moreele orde.

Onze samenleving echter - zoo zegt Boissel - voldoet weinig aan dat ideaal der sociale en moreele orde. Hij gaat dan na, welke de oorzaken van die verstoring der orde zijn. Hij vindt die verstorende oorzaken in drie instellingen, die hij achtereenvolgens gaat behandelen: de religie, het huwelijk en het eigendom. Die instellingen vormen, volgens hem, te zamen een drieëenigheid van bederf. - In zekeren zin vinden zij hun knooppunt en hoogtepunt in het eigendom. Dat eigendom toch is niet anders dan het privilegie van een uitsluitend genot van den aardbodem, en geeft de bevoegdheid de toekomstige geslachten van die aarde te verbannen; het recht, om den bezitlooze van honger, dorst of koude te laten sterven, wanneer hij er niet toe kan besluiten slaaf der bezittenden te worden. Het eigendom is de ontkenning van het recht van allen op het levensbestaan. Het is geen recht, maar een door geweld geschapen toestand, die slechts door geweld gehandhaafd kan worden. Het voert in zijn gevolg de slavernij. Het is de belichaming van het egoïsme. Dat privaat-eigendom heeft op zijn beurt den handel in 't leven geroepen, die slechts aan een kleine minderheid van geslepen, handige lieden ten voordeel komt. Voor de behoeften van handel en verkeer is dan het geld ingesteld, dat slechts een vergrooting der algemeene corruptie veroorzaakt. Overigens wekt dat privaat-eigendom steeds op tot strijd, en is de hoofdoorzaak van den afschuwelijken oorlog. Door dat eigendom is de sociale mensch inderdaad tot een anti-sociaal monster geworden. Een gezag met 't recht over leven en dood bekleed en met de macht om belasting te heffen, weet de toepassing scherp

te verzekeren. - Datzelfde begrip van eigendom heeft de menschheid nu verder uitgebreid door de instelling van het huwelijk. Het huwelijk, dat is de som van regelen en ceremoniën, welke de menschen voor de verbinding van beide geslachten bedacht hebben, is op zichzelf een der gevaarlijkste aanslagen op de vrijheid, vooral der vrouwen. Het is een verscherping van het egoïsme en een bevestiging van het eigendom. Door den engen kring, dien het huwelijk om zich heên trekt, wordt het eigendom in de familie geperpetueerd. Voor de voortplanting en instandhouding van het geslacht is het huwelijk een overbodige en onnutte instelling. Vrije liefde is hier het éénige ware. Door het huwelijk wordt inderdaad de vrouw tot een zaak en tot een bezit van den man gemaakt. Men moet zich dus verzetten tegen die instelling der familie, die in haar kunstmatigheid de natuurlijke orde ten onderste boven keert. - En beide die instellingen van eigendom en familie worden nu gesteund door een derde instelling, die van den godsdienst. Boissel had natuurlijk hier op 't oog den godsdienst der Kerk en der priesters. Hij zelf gelooft aan een Godheid, eerste oorzaak van alle dingen. Maar de menschen hebben door hun inzettingen aan de ideeën over die eerste oorzaak van alle dingen een richting gegeven, die evenwijdig loopt met hun opvatting over eigendom. Godsdienst komt dus steeds neder op onderdrukking, daar die godsdienst de hechtste steun wordt voor alle bezittenden en onderdrukkers der vrijheid.

Ten gevolge van die drie verstorende invloeden is, in plaats van de sociale en moreele orde, een orde gevestigd, die Boissel bestempelt met de namen van 'l'ordre mercenaire homicide, et antisocial'. De steunsels, die zulk een maatschappij bijéénhouden, zijn al even slecht. Men spreekt veel van wet, recht en gerechtigheid, maar het zijn altemaal verplichtingen, die door de sterkeren op de schouders der zwakken zijn gelegd: recht is niet anders geworden dan de vaste doorzetting van den wil der sterkeren, om den bestaanden toestand in het leven te houden. Een geheel stelsel van preventieve en repressieve maatregelen is daarvoor bedacht. De logische consequentie, die Boissel uit dit alles trekt, is deze, dat alle die instellingen van godsdienst, eigendom en huisgezin, met al haar nasleep, moesten vernietigd worden. Niet echter, om weder (zooals Rousseau leerde) tot een natuurtoestand terug te keeren, maar om ons aan te gorden tot een nieuwen opbouw der sociale orde, ditmaal op een basis die tegenovergesteld is aan die van het egoïsme. Religie worde vervangen door volkomen tolerantie. Het huwelijk make plaats voor een vrije verbinding van man en vrouw, waarbij de gemeenschap zorge voor de opvoeding en opleiding der kinderen: een eigenlijk vaderschap of moederschap in den tegenwoordigen zin van het woord zij dus opgeheven. Het privaat-eigendom worde afgeschaft: alle goederen behooren aan de gemeenschap, en worden onder de leden naar den maatstaf der behoeften verdeeld. Zoo ordent zich dan de nieuwe toestand, die door een sociale opvoeding der kinderen verder zich ontwikkelt. (Zie p. 82.) - Met enkele overgangs-maatregelen, waarbij hij ook komt

op het vestigen van 'ateliers publics' binnen elke gemeente, waar alle werkloozen arbeid kunnen vinden, besluit Boissel zijn boek.

Dat boek was geschreven in den hoogdravenden, gezwollen stijl van den dag en heeft dien dag niet overleefd. Hij zelf was intusschen een uiterst roerig lid geworden van de club der Jacobijnen. Hij trad dáár op voor de radicaalste eischen. Van tijd tot tijd lag hij met de Jacobijnen zelven overhoop. In November 1793 werd hij zelfs uit de club gezet. Spoedig daarop was hij echter weder aldaar werkzaam. Ten minste toen in April 1794 in de club het ontwerp der verklaring over 'de rechten van den mensch' op de dagorde stond, en Robespierre zijn stuk daarover voordroeg, las in de volgende zitting Boissel zijn contra-project voor. Dat tegenvoorstel was een zoogenaamde verklaring van rechten van de 'Sans-culotten'. 'De Sans-culotten der Fransche republiek - zoo heette het in dat stuk - gaan van de erkenning uit, dat alle rechten hun oorsprong in de natuur hebben, en dat alle wetten, welke met die natuur in tegenspraak zijn, geen kracht hebben om te verbinden. De rechten der Sans-culotten bestaan in de vrijheid en mogelijkheid om zich voort te planten, zich te kleeden en zich te voeden: in het vruchtgebruik der goederen der aarde, onze gemeenschappelijke moeder: in weêrstandsvermogen tegen onderdrukking: in het vaste besluit geen andere afhankelijkheid dan die aan de natuur en aan het Hoogste wezen te belijden.' Met dit contra-project was Boissel niet gelukkig; het werd door de Jacobijnen-club, die Robespierre bleef volgen, luide afgewezen.[1)] - Gedurende het verloop der revolutie schijnt Boissel overigens benoemd te zijn tot rechter in de rechtbank voor burgerlijke zaken van het Seine-departement; uit welke positie hij tegen het jaar 1798 weder afgezet schijnt te zijn. Dit kan men ten minste opmaken uit een petitie, die hij - op 77-jarigen leeftijd - aan Napoleon richtte, bij welk request hij zijn herbenoeming vroeg. Van zijn verdere lotgevallen is niets bekend. Men meent dat hij omstreeks 1807 gestorven is.

Doch wij zijn nog in de levendige, lichtzinnige, prikkelende achttiende eeuw vóór 1789. Wij hebben nog niet geheel daarmede afgerekend. Er is toch in het Frankrijk van die dagen een verschijnsel, waarop wij de aandacht moeten vestigen. Afgescheiden toch van al de declamaties van een Linguet en van de wijsgeerige redevoeringen van een Mably, begint een speciaal, vrij goed afgerond socialistisch begrip zich baan te breken. Wij bedoelen het idee der associatie met gemeenschappelijk eigendom. Hij, die in dit tijdvak het eerst dit probleem op min of meer wetenschappelijke wijze voor Frankrijk ontleedde, was Faiguet. Hij was 'trésorier de France' en schreef in de encyclopedie van d'Alembert

1) Zie ook Anton Menger, 'Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag', 2de druk, 1891, pag. 30.

en Diderot het artikel over de Moraviërs[1]. Nadat hij de zeden en regelen dier Moravische broeders en Herrnhutters had beschreven, liet hij ook zijn blikken gaan over hetgeen van dien aard in Frankrijk bestond. Hij wees dus op ‘les frères cordonniers et tailleurs, qui se mirent en communauté vers le milieu du dix-septième siècle.’ Hij sprak ook over een soortgelijk genootschap, dat zich, dicht bij de stad Orléans, sinds twintig of dertig jaren had gevestigd. Maar hij bleef vooral staan bij de communauteiten van de provincie Auvergne, in de baronnie van Thiers. Dáár leefden sedert onheugelijken tijd boeren-gezinnen in goed geordende gemeenschappen. Tot die gemeenschappen ging altijd één der zonen van zulk een gezin over, terwijl de andere kinderen dan een vaste retributie ontvingen. Men kende zóó de families Quintard-Pinou, Arnaud, Pradel, Bonnemoy, le Tournel en Anglade. In de eerste familie (de Pinou's) was de uitkoopsom voor de kinderen, die niet op de gemeenschappelijke boerderij kwamen, 500 livres voor de jongens 200 livres voor de dochters[2]. - Faiguet ging nu na, of zulk een organisatie niet voor de geheele Fransche maatschappij wenschelijk kon wezen. Zijn conclusie was geheel en al in het voordeel der gemeenschap. Hij droeg dus daaromtrent een bepaald plan voor. Het is vervat in acht artikelen, die wij even zullen vermelden. Het eerste houdt in, dat de associatie vrijwillig moest zijn en dat men er steeds uit zal kunnen treden. Het tweede beschrijft het doel der gemeenschap. Men zal op allerlei bedrijven en werk zich toeleggen, ook op wetenschap en kunst, maar altijd vooral op de noodzakelijke en onontbeerlijke beroepen. Arbeid ten dienste der gemeenschap is en blijft het hoofd-oogmerk. Ten derde zal bepaald worden, dat, terwijl de geassocieerden in de eerste plaats voor de gemeenschap werken, zij toch ook voor zich zelven zullen kunnen arbeiden, met andere woorden, dat elk toch ook voor zich een eigen klein inkomen, een ‘pécule’ zal kunnen verwerven, om zich de uitgaven van weelde (wanneer hij dat wilde) te kunnen veroorloven. Het vierde artikel omschrijft, dat men, als men de associatie verlaat, niet alleen dit ‘pécule’, maar ook het geld, dat men in de gemeenschap heeft aangebracht, zal kunnen opeischen. Sterft men als geassocieerde, dan erft de associatie alles. Artikel 5 bepaalt, dat alle geassocieerden moeten beschouwd worden als leden van één huisgezin: niettemin zal de associatie het recht hebben kwaadwillige en slechte leden - als drie vierde der stemmen zich tegen hen verklaarden - uit te sluiten. De drie volgende en laatste artikelen houden zich dan bezig met de opvoeding en het huwelijk. Artikel 6 zegt, dat de kinderen der geassocieerden gemeenschappelijk moeten worden onderwezen en opgevoed volgens de beginselen van den christelijken godsdienst; men moet ze vroeg aan matigheid en aan versmading van zin-

1) Zie het artikel in de editie van Neufchatel 1765, deel X, p. 704 en volgende.
2) Men vergelijke het boek van Feugueray, ‘l'Association ouvrière, industrielle et agricole’, 1851, pag. 160.

genot wennen, en ze opleiden in den geest van broederschap, éénheid en ééndracht, met inachtneming der ingetogenheid, die aan beide seksen voegt. Het zevende artikel legt aan de jongens, die zestien jaren oud zijn, een 'cours militaire' van tien jaren op. Aan die tucht en oefening in gehoorzaamheid wordt door Faiguet groote waarde gehecht. Na dit leven in het kamp, goed gehard en aan de orde gewend, moeten zij tot hun bedrijf en beroep van nijverheid, handel, wetenschap of kunst overgaan. Het achtste artikel behelst de voorschriften over het huwelijk. Als de geschikte leeftijd is gekomen, zullen de jongelieden tot een gezin worden gevestigd. De associatie zal daarvoor een behoorlijk 'legitiem' deel verschaffen, in geld, kleederen en meubelen. Maar een goed deel der eerste kosten dier vestiging moet natuurlijk bestreden worden uit het eigen 'pécule', dat het jonge paar zich zelf heeft verworven. Wèl zal het voorts verstaan zijn, dat als een paar het legitieme deel van de associatie voor zulk een huwelijk heeft verkregen, zulk een gezin dan ook geen verder recht heeft op eenigerlei erfenis van de ouders, tenzij deze vrijwillig hun later nog iets van hun eigen 'pécule' mochten willen afstaan.

Op die wijze stelde Faiguet kalm en wetenschappelijk zijn plan vast, en poogde hij daaraan een vorm te geven, die te verwerkelijken zou zijn. En nu is het opmerkelijk, hoezeer dat plan even vóór de Fransche revolutie sommige breinen te Parijs blijft bezighouden. Niet onder de geleerden moeten wij ons daartoe begeven, maar het liefst op straat. Er waren toch twee schrijvers, die, in dit laatste tijdperk der 18de eeuw, te midden der bonte, woelige menschen-massa, hun denkbeelden opvingen en vormden, die van den dag op den dag leefden, tevreden, wanneer zij verhalen hadden gedicht, waarin het volk zich zelf herkende: veelschrijvers, die geen tijd hadden het op 't papier geworpene nog eens in te te zien of na te lezen: 'bohémiens', voor wie 't leven alleen genietbaar was als 't zinnelijke afwisselend bleek. In hun geschriften vindt men nu de echo van wat op straat werd gepraat. En van tijd tot tijd blijft ook in die echo de klank hangen, van wat een Faiguet, op het voetspoor van andere socialisten, had gesproken. Die twee schrijvers zijn Restif de la Bretonne en Sebastien Mercier. Bij hen vinden wij nu geen weêrklank van het thema van Linguet. Dit is voor onze eeuw bewaard gebleven. Wel treffen ons, in die verhalen en teekeningen, soms herinneringen aan Rousseau. En zonderling, in den opmerkelijksten van die twee, in Restif de la Bretonne[1], verrast ons eensklaps een teekening van een complete socialistische broederschap, van een associatie met gemeenschappelijk eigendom, zoo als Faiguet die had geschetst.

Het is bij Restif natuurlijk vrij lichtzinnig ingekleed: wij heb-

1) Zie ook over dat slag van schrijvers de fraaie bladzijde van Victor Hugo in zijn roman 'Les Misérables' (Edit. Lacroix, 1862), tome VII, p. 474: 'De tous les écrivains celui peut-être qui creusa alors dans les masses la galerie la plus malsaine, c'est Restif de la Bretonne'.

ben te doen met een feuilleton, niet met een wijsgeerig systeem: de titel van het verhaal is: ‘Les 20 épouses des 20 associés, nouveau moyen de bannir l'ennui du ménage’[1]. Het is de geschiedenis van twintig families, die, in één straat te Parijs huis aan huis wonende, een associatie gevormd hebben; een associatie, waarvan elk der huisvaders een ander beroep uitoefent. Het zijn oude schoolkameraden, die, op aanraden van één hunner, een jongen goudsmid, deze vereeniging hebben aangegaan, om zekerheid van leven en onderstand voor hun vrouwen, als zij zelven sterven, te hebben. In de teekening der verschillende karakters, die de associatie vormen, herkent men dadelijk de pen van iemand, die gewoon was 't leven op heeterdaad te betrappen. Die slager, die geneesheer, die chirurgijn, die wijnkooper, die lakenkooper, die advocaat, die procureur, die deurwaarder, die schoenmaker, die kleermaker, die bakker, die kramer, die messenmaker, die klerk op 't bureau, die koopman in klein ijzer-goed, die schilder, die handelaar in modes, die hoedenmaker, die verhuurder van rijtuigen - ze zijn allen maar met een paar houtskool-trekken geschetst, doch ze leven en tintelen van leven, evenals hun respectieve vrouwen en echtgenooten! Voor de tijdgenooten van Restif was het amusante van zijn verhaaltje misschien gelegen in het thema, hoe, bij zulk een associatie, de omgang met de verschillende dames - in alle eer en deugd - een vroolijken en opwekkenden toon aan alles kon geven: hoe de éénzelvigheid van 't huwelijk zoo op onschuldige wijze werd gebroken: hoe het spelen met vuur tot op de uiterste grens, waar men zich kon branden, een zekeren prikkel en bekoring aan 't leven gaf.... Wij, uit de 19de eeuw, die op dat punt meer weemoedig gestemd zijn dan de luchthartige kinderen der 18de eeuw, die te goed weten, ‘qu'on ne badine pas avec l'amour’, wij waardeeren vooral (als voorwerp van studie) het reglement, dat door die associatie was vastgesteld.

Dat reglement bestaat, behalve uit een inleiding, uit een en twintig artikelen. In de ‘préambule’ verklaren de 20 leden een unie van goederen, middelen, arbeid en affecties te vormen. Zij verklaren de unie aan te gaan in naam der Heilige Menschheid (‘la Sainte Humanité’), als broeders, die allen gelijk zijn, al behooren zij ook tot verschillende levensstanden. Art. 1 regelt de volmaakte ‘communauteit’ van goederen en van mogelijke erfenissen en schulden. Art. 2 bepaalt de gelijkheid van alle vrouwelijke echtgenooten. Om beurten, te beginnen bij de oudste, is een der vrouwen ‘maîtresse de maison’ voor allen. Zij heeft dan het opzicht over al de huishoudens en verschaft de benoodigdheden: ze heeft daarvoor een ‘cabinet de comptes’. Zij doet dit onder toezicht van twee der leden der associatie. Art. 3 bepaalt, dat de

1) Zie het o.a. ook in ‘Les Contemporaines, ou aventures des plus jolies femmes de l'âge présent’, in de nieuwe uitgave in drie deeltjes, die door Assézat bezorgd is bij Alphonse Lemerre, Paris 1875, tome I, p. 50-94.

kinderen op gemeenschappelijke kosten worden opgevoed: zij kunnen worden wat zij willen, en zijn niet gebonden aan 't beroep van hun vader. Art. 4 bepaalt, dat vrouwen en kinderen een gelijksoortige kleeding zullen hebben, voor de vrouwen geëvenredigd aan haar smaak en soort van schoonheid. Art. 5 regelt de betrekkingen der leden der broederschap, hoe zij allen elkander moeten helpen. Art. 6 wijst aan, hoe de aanvragen om benoodigdheden moeten geschieden, en hoe de ‘maîtresse de maison’ die geeft. De aanvragen geschieden elken Dinsdag- en Vrijdagavond ten overstaan van ieder met luider stemme. Volgens Art. 7 verbindt ieder der leden zich trouw te werken in zijn bedrijf, behalve op de rust-uren en rust-dagen: zij die geen beroep uitoefenen zijn vooral belast met de gemeenschappelijke zaken. Art. 8 zegt, dat de kleeding der mannen (behalve wanneer zij hun werkpak aan hebben) voor de rust-dagen, vergaderingen en feesten een gelijk zwart pak moet wezen, des zomers niet zoo dik als des winters. Art. 9 spreekt over de zeden; rechtschapenheid en eerbied voor elkander staan op den vóórgrond. De leden beschouwen elkander als broeders, hun vrouwen als zusters: wandelen mogen zij met elkanders vrouwen. Weelde is verboden: bevallige smaak en reinheid voorgeschreven. De leden verbinden zich aan het publiek in hun beroep het beste te leveren wat zij kunnen: het publiek moet hen zóó prijzen zonder te weten, dat zij eng verbonden zijn: hun band moet door de leden zelven dan ook als een vrij-metselarij worden beschouwd. Art. 10 bepaalt, dat vrouwen zich gewoonlijk bezig moeten houden in huis: zij doen 't ruwe werk niet, waarvoor zij dienstboden kunnen nemen: de associatie wil: ‘que toutes les épouses jouissent d'une vie douce et agréable’. Art. 11 en 12 regelen den arbeid, de genoegens en de spijziging: de regeling der spijzen is echt-Fransch: potage, bouilli, een entrée, bourgonjewijn, vooral ‘café et un petit verre de liqueur.’ Art. 13 houdt zich bezig met de opvoeding der jongens: Art. 14 met die der meisjes: de jongens leeren allen dadelijk Latijn: aan de meisjes wordt onder meer ook geleerd, om zich met smaak te kleeden. Volgens art. 15 moeten de kinderen der associatie, ouder geworden, zooveel mogelijk met elkander huwen. Het meisje heeft geen ‘dot’: de associatie betaalt het uitzet. Erfrecht (art. 16) is er niet: de kinderen ‘succèderont dans l'association’ - meer niet. Art. 17 bepaalt, dat niemand een bijzondere som geld of eenige winst mag hebben of behouden: wint de advocaat meer dan een ander, hij heeft als compensatie meer genoegen buiten de associatie, enz. Art. 18 regelt nog nader de zaken der associatie: het bestuur is in handen van een ‘syndic’ en zijn adjunct. Des avonds worden de gemeenschappelijke zaken op algemeene vergaderingen besproken, ook in het bijzijn der kinderen. Art. 19 behandelt wat te doen is bij fouten en misdaden der leden. Het artikel is dunkt mij zeer teeder gedacht: wij zullen het in noot hieronder voegen[1]. Art. 20

1) Ziehier art. 19: ‘Si quelqu'un des Membres fait une imprudence, qui soit cause d'une perte considérable, on la supportera sans faire aucun reproche, que des remonstrances amicales et en particulier. Si un Membre commettait une faute, repréhensible par la Justice, toute la Société s'emploiera, comme s'il s'agissait d'un chacun d'icelle, avec le même zèle et la même activité. Si (par malheur) c'était un crime soit de quelque Membre, soit d'un des Enfans (dont préserve le Ciel), l'Association recevra cette peine avec résignation; elle tâchera de pénétrer dans l'âme du coupable, et de le consoler, si sa malice n'est pas complète, et qu'il se repente: elle emploiera tous les moyens possibles pour le sauver, comme un père ferait pour son fils: et si c'est un sujet gangrené, elle l'assistera jusqu'au dernier moment de secours, conseils et exhortations: mais elle n'implorera pas de grâce: elle réservera toute sa tendresse et sa compassion fraternelle, pour les Père, Mère, Frères et Soeurs ou Enfans des Malheureus, qui n'en deviendront que plus chers à la Société’.

spreekt nog over de dienstboden en kinderen. De kinderen moeten vroeg leeren helpen: de jonge meisjes mogen niet uitgaan, zonder begeleid te zijn door een der familie-moeders. Art. 21 spreekt over het bijleggen van twisten: is er werkelijk schade gepleegd, dan draagt de associatie het, waarna zij, die het gedaan hebben, met zachtheid zullen worden berispt: vernederende verontschuldigingen behoeven niet plaats te hebben.

Restif voegt nu een klein romannetje bij dit alles, om te laten zien, dat het leven met al de dames voor de heeren eigenaardige ‘charmes’ en ook gevaren heeft: hij wijst er op, hoe al de intrigues van zelven vervallen, als de huwelijken met kinderen worden gezegend, ‘c'est que les enfants sont la sanctification du mariage, ils épurent les sentimens de l'amour, ils les règlent....’ Overigens gelooft hij werkelijk, dat door zulke associaties een gouden eeuw voor de menschheid zou aanbreken. Hij zegt (even als Faiguet) dat men 't model kan vinden bij de Herrnhutters, en dat dit alles vrij wat fraaier is dan de vrij-metselarij, en hij wil tot navolging opwekken. Trouwens hij was in zijn tijd ook sociaal hervormer, zooals bekend is uit zijn ‘Pornographie’ (regeling der prostitutie), die Jozef II voor Weenen wilde invoeren, en aan welk boek (naar men zegt) ook Linguet heeft medegewerkt. Die bui om de wereld te vervormen, duurde echter bij Restif nooit lang. Apostel te blijven was voor Restif wel wat taai, en den volgenden dag, nadat hij dit beeld der associatie geschreven had, was hij zeker weder bezig een dier tallooze, zeer gedecolleteerde vertellingen te schetsen, wier vignetten en plaatjes wereldsche kenners doen watertanden, doch aan de zedenmeesters een rilling op het lijf bezorgen[1)].

1) Aan het slot van zijn roman ‘Le Paysan perverti’ heeft Restif nog eens statuten van een communauteit ontworpen, die uitvoerig beschreven worden door Assézat in de inleiding van het tweede deeltje der ‘Contemporaines’. Vergelijk ook de ‘Revue Socialiste’, 1889, I p. 668. - Restif heeft ook nog een soort van dwazen staats-roman geleverd in zijn werkje ‘Découverte Australe’, waarvan het aanhangsel ‘Letrre d'un Singe’ echter niet onverdienstelijk is.

S e b a s t i e n M e r c i e r , van zijn kant, nam ook dat denkbeeld der associatie een oogenblik op. Hij was gewoonlijk vrij excentriek in zijn uitingen en gaf meest paradoxen ten beste. Toch was er, wanneer men maar behoorlijk rekening houdt met al het snoevende van zijn natuur, in zijn haastige opmerkingen menige korrel waarheid en doorzicht. Zijn boek getiteld: ‘L'an deux mille quatre cent quarante, rève s'il en fut jamais’, dat in 1770 te Amsterdam voor het eerst uitkwam, bevat tal van voorzeggingen, die werkelijk zijn vervuld. Wij laten dit boek echter liggen en bladeren liever in één zijner andere geïmproviseerde geschriften: ‘Mon bonnet de Nuit’, dat in vier deelen in 1788 te Lausanne verscheen. Ook in dat boek wemelt het van droomen: het is dáár haast een rommelzoo van allerlei zonderlingheden: een rariteitskamer van hersenschimmen, gewaagde zetten en ongepastheden. Onder al die vreemde dingen en grillige artikelen treft ons echter ook eensklaps het ‘plan van een associatie’[1)].

Ditmaal is het echter een toepassing van Faiguet's idee op een enkelen bepaalden toestand. Mercier wilde namelijk, dat er in onze samenleving voor mannen en vrouwen, die een stuk bedrijvig of hartstochtelijk leven achter zich hadden, zekere wijkplaatsen van gemeenschappelijk leven zouden zijn, die op hetzelfde beginsel zouden gebouwd zijn als de kloosters. Op den leeftijd, dat de illusies der jeugd waren vervlogen, het karakter zich geheel en al gevormd had, en kalmte van gemoed werd gezocht - voor mannen boven de 40, voor vrouwen boven de 35 jaren - moest men de gelegenheid kunnen hebben, zijn vermogen, zijn kennis en ondervinding tot een gemeenschappelijk bezit te kunnen vereenigen, om des te meer van den alzoo te zamen gebrachten inleg te kunnen genieten. Men zou dan een geriefelijk huis moeten kiezen, waar rust en welbehagen bekoorlijkheid aan het samenwonen zouden bijzetten. Vrij van alle zorgen zouden de huisgenooten hun tijd aan de studiën en aan de wetenschap kunnen geven. De deugden der gezelligheid zouden dáár tot haar recht komen. Ieder zou afgezonderd in het groote huis kunnen leven, maar er zouden gemeenschappelijke zalen zijn, waar men elkander zou kunnen vinden en zien. Voor letterkundigen zoude zulk een associatie een verrukkelijk toevluchts-oord wezen. De bijéénvoeging van vele kleine verdiensten en besparingen zou voor allen een bevredigende economische levenswijze mogelijk maken. Het sociale element zou hier te gemoet treden aan de tekort-komingen van het individueele beginsel.

Allerlei elementen van socialisme dwarrelden dus in Frankrijk, vóórdat de revolutie uitbrak, als in de lucht. Telkens ontmoeten wij personen, die vage socialistische denkbeelden uiten. Wij noemen o a. den vrij geïsoleerd staanden theosoof en filosoof de Saint Martin[2)].

1) Zie ‘Mon bonnet de Nuit’, tome III, p. 77 en volgende.
2) Zie zijn ideeën over eigendom bij Sainte-Beuve, ‘Causeries du Lundi’, tome X, Edit. 1870, p. 263.

Trouwens wij zullen straks, bij het behandelen der Fransche revolutie, tal van mannen ontmoeten, die reeds vóór 1789 zich mede als socialisten deden kennen, b.v. Brissot, en die wij slechts nu niet gedenken, omdat hun voornaamste werkzaamheid in later tijd valt. Ook de provinciale academies of genootschappen in Frankrijk - wij denken aan de academie te Dyon, die te Chalons sur Marne, enz. - bleven questies, die 't socialisme raakten, door hun prijsvragen aan de orde stellen. Het tooneel deed voorts al het mogelijke, om de verschillende maatschappelijke tegenstellingen goed voelbaar te maken[1]. Daarbij voegden zich auteurs, die haast zonder het te weten 't socialisme hielpen. Zonder zich zelven goed bewust te zijn wat zij schreven, en soms zelfs door het gebruiken van socialistische frases enkel als rhetorische declamaties, werkten

1) Denk b.v. aan de uitwerking, die verzen als van Collin d'Harleville uit zijn comedie ‘l'Optimiste’ op 't parterre moesten hebben. Die comedie werd 1778 opgevoerd. De optimist Plinville declameert:

Je suis émerveillé de cette Providence,
Qui fit naître le riche auprès de l'indigent.
L'un a besoin de bras, l'autre a besoin d'argent.
Ainsi, tout est si bien arrangé dans la vie,
Que la moitié du monde est par l'autre servie.
Hier komt zijn oude portier binnen, die hem afgeluisterd heeft.
Picard.
Bien arrangé pour vous: mais moi, j'en ai souffert.
Pourquoi ne suis-je pas de la moitié qu'on sert?
Plinville.
Parce que tu n'es pas de la moitié qui paie.
Picard.
Et pourquoi, par hasard, ne faut-il pas que j'aie
De quoi payer?
Plinville.
Eh! Mais pouvons nous être tous
Riches?
Picard.
Je pouvais, moi, l'être aussi bien que vous.
Plinville.
Tu ne l'es pas, enfin.
Picard.
Voilà ce qui me fâche!
Je remplis dans ce monde une pénible tâche;
Et depuis cinquante ans....
Plinville.
Tu devrais, en ce cas,
Être fait au service.
Picard.
Eh! l'on ne s'y fait pas.
Lorsque je veux rester, vous voulez que je sorte.
Veux je sortir, il faut que je garde la porte.
Vous êtes maître, enfin: et moi, je suis valet.

toch op die wijze velen, die het niet wilden, mede, om een atmosfeer te scheppen, geschikt om denkbeelden van socialisten te doen ontbotten. N e c k e r moge onder anderen ons tot voorbeeld dienen. Zeer zeker was die bankier-staatsman geen socialist, maar in zijn strijd tegen Turgot schreef hij toch in 1774 een boek: 'Sur la Législation et le Commerce des Grains', waarin regels voorkomen, die zelfs een Morelly gaarne had willen onderteekenen. Wij willen niet alle zulke frases uit dit werk hier vertalen, wij deelen er alleen ééne mede, die in de conclusie (Quatrième partie, chap. XII) gevonden wordt[1]: 'Wanneer men - zoo zegt hij - zijn gedachten laat gaan over de maatschappij en over haar wetten, dan wordt men door één zaak getroffen, die wel overwogen moet worden: het is deze, dat bijna al onze burgerlijke instellingen gemaakt zijn ten voordeele der eigenaars. Schrik overvalt ons, wanneer wij het wetboek opnemen, en daarin slechts de bevestiging van deze waarheid vinden. Men zou werkelijk zeggen, dat een kleine groep menschen, na de aarde eerst onder elkaâr verdeeld te hebben, wetten van vereeniging en waarborg tegen de groote menigte heeft gemaakt, gelijk ze wijkplaatsen in de wouden zou hebben opgericht, om zich tegen de wilde beesten te beschermen. Intusschen klemt de opmerking, dat, na de vaststelling der wetten van eigendom, van rechtspleging en van vrijheid, er bijna niets gedaan is voor de talrijkste klasse der burgers. Wat raken ons uw wetten van eigendom, zouden die burgers kunnen zeggen? Wij bezitten niets. Uw wetten van recht en rechtspraak? Wij hebben niets te verdedigen. Uw wetten van vrijheid? Indien wij morgen niet werken, staat de dood vóór onze deur.'

Wanneer een bankier, die later staats-minister zou worden, aldus spreekt, dan is het wel een bewijs, dat in allerlei kringen zóó gedacht werd. Toen de Fransche revolutie begon te woeden, sloeg de vlam uit dien Macbeth-ketel met rossen gloed naar boven.

1) Zie het werk van Necker in het tweede deel der 'Mélanges d'Economie Politique' (Collection des Principaux Economistes van Guillaumin) en dáár p. 357. Vergelijk 'Doctrine de Saint-Simon,' Exposition I, séance VIII, p. 225, en de 'Globe' van 15 Februari 1831. Over het geschrift van Necker (tegen Turgot en zijn edict over den vrijen graanhandel gericht) zie Léon Say, 'Turgot', 1887, p. 105-108.

Hoofdstuk XI.
Verschijnselen van socialisme in de Fransche revolutie.

De verschillende drangredenen, die er toe noopten om in Frankrijk den staat te vervormen, hadden tot een crisis geleid. De nieuwe politieke studiën der Fransche achttiende eeuw hadden alles voorbereid: het verlicht despotisme van twee groote regenten, Frederik II en Jozef II, had doen inzien wat een staat vermocht: de gebeurtenissen in Amerika hadden laten gevoelen wat volks-vrijheid en volks-revelje beteekende: de smart en wrevel over eigen politiek verval had zich daarbij gevoegd: - en éénstemmig werd in Frankrijk de wensch en de wil, om tot iets beters te komen[1]. Voor het eerst zou men consequent de nieuwe ideeën der staatsleer gaan toepassen. Het zou een experiment zijn, een proef. En wel een proef van geweldige afmetingen. Gansch Frankrijk werd ingericht tot een politiek laboratorium. De elementen werden aan het koken gezet: de oven verhit: de temperatuur verhoogd. Het ziedde, het bruiste weldra. Nog scheen de spanning, die men wenschte, niet verkregen. Bij goden en menschen zwoer men, dat men het nú zou bereiken. Als ware men van 't geslacht der giganten, torste men, om brandstof aan te dragen. Men zwoegde en bespiedde starend, met groote oogen, wat er uit dien kokenden ketel zou oprijzen. Totdat in ééns, met een ontzettenden knal, het gansche laboratorium in de lucht vloog!

Zulk een indruk maakt de groote Fransche revolutie van verre gezien. Het spreekt van-zelf, dat, bij die staatkundige ontploffing, de maatschappij niet ongedeerd bleef; de maatschappij was trouwens één der gegevens, waarmede men werkte en experimenteerde! Eenigszins moeielijk is het echter dáár, waar de elementen van staat en maatschappij aldus in elkander grijpen, juist af te bakenen en als 't ware te isoleeren de uitingen en pogingen, die tijdens de revolutie gehoord en beproefd werden, om vooral in de eerste plaats de maatschappij op socialistischen weg te reconstrueeren.

1) Wij noemen het financieele deficit hierbij niet eens. Het deficit, zegt de vrijheer von Stein zeer goed - zie het leven van Stein door Pertz deel II, p. 446 - was zoo weinig de oorzaak der revolutie als Tetzels aflaatkraam de oorzaak der hervorming is.

Doch het is eenigermate te doen: er is daarvoor een soort van leidraad. De sociale revolutie veréénzelvigde zich meestal met de Parijsche revolutionnaire C o m m u n e. Wij hebben dus, om een zweem van orde te volgen, slechts op te merken het sporadisch opkomen der elementen der revolutionnaire commune tijdens de Constituante, dan na te gaan het voortwoekeren en zich opheffen dier commune onder de Législative, en eindelijk het heerschen en vallen dier commune tijdens de Conventie te beschouwen. Het is dus de opkomst, triomf en val van dat veemgericht der commune, dat wij vooral in die periode van 1789-1795 zullen bespreken.[1)]

I.

Allereerst hebben wij te doen met het tijdperk der C o n s t i t u a n t e van Mei 1789 tot October 1791.

Duidelijk is het, dat, als een gansche natie van vier en twintig millioen zielen haar wenschen gaat uitspreken ten opzichte van de vervorming van den staat, er mede, onder dat tal van wenschen, begeerten voorkomen, om ook aan de maatschappij een andere plooi te geven. Al de verlangens van het Fransche volk dier dagen zijn nu, zooals men weet, openbaar gemaakt. Elk kiesdistrict gaf aan zijn afgevaardigden voor de Staten-Generaal van 1789 een ‘cahier’ mede, waarin stond opgeteekend, wat de afgevaardigde moest trachten tot stand brengen. Een studie dier ‘cahiers’ van 1789 is dus in elk opzicht belangrijk. Gelukkig is het, dat in de laatste tijden die studie begonnen is. Tocqueville noemde ze, in zijn laatste werk, het testament van het oude Frankrijk[2)], en ontleende daaraan vele zijner beste opmerkingen. Later hebben Chassin, Taine, Edme Champion en anderen nog meer opzettelijk die ‘cahiers’ aan een onderzoek onderworpen. En wanneer wij dan in den inhoud dier ‘cahiers’ pogen te bladeren, dan zien wij, hoe gematigd de meeste ook zijn gesteld, in enkele daarvan toch zeer duidelijk zinsneden, die iets te denken geven uit 't oogpunt van maatschappelijke vervorming. Zoowel de arbeiders op 't platteland als die in de steden verheffen zóó hun stem. - Hoort b.v. de onvrije boeren uit 't Jura-gebergte: ‘zoo wij menschen zijn, dan moeten ook de wetten ons als zoodanig beschermen’, of elders: ‘het moest aan de Franschen geoorloofd wezen ten alle tijden het onkruid van hun gronden te wieden’[3)]. Soortgelijke wenschen worden door de boeren-lijfeigenen uit Anjou geuit. En terzelfder tijd zegt 't landvolk te Romanzières: ‘Wat is hij ver-af de gelukkige tijd, toen Hendrik IV, uit de volheid van zijn hart, den wensch uitsprak, dat ieder, zelfs de minst welgestelde zijner onderdanen, een gebraden kip zou hebben. Helaas, wat zou

1) Zie daarover intusschen het boek van André Lichtenberger, ‘Le Socialisme et la Révolution Française’, 1899: en vergelijk ‘Actes de la Commune de Paris pendant la révolution, publiés et annotés par Sigismond Lacroix’. 2 vol, 1895.
2) Zie Tocqueville, ‘l'Ancien Régime et la Révolution,’ Edit. 1857, p. 421 seqq.
3) Zie Edgar Quinet, ‘La Révolution’, Ed. 1868, tome I, p. 50, 60.

het volk zich thans gelukkig schatten, wanneer het, met behoud van dien koning, in plaats van op de kip, toch altijd op een stuk zwart brood zou mogen rekenen'[1]. Andere dorpen rekenen in hun 'cahier' bepaald uit, wat strikt noodzakelijk is voor het levens-onderhoud, en willen zich dat verzekeren. Aandoenlijk is zoo de klacht van het dorpje Chaillevois in Picardië: 'Indien de koning eens waarlijk wist, wat drie stuivers waard zijn, en dat er tallooze inwoners in zijn koninkrijk zich bevinden, die, al werken zij van den ochtend tot den avond, geen drie stuivers om te leven hebben, zou er dan niet iets gedaan worden?'[2]. Te Châtellerault verklaren de boeren, dat zij nooit anders gegeten hebben dan zwart brood, en dat dit hun nu gaat ontbreken. De lieden van Pontcarré getuigen het volgende: 'in de uiterste armoede vervallen, hooren wij enkel de kreten van een verhongerd gezin, dat wij ons bijna verwijten het levenslicht te hebben gegeven[3].' - En de arbeiders der steden herhalen op hunne wijze dezelfde wenschen en klachten. De zijde-arbeiders te Lyon vragen, dat er toch voor goed loon gezorgd worde, 'opdat de wever - de woorden zijn karakteristiek - wanneer hij uiterst zuinig leeft, ook de voldoening zal kunnen hebben, van aan niemand tot last te zijn, en opdat geen van hen meer zich zelf behoeft van kant te maken'. Want zij betoogen 'dat de zijde-wever niet bestaan kan van het loon, dat hij door een gedwongen werk van achttien uren per dag verdient'[4]. En dezelfde stemmen worden te Parijs vernomen. Vooral in de menigvuldige ontwerp-'cahiers' komt het dáár uit. In een zoogenaamd 'cahier des pauvres', overhandigd door zekeren Lambert aan het bureau van het district Saint-Etienne-du-Mont, lezen wij deze woorden: 'Er zijn en zullen altijd slechts twee waarlijk verschillende klassen van burgers wezen: de eigenaars en de niet-eigenaars, waarvan de eerste alles en de anderen niets hebben.... De questie is niet, om aan de rijken hun beurs te ontnemen, maar wel, om alles zóó in te richten, dat de rijken niet meer de macht hebben onrechtvaardig en onmenschelijk te zijn jegens werkzame en nuttige medemenschen. De belangen van armen en rijken zijn gemeenschappelijk en onafscheidelijk, en geen heil is er te wachten van een orde van zaken, waarbij de instellingen een openbare vertrapping zouden blijven van het natuurlijk recht, ten nadeele van het talrijkste en werkzaamste gedeelte van de natie'[5]. - Men hoorde dus reeds overal, zoowel op het veld als in de steden, zij 't dan ook gedempt, klanken,

1) Zie Ch. L. Chassin, 'Le Genie de la Révolution,' Edit. 1863, I, p. 172.
2) Zie Jules Claretie, 'Camille Desmoulins. Etude sur les Dantonistes,' 1875, p. 38, 39.
3) Zie Emile Faguet, 'Questions politiques,' 1899 (naar aanleiding van het boek van Edme Champion, 'La France d'après les cahiers de 1789') p. 9-10.
4) Zie Chassin, I, p. 200.
5) Zie Chassin, I, p. 287.

die er aan herinnerden, dat de denkbeelden van Meslier, Morelly, Mably en Linguet hier en dáár aan 't werk waren geweest. Men eischte in enkele der 'cahiers' een recht op arbeid. In het 'cahier' van het bailliage de Riom, een stuk dat opgesteld was door den bekenden conservatieven afgevaardigde Malouet, leest men dezen wensch: 'dat men toch de bedelarij den kop indrukke, en dat er een wet worde uitgevaardigd, om de ellende te vóórkomen door aan alle gezonde (valide) armen arbeid te verzekeren, aan alle zieke-lijken en gebrekkigen onderstand te verleenen, en gemakkelijk te verkrijgen voorschotten te verschaffen aan landbouwers en ambachtslieden, die geen werktuigen en gereedschappen hebben om te werken'[1]. Trouwens, er was werkelijk gebrek onder de lagere standen van Frankrijk: men had honger: en nu men aan dat volk beduidde, dat het krijgen konde wat het wenschte, dat het souverein was, wilde het ten minste brood hebben. Van den kant der aristocraten zeide Rivarol het scherp genoeg: 'het volk is een souverein, die slechts om eten vraagt: zijn Majesteit is rustig onder de digestie'. Men ging hier en daar nog verder. Mirabeau had - toen hij in de Standen-Vergadering van Provence namens den derden stand de worsteling opnam tegen den adel dier provincie - de formule reeds uitgesproken, die, honderd jaren later, de leus zou worden der a l g e m e e n e w e r k s t a k i n g van de arbeiders, wilde woorden, die wij onvertaald mededeelen: 'Prenez garde: ne dédaignez pas ce peuple qui produit tout, ce peuple qui pour être formidable n'aurait qu'à être immobile'[2].

De Nationale Vergadering, die in Mei 1789 te Versailles bijeenkwam, wilde echter in zulke denkbeelden niet treden. Haar hoofdtaak was overal willekeur op te heffen en een vast geregeld, gelijkmatig gouvernement in te stellen. Op questies van eigendom was de Vergadering in 't begin bepaald zeer behoudend. De heer de Clermont-Tonnerre rapporteerde 27 Juli 1789, dat éénstemmig de 'cahiers' o.a. dezen grondslag vorderden: het eigendom moet heilig zijn.[3] De Vergadering hief alleen in de 'Déclaration des droits de l'homme et du citoyen' (26 Augustus tot 3 November 1789), waarin zij in art. 2 en 17 het eigendomsrecht als heilig vaststelde, alle inbreuken van de vrijheid en gelijkheid op.[4] Gelijkheid en vrijheid werden in de maatschappelijke gelederen en rangen voorgeschreven; maatschappelijke onderscheidingen (zie art. 1) konden alleen door het algemeen nut gewettigd worden. Doch overigens werd het recht van eigendom niet in twijfel getrokken. De Vergadering huldigde in economischen zin bijna, waar het pas gaf, de Physiocratische denkbeelden. Indirect werd

1) Zie mijn boek 'Uit den Kring der Gemeenschap,' 1899, p. 15.
2) Zie Jean Jaurès 'Histoire Socialiste', tome I (La Constituante) pag. 59.
3) Zie L. Stein, 'Geschichte der sociale Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tagen,' Band I, Edit. 1850, p. 71.
4) Zie Faustin Adolphe Hélie, 'Les Constitutions de la France.' Premier fascicule: la Constituante, Ed. 1875, p. 30 seqq.

slechts nu en dan schoorvoetend de waarheid erkend der stelling, dat de staat de nadeelen eener te groote ongelijkheid van vermogen moest zien te voorkomen.

Zoo was de Nationale Vergadering sinds Mei 1789 te Versailles aan 't werk gegaan. Men meende rustig aan de reconstructie van den Franschen staat te kunnen arbeiden.

Doch Parijs, het levendige, gistende, kokende Parijs deed zich gelden. Wat aan die stad niet gelukt is in 1871, daarin slaagde zij in 1789. De hoofdstad wist de Vergadering van Versailles onder haar macht te krijgen. Door den opstand van 14 Juli 1789 beduidde zij - terwijl zij de Bastille verwoestte - de Nationale Vergadering naar haar stem te luisteren. Weldra, 5 en 6 October 1789, voerde zij die gansche Vergadering met den koning binnen haar muren.

En in dat Parijs[1)] - in de sfeer buiten de Vergadering - waren nu nog gansch andere stemmen vernomen, dan in de Constituante zouden geduld zijn. Het brandpunt van al de meer uiterste, excentrieke meeningen aldaar was de tuin van het Palais-Royal: een binnenplein van het paleis der hertogen van Orléans, als tuin ingericht voor het volk, aan alle kanten door colonnades met cafés en winkels omgeven. Omdat het 't terrein was van den prins van koninklijke bloede, mocht de politie er niet binnenkomen. Het was de wandelplaats van alle Bohémiens van Parijs, van allen die geen 'feu ni lieu' hadden, van alle lichtzinnige vrouwen, van geheel de 'équivoque' wereld. En in die dagen van opwinding en agitatie stonden dáár op stoelen of tafels de redenaars van 't volk, en verkondigden zij hun theoriën aan elk die 't wilde hooren. De handwerksgezellen en kleine bazen kwamen dáár ook: het werden soms ware volksvergaderingen in dat Palais-Royal. Die journalist wilde worden, vond er zijn school. Wie ziet niet dáár in zijn verbeelding de zoo dikwijls geschetste groep, op Zondag 12 Juli 1789 te vier uur des middags? Boven op een tafel, onder de. twijgen en het dichte loof der boomen, staat de 29-jarige advocaat zonder zaken uit Guise, Camille Desmoulins, met zijn geestig-leelijk gezicht en zijn zwarte lokken, en, met een pistool in de hand, roept hij de zich om hem verdringende menigte toe, om, nu Necker is ontslagen, voor zich zelve te gaan zorgen, zich te wapenen, en de groene kokarde, 't eerste 't beste geplukte blad van den boom, als teeken van verbroedering en herkenning aan te nemen. De zonnestralen trillen langs en tusschen het gebladerte, het volk juicht den spreker toe, en rukt twee dagen later op tegen de Bastille[2)].

Zeer zeker, Camille Desmoulins is op dat oogenblik noch repu-

1) Zie over Parijs in die dagen vooral Mirabeau, in de 'Correspondance entre le comte de Mirabeau et le comte de la Marck,' Edit. Bacourt, 1851. I, p. 365.

2) Zie het tooneel levendig beschreven door Camille Desmoulins zelven in de Oeuvres de Camille Desmoulins, Edit. Jules Claretie, 1874, tome I, p. 121 - zie voorts p. 185, 186 - p. 309 'nous n'étions peut-être pas à Paris dix républicains le 12 Juillet 1789'.

blikein noch allerminst socialist, maar het ééne woord volgt uit het andere. Straks, als hij zijn verraderlijke bombast en giftige declamatie, bij wijze van brochure, in vluggewiekte zinnen aan 't volk gaat verkondigen, komen er reeds vrij dubbelzinnige zetten in voor. In 'La France libre' (de brochure die hij nog in Juli 1789 uitgaf) laat hij reeds een oogenblik de brandtoorts flikkeren, al dooft hij haar dadelijk weder uit[1)], en al argumenteert hij onmiddellijk daarop tegen het vaststellen van een agrarische wet (zie p. 84): - doch in het op het einde der volgende maand, Augustus 1789, geschreven 'Discours de la Lanterne aux Parisiens' is de toon reeds feller en heeter: het is een verheerlijking van den nacht van 4 Augustus, waarin alle privileges over boord werden geworpen, en het eindigt met een lofrede op die Romeinsche Saturnalia, waarin de meesters en slaven van rollen verwisselden, alle schulden werden kwijtgescholden, en de armen aan de tafels der rijken werden genoodigd[2)]. Dit is echter van later zorg: gelijk ook zijn krant 'Les Révolutions de France et de Brabant' eerst later - het eerste nummer kwam 28 November 1789 uit - de aandacht verdient. Voor het oogenblik staat Camille nog hortend en stotterend te spreken in 't Palais-Royal: om hem heên beweegt zich Loustalot, de journalist, die in 1790 op 29-jarigen leeftijd zou sterven, en voorts zien wij dadelijk, in zijn omgeving, onder den 'boom der nieuwtjes' - l'arbre de Cracovie - de kolossale

1) Zie Camille Desmoulins, Oeuvres, Edit. Jules Claretie, 1874, tome I, p. 78. 'Pour moi, je me sens le courage de mourir pour la liberté de mon pays, et un motif bien puissant entrainera ceux que la bonté de cette cause ne déterminerait pas. Jamais plus riche proie n'aura été offerte aux vainqueurs. Quarante mille palais, hôtels, chateaux, les deux cinquièmes des biens de la France à distribuer, seront le prix de la valeur. Ceux qui se prétendent nos conquérants seront conquis à leur tour. La Nation sera purgée, et les étrangers, les mauvais citoyens, tous ceux qui préfèrent leur interêt particulier au bien général, en seront exterminés. Mais détournons nos regards de ces horreurs, et daigne le ciel éloigner ces maux de dessus nos têtes! Non, sans doute, ces malheurs n'arriveront pas. Je n'ai voulu qu'effrayer les aristocrates, en leur montrant leur extinction inévitable, s'ils résistent plus longtemps à la raison, au voeu et aux supplications des communes. Ces Messieurs ne se haïront pas assez pour s'exposer à perdre des biens qu'il leur est facile de conserver, et dont nous n'avons sûrement nulle envie de les dépouiller.'

2) Zie Camille Desmoulins, Oeuvres, I, p. 145-149 en p. 195; let ook op den lof aldaar gegeven aan den curé Dillon, p. 146, aan den abbé Fauchet, p, 148 en 195, en aan Mercier, den schrijver van 'l'An 2240', p. 163. Het afschuwelijk boekje had op den omslag een teekening van de fameuse lantaarn boven den kruidenierswinkel tegenover het stadhuis, aan welke lantaarn Foullon en zijn schoonzoon Bertier 22 Juli door het volk waren opgehangen. Het motto van 't pamflet was de tekst van Mattheus: 'Qui male agit odit lucem,' aldus vertaald: 'Les fripons ne veulent pas de lanterne'.

gestalte van den 49-jarigen markies Saint-Hurugues[1)], den windmaker en onrustzaaier bij uitnemendheid, die met zijn krachtige longen nu het volk opwindt. Op den achtergrond nadert reeds dáár de 34-jarige Anacharsis (toen nog Jean Baptiste) Cloots, de zoon van den Cleefschen baron, wiens voorvaderen in Holland hun geld in de negotie verdiend hadden. Hij zelf heeft zijn zwerftochten door Engeland, Holland, Spanje en gansch Europa gestaakt, en is, op het hooren van den val der Bastille, naar het éénig Parijs gevlogen, om zijn cosmopolitische droomen te zien verwerkelijken. De advocaat Danton kwam dáár ook uitrusten van zijn opruiing van den linkeroever van de Seine ('le quartier de l'idée').[2)]

De door zich zelve opgeworpen overheid van Parijs, onder het voorzitterschap van den maire Bailly, had ontzettend veel moeite met dat Palais-Royal in rust en orde te houden. Telkens waren er op het einde van Augustus 1789 tumulten en werden oproerige moties aangenomen, vooral toen in de Nationale Vergadering de questies van het Veto en van het Twee-kamerstelsel werd bediscussieerd. Na één dier moties werd de markies de Saint-Hurugues gevangen genomen. Camille Desmoulins schreef dadelijk in September zijn 'Réclamation en faveur du Marquis', enz., in welk pamflet hij reeds de arbeiders begon te prijzen en hun gezond verstand tegenover 't egoïsme der hoogere klassen ging stellen[3)]. De municipaliteit van Parijs had dien wenk reeds begrepen, sinds eenigen tijd voor goedkoope prijzen van het brood gezorgd, en tegelijk in de buurt Montmartre openlijke werkplaatsen geopend: ateliers, waarin ongeveer 17,000 menschen elk een dagloon van 20 stuivers verdiende. Het recht op brood en op arbeid was dus indirect door Parijs reeds erkend[4)].

En dáár bleef het niet bij, wat Parijs betrof. Toen de Nationale Vergadering in October 1789 in de hoofdstad was overgebracht, organiseerden zich overal in de stad de clubs. En in die clubs deinsde men natuurlijk niet voor de meest gewaagde stellingen terug. Onder die helden der clubs trok vooral de aandacht de abt C l a u d e F a u c h e t. In die dagen van opwinding toch waren enkele geestelijken werkelijk aangegrepen door de edelmoedige

1) Het leven van Saint Hurugues is 1908 beschreven in een boek van Henri Furgeot.
2) Loustalof's krant had tot motto: 'Les grands ne nous paraissent grands - Que parceque nous sommes à genoux. - Levons nous! -'. Over den markies de Saint-Hurugues, zie ook 'Michaël Bakunins Social-Politischen Briefwechsel', 1895, pag. 22. Over Cloots in het Palais-Royal, zie Georges Avenel, 'Anacharsis Cloots', 1865, tome I, pag. 133.
3) Zie het geschriftje bij Camille Desmoulins, Oeuvres, I, p. 197-206, vooral p. 205.
4) Zie H.v. Sybel 'Geschichte der Revolutionszeit', Dritte Auflage, Edit. 1865, I, p. 91, en Daniel Stern, 'Histoire de la Révolution de 1848', Edit. 1868, tome I, p. 481, 482. - Opmerkelijk zijn de uitingen van Mirabeau over groote en kleine fabrieken ('les manufactures réunies'), zie Marx, 'Kapital', 2de Edit. pag. 778.

zucht, om de denkbeelden der eerste Christen-eeuw - haar broederzin en haar afkeer van al het egoïstische van 't eigendom - te doen herleven. Bekend is als zoodanig de pastoor Dillon, het lid der Assemblée voor Thouars bij Poitiers[1]: doch veel verder in die richting en strekking ging de toen 40-jarige abbé Fauchet, 'prédicateur ordinaire du Roi, vicaire-général de Bourges, abbé commendataire de Montfort.' Hij werd de ziel van een club: 'le Cercle Social,' waarin hij telkens voor een groot publiek ('les franc-frères') met bewoordingen, half aan de Kerk en half aan de vrij-metselarij ontleend, den heiligen broederband der menschen, een betere verdeeling der aardsche genietingen, en de politieke emancipatie der vrouwen behandelde. Hij zag den grondslag der maatschappij vooral in den plicht, om aan ieder der leden der samenleving het voldoende onderhoud ('la vie suffisante') te geven[2]. In den geest van dien club redigeerde de jonge Nicolas Bonneville een krant 'La Bouche de Fer', een naam ontleend aan de ijzeren bus, in den vorm van een hoofd 'à masque tragique', waarin men aanklachten tegen de aristocraten kon werpen[3]. Fauchet zelf was een fantastische, mystieke kop. Later werd hij constitutioneel bisschop van Calvados, lid der Législative en der Conventie, en 31 October 1793 verloor hij met de Girondijnen het hoofd onder de guillotine. Voor het oogenblik sprak hij alle Vrijdagen in zijn club over eeuwige broederschap en over een ideaal van liefde, bezielend, met tranen in zijn stem. Hij was een slank, lang man met zwart haar, met den blik van een apostel en den glimlach van een vrouw. Zijn leven was niet zonder stormen geweest, en zijn

1) Dillon sprak 13 October 1789 in de Assemblée, bij gelegenheid der discussie over de goederen der Kerk, deze woorden (zie Camille Desmoulins, Oeuvres I. p. 146, 147): 'Les biens-fonds et les dîmes ont été donnés au clergé par le peuple, et le peuple les a repris dans des circonstances pressantes. Chaque fois que ces circonstances reparaissent, la même chose doit arriver.... Il ne faut pas examiner la question de propriété, il faut seulement reconnaître que notre devoir serait, de renoncer à cette propriété, même quand elle serait établie'.

2) Zie over Fauchet: Camille Desmoulins, Oeuvres, I, p. 148, 175, 195, en Sybel, 1, p. 216 - Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution Française', Edition Paris, III, p. 24-33, VI, p, 206, 207. IX, p. 92, 443 - F.A. Aulard, 'Les Orateurs de la Législative et de la Convention', 1886, Tome II, p. 107 en volgende - Buchez en Roux 'Histoire parlementaire de la Révolution Française', deel VII, p. 447-467, voorts 'préface' van deel VIII en deel IX, p. 443 - de 'Notes sur Claude Fauchet' (par G.S. Tréburien), Caen, 1842 - en voorts 'Die neue Zeit,' 1893/94, I, p. 9.

3) Zie over N. Bonneville zijn eigen boek 'De l'esprit des Réligions' 1791, vooral pag. 59: 'd'un moyen d'exécution pour préparer le partage universel des terres'. Hij was 'petit-neveu' van Racine en verhaspelde de 'Esther' van Racine in republikeinschen zin. Citaten van Bonneville vindt men nog bij Colins, 'Science Sociale' III, p. 111 seqq. en 'Souveraineté' II, p. 120 seqq.

liefdes-betrekking tot Mad. Calon werd dan ook vrij wel besproken. Overigens was hij een man van gevoel en verbeelding, zelf aandoenlijk en anderen meêsleepend. Het Evangelie was, volgens hem, nog de blijde boodschap der vrijheid en der liefde. Men had hem in zijn priesterlijk gewaad gezien onder hen die de Bastille hadden bestormd: drie kogels scheurden zijn kleed met gaten. Den 5den Augustus sprak hij de lijkrede over de toen gesneuvelden, naar aanleiding van den tekst uit Paulus: ‘Gij zijt tot de vrijheid geroepen, broeders’, en den 31sten Augustus hield hij in de kerk ‘de Sainte Marguerite’ een tweede preek over de Fransche vrijheid[1)]. En thans vloeide in zijn club samen al wat aan de exaltatie van het gevoel en van de liefde wilde mededoen. Condorcet was onder zijn gehoor, maar vooral zag men er vele vrouwen, want bekend is het, dat bij het uitbreken der Fransche revolutie ook het lot der vrouw in 't algemeen, en de verbeteringen daarin te brengen, van veel kanten werden besproken[2)]. De gelijkheid van man en vrouw in burgerlijk en staatsrechtelijk opzicht was reeds hier en daar een ‘question brulante.’ In de club van Fauchet was ééne der vrouwen, die zelve dikwijls het woord opnam, om de emancipatie der vrouw te bepalen, een Hollandsche dame, mevrouw Palm Aelders uit Groningen[3)].

1) Zie ‘Second discours sur la liberté Française’, prononcé le 31 Août 1789 par M. l'abbé Fauchet. In die rede komt pag. 21 de vermaarde zinsnede voor: ‘L'évangile n'est que concorde et union. Jésus-Christ n'est que la Divinité concitoyenne du Genre Humain. La Catholicité n'est que l'assemblée, la communauté, l'unité des frères, fidèles à la patrie de la terre, pour s'élever ensemble à la patrie des cieux.’ Men vergelijk Fauchets ‘Troisième discours sur la liberté Française’, en zijn brochure ‘Motion aux libérateurs de la Patrie’. Voorts ‘Contre les billets de confession: motion faite par M. l'abbé Fauchet á l'assemblée des Réprésentans de la Commune de Paris, le 12 Mai 1790.’

2) Zie de citaten bij Amedée le Faure, ‘Le Socialisme pendant la Révolution Française’, 2de Edit. 1867. pag. 120-127.

3) Zie Michelet ‘Histoire de la Révolution Française’, Deuxième Edition, 1869, t. II. p. 61 en 62. Vergelijk ook Georges Avenel, ‘Anacharsis Cloots’, die haar, tome I, p. 227, aldus beschrijft: ‘la baronne Hollandaise Etta Palm-Aelders, qui, fille d'une aubergiste de Groningue, avait pris la femme de Phocion pour modèle et qui devait faire un jour l'admiration de la commune du Creil et de ses amazones’; - zij werd na de gebeurtenissen van 17 Juli 1791 (op 't Champ de Mars) in hechtenis genomen, zie Avenel, I, 292. - Zie over haar ook: Vreede, ‘Laurens Pieter van de Spiegel en zijne tijdgenooten’, 1876, deei III, p. 315, en deel IV, p. 451, 453, 455 en 703. Waarschijnlijk is zij dezelfde, die in de ‘Correspondance entre Mirabeau et le comte de la Marck’, deel III, p. 81, Mme d'Oldus wordt genoemd. Zie eene rede van haar bij Buchez en Roux, deel VIII, p. 424. Vergelijk dr. H.T. Colenbrander over Van de Spiegel p. 148, en voorts ‘Le Temps’ van 11 Mei 1910. - Zie over de vrouwen-questie in den ‘Cercle Social’ ook ‘Sociaal Weekblad’, 1899, pag. 36, 47.

Zóó ontkiemden in dat Parijs, in de kringen buiten de Vergadering, allerlei socialistische denkbeelden. En waar Fauchet uitging van het beginsel der liefde - een beginsel dat een oogenblik in Parijs een practische toepassing kreeg bij het socialistisch broederlijk werken voor het groote feest der Federatie op het Champ de Mars den 14den Juli 1790 - waren er anderen, die uitsluitend het gevoel van haat der verschillende standen tegen elkander gingen kweeken en aanblazen. Ik noem den toen 45-jarigen dokter M a r a t [1]. Hij had reeds een geheel verleden achter zich, waarin hij tot nu toe zich buiten de actieve politiek gehouden had. De revolutie wierp hem uit zijn geneeskundige studiën. Den 12den September 1789 begon hij zijn politieke krant 'L'Ami du Peuple', en bezoedelde hij nu voortdurend een ieder met zijn verdachtmakingen en beschuldigingen. En tegelijkertijd schreef hij allerlei moordende brochures. Twee daarvan hadden in 1789 reeds vrij wat opzien gebaard. In de eerste - een ontwerp-constitutie voor Frankrijk; welke constitutie ook naar zijn inzien toen nog sterk monarchaal moest zijn - had hij (sprekende over de rechten van den mensch) deze zinsnede gebruikt: 'Wanneer iemand aan alles gebrek heeft, bezit hij 't recht aan een ander te ontrukken het overvloedige, dat die ander te veel heeft: wat zeg ik, hij heeft het recht hem het noodzakelijke te ontnemen, en eerder dan van honger te sterven hem te dooden en zijn vleesch te verslinden.' In een tweede brochure over de strafwetgeving scheen hij 't eigendomsrecht te begrenzen tot de vruchten van den arbeid, zonder het uit te strekken tot de aarde zelve. Wel wil hij geen gelijkheid van 't

1) Zie over Marat het declamatorische werk van Alfred Bougeart, 'Marat, l'ami du Peuple', 2 vol. 1855. - Voorts de notice, met zeer goed portret, van Charles Brunet: 'Marat, dit l'ami du peuple', 1862. - Men weet dat hij te Boudry in Neuchâtel geboren was: vandaar dat zijn broeder, de professor der Fransche literatuur aan de Russische keizerlijke school van Tsarskoë-Selo, de meester van prins Gortchakoff, later Monsieur de Boudry heette. Zijn, vader was oorspronkelijk een Italiaan, uit Sardinië, Mara geheeten en was in Zwitserland Calvinist geworden. - Over Marats loopbaan als dokter heeft le Docteur H. Mellais in 1876 een roman geschreven: 'Le docteur Marat'. - Dr. Jan ten Brink heeft in den Spectator van 10 October 1874 een brief vermeld van J.S. de Pinto uit den Haag, dato 25 Februari 1775, waarbij deze den dokter Marat aan van Goens te Utrecht introduceert. - Bij 't uitbreken der revolutie was Marat vaste geneesheer van het personeel, verbonden aan de stallen van den graaf d'Artois. Vergelijk voorts over Marat: Pierre de Witt, 'La jeunesse de Marat', 1892, en het reeds in 1774 door Marat geschreven boekje 'Les Chaînes de l'esclavage, ouvrage destiné à développer les noirs attentats des princes contre les peuples, etc.'. Wij bezitten een editie van 1833. Verder is te lezen: 'Jean Paul Marat, the People's friend' door Ernest Belfort Bax, (Londen, Grant Richards) 1900. Van Marat's hand was in 1780 anoniem te Neuchâtel uitgekomen: 'Plan de la Législation criminelle'. Zie 'Die neue Zeit', 1902/1903, I, p. 478 seqq.

bezit, of wel gemeenschappelijk eigendom, maar hij spreekt toch telkens van de onzekerheid en onvastheid van het recht van eigendom, voorts van het recht der armen om te deelen: zoodat ook hier, zij 't even vaag als bij Camille Desmoulins, de toon der socialistische klanken werd gehoord[1].

En al die buitensporige elementen der hoofdstad poogden nu op den gemeente-raad van Parijs, de Commune, te werken. Die Commune was niet anders dan 't Parijsche kiescollegie, dat de afgevaardigden voor de Nationale Vergadering had verkozen, want die verkiezingen voor de Staten-Generaal moesten langs twee trappen geschieden. De leden van dit kiescollege waren dus zelven eerst door 't volk verkozen, en 21 April 1789 volgens de keuze hunner sectiën bijééngekomen: zij waren, na het doen van hun keuze, op voorstel van één hunner leden, den abbé Fauchet, als permament lichaam bijééngebleven, desnoods om de handelingen hunner afgevaardigden te controleeren: en toen, na den val der Bastille, het oude bestuur van Parijs uitéénviel, waren zij op 't Hôtel de Ville als gemeente-raad gaan zitten, en hadden zij zich onder Bailly en Lafayette georganiseerd. Zij gingen in 't begin gematigd te werk, doch van uit de sectiën, waaruit zij gekozen waren, begon men op hen pressie uit te oefenen. Reeds volgde dan ook de Commune allengs - zij het in de verte - de impulsies der heethoofden. Bailly en Lafayette bemerkten al spoedig, dat zij in de Commune weinig beteekenden[2].

Dit wat Parijs betreft. Buiten de hoofdstad, in de provinciën. op het platteland, werden dergelijke uiterste elementen van haat en wrevel tegen de bezittende klassen ook natuurlijk in groot aantal gevonden. Er was in de Fransche provinciën werkelijk veel tirannie en druk geleden. De feodale kasteelen van den adel waren reeds lang een doorn in het oog der arme plattelands-bevolking. De inneming van de Bastille, 14 Juli 1789, was dan ook het signaal voor de landlieden, om den adel eischen te stellen en de wenschen der 'cahiers' gewelddadig te verwezenlijken[3]. In het Noorden weigerden de boeren eenvoudig-weg heerendiensten en tienden te leveren: in het Midden en vooral in het Zuiden van Frankrijk gingen enkele kasteelen en kloosters reeds in vlammen op. Het begon in Auvergne en in de Dauphiné, en sloeg over tot Franche-Comté. Dáár werd tot op het einde van Juli elken dag een adellijk

1) Zie de zinsneden bij Michelet, 'Histoire de la Révolution Française', II, p. 116, 117, en bij A. Le Faure, 'Le socialisme pendant la Révolution Française', 1867, pag. 55/66, enz. Men vergelijke voorts 'Placards de Marat, l'ami du peuple', par F. Chévremont, 1877, al zijn zij van het jaar 1792; - voorts geheel het boek van Chévremont. Zijn brieven zijn uitgegeven door Charles Vellay bij Fasquelle, 1908. Let ook op zijn 'Supplique à l'Assemblée nationale': 'l'ancien régime n'est plus, qu'y avons nous gagné?' Men kent het vers van Verlaine: 'Jean Paul Marat, l'ami du peuple, ètait très doux'.
2) Zie Malouet 'Mémoires', Ed. 1868, I, p. 350.
3) Zie Sybel, 'Geschichte der Revolutionszeit', I, p. 63.

slot verbrand: de 'garde nationale' van Vesoul, die 't verhoeden wilde, moest zelve voor de boeren bukken. Niet ver daarvan in Maconnais verzamelde zich een bende van 6000 man, die ook den rijken boeren den rooden haan op 't dak zette: in veertien dagen werden 72 kasteelen dáár verbrand, en eerst den 29sten Juli werd die bende door de vereenigde macht van al de naburige steden ten onder gebracht. Toch wist de Nationale Vergadering deze eerste uitbarsting der woede van de plattelands-bevolking nog te boven te komen, maar in het volgende jaar 1790 nam de beweging onder de arme landlieden toe: zij hadden nu politieke macht gekregen, maar zij wilden meer: zij wilden ook iets genieten van 't leven, iets van den rijkdom en van 't eigendom hebben. Er was juist armoede te-over door de duurte van 't brood. Zij vlogen wederom tegen de kasteelen en een ware Jacquerie ontstond tegen den adel[1]. Het ergst ging het in den zomer van 1790 toe in de oude provincies Bourbonnais, Berry, Nivernais en Charolais, wel de armste streken van Frankrijk. Eerst hadden die lieden slechts lage graanprijzen verlangd, weldra vroegen zij meer: zij wilden deel aan den grond hebben. De kreet weêrgalmde dus, dat men een agrarische wet verlangde: het communisme scheen op te treden. Ook ditmaal echter wisten de burgerijen in de steden die anarchistische beweging te verstikken.[2]

De Nationale Vergadering, de Constituante, verzette zich nu ten sterkste niet alleen tegen dien kreet naar een agrarische wet, die op het platteland werd gehoord, maar ook, waar zij kon, tegen de min of meer socialistische maatregelen, welke door de Commune te Parijs, onder de pressie der sectiën, soms werden begeerd. De Constituante bleef vasthouden aan haar grond-denkbeeld, om het eigendom als zoodanig heilig te houden. Wel ging die Vergadering op indirecte wijze medewerken, om de maatschappij van Frankrijk te vervormen. Door den verkoop toch van de goederen der Kerk en der geestelijkheid verbonden met den maatregel der uitgifte van de assignaten, begon zij inderdaad de klasse der kleine boeren-eigenaars over geheel Frankrijk hier te versterken, dáár in 't leven te roepen, en dus feitelijk volgens economische regelen het terrein van het land te verdeelen. Als doortastende maatregel is deze diep-ingrijpende wet wellicht het belangrijkste wat de gansche revolutie van 1789 voor Frankrijk gedaan heeft. Van directe verdeeling van gronden, of van eenigerlei wet, die openlijk het socialistisch karakter droeg, wilde echter de Constituante niet hooren. Zelfs had zij door de wet van 22 December 1789, waarbij een soort van census voor kiezers en gekozenen werd ingesteld, het beruchte 'marc d'argent', zich tegen al te radicale en nivelleerende opvatting van 't staatsburgerschap verklaard. Wel moest soms bij uitzondering de Vergadering buigen, wanneer de atmosfeer warmer en brandender werd. Den 30sten Mei

1) Zie Sybel, 'Geschichte der Revolutionszeit', I, p. 191, 212.
2) Zie over het angstige leven van den adel op de kasteelen, 'Souvenirs du Comte de Neuilly,' 1865, p. 26, 27.

1790 verleende de Assemblée b.v. een crediet van 2½ millioen franken voor de stichting van werkplaatsen in de departementen. Voorts poogde zij de Commune van Parijs te helpen met credieten, ten einde deze in staat te stellen het brood voor de helft van de waarde te verkoopen: op het einde van 1790 waren zóó door de Vergadering reeds 30 millioen franken aan Parijs voorgeschoten. Doch als de Constituante het durfde, trad zij dadelijk weder terug. Den 1sten Juli 1791 schafte zij de 'ateliers-nationaux' af, al bleef zij de vreemde arbeiders weren. Voorts verbood zij 17 Juni 1791 - terwijl zij voor goed alle gilden afschafte - alle arbeiders-vereenigingen, die ten doel hadden de arbeiders in de gelegenheid te stellen zich over hun gemeenschappelijke belangen te verstaan, en dus ook tot verhooging van het loon te kunnen dwingen[1]. Het zou - wij komen in de Inleiding vóór ons tweede deel hierop terug - juist haar grootste fout blijken.

Doch October 1791 naderde, en daarmede het einde der Constituante. De Vergadering zelve was reeds overvleugeld. Mirabeau's donderende stem had dáár al geen echo meer, zelfs vóórdat de dood haar verstomde. Het rijk van Lafayette was gedaan. Sinds den dag van 17 Juli 1791, toen hij met Bailly het gewaagd had op het Champ de Mars de door de Constituante gestichte orde, zelfs na de vlucht van den koning, tegen het gepeupel te verdedigen, heette hij de dwingeland. Te Parijs en overal begonnen de uiterste elementen krachtiger op te treden, en de lagere volks-klassen vingen aan zich meer en meer te roeren. De gemeente-raad van Parijs was allengs niet meer bestand tegen de pressie der stemming van de sectiën; welke sectiën voortdurend bewerkt werden door journalisten als Desmoulins, Marat, Stanislas Fréron, Gorsas, Carra en anderen; men volgde reeds de wilde vaart. En die gemeente-raad van Parijs was van te meer beteekenis, sinds door de municipale wet van 21 Mei 1790 daaraan vastheid en kracht was gegeven. Het was der moeite waard dat lichaam, dat zooveel macht had, voort te drijven. De sectiën organiseerden zich dan ook strenger als revolutionnaire Commune, met eigen hoofden en bureaux, die zich behendig schuil hielden, en oefenden een geheime doch doeltreffende controle en pressie op de door de wet erkende Commune uit. Zóó de offi-

1) Zie daarover Marx, 'Kapital,' 2de Edit. p. 772, 773. Artikel I der wet luidde: 'L'anéantissement de toutes espèces de corporations du même état et profession, étant l'une des bases fondamentales de la constitution Française, il est défendu de les rétablir de fait sous quelque prétexte et sous quelque forme que ce soit.' - Zie ook Faustin Adolphe Hélie, 'Les Constitutions de la France,' tome I, 1875, p. 254. - Tegen de afschaffing der gilden, die de arbeid, voortaan zonder bescherming plaatste onder de wet van vraag en aanbod, kwam Marat in zijn blad 'l'Ami du Peuple' dadelijk protesteeren: zie Léon Say 'Turgot,' 1887, p. 191. Verschillende ambachten petitionneerden mede tegen een opheffing der corporaties; zie de petitie der metselaars van Juni 1791 bij Collins, 'Science sociale,' III, p. 187. De arbeiders voelden, dat zij door die 'vrijheid van arbeid' bedrogen werden.

cieele Commune voor zich uitdrijvende, en achter dat wettige lichaam staande, waren de revolutionnaire sectiën van Parijs zeker van den invloed, dien zij zouden kunnen oefenen op de volksvertegenwoordiging, die de Constituante zou opvolgen.

II.

Wij komen thans tot het tijdperk der Législative, dat van November 1791 tot September 1792 loopt. Het is het tijdperk, waarin de sectiën van Parijs, door middel van den wettigen, officieelen gemeente-raad, eerst vaste pressie gaan uitoefenen op de lands-vertegenwoordiging, en op het einde den slag weten te slaan, waardoor zij openlijk meester van den toestand worden.

De Législative zelve was reeds een opmerkelijke Vergadering. Zij bood een gansch anderen aanblik aan dan de Constituante. Vooreerst had de Constituante bij 't uit elkander gaan bepaald, dat geen der leden van de oude in de nieuwe vergadering zou zitting nemen[1], maar bovendien waren reeds van-zelf alle oude reputaties en conservatieve koppen, daar ze door de publieke opinie waren voorbijgestreefd, niet gekozen: alle gepriviligeerden waren zooveel mogelijk ter zijde geschoven, en daarentegen kwamen in de Vergadering de vrijdenkers, de arme drommels, advocaten zonder cliënten, dokters zonder praktijk, officieren die nog geen hoofd-officier waren, mannen die met een parapluie naar de vergadering gingen als 't regende, die geen rijtuig er op na konden houden. Het waren nog in naam royalisten, maar in neiging en strekking waren de meesten reeds republikeinen, en velen onder hen zagen reeds verder dan den Staat alleen, wezen reeds op de maatschappij[2]. Ieder, die naam had weten te maken, had kans gekozen te worden. De meest enthousiaste partij kreeg de leiding der vergadering: het was de partij der Girondijnen. Wij hebben hier niet te doen met de politiek, niet met den val der Feuillants, noch met den naijver en den strijd in de Législative tusschen de Girondijnen en Jacobijnen, maar op den persoon van den leider der Gironde mogen wij de hand slaan. Hij behoort door zijn vroegere geschriften tot de groep der socialisten: wij noemen den advocaat Brissot.

Hij was een merkwaardige man die nu 37-jarige Brissot. Wij mogen hem niet beoordeelen naar de scheldwoorden en smaadredenen, die Camille Desmoulins tegen hem uitstiet. Zoowel de brochure ‘Jean Pierre Brissot démasqué’, als de ‘Histoire des Brissotins (fragment de l'Histoire secrète de la Révolution)’ toonen ons, met hoe weinig

1) Oude leden van de Constituante gingen thans studies uitgeven. Zóó bewerkte Barnave 1791/92 een manuscript: ‘Inleiding in de Fransche revolutie’. Zie daarvoor de ‘Documente des Socialismus’, van Eduard Bernstein, Band III, p. 59 seqq., en het boek van Jaurès over de Fransche revolutie.

2) Zie over de stemming der Législative zeer goed de ‘Mémoires sur Carnot par son fils’, Ed. 1861. I. p. 182, 187-189, en ‘Vie et Correspondance de Merlin de Thionville’, publié par Jean Reynaud, 1860, p. 9, voorts ook Villemain, ‘Souvenirs contemporains (M. de Narbonne)’, 1858, p. 27, 28 seqq.

goede trouw die heeren van 't slag van C. Desmoulins te werk gingen[1]. De lijst der bijnamen en beschuldigingen, die Camille naar het hoofd van Brissot slingerde, zou op onze lachspieren werken - hij verwijt hem zelfs republikein te zijn en voor de slaven in de bres te zijn gesprongen - wanneer al die verdachtmakingen Brissot niet ten langen leste naar de guillotine hadden gevoerd. Op grond dat Brissot vroeger inteekeningen had gevraagd voor een boek, dat hij niet leverde, smeedde Camille het woord 'brissotter', dat 'oplichten' moest beteekenen, en allengs werkelijk als zoodanig dienst deed. Voortdurend komt dan nog de beschuldiging voor, dat Brissot veel te veel geschreven heeft. En inderdaad had Brissot in de jaren vóór de Fransche revolutie allerlei stukken en brochures uitgegeven: zich half lam geschreven om aan den kost te komen. Hij was in 1754 te Chartres geboren.[2] Zijn vader, die een restauratie hield, had een zeer talrijk huishouden; hij liet dezen zoon in het dorpje Warville, in de buurt van Chartres, opvoeden; naar welke omstandigheid onze Brissot, om zich van zijne andere broeders te onderscheiden, zich Brissot de Warville noemde. Hij leerde te hooi en te gras de rechten, was klerk bij een procureur, kon later als advocaat zich neêrzetten, doch werd in de eerste plaats auteur. Zijn stijl was in 't begin niet opmerkelijk: het was de gezwollenheid dier dagen, zonder de fijnheid van omtrek en losheid van toets en greep van een Desmoulins. De onderwerpen, die hij behandelde, leenden echter als van zelven gloed aan den redeneerenden trant van zijn betoogen, en in zooverre gelijken zijn geschriften soms wel eenigszins op die van den abbé de Mably. Men vindt de meeste dier geschriften meestal in een soort van 'Recueil', dat in de jaren, die de Fransche revolutie onmiddellijk voorafgingen, uitkwam onder den titel van 'Bibliothèque Philosophique du Législateur, du Politique, du Jurisconsulte'[3]. Vooral het zesde deel, dat in het jaar 1782 verscheen,

1) Zie beide die brochures in de Editie der Oeuvres van Camille Desmoulins, bezorgd door Jules Claretie, deel I, p. 255-290 en 330-356. De eerste brochure is meer belachelijk, de tweede meer verachtelijk. In de tweede worden al de Girondijnen op de meest losse gronden aangevallen (Brissot, Roland, Pétion) en daarentegen - zie p. 314 - Marat verdedigd. Rabaud St. Etienne wordt vooral - zie p. 343 - door het slijk gehaald. Overigens eindigt de brochure met te zeggen, dat de nieuwe orde van zaken de belofte aan Frankrijk zal houden, die de monarchie haar twee eeuwen te-vergeefs had afgelegd: 'la poule au pot pour tout le monde'. - 'L'égalité des biens' was echter volgens Desmoulins eene onmogelijkheid, zie p. 311. - Brissot was nog wel 29 December 1790 één der getuigen geweest bij het huwelijk van Camille Desmoulins met Lucile Duplessis; twee andere getuigen waren toen Pétion en Robespierre; - zie Jules Claretie, Camille Desmoulins, 1875, p. 151.

2) Het huis van Brissot te Chartres is in den laatsten tijd weder ontdekt, zie 'Petit Journal', van Lundi 8 Aôut 1898.

3) De titel luidt dan verder: 'ou choix des meilleurs discours, dissertations, essais, fragmens, composés *sur la législation criminelle*. par les plus célèbres Ecrivains, en françois, anglois, italien, allemand, espagnol, etc. pour parvenir à la réforme des Lois pénales dans tous les pays, traduits et accompagnés de notes et d'observations historiques'. Het heette te verschijnen 'à Berlin', en werd verkocht te Parijs en Lyon.

is vol van stukken door Brissot geschreven. - Wij vinden er vooreerst een uitgewerkt stuk getiteld: 'Moyens de prévenir les crimes en France'.[1)] Reeds in dit stuk ziet men de socialistische denkbeelden zeer helder voor den dag komen. De eerste oorsprong der misdaden werd door Brissot vooral gezocht in de samenstelling der maatschappij, niet in de kwade inborst der menschen. Met allerlei argumenten, welke niet veel anders zijn dan declamatiën, wordt die stelling ontwikkeld, en aldus op hen, die de maatschappij regeeren en besturen, alle schuld gewenteld[2)]. Aan het slot van zijn betoog windt hij zich dan ook op tot de meest hooggespannen frases, en tot de voorspelling, dat voortaan, nu men dit alles weet, het geluk op aarde zou neêrdalen. - Dit stuk werd gevolgd door een opstel getiteld: 'Le sang innocent vengé ou discours sur les réparations dues aux accusés innocens', een betoog, dat evenals het vorige bekroond is door de Académie van Châlons-sur-Marne, en wel 25 Augustus 1781. Het sluit zich geheel bij het vorige betoog aan, en is even declamatorisch geschreven. Het behelst vooral een verheerlijking van het volk

1) Dit stuk is een antwoord op een prijsvraag van de Académie de Châlons-sur-Marne en werd 25 Augustus 1780 bekroond. Het werd het eerste deel van Brissot's 'Théorie des lois criminelles'.

2) Zie Bibliothèque Philosophique du Législateur, deel VI, p. 160, 161. 'J'ai démontré que la source de la plupart des crimes étoit moins dans la méchanceté des hommes, que dans l'imperfection de la constitution sociale; qu'il falloit donc s'attacher à corriger cette constitution, et non pas s'acharner contre les individus, dont elle contrarioit les mouvemens naturels: j'ai démontré que la société, s'attachant plus à punir qu'a déraciner les abus, multiploit souvent les crimes, loin d'en tarir la source: j'ai démontré que, quelquefois criminelle elle même, elle devoit frémir des iniquités qn'on commettoit en son nom, puisque d'un côté elle violoit les droits naturels de l'individu qu'elle declaroit coupable de son crime, et que de l'autre elle le punissoit de fautes qu'il étoit en quelque sorte forcé de commettre.... Il paroîtra singulier que dans la plupart des crimes, je regarde la société comme leur première cause. Voici la démonstration rigoureuse de mon opinion. La fréquence des punitions est en raison de la fréquence des contraventions, et celles-ci ne se multiplient que parce qu'il y a opposition entre l'intérêt du contrevenant et l'intérêt général. Mais lorsque ce choc d'intérêts existe, c'est évidemment la faute de celui qui gouverne, et non pas de celui qui est gouverné. C'est que le premier n'a pas su concilier ce double intérêt. C'est le premier qui a choqué le second. De là le frottement, la résistance et le crime, dont la mauvaise lêgislation est la première cause'.

en een aanwijzing, dat, waar het volk kwaad doet, dit alleen uit onwetendheid geschiedt. De zoogenaamde 'gens comme il faut' zijn altijd veel schuldiger (zie p. 234). - Al deze frasen en klinkklank van woorden zijn echter tegenwoordig geheel en al vergeten: slechts in het stof der bibliotheken rakelt men deze boekjes op, die bij hun eerste verschijning de hoofden een harten zoo warm maakten; zij maken thans de handen, die ze doorbladeren, maar goor.

Niet vergeten echter is het betoog, dat aan het einde van datzelfde zesde deel der Bibliothèque voorkomt. Het is een opstel, waarop (dank zij Proudhon's programma) weder in onze eeuw zeer sterk het licht zou vallen: wij bedoelen Brissot's 'Recherches philosophiques sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société.' Reeds in 1780 schijnt hij 't voor het eerst bewerkt te hebben: in 1782 werd het in de 'Bibliothèque philosophique du Législateur' openbaar gemaakt. Het had hoofdzakelijk ten doel, goed uitéén te zetten, wat het eigendom volgens de natuur moest zijn, en wat de maatschappij er van gemaakt had. Dit onderwerp werd in acht kleine hoofdstukken uitgewerkt, die wij, om het belang van het onderwerp, kortelijk zullen ontleden. - In het eerste onderzoekt Brissot wat het eigendom volgens de natuur is. Ten einde dat duidelijk te maken, gaat hij van de stelling uit, dat door het gansche heelal een zekere hoeveelheid bewegings-kracht verspreid is: een kracht van beweging, die of essentieel of vrijwillig of gedwongen kan zijn. Alles in het heelal is, volgens Brissot, voorzien van het vermogen en de faculteit van beweging: alle lichamen werken daardoor op elkander in: zij veranderen en vernietigen elkander, maar dit staat altijd vast: 1°. alle wezens moeten hun kracht van beweging behouden, 2°. er is geen behoud van beweging in eenig lichaam denkbaar, zonder vernietiging van andere lichamen. Alle lichamen hebben dus, om zelven te behouden, een recht elkander te vernietigen - en dat is het, wat men eigendom noemt. Eigendom is dus de bevoegdheid, die elk wezen heeft, om zich van de materie te bedienen, ten einde zijn beweging te behouden. - In het tweede hoofdstuk stelt Brissot zich nu de vraag, waarom men eigenaar is? Het antwoord is nu reeds vervat in het voorgaande, of anders uitgedrukt, luidt dit antwoord: men is eigenaar om aan zijn behoeften te voldoen. Alle lichamen en alle wezens zijn steeds in beweging, werken en reageeren op elkander, veranderen en wijzigen het samenstel hunner deelen en verliezen er telkens iets van: dit verlies moet worden aangevuld, indien men dezelfde bewegings-kracht wil behouden. Aan die bewegings-kracht heeft men behoefte. Men moet hier echter wel toezien op die behoeften, wanneer men dit op de menschen gaat toepassen: alleen de essentieele behoeften komen in aanmerking, niet de kunstmatige. Die behoeften zijn weinig in getal: voedsel, ontlasting, enz. Ook de liefde behoort hiertoe. De liefde is een behoefte voor den mensch, zooals slaap en honger. Andere behoeften worden door het klimaat aangegeven, als kleeding, enz. Maar behoeften door

gril of weelde veroorzaakt, behooren natuurlijk hier niet toe. Om die behoeften nu te bevredigen, daarvoor is men in den natuurstaat eigenaar. Niet noodig is een volmaakte gelijkheid van eigendom, want de behoeften verschillen. Maar evenmin is er een uitsluitend eigendom van iets ter wereld, van vrouw, of dier, of zaak. Neen. het eigendom volgt en is altijd evenredig aan de behoefte. - In het derde hoofdstuk gaat Brissot thans na, wie eigenaars zijn. Volgens hem, kunnen alle georganiseerde wezens eigenaars zijn, menschen, dieren en planten: kortom allen, die zich van de materie bedienen, om hun wezen in stand te houden. Dieren zijn in dit opzicht onze gelijken: de planten nemen evenzeer levens-sappen en voedsel tot zich. - Hierop volgt het vierde hoofdstuk, behandelende de vraag: ‘waarop het recht van eigendom kan worden toegepast?’ Het antwoord is, dat in de natuur (afgescheiden van wat de maatschappij er van gemaakt heeft) 't eigendoms-recht op alles kan worden uitgeoefend. Het is een universeel recht. Dwaasheid is de leer der vegetariërs, die zeggen, dat wij alleen groenten en planten, geen dieren mogen eten. Neen, ons eigendoms-recht hecht zich aan alles, gelijk wederkeerig de dieren en planten eigendoms-recht op ons hebben, wanneer zij het kunnen doen gelden. Er is in dit opzicht geen classificatie in de natuur, daar alle wezens tot dezelfde natuur behooren. - In het vijfde hoofdstuk wordt nu gevraagd, wat de grens van dit natuurlijk eigendom is? Die grens is, volgens Brissot, alleen te zoeken in de bevrediging der behoefte. Het eigendom eindigt met het voldoen der behoefte. Alles behoort den mensch: maar zoodra hij 't heeft genoten, kan een ander komen en zijn behoefte bevredigen. Dit is de staat der natuur. Brissot behoeft er niet op te wijzen, hoe de maatschappij dat veranderd heeft. Dáár strekt het eigendom zich verder uit dan tot het telken keer bevredigen eener behoefte: dáár heeft men willen voldoen aan allerlei kunstmatige behoeften, en heeft men kunstmatig het eigendoms-recht verschoven ook na het tijdstip, waarop aan de behoefte is voldaan. Maar in den staat der natuur was het niet alzoo. Men was slechts eigenaar van alles, zoolang de behoefte 't vorderde. - Kan (zóó vraagt Brissot in een zesde hoofdstuk) men nu dat recht van eigendom alliëeren? Natuurlijk neen, in den staat der natuur, is het antwoord. Want óf men heeft behoeften, en dan moet men ze voldoen, óf men heeft geen behoeften, en dan is de grens dáár van het eigendom. Brissot gaat zelfs verder, en meent dat de maatschappij van haar leden niet heeft kunnen vergen, om afstand te doen van dat eigendoms-recht. Alleen dán had de maatschappij het kunnen doen, wanneer zij òf de behoeften had weten op te heffen, òf den mensch een equivalent middel had kunnen geven, om steeds aan die behoeften te kunnen voldoen. - En aldus komt Brissot tot zijn vermaard zevende hoofdstuk, handelende over het burgerlijk eigendom en over den, diefstal. Hij toont nu aan, dat de maatschappij werkelijk alles veranderd en het evenwicht tusschen behoefte en bevrediging verbroken heeft. Maatschappij staat lijnrecht tegenover natuur. Alles krijgt nu een anderen zin. Het woord dief

verandert dus van beteekenis. *In den natuurstaat is de rijke, die iets overbodigs voor zich afzondert, de dief. In de maatschappij is hij, die iets van dien rijke ontneemt, de dief.* In den natuurstaat was exclusief eigendom diefstal: thans is diefstal het tot zich nemen van iets, waarop een ander volgens de wetten der maatschappij uitsluitend recht meent te kunnen doen gelden[1)]. - Na dit zoo kras uitgedrukt te hebben, handelt Brissot in het laatste hoofdstuk ‘over de straffen op wat wij diefstal noemen’. De conclusie is, dat men hier nooit de doodstraf mag toepassen, daar ieder mensch toch zijn natuurrecht behoudt, en de maatschappij zelve hier den verkeerden weg is ingeslagen. Het éénige, wat men diende te doen, moest daarin bestaan, de rijkdommen beter te verdeelen. Het burgerlijk eigendoms-recht toch is een maatschappelijke usurpatie[2)].

1) Zie Bibliothèque Philosophique du Législateur, tome VI, p. 331, ‘La propriété civile est bien différente de la propriété naturelle, comme nous l'avons déjà démontré; elle n'est point fondée sur le même titre, n'a point le même but, les mêmes bornes. Le besoin est la limite de la propriété naturelle. La propriété civile s'étend au-delà du superflu. Dans la nature chacun a droit à tout: dans la société l'homme, à qui ses parens ne laissent pas de bien, n'a droit à rien. Dans la nature il serait coupable, s'il ne satisfaisoit pas ses besoins; il est coupable dans la société, quand il les satisfait, n'étant pas propriétaire. On a donc confondu dans la société toutes les idées, que donne la nature sur la propriété. On a rompu l'équilibre qu'elle avoit mis entre tous les êtres. L'égalité bannie, on a vu paroître ces distinctions odieuses de riches et de pauvres. La société a été partagée en deux classes: la première de citoyens propriétaires, vivant dans l'inaction; la seconde plus nombreuse, composée du peuple, à qui l'on a vendu chèrement le droit d'exister, qu'on a avili, qu'on a condamné à un travail perpétuel. Pour (affermir) ce droit nouveau de propriété, l'on a prononcé les peines les plus cruelles contre ceux qui la troubleroient, qui lui porteroient atteinte. L'attentat porté à ce droit s'est appellé vol. Et lecteurs! jugez comme nous sommes loin de la nature. Le voleur dans l'état de nature est le riche, est celui qui a du superflu; dans la société, le voleur est celui qui dérobe à ce riche. Quel bouleversement d'idées!

2) Zie Bibliothèque Philosophique du Législateur, tome VI. p. 333 ‘Si l'homme, dans la société même, conserve toujours le privilège ineffaçable de la propriété que la nature lui a donné, rien ne peut donc le lui ôter, rien ne peut l'empêcher de l'exercer. Si les autres membres de cette société concentrent dans eux seu!s la propriété de tous les fonds de terre, si dans cette spoliation ceux qui en sont privés, forcés de recourir au travail, ne peuvent par ce moyen se procurer leur entière subsistance, alors ils sont les maîtres d'exiger des autres propriétaires de quoi remplir ces besoins. La force qui s'y oppose est violence. Ce n'est pas le malheureux affamé qui mérite d'être puni; c'est le riche assez barbare pour se refuser au besoin de son semblable, qui est digne du supplice. Ce riche est le seul voleur; il devroit être suspendu à ces infames gibets, qui ne semblent élevés que pour punir l'homme, né dans la misère d'avoir des besoins; que pour le forcer d'étouffer la voix de la nature, le cri de la liberté; que pour le contraindre à se jeter dans un dur esclavage, pour éviter une mort ignomineuse’. Zie voorts over dit begrip en de polemiek in Maart 1792, Buchez en Roux, ‘Histoire parlementaire de la Révolution’, tome XIII p. 431, 433 seqq.

Door dergelijke geschriften had hij - die overigens procureurs-werk deed - zeer bijzonder de aandacht tot zich getrokken. Zijn 'Théorie des lois criminelles' verwekte veel opspraak. Zijn stijl hoewel wat pedant, won daarbij wel iets in karakter en gloed. Brissot maakte zelfs tamelijk goede verzen. Het Théâtre Français voerde in de jaren 1780 en 1789 een drama van zijn hand op, getiteld: 'Lanval et Viviane', een soort van ridder-drama in verzen van tien syllaben[1]. - Hij besloot nu journalist te worden evenals Linguet, met wien hij reeds vroeger betrekkingen had aangeknoopt, doch met wiens karakter zijn eerlijke en belangelooze aard een scherpe tegenstelling vormde. Trouwens Brissot bleef altijd arm. Hij poogde in Londen een Fransch blad te vestigen: iets dat hem niet gelukte en waardoor hij zelfs, bij zijn terugkomst in Frankrijk, twee maanden in de Bastille kwam (Augustus en September 1784). Toen de marquis de Chastellux, 't lid der Académie, bekend door zijn economische geschriften, een der meest gevierde vernuften van die dagen, in 1786 zijn reis door het Noorden van Amerika uitgaf, schreef Brissot er een bittere kritiek tegen[2]. Hij ijverde op alle wijzen voor de afschaffing der slavernij[3]. Kortom, hij liet van zich spreken. Zijn stappen maakten rumoer. Brissot had Zwitserland en Engeland bezocht; in 1788 maakte hij een reis naar Amerika. Straks met 't uitbreken der Fransche revolutie, werkte hij mede om de Parijsche burgerij op te wekken[4]. Als redacteur van 'Le Patriote Français' onderscheidde hij zich. Weldra werd hij door Parijs afgevaardigd naar de Législative, en thans volgde hem de machtigste partij in die vergadering: de groep der Girondijnen. Vergniaud, Guadet, Gen-

1) Zie Saint Marc Girardin, 'Essais de littérature et de morale', 2me Edit. tome I, Editie 1853, p. 138. Enkele verzen zijn niet onaardig, soms gemuscadeerd: b.v. het portret dat Lanval, de jonge en schoone ridder, geeft van zijn geliefde Viviane, de jeugdige fee:

> ....Les grâces renaissantes
> Fixent son âge à ce terme enchanteur,
> Où la beauté, dans sa première fleur,
> Vers la jeunesse en se jouant s'avance,
> Et semble encore sourire à son enfance.

2) Zie Léonce de Lavergne, 'Les Economistes Français du dixhuitième siècle', Edit. 1870, p. 306 en 360.
3) Zie hem als zoodanig nog vermeld bij Ch. Fourier, Oeuvres complètes, tome VI p. 13.
4) Zie Ch. L. Chassin, 'Le Génie de la Revolution', 1873, tome I. p. 297.

sonné, Pétion, Buzot, Isnard, Condorcet en de anderen gingen met hem in de eerste plaats te rade. Madame Roland, die zoo gaarne alléén de leiding had gehad der partij, moest met hem rekenen. Zij heeft in haar Mémoires een uitgewerkt portret van Brissot geleverd[1)], waarin haar bewondering en gehechtheid voor Brissot sterk uitkomen, hoewel zij zijn persoon niet altijd even ernstig en waardig vindt: op dit punt als in zoovele andere in strijd met Camille Desmoulins, wien Brissot te deftig, te kwakerachtig was. Aan het hoofd der Gironde was dan ook Brissot de groote man in de Législative. Hij zelf verwezenlijkte in zijn persoon en in zijn denkbeelden eenigszins het Amerikaansche type van den redenaar-staatsman. Op zijn redevoeringen volgden thans de daden. Zóó hield hij zijn vermaarde redevoeringen tegen de 'émigrés', tegen de priesters, en vooral tegen het buitenland. Want Brissot en de Gironde wilden volstrekt den oorlog, desnoods als propaganda voor hun ideeën, en dreven dien door, terzelfder tijd dat Robespierre en de Jaco-bijnen toen nog den krijg wilden vermijden. Zeer zeker: over de questies van 't socialisme liet hij zich in de Législative niet uit[2)]. De Girondijnen hielden, blijkens de redevoering van Vergniaud, officieel vast aan het begrip van 't eigendom. Doch het sprak van zelf, dat, nu Brissot hen leidde, de questie der wijziging van sommige vormen der maatschappij evenzeer later een oplossing zou vorderen, als thans het politieke vraagstuk.

Hun knapste koppen gingen ten minste in beginsel vrij ver.

Want er was nog een ander leider der Gironde, op wien in dit opzicht de aandacht viel. Hij was de man, die hun denker werd genoemd, en die in allen gevalle een der wetenschappelijkste geesten in Frankrijk was: de markies de Condorcet. Hij zou twee jaren later in 1794, op vijftig-jarigen leeftijd, vervolgd als een hond door de Jacobijnen, zich zelven het leven benemen. Maar vóórdat hij stierf, zou hij nog eens, in een schitterend overzicht, zich zelven rekenschap pogen te geven van den gang der menschheid. Het is de beroemde 'Schets van den vooruitgaang van den menschelijken geest.' De twee laatste hoofdstukken van die schets verdienen zeer bijzonder onze opmerkzaamheid. Nadat Condorcet in de acht eerste hoofdstukken als het ware een wijsgeerige geschiedenis der menschheid heeft geschreven, die onder zijn behandeling inderdaad een inleiding tot een Sociologie wordt: nadat hij in die voorafgaande bladzijden, telkens waar het pas gaf, de begrippen 'Sociale wetenschap' en 'Sociale kunst' had

1) Zie 'Mémoires de Madame Roland', Edition C.A. Dauban, 1864, p. 223-231.
2) Avenel, 'Anacharsis Cloots', I, p. 252, beweert dat Brissot voortdurend bleef uitéénzetten, dat men het leven moest inrichten als bij de Moravische broeders, zooals trouwens Faiguet had geleerd. Over Brissot's pamflet tegen hen die hij anarchisten noemt, de Hébertisten, enz. zie 'Les Temps Nouveaux' van 3/9 October 1903, een artikel van Kropotkin.

verduidelijkt - zie bijv. pag. 127 en 243 - behandelt hij in zijn negende hoofdstuk het tijdvak, dat aan de Fransche revolutie onmiddellijk voorafging, om in het tiende een blik op de toekomst te werpen. In dat negende hoofdstuk nu, waarin hij met voldoening wijst op de grootsche resultaten, die reeds door den menschelijken geest zijn verkregen, toont hij intusschen aan, dat een groote leemte nog aan te vullen is. ‘Er is veel voor den roem van den mensch, iets voor zijn vrijheid, maar bijna niets voor zijn geluk gedaan’ (pag. 325). ‘Tot nu toe is de staatkundige geschiedenis slechts de historie van enkele menschen geweest: dat wat werkelijk het menschelijk geslacht uitmaakt, de massa der gezinnen, die bijna uitsluitend van hun arbeid leven, is vergeten’ (pag. 327). ‘Op dat deel der geschiedenis van de samenleving, het duistere, meest verwaarloosde deel, moet men thans vooral de oogen vestigen; en hetzij men zich rekenschap gaat geven van een ontdekking, of van een belangrijke theorie, of van een nieuw stelsel van wetten, of van een staatkundige revolutie, zal men zich moeten bezighouden met het onderzoek, welke gevolgen er uit kunnen voortvloeien voor de *meest talrijke klasse* van elke maatschappij. Dit is het waarachtige doelwit der wijsbegeerte’ (pag. 329). Want het werkelijk leven en bestaan der menschheid hangt samen met die wetenschap. Zij worde er zich echter van bewust. ‘De matroos, wien een stellige waarneming en vaststelling der lengte-graden de schipbreuk doet ontwijken, dankt zijn leven aan een theorie, die langs een keten van waarheden opklimt tot ontdekkingen, reeds in Plato's school gedaan’ (pag. 351). En ten einde op zijn beurt een weg te wijzen, hoe men in de toekomst de wetenschap aan het geluk der menschen dienstbaar moet maken, gaat hij in het beroemde tiende hoofdstuk (pag. 345-350) een der hoofdpunten der onvolkomenheid der maatschappij na. Het is de toestand van ongelijkheid onder de menschen. Drieërlei zijn hiervan volgens hem de oorzaken. Algemeene ongelijkheid van rijkdom: ongelijkheid van onderwijs: en ongelijkheid van toestand tusschen hem, die leeft van zijn eigen arbeid, en van hem wiens inkomen en middelen van bestaan van familie op familie zich overerven. Die drie vormen van ongelijkheid moeten nu verminderen. - De algemeene ongelijkheid van rijkdom moet zooveel mogelijk door de wetgeving worden bestreden: door een wijze inrichting der belastingen kan een Staat steeds zeer veel doen: bovenal wachte zich de Staat voor al de middelen, waardoor bestaande rijkdommen kunstmatig met bolwerken worden omgeven: geheel het fiscale recht moet verdwijnen: in het huwelijk moet minder aandacht worden geschonken aan denkbeelden van gevestigd vermogen; in één woord, de wet moet meer het wisselen en vormen van nieuwe rijkdommen, dan het omheinen en omtuinen van eens geproduceerde en bezeten schatten in het oog houden. - De ongelijkheid van onderwijs voor een volk moet dan noodzakelijkerwijze ophouden. Dit is een eerste voorwaarde van den vooruitgang. Want onderwijs in kennis beteekent niet alleen verhooging van menschenwaarde, maar beteekent in den tegenwoordigen toestand

der beschaving het vereischte om levens-onderhoud te vinden. Zonder onderwijs staat de mensch op aarde zonder uitrusting voor het leven. Het is een recht, dat ieder door zijn geboorte kan vragen. - En zoo komt Condorcet tot de opheffing van den derden vorm van ongelijkheid. Wel heeft Condorcet zich een scherp ziener getoond. Wat hij zoo duidelijk met den vinger aanwees, wordt eerst thans in onze dagen - nu Bismarck dat denkbeeld heeft aangegrepen - schoorvoetend uitgewerkt. Condorcet legde hier bijna den vinger op onze sociale vraag der negentiende eeuw. Wat toch is het geval? zoo vroeg hij. De toestand der maatschappij is deze, dat voor het overgroot deel der menschheid de hulpbronnen van het bestaan afhankelijk zijn van het leven en van de gezondheid van het hoofd van het huisgezin. Het toeval heerscht hier. Men zou hier kunnen spreken van 'fortune viagère'. Tegenover hen, die van het inkomen van kapitaal of grond leven, staan hier de menschen, voor wie de dag van morgen altijd onzeker is. Hoe daarin te voorzien? Condorcet geeft hier het schoone antwoord: men bestrijde het toeval door het toeval zelf ('opposez le hasard à lui-même') en passe op grootsche wijze het stelsel der *onderlinge verzekering* toe. Men richte dat in voor den ouderdom. Men late de kinderen en de vrouwen dadelijk daarin deelen. Men zorge (door wijze kansberekeningen en becijferingen der leer van de waarschijnlijkheid) dat een jonkman, die een gezin vestigt, reeds zekere reserve kan hebben. Men richte de onderlinge verzekering in voor alle gevallen, waarin ellende is te voorzien: geen onderdeel der toevallen en ongelukken in het leven moet daaraan kunnen ontsnappen. Misschien kunnen particuliere vereenigingen dat tot stand brengen. Maar alles moet toch gedaan worden in het bewustzijn, dat het een sociale plicht is. De maatschappij zelve moet zorgen, dat zulk een onderling verzekerings-stelsel in zijn volheid besta.[1)] En naast dat systeem van assurantie moet dan ingericht worden een *crediet-systeem*, dat niet alleen en uitsluitend aan de groote fortuinen dienstbaar is. Op even soliden, goed berekenden grondslag, als men dat voor kapitalisten doet, moet men ook voor de arbeiders, door middel van economische spaarbanken, voorschotten beschikbaar stellen. Het is een schoone taak voor de wetenschap der kans-berekening, om dit alles te becijferen en te bewerken, maar het moet dan ook door de wetenschap gedaan worden. - Wordt het gedaan, dan twijfelt Condorcet niet aan de practische uitvoerbaarheid. Het einddoel der maatschappij, de trapsgewijze verwerkelijking van het begrip van gelijkheid, wordt dan meer en meer in de hand gewerkt. Hij voegt daaraan toe ook de gelijkheid van rechten voor man en vrouw[2)]. Hij geeft zich over aan allerlei illusies: een verdwijning van oorlog

1) Op deze 'assurantie', door Condorcet aangegeven, wijst ook later Thompson 'The distribution of Wealth', 1824, pag. 375; enkele kritiek daarop oefent hij dáár uit.
2) Zie Condorcet's beschouwingen over de taak der vrouw in het Sociaal Weekblad van 1895, p. 419/420.

en krijg, een langer levensduur der menschen, een grootere vruchtbaarheid der aarde, waardoor het toenemen der bevolking nooit zorgen kan baren, een zin voor de gemeenschap, voor de broederschap. Hij stelt geen grenzen meer aan de menschelijke volmaaktheid: hij droomt[1].

Voorloopig - en in afwachting dat die droomen werden verwerkelijkt - was de Gironde en geheel de Législative echter bezig met den oorlog voor te bereiden tegen het buitenland, en met haar poging, om aan den koning een Girondijnsch ministerie te blijven opdringen en tegelijk de koninklijke macht te verminderen. Met de eigenlijke hervormingen der maatschappij liet de Gironde zich niet in. Zelfs Claude Fauchet, die zich bij de Gironde gevoegd had, en die constitutioneel bisschop was geworden, hield zich, wat zijn sociale plannen betreft, nu stil. De Législative speelde over het algemeen hier een geëffaceerde rol.

Doch zij liet de hoofdstad haar gang gaan.

En in dat Parijs wisten nu voor goed de, als revolutionnair veemgericht werkende secties der kiezers den vroeger door de Constituante erkenden en geregelden gemeente-raad te verdringen. De revolutionnaire Commune ging zich van het gezag in de hoofdstad meester maken, om straks haar invloed, haar pressie uit te oefenen op de volks-vergadering van Frankrijk. Het was vooral de club der Cordeliers geweest, waarin de meest geavanceerde en anarchistische elementen van Parijs hun krachten hadden geoefend, en waar de leiders elkander hadden leeren kennen. Die club vergaderde in de oude eetzaal van het klooster der Cordeliers ('Rue de l'Ecole de Médicine'). Terwijl de club der Jacobijnen (in het klooster Rue St. Honoré) in die dagen nog altijd een eenigszins deftig karakter bewaarde, en vooral een oefenperk vormde voor de leden der Vergadering, was de club der Cordeliers dadelijk veel meer een volks-tribune: dáár kwam ieder binnen. Er waren wel Danton, Camille Desmoulins, Marat, Fréron, maar ook vooral allerlei nieuwe elementen: Hébert, Chaumette, de slager Legendre, Momoro de boekdrukker, Anacharsis Cloots, Vincent, Robert, Gusman de Spanjaard, en veel anderen. Hier in de club der Cordeliers brulde de revolutie het hardst. Het was de heetste broeikas der revolutie-denkbeelden. In Juni 1791 was dáár het devies der revolutie geformuleerd: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. Let wel op de toevoeging van het woord 'Broederschap,' waardoor de revolutie buiten den eigenlijk gezegden politieken kring

1) Zie 'Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'Esprit humain', Ouvrage posthume de Condorcet. Wij gebruiken de vierde Editie. Paris 1798. Zie voorts 'Correspondance inédite de Condorcet et de Turgot', 1887: introduction, p. XV seqq. - Vergelijk ook Sainte Beuve, 'Causeries du Lundi', troisième Edition, tome III, p. 336-359. - Zie ook L. Stein, 'Geschichte der sociale Bewegung in Frankreich', Band I, 1850, p. 162, 163. - Denk ook aan Condorcet's 'Rapport sur l'instruction publique', bij Pierre Leroux: 'Trois Discours', Edit. 1851, p. 191.

van denkbeelden trad. En de revolutionnaire secties van Parijs volgden nu voor een goed deel de impulsies der Cordeliers-club. De stemming in de Parijsche secties was zoo heftig mogelijk, reeds dadelijk bij het begin der Législative. Want men wilde voor altijd de mogelijkheid verhoeden van een tooneel, als den 17den Juli 1791 op het ‘Champ de Mars’ had plaats gehad, toen Lafayette en Bailly, ter verdediging der door de Constituante gestichte orde van zaken, op het volk hadden laten schieten. Neen, het volk moest den toestand kunnen veranderen, wanneer het hem goeddacht, en de geconstitueerde machten moesten maar volgen. En toen het nu meer en meer bleek, dat de Législative, en in de eerste plaats het Hof, niet vooruit wilde in den zin der Cordeliers en der geavanceerde revolutie, zou men aan den koning een les gaan geven.

De secties van Parijs gingen aan 't werk, organiseerden zich, kozen in 't geheim hun hoofden, en den 20sten Juni 1792 trok het Parijsche gepeupel, onder leiding van den bierbrouwer Santerre, van den slager Legendre, en met den kolossalen markies de Saint Hurugues (verkleed als een ‘fort de la Halle,’ hij, de pleegzoon van den koning van Sardinië!) aan 't hoofd van den stoet, tegen het paleis der Tuileriën. Men tierde en raasde: men zette den koning en den jongen dauphin de roode muts op. Doch de nobele houding van den koning had zelfs aan het gepeupel achting ingeboezemd. Pétion, maire van Parijs, en de Girondijnsche leiders hadden het volk weten te verwijderen. Ten acht ure des avonds was het paleis weder ledig.[1)]

De Législative had die manifestatie der Parijsche secties van 20 Juni 1792 laten begaan, wellicht hopende, dat de koning hierin een wenk zou zien, en zich in de armen der revolutie zou werpen. Doch het tegendeel gebeurde. De koning was nu vastbesloten niets meer toe te geven. De spanning vermeerderde dus, vooral sinds 11 Juli 1792 de vijand het grondgebied van Frankrijk had overvallen, en het manifest van Brunswijk bekend was geworden. En in Parijs wond men zich thans op alle wijzen op. De Marseil-laise weèrklonk overal. De leiders der Cordeliers gaven zich geen rust. De geheele revolutie moest een breedere vlucht nemen, ook met 't oog op maatschappelijke hervormingen. De ‘broederschap’ moest werkelijk worden toegepast en in het leven treden. Het sterkst werd dit misschien uitgedrukt in een rede, die Camille Desmoulins den 24sten Juli 1792 hield in het ‘Conseil Général’ van de Commune. Wij hooren hem daarin het volgende zeggen[2)]: ‘Dat men ons zou durven aanvallen, komt hiervandaan, dat wij niet te zamen eten en drinken. Doen wij, om de vrijheid te bevestigen, wat een Cesar, een Crassus deden, om het despotisme te steunen. Wij kunnen het Fransche volk niet onthalen zooals

1) Zie ook: ‘Vie et Correspondance de Merlin de Thionville’, par Jean Reynaud, 1860, p. 32. Voorts de ‘Mémoires de Carnot’, par son fils, 1861, I, p. 223, 224.
2) Zie Jules Claretie, ‘Camille Desmoulins,’ 1875, p, 191, 192.

die Cesar en Crassus. Wij kunnen niet beschikken over die schatten. Het schijnt, dat vaderlands-liefde en deugd steeds moeten samengaan met armoede, of ten minste met een matig fortuin. Maar laat ons de tafel aanrichten vóór onze deur, indien wij waarlijk aan de gelijkheid gelooven: onthalen wij ten minste één dag onze gelijken, “nos égaux,” zooals de Romeinen hun slaven een gansche week lang onthaalden: laten wij onze bevrijding van het despotisme en van de aristocratie vieren, zooals de Joden hun bevrijding uit den druk der Pharaös feestelijk herdenken: laten wij allen te zamen vóór onze deur een nationalen lamsbout eten, zooals zij hun pascha nuttigen. Kom, eerbiedwaardige arbeider: laat uw door zwaar werk vereelte hand mijn vingers niet verachten, die slechts moede zijn van het schrijven; kom, drinken wij allen te zamen, omhelzen wij elkander - en de vijanden zullen overwonnen zijn!' - Het slot dier redevoering van Camille Desmoulins is van haast nog meer beteekenis: ‘Indien de Legislative Vergadering de constitutie niet kan redden, laat zij dan verklaren, volgens de woorden der constitutie zelve, en zooals 't bij de Romeinen geschiedde, dat zij de constitutie toevertrouwt aan de hoede der burgers, zoowel individueel als collectief, door het decreet: “*ut quisque reipublicae consulet*.” Dadelijk weêrklinke dan het gelui der klok: geheel de natie verzamele zich: ieder zij, zooals te Rome, bekleed met het recht om de samenzweerders die men herkent, te dooden: en in 't belang der bevestiging van de vrijheid en het welzijn van het vaderland, zal een enkele dag van anarchie meer doen dan vier jaren der Nationale Vergadering.'

De wenk was duidelijk genoeg. De secties van Parijs moesten zich maar eens aan 't werk zetten. Alles werd door haar in gereedheid gebracht. De hoofden werden verkozen. En in den nacht van 9 op 10 Augustus 1792, te middernacht, klokkeslag twaalf uur, begonnen de klokken in Parijs te luiden[1)]. De ‘faubourgs’ staken hun licht aan. Het volk liep in massa te zamen, elk naar de verzamelplaats der sectie. Dáár verkondigden de presidenten der secties aan het volk, dat het uur nu gekomen was, om te overwinnen of te sterven. Het was den 10den Augustus. Men drong allereerst naar het stadhuis, wierp het officieele gemeente-bestuur van Parijs, van hetwelk Royer-Collard de secretaris was, omver, en plaatste er de revolutionnaire commune-leden, die in 't geheim waren verkozen, 82 in getal, op 't kussen. De ware Commune ontmaskerde zich dus en nam den officieelen titel aan. Het veem-gericht, dat zoolang alles voorbereid had, vatte zelf het bewind van de hoofdstad in handen. En nu trok men los tegen de Tuileriën. De koning moest weldra met zijn gezin naar de zaal vluchten, waar de Législative zat. De Législative schorste den koning en riep, daar haar eigen werkzaamheid gebroken was, het gansche Fransche volk op, een nieuwe Vergadering te kiezen: de Conventie.

En op het stadhuis verdeelde men thans den buit der openge-

1) Zie J. Guadet, ‘Les Girondins’, seconde Edition, 1862, tome I, p. 377-388.

vallen ambten en betrekkingen. Terwijl de Législative nog het ministerie der Girondijnen had hersteld en aan de ministers, als 'trait d'union' met de Commune, Danton als minister van Justitie had toegevoegd, die op zijn beurt Camille Desmoulins tot secretaris-generaal koos, vestigden zich Hébert en de zijnen voor goed op dat stadhuis. En de Commune begon nu allereerst schrik te verspreiden. Met toelating van Danton en volgens de raadgevingen van Marat, die aan 't comité voor deze moorden was toegevoegd, werd een der afschuwelijkste feiten gepleegd, waarvan de geschiedenis heugenis draagt: de September-moorden. Zij, die in de gevangenissen het oordeel der rechtbanken afwachtten, werden alvast vermoord; niemand werd gespaard, noch de prinses de Lamballe, noch zooveel anderen. Het bloedbad scheen niet te eindigen. Loodzwaar drukte de angst op een ieder. Men rilde. Er was geen gezag meer. De stemming, de locale kleur wordt ons het best geteekend bij Malouet, uit wiens gedenkschriften wij een bladzijde zullen mededeelen[1)]. Hij was den 2den September, toen de moorden begonnen, uit Parijs gevlucht, en des avonds aangekomen bij een trouwe vriendin, Madame Coutard te Gennevilliers. Deze leefde dáár op een buiten bij Parijs, onder bescherming van haar kok, een heftig Jacobijn, maar die zijn meesteres innig lief had. De kok liet ter wille van haar de gasten van mevrouw Coutard ongemoeid. Er waren zóó in huis drie geestelijke zusters uit Meaux, twee priesters en Malouet. Zij vereenigden zich 's avonds in het salon: overdag zwierf Malouet buiten rond. Op een avond huiswaarts keerende, op den derden dag van zijn verblijf bij mevrouw Coutard, zag Malouet voor het eerst den kok. - 'Hij was in het salon - zoo zegt nu Malouet - en gaf aan de vluchtelingen bevel, zich in hun eigen kamers te begeven: hij zou toch een vriend ontvangen, lid der Commune te Parijs, commissaris der gevangenissen, die bij hem punch wilde drinken. Het "rendezvous" moest in het salon plaats hebben, want hij kon toch een vriend van zooveel gewicht niet in de keukens ontvangen. Mevrouw Coutard en ik verborgen ons in een kabinetje, door een glazen deur van het salon gescheiden: de overigen gingen in hun kamers. Ik hoorde nu het geheele gesprek. Het lid der Commune was een der rechters geweest bij de moorden in de Abbaye; hij gaf aan zijn vriend rekenschap der motieven, die dezen hadden doen dooden, genen doen sparen. Het waren de gewone motieven van aristocratie, enz. Het lid der Commune scheen echter wel eenig gewetens-bezwaar te hebben: hij sprak vooral met verontwaardiging over de handlangers, die men had gebruikt voor de executies; het waren arbeiders geweest: sjouwerlieden, onder wie

1) Zie Malouet, 'Mémoires', Edit. 1868, Vol. II, p. 170-174. Zie overigens over de stemming het opmerkelijk 'Journal of my life during the French revolution'. By Grace Darymple Elliott, London 1859, p. 96 seqq. - en 'La vie de Madame de la Fayette', par Mme. de Lasteyrie, sa fille, et précédée d'un notice sur la mère Mme. la duchesse d'Ayen. Paris 1868, p. 124 seqq, en 235 seqq.

men wapens en zes franken per hoofd had verdeeld. Hij zelf was belast geweest met de betaling. Hij had een rilling gevoeld, zeide hij, toen sommige dier lieden dubbel en drie-dubbel loon hadden gevorderd, en er zich op hadden laten voorstaan, dat zij een grooter aantal slachtoffers dan hun metgezellen den hals hadden afgesneden.'

Mij dunkt dit teekent; die kok, die zijn vriend, het lid der Commune, ontvangt in het salon zijner meesters, terwijl de meesters zich moeten verbergen, en die met zijn vriend spreekt over het getal aristocraten, dat zij willen laten ombrengen, - is in 1871 te Parijs weêrgezien.

III.

De heftige Fransche C o n v e n t i e zou nu bijéénkomen. Zij hield haar eerste vergadering op 20 September 1792, onder voorzitterschap van den bijna 80-jarigen Elzasser Philippe Rühl, en zou haar laatste zitting houden 26 October 1795. Zij kwam samen, om het proces te leiden tegen den koning, den oorlog te voeren tegen het buitenland, en de republiek stevig te organiseeren in Frankrijk.

De mannen van de meest uiterste richting waren daarin gekozen, velen ook van de revolutionnaire Commune van Parijs. Voor kiezers en gekozenen had men den kleinen census opgeheven, die volgens de constitutie van 1791 vereischt was, en die het onderscheid tusschen actieve en niet-actieve staatsburgers aanwees[1)].

Terwijl nu in de Conventie de groote partijen om politiek strijden, de Girondijnen met de Jacobijnen worstelen, en de inconsequente fractie der Cordeliers onder Danton zich bij dien strijd in de knel laat dringen - is er ééne partij, welke steeds met de Commune van Parijs in verbinding blijft, en gezamenlijk met die Commune soms veel verder wil gaan, dan de bloot staatkundige partijen. Die partij laat dan tevens de Commune van Parijs telkens haar pressie uitoefenen op de Conventie. Bij een onderzoek naar 't socialisme tijdens de Conventie moet men op die partij vooral letten. Zij heet gewoonlijk naar Hébert de partij der H é b e r t i s t e n[2)]. Intusschen is het misschien verkeerd al degenen, die in de geschiedenis onder dien naam worden aangeduid, al tot ééne partij te rekenen. Werkelijk kan men onder die Hébertisten drie verschillende groepen van elkander onderscheiden. Wij bedoelen: 1°. de eigenlijk gezegde Hébertisten, zij, die zich hoofdzakelijk met de politiek bemoeiden, en de lessen opvolgden van den 'Père Duchesne,' Hébert's krant; 2°. de mannen die meer bepaald socialisten waren, als Jacques Roux en zijn vrienden, zij die gewoonlijk 'les enragés' genoemd werden; en 3°. enkele droomers en wereldhervormers als Anacharsis Cloots en Anaxagoras

1) Men vond onder de gekozenen bijv. een wapensmid, Noël Pointe, zie Jaurès in zijn Geschiedenis der Fransche revolutie.
2) Zie over hen: 'Les Hébertistes', par G. Tridon, membre de la commune de Paris de 1871. Nouvelle Edition, 1871, p. 29 seqq.

Chaumette, Al deze drie groepen vormen te zamen het meest ultra-element der Fransche revolutie: zij zijn de mannen van het Sans-Culottisme. Voor hen is Robespierre een doctrinair, Danton een weifelaar, Camille Desmoulins een frasenmaker, Brissot een reactionnair: zij beroemen er zich op geen maat of perk te kennen: den vooruitgang van hun land achten zij onafscheidelijk verbonden aan het vermogen van spanning en uitzetting, waarvoor hun eigen denkbeelden vatbaar zijn: zij werken voor een uitgebreide propaganda van hun begrippen: en de gemeente-raad van Parijs, de Commune, is meestal het middel, waardoor zij hun invloed op de Conventie en zóó op Frankrijk en op Europa doen gevoelen.[1)]

De kracht van die uiterste partij was evenredig aan de hitte van de atmosfeer, waarin Frankrijk leefde. En die atmosfeer had reeds veel meer duidelijke socialistische elementen, dan vroeger in Frankrijk zich hadden vertoond. Wij zullen slechts drie voorbeelden geven. - Tijdens het voeren van het proces tegen den koning, op het einde van het jaar 1792, hadden feiten plaats, die de Conventie er op wezen, dat er nog andere dan alleen zuiver staatkundige questiën aan de orde waren. Het bleek, dat de nood in Parijs en op het platteland zeer groot was. Den 3den November 1792 bracht nu Favre uit Montpellier in de Conventie hierover, namens de commissies voor den handel en den landbouw, verslag uit: als oorzaken van den nood noemde hij niet (zooals hij had behooren te doen) de algemeene rechts-onzekerheid, maar twee groote samenzweringen: die der vrijheids-vijanden, welke het volk wilden uithongeren, en die der woekeraars, welke het wilden uitzuigen. Hij deed nu het voorstel, dat de Conventie ieder burger moest bevelen, zijn voorraad graan en levensmiddelen op te geven, en naar de behoeften van het volk op de markt te brengen. Terwijl de debatten hierover gevoerd werden, kwamen bij de Conventie voortdurend berichten in, dat in de departementen de volks-oploopen, vooral van het boeren-proletariaat, toenamen: die volks-oploopen werden reeds hier en daar begeleid door de pastoors, daar de Conventie, ten einde uit de geld-verlegenheid zich te redden, het tractement der geestelijken niet uitbetaalde. Zóó werden allerlei eetwaren te Chartres, Courville, Blois, Beaugency en Orléans aan de eigenaars ontnomen, getaxeerd, en voor een spotprijs onteigend. Overal wêergalmde op het platteland daarenboven de kreet, dat men de landerijen moest verdeelen, of de pachtsommen moest verminderen. De discussiën in de Conventie werden, op het hooren van zulke tijdingen, slechts des te hartstochtelijker. Beffroy[2)] ver-

1) Vergelijk ook ‘Merlin de Thionville’, par Jean Reynaud, p. 130, 131.
2) Beftroy de Beauvoir, afgevaardigde van het departement de l'Aisne in de Conventie, was een oudere broeder van Beffroy de Reigny, bijgenaamd le cousin Jacques, den vermaarden schrijver van het Journal: ‘Les lunes du cousin Jacques,’ bekend ook door zijn ‘Constitution de la Lune, rève politique et moral’. Zie over hem Charles Monselet, ‘Les Oubliés et les Dédaignés’, 1859, p. 176-250. Zie van hem ‘Testament d'un électeur de Paris’, an IV.

klaarde in de Conventie, dat de noodzakelijke levens-behoeften geen voorwerp van het zuiver privaat-eigendom konden zijn: de eerste plicht van den Staat was, de dwingelandij der kapitalisten te weren: voorts wilde hij de opéénhooping van 't grondeigendom verbieden, waar reeds enkele boerderijen vereenigd waren die scheiden, en den graanhandel uitsluitend op door den Staat gecontroleerde markten localiseeren. Den 19[den] November verscheen een adres der kiezers uit het Departement Seine et Oise, waarin scherp geformuleerd stond, dat ieder boer een vast gedeelte van zijn oogst, volgens een door den Staat te stellen prijs, op de markt moest brengen, dat hij slechts een bepaalde hoeveelheid land als akker mocht bezitten, en dat hij slechts een begrensd aantal daglooners in dienst mocht hebben. De Commune van Parijs deed een week later haar stem hooren, klaagde mede de vereeniging der kapitalisten aan, en vorderde maatregelen om den woeker tegen te gaan en den prijs der levensmiddelen vanwege de overheid vast te stellen. De Conventie wees echter dat alles nog van de hand, en bleef zich bepalen bij het politieke proces tegen den koning[1)].

Drie maanden later, en wel een maand na de doodstraf aan den koning voltrokken - 25 Februari 1793 - hadden in de stad Parijs zelve tooneelen van socialistischen roof plaats. De gemeenteraad der hoofdstad, de Commune, had reeds in het begin van deze maand Februari verlof aan de Conventie gevraagd, om, door middel van een progressieve belasting op de rijken, vier millioen franken te mogen heffen tot het aankoopen van granen. Het was toegestaan, en de Conventie schoot zelve dadelijk een millioen voor Den 24[sten] Februari was alles in Parijs weder in opschudding. De Conventie stelde nu den gemeente-raad verantwoordelijk voor de orde, doch deze vorderde dan onmiddellijk nieuwe voorschotten, om graan onder het volk te verdeelen. Ditmaal toonde de Conventie weinig geneigdheid daarin toe te stemmen. Des nachts werd nu echter - op aansporing van Marat - aan 't gepeupel den raad gegeven, dat het volk, door plundering van eenige winkels en pakhuizen, zich zelf maar moest helpen. Zóó begon dan den 25sten Februari 1793 des morgens ten acht ure, onder leiding van Maillard, een kalme leêgmaking en opruiming van allerlei winkels van levensmiddelen. In 't eerst werd nog een kleine prijs betaald voor wat men wegnam; weldra hield alle betaling op. In 't begin werd ook slechts koffie, rijst en suiker weggenomen; straks strekte men de handen ook uit naar kleederen, specerijen, kostbaarheden, enz. De Commune deed vooreerst niets om het tegen te gaan, of nam slechts zulke maatregelen die den schijn dekten: ten 2 ure liet zij b.v. 't appèl voor de nationale garde slaan. De beroofde winkeliers vlogen naar het stadhuis: dáár vernamen zij, dat het

1) Zie von Sybel, ‘Geschichte der Revolutionszeit’, 3te Auflage, Band II, 1866, p. 62-66.

bestuur der stad zich gereed maakte, doch dáár hoorden zij ook reeds 't antwoord van den ex-priester Roux, dat de winkeliers aan het volk slechts teruggaven, wat zij daaraan vroeger hadden ontnomen. Zoo bleef de plundering voortduren. De Conventie werd nu bang. Zij bewilligde ten vijf ure, wat zij den vorigen dag had geweigerd, en stond voorschotten van 3 en 4 millioen voor de eerste maanden toe. Toen was de Commune tevreden: overal werd toen van stadswege het alarm geslagen: de plundering hield dadelijk op[1)].

Weder twee maanden later - in April 1793 - had nogmaals zulk een uitbarsting van socialistische kreten en maatregelen plaats. De Commune van Parijs bij monde van haar maire Pâche, had wederom credieten van de Conventie gevraagd. De minister van financiën, Cambon, ontstelde nu echter; hij rekende uit, dat de Staat reeds 110 millioenen francs aan Parijs had voorgeschoten, en deed de aanvraag weigeren. Nu begon echter dadelijk de pressie der Commune op de Conventie. Den 12[den] April verscheen één der Parijsche sectiën vóór de balie der Conventie, en vorderde lage, gedwongen prijzen van meel en brood, hout en licht, vleesch en wijn, koffie en suiker. Den 18[den] April werden zulke eischen, om door den Staat vastgestelde prijzen van levensmiddelen te verkrijgen, door de gansche Parijsche partij in de Conventie gesteld. De raad van het departement ondersteunde dit alles op motieven waarbij werd verklaard, dat de vruchten der aarde, evenals de lucht van den hemel, aan alle menschen van nature gemeenschappelijk toebehoorden. De Gironde-partij in de Conventie weêrstond echter nog. Nu begon de Commune - op voorstel van Chaumette - zich te roeren: men legde een eed af in revolutie-toestand te blijven, totdat het volk goedkoope levensmiddelen had. De gisting nam toe. Toen de Conventie den 27sten April ongelukkigerwijze haar instemming had geschonken aan een maatregel der patriotten van Montpellier: - die, om zich tegen een aanval van uit Spanje te dekken, een corps van 5000 man op de been hadden gebracht, en daarvoor een gedwongen leening van 5 millioen op hun rijke medeburgers hadden uitgeschreven: - volgde Parijs onmiddellijk dat schoone antecedent: zonder dralen werd door de Commune besloten, een corps van 12000 man tegen de Vendée op te stellen, en daarvoor een gedwongen leening van 12 millioen op de rijken uit te schrijven. Die leening werd als progressieve belasting vastgesteld. Van ieder inkomen boven de 1500 francs moest worden

1) Zie von Sybel, 'Geschichte der Revolutionszeit', Band II, p. 240-243, Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution Française', tome VIII. 1865, p. 117, 118, en ook Georges Avenel, 'Anacharsis Cloots', tome II, 1865, p. 127. 'En effet (zegt deze laatste), le 25 Février, pour la première fois sur terre, le soulèvement de la faim, sagement reglé, servit d'avertissement aux bourgeois et s'apaisa en quelques heures, sans meurtre, sans crime et mensonge. Que dis-je? Cette affirmation, cette proclamation, cette application du droit sacré de vivre fit, sur le champ, le salut de patrie, etc.'

betaald, en wel zóó dat 1000 francs 30, 3000 francs 100 francs betaalden, enz., wat boven de 30,000 francs werd genoten, viel geheel en al der Commune toe. En de golven wiessen nu. De Conventie bukte. Den 3den Mei 1793 werd een *maximum* voor den prijs van 't graan door de Conventie vastgesteld. Parijs kon tevreden zijn. Weldra werd nu ook door Parijs 40 sous vergoeding uitbetaald aan ieder, die de kies- en sectievergaderingen bezocht[1].

Dit was de practijk. De leiders werkten de ideeën verder uit. Het dichtst bij het volk stonden enkele bepaalde Socialisten. Zóó te Parijs Jacques Roux. Het oordeel luidt bij de meeste schrijvers (zelfs van zijn richting) niet bijster gunstig over hem. 'Bonhomme de prêtre défroqué', zeggen zij die hem 't welwillendst zijn. Hij deed denken aan een Fauchet der straten. Hij werd lid van de Commune, en was één der twee commissarissen der Commune, die Lodewijk XVI naar het schavot moesten brengen: bij

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution Française', tome XI (1861) p. 401. Zie ook v. Sybel, 'Geschichte der Revolutionszeit', Band II, p. 280-285. Dit decreet van 't maximum luidde aldus:
'Tout marchand ou propriétaire de grains et farines sera tenu de faire à la municipalité du lieu de son domicile déclaration de la quantité et nature des grains qu'il possède.
On ne pourra vendre des grains ou de la farine que dans les marchés publics établis à cet effet. - Toutefois, il sera loisible aux particuliers de s'approvisionner chez les cultivateurs, marchands ou propriétaires de leur canton, moyennant certificat de la municipalité, qu'ils ne font pas commerce de grains, et que ce qu'ils achètent est nécessaire pour leur consommation d'un mois.
Les directoires de département sont autorisés à établir des marchés où cela sera nécessaire.
Les corps administratifs sont autorisés à requérir l'apport nécessaire dans les marchés.
Pour parvenir à fixer le *Maximum* du prix des grains dans chaque département, les directoires de district seront tenus d'adresser à celui de leur département le tableau des mercuriales des marchés depuis le 1er Janvier dernier jusqu'au 1er Mai présent mois. Le prix moyen résultant de ces tableaux, auquel chaque espèce de grain aura été vendue entre les deux époques ci-déterminées, sera le *Maximum* au dessus duquel le prix des grains ne pourra s'élever.
Le *Maximum* ainsi fixé, décroîtra dans les proportions suivantes: au 1er Juin il sera réduit d'une dixième; plus, d'un vingtième sur le prix restant, au 1er Juillet; d'une trentième, au 1er Août; et, enfin d'un quarantième, au 1er Septembre.
Quiconque aura vendu ou acheté au delà du *Maximum* sera puni d'une amende de 300 à 1000 francs, et les grains on farines encore en sa possession seront confisqués.
Pour ceux qui seraient convaincus d'avoir méchamment et à dessein gaté ou enfoui farine ou grains, la mort.'
Het decreet over het maximum bleef in kracht tot 23 December 1794.

die gelegenheid had hij slechts harde woorden over voor den ongelukkigen koning. In de Commune zelve behoorde hij tot de felste heethoofden. Doch hij weigerde elk salaris zoolang het volk honger leed. Toen een valsche beschuldiging hem trof, stak hij zich zelven dood in Januari 1794[1]. Naast Jacques Roux zien wij Varlet, Dubois en Leclerc. Varlet was nog jong, een soort van droomer, die te Meudon woonde en elken dag te Parijs kwam: hij wandelde dáár rond met vijf Savoyaarden, die een catheder, een trapje, een kussen en een soort van tent-scherm van rood fluweel droegen: dan liet hij dat alles onder den blooten hemel in de zon zetten, en ontvouwde hij stellingen in den geest als vroeger Brissot had verkondigd[2]. - Dubois daarentegen is weinig bekend; Robespierre wees hem (Ventose an II) aan, als een vertrouwde en bondgenoot van Jacques Roux. - Leclerc was de man, die deze Parijsche socialisten, in wier kring waarschijnlijk ook Babeuf zich bewoog, met Chalier van Lyon in betrekking stelde[3]. - C h a l i e r is een meer historische figuur geworden. Chalier was gedurende het voorjaar van 1793 de volks-tribuun in Lyon: hij oefende een groote heerschappij uit over al de arbeiders in zijde, die de stad bewoonden, totdat hij 29 Mei 1793, bij de overwinning der Girondijnen in Lyon, gevangen genomen en weldra 16 Juli 1793 ter dood gebracht werd. Hij was uit Piemont, klein van gestalte, één en al zenuw, man van uitersten tot waanzin toe. Zijn oogen rolden, het schuim kwam op zijn lippen, zijn armen verwrongen zich van hartstocht, als hij in de club der Jacobijnen zijn liefde voor de revolutie schilderde. Hij was voor den geestelijken stand bestemd geweest; later had hij zijn brood verdiend met Spaansch en Italiaansch te onderwijzen; daarna was hij in een handel van geweven stoffen gegaan, en was tamelijk vermogend daarin geworden. Nu echter was hij geheel en al de man der armen en vervloekte hij de rijken. Tot de ellendigen riep hij: ‘vallen wij in elkanders armen’: tot de vermogenden schreeuwde hij: ‘wordt wakker, gij die slaapt, de strijd begint’. Zijn vrienden - een Barnascon, een Saint-Amand en de maire Bertrand - aanbaden hem: na zijn dood werd hij als martelaar der vrijheid beschouwd, en zijn hoofd door Collot d'Herbois, na het weder ten onder brengen der Girondijnen in Lyon, als heilige reliquie naar Parijs gebracht[4]. - Tot deze groep van socialisten -

1) Zie J. Michelet, ‘Directoire’ 1872, p. 10, 14, 26; Louis Blanc ‘Révolution Française’, tome VIII, p. 77, 118; Jean Jaurès, ‘La Convention’ (zijnde het vierde deel der Histoire socialiste) p. 1033 en 1596.
2) Zie Avenel, ‘Anacharsis Cloots’, p. 24.
3) Zie Jules Claretie, ‘Camille Desmoulins et les Dantonistes’, 1875, p. 277.
4) Zie Louis Blanc, ‘Révolution Française’, tome VIII, 392-406 en tome IX, p. 115, 116 en 123, 124; Avenel, ‘Anacharsis Cloots’, II, p. 137; en Jean Jaurès. ‘La Convention’, pag. 1058 en 1069. Zie over Chaliers buste door Chinard mr. A. Pit in ‘De Gids’ van September 1910, pag. 481.

waartoe ook l'Ange behoorde - kunnen dan ook enkele vrouwen gerekend worden, vooral Rose Lacombe, die in 1793 in het knekelhuis van de kerk Saint-Eustache een club gesticht had, onder den naam van 'Société des Femmes Révolutionnaires', en die alles in 't werk stelde om de emancipatie der vrouw te bevorderen. Ook Marat's zuster, Albertine Marat, deed zich door haar heftige en geëxalteerde denkbeelden kennen. En onder deze dames poogden zich dan ook enkele van de demi-monde te voegen: wij noemen Olympe de Gouges, die de allures van een schrijfster aannam[1]; gelijk reeds vroeger Anne Terwagne uit het dorpje Marcourt (Belgisch Luxemburg), die zich Théroïgne de Méricourt ging noemen, een leven van courtisane met een fraaien partijnaam wist[2] te bemantelen.

Meer bepaald politieke hoofden, dan deze vrienden van Jacques Roux, waren de eigenlijk gezegde Hébertisten. Wij hebben 't oog op Hébert, Vincent, Ronsin, en Momoro. Zij vormden met hun aanhang de uiterste linkerzijde der Conventie. Hun orgaan was de krant van Hébert: Le Père Duchesne: - de man, die, met het eindje pijp in den mond, al vloekende en tierende, zijn vuile taal tegen ieder, die nog wat aan orde en fatsoen hechtte, uitbraakte: - de krant, waarvan Camille Desmoulins zeide, dat ze één der goten van Parijs was[3]. Hébert zelf was in 1759 in Alençon geboren, zoon van een welgestelde familie, en werd vrij goed opgevoed en onderwezen. In 1786, 27 jaar oud, trok hij naar Parijs: dáár ging hij op den slechten weg, en, zonder hulpmiddelen, zonder geld, werd hij bediende aan het Théâtre des Variétés, weldra bij die komedie con-

1) Zij beklom 2 November 1793 de guillotine. Zie over haar Charles Monselet, 'Les Oubliés et les Dédaignés', 1859, p. 139-176. - Zie citaten uit haar brochure: 'Déclaration des droits de la femme,' bij A. le Faure 'Le Socialisme pendant la Révolution Française', p. 145-147. Vergelijk ook Daniël Stern, 'Histoire de la Révolution de 1848'. Deuxième Edition, 1868, tome II p. 32 en p. 568. Voorts, Léopold Lacour in de 'Revue de Paris', van 1 September 1898.

2) Denk aan Paul Hervieu's drama, Dec. 1902 opgevoerd, en aan het boek van Léopold Lacour 'Trois femmes de la Révolution', 1900 (Olympe de Gouges, Théroïgne de Méricourt, Rose Lacombe).

3) Zie het vijfde nummer van 'Le vieux Cordelier', in de Oeuvres de Camille Desmoulins, tome II, 1874, p. 219, 220. 'Ne sais tu donc pas, Hébert, que quand les tyrans d'Europe veulent avilir la République; quand ils veulent faire croire à leurs esclaves que la France est couverte des ténèbres de la barbarie, que Paris, cette ville si vantée par son atticisme et son goût, est peuplée de Vandales; ne sais-tu pas, malheureux, que ce sont des lambeaux de tes feuilles qu'ils insèrent dans leurs gazettes: comme si le peuple était aussi bête, aussi ignorant que tu voudrais le faire croire á M. Pitt; comme si on ne pouvait lui parler qu'un langage aussi grossier; comme si c'était là le langage de la Convention et du Comité de salut public; comme si tes saletés étaient celles de la nation; comme si un égout de Paris était la Seine.'

troleur der ‘contre-marques’. Sinds ging hij schrijven: eerst pamfletten, daarna kranten, totdat zijn ‘Père Duchesne’ sinds Januari 1791 regelmatig verscheen. In die krant uitte hij ‘ses grandes colères et ses grandes joies’, zijn woest geraas of zijn breeden schaterlach, gepeperd met vloeken, ses b..... et ses f.....’, zijn g-v-d-mes, wier eindelooze herhaling een gevoel van zeeziekte opwekt. In tegenoverstelling van de ruwe gemeenheid der taal van zijn blad, had hij de affectatie zich zelven als een fat te kleeden. Hij was gehuwd met een vroegere non, zijn Françoise, vroeger soeur Coupil, wier onbeschaamde mond hem prikkelde en opwekte[1]. Na den 10den Augustus was Hébert een man van beteekenis geworden, werd substituut van den procureur der Commune, later lid der Conventie, en gaf het wachtwoord der Sans-Culottes in zijn krant. - Hem ter zijde stond Momoro, de vroegere boekdrukker en uitgever. Niet altijd was deze even dapper geweest. Camille Desmoulins verweet hem telken keere, dat hij in Juli 1789 met vrij wat aarzeling zijn brochure ‘La France libre’ uitgaf[2]: nu de atmosfeer echter zooveel warmer was, toonde Momoro zich één der heftigsten: hij was vice-president geworden van ‘le département de Paris’ en zijn mooie vrouw - ‘la déesse Momoro née Fournier’, door Restif de la Bretonne (een kenner) zóó bewonderd - wond hem telkens nog meer op. - Steunpilaren der Hébertisten waren voorts Vincent en Ronsin. Hébrard Vincent was in 1793 27 jaar: hij was vroeger secretaris geweest van de club der Cordeliers, had zich in zijn omgeving onbegrensden roem verschaft door generaal Custine aan te klagen, en was allengs een der werkzaamste leden geworden van het departement van oorlog. Ronsin, die vroeger vodden van drama's had gedicht, had zich ook in de militaire carrière geworpen: als ‘commissaire-ordonnateur’ had hij eerst Dumouriez begeleid en bespionneerd, en was hij nu naar de Vendée gegaan, om zelf den krijg te leiden. Beiden, zoowel Vincent als Ronsin, hadden de handhaving hunner positie in het departement van oorlog te danken aan den ouden Pâche, papa Pâche[3], die vroeger de vriend van Roland, weldra in't begin van 1792, vooral door toedoen van zijn schoonzoon Audoin, tot de partij der Commune was overgegaan, en die nu, namens het ministerie van oorlog, duizende abonnementen nam op den ‘Père Duchesne’, en deze krant onder de soldaten verspreidde: op zijn beurt werd Pâche, toen hij als minister moest vallen, door de vrienden van Hébert tot maire van Parijs benoemd, in de plaats van den Girondijn Pétion. Minister van oorlog werd iets later kolonel Bouchotte, die Vincent tot secretaris-generaal van het

1) Over Françoise, zie het artikel van G. Lenotre in ‘Le Temps’, van 17 December 1902.
2) Zie het zevende en laatste nummer van ‘Le vieux Cordelier’. Oeuvres, II, p. 275.
3) Over Papa Pâche, zie Pierquin ‘Mémoires sur Pâche’. R. Jolly libraire. Dépot à Paris, 14 Rue Le Gon. - Zie ‘Le Temps’, van 26 Janvier 1900.

departement maakte. Dezen waren de hoofden der Hébertisten: hun bevelen werden opgevolgd door Hanriot, den aanvoerder der gewapende secties, door Lhuillier, door 'generaal' Rossignol, door Dorat-Cubières, den griffier der Commune[1]: en om hen heên drongen zich de vrienden uit de club der Cordeliers, Hubert-Leclerc, Mazuel (Ronsins's luitenant), Charles Bourgeois, alsmede de Hollander de Kock, de vader van den lateren romanschrijver Paul de Kock[2].

Tusschen de groep der 'enragés' van Jacques Roux en de Hébertisten in stonden nu een tweetal fanatieke droomers en wereldhervormers, die staat en maatschappij tegelijk op radicale wijze wilden veranderen. De ééne is Anacharsis Cloots, de geavanceerde Voltairiaan en atheïst. Eigenaar van een 'Rittergut' (Gnadenthal) in 't Cleefsche, was hij van Hollandsche afkomst en familie. Eén van zijn ooms, bij wien hij geruimen tijd vertoefde vóór het uitbreken der Fransche revolutie, woonde aan de oevers van de Vecht bij Utrecht[3]. De andere ooms en bloedverwanten dragen de Hollandsche namen de Pauw en van den Yver. Hij zelf was gedurende zijn geheele optreden in de Fransche revolutie werkzaam voor het droombeeld eener cosmopolitische universeele republiek, waarvan Parijs het middelpunt en de ziel moest zijn[4]. Dat idée zweefde als een luchtballon vóór hem uit, en hij volgde het over zee, over land, over berg, over dal, zonder eigenlijk op den beganen weg te letten. Hij was een fantast, die zijn geld (want hij was vermogend, dank zij zijn Hollandsche voorouders) voor al zijn hersenschimmen belangeloos over had. Hij had dadelijk, reeds tijdens de Constituante, als taak opgevat, om namens de andere volken der aarde bij de Fransche revolutie aan te kloppen, opdat de revolutie zich

1) Zie over den dichter Dorat-Cubières vooral Charles Monselet, 'Les Oubliés et les Dédaignés', 1859, I p. 101 seqq. Na vóór de revolutie de dichter der galante muzen te zijn geweest, bezong hij thans de vrijheids-helden:

> Salut, Hébert! et salut, Pâche!
> Rivaux des Brutes, des Catons!
> Permettez que ma muse attache
> Un brin de chêne sur vos fronts, etc.

2) Zie over de meesten van hen de 'Mémoires de Carnot', par son fils, tome I, p. 365, 366.
3) Zie 'Voeux d'un Gallophile,' par Jean Baptiste, Baron de Cloots du Val-de-Grace. Amsterdam 1786, p. 243. Vergelijk zijn indrukken uit Amsterdam, p. 251 seqq. Zie voorts Avenel, 'Anacharsis Cloots,' I, p. 101, p. 16 en 29 en II, p. 78.
4) Zie vooral: 'Étrennes de l'orateur du Genre-Humain aux cosmopolites,' 1793. Le premier nouvel-an de la république, au chef-lieu du globe: p. 64 seqq. Raadpleeg George Avenel, 'Anacharsis Cloots,' I, p. 244-246 en 306, 307. Hij haalt dáár aan de woorden uit zijn brochure van 1791 'l'Orateur du genre Humain'. Vergelijk voorts F.A. Aulard, 'Les Orateurs de la Législative et de la Convention', 1886, tome II, p. 352 en 353.

niet tot Frankrijk zou bepalen, maar een propaganda door geheel de wereld zou beginnen. Vandaar de wonderlijke stoet van 35 vreemdelingen (vooral veel Hollanders), waarmede hij 19 Juni 1790 bij de Constituante aanklopte: vandaar den naam, dien hij met zooveel trots droeg van 'Orateur du genre humain'. De geheele wereld moest één tuin der vrijheid en gelijkheid wezen. Spraken anderen van hun eigen natie, hij kende enkel: 'la nation de l'Humanité'. De intellectueele verlichting moest overal gebracht worden. Alle kinderen moesten daarvoor in de eerste plaats worden onderwezen en opgevoed. Alle huisvaders moesten zulk een onderwijs hunner kinderen als eerste plicht beschouwen: in die aangelegenheid van het onderwijs moest niet de staats-almacht, maar de roeping van den huisvader op den vóórgrond staan (zie Avenel, II, p. 197). Dan, als men verder had leeren begrijpen, dat de maatschappij moest zorgen voor het voedsel van al haar leden - want de eerste aller eigendoms-rechten is het recht op het leven (zie (Avenel II, pag. 127) - dan zou, volgens Anacharsis Cloots, de schoonste toekomst voor de verstandige menschheid aanbreken: het geloof aan een denkbeeldige Godheid zou niet meer hoofden en harten verwarren en beangstigen[1]: de blauwe hemel zou, de aarde naderend, rozeroode tinten aannemen: alle menschen zouden voordurend feesten van broederschap vieren! Schoone droom, waaruit Anacharsis ontwaakte, toen Robespierre hem als buitenlandsch spion uit de Conventie deed zetten en naar de guillotine liet sleepen![2]

De andere droomer - die evenals Cloots de gril had, om aan zijn naam een Griekschen voornaam toe te voegen, ten teeken van zijn wedergeboorte, toen de revolutie was aangebroken - was C h a u m e t t e , de geavanceerde volgeling van Rousseau, Anaxagoras Chaumette, de procureur der Commune[3]. Hij is slechts 31 jaren oud geworden. Geheel zijn voorkomen teekende den fanatieken dweper. Hij geleek op een priester: zijn lang zwart platgestreken haar, zijn zwarte oogen, zijn kalme en bijna stichtelijke wijze van spreken, zijn gedempte en toch vaste stem, zijn rustige manieren werkten mede om die illusie te voltooien. Hij was den 24sten Mei 1763 te Nevers (in de Nièvre) geboren uit een familie van wijnbouwers: zijn eigen vader was schoenmaker. De vader wilde een pastoor van hem maken, doch dit ging niet: de jongen zwierf rond, planten zoekende, herboriseerend, botaniseerend, en, waar hij kon, iets van de leer der medicijnen opvangende. Om den kost te verdienen werd hij in Marseille bootsjongen en stuur-

1) 'La république des Droits de l'homme, à proprement parler, n'est ni théiste ni athée: elle est nihiliste,' was zijn leer (zie Avenel, II, p. 328.
2) Men denke aan het woord van Anacharsis Cloots 'France, guéris-toi des individus!'
3) Zie over hem vooral het stuk van A. Regnard, lid der Fransche Commune van 1871, in the Fortnightly Review van Januari 1872, p. 30-45.

man. Bij het uitbreken der revolutie was bij in Parijs, half klerkcopiïst bij een procureur, half vagebondeerend student in het 'Quartier Latin'. Meer en meer deed hij zich kennen door zijn uiterst radicale begrippen: men hoorde hem telkens redeneeren in de clubs over allerlei doortastende plannen, en als hij een glas wijn - 'vin d'A'ï', waarvan hij bijzonder veel hield - had gedronken, was hij bijna welsprekend. Toen Loustalot in 1790 stierf, werd hij hoofd-redacteur van diens krant 'Les Révolutions de Paris': in de sectie-vergaderingen viel de opmerkzaamheid en het licht scherper op hem: bij gelegenheid van 't bloedbad, dat Bailly en Lafayette den 17den Juli 1791 op het Champ de Mars deden storten ter handhaving der orde, protesteerde Chaumettes stem 't luidst; het gepeupel kreeg hem lief, en toen de secties 10 Augustus 1792 de revolutionnaire Commune op het stadhuis vestigden, werd Chaumette met 5000 stemmen gekozen tot procureur der Commune. Hij was nu 29 jaar oud de eerste magistraat van Parijs, en hij toog aan 't werk, om al zijn geëxalteerde utopieën ten voordeele van Parijs in uitvoering te brengen: sociale maatregelen, waarbij voor het eerst de hulp der Kerk geheel en al werd buitengesloten: alles moet uitgaan van een 'esprit laïco-municipal'.[1] - Allereerst zorgde hij voor zedelijke reinheid. Hij verjoeg alle publieke vrouwen en vervolgde tot in haar laatste schuilhoeken de prostitutie, die hij als een openbare pest beschouwde; de publieke vrouwen kregen in ateliers werk. Voorts nam hij uiterst gestrenge maatregelen tegen onkuische boeken, vuile prenten en gravures, die op straat werden uitgestald. - Dan ging hij zorgen voor de gevangenissen; hij verkreeg, dat in die gestichten de kinderen afgezonderd werden van de oudere gevangenen, opdat zij niet verder zouden worden bedorven. In de huizen en inrichtingen van opvoeding zorgde hij, dat de straf der zweepslagen werd afgeschaft. - Hij regelde de bediening in het groote gasthuis van Parijs, l'hôtel-Dieu: elk patiënt zou voortaan recht hebben op een afzonderlijk bed: de zieken mochten niet meer twee aan twee, of soms meer in getal, in de bedden en kribben worden verpleegd. Hij deed een voorstel, om in de plaats van de Morgue, waar de drenkelingen en dood gevonden menschen werden tentoongesteld, een gesticht op te richten, dat die slachtoffers van misdaad of noodlot of toeval niet meer zou blootstellen aan het schandaal van een onkiesche bezichtiging. 'Que l'on étende - zoo verordende hij - avec respect les corps sur des tables de marbre'. Hij nam maatregelen, dat het bloed, 't welk van 't schavot stroomde, en door de honden werd opgelikt, behoorlijk van 't plein, waarop 't viel, verdween. Hij stelde nieuwe regelen vast omtrent de begrafenissen. Volgens hem, deed men verkeerd den dood zoo akelig en droevig voor te stellen: men moest hem te-gemoet treden als een vriend: als hij naderde het feestgewaad aandoen en zich tooien met bloemen. De dood was de altoos durende slaap, de

1) Zie de decreten bij Menger, Staatslehre, pag. 185 noot.

eeuwige rust, het einde van alles[1]. De eer der lijkstaatsie moest zoowel aan de armen als aan de rijken worden gegeven. Het doode lichaam moest in de driekleurige vlag als in een lijkkleed worden gewikkeld, en op de begraafplaats moest op steenen staan vermeld: 'de rechtvaardige sterft nooit; hij leeft voort in het geheugen zijner medeburgers'. - Hij zorgde voor de armoede, in welken vorm zij zich voordeed: voor arme kraamvrouwen, voor kranke bedelaars. Wanhopig over de ellende van het volk en den voortgang van den hongersnood, wilde hij, dat men overal, op alle pleinen, in den tuin der Tuileriën, aardappelen zou pooten. Hij deed een voorstel om tot onteigening en naasting van het bedrijf der groote industrieelen en handelaars te komen.[2] - Hij wilde dat de vrouw geheel en al vrouw bleef, en zich niet met de politiek en den arbeid van den man zou inlaten[3]. Bekend is het tooneel van den 28sten Brumaire 1793 in de zaal der zittingen der Commune. Rose Lacombe, aan het hoofd van haar gezellinnen uit haar club, allen getooid met de roode muts, drong met geweld naar binnen. Toen hield Chaumette tegen den binnenstormenden stoet van vrouwen een allerheftigste rede, waarin hij de vrouwen vroeg, sinds wanneer het haar vergund was haar sekse af te zweren, en zich mannen te verklaren. 'Zóó hoog als wij de moeder van het huisgezin stellen en eerbiedigen: - aldus sprak hij - zij, die haar geluk er in vindt, om haar kinderen te verzorgen en op te voeden, de kleederen van haar man te weven en te herstellen, en zijn moeiten te verlichten door het vervullen der huiselijke plichten, even heftig moeten wij de schaamtelooze vrouw minachten, die de toga van den man om haar schouders zwaait en (walgelijk genoeg!) de bekoorlijkheden, die de natuur haar schenkt, verruilt tegen een piek en een roode muts. Ik stel voor, dat de Commune geen deputaties van zulke vrouwen meer ontvangt.' Men ziet, dat Proudhon zich niet sterker tegen de zoogenaamde emancipatie der vrouw kon uitlaten, dan reeds Chaumette deed. - Voor het onderwijs der kinderen zorgde hij: trouwens Léonard Bourdon, de man die, tijdens de Conventie, het meest voor het onderwijs van het jonge volkje deed, die 't eerst 't leeken-onderwijs, afgescheiden van clericale invloeden, in zijn school 'au Prieuré Saint Martin' inrichtte - een onderwijs dat de menschen tot de natuur moest terugbrengen - was zijn groote vriend. - Hij deed zijn best, de kunst meer onder het bereik van het volk te brengen. Hij zorgde voor de kunstschatten en de bibliotheek van de Louvre, en stelde pogingen in het werk om een 'conservatoire de musique' te vestigen.

1) Men denke aan Robespierre's apostrofe in zijn allerlaatste redevoering van 8 Thermidor 1794: 'Non, Chaumette, la mort n'est pas un sommeil éternel,' Louis Blanc 'Histoire de la Révolution Française', XI, p. 295.
2) Zie Jean Jaurès in het Engelsche tijdschrift 'Cosmopolis' van Januari 1898, p. 128.
3) Zie Amédée le Faure, 'Le Socialisme pendant la Révolution Française', 2me Edition, 1867, p. 159 seqq.

- Van zijn macht maakte hij gebruik, om enkele slachtoffers van vroeger of later ‘régime’ te helpen. Latude, die zoo onrechtvaardig onder Lodewijk XV was gevangen gehouden, kreeg vooral door zijn bemiddeling een finantieele schadeloosstelling; de dichter Delile werd door hem van een anders wissen dood gered. - Kortom hij ging zijn weg. Naïef en slim. Hij gaf er niet om, wanneer de mannen der vroegere denkbeelden hem uitlachten, en poogde doortastend, zoo consequent mogelijk voor niets terugdeinzend, 't maatschappelijk lichaam van Parijs ander bloed te geven. Zij die de legende[1)] van Chaumette aannemen - en voor de mannen der Commune van 1871 is hij de heilige bij uitnemendheid - zien in den toestand van het Parijs onder zijn bestuur een ware herders-idylle, iets dat aan Rousseau's schilderingen uit de ‘Nouvelle Héloïse’ doet denken. Wij voor ons, al de bedoelingen van Chaumette waardeerende, willen het vele groteske in zijn plannen niet over het hoofd zien; wij wenschen niet te vergeten, dat het schandelijke verhoor, hetwelk men de dochter van Lodewijk XVI, even vóór het proces tegen Marie Antoinette, liet ondergaan, juist door Chaumette werd ingesteld; - evenmin willen wij uit 't oog verliezen, dat het Chaumette was, die in naam der secties de vorming vroeg van een ambulante rechtbank, welke steeds het revolutionnair leger moest vergezellen, en dat juist hij den 10den October 1793 een lijst van verdachte personen opmaakte, die zich uitstrekte tot hen, die met onverschilligheid de republikeinsche constitutie hadden ontvangen, tot hen, die hoewel zij niets tegen de vrijheid hadden gedaan, er niets vóór hadden verricht, tot hen die de sectie-vergaderingen niet bijwoonden, enz. - Hoe het zij, voor 't oogenblik deed Chaumette stoute en krachtige pogingen, om armenzorg, onderwijs, huiselijk leven, handhaving der zedelijkheid, dienst van gevangenissen en hospitalen, lijkstaatsie en begraafplaats, geheel en al uit 't leekenstandpunt, buiten de Kerk om, te organiseeren. Ten einde voorts geheel dat werk te bekronen, en de Kerk in Frankrijk, naar hij dacht, voor goed te verbrijzelen, ging hij nu met Anacharsis Cloots het stoutste stuk bestaan, dat de Fransche revolutie zou aandurven: hij ging den sluitsteen leggen van het gebouw der Hébertisten, den godsdienst der Rede in plaats stellen der catholieke Kerk.

De oude Gobel, de constitutioneele bisschop van Parijs was door Cloots overreed, zich van zijn waardigheid te ontdoen. Chaumette zou thans hiervan partij gaan trekken. Men beduidde den bisschop, met zijn vicarissen en vergezeld door de autoriteiten der Commune, vóór de balie zelve van de Conventie te komen, en dáár zijn ambt neêr te leggen. Dit deed hij 7 November 1793. De Conventie nam juichend dit ontslag aan, en de president van den dag, Laloi, omarmde Gobel. Verschillende pastoors en priesters, leden der Conventie: Coupé, Lindet, Gay Vernon, Villars, de bis-

1) Zie von Chaumette ook in de ‘Revue de Paris’ van 15 April 1901 het artikel van A. Mathiez over Catherine Théol.

schop de la Meurthe, de predikant Julien de Toulouse, volgden het voorbeeld van Gobel; de anti-kerkelijke en anti-christelijke beweging nam toe. Chaumette vroeg onmiddellijk, nog vóór de balie der Conventie staande, dat men in den nieuwen republikeinschen kalender een dag zou aanwijzen als 'dag der Rede', en, teruggekomen op het stadhuis, liet hij door de Commune decreteeren, dat de inauguratie van den 'dienst der Rede', plaats zou hebben in de kathedraal van Parijs. Het schouwspel werd 10 November 1793 opgevoerd in de Notre-Dame. Op de plaats van het altaar, en ter vervanging daarvan, was een soort van verhevenheid opgericht, de berg der wijsbegeerte, en op den top, tusschen 't groen en de bloemen, was een schoone vrouw geplaatst, mejuffer Maillard, actrice van de opera, die de Godin der Rede moest verbeelden. Een wit gewaad omsloot hare leden, een hemelsblauwe mantel golfde over hare schouders, zij droeg een roode muts op het hoofd en had een piek in de hand. Aan haar voeten stond het vrouwelijk koor uit de opera, in het wit met eikeloof getooid. Langs de gewelven van de oude Gothische kerk klonk het gezang, een hymne van Marie Joseph Chénier, door Gossec op muziek gezet[1)]. Toen de plechtigheid in de kerk gedaan was, ging de gansche stoet, Chaumette met de godin en 't koor, naar de Conventie, en verzocht men, dat voortaan de Notre-Dame geheel en al aan den dienst der Rede zou zijn gewijd. De Conventie bewonderde den allegorischen stoet en boog voor den wensch der Commune. De Commune had zich nu officieel losgescheurd van het oude geloof. De beweging nam toe in Parijs. Allerlei kerken werden ontchristelijkt. De kerk Saint-Eustâche werd een groot café. Aan alle kanten zag men nieuwe optochten, met nieuwe godinnen der Rede, de ééne al fraaier dan de andere, en steeds nieuwe maskerades. Een ijskoude rilling ging over het catholieke Frankrijk[2)].

Doch toen dit alles zulk een vaart verkreeg, en de nieuwe gods-

1) Zie de uitgewerkte beschrijvingen bij Louis Blanc, 'Révolution Française', IX, p. 480 seqq., en Avenel, 'Anacharsis Cloots', II, p. 248 seqq. Men zong het volgende vers:

> Descends, o liberté! fille de la nature,
> Le peuple a reconquis son pouvoir immortel:
> Sur les pompeux débris de l'antique imposture
> Ses mains relèvent ton autel.
>
> Venez, vainqueurs des rois, l'Europe vous contemple:
> Venez, sur les faux dieux étendez vos succès;
> Toi, sainte liberté, viens habiter ce temple:
> Sois la déesse des Français!

2) In den strijd tegen de catholieke Christelijke Kerk gedurende de Conventie moet ook vermeld worden het project van Prunelle: 'Observations sur l'établissement d'un tribunal de la conscience du peuple'. Zie daarover A. le Faure, 'Le Socialisme pendant la Révolution Française', p. 173-175.

dienst der Rede werkelijk den schijn aannam van zich te gaan, vestigen, begon Robespierre, in wien het Staats-idee zich belichaamde, zich te bezinnen. Indien Chaumette, Hébert en de Commune 't wonnen, dan was het met 't strenge Staats-idee voorloopig gedaan. Dan kwam de anarchie. Dan was men zeker, dat 't Fransche politieke laboratorium aldus zou worden verhit, dat de ontploffing weldra volgen zou. En de Fransche Staat moest toch, het koste wat 't wilde, gevestigd worden, en gevestigd worden als verwerkelijking van den alvermogenden wil der Fransche natie. Trouwens, als het staats-idee almachtig was - zoo redeneerde Robespierre - dan zou de maatschappij, waarvoor Chaumette zóó werkte, van zelve de vruchten hiervan plukken. Robespierre begon zich dus te verzetten. De maskerades met die godinnen der Rede waren hem reeds dadelijk een ergernis. De oorlog tegen het buitenland en de Vendée werd voorts door de ministers van oorlog en generaals der Hébertisten, Pâche en Bouchotte, Vincent, Ronsin en Rossignol, zoo slecht mogelijk gevoerd[1]. Carnot kon het niet langer uitstaan. Robespierre begon dus de partij der Jacobijnen te bewegen zich tegen de Hébertisten te verklaren.

Het werd een geweldige worsteling. Een strijd voor de Jacobijnen haast nog moeielijker dan de kamp, waarin zij de Girondijnen hadden ten onder gebracht. Toen was aan de Jacobijnen de dag van 31 Mei 1793 gelukt, omdat de Commune hen hielp en als 't ware voortdrong. Jacobijnen en Commune-mannen hadden toen te zamen het denkbeeld der Staats-éénheid verdedigd en doen triomfeeren tegen de poging van hun tegenstanders om Frankrijk te ‘federaliseeren.’ Ditmaal moesten de Jacobijnen tegen de mannen der Commune zelve zich aangorden, en dat wèl op een oogenblik, toen juist een deel der Jacobijnen, de leiders der Cordeliers, met Danton en Camille Desmoulins aan 't hoofd, een tempering en matiging van het régime der Terreur verlangde. Doch Robespierre, bijgestaan door Saint-Just, aarzelde niet. En juist de afval der Dantonisten werkte mede, om van den anderen kant de Hébertisten te ondermijnen. Want tegen niemand begon het blad, dat op zoo schitterende wijze de ultra-vervolgers brandmerkte, Camille's meesterwerk, ‘Le vieux Cordelier’, zulke heftige aanvallen, als juist tegen de Hébertisten. Het werd een woest gevecht; een gevecht welks loop wij niet behoeven te verklaren, daar de incidenten van den strijd geheel en al liggen op het terrein van de staatkunde, doch het resultaat was, dat Robespierre den 13den Maart 1794 zijn slag sloeg tegen de Dantonisten - Danton, Camille Desmoulins, Hérault de Séchelles, generaal Westermann, Fabre d'Eglantine, Philippeaux - en dat den 16den Maart 1794 de aanklacht werd gericht tegen de Hébertisten. Allen, Dantonisten en Hébertisten, vielen onder de bijl der guillotine. Den 24sten Maart 1794

1) Zie over de aanklacht, die Philippeaux tegen dat oorlogvoeren der Hébertisten uitbracht en de stemming daarover in de provinciën: Dom Paul Piolin, ‘Souvenirs de la Révolution dans les départements de l'Ouest, conspiration des Bazinistes’, 1870, p. 22. seqq.

stierven op het schavot, Hébert, Ronsin, Vincent, Momoro, Cloots, de Kock en de anderen: acht dagen later, in de eerste dagen van April, werd Chaumette onthoofd. Met hem werd Gobel op de guillotine ter dood gebracht. Aan Pâche werd het leven gelaten.

De eerste min of meer socialistische Parijsche Commune was daarmede geëindigd. Met het veemgericht was het gedaan. Andere mannen kwamen in den gemeente-raad: creaturen van Robespierre, zooals Payan.

Vier maanden zou nu de toen 34-jarige Robespierre met den 24-jarigen Saint-Just bijna alléén heerschen. Hun werktuig was het geheel aan hen onderworpen 'Comité de Salut public'[1]. Het was de ontzettende dwingelandij van het Staats-idee: de heerschappij van het zoogenaamd systeem. Let wel op, dat Robespierre zich bij zijn stelsel telkens op de helling van 't Socialisme bevond. Toen, na den dood des konings, een nieuwe constitutie moest worden vervaardigd, en elk der machtige groepen een ontwerp voorbereidde, had ook Robespierre eene 'Verklaring der rechten van den mensch en van den burger' voorgesteld. Daarin was reeds in de artikelen 2 en 6 over 't eigendom gesproken op een wijze, waarmede een gematigd socialist vrede kon hebben. Art. 2 luidde: De voornaamste rechten van den mensch zijn deze: *te voorzien in het onderhoud van het bestaan* en de vrijheid.' Art. 6 omschreef het eigendom aldus: 'het eigendom is het recht, dat ieder burger heeft, om naar zijn goeddunken *het deel van het goed, dat hem door de wet is gewaarborgd*, te genieten of er over te beschikken.' Art. 10 omschreef het recht op arbeid. Art. 12 stelde de progressieve belasting op de rijke burgers vast, en Art. 35 sprak het uit, dat alle menschen van alle landen broeders waren. In de questie van het recht, dat de armen op de voorhanden levensmiddelen hadden, was Robespierre bereid de meest uiterste gevolgtrekkingen over te nemen[2]. Doch hij zette bij alles den Staat voorop: met de Commune-mannen, die van geen band, geen leiding wilden weten, kon hij zich niet vereenigen. Zonderling is het echter, hoezeer, na den val van Hébert, de eigen denkbeelden van Chaumette en van zijn vrienden ook Robespierre en Saint-Just vóór de oogen schenen te staan. Toen zij alle macht

1) Zie over het mécanisme van het Comité de Salut Public, Carnot, die zelf lid was, in de 'Mémoires par son fils', I, p. 340 seqq. Er waren daarin toen negen leden en als 't ware drie groepen: 1°. les gens révolutionnaires (Barrère, Billaud-Varennes en Collot d'Herbois); 2°. les gens de la haute main (Robespierre, Couthon en Saint-Just); 3°. les gens d'examen, les travailleurs (Carnot, Lindet en Prieur de la Côte d'Or). Twee anderen, Jean Bon St. André en Prieur de la Marne, waren bijna altijd op zendingen. Hérault de Séchelles was niet vervangen. Barrère was altijd de vaste rapporteur van 't Comité.

2) Zie Robespierre's 'Déclaration des droits de l'homme et du citoyen', bij Ph. Buonarotti, 'Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf', Edit. 1828, tome I. 25-32.

in handen hadden, begrepen zij, dat hun Staat toch geen wortel zou kunnen schieten, noch zich voor goed zou kunnen vestigen, wanneer niet de twee denkbeelden van godsdienst en maatschappij zich wijzigden. Ook hen sleepte nu dat idee mede - in den afgrond.

In die laatste vier maanden toch zien wij Robespierre en Saint-Just, bijgestaan vooral ook door hun vriend Billaud-Varennes, eenigszins hetzelfde beoogen, wat Hébert en Chaumette hadden gewild, doch met middelen thans aan 't Staats-idee ontleend, en met bedoelingen, die deels bescheidener, deels veel strenger zich voordeden, wijl zij consequenter waren. Drie malen toonden zij die strekking. - De eerste keer, toen 20 April 1794 Billaud-Varennes zijn rapport aan de Conventie uitbracht over 'de theorie van het democratisch gouvernement'. Hij sprak aldus: 'De Maatschappij is een dagelijksche ruil van onderlinge hulp-verstrekkingen. Het geluk in zich zelven te willen concentreeren zou een isolement zijn ten nadeele der vereeniging, en zou inderdaad leiden tot een beperking van eigen genietingen, wijl men afstand deed van de zachtste gevoelens voor anderen. De republiek is de fusie van alle wils-uitingen, van alle belangen, van alle talenten, van alle krachts-inspanningen, opdat een ieder in dat groote geheel der gemeenschappelijke hulpbronnen een deel terugvindt geëvenredigd aan wat hij heeft ingebracht.... Wij hebben beloofd, burgers, om het ongeluk met eerbied te bejegenen: veel beter zal 't zijn om het geheel te doen verdwijnen. Zorgt dat men schaamrood wordt, wanneer men zich zou willen onttrekken aan het uitoefenen van een nuttig werk en ambacht: maakt dat niemand, die flinke handen en liefde voor arbeid heeft, te vergeefs moet zoeken werk te krijgen.... Laat de Staat den mensch aangrijpen van zijn geboorte af, om hem tot de deugd te leiden.... Dat het moederland, onze gemeenschappelijke moeder, zonder onderscheid alle kinderen in haar armen knelle.... Haar moederlijke zorgen moeten tot de laatste oogenblikken van ons bestaan zich uitstrekken. Het zou voegzaam zijn, dat zij vóórzat bij de regeling der laatste uitvaart van den mensch. De dood is een orde-roep tot de gelijkheid, een "rappèl", dat een vrij volk door een publieke handeling moet wijden'[1]. - De tweede keer bleek het toen Robespierre den 7den Mei 1794 de ontwerp-wet voordroeg, om door de Conventie het Deïsme te doen uitroepen. De Conventie nam die wet aan, bekrachtigde de trias: God, deugd en onsterfelijkheid, en bepaalde dat jaarlijks 36 feesten voor het Hoogste Wezen zouden worden gevierd. Op den 8sten Juli 1794 had het eerste feest plaats[2], en

1) Zie het rapport in de 'Trois discours' van Pierre Leroux, editie 1851, pag. 128 en 129.
2) Zie de redevoering toen door Robespierre gehouden, bij A. Vermorel (het lid der Commune van 1871), 'Oeuvres de Robespierre', 1866, p. 337, enz. - Zie voorts 'Mémoires de Carnot par son fils', I, p. 493 en 519; en 'Merlin de Thionville', par Jean Reynaud, p. 106, 107.

de uitwerking was slechts deze, dat Robespierre voortaan door zijn oude vrienden als een schijnheilige profeet werd behandeld. - De derde keer uitte het zich toen Saint-Just zijn plan[1] ternederschreef tot hervorming der instellingen van Frankrijk, van welk plan Robespierre niet geheel afkeerig was. Dit plan ging uit van de gedachte, dat men de zeden van Frankrijk moest veranderen, en een andere richting geven aan de menschen, die nu slechts naar rijkdom schenen te jagen. Niemand mocht schatten ophoopen en daardoor het aandeel van zijn naasten verminderen: neen, de gevoelens der menschen moesten zóó worden gestemd, dat zij hun goederen als het eigendom eener groote familie zouden beschouwen. Slechts twee bedrijven waren eigenlijk den mensch waardig: de wapenen en de landbouw. Op den landbouw kwam alles aan: de Staatsgoederen moesten daarvoor in kleine stukken onder de armen verdeeld worden, en waar dit niet genoeg hielp, wijl er te weinig Staatsgoederen waren, moest men de grond-eigenaars dwingen tot het vormen van talrijke kleine pachthoeven: een ieder boven de 25 jaren oud, moest, wanneer hij niet ambtenaar of handwerksman was, zelf zijn akker bebouwen en jaarlijks vier schapen op ieder stuk gronds kweeken. Arbeid was dus verplichtend, ledigheid niet geoorloofd[2]. De eenvoud der landelijke zeden moest zich dan in 't verbod van dienstboden te houden en in het gemis van gouden en zilveren huisraad uitspreken: geen kind onder de zestien jaren mocht vleèsch eten: de volwassenen moesten slechts enkele dagen der decade 't nuttigen: ieder burger moest jaarlijks rekenschap afleggen van den stand van zijn vermogen, en een tiende van zijn vaste renten en een vijftiende van zijn winsten aan den Staat als éénige belasting afgeven. Om de kinderen voor deze organisatie der sociale republiek vatbaar te maken, wilde Saint-Just, dat de knapen, van hun zevende jaar af, aan de ouders zouden worden ontnomen en in Staats-scholen zouden worden opgevoed. Dáár zouden zij in militaire tucht tot een gehard leven en tot soberheid in spreken worden opgeleid,

1) Zie 'Fragments sur les Institutions Républicaines', ouvrage posthume de Saint-Just, précédé d'une notice par Ch. Nodier, Paris 1831. - Vergelijk v. Sybel, 'Geschichte der Revolutionszeit' Th. III, p. 178-181. Voorts Le Faure, 'Le Socialisme pendant la Révolution Française' p. 91, 103, 104, 106, 151, 347. Zie ook Sainte Beuve, 'Causeries du Lundi' 3me Edition, tome V. p. 348, 349, en Ph. Buonarotti. 'Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf', Ed. 1828, tome I, p. 39. Zie voorts 'Oeuvres complètes' de Saint-Just avec une introduction et des notes par Charles Vellay, 2 vol. Saint-Just was te Blérancourt bij Soissons geboren. Als jongeling was hij vrij lichtzinnig.

2) Vergelijk met deze leer van 'le travail obligatoire' ook het plan door Delagueule aan de Conventie ingediend. Zie A. le Faure, 'Le Socialisme pendant la Révolution Française', p. 230, 231. - Zie voorts over het plan van Saint-Just nog 'Le Globe' der Saint-Simonisten van 9 en 13 Juli 1831.

en in krijgsdienst, taalkennis en landbouw worden onderwezen. Het familie-leven zou in zooverre worden gewijzigd, dat eerst na zwangerschap het huwelijk behoefde te worden uitgesproken: echtscheiding stond vrij, en elke kinderlooze echt was voorts, als men wilde, ontbonden. Het erfrecht werd zeer ingekrompen: slechts in de directe lijn werd het toegelaten[1)]. Meer dan het eigenlijke huisgezin zou op den vóórgrond staan een instelling van den vriendschaps-band. Met het intreden van het 21ste levensjaar zou ieder burger in den tempel verklaren, wie zijn vrienden waren: hij die geen vrienden had zou verbannen worden. De vrienden stonden in het gevecht nevens elkander, moesten elkander bij het sluiten van verdragen bijstaan, en wezen als scheidsrechters de processen hunner makkers uit. Als iemand een misdaad beging, zouden zijn vrienden verbannen worden. - Saint-Just wilde, dat in den tusschentijd, waarin deze instellingen ingevoerd zouden worden en aan het werk werden gezet om het volk te verbeteren, zóó lang een dictator heerschen zou; en voor dien dictator had hij allereerst Robespierre op 't oog.

Men ziet het: Saint-Just was het socialisme van Morelly genaderd. Chaumette was gewroken. Doch nu verzette zich alles wat nog aan bezit en eigendom in Frankrijk hechtte. Robespierre en Saint-Just vielen onder de bijl.

De reactie der Thermidoristen begon, en de Conventie, aan het Schrikbewind ontsnapt, haastte zich in het jaar, dat haar nog overbleef, de verdere krachten der republiek te organiseeren.

Het is een geweldige Vergadering geweest, die een ontzettende uitwerking heeft gehad. De Fransche Conventie maakt thans, uit de verte gezien, op ons den indruk van een groote zwarte wolk, zwaar van 't onweder dat zij nog verbergt, doch die met onverbiddelijke vastheid vlak tegen den wind komt aandrijven, om weldra, krakend en donderend, vuur te ontladen; slagen, die afgebroken worden door verkwikkenden regen. Er is een éénige grootschheid, een demonische kracht in die vergadering van mannen geweest: mannen, die kalm gingen zitten boven een ieder oogenblik losbarstenden vulkaan, vast overtuigd, dat het eerste en als van-zelf sprekende offer, dat het land van hen en zij van elkander afvroegen, het leven was; mannen, die, terwijl zij met niets zoo gemeenzaam waren als met den dood, van niets spraken dan van de herleving en herschepping van hun land. Zij durven alles aangrijpen, nemen elke hun door de Conventie opgedragen taak op zich, omdat zij 't vaste geloof hebben hun land te kunnen redden. Een geneesheer, Baudot[2)], wordt een der beste commissarissen te velde bij het leger: een predikant, Jean Bon Saint-André, organiseert de vloten. Zij vorderen niets voor zich, alles voor 't algemeen. Van eigen geldelijk voordeel weten de hoofden niets. Met hun allen hadden de leden van het Comité de Salut public - het machtigste bewind ter aarde - dagelijks twee huurrijtuigen te hunner

1) Zie ‘Fragments sur les Institutions Républicaines’, p. 63, 64.
2) Zie over Baudot ‘Le Temps’ van 14 October 1908.

beschikking. Carnot, die alle overwinnende legers heeft georganiseerd, en onder wiens leiding alle generaals stonden, had vergeten in zijn rang als kapitein van de genie eenige opklimming te doen. Het individu was niets: het geheel alles. - Afgescheiden van de personen en daden der groepen, die wij hebben beschreven, gaat er - wanneer men het tijdperk nog meer als geheel en van een hooger standpunt beschouwt - een doorgaande socialistische streep door geheel het weefsel der debatten en decreten van de Conventie. Reeds de Constitutie van 1793, die de Conventie als ideaal stelde - ter vervanging der door de Constituante vastgestelde Constitutie van 3 September 1791 - zonder haar, wegens de bange tijden, nog in werking te laten treden, bewees dit. Die grondwet ging wel niet zoo ver als de ontwerp-verklaring der rechten van den mensch en van den burger, welke door Robespierre was voorgesteld, en nam duidelijk het beginsel van het eigendoms-recht aan: maar in het eerste artikel schreef zij toch deze woorden neder: 'le but de la société est le bonheur commun.' In haar artikelen wordt slechts in de tweede plaats gesproken van rechtszekerheid van het individu, van vrijheid, gelijkheid of handhaving van 't particulier eigendom: op den vóórgrond wordt gezet, dat de Staat er is om het gemeenschappelijk geluk te vestigen en te bevorderen. Het geluk van allen, 't gemeenschappelijk deelen van den grooten schat van 't geluk, wordt de eerste leuze. De ontwerp-constitutie der Girondijnen (die van Condorcet, van 15 Februari 1793) had nog eenige vaste waarborgen gesteld voor de vrijheid van het individu; deze grondwet der Bergpartij - die door Hérault de Séchelles 10 Juni 1793 was aangeboden en door de Conventie bekrachtigd werd - zette de individueele vrijheid feitelijk geheel en al onder het 'Salut public[1]. En zulk een stemming moest natuurlijk in alle détails der daden en woorden uitkomen. De discussiën en decreten der Conventie naziende, vindt men dan ook overal sporadische, min of meer sterk sprekende, socialistische denkbeelden. - Hier is het de rede van Armand (de la Meuse) in April 1793 gehouden: zijn thema is, dat ook met het oog op 't eigendom, de revolutie thans van 't brein, van het stadium der overdenking, over moet gaan in de werkelijkheid zelve: de gelijkheid voor de wet, die aan den arme gegeven is, helpt dezen niet genoeg, is slechts een staatkundige verleiding: men moet verder gaan, en het recht van eigendom begrenzen en inkorten[2]. - Daar is het een decreet van den commissaris uit

1) Zie 'Mémoires de Carnot par son fils,' tome I. p. 306, 307, en de Constitutie van 1793 in haar geheel bij Buonarotti, 'Conspiration de Babeuf', Edit. 1828, tome II, p. 65-93. Hérault de Séchelles, die 10 Juni de ontwerp-constitutie aan de Conventie aanbood, zeide uitdrukkelijk dat die grondwet moest worden aangevuld door 'institutions sociales'. Zie Pierre Leroux, 'Trois discours', Editie 1851, pag. 150.

2) Zie A. le Faure, 'Le Socialisme pendant la Révolution Française', p. 69-72 en 79, 80 - en het daarop volgende 'arrêté' van Fouché, zie p. 43, 44 - denkbeelden van Bancel, zie p. 35, 95-97, 104, 105.

de Conventie, Fouché, van 24 September an II, uit Antwerpen, waarbij bepaald wordt, dat de ouden van dagen en de weezen verpleegd zullen worden op kosten der rijken, met deze overweging: 'considérant que tous les citoyens ont un droit égal aux avantages de la société, que leurs jouissances doivent être en proportion de leurs travaux, de leur industrie et de l'ardeur avec laquelle ils se dévouent au service de la patrie, etc.' - Wij kunnen hier niet lang bij stilstaan; wij wijzen er enkel nog op, dat dit overheerschen van het algemeene en gemeenschappelijke, ten koste van het individueele, ook zeer sterk uitkomt bij de schoonste taak, die de Conventie op zich nam, namelijk het onderwijs en de opvoeding van het jonge geslacht te regelen. Zoowel het project-decreet van Robespierre als de woorden van Lakanal[1)], Grégoire, Lequinio, Ch. Duval en Michel Lepelletier toonen ten duidelijkste aan, hoezeer hier het begrip, dat het kind allereerst aan de maatschappij en dan eerst aan de ouders behoorde, overwegend was.

En zóó rolde de Conventie voort. Waar het algemeene en het sociale door haar op den vóórgrond werd gesteld, werd tevens, door de eigenaardige werking der gemeenschap, de individualiteit van elk lid der Vergadering hoe langer hoe sterker en krachtiger.[2)] De leden, die het overleven, zijn zelven ontsteld en verwonderd over hetgeen zij in dat korte tijdsbestek vermochten. Als men later soms één van hen zag in verbanning of afzondering, week een ieder ter zijde en staarde men hem met zekere huivering aan.[3)] Het gedempte woord: 'hij was een lid der Conventie', dat het gebaar begeleidde, waarmede men hem aanwees, werd uitgesproken op den toon, die uit den mond der vrouwen weêrklonk, toen zij in het ver verleden van den in gedachten verzonken voorbij-gaanden Dante fluisterden: 'die man dáár was in de Hel.'

1) Zie over Lakanal, Aulard, 'Les Orateurs de la Léglislative et de la Convention,' 1886, II, p. 560-562: en vooral Louis Blanc, 'Dix Ans', Edit. 1844, deel IV, p. 94 en 95. Ook Lakanal was de onzelfzuchtigheid in persoon. Hij stichtte de lyceën, en in Juni 1903 wordt zijn buste geplaatst tegen het lycée te Bourg-la-Reine. Jules Simon (zie het nummer van 'Le Temps' van 6 Mei 1891) zegt over hem: Lakanal, après fondé et gouverné l'instruction publique, accepte comme retraite le place de professeur de seconde au lycée Charlemagne'.

2) De tegenwoordige anarchisten, geheel en al opgaande in hun theorie der souvereiniteit van het individu, beroepen zich dan ook telkens op (wat zij noemen) anarchistische redevoeringen der leden van de Conventie, zie bijv. G. Lefrancais (het oud-lid der Commune van 1871) in 'Les Temps Nouveaux' van 20/26 Februari 1897.

3) Vergelijk Ernest Renan, 'Souvenirs d'enfance et de jeunesse', Editie 1883, pag. 111/112.

Hoofdstuk XII.
De samenzwering van Babeuf.

Toen de Fransche revolutie - met het eindigen der Conventie - feitelijk was afgeloopen, en men, onder het Directoire, bezig was de resultaten van die geweldige politieke proefneming te inventariseeren, stond er een man op, die al de verschillende socialistische denkbeelden en neigingen, welke in het Frankrijk der achttiende eeuw en der revolutie hadden gewoeld, tot een vast afgerond stelsel zou verzamelen en bewerken, en die dat systeem nu dadelijk, door middel van een met groote vertakkingen overal ingrijpende samenzwering, in het werkelijk leven zou trachten over te brengen. Die man heette Babeuf. Met hem, en met zijn aanslag tegen den Staat van het jaar 1796, moeten wij ons thans bezig houden. Dank zij de gedrukte authentieke stukken kunnen wij ons een juiste voorstelling van deze onderneming vormen. Wij bezitten vooreerst een bijna officieel verhaal der gebeurtenis, door één der saamgezworen zelven, Buonarotti, in 1828 uitgegeven: voorts zijn op last van de 'Haute Cour de Justice' al de stukken, waarop tijdens de arrestatie van Babeuf beslag werd gelegd, in twee deelen (Frimaire an V) gedrukt: en eindelijk zijn de debatten van het proces over Babeuf, zooals zij door de stenografen van dien tijd zijn opgeteekend, mede dadelijk in vier deelen verschenen. Wij kunnen dus den loop der voorvallen, de voorbereiding, organisatie en mislukking van de samenzwering, vrij nauwkeurig volgen.

De dag van den 9den Thermidor an III (27 Juli 1794), waarop Robespierre was gevallen, was in de oogen van alle geëxalteerden allengs de ongeluks-dag bij uitnemendheid geworden. In het begin hadden velen dit niet zoo begrepen. Vroegere Hébertisten, aan den éénen kant, waren op 't eerste oogenblik de rei komen vergrooten der mannen van Thermidor, omdat zij op Robespierre den dood van hun vrienden, den ondergang der waarachtige Commune, wilden wreken. Consequente republikeinen der Bergpartij, aan den anderen kant, hadden zich daarbij gevoegd, omdat zij meenden, dat Robespierre naar de dictatuur streefde, en omdat zij een afschuw hadden van de middelen, die Robespierre bezigde.

Zij allen hadden gemeend, dat, als slechts ééns Robespierre en zijn schrikbewind was op zijde gezet, er weder sprake kon zijn van het werkelijk toepassen der altijd opgeschorte Constitutie van 1793, en dat, onder het palladium van die Constitutie, de maatschappij weder een andere, vrijere plooi kon aannemen. Hoe spoedig waren echter de illusiën van die bondgenooten der mannen van Thermidor verstoord! Het bleek weldra, dat sinds Thermidor een reactie veld won. De linkerzijde der Conventie was spoedig overvleugeld: de meer conservatieve elementen der vergadering kregen den boventoon. Heden gaven nog Tallien, Stanislas Fréron en Fouché, straks reeds Boissy d'Anglas, Thibeaudeau en Lanjuinais de richting aan. Zoowel de vroegere Hébertisten, als de leden der oude Bergpartij, begonnen te morren. Maar wat hielp het? De ontevredenen vingen wel aan op het volk te werken, en het Parijsche gepeupel aan te sporen zich te toonen en door een groote demonstratie zich te verzetten, doch elk van die revolutionnaire dagen, waarbij al de oude kreten der revolutie werden herhaald, eindigde telkens met den triomf en de versterking der wettige orde van zaken. Zoowel de dag van 12 Germinal, als die van 1 Prairial en die van 13 Vendémiaire, hadden geen ander resultaat, dan dat de leiders der beweging, de laatsten van de garde der Bergpartij - wij denken aan Romme, Goujon en Soubrany - het leven verloren, en dat de gevangenissen van Frankrijk en Parijs gevuld en overkropt werden met al de geëxalteerden, die nog van de vroegere dagen droomden. Zóó had de Conventie in haar laatste stadium, zeker van haar macht, dat uithangbord der Constitutie van het jaar 1793 op zijde geschoven, en een geheel andere grondwet, die van het jaar 1795 (den 5den Messidor an III in de Vergadering gebracht) vastgesteld. Naar aanleiding van die grondwet van 1795 zou een Directoire het uitvoerend bewind van Frankrijk in handen nemen, en de wetgevende macht verdeeld zijn in twee vergaderingen: het 'Conseil des Anciens' en het 'Conseil des Cinq-cent.' Weldra werd nu 4 Brumaire een algemeene amnestie uitgevaardigd en werden de staatsgevangenen losgelaten.

Doch zij, die in deze gevangenissen waren geweest, hadden geen plan zich in de nieuwe orde van zaken te schikken. De gevangenissen waarin soms twee duizend personen tegelijk waren opgesloten, - wij denken aan de gevangenissen du Plessis en des Quatre Nations te Parijs - waren inderdaad brandpunten van revolutie. Zij, die wegens de politiek daarin waren opgesloten, hadden het niet kwaad; zij hadden vrij verkeer onder elkander en konden dus te zamen klagen, te zamen de oorzaken nagaan van hun val, de beginselen toetsen der regeering, de nieuwe constitutie, die 5 Messidor an III was ingediend, bespreken, de grieven, die zij er tegen hadden formuleeren, en zich en elkander duidelijk maken wat men eigenlijk wilde. Onder hen, die daar elkander hadden ontmoet, en te-zamen kennis hadden gemaakt, en die nu door de amnestie van Brumaire ook gezamenlijk vrijkwamen, waren twee richtingen duidelijk en afgescheiden te

voorschijn gekomen. - Allereerst de mannen, die men zou kunnen noemen het overschot der oude Bergpartij. Deze stonden op zuiver politiek terrein. Zij wenschten uitvaardiging en toepassing der Constitutie van 1793, niets meer maar ook niets minder. Overigens waren zij allen nu Robespierristen. Voorzoover zij hadden medegewerkt, om Robespierre op den 9[den] Thermidor te doen vallen, hadden zij bitter berouw over hun kortzichtigheid van toen. Bij de schandelijke verloochening, die naar hun inzien aan de revolutie-beginselen te-beurt viel, noemden zij zich 'les patriotes de '89.' Toen zij uit de gevangenis kwamen, zag men hen zich meestal bewegen om A m a r , een der fanatiekste leden der vroegere Conventie. - Maar in de tweede plaats was er een richting in en, later, buiten de gevangenis, voor wie de denkbeelden der groep van Amar te bescheiden waren. Zij waren ook wel bereid de Constitutie van 1793 als een soort van programma aan te nemen, mits dan wèl werd verstaan, dat die Constitutie een minimum van eischen voor het tegenwoordige behelsde, en in zijn geheel slechts een trap was om verder te komen. Zij wenschten niet alleen in politieken, maar ook in economischen zin vervorming en vooruitgang. Volgens hen, was de Constitutie van '93 niet alleen reeds veel gebrekkiger dan 'de verklaring der menschen-rechten', die Robespierre in het begin van '93 had opgesteld, maar had men in die Constitutie de hoofd-fout bij uitnemendheid: de verouderde begrippen over het eigendoms-recht, behouden, welke de oorzaak waren van alle ongelijkheid onder de menschen. Onder hen - hetzij zij tot de vroegere partij van Hébert en der Commune behoord hadden of eigen oorspronkelijke inzichten volgden - stond vast, dat de groote revolutie in het maatschappelijke veel doortastender had moeten voortschrijden. - Men had veel openlijker en consequenter voor het welzijn der arme klassen moeten zorgen: niet in theorie maar in werkelijkheid de 'gelijkheid' moeten vestigen. In tegenoverstelling der zuiver politieke partij, der 'patriotten van 1789', noemden deze lieden zich de gelijken, 'l e s é g a u x '. Tot hen nu behoorde een man van niet groote gestalte, mager uiterlijk, en met kort zwart haar: wij noemen B a b e u f , die mede in November 1795 uit de gevangenis du Plessis kwam.

Babeuf was toen 35 jaar. Hij was in 1760 geboren te Saint-Quentin in Picardië, en kreeg de namen van François Noël[1)]. Zijn vader was een oud-militair, vroeger majoor in dienst van Oostenrijk, en in die dagen zelfs werkzaam bij het onderwijs van aartshertog Leopold. Die vader stierf toen de zoon 16 jaar oud was. François Noël was streng opgevoed, en trad, wat ouder geworden, de carrière van landmeter en opzichter in. Een paar jaren vóór het uitbreken der revolutie was hij als zoodanig bezig te Roye, een klein stadje niet ver van Saint-Quentin. Dáár te Roye

1) Zie Marcelin Pellet, 'Variétés Révolutionnaires' deuxième Série, 1887, pag. 183 seqq. Voorts het werk van Victor Advielle, 'Babeuf et le Babouvisme,' 2 vol. 1885.

schreef hij een boek, waartoe de ondervinding in zijn werkkring opgedaan hem de stof aan de hand gaf: hel heette 'Cadastre perpétuel', en het zou betere grondslagen aangeven voor de grondbelasting, de onbillijkheden daarvan opheffen. Er schijnen daarin reeds zinsneden te zijn neêrgeschreven, waarin op het voorbeeld van Rousseau gesproken wordt van het recht van allen op de aarde[1)]. Voorts schreef hij stukken over de afschaffing van de 'Gabelle', en van de heerlijke rechten in den 'Correspondant Picard', welk blad te Amiëns werd uitgegeven. In 1789 was hij druk bezig met een ontwerp, om de gemeente-gronden in het bezit der dorps-bewoners te brengen. Zoo werkte hij voort, zonder dat het licht bijzonder op hem viel. Van zijn leven in de eerste jaren der revolutie weet men inderdaad niet veel af. Het verhaal is hier vol leemten en duisternis. Wij zien hem secretaris van een districts-administratie, en wel van Montdidier, of ook in het departementale bestuur van de Somme. In die hoedanigheid schijnt hij echter, òf misgrepen te hebben gedaan, òf met een deel der bevolking in heftigen twist te zijn geraakt, tenminste processen werden tegen hem gevoerd, waarbij hij zelfs later een vonnis als falsaris bekwam. Het geval blijft echter duister, daar wij hem weldra als vrij-man te Parijs zien wonen. Hij leefde dáár gehuwd, met een aangroeiend gezin, zeer arm: om aan den kost voor zijn kinderen te komen schreef hij, en verkocht hij dan zelf de gedrukte stukken van zijn hand. Zoo gaf hij onder andere brochures in 1793 een republikeinschen kalender uit. Voorts werd hij door de Commune van Parijs gebruikt als schrijver aan het Bureau der Levensmidden ('Bureau des Subsistances'). In den kring van Chaumette en zijn vrienden schijnt hij zich vooral thuis te hebben gevoeld. Dáár meende hij de mannen van zijn hart te vinden. Toen Robespierre zich tegenover de overdrijvingen der Commune ging plaatsen, werd ook Babeuf niet ongemoeid gelaten en kwam hij in de gevangenis. Hij zou wellicht als vijand van Robespierre omgekomen zijn, wanneer nog niet dat oude proces (een vonnis wegens valschheid in geschrifte) boven zijn hoofd zweefde. Hij werd dus uit zijn kerker te Parijs gezonden naar Laön, vóór de rechters van het departement de l'Aisne, ten einde zijn proces te laten herzien. Toen hij terugkwam, liep het rijk van Robespierre op zijn einde.

Hij volgde nu hen, die Robespierre den 9^den Thermidor deden vallen. Hij zocht voorts met schrijven voor zijn huisgezin het brood te verdienen. Al leefde hij als een stoïcijn, hij bleef bitter arm. Den 3^den September 1794 verscheen het eerste nummer van een krant, door hem geschreven: 'Journal de la Liberté et de la Presse.' Hij meende nog de richting van Thermidor te moeten steunen. Toen de mannen van Thermidor enkelen van hen, die het Schrikbewind ook in de provinciën hadden doen woeden, vervolgden, schreef Babeuf zijn boek: 'Du système de dépopulation

1) Zie de zinsneden, die Michelet, 'Directoire-Origine des Bonapartes', 1872, p. 12 aanhaalt.

ou la vie et les crimes de Carrier,' om hen te helpen[1]; hij voer heftig uit tegen de tirannieke middelen, de menschen-verdelgingen van die gewezen pro-consuls, al erkende hij, dat hij met hun hoofd, Robespierre zelven, zich misschien wel zou hebben kunnen verstaan, inzooverre diens politiek plan medebracht, om de rijken bijdragen te doen betalen ten voordeele van de armen: 'want de Staat moet het bestaan aan al de leden van den Staat verzekeren; allen moeten genoeg, niemand te veel hebben[2]. Allengs werd nu die laatste toon, de erkenning van het vele goede van Robespierre, in hem sterker. Zeer spoedig toch begonnen de mannen van Thermidor hem bitter tegen te vallen. In plaats van voort te gaan op den weg der revolutie, met vermijding alléén der dwang-middelen van Robespierre, kwam weldra bij de mannen van Thermidor de tactiek boven, om de revolutie in te toomen. Babeuf begon zich hiertegen te verzetten, zond petities tot de Conventie, om onbeperkte vrijheid voor de drukpers te eischen, en werd reeds heftiger in zijn krant. Daar de mannen van Thermidor zich niet stoorden aan de klachten van een Babeuf, begreep hij aan zijn blad een anderen gang en anderen naam te moeten geven. Sinds October 1794 heette de krant nu 'Le tribun du Peuple' en hij zelf onderteekende zich: Gracchus Babeuf. Dat blad kreeg weldra beteekenis. Op onregelmatige tijdstippen, verschillende keeren in de maand, uitkomende, zijn er van dien 'Tribun du Peuple' 43 nummers uitgekomen. Reeds de woorden-keus, en al de neologismen, waarvan de stijl wemelde (het woord Terroristen is een woord door Babeuf gesmeed), trokken de aandacht. En de inhoud der stukken stemde samen met dien afbrekenden, driftigen, hortenden stijl[3]. Meer en meer veranderde nu zijn inzicht in de zaken. Hij zag, dat hij zich bedrogen had. Het denkbeeld werd bij hem wakker, dat Robespierre's val juist alles bedorven had, en dat sinds 9 Thermidor teruggang in de revolutie was op te merken. Hij begreep thans, dat Robespierre alléén consequent en vast den weg was opgegaan, waarop men iets kon bereiken. Hébert en Chaumette werden nu in zijn oogen min of meer 'des brouillons, des hommes à demi-moyen'. Hij begon nu ook de Constitutie van 1793 als een palladium te verdedigen, tegenover de pogingen dergenen, die in de Conventie die andere Constitutie van 1795 langzaam voorbereidden.

1) Zie een overzicht van dit boek bij Ed. Fleury, 'Baboeuf et le Socialisme en 1796', 2me Edit. 1852, p. 26-36.
2) Zie het lange citaat uit het boek over Carrier, bij A. le Faure, 'Le Socialisme pendant la Révolution Française', 1867, p. 50-54.
3) De nummers van 'Le Tribun du peuple ou le défenseur des droits de l'homme par Gracchus Babeuf' zijn zeldzaam. Het zijn afleveringen in klein-octavo formaat. Als motto voeren zij alle het eerste artikel der Constitutie van '93 ('droits de l'homme'): 'Le but de la société est le bonheur commun'. Vóór ons liggen de nummers 24, 25, 26, 27, 29, 35, 36, 37, 38 en 40. In dat 40ste nummer, pag. 262, behandelt hij de arrestatie van zijn vrouw: het is gedagteekend: '5 Ventôse, l'an 4 de la République.'

Hij toonde echter daarbij aan, dat men niets gedaan had, als men niet de armoede, door het wegnemen van de privileges der rijken, had overwonnen. Hij tastte Tallien en Fréron op felle wijze in zijn blad aan. De mannen van Thermidor wilden die aanvallen niet langer gedoogen. Fouché hield hem nog een tijd de hand boven 't hoofd; weldra liet hij hem los, en, na een aanklacht tegen Babeuf in de Conventie, werd hij op het laatst van Januari 1795 in de gevangenis du Plessis gezet. Sinds werd hij in de gevangenis van Arras opgesloten, totdat hij (toen het Directoire de Conventie verving) met de andere Staats-gevangenen werd losgelaten.

Intusschen had hij in de gevangenis zijn denkbeelden over algemeene gelijkheid en over een hervorming van Frankrijk op socialistischen weg scherper overdacht en geformuleerd. Hij had dieper het doel nagegaan, dat hij beoogde en zich met eenige gelijkgezinden verstaan. - Tot die gelijkgezinden behoorde in de eerste plaats Darthé. Deze was uit het departement Pas de Calais en studeerde in de rechten te Parijs toen de revolutie uitbrak. Hij wierp zich in den stroom dier omwenteling, was tegenwoordig bij het beleg der Bastille, waar hij een wond bekwam, werd later lid van het bestuur van zijn departement, nog later onder Lebon 'accusateur public' bij de revolutionnaire rechtbanken van Arras en Kamerrijk, en toonde zich in alle zaken, die hij behandelde, even hard als fanatiek. Hij was een sombere, onwrikbare, onomkoopbare man, en was arm gebleven. Hij was een groot bewonderaar van Robespierre, en de reactie van Thermidor had hem weldra in den kerker gezet. - Dan voegde zich tot de nieuwe vrienden van Babeuf: Buonarotti[1)]. Deze was een Italiaan, in Pisa geboren, die jong zich had laten opwinden door de ideeën van Jean Jacques Rousseau. Toen de Fransche revolutie uitbrak was hij naar Corsica gereisd, om dáár ten minste aan de zegeningen van de nieuwe vrijheid zijn aandeel te hebben. Hij werd er beambte en deed zijn best de inwoners van het aan Sardinië behoorende eiland San Pietro te bewegen, om een inlijving aan de Fransche republiek te vragen. Hij arbeidde voorts onder allerlei avonturen en gevaren te Lyon voor de zaak der vrijheid, en ging eindelijk naar Parijs, waar hij als muziekmeester zijn brood verdiende ('musicien', zie Debatten, I p. 10). Vandaar vertrok hij weder als agent van 't Comité de Salut public naar Corsica, terwijl hij in 't begin van 't jaar 1795 burgerlijk commissaris bij het leger in Italië was. Dáár onderscheidde hij zich als ijverig democraat: hij pleegde geweldddadigheden tegen de zoogenaamde aristocraten, werd gearresteerd en naar de gevangenis in Parijs gezonden. Hij was nu ongeveer 35 jaar. - Nevens hen was Bertrand te zien. Deze was maire van Lyon geweest, totdat de opstand aldaar van 29 Mei 1793 hem op zijde zette. Hij was de vriend van Chalier

1) Zie over Buonarotti vooral Alexandre Andryane, 'Souvenirs de Genéve', Paris 1839, I p. 136 seqq. en tome II, p. 187 seqq. Het zijn herinneringen uit de jaren 1820 en 1821. Buonarotti was toen te Genève.

en met hem één van zin en gedachte. Zijn groot vermogen had hij geheel en al ten voordeele der belangen van de revolutie prijs gegeven. Hij was een zeer edele, enthousiaste natuur, en moest natuurlijk na Thermidor het lot der overige democraten van Lyon deelen. - Voorts waren in de gevangenis nog met hen Germain, een jong kapitein der huzaren uit Narbonne, 24 jaar oud, en Debon, die volgens zijn vrienden het diepst was ingedrongen in de geheimste inzichten van Robespierre, voorzoover die strekten om de openbare kwalen te heelen en te lenigen, welke beide mannen door Babeuf in de gevangenis van Arras waren ontmoet: dan Fontenelle, Bodson, Simon Duplay, bij wiens gezin Robespierre een tijd lang had gewoond, Massart, Bouin en zooveel anderen[1].

Toen zij nu uit de gevangenis kwamen, begonnen zij, die het meest met Babeuf vertrouwd waren geweest, elkander dikwijls te zien. In de 'cafés'[2] en op de wandeling bleven zij elkander spreken en hun gedachten meedeelen. Hun gesprekken liepen natuurlijk over de denkbeelden van politieke en economische gelijkheid, die Babeuf vooral 't best had geformuleerd. Zóó vormde zich van zelf een soort van vereeniging. In het begin van Brumaire van het jaar IV namen Babeuf, Darthé, Buonarotti en Fontenelle een soort van leiding van een dergelijke vereeniging op zich. Men had een vergadering ten huize van Bouin, en men kwam overeen nog meer leden te werven, en op een plaats samen te komen, waar men voor de politie veilig was. Daarvoor koos men een klein tuinhuis uit, midden in den tuin van de oude abdy de Sainte-Geneviève. Zij namen zich voor, afgescheiden van hun eigen enge vereeniging, een uitgebreider club of sociëteit te vormen, waarin zij de oppositie tegen den bestaanden regeerings-vorm konden opwekken, waar zij een tribune konden vinden, om hun denkbeelden over economische gelijkheid der burgers te verspreiden, en waarvan zij later (als ééns de goede geest was doorgedrongen) een hefboom voor hun verdere macht konden maken. Zij besloten, de sociëteit zeer gematigd te doen optreden, onder het schild der bestaande wetten, en eerst het masker af te werpen, wanneer men sterk genoeg was, om het gouvernement aan te vallen. Het Directoire begunstigde dan ook zelfs de oprichting en eerste gangen van die club, want staande tusschen geavanceerde republikeinen en royalisten, bestreed de regeering de ééne partij door middel van de andere, en de nieuwe club, die zij als een zuiver republikeinsche beschouwde, zou uitstekend dienst doen tegen de reactie. Door die begunstiging van het Directoire werd echter het ledental, dat daartoe samenvloeide, een zeer bonte, gemengde schaar. Eensdeels patriotten, anderdeels aanhangers van 't Directoire, benevens de

1) Zie Buonarotti, 'Conspiration pour l'Egalité dite de Babeuf', Edit. 1828, tome I. p. 52 en 53.
2) Zie een beschrijving van één dier cafés - le café des Bains Chinois - bij Fleury, 'Babeuf' 1852, p. 64-66, waarbij ook de maîtresse van Darthé, Marie Sophie Lapierre (die later ook in het proces der samenzwering betrokken is) voorkomt.

bepaalde volgelingen van Babeuf, kwamen dáár samen. De club vergaderde in de oude eetzaal van de abdij de Sainte Geneviève, en als die eetzaal voor andere doeleinden door den verhuurder der zaal (Cardinaux) moest worden gebruikt, kwamen de leden samen onder in de groote keldergewelven, de soeterreinen van het gebouw. Wie dáár in die kille ruimten, geheimzinnig verlicht door de fakkels, binnentrad, en de staande of ongemakkelijk op den grond zittende figuren zag, half in het duister schuilende of door een roode toorts-vlam scherp gekleurd, het doffe gemompel en gebrom der gesprekken hoorde, had toen reeds het gevoel van in een spelonk van samenzweerders te zijn gekomen. Hoe het zij, de club met haar zeer gemengd publiek nam toe: het ledental, ook dergenen op wie geen staat was te maken, werd steeds grooter: in weinig tijd waren er twee duizend leden. Wegens de nabijheid van het Panthéon heette de vereeniging: de club van het Panthéon.

De hoofden der 'égaux' wonnen nu nog meer vertrouwde vrienden. Onder deze vooral twee fanatieke leiders: Sylvain Maréchal en Antonelle. - Sylvain Maréchal was een soort van cyniek filosoof, atheïst en niet onbegaafd dichter. Lucile Duplessis, de jonge vrouw van Camille Desmoulins, dweepte met zijn verzen, schreef ze als jong meisje over, en werd, toen zij trouwde, dan ook feestelijk bezongen door haar lievelingsdichter. Toen waren het herders-idyllen, die hij dichtte: - hij noemde zich 'le berger Sylvain' - later werd de herder een wolf. Hij zou het volk straat-deunen in den mond geven, die aan gehuil en bloed deden denken. Nog later schreef hij zijn 'Pour et contre la Bible', zijn 'Dictionnaire des athées anciens et modernes', en zijn zonderling stuk: 'Défense d'apprendre à lire aux femmes'[1)]. - De ander was Antonelle (49 jaar oud), een naam die telkens voorkomt als lid der jury in het eerste tijdperk der Conventie. Hij was één dergenen, te wier overstaan het proces tegen de Girondijnen werd gevoerd, en evenzoo zat hij als chef der jury tegen de koningin, wederom was hij lid der jury, die de Hébertisten en Dantonisten moest veroordeelen. Toen nam hij echter zijn ontslag, wijl het Comité de Salut public verder de mondelinge motiveering van het vonnis verbood: hij verdedigde zich in een brochure 'Observations de juré', doch werd nu door Robespierre gevangen gezet. Thans schreef hij een geschrift tegen de Constitutie van het Directoire, en kantte hij zich aan tegen 't eigendoms-recht. Weinigen wisten dat hij edelman was van den ouden stempel.

1) Zie Jules Claretie, 'Camille Desmoulins, Etude sur les Dantonistes', 1875, p. 143, 153, 161. De 'Dictionnaire des Athées' is in tweeden druk te Brussel in 1833 nog eens uitgegeven. - Het 'Projet d'une loi portant défense d'apprendre à lire aux femmes' is in 1848 te Brussel weder herdrukt. Over zijn motieven van dit stuk, zie Menger 'Staatslehre' pag. 84. Voorts bezitten wij van hem een 'Tableau historique des évènements révolutionnaires', Paris an III de la République.

Na 1815 hernam hij zijn titel: marquis d'Antonelle[1]. De hoofden der 'égaux' deden nu hun best, hun denkbeelden in de club van het Panthéon te prediken, en er voor hun bondgenooten in de bres te springen: zij wisten te bewerken, dat brochures en affiches van wege de club werden verspreid, en zelven drongen zij in de club telkens aan op het terug-eischen van twee wetten, die sinds Thermidor in onbruik en vergetelheid waren geraakt, te weten: de wet die aan de verdedigers van het vaderland een milliard aan nationale goederen beloofde; en de wet die in het jaar II was aangenomen ter wering van armoede en bedelarij. Terzelfder tijd werden dan zulke discussiën en voorstellen aangevuurd door Babeuf in zijn 'Tribun du Peuple', in welk blad hij de wettigheid der Constitutie van 1793 telkens en telkens bewees, en voorts het individueele eigendom als de voornaamste bron van alle maatschappelijke kwalen brandmerkte. Een ander blad werd reeds in zijn geest opgericht door Lalande; het heette 'l'Eclaireur du peuple' en werkte als succursaal van den 'Tribun du peuple'[2].

De scherpe uitingen in zijn eigen blad haalden Babeuf weder een vervolging op den hals. Aan den deurwaarder, die hem aan zijn woning (faubourg Honoré) kwam arresteeren, wist hij echter te ontvluchten. De man der wet rende hem achterna, het 'houd den dief' schreeuwend: twee keeren werd Babeuf door sjouwerlieden uit de hallen gegrepen, doch deze lieten hem weder los, toen hij zijn naam zeide, en de deurwaarder moest onverrichter zake terugkeeren. Sinds verschool hij zich bij Darthé en andere vrienden.

Dit waren de daden en uitingen van die ééne groep van ontevredenen, die gelijkheid in het politieke en economische verlangden. Naast hen was de tweede groep, die der zuiver staatkundigen, het overschot der Bergpartij, dat zich om A m a r verzamelde, werkzaam. Dáár ging het inderdaad soms nog scherper toe: men wilde uit geheel staatkundige motieven een opstand der gelijkheid voorbereiden. Bij Amar aan huis, rue Cléry, zag men hen vergaderen. Darthé en Buonarotti begaven zich dáár ook, maar het meest hadden dáár te zeggen Debon en Germain, en vooral F e l i x L e p e l l e t i e r, de broeder van dien Michel Lepelletier, lid der Conventie, die, als eerste offer voor de zaak der republiek, door

1) Zie over hem: Jules Claretie, 'Camille Desmoulins' 1875, p. 259; Georges Avenel, 'Anacharsis Cloots' 1865 II, p. 369, 442; A. le Faure, 'Le Socialisme pendant la Révolution' p. 49, 82, en Fleury, 'Babeuf' pag. 345. Wij bezitten van hem een rapport en verslag opgemaakt door hem met Kersaint en Péraldy als 'commissaires envoyés à l'armée du Nord': een rapport van 28 Augustus 1792.

2) Zie citaten uit 'l'Eclaireur du peuple' bij A. le Faure, 'Le Socialisme pendant la Révolution Française' p. 56-58. Men vergelijke nog een 'Manifeste de Gracchus Babeuf' publié par G. Lecocq, 1885, en een discussie tusschen Babeuf en Antonelle in het boekje 'Systême des Egaux' par Buonarotti. Antonelle betwijfelde de invoering van het stelsel van Babeuf, zie aldaar p. 68 en volgende.

een royalist was vermoord. Felix Lepelletier was vermogend en met hart en ziel een bewonderaar der Constitutie van 1793. Zijn steun was een groote aanwinst. Amar zelf - thans ongeveer 40 jaren oud - was een bij uitstek fanatieke kop. Lid der Conventie was hij tevens lid geweest van het Comité de Sureté générale. Als zoodanig is hij bekend door zijn acte van accusatie tegen de Girondijnen, die hun val veroorzaakte. Ook door een scherpe rede tegen hen, die de politieke gelijkstelling van man en vrouw wilden doordrijven[1). Hij had zich bij de gebeurtenissen van Thermidor tegen Robespierre gewend, maar was door de houding der Thermidoristen bekeerd, en wilde nu met zijn kring alles aanwenden, ten einde de Constitutie van 1793 terug te bekomen. Dit was dan ook de eerste eisch van het comité, dat nu geregeld bij hem vergaderde. Door dat comité werden dan, ten einde een stel van vaste beginselen te verkrijgen, waarop het politieke gebouw der toekomst oprijzen kon, scherp de grondslagen der maatschappelijke orde besproken. De oorzaak van den druk, waaronder de overgroote massa der Fransche natie gebukt ging, werd ook door dat comité gevonden in de stuitende ongelijkheid der fortuinen en voorwaarden van bestaan, en, streng doorredeneerende, in het individueele eigendom. Tijdens de revolutie was een nieuwe stand van rijke menschen opgetreden, die bijna even fel hun privilege uitoefenden als vroeger de bevoorrechte standen. Trouwens men leefde in een atmosfeer, waarin overdracht van eigendom uit handen van weinigen in het bezit van velen, tengevolge van de voortdurende verkoopingen der nationale goederen, een dood-gewone zaak was. Men moest nu met alle geweld zich tegen oude en nieuwe ongelijkheid keeren. Amar beval daartoe de middelen aan, die de Conventie gebruikt had: het schatten en wegnemen der goederen van de rijken, de revolutionnaire belastingen, enz., middelen waardoor het overvloedige, dat in de te volle kanalen geen weg wist, werd afgeleid naar andere beddingen.[2) Anderen bevalen het verdeelen der landerijen, weelde-wetten en de progressieve belasting aan. Zij, die meer de 'nuance' van Babeuf deelden, meenden, dat al die middelen te weinig zouden uitrichten en verdedigden 'de communauteit van goederen en van arbeid,' waardoor een waarlijk gelijke verdeeling van lasten en genietingen zou tot stand komen. Amar en zijne vrienden lieten zich overtuigen door hun meer consequente bondgenooten, doch bleven er op staan, dat het wijs zou zijn, indien men het volk tot dergelijke opinies wilde bekeeren, toch als uitgangs-punt de Constitutie van 1793 te behouden. Men zag bij Amar de gebreken van die Constitutie niet over 't hoofd, maar men meende, dat nimmer een menschenwerk zoo nabij aan het volmaakte was geweest, en achtte voorts, dat

1) Zie die rede bij A. le Faure, 'Le Socialisme pendant la Révolution Française,' p. 162-165.
2) Vergelijk Amar's 'Acte d'accusation contre plusieurs membres de la Convention Nationale', présenté au nom du Comité de Sureté générale, par André Amar, membre de ce Comité, 3 October 1793.

die Constitutie, een uiterst geschikte verbinding voor verschillende groepen en belangen zou zijn. Men zou dus die Constitutie blijven voorstaan, maar tegelijk het rijk der wezenlijke gelijkheid voorbereiden. Daarbij werd dan ook nog gesproken over den regeeringsvorm, dien men in plaats van het bestaande Directoire, enz. zou vaststellen. Eenigen wilden, dat zij, die nog van de Conventie over waren, het bestuur zouden vormen; anderen meenden, dat Parijs, als 't opstond, het voorloopig gouvernement moest aanwijzen; nog anderen wilden een tijdelijken dictator. Amar wenschte het eerste, Debon het tweede, de nuance van Babeuf de derde oplossing. Zóó bewerkte en besprak het comité van Amar allerlei zaken, verheugde zich in den stoot aan de publieke opinie door de club van 't Panthéon gegeven, toen het wantrouwen zich te midden der leden verspreidde, en het comité zich zelf weder ontbond[1)].

Andere reunies hadden wel nog weder plaats, waarbij men den draad weder poogde op te vatten, doch door het strenge toezicht der politie hadden zij geen lang bestaan. In die nadere comités zien wij vooral Darthé, Massart, Antonelle, benevens een man, die een groote rol gaat spelen: D i d i e r . Hij was 37 jaar en slotenmaker van beroep, een vast-besloten man, die zwijgen kon tot den dood.

Zóó bleef nu alleen de club van het Panthéon over. Wat Babeuf betrof, hij bleef schrijven, doch moest zich overal schuil houden en verstoppen. De sociëteit van het Panthéon bleef daarentegen als in de open lucht werkzaam. Over het algemeen beoefende men dáár - ook ter wille van het publiek der leden, waarvan men niet geheel zeker was - een geveinsde matiging. Men las de bladen, men debatteerde en concentreerde zijn eischen in de vraag tot handhaving der wet van het milliard en der wet ter wering van armoede en bedelarij. Soms klonk wel eens een feller toon, maar men bedwong dien. Men zweeg over Babeuf, om niet met diens heftigheid gelijkgesteld te worden. Toen echter Babeuf's vrouw door de regeering in hechtenis werd genomen, omdat zij de geschriften van haar man had verspreid, sprong de club in de bres voor die vrouw. Aldus bewoog zich de club op een hellend vlak. Maar intusschen kreeg de vereeniging meer en meer vijanden. De regeering begon op haar te letten, en in den eigen boezem van de club begon scheuring te ontstaan: de meerderheid der gematigden wilde zich liever onderwerpen, en onderteekende een adres aan het Directoire. Toch hield men vol. De leiders dachten, dat de schijn van gematigdheid nog altijd hun wezenlijke bedoelingen zou kunnen bedekken. Zij hadden er in toegestemd, dat de oud-leden der Conventie niet opgenomen werden als leden der sociëteit, ten einde het Directoire niet te ontstemmen: slechts Drouet, de postmeester, die Lodewijk XVI had aangehouden en in Oostenrijk in de gevangenis had gezeten, werd lid. Eindelijk wilden die leiders echter wel eens de werkzaamheid van het Panthéon meer

1) Zie Buonarotti, ‘Conspiration de Babeuf’, I, p. 94, 95.

naar buiten doen treden. Zij wenschten door de club te doen vaststellen, dat hun beginselen, als uitvloeiselen van den natuurlijken godsdienst, in de kerken, op de decadaire feesten, zouden worden beleden en gevierd: een maatregel, die aan Robespierre's invoering van het deïsme herinnerde. Er kwam agitatie. Doch het Directoire waakte nu. Het was in 't begin van Ventôse an IV. In de club was door Darthé een nummer van Babeuf's ‘Tribun du peuple’ - waarschijnlijk wel n°. 40 met de bladzijden over de inhechtenis-neming van Babeuf's vrouw - voorgelezen. Weinig dagen daarna, 28 Februari 1796, werd de club van het Panthéon door de regeering gesloten; een sluiting, die door generaal Bonaparte zelven werd uitgevoerd[1)].

Het sluiten van de club van het Panthéon deed nu Babeuf en zijn vrienden overgaan tot een meer beslissenden stap. Tegelijkertijd toch waren enkele andere clubs ook ontbonden, en het recht van vereeniging was door het Directoire niet meer geëerbiedigd. Het werd dus meer dan tijd om een tegenstand tegen de regeering te organiseeren. Terwijl Antonelle reeds een geschrift uitgaf over het recht van vereeniging, Felix Lepelletier van zijn kant de soldaten aanspoorde, bij een eventueel conflict, zich niet tegen het volk te keeren, en hij dit in 't licht stelde in een strooibriefje of aanplak-biljet getiteld: ‘soldat, arrête et lis’, begreep Babeuf, dat een daad als begin van uitvoering der groote plannen noodig was. In de eerste dagen van Germinal constitueerden - op zijn raad - Babeuf, Antonelle, Sylvain Maréchal, Felix Lepelletier, met toevoeging weldra van Debon, Buonarotti en Darthé, zich als een ‘geheim’ Directoire van het algemeen welzijn (‘Directoire secret de salut public’), ten einde een middelpunt te vormen, dat al de draden van de ontevreden groepen in een vasten knoop zou verbinden. Dat zevental mannen zou voortaan als een éénheid werken en geregeld te-zamen komen in een kamer van den koffiehuishouder Clerex, bij wien Babeuf zich toen verschool. In het stuk, waarbij dit ‘Directoire van den opstand’ door hen werd gevestigd[2)], werd vooral (in artikel 3) de nadruk gelegd op het geheim: de namen der leden mochten niet eens bekend zijn aan de eerste agenten; tusschen de leden van het geheime Directoire en de agenten zouden één of meer tusschenpersonen werkzaam zijn. Op de agenten kwam het anders boven alles aan; er zouden er twaalf zijn, één voor elk arrondissement der Parijsche commune, en die agenten zouden nota houden van den dagelijkschen stand der publieke opinie. Weldra werd een eerste instructie door het geheime Directoire voor die agenten vastgesteld[3)], in welke instructie het geïsoleerde handelen wederom op den vóórgrond

1) Zie Buonarotti, ‘Conspiration de Babeuf’ I p. 107.
2) Zie dat stuk bij Buonarotti, ‘Conspiration de Babeuf’, tome II, p. 108-110 (Quatrième pièce).
3) Zie het stuk bij Buonarotti, ‘Conspiration de Babeuf’, tome II, p. 113-129 (Sixième pièce).

werd gezet. De agenten zouden voorloopig allen slechts één en denzelfden persoon kennen, die al hun mededeelingen en geschriften aan het geheime Directoire zou overbrengen, doch zij zelven zouden met elkander niets te maken hebben. Die ééne tusschenpersoon werd nu Didier. Het geheime Directoire stelde vervolgens voor zich zelf een pogramma, als doel waarnaar men zou jagen, vast. Sylvain Maréchal maakte daarvoor een ontwerp, getiteld: 'Manifeste des égaux'. Het was een woest, wild stuk[1]. Men vorderde daarin gelijkheid of den dood: men eischte de communauteit van alle goederen, daarvoor moest eerst 'tabula rasa' van alles gemaakt worden: alles moest desnoods eerst te gronde gaan, mits de waarachtige gelijkheid van leven daardoor gevestigd werd. En dat alles werd met een hartstocht van haat, die in de keuze der bewoordingen uitkwam, uitééngezet. Het geheime Directoire vond echter dit stuk al te kras. Het keurde vooral niet goed twee zinsneden: in de ééne werd de wensch uitgesproken 'dat alle kunsten te-niet mochten gaan, zoo maar de gelijkheid der menschen overbleef', en in de andere werd het verlangen te kennen gegeven, dat het stuitende onderscheid tusschen regeerders en geregeerden mocht verdwijnen. Het stuk werd dus niet gedrukt. Daarentegen werd als programma aangenomen een stuk, door Babeuf opgesteld en bekend onder den naam van: 'Analyse de la doctrine de Babeuf'[2]. Het zijn 15 artikelen met toelichtingen. Die artikelen behelzen de stellingen: - dat de natuur aan ieder mensch een gelijk recht op het genot van alle goederen heeft gegeven, dat dus het doel der maatschappij daarin bestaat om die gelijkheid te verdedigen, welke in den natuurtoestand dikwijls door den sterkeren en boozen wordt aangetast, en om, met de hulp van allen, de gemeenschappelijke genietingen te vermeerderen: - dat de natuur op ieder de verplichting heeft gelegd om te werken, en dat niemand, zonder misdaad, zich aan het werk kan onttrekken: - dat alle werkzaamheden en genietingen gemeenschappelijk moeten zijn: - dat in een werkelijke maatschappij er geen rijken noch armen mogen wezen: - dat de rijken, die geen afstand willen doen van het overvloedige ten voordeele der armen, de vijanden van het volk zijn: - dat het doel der revolutie is de ongelijkheid te vernietigen en het geluk voor allen te herstellen: - en dat dit alles tot werkelijkheid moet worden gemaakt, als uitgangspunt aannemende den eisch tot terugvordering der Constitutie van het jaar 1793. Men wilde, met andere woorden, allereerst weder den draad aanknoopen, die in Thermidor was gebroken. Van de Constitutie van 1793 beschouwde men de meeste artikelen als overgangs-bepalingen; de artikelen, waarbij de Constitutie het eigendoms-recht vaststelde, waren zelfs naar het oordeel van het geheime Directoire geheel verkeerd; men nam

1) Zie het stuk bij Buonarotti, 'Conspiration de Babeuf', tome II, p. 130-136 (Septième pièce).
2) Zie het stuk bij Buonarotti, 'Conspiration de Babeuf', tome II, p. 13-150 (Huitième pièce).

echter die Constitutie aan, omdat alle republikeinen er een onbegrensden eerbied voor koesterden, omdat deze grondwet voorts een bijna éénstemmige sanctie der natie ontvangen had, en omdat daarin uitdrukkelijk het recht van het volk was erkend, om over zijn eigen wetten te kunnen beraadslagen. Had men die Constitutie verkregen en was het volk weder meester van zich zelf, dan zou men trachten het 'régime' van het gemeenschappelijk werken en genieten te vestigen; een toestand, die het particulier eigendom ophief, en die dus geheel iets anders was, dan wat men vroeger wel had willen tot stand brengen door een agrarische wet. Zulk een agrarische wet toch zou van Frankrijks oppervlakte slechts een dambord van kleine land-goederen maken. Het ideaal van Babeuf daarentegen bedoelde een gemeenschappelijke moeder-aarde.

Na dit alles vastgesteld te hebben, begon nu het geheime Directoire op het Fransche volk te werken: de agenten werden verkozen: volks-vereenigingen, wier bestaan onderling aan elkander onbekend was, werden opgericht: een vloed van geschriften werd daaronder uitgedeeld. Ook op de soldaten van het kamp van Grenelle, dat Parijs moest bewaken, en op geheel het garnizoen, dat in Parijs was, trachtte men invloed te oefenen, om hen als medestrijders te kunnen oproepen. Agenten werden aangesteld, die den geest der soldaten moesten zien te leiden, en op voorstel van Darthé, werd een opgewonden kapitein uit Abbeville, Georges Grisel, dien Darthé in het 'café des Bains Chinois' had leeren kennen, aangewezen, om de regimenten van het kamp van Grenelle gunstig voor de samenzwering te stemmen. Die Grisel zette zich aan 't werk, en deed zich weldra kennen door bijna al te groote heftigheid[1)]. Men vertrouwde hem dus onbepaald en stelde weldra een instructie voor hem vast. En met nieuwen lust begon het geheime Directoire democratische geschriften op te stellen en te verspreiden. Babeuf zelf werkte in zijn 'Tribun du peuple'; Simon Duplay schreef voor de arbeidende klassen, vooral in den 'Eclaireur'. Afdrukken van de 'Analyse de la doctrine de Babeuf' werden op groote schaal rondgedeeld, en brochures verschenen bij de vleet uit de geheime werkplaats der vrienden[2)]. Sylvain Maréchal was bezig socialistische liederen te dichten, die in de vóórsteden door de arbeiders konden worden gezongen: verzen, die als ter sluik

1) Zie b.v. een strooibiljet, dat hij vervaardigde om onder de soldaten uit te deelen, onder den titel: 'Lettre de Franc-Libre, soldat de l'armée Circo-Parisienne, à son ami La Terreur, soldat de l'armée du Rhin', met het klassieke begin: 'Nous sommes f...., mon pauvre ami La Terreur: oui, nous sommes f...., et sans ressource, si nous gobons jusqu'au bout la pillule, qu'on nous a mise dans la bouche. En vain avons-nous ébréché nos sabres sur le casaquin des plats soutiens des loups couronnés, etc.' - Zie Buonarotti, 'Conspiration de Babeuf,' II, p. 151-156 (Neuvième pièce), en Grisel's instructie dáár, II, p. 151-178 (Dixième pièce).

2) Zie enkele van die stukken (pièces No. 11, 12 en 13) bij Buonarotti, 'Conspiration de Babeuf,' II, p. 178-235.

werden geleerd, met zachte stem werden gerepeteerd, doch waarvan de dreun allen bij elkander zou roepen op den dag, waarop het lied, heftig, schel en hard als een klaroen, zou weêrgalmen en den rijken den schrik in 't hart zou slaan. En het waren opwindende, wilde verzen. Eén van die liederen begon aldus:

Mourant de faim: mourant de froid,
Peuple dépouillé de tout droit,
Tout bas tu te désoles:
Cependant le riche effronté,
Qu'épargna jadis ta bonté,
Tout haut, il se console.

Een ander van die liederen, waarin Darthé de hand schijnt gehad te hebben, had een zeer karakteristiek refrein: de twee eerste coupletten met het refrein luidden aldus:

Un code infâme a trop longtemps
Asservi les hommes aux hommes.
Tombe le règne des brigands!
Sachons enfin où nous en sommes.

Réveillez vous à notre voix
Et sortez de la nuit profonde,
Peuples! ressaisissez vos droits,
Le soleil luit pour tout le monde.

Tu nous créas pour être égaux,
Nature, o bienfaisante mère!
Pourquoi des biens et des travaux
L'inégalité meurtrière?

Réveillez vous, etc.

Er was in die dagen bittere armoede onder het volk: de levensmiddelen waren zeer duur[1]: de winter was hard, zoodat er een algemeene neêrslachtigheid in de gemoederen kwam: de oproerige geschriften en liederen vonden een gunstig publiek[2]: de agenten konden vrij hoog gestemde berichten geven over den vijandigen geest, waarmede het volk tegen de regeering bezield was: het geheime Directoire was zelf verbaasd over de uitwerking van zijn eerste pogingen. Bijna iederen avond vergaderden dan ook de

1) Toen Babeuf uit zijn laatste gevangenis kwam, was dan ook één zijner drie jonge kinderen letterlijk van gebrek omgekomen.
2) Zie nog andere verzen en liederen in de twee deelen: ‘Haute Cour de Justice, Copie des Pièces, saisies dans le local que Babeuf occupoit lors de son arrestation’, Paris, de l'Imprimerie Nationale, tome I, Frimaire an V; tome II, Nivose an V. - Zie van tome I, p. 133; en van tome II, p. 3-9, 41, 50, 78, 285.

saâmgezworenen in de schuilplaats van Babeuf, bij wien het zegel en cachet der samenzwering was, en verdeelden zij onder elkander het werk. De rapporten der agenten werden gelezen en de antwoorden, die hun zouden worden gegeven, vastgesteld; de stukken, die gedrukt konden worden, werden gekeurd. Voorts werden op die vergaderingen al de wetten en decreten besproken en vastgesteld, die van kracht zouden wezen, als de opstand gelukt was. Een volledige organisatie der nieuwe republiek werd op papier in orde gebracht. Over enkele punten moest men het daarvoor nog ééns worden. Vooral was het een hoofd-questie, welke vorm van gezag in de plaats zou moeten treden van den bestaanden, die men zou omverwerpen. Wederom werden dezelfde voorstellen besproken, die ééns in het comité van Amar reeds waren behandeld. Na eenigen strijd werd het denkbeeld geëcarteerd, om de overblijfsels der Conventie bijéén te roepen, hetgeen Amar vroeger had gewild, mede werd het denkbeeld ter zijde geschoven, dat de Parijsche insurgenten op voorstel van de saâmgezworenen een dictator zouden benoemen; een denkbeeld dat door Darthé, Debon en ook door Buonarotti werd voorgestaan, zoodat ten slotte het denkbeeld aangenomen werd, dat de opstandelingen te Parijs een Nationale Vergadering zouden aanstellen, samengesteld uit één democraat per departement (er waren toen 97 departementen), welke keuzen behoorlijk zouden worden voorbereid door het geheime Directoire. Zóó beraadslaagden Babeuf en zijn vrienden. Ondertusschen werd aan Bertrand, den vroegeren maire van Lyon, opgedragen, om zich met de inwoners van Lyon in verbinding te stellen, en dacht men verder zijn voordeel te doen met een scheuring, die in de gouvernements-kringen was gekomen tusschen de republikeinen van de kleur van Merlin de Thionville, Tallien, Legendre, Fréron en de meer conservatieve partij van Boissy d'Anglas, Isnard, Lanjuinais en Thibeaudeau[1)]. - Een zaak van betrekkelijk groot gewicht hield nog de aandacht der saâmgezworenen bezig. Het bleek hun toch, dat een deel van het oude comité van Amar, nu geheel en al samengesteld uit oudleden der Bergpartij van de Conventie, op eigen hand werkzaam was, om de Conventie en de Constitutie van 1793 te herstellen. Tot hen behoorden - behalve Amar, Ricord, Laignelot, Huguet - Javogues en eenige anderen. De questie rees nu op, wat men moest doen? Zich met hen vereenigen of wel hen tegengaan? Na eenige aarzeling werd besloten, hen hun eigen weg te laten bewandelen, het volk door de agenten te waarschuwen niet te veel op hen te steunen, en zelven voorwaarts te schrijden.

Intusschen begon de regeering: het wettige Directoire toch te bemerken, dat er in de onderste lagen van het volk te Parijs iets gaande was. Het Directoire zond dus een regeerings-boodschap aan de Kamers, om maatregelen tegen wanorde te nemen. Aldus

1) Babeuf ontsluierde de verdeeldheid in de kringen van het Directoire in zijn ‘Tribun du peuple’, zie zijn artikel bij Buonarotti, ‘Conspiration de Babeuf’, II, p. 235-243 (Quatorzième pièce).

kwamen de wetten van 27 en 28 Germinal an IV tot stand. Daar die wetten weder een stap verder zett'en op den weg der reactie, overwoog het geheime Directoire, of het reeds tijd was iets te doen, maar alles wèl overziende, constateerden de saâmgezworenen, dat zij nog niet gereed waren, en de opstand werd dus nog verdaagd. Doch scherper dan vroeger werden door het geheime Directoire de vormen der insurrectie en van de wetgeving, die op de volksrevelje moest volgen, bepaald. Er moest een straf-oefening volvoerd worden op het feitelijk gevestigd gouvernement, en voorts zekere orde in de beweging en den loop van den opstand vastgesteld worden. Na lange overweging werd, om in het laatste punt te voorzien, de vermaarde 'acte insurrecteur' aangenomen[1)]. Het waren 20 artikelen, waarbij werd geconstateerd, dat het volk in opstand was tegen de dwingelandij: - dat de barrières van Parijs en de rivier gesloten zouden worden en niemand er uit kon gaan, zonder verlof van het comité: - dat het Directoire en de Kamers ontbonden waren, en dat al de leden van die regeering aan het oordeel van het volk zouden worden onderworpen: - dat ieder die tegenstand bood, gedood zou worden: - dat het volk zich zou meester maken van de schatkist, de posterij, de arsenalen en staatsgebouwen: - dat alle levensmiddelen op de pleinen zouden worden gebracht: - dat de bakkers altijd-door brood moesten bakken, 't welk gratis onder het volk zou worden verdeeld, terwijl de betaling aan de bakkers op declaraties later zou volgen: - dat de armen en ellendigen dadelijk in de huizen der vijanden van het volk zouden worden onder dak gebracht en dáár zouden worden gevestigd: - dat alle goederen der 'émigrés' en der vijanden van 't volk onmiddellijk onder de ellendigen en verdedigers van het vaderland zouden worden verdeeld: - dat alle in de bank van leening gebrachte panden onmiddellijk aan de inbrengers terug zouden worden gegeven: - dat alle publieke en particuliere eigendommen zouden geplaatst worden onder de hoede ('sauvegarde') van het volk (art. 18): - dat het 'Comité insurrecteur de salut public' voorloopig permanent bleef: - dat de opschriften van de oproer-vaandels en standaarden uit deze woorden zouden bestaan: 'Constitutie van 1793, Gelijkheid, Vrijheid en Gemeenschappelijk geluk.' - Dadelijk na het ten onder brengen der tirannie, zou dan het volk van Parijs, op de Place de la Concorde, tot een volks-vergadering worden opgeroepen. Dáár zou het geheime Directoire rekenschap afleggen van wat er gedaan was, en de personen doen aanwijzen, uit wie de nieuwe Vergadering zou bestaan. - Toen aldus de ordelijke gang van zaken van den geweldigen opstand was bepaald, bespiedde men allengs 't oogenblik, waarop alles zou kunnen uitbreken. Er kwam reeds woeling en uiting van ontevredenheid onder enkele groepen, ditmaal onder het corps der politie. Men dacht er reeds aan, om van die woeling den hefboom te maken en het steunpunt van den aanval, toen plotseling

1) Zie de acte bij Buonarotti, 'Conspiration de Babeuf' tome II, p. 244-248 (Quinzième pièce).

de ontevredene ‘gensd'armes’ zich weder aan de regeering onderwierpen. Doch wijl men de hoop had gekoesterd reeds te kunnen beginnen, was men op eenige punten reeds te ver gegaan: men had de agenten te veel illusies aan het volk doen voorspiegelen; het was dus duidelijk, dat men iets moest doen, wilde men niet de hooggespannen verwachting van het volk teleurstellen en het vertrouwen van dat volk verliezen. De catastrofe was dus op handen.

Ten einde met beleid alles te doen uitbreken en het plan van aanval goed te teekenen, meenden op dit gewichtig oogenblik, de leden van het geheime Directoire voor het eerst iets van hun geheim te moeten loslaten, en zich te verstaan met eenige militairen, wier sympathie voor de democratie onverdacht was. Behalve Germain en Grisel, riepen zij in een vergadering van het geheime Directoire Rossignol, den ouden generaal der Hébertisten, en de militairen Massart en Fion te zamen. Deze vijf militairen kwamen den 11^{den} Floréal an IV in een zitting van het geheime Directoire, waarbij ook Didier aanwezig was. (Felix Lepelletier en Antonelle daarentegen ontbraken) bij elkander. Het geheime Directoire deed nu aan de militairen opening van zaken, uitte als zijn meening, dat het oogenblik van handelen nabij was, en constitueerde de vijf militairen als een krijgskundig comité, dat den aanval zou voorbereiden. Deze militairen zouden alles uit een strategisch oogpunt in orde moeten maken, en door middel van Germain met het geheime Directoire in verbinding blijven. Zóó ging nu ook dat militaire comité aan het werk der voorbereiding. De spanning nam toe. Er kwamen voorstellen, die op het laatste oogenblik alles in de war dreigden te brengen: plannen bijvoorbeeld, om zich van de hulp der royalisten te bedienen, ten einde de regeering omver te werpen: plannen en voorstellen, om de leden van het wettig Directoire eensklaps te doen vermoorden, doch de samenzweerders wezen dit alles af: men zou den ééns gekozen weg niet verlaten. Zonderling trof hun echter een opmerking en verwijt van het militaire comité, dat zij verzuimd hadden kruit en geld bijeen te brengen. Geld: o ironie! Het kapitaal, waarover zij konden beschikken, was 240 franken: - en een glimlach speelt op onze lippen, wanneer wij bedenken, dat zij met die 240 franken de geweldigste maatschappelijke vervorming ter wereld wilden doen gelukken. Het scheen onnoozel, indien het niet zoo vermetel en tragisch was! - Er kwamen echter nog andere moeielijkheden, en wel door de verhouding tegenover die oud-leden der Conventie. Germain had toch opgemerkt, dat Rossignol en Fion niet gaaf den loop van zaken, zooals die door het geheime Directoire was vóórgeteekend, aannamen: zij waren namelijk van meening, dat de oud-leden der Conventie wel degelijk in de zaken moesten zijn gekend. Terzelfder tijd begon het comité dier oud-leden der Conventie: dat van Amar zich weder te roeren. Het had een groote kracht gekregen door de toevoeging van den bekenden Robert Lindet, en wilde thans de beweging liefst geheel en al ten eigen voordeele - met uitsluiting der denkbeelden van Babeuf en der zijnen - doen loopen.

Tegenover den invloed, dien Lindet en zijn vrienden konden doen gelden, woog echter het gezag op van een ander in de revolutie zeer betrokken man, die een boezemvriend van Darthé was, namelijk van Drouet, den vroegeren postmeester. Deze laatste bleef getrouw aan Babeuf, maar helde toch ook over tot een vereeniging der saâmgezworenen met het comité der Bergpartij. Zoo kwam er onzekerheid en weifeling, daar Germain niet zeker meer scheen te zijn van Rossignol en Fion. Na heftige debatten besloot het geheime Directoire, ter wille van de groote zaak, elk persoonlijk inzicht ten offer te brengen, en verklaarde het zich bereid met de leden der Bergpartij samen te werken. Een samenkomst werd vastgesteld, waarvoor men echter van den kant der vrienden van Babeuf alle voorzorgen nam, en waarvan de condities dan ook behoorlijk geregeld werden. Het voorstel, dat van wege het geheime Directoire aan de leden der Bergpartij zou worden gedaan, bestond hierin: dat werkelijk het overschot der Conventie als toekomstig Staats-lichaam zou worden aangewezen, onder voorwaarden: *a*. dat aan die ‘rump’-Conventie één democraat per departement zou worden toegevoegd, benoemd door het in opstand zijnde volk, op voorstel van het geheime Directoire (zoodat de geheele vergadering uit 170 leden zou bestaan): *b*. dat uitgevoerd zou worden art. 18 van den ‘acte insurrecteur’, waarin stond, dat alle publieke en particuliere eigendommen onder de hoede van het volk zouden worden gesteld: en *c*. dat men zich onderwerpen zou aan de decreten, die door het volk van Parijs op den dag van den opstand zouden worden genomen. Toen dit door het geheime Directoire was besloten en geformuleerd, werd de afgevaardigde van de leden der Bergpartij, Ricord, in de vergadering toegelaten. Deze nam de voorwaarden aan, waarbij men nog voegde de schorsing van alle wetten en besluiten sinds 9 Thermidor uitgevaardigd, en de uitstooting van alle teruggekeerde ‘émigrés’. Doch ziedaar: toen Ricord tot zijn comité terugkeerde, weigerden zijn vrienden zijn woord gestand te doen. Bittere stukken werden nu over en weder gewisseld. Ten einde raad, besloot het geheime Directoire alléén voort te gaan, en in een instructie alles, ook de onhandelbaarheid der Bergpartij, aan de agenten uitéén te zetten, toen plotseling, op het laatste oogenblik de vroegere leden der Conventie toegaven.

Nu werden wederom alle maatregelen behandeld met het militaire comité. Reeds waren, tijdens de onderhandelingen met de Bergpartij nog liepen, enkele punten door het geheime Directoire met de militairen vastgesteld, alle betrekking hebbende op den dag van het uitbreken van den opstand. Ten einde alle maatregelen als 't ware in elkander te doen sluiten, werd den 19den Floréal een algemeene vergadering van het geheime Directoire, van het comité der Bergpartij en van het militaire comité ten huize van Drouet, op de Place des Piques, beschreven. Alles zou nu beraamd worden voor de uitbarsting. Het geheim was goed bewaard. Uit de berekeningen der agenten wist men, dat 17,000 man op het eerste signaal het initiatief zouden nemen; de arbeiders zouden

de beweging ondersteunen. Met huivering, doch vastberaden, zou men thans bepalen, hoe het signaal gegeven moest worden.

Ach - terwijl ze dáár in stilte, peinzend, fluisterend, als waardige samenzweerders, hier en ginds rondliepen, van en tot elkander gingen, en reeds in verbeelding genoten van de heerlijkheid der groote republiek, waarin de waarachtige gelijkheid zoude tronen, waren zij reeds vier dagen geleden verraden; verraden op de laaghartigste wijze door den militair, die zoo verbazend heftig in gebaren en taal zich had aangesteld en zoo fraai hen had nagebootst: door Grisel.

Grisel had eenvoudig-weg den 15den Floréal aan het gouvernement kennis gegeven van hun verdere vergaderingen, en dus de regeering de gelegenheid verschaft, om in ééns, zonder heel veel moeite, zich van al de personen en geheel het archief meester te maken. Hoe slim de saâmgezworenen alles hadden overlegd, Grisel was hun te slim geweest. Er was eerst sprake, dat op den 18den Floréal een conferentie plaats zou hebben bij Ricord van 't comité der Bergpartij. Reeds derwaarts waren toen door het gouvernement agenten gestuurd, om hen te verrassen. Men vond echter niemand en niets, en de regeering, nu beter ingelicht door Grisel, verdaagde de maatregelen, om allen en alles te grijpen, tot den volgenden avond. Dáár bij Drouet kwamen dan ook werkelijk ten half negen ure samen: Babeuf, Buonarotti, Darthé, Didier, Fion, Massart, Rossignol, Robert Lindet, Drouet, Ricord, Laignelot en Javogues. Grisel kwam ook, hij praatte veel, was uitbundig in vriendschapsbetuigingen, en vol vertrouwen, zooals hij zeide, op de toekomst. Toen zij in de kamer waren, ontvouwde het geheime Directoire nog eens zijne beginselen en de motieven van den opstand, en stelde het nu voor, om het oogenblik der uitbarsting aan te wijzen. Robert Lindet nam 't woord, om vooral er op aan te dringen, dat de revolutie, door het toepassen der strengste gelijkheid, een volstrekt populair karakter zou verkrijgen. Grisel was heftiger dan ieder ander, stond in voor zijn kameraden in het kamp van Grenelle, en bood, om den soldaten wat drinken te geven, een som van 10,000 livres aan, die hij, zoo als hij zeide, aan een aristocraat van een oom had weten te ontfutselen. Massart ontwikkelde nu het plan van aanval. De vergadering stelde vast, dat het oogenblik nu verhaast moest worden, en dat men over twee dagen bijéén zou komen, om de laatste hand aan 't werk te leggen. Het was kwartier over elven en de saâmgezworenen slopen geheimzinnig weg. Niemand was zóó verwonderd als Grisel. Nauwelijks waren zij echter weg, of zie, daar kwam de minister van politie (te laat) met een detachement infanterie en cavalerie aanzetten en heftig werd de deur van het vertrek opengerukt - doch de minister zag niemand zitten dan Drouet zelven en Darthé, die bij hem was gebleven, en achtte het nog niet geraden hen gevangen te nemen. Het uur der samenkomst was of verkeerd opgegeven of verkeerd begrepen. Geen nood. Nog een laatste vergadering was op handen. Wel waren de saâmgezworenen verschrikt, doch Grisel

wist hen te kalmeeren. Zij dachten een oogenblik aan verraad, verdachten zelfs den trouwen Germain, die niet bij Darthé was geweest, doch Grisel toonde zóó overtuigend aan, dat, in geval van verraad, het gouvernement stellig al de stukken en papieren reeds genomen zou hebben, dat allen 't geloofden. - Den 20sten Floréal des avonds had nu ten huize van Massart een nieuwe vergadering plaats, waaraan Darthé, Didier, Germain, Fion, Massart, Rossignol, Grisel en al de arrondissements-agenten deelnamen; die agenten, bekend in hun stads-buurten, zouden nog practische wenken geven: de agenten Friquet, Paris, Cazin en Bodson gaven die. Het scheen echter nog niet voldoende. Het militaire comité wilde meer precisie in alles. Enkele inlichtingen moesten nog ingewonnen en gegeven worden[1]. Den volgenden dag zou men dan alles kunnen vaststellen, en wel ten huize van zekeren Dufour in den Faubourg Poissonnière. Ondertusschen had het geheime Directoire nog eenige maatregelen genomen, om tijdens den opstand steeds genoeg levensmiddelen in voorraad te hebben, en om de volksklasse dadelijk te winnen. Daartoe behoorde een decreet[2], waarbij deze twee artikelen werden vastgesteld.: ‘Art. 1. Op het einde van den opstand zullen de arme burgers, die nu slecht gehuisvest zijn, niet in hun gewone woningen terugkeeren: zij zullen dadelijk geïnstalleerd worden in de huizen der volks-vijanden. Art. 2. Men zal bij de rijken de noodige meubelen wegnemen, ten einde de Sans-culottes op hun gemak in te richten.’ Voorts had het bestuur alles in orde gebracht voor de overwinning: het had zelfs een rede klaar, die aan het overwinnende volk zou worden gehouden. Zóó brak de 21ste Floréal (10 Mei 1796) aan. Doch Grisel waakte. Ditmaal had hij de regeering goed gewaarschuwd. In den ochtend liepen de militaire patrouilles door de stad. Babeuf en Buonarotti werden gegrepen te midden van hun papieren in de kamer, waar zij den ganschen nacht hadden doorgebracht met alle maatregelen nog eens te bespreken en te overpeinzen. Darthé, Germain, Didier, Drouet en de anderen werden gevangen genomen bij Dufour, waar zij bijéén waren gekomen, om den dag van den opstand vast te stellen.

Men gaf voor een dieven-bende te hebben ontdekt, en het volk in Parijs, niet goed wetende wat er dus gebeurde, bleef stil alles aangapen.

Wij hebben dus nog het oog te slaan op die ‘volledige organisatie’ der nieuwe republiek die het geheime Directoire in zijn verschillende zittingen had ontworpen, en in allerlei ontwerp-wetten en decreten had gegoten. Inderdaad zijn slechts twee van die decreten over, en nog wel fragmentarisch: 1°. een uitgebreid ‘fragment d'un projet de décret économique’, dat een

1) Volgens Buonarotti was Barras, het lid van het Directoire, niet ongeneigd zich met hen in verband te stellen.
2) Zie Buonarotti, ‘Conspiration de Babeuf’, II, p. 284 (Vingt-troisième pièce.)

vrij volledige regeling bevat van het wezen der nationale communauteit (12 artikelen), een regeling der maatschappelijke werken (14 artikelen), der verdeeling en van het gebruik der goederen van de gemeenschap (9 artikelen), van het bestuur van de nationale communauteit (11 artikelen), van den handel (5 artikelen), van de transporten (6 artikelen), van de belastingen (6 artikelen), van de schulden (5 artikelen), en van de munt (4 artikelen): - en 2°. een 'fragment d'un projet de décret de police' bestaande uit 19 artikelen.

Wij zullen eerst het *economisch decreet* ontleden. - Het doel was het privaat-eigendom geheel en al af te schaffen, en in de plaats daarvan te stellen een communauteit van goederen en van arbeid. Maar Babeuf zag zeer goed in, dat die vervanging niet als met een tooverslag kon geschieden. Een menschen-leeftijd en meer zou noodig zijn, om het privaat-eigendom in gemeenschappelijk eigendom te vervormen. Daarvoor werden dus maatregelen van overgang voorgeschreven, en het uitgebreide economisch decreet is dan ook in zijn geheel eigenlijk een overgangs-decreet. Er werd dan in de republiek een kern, een fonds van gemeenschappelijk eigendom gevestigd, en nu de regels gesteld, waardoor die massa steeds zou worden vergroot. Tot het 'stam-fonds' van die nationale communauteit zouden dadelijk behooren alle nationale goederen, die op den 9den Thermidor van het jaar II nog niet waren verkocht: de goederen der vijanden van de revolutie, die krachtens de wetten van den 8sten en 13den Ventôse van het jaar II toegewezen waren aan de armen: de goederen die aan den Staat ten goede kwamen wegens rechterlijke vonnissen: de gebouwen, die voor den Staats-dienst werden gebruikt: de goederen waarvan de gemeenten het genot hadden vóór de wet van 10 Juni 1793: de goederen aan hospitalen en inrichtingen van openbaar onderwijs verbonden: de huizen door de armen ingenomen, krachtens de vermaarde proclamatie aan de Franschen: de goederen van hen, die ze aan de republiek hadden afgestaan: de goederen, die wederrechtelijk waren genomen door hen, die zich verrijkt hadden in Staats-betrekkingen: de gronden, wier bebouwing en cultuur door de eigenaars werd verwaarloosd. Dit 'stam-fonds' zou dan telkens vergroot worden. In de eerste plaats omdat het erf-recht (zoowel de erf-opvolging ab intestato als die bij uitersten wil) werd opgeheven: al de goederen zouden na den dood der eigenaars aan de communauteit toekomen. In de tweede plaats zou het stam-fonds telkens uitgebreid worden door vrijwillige toetredingen van leden met eigendommen: toetredingen, waarop men hoopte en waartoe men alle Franschen wilde uitlokken. Ieder Franschman of Fransche vrouw, die aan het vaderland al zijn goederen gaf en zijn of haar arbeid daaraan schonk, was dan van rechtswege lid der groote nationale communauteit. Evenzoo waren van rechtswege leden, zij die boven de 60 jaren oud waren, en de zieken, zoo zij arm waren. Mede waren leden van de nationale communauteit de jongelieden, die in de inrichtingen van onderwijs werden opgevoed. De goederen van die nationale communauteit zouden nu

gemeenschappelijk door al haar gezonde leden worden geëxploiteerd, en de nationale communauteit zou op haar beurt al haar leden in een gelijke en fatsoenlijke middelmaat onderhouden; zij zou hun alles geven wat zij noodig hadden. Tijdstippen zouden dan later vastgesteld worden, waarop ieder Franschman lid der communauteit *moest* zijn; voorloopig kon men beginnen met te zeggen, dat niemand burgerlijk ambtenaar of militair kon wezen, zoo hij niet lid was van de communauteit.

Wat den gemeenschappelijken arbeid aangaat, zoo was bepaald, dat ieder lid arbeid in landbouw en in nuttige kunsten aan de gemeenschap schuldig was. Uitgezonderd waren de ouden van dagen boven 60 jaar en de zieken, terwijl de burgers, die vrijwillig hun goederen hadden afgestaan, tot geen zwaar werk zouden worden gebruikt, indien zij reeds 40 jaren oud waren, of geen handwerk vroeger uitgeoefend hadden. Naar de verschillende werkzaamheden die zij deden, zouden de burgers van elke gemeente in klassen worden verdeeld. De wet zou de uren van werktijd bepalen. In iedere gemeente zou een raad van ouden van dagen wezen, die wenken bij 't werk zoude geven. Bij den arbeid der nationale communauteit zouden machines en uitvindingen, die de zwaarte van 't werk konden verminderen, gebruikt en toegepast worden. De gemeentelijke administratie zou altijd het oog op den arbeid en de arbeiders hebben, en daarover rapporten aan het opperbestuur doen. De verplaatsing van arbeiders van de éène gemeente naar de andere zou door het opperbestuur bevolen worden. Tot gedwongen arbeid zouden veroordeeld worden, de individuen van beiderlei geslacht, wier gemis aan burgerlijken zin, luiheid, weelde of losbandigheid aan de maatschappij schadelijke voorbeelden gaven. Hun goederen werden dadelijk het eigendom der nationale communauteit. De magistraten van iedere klasse van arbeiders moesten de op de landerijen gekweekte vruchten en de producten der nijverheid in de magazijnen der nationale communauteit doen opstapelen en bewaren. Opgaven van het voorhandene moesten aan het opperbestuur worden gegeven. De magistraten, die de klasse van den landbouw beheerden, zouden moeten zorgen voor de verbetering en uitbreiding van den veestapel. - Wat nu ‘de verdeeling en het gebruik der goederen van de gemeenschap’ betreft, zoo werd bepaald, dat men enkel het gebruik en genot mocht hebben van datgene, dat men volgens de wet door overhandiging van den magistraat verkreeg. De nationale communauteit verzekerde dadelijk aan ieder van haar leden een gezonde, goede en netjes gemeubelde woning; kleederen voor den arbeid en voor den rust-tijd, van laken, linnen of wol, overeenkomstig het nationale costuum; de bewassching, verlichting en verwarming; een genoegzame hoeveelheid eetwaren: brood, vleesch, enz., alles uitmakende ‘une médiocre et frugale aisance’; voorts medische hulp bij ziekten. Er zouden in elke gemeente, op vastgestelde tijdperken, gemeenschappelijke maaltijden zijn, waaraan al de leden der communauteit moesten deel nemen. Het onderhoud der Staats-ambtenaren en der militairen zoude hetzelfde zijn als der andere leden van

de gemeenschap. Ieder lid der nationale communauteit, die een salaris aannam of geldmunten voor zich behield, zou gestraft worden.

Het bestuur der nationale communauteit werd op de volgende wijze ingericht. Het zou verdeeld zijn in drie trappen, al naarmate het den Staat, de in den Staat vervatte ‘régions’ (de provincies) en de departementen betrof. Het opperbestuur van den Staat zou, volgens de wet, den aard en de hoeveelheid der uitdeelingen bepalen, die aan de leden van de communauteit van elke provincie zouden moeten gedaan worden. Om die bepalingen ten uitvoer te brengen, zouden de departementale besturen aan de provinciale besturen het deficit of het overschot van hun respectieve arrondissementen opgeven. De besturen der provincies zouden het deficit van het éene departement aanvullen met het overtollige van het andere, en aan het opperbestuur opgeven eigen behoefte of overvloed, waarin dan het opperbestuur voorzag, door het overtollige of het gemis der andere provincies te doen aanrukken of aanvullen, of anders door ruilingen met het buitenland. Vóór alles, zou het opperbestuur alle jaren een tiende van alle oogsten der communauteit doen afnemen, en dit in de magazijnen doen opslaan. Het te-veel der republiek zou door den Staat zorgvuldig bewaard worden voor jaren van hongersnood. - Wat den handel aanging, zoo was elke handel van een particulier met buitenlanders verboden. De republiek leverde aan de nationale communauteit de goederen, waaraan deze gebrek had, door het overtollige van landbouw of nijverheids-producten te verruilen tegen het overtollige der vreemde volken. Daarvoor werden op de grenzen te land en ter zee gemakkelijk te bedienen ‘entrepôts’ opgericht. - In elke gemeente zouden nu magistraten zijn, die belast zouden wezen, om de gemeentelijke goederen van de éene gemeente naar de andere te doen vervoeren. Ook de besturen der departementen, der provinciën en het opperbestuur zouden zich zeer met dit onderwerp der transporten bezig houden en 't regelen. - Er zouden slechts belastingen geheven worden van hen, die niet tot de nationale communauteit waren toegetreden; zij zouden dezelfde belastingen als vroeger blijven betalen, maar het dubbele bedrag. - De nationale schuld zou voor alle Franschen als uitgewischt beschouwd worden. De republiek zou aan de vreemdelingen teruggeven het kapitaal der rente, dat zij hun schuldig was: tot zóó lang zou zij de rente der schuld aan de buitenlanders betalen. De schulden van ieder Franschman, die lid werd der nationale communauteit, aan een anderen Franschman, zouden uitgedelgd wezen. De republiek belastte zich met de schulden der leden van de communauteit aan vreemdelingen. Elke inbreuk op dit onderwerp werd met eeuwigdurige slavernij gestraft. - De republiek sloeg geen munt meer; de gemunte hoeveelheden gelds, die aan de nationale communauteit toevielen, zouden gebruikt worden, om van de vreemde volken de noodige waren te koopen. Er zou in de republiek geen goud of zilver meer ingevoerd worden.

Dit was het economisch decreet. Behalve dit is ons overgebleven een ontwerp van een *politie-decreet*. De inhoud daarvan kwam op het volgende neêr. Er werd daarin geconstateerd, dat de individuen, die niets voor het vaderland deden, geen politieke rechten konden uitoefenen: zij waren vreemdelingen aan wie de republiek gastvrijheid verleende, terwijl dan bepaald werd, dat het nietsdoen voor het vaderland daarin bestond, dat men de republiek niet door een nuttigen arbeid diende. Als nuttige arbeid werd beschouwd: het werk van den landbouw, van het herders-bedrijf, van de vischvangst en van de zeevaart; alle handwerks-nijverheid in 't algemeen met of zonder werktuigen; het bedrijf van den détail-handel; het vervoeren van menschen en goederen; het oorlogs-bedrijf; en het onderwijs en de wetenschappen. Voor den arbeid der laatste categorie (onderwijs) was echter een certificaat van burgerschap noodig. - Het bijwonen van openbare vergaderingen was den vreemdelingen verboden. De vreemdelingen waren onder het onmiddellijk toezicht van het opperbestuur van den Staat, dat hen uit hun gewoon verblijf kon verwijderen of naar verbeter-huizen zenden. Ieder vreemdeling kon tot het burgerrecht opklimmen. Alle burgers moesten gewapend zijn; de vreemdelingen moesten, op straffe des doods, hun wapenen afleveren. De eerste week (décade), volgende op de uitvaardiging van dit decreet, zouden de burgers zich verzamelen, om de 'nationale garde' te reorganiseeren. Ten spoedigste zouden in de omstreken van Toulon, Valence, Grenoble, Mâcon, Metz, Valenciennes, Saint-Omer, Angers, Rennes, Clermont, Angoulème en Toulouse kampen opgericht worden, ten einde de rust te bewaren, de republikeinen te beschermen, en de geheele vervorming van Frankrijk te bevorderen. De eilanden zouden gebruikt worden, om er de verdachte schuldigen te brengen, ten einde ze met gemeenschappelijke werken bezig te houden.

Zóó luidden de decreten. De opmerkzame lezer zal reeds ingezien hebben, dat zeer veel in die decreten uit het laatste deel aan Morelly's 'Code de la Nature' is ontleend. Twee zaken van belang werden echter in het geheel niet uit Morelly overgenomen: het gezamenlijk wonen in groote blokhuizen, in zoogenaamde 'cités', en het gedwongen huwelijk. - Buonarotti heeft nu uit zijn herinneringen allerlei trekken daarbij gevoegd, die het tafereel afronden[1)]. Hij zegt, dat, volgens de voorstellingen van Babeuf en zijn vrienden, er in Frankrijk voortaan, overeenkomstig de organisatie, geen hoofdstad en geen groote steden meer zouden zijn: van-zelf zou alles zich allengs verdeelen in dorpen, die op de meest gezonde en best gelegen oorden zouden gevonden worden; dorpen, die door goede wegen en kanalen zouden verbonden zijn; er zouden daarin voor de inwoners geen weelderige woningen wezen, maar toch nette smaakvolle huizen; slechts de openbare gebouwen zouden zeer schoon en statig worden gebouwd. Babeuf stelde zich dan verder voor, dat, door de afschaffing van het particulier eigendom en door de afwezig-

1) Zie Buonarotti, 'Conspiration de Babeuf,' tome I, p. 206-314.

heid van weelde en geld, de zeden allengs zich zouden vereenvoudigen. - Het eigendom van alles behoorde aan den Staat, de burgers hadden alleen het vruchtgebruik. Allen moesten nu voor den Staat werken: productieve arbeid was voor ieder een plicht, een 'functie'. Landbouw, en wat daarmede samenhing, was wel het voornaamste bedrijf. Daartegenover stond, dat allen gelijke genietingen zouden hebben, en dat de Staat, beschikkende over het resultaat van 't werk der gezamenlijke bevolking, den voorraad op gelijkmatige wijze onder allen zou verdeelen. De nieuwe republiek zou, door een vergelijkende statistiek der opbrengsten van alle streken, goed kunnen berekenen, waar de voorraad kon worden verminderd en waar vermeerderd. De dienst der transporten was dus een zaak, waarbij ieder belang had. - Door het meer eenvoudige leven en door die gelijke verdeeling van de welvaart zou, naar Babeuf's denkbeelden, de bevolking sneller vermeerderen dan tot nu toe het geval was, en de bevolking zou tevens lichamelijk krachtiger zijn. - In de uren en tijdstippen, die men niet met het productieve werk zou behoeven door te brengen, zou men zich aan de wetenschappen en kunsten kunnen wijden, en vaderlandslievende gevoelens kweeken en beoefenen. In de zaken van Staat moest ieder bedreven worden; allen moesten deelnemen aan de administratie en aan het maken van wetten. Telkens zouden er volks-vergaderingen zijn op schoon gelegen oorden. Babeuf noemde vierderlei soorten van dergelijke volks-vergaderingen, bij welke gelegenheid steeds groote volks-feesten zouden gevierd worden. Dán zouden openbare oordeelvellingen over ieders afgelegde ambts-betrekking worden gehouden. Ook de Egyptische dooden-gerichten konden weder worden ingevoerd. In het algemeen moesten (dit zij ter loops aangemerkt) de begraafplaatsen in sierlijke, door natuur en kunst gelijkelijk begunstigde plekken worden aangelegd. Feesten ter eere van de gelijkheid, en ook ter viering van het Deïsme, zooals Robespierre dat had bedoeld, konden zich aan dit alles vastknoopen. - Zeer bijzondere zorg zou voor de opvoeding worden gedragen. Trouwens dit was het éénige en beste middel, om de zeden en gewoonten van de toekomstige geslachten langzamerhand en ongemerkt te veranderen. Het onderwijs was Staats-onderwijs: huiselijkonderwijs en vaderlijke macht vervielen. Het onderwijs zou nationaal, gemeenschappelijk en voor allen gelijk wezen. Jongens en meisjes zouden echter afgescheiden zijn. De scholen en gestichten van opvoeding zouden wederom 't liefst in schoone landschappen worden geplaatst. Het onderwijs en de opvoeding zou zich drieërlei taak ter bevordering stellen: *a*. de sterkte en veerkracht van het lichaam, *b*. de zachte goedheid en onwrikbare vastheid van het hart, en *c*. de ontwikkeling van den geest. Bij het onderwijs in de kunst zou eenvoud op den vóórgrond staan, en niet toegegeven worden aan te groote verfijning; bij het aanleeren der wetenschappen zou alle valsche schijn vermeden worden. Het noodzakelijke onderwijs was voor ieder verplichtend. Ieder Franschman moest zijn taal leeren spreken, lezen en schrijven, moest kunnen rekenen, met orde kunnen denken en redeneeren, de ge-

schiedenis en de wetten van zijn land kennen, en de topografie, de natuurlijke geschiedenis en de statistiek beoefend hebben. Daarbij moest ieder de muziek en het dansen geleerd hebben. Het onderwijs der meisjes zou ook daarheen gericht worden, dat zij een vlijtig, arbeidzaam en ingetogen leven zouden voeren, en haar lichaam zou door oefeningen gehard worden. Van de scholen en opvoedings-gestichten zouden de jongens, ouder geworden, naar de militaire kampen gaan - daar ieder burger de wapenen moest kunnen voeren - en later opgenomen worden als leden der volksvergaderingen; zekere plechtige vormen zouden dan in acht moeten worden genomen, waarbij de jonge mannen zich moesten verbinden, zich aan de wetten te onderwerpen; een contract zou dan als 't ware worden aangegaan, dat op de nationale registers zou worden aangeteekend.

Sluiten wij het tafereel door te vermelden, dat Babeuf meende, dat als ieder der burgers slechts weinig uren per dag aan productieven arbeid besteedde, er genoeg voor het onderhoud van allen was gezorgd[1)], was er meer noodig, dan konden allen verplicht worden een half of geheel uur per dag meer te werken. - En zóó zou voor de groote massa, voor de klasse der arbeidende menschen, een beter lot dan het bestaande worden gewaarborgd. Wel zouden - Babeuf ontveinsde het zich niet - de rijken, zij die thans op de bovenste sport der maatschappelijke ladder stonden, verliezen, maar het geheel, de groote meerderheid der menschen van het land, zou uit den toestand van ellende en druk, lijden en dienstbaarheid opgeheven worden. Daarenboven, volgens de bestaande instellingen, was er voor den rijke geen genoegen te vinden, of het kostte aan zijn talrijke arme medeburgers tal van ontberingen en moeiten; dit zou ophouden, en in plaats van het geween en geklaag van zoovelen, zou een algemeen gevoel van tevredenheid zich verspreiden[2)].

Grisel's verraad maakte nu, dat al die fraaie plannen geen andere bestemming kregen, dan als bewijs-stukken te dienen van een crimineel proces. Al die met zorg gestelde memories, decreten, wetten, en 'actes insurrecteurs', werden met al de papieren, die men in de kamer der samenzweerders vond - de lijsten en rapporten der agenten, de namen van al de leden, op wie men staat kon maken, de aanwijzingen waar vijanden waren, de lijsten van hen die ten verderve gedoemd werden, aanhitsingen, aanplak-

1) Buonarotti noemt het aantal nog niet (integendeel, zie I, p. 211); enkele schrijvers vermelden, dat Babeuf met twee uren arbeids tevreden was, doch Babeuf liet dit (zie artikel 6 'des travaux communs' van het 'Décret économique') uitdrukkelijk voor elk seizoen anders bepalen door de wet.
2) Zie over de uiterste consequentie der gelijkheid bij Babeuf ook Pecqueur, 'Théorie nouvelle d'économie sociale et politique', 1842 pag. 626. Jean Jaurès zegt: 'Babeuf's poging kwam te laat en te vroeg': zie 'Cosmopolis' van Januari 1898, p. 128.

biljetten versierd met de frygische muts, liederen en populaire samenspraken geschikt ter verspreiding - in twee deelen op last van het Directoire zóó spoedig mogelijk gedrukt[1]. Het waren zonderlinge 'dossiers', die den nieuwsgierige eensklaps een blik gunden in de soeterreinen der Fransche maatschappij: een afgrond, waar, tot ontsteltenis der voldane tevredenen, diep verholen in 't duister zonderlinge gestalten en kruipende dieren, met fonkelende oogen, zich bewogen: een angstig visioen van wat boven aan 't licht kon komen, indien de aardkloof niet spoedig met stelpende blokken werd dichtgegooid[2].

Het Directoire - blijde er met den schrik te zijn afgekomen - aarzelde niet, gaf aan de Wetgevende macht bericht van wat er was gevonden, en deed het proces tegen de saâmgezworenen beginnen. Dezen waren in de kerkers van de Abbaye gevangen gezet; een oogenblik dachten zij, dat zij door een militaire commissie zouden worden gevonnisd, doch de omstandigheid deed zich voor, dat één der beschuldigden: Drouet - die echter, hoewel gegrepen en vastgezet, wist te ontkomen - lid van den Raad der Vijf-honderden was, en dat voor die lieden een bijzondere procesorde door de Constitutie was voorgeschreven. Dit moest nu toegepast worden op al de saâmgezworenen. Er moest in een plaats buiten Parijs daarvoor een Hoog-gerechtshof gevormd worden, waarvan de 'jurés' door de kiesvergaderingen der departementen moesten aangewezen worden. Verschillende maanden zouden verloopen, voordat dit Hof bijéén kon komen. De saâmgezworenen hadden dus een oogenblik rust in hun gevangenis. Twee dagen na zijn in-hechtenisstelling schreef Babeuf een brutalen brief aan de leden van het Directoire, waarbij hij zich als macht tegenover macht stelde, en hun schreef, dat zij, de vijf leden van het Directoire, het in hun keus hadden het vaderland geheel en al te redden, zoo zij deze conspiratie als niet geschied wilden beschouwen, en voortaan in het belang van het volk wilden regeeren. Hij, Babeuf, wiens macht en wiens tal van bondgenooten men uit de gegrepen

1) Het zijn de twee reeds dikwijls vermelde deelen: 'Copie des Pièces saisies dans le local que Babeuf occupoit'. - Zie enkele stukken: I, p. 98, 150, 211, - II, p. 9. enz. Vergelijk daarbij de stukken van Albert Thomas in de 'Revue Socialiste' van Augustus 1904, voorts de mededeelingen van Eduard Bernstein, 'Documente des Socialismus', November 1904, pag. 500 seqq., van September 1905, pag. 422 en volgende.

2) Dat sommige leden der samenzwering reeds kwistig den brand-fakkel wilden gebruiken, en aan den opstand van 1796 een geur wilden geven, die aan den petroleum-bijsmaak der Commune van 1871 en haar vernieling der Tuileriën doet denken, blijkt ook uit deze woorden van Buonarotti I. p. 197: 'Il y avait au Comité insurrecteur des avis, d'après lesquels les condamnés eussent été ensevelis sous les décombres de leurs palais, dont les débris auraient rappelé aux générations les plus reculées la juste punition infligée aux ennemis de l'égalité'.

stukken had kunnen ontdekken, zou dan het volk overreden op dien vredelievenden weg het Directoire te ondersteunen. - Het Directoire lette natuurlijk niet op dien brief en stelde 59 personen in beschuldiging, waarvan 17 (of 18, met Drouet mede) in verstek. Onder de aanwezige beschuldigden zien wij de bekende namen, en die van eenige anderen, als van Vadier, het oud-lid der Conventie, van Polycarpe Pottofeux, vroeger revolutionnair procureur-generaal, ook van verschillende vrouwen, als Marie Sophie Lapierre, la veuve Abdin, femme Breton, femme Martin. Onder de ‘contumaces’ zijn dan Drouet, Robert Lindet, Bodson, Felix Lepelletier en Rossignol. Van degenen, die buiten den kring der saâmgezworenen stonden, was Pâche de éénige, die, in een gedrukt geschrift, vóór de beschuldigden in de bres sprong. Weldra zou nu het proces beginnen en wel te Vendôme, naar welke plaats al de beschuldigden den 9 en 10den Fructidor van het jaar IV, onder zwaar militair escorte, werden vervoerd. De bloedverwanten, vrouwen, kinderen en zusters der geboeiden volgden te voet den stoet. Onder hen ook Babeuf's vrouw met haar kleine kinderen, van wie de oudste, Emile, 12 jaar oud, voor zijn vader, toen deze reeds vóór zijn gevangenneming het voortvluchtige, wegschuilende leven leidde, altijd-door berichten over de goede zaak had ingewonnen; de kleine, slecht gespelde briefjes van dat zoontje werden nu onder de proces-stukken gedrukt[1].

De stad Vendôme werd met een cordon van militairen omgeven: op tien mijlen afstand van de stad mocht niemand zonder verlof-pas komen. De saâmgezworenen hadden, in het belang van hun zaak en van hun personen, gehoopt op een proces in het volle daglicht van het woelige Parijs, en werden thans in de gedruischlooze afgelegenheid van een provincie-stad geïsoleerd. De beschuldigden zouden die stilte pogen te breken door tijdens de zittingen in de gerechtszaal zelve, bij de verhooren en pleidooien, het meest mogelijke geraas te maken. Niettegenstaande al dit rumoer maken de debatten[2] en dit proces geen voor de beschuldigden aangenamen indruk. Het was voor hen jammer, dat zij den onmiskenbaar grootschen en demonischen aard van hun zaak door hun houding bedierven. Hun redevoeringen met al den nasleep hunner betoogen en antwoorden, en de pleidooien hunner advocaten, onder wie Réal voor Babeuf pleitte, waren anders breedvoerig genoeg. Zij vullen vier deelen. Doch de houding, die de saâmgezworenen aannamen, was weldra deze, dat zij (daargelaten wat zij als politieke partij beproefd hadden) hun socialistische samenzwering niet als feit erkenden, maar als een hypothese, die zij gesteld hadden. Intusschen waren al de

1) Zie de briefjes: ‘Copie des Pièces,’ etc. tome I, p. 220-224, 229, 302.
2) Het zijn de ‘Débats du Procès instruit par la Haute Cour de Justice, contre Drouet, Babeuf et autres, recueillis par des sténographes,’ de eerste twee deelen ‘à Paris de l'Imprimerie nationale’, de laatste twee deelen ‘à Paris, chez Baudouin, Imprimerie du Corps Législatif, place du Carrousel, No. 662’.

schrifturen, met hun eigen hand geschreven, dáár, en al de uitingen der beschuldigden werden dus een weefsel van gedwongen en verdraaide, zich telkens tegensprekende verklaringen. De saâmgezworenen hadden daarenboven het plan, wijl zij zoovelen waren, alles in de lengte te sleepen, in de hoop dat wellicht, bij de vele lotwisselingen der politiek, een gunstige wind eens voor hen mocht komen te waaien. Aan den éénen kant gaven zij dus voor, slechts filanthropische droomen bedacht te hebben en onschuldige zeepbellen te hebben geblazen; - aan den anderen kant protesteerden zij tegen alles wat er maar gebeurde. De president van het Hoog-gerechtshof had ontzaggelijk veel moeite met de beschuldigden, toen de eerste openbare zitting 20 Februari 1797 plaats had, en gedurende al de verdere dagen. Het begon al dadelijk bij 't oproepen der namen, toen eenigen weigerden naam, ouderdom en qualiteit op te geven, en altijd-door volgden interrupties, aanklachten, verwijten, excepties en tumulten. Steeds hadden zij twisten met den president over de Constitutie van 1793. Van tijd tot tijd brak dan de hartstocht in flikkerende vlammen door, vooral toen Grisel als getuige moest optreden. Toen de procureur-generaal zijn rede uitsprak, konden zij zich niet bedwingen (zie I, p. 99 en 122): een heftig tooneel had plaats, dat alles in verwarring bracht. Telkens zongen de beschuldigden in de zitting de Marseillaise (zie b.v. I, p. 265). Kortom zij bleven hun zaak rekken om hun leven te redden. Zelfs waagden zij nog een poging om te ontvluchten, die echter mislukte.

Het belangrijkste was de redevoering van Babeuf, die open en rond ook voor het gerechtshof de communauteit der goederen, met een beroep op Morelly's ‘Code de la Nature’ (dien hij aan Diderot toeschreef) en op Mably, verdedigde en het particulier eigendoms-recht aanviel. Hij behield een zekere forsche plooi, en te midden van zijn declamatie een ruwe kracht, die indruk maakte.

De jury was betrekkelijk gunstig voor de beschuldigden. Al de questies van het socialisme en van de communauteit der goederen werden werkelijk geëcarteerd. Alleen de questie der misdadige invoering der Constitutie van 1793 werd op den vóórgrond gesteld. Den 26sten Mei 1797 werd het vonnis voorgelezen. Wegens gebleken poging tot herstel der Constitutie van 1793 werden Babeuf en Darthé ter dood veroordeeld: - Buonarotti, Germain, Moroy, Bouin, Memessier, Cazin en Blondeau werden tot de straf der deportatie verwezen: - 56 beschuldigden werden in vrijheid gesteld.

Toen het vonnis was uitgesproken, werd de stilte in de rechtszaal eensklaps gebroken: Babeuf en Darthé grepen een kleinen ponjaard, dien zij verborgen hadden, en stieten zich dien in het hart. De ponjaarden waren echter te zwak: de gewonden bleven leven; leven, om den volgenden dag met vasten tred het schavot te bestijgen.

In den nacht vóór zijn dood schreef Babeuf een aandoenlijken afscheids-brief aan zijn vrouw met haar drie kleine kinderen, van welke het jongste in Vendôme tijdens het proces geboren was. Hij wikkelde zich in den eeuwigen nacht, zoo als hij zeide. De

vrouw stierf spoedig van smart en ellende; de drie knapen - Emile, Camille en Caius - werden in 1798 vooral door de zorgen van Felix Lepelletier (die toen van hun bittere armoede hoorde) opgenomen en verpleegd.

Men zou van elk dezer knapen iets hooren: een enkel feit in de kranten: een gil, niets meer, doch genoeg voor hem, die weet wat verborgen smart het hart der meeste menschen doorvlijmt. - Men schreef het jaar 1808. In Spanje brak de onafhankelijkheids-krijg uit. Daar vloog Emile Babeuf naar de Spanjaarden om hen te helpen. Maar in 't verborgen had hij een ander doel. Het zou weldra blijken. Er diende in de legers van den Franschen keizer zekere Grisel. Emile zocht hem overal op, en toen hij hem gevonden had, sloeg hij hem in het openbaar op 't aangezicht, en verlangde hij een duel op leven en dood. Het duel had plaats: weldra had Emile een gapende wond in de borst, maar Grisel lag dood ter aarde; de vader was gewroken. Sinds kwam Emile te Parijs terug, hij poogde een boekwinkel op te zetten, hij gaf den ‘Nain Jaune,’ een oppositieblad, uit. In 1821 ging hij failliet. Later in 1831 liet hij nog drukken een ‘Procès de la conspiration dite républicaine de Décembre 1830.’ Men meent, dat hij ergens in Amerika gestorven is. - Het jaar 1814 brak aan. De ‘invasie’ der Russen, Duitschers en Engelschen overstroomde voor het eerst de grenzen van Frankrijk; er was een jongeling van 16 jaar, die tegenover de kogels van de vijanden overal zich stelde, tot hij den dood vond: het was Caius Babeuf. - Het was het jaar 1815. De eerste kozakken renden door de straten van Parijs. Dáár klom een jonkman op de zuil der kolom Vendôme, en stortte zich te pletter naar beneden; hij kon den smaad van zijn vaderland niet overleven: het was Camille Babeuf.

Hoofdstuk XIII.
Godsdienstig socialisme der achttiende eeuw. Jezuïeten, Kwakers, Shakers en Herrnhutters.

Wij scheiden nog niet van de achttiende eeuw. Ook in dat tijdperk is het verschijnsel waar te nemen, dat in de vorige eeuwen ons trof, namelijk dat het godsdienstig Christelijk element hier en dáár zich hechtte aan socialistische denkbeelden. Geen wilde hartstocht, geen uitbarsting van enthousiasme of toorn is echter dan het gevolg van dergelijke gemoeds-stemming - zoo als in de 16de en 17de eeuw het geval was - neen, zeer rustig en bijna idyllisch is het tafereel, dat onze oogen nu treft. Soms waren het de herinneringen der eerste Christen-gemeente, die de verbinding vergemakkelijkten; dan waren het de gedachten van broederlijke éénheid, die, als doel en als ideaal gesteld, een socialistische kleur gaven aan de levens-opvatting van enkele kringen. Soms weder waren het denkbeelden van opvoeding van onbeschaafde rassen in verre gewesten, die dit verschijnsel met zich voerden. Bij al die uitingen der godsdienstige opvatting is echter, evenals in de 16de en 17de eeuw, al hetgeen wij samenwonen, samenleven, samenwerken en te samen bezitten noemen, kortom het socialistisch element meer iets bijkomends, een gevolg van een uit een hooger beginsel gestelden regel. Het socialisme is hier bijzaak, geen hoofdzaak. In zekeren zin zou men van oneigenlijk socialisme kunnen spreken. Waar op de ziel alle aandacht wordt gevestigd, waar het boven-aardsche leven op den vóórgrond wordt gezet, dáár wordt meestal met zekere verheven onverschilligheid het stoffelijke behandeld, met minachting op het egoïstisch verwerven en gebruiken van goederen neêrgezien. Wij vonden reeds vroeger bij de Esseërs een toestand, die grenst aan verachting van allen rijkdom. Het Christendom nam voor een deel ook die gedachte over, en legde aan den anderen kant sterker den nadruk op het beginsel, dat alle menschen broeders waren, en dat dit leerstuk ook in de bezorging der economische huishouding moest uitkomen. De catholieke Kerk had dan ook reeds vroegtijdig werkelijk socialistische inrichtingen opgericht in haar kloosters. Slechts al te oppervlakkige half-kennis kan de betrekkelijk schoone zijde van

deze stichtingen miskennen. De kloosters stonden echter in den regel geïsoleerd, als het ware goed afgesloten sterkten te midden van een woelige, bedrijvige en volgens gansch andere beginselen werkende maatschappij. Andere meer in het leven ingrijpende associaties zijn nu echter, als meer of min socialistische huishoudens, ook van tijd tot tijd door het Christelijk beginsel gevestigd.

De achttiende eeuw heeft zóó de eigenaardige broedergemeente te Herrnhut zien vestigen, en is getuige geweest van de min of meer socialistische gewoonten en instellingen der Jezuïeten-missie in Paraguay, der Kwakers en Shakers in Engeland en Noord-Amerika.

Vestigen wij eerst den blik op de Jezuïeten-missie in Zuid-Amerika[1].

De Jezuïeten in Paraguay hebben slechts op de intensiefste wijze verwerkelijkt, wat de catholieke Kerk, in bondgenootschap met Spanje, voor al de Indianen en inboorlingen in Amerika deed. De catholieke Kerk zette als 't ware in Amerika de verovering (de 'conquista') voort door de Spaansche koningen begonnen. Altaar en kroon hielpen hier elkander. Trouwens Amerika was in zekeren zin een schenking van den paus, en Kerk en Staat waren van toen af in die verre landen de trouwste bondgenooten. De herders-staf der Kerk heelde dan onder de Indianen de wonden door het zwaard geslagen. De edele Las Casas had reeds in 1520 die taak der catholieke Kerk in Amerika geschetst. De geestelijke orden zouden de Indianen bekeeren, organiseeren, aan regel en arbeid gewennen en opleiden. Sinds hadden zich dan ook, toen werkelijk de verovering door de wapenen volbracht was, in het midden der zeventiende eeuw, de missies der geestelijke orden onder de Amerikanen op krachtige wijze ontwikkeld en uitgebreid. Gedurende de geheele achttiende eeuw vestigden zich zulke 'missies' steeds verder en op meer verwijderde posten. Zij kostten den Spaanschen Staat niets en zetteden steeds de grenzen vooruit. Die missies werden nu overal onder de Indianen in Amerika door de geestelijke orden éénvormig, naar een vast type, als zoovele legerkampen, ingericht Zij vormden dan een tusschen-trap tusschen de eigenlijke kolonie en het rijk der wildernis. De straten van zulke missies werden langs rechte lijnen en rechthoekig getrokken. In 't midden was het plein, waarop de kerk stond met de school, het huis der missionarissen, en het zoogenaamde 'casa del rey', zijnde een karavansera, ingericht tot het gastvrij opnemen van alle reizigers. De onder de Indianen bestaande gemeenschap van gronden werd meestal behouden, geregeld en geleid. Ieder volwassen Indiaan was

1) Zie E. Gothein, 'Der christlich-sociale Staat der Jesuiten in Paraguay', 1833 (het vierde 'Heft' van Band IV der 'Staats- und Socialwissenschaftliche Forschungen', herausgegeben von Gustav Schmoller): en voorts R.B. Cunninghame Graham 'A vanished Arcadia: being some account of the Jesuits in Paraguay, 1607 to 1767', 1901.

verplicht, behalve aan zijn werk, dagelijks een morgen- en avonduur te arbeiden op het 'gemeene' land ('conuco de la comunidad'), waarvan de opbrengst ten bate der Kerk en voor een deel voor de behoeften der Indianen zelven bestemd was. Zulke missies werden nu in allerlei vertakkingen steeds verder vooruitgezet; waar er een gansche reeks was, dáár had zulk een reeks als militair steunpunt een der zoogenaamde 'presidios', een klein fort, voorzien van 8 kanonnen en ongeveer 70 man bezetting; zulk een fort werd door de missies onderhouden tegen vergoeding van den Staat. De missionarissen van zulke missies regelden nu geheel en al het leven en den arbeid der Indianen. Zij waren het die b.v. te Orenoco den verbazenden voorraad van schildpad-eieren op regelmatige wijze door de Indianen lieten exploiteeren. In Nieuw-Californië deden zij mede bloeiende missies verrijzen. Als herders gingen de monniken met de inboorlingen om; zij zorgden overal, dat hun kudden geen omgang hadden met vreemden en met hen, die 't aangenomen Christelijk geloof konden schokken, met de zoogenaamde 'gente de razon'. Zelfs de kinderen der soldaten uit de forten mochten niet in de missie komen. De reizigers werden voornamelijk daarom zoo gastvrij ontvangen, omdat zij aldus het best onder toezicht en bewaking bleven, en de inboorlingen dan door hun mededeelingen en opvattingen niet konden schaden. Over het algemeen was die vestiging der missies voor de Indianen uiterst weldadig: voor het eerst werden de inboorlingen door Europeanen zacht behandeld: de jacht op de Indianen verdween.

De eigenaardigste en stevigste van al die catholieke missiën in Amerika was nu de Jezuïeten-missie te Paraguay. Dáár was de hoofd-leiding der missie op elke plaats onder twee geestelijken verdeeld: de oudste had de behartiging der speciale geestelijke zaken; de jongste de bezorging der wereldlijk eeconomische belangen. In het missie-huis zelf was het leven natuurlijk geheel en al gemeenschappelijk ingericht, doch de leden der missie isoleerden zich geheel en al van de samenleving der inboorlingen, traden nooit in hun woningen, bleven vertegenwoordigers eener hoogere orde van dingen. Onder toezicht der geestelijken mochten de Indianen in Paraguay op elke plaats hun overste of 'kazike' zelve bij keuze benoemen; onder hetzelfde toezicht mochten zij hun straffen (die geheel en al het karakter hadden van kerkelijke boeten) vaststellen. De Indianen waren in zekeren zin op militaire wijze ingericht, en hadden een soort van uniform en titels; elk dorp was afgerasterd als een park, door grachten afgescheiden en bewaakt door patrouilles van wachten. Onder leiding der geestelijken had de arbeid plaats. Het begin en het einde van den dagelijkschen arbeid werd door kerkelijke ceremoniën gewijd; evenzoo was het uur en de wijze van den maaltijd, benevens geheel de kleeding, ééns voor altijd door de missie geregeld; onder leiding der geestelijken werd elk handwerk verricht; zelfs het 'abattoir' werd door een geestelijke bestuurd; tegen het vallen van den avond riep de luidende klok allen naar huis. Twee dagen

in de week moesten de Indianen op den 'conuco' werken. Alle buitenlandsche artikelen kregen de Indianen door de Jezuïeten-orde, welke die goederen betaalde met de thee in Paraguay gekweekt. De Jezuïeten hadden vooral het probleem opgelost om den arbeid aangenaam en uitlokkend te maken. Ook de genoegens werden door de missionarissen geregeld; zij gaven den Indianen onderricht in zang en instrumentale muziek[1]. Vooral zorgden zij voor de eer der vrouw. De vrouw, op wier levensgedrag viel aan te merken, werd in een woning, 'beaterio' geheeten, opgesloten; derwaarts trokken zich ook de kinderlooze vrouwen gedurende de afwezigheid van den man terug; in soortgelijke kloosterlijke inrichtingen werden ook de jonge meisjes tot den leeftijd, waarop zij een huwelijk konden sluiten, opgevoed. In het algemeen strekte de leiding der Jezuïeten om aan de Indianen hun kinderlijke zeden te laten behouden. Toen de Jezuïeten later, tegen het einde der 18de eeuw, door Pombal in Portugal en Aranda in Spanje werden vervolgd, viel ook de missie in Paraguay uitéén. Eerst de brutale en geweldige vervolging, die zij te verduren hadden, maakte aan hun veelszins schoonen arbeid in Amerika een einde.[2]

Wij zullen zien hoe de Moravische broeders op hun eigene, dat is veel vrijer en zelfstandiger wijze, in Protestantschen zin, het zendingswerk opnemen, en ook niet tegen enkele socialistische

1) Men herinnere zich daarover de bladzijde van Chateaubriand in het vierde deel van zijn 'Génie du Christianisme': 'Quand les Jésuites se furent attachés quelques Indiens, ils eurent recours à un autre moyen pour gagner des âmes. Ils avaient remarqué que les sauvages de ces bords étaient fort sensibles à la musique: on dit même que les eaux du Paraguay rendent la voix plus belle. Les Missionnaires s'embarquèrent donc sur des pirogues avec les nouveaux catéchumènes: ils remontèrent les fleuves en chantant des cantiques. Les néophytes répétaient les airs, comme des oiseaux privés chantent pour attirer dans les rets de l'oiseleur les oiseaux sauvages. Les Indiens ne manquèrent point de se venir prendre au doux piège. Ils descendaient de leurs montagnes et accouraient au bord des fleuves pour mieux écouter ces accents: plusieurs d'entre eux se jetaient dans les ondes et suivaient à la nage la nacelle enchantée. L'arc et la flèche échappaient à la main du sauvage: l'avant-goût des vertes sociales et les premières douceurs de l'humanité entraient dans son âme confuse...' Zie ook Sainte-Beuve, 'Chateaubriand et son groupe littéraire sous l'Empire.' Edit. 1861, tome I, p. 324, 325.

2) Zie vooral Roscher, 'Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung', zweite Auflage, Edit. 1856, p. 155-164; Karl Marlo, 'Organisation der Arbeit', deel IV p, 146-147; Paul Leroy-Beaulieu, 'De la colonisation chez les peuples modernes', 1874, p. 16, 17; J.C. Wappäus, 'Die Republik Paraguay geographisch und statistisch', 1887, p. 1198 seqq.; J.C. Wappaus, 'Das Kaiserreich Brasilien geographisch und statistisch', 1871, p. 1544, 1545; zie ook Montesquieu, 'Esprit des Lois', Livre IV, chap. VI: en 'Die neue Zeit', 1892/93 Band I, p. 684.

regelen opzien. Wij spoeden ons dus tot hen, doch moeten eerst in het voorbijgaan wijzen op de Kwakers en Shakers in Engeland en Amerika.

Wij hebben de Kwakers reeds met een enkel woord vermeld (zie boven, p. 145), voorzoover zij met de Engelsche Anabaptisten samenhingen. Voortgekomen in Engeland, in den tijd der Puriteinsche omwenteling, hadden hun eerste leiders - en naast George Fox zijn hier de radicaal-revolutionnaire James Naylor en de zuster Elisabeth Fletcher te noemen - in 't begin slechts spot en vervolging van de heerschende klasse ondervonden. In 1655 en volgende jaren waren dus reeds enkelen uit Engeland naar Amerika vertrokken, zoo Francis Howgill, Elisabeth Harris en anderen. Doch in Amerika leden die 'vrienden', zooals zij zich noemden, ook wederom vervolging. In Virginia, in Maryland en in Massachusetts liet men hen niet met rust. Toch nam hun aantal dáár steeds toe, vooral sinds George Fox in 1672 en 1673 in dat Amerika had gepreekt[1)]. In Engeland vervormden zich langzamerhand de Kwakers tot een bedaarde, rustige broederschap. Een eigenaardige sociale rol begonnen zij te volvoeren. Terwijl zij aan hun oppositie tegen het drijven hunner tegenstanders allengs het karakter gaven van 'lijdelijk verzet', gingen zij met al hun hart zich wenden tot uitingen van filanthropie. Zij bemoeiden zich met armenzorg, met verbetering van gevangenis-wezen en strafrecht. De begrippen van arbeiden en van sparen werden door hen hoog gehouden, en daar zij zelven ijverig werkten, werden zij, sinds de vele Staatsbedieningen en officieele werk-kringen voor hen gesloten waren, in hun bedrijf van handel of ambacht zeer welvarende lieden, die practisch konden helpen waar anderen slechts raad gaven. De hoogere Engelsche standen vingen eerst aan hen met meer zorgvuldige oplettendheid te bejegenen, toen William Penn, de zoon van den bekenden admiraal, als student zich tot hen voegde. Deze hoorde van de vijandige bejegening, die de Kwakers ook in Amerika te verduren hadden, en besloot van zijn invloed gebruik te maken, om dáár in Amerika te vestigen 'a free colony for mankind', waarin geen vervolging meer te vreezen zou zijn, en een broederband allen zou omvatten[2)]. Hij had den 4den Maart 1680 concessie voor een groot terrein, dat reeds aan zijn vader was beloofd, verkregen en ging in 1682 naar Amerika, om op dat terrein zijn kolonie in te richten[3)]. Van het oogenblik af, waarop

1) Zie enkele libellen uit den tijd van dat bezoek van George Fox in Amerika, bij R. Southey, 'Sir Thomas More', Ed. 1831, Vol II, p. 446-448: en raadpleeg A.C. Bickley, 'George Fox and the early Quakers', 1884, pg. 309 seqq.

2) Vergelijk dr. C. te Lintum in de 'Gids,' November 1908, pag. 324 seqq.

3) Hoe zijn aankomst dáár door de Christenen dier dagen begroet werd, leert ons de brief van Cotton Mather, uit Massachusetts, van 15 September 1682 aan John Higginson. Die brief luidde als volgt: (zie Edward D. Neill, 'The English Colonization of America', 1871, pag. 307) 'There be now at sea a shippe (for our friend Mr. Esaias Holcraft of London, did advise me by the last packet that it wolde sail some time in August) called ye Welcome, R. Greenway master, which has aboard an hundred or more of ye heretics and malignants called Quakers, with W. Penne, who is ye chief scampe at the hedde of them. Ye General Court has accordingly given secret orders to Master Malachi Huxet, of ye brig Porposse, to waylaye ye said Welcome, as near the coast of Codde as may be, and make captive ye said Penne and his ungodlie crew, so that ye Lord may be glorified and not mocked on ye soil of this new countrie, with ye heathen worshippe of these people. Much spoyl can be made by selling ye whole lotte to Barbadoes, where slaves fetch good prices in rumme and sugar, and we shall not only do ye Lord great service by punishing ye wicked, but shall make great gayne for his ministers and people. Master Huxett feels hopeful, and I will set down the news he brings when his shippe gets back. - Yours in ye bowells of Christ.'

Penn zijn verdrag sloot met de Indianen onder den ouden iepenboom te Shalkanaxon[1)], dagteekent nu een werkelijke maatschappij der Kwakers. De mannen, die toen de rechtlijnige en rechthoekige straten van Philadelphia gingen bouwen, namen het met dien naam ernstig op. William Penn ging zelf nog naar Engeland; toen hij later terugkwam, vond hij een reeds bloeiende bevolking, die door Thomas Story en anderen voortdurend was verkwikt. En in geheel de achttiende eeuw waren die Amerikaansche Kwakers de dragers van een zachten, milden, waarachtig broederlijken zin. Zeer zeker, deze Kwakers waren allerminst socialisten in den gewonen zin des woords: hun economische aard deed hen sparen, winnen en fortuin maken, maar hun vereeniging had toch altijd trekken, die bijzonder er op wezen, dat zij een eerste plaats inruimden aan het gemeenschaps-gevoel. Zij noemden zich reeds: de Sociëteit der Vrienden. De naam van hun stad Philadelphia werd in Europa een naam, om in 't algemeen een broederschap van menschen-min aan te duiden. Zij waren 't, die het gedenkwaardige protest tegen den militairen geest van het oude 'régime' der menschelijke samenleving formuleerden. Zij hielden allereerst vast aan het denkbeeld van vrede op aarde[2)].

Ook in Engeland verloochenden de Kwakers hun karaktertrekken niet.

1) Zie over dit verdrag ook Herbert Spencer, 'Social statics,' London 1868, pag. 404: 'The only treaty ever concluded, which was not ratified by an oath, and the only one that was never broken.'

2) Zie John Stoughtan, 'William Penn, the founder of Pennsylvania,' 1882, p. 181 seqq.; voorts Edward D. Neill, 'The English Colonization of America', Londen 1871, p. 290-314; zie ook E.C. Benedict, 'The Beginning of America: A discourse,' New-York 1874, p. 53, 54; Auguste Comte, 'Cours de Philosophie positive', Troisième Edition, 1869, tome V, p. 466. Zie vooral John Fiske 'The Dutch and Quaker colonies in America', vol. II, 1899, pag. 294 seqq.

Uit hun midden stond dáár een man op, die een volledig plan van een collectieve, gezamenlijke arbeids-inrichting bewerkte en uitgaf. Het is John Bellers en zijn geschrift, dat in 1696 te Londen uitkwam, heet: 'Proposals for raising a colledge of Industry of all usefull Trades and Husbandry.' Op dat plan is in onze eeuw weder bepaald de aandacht gevestigd geworden, sinds Robert Owen daarin de grondtrekken van zijn ideeën herkende, en sinds Marx in zijn boek 'Das Kapital' den auteur prees als een waar wonder in de geschiedenis der economie[1]. Wij zouden zijn 'voorstellen' liefst vastknoopen aan een ander vroeger plan, dat, een veertig jaren vroeger, in 1659 ook te Londen uitkwam onder den titel: 'A way propounded to make the poor in these and other nations happy,' etc. Het was het plan van den ons bekenden Zeeuw Plockhoy. Ook deze onze landgenoot, uit den kring der kalme Doopsgezinden voortkomende - zie onze bladzijde 156 en volgende - had voorgesteld het vormen van groepen van collectief huishouden en bedrijf, combinatiën van arbeidende menschen, die tot een gemeenschappelijke levenswijze wenschten over te gaan. Hij wilde 'genootschappen', en voor het samenwezen en samenwerken van al deze lieden, voor hun aller vereeniging tot een arbeidende groep, stelde hij regelen. In dat sociale plan van Plockhoy heeft, naar ons inzicht, Bellers in knop alles kunnen vinden, waardoor hij in de geschiedenis der maatschappelijke ontwikkelings-vormen beroemd is geworden. Wat nu het plan van John Bellers betreft - dat in zijn eerste editie aan de Kwakers zelven werd opgedragen - zoo bedoelde ook hij een industrieel genootschap op te richten, dat een voorbeeld, een model van organisatie van arbeid en industrie kon wezen. Het zou 18,000 £ st. gekost hebben om het uit te voeren, en hij deed nu een beroep op de rijken, de hoofden en leiders van den Engelschen Staat, om met zijn plan de proef te nemen, waardoor het arme volk opgeleid zou kunnen worden, om voor zich zelf zorg te dragen. Het 'industrie-college' toch zou winst voor de rijken, voldoend levens-onderhoud voor de armen, en nog daarbij een goede opvoeding voor de jeugd verschaffen. Bellers wilde de gansche bedrijvige maatschappij splitsen in verschillende *collectieve* lichamen. Hij wilde oprichten vereenigingen of genootschappen van arbeiders, elk minstens 300 personen sterk. Die genootschappen zouden als kolonies zich vestigen liefst op een groote landhoeve. Door het gezamenlijk arbeiden voor één doel zou allerlei overbodig werk uitgespaard kunnen worden. Nuttelooze ambachten zouden van-zelf verdwijnen. Het kapitaal zou gemeenschappelijk zijn; de inkomsten zouden jaarlijks aan een ieder toebedeeld kunnen worden. Arbeid en niet geld zou de waarde-meter van alle benoodigheden wezen. Aan de ouderen van dagen kon wat rust worden gegeven. De vereeniging zelve zou een vastheid van stabiliteit bezitten, waarop het kortstondig bestaan van een individu geen aanspraak kon

1) Zie Marx, 'Das Kapital,' 2te Auflage, pg. 515, voorts pg. 112, 120, 334, 504, 505, 639.

maken. De mensch toch sterft, en hetgeen hij met zooveel moeite heeft gebouwd en verworven, wordt verdeeld en vervliegt naar alle winden. Een vereeniging echter kan continuïteit opleveren. De leden daarvan zouden afzonderlijk wonen, gehuwd of ongehuwd, maar het werk zou gemeenschappelijk kunnen geschieden, en evenzoo de maaltijden, waar de aankomende knaapjes en meisjes bij beurten wekelijks elk zouden moeten bedienen. De arbeid en de arbeidstijd zouden behoorlijk geregeld moeten worden. Groote zorg zou aan de opvoeding en het onderwijs moeten worden besteed. In elk college zou een bibliotheek moeten zijn. Lichamelijke kastijding zou niet meer toegepast mogen worden. Veel waarde hechtte Bellers aan den naam van zijn maatschappelijke éénheid. Het was geen werkhuis, maar ook geen communiteit. Uit dit laatste begrip zou veel grooter éénheid en gemeenschap voortvloeien dan Bellers bedoelde. Hij noemde het dus ‘college’. Doch de tijdgenooten van Bellers wilden noch van den naam, noch van de zaak iets weten. Onze tijd zou zulk een college ‘associatie’ noemen, en als bij uitstek zich met de kenteekenen, bepalingen, begrenzingen en resultaten van dergelijke vereenigingen ophouden: kortom, in de ontwikkeling van het ‘genootschapsbegrip’ uitwerken wat Plockhoy en Bellers hadden aangegeven[1)].

John Bellers, die 8 Februari 1752 stierf, schreef bovendien allerlei opstellen of ‘essays’ over maatschappelijke onderwerpen. In 1699 gaf hij in Londen een verzameling van zulke studiën uit onder den titel: ‘Essay's about the Poor Manufactures, Trade, Plantation and Immorality.’ Doch wij kennen nog vele andere ‘Essays’ van zijn hand. Wij noemen bijvoorbeeld: ‘Some reasons for an European State proposed to the powers of Europe,’ 1710- ‘An Essay towards the ease of elections of members of Parliament,’ 1712 - ‘An Essay towards the improvement of Physick in twelve proposals’, 1714 - ‘An Essay for employing the poor to profit’, 1723 - een brief over gevangenis-wezen van het jaar 1724 en van hetzelfde jaar een uittreksel uit George Fox's denkbeelden over armverzorging. Een werkzaam man dus deze Bellers: een pionier op maatschappelijk gebied, die, waar de toestanden der samenleving 't donkerst en onreinst schenen, dwars door de bezoedelende modder en mist zijn lijn trok; een lijn die voor de toekomst een lichtend spoor zou blijken.

Naast de Kwakers moeten wij hier met een enkel woord de Shakers vermelden, over wie wij later nog zullen spreken in ons laatste deel van dit werk. Zij komen op in het Engeland en Amerika der 18de eeuw en houden in de verte verband met de Kwakers. Al de zeer excentrieke, zelotische en uiterste trekken, waardoor soms in de revolutie-dagen der 17de eeuw de Kwakers

1) Het werkje van Bellers is te vinden in de werken van Owen, die het heeft laten overdrukken. Zie ‘New view of Society, tracts relative to this subject,’ published by Robert Owen, London, Longmans, 1818. Het is 43 bladzijden groot.

zich konden kenmerken, worden bij de Shakers regel en gareel van organisatie. De oorsprong hunner secte, die in elk harer vertakkingen volledige gemeenschap van eigendom eerbiedigde, was de volgende. In Europa traden in 't begin der 18de eeuw de zoogenaamde Fransche profeten op: de spiritualisten dier dagen. Onder hen hadden plaats allerlei manifestaties, van gelijksoortigen aard als bij de moderne ‘mediums’; zij hadden visioenen en revelaties, waren telkens in verrukking en geestvervoering, en spraken dan vurige, welsprekende woorden, ondergingen heftige trillingen, trekkingen en schuddingen van het lichaam. De beweging dier Fransche profeten sloeg over naar andere landen, vooral naar Engeland. In 1747 vereenigden zich nu in Engeland enkele leden van de sociëteit der Kwakers, die de geestelijke opwekking dier Fransche profeten hadden ondervonden, tot een aparte sociëteit, van welke Jacob en Jeanne Wardley de leiding hadden. In hun bijeenkomsten en oefeningen beefden zij van aandoening, zongen zij luide liederen, liepen en dansten zij van vreugde; dan weder trilden hun ledematen en gaven zij in teekens uiting aan hun gewaarwordingen: zij gaven den indruk van wolken gedreven door een machtigen wind. Men noemde ze de Shakers. Zij werden door de regeering in Engeland vervolgd, doch de vervolging sloot ze juist vaster aanéén. Van groote beteekenis werd hun kring, toen te Manchester Anna Lee met haar ouders zich tot hen voegde. In 1770 in de gevangenis geworpen, gaf die Anna vóór een groote revelatie te hebben gehad van Christus' koninkrijk en glorie en van den weg tot verlossing van den mensch. Als met een fontein van levend water was de macht van God in haar ziel gegoten, zoo getuigde zij. Van dien tijd af werd zij erkend als ‘moeder’ in Christus en werd zij moeder Anna genoemd. Zij was in staat, zeiden haar volgers, het kruis in zijn volheid op te nemen tegen al de arglistige werken van het vleesch, in 't bijzonder tegen de groote zonde, die den val van Adam had veroorzaakt. Vier jaren later kreeg zij een openbaring om naar Amerika te gaan, waar de waarachtige Kerk van Christus zou worden gevestigd. Acht geloovigen gingen in 1774 met haar mede, daaronder haar echtgenoot, die spoedig echter, na de aankomst in Amerika, van hen afviel en hen verliet. Op het schip, dat hen naar Amerika bracht, dansten zij en zongen zij, en deden zij allerlei uitbundigheden. De kapitein was woedend en wilde hen van boord zetten. Doch er kwam een lek in 't schip en ijverig hielpen zij pompen. ‘Vrees niet, kapitein - sprak Anna - geen haar van ons aller hoofd zal gekrenkt worden’. Zij kwamen Augustus 1774 in New-York en deden dáár handen-arbeid: Anna Lee werkte aan de waschtobbe. Twee jaren waren zij er, toen gingen enkelen de rivier op tot Albany en begonnen in 1776 eene kleine vestiging te Nashayuna, 7 mijlen van Albany. Dáár bleven zij, ontgonnen de wildernis, hielden zich rustig, totdat zij vier jaren later, in 1780, door een goddelijk woord, zooals zij zeiden, opgeroepen werden, om het duizendjarig evangelie aan de wereld te verkondigen. Groote ‘revivals’ van godsdienst hadden nu onder hen plaats. In ziel en lichaam werden zij heftig bewogen, zij

ondergingen weder de verrukking en verwringing, totdat zij neêrvielen in gebed en verbrijzeling. Vervolging bleef ook nu in Amerika niet uit. Moeder Anna en haar aanhangers werden in den kerker geworpen, doch daardoor slechts te meer bekend. Na haar loslating uit de gevangenis deed zij met vijf van haar volgers een reis naar Massachusetts en Connecticut. Het was een ware triomftocht, een marsch onder het kruis. Twee jaren duurde de reis; veel bekeerlingen vloeiden tot haar toe. In 1784 stierf echter moeder Anna in het 49ste jaar van haar leven. Zij werd in het ministerie opgevolgd door den ouderling James Whittaker, en deze werd kort daarop vervangen door den ouderling Jozef Meacham, een Amerikaan van geboorte en de groote organiseerder der Shaker-communauteiten. Onder zijn leiding werden nu te Mount Lebanon in 1787 de muren van hun Zion opgetrokken, en werd een middelpunt voor al de vereenigingen der Shakers gevestigd.

De beginselen der Shakers waren zeer eigenaardig. Hun Kerk rustte op een viertal pilaren, zooals zij zeiden; deze waren: volkomen maagdelijke reinheid, christelijke gemeenschap, zonde-belijdenis en afscheiding van de wereld. - Maagdelijke reinheid is uitgangspunt en consequentie van alles in het leven der Shakers. Ten einde die te verzekeren is noodig erkenning van zonde; om rein te worden, moet al wat gedachte, woord en daad bezoedelt, worden verwijderd; al wat dus tegen den zuiveren, reinen, christelijken geest of 't maagdelijk karakter daarvan nog weet in te sluipen, moet aan 't licht worden gebracht en belijdenis daarvan aan God moet worden gedaan in de tegenwoordigheid van vertrouwde getuigen. - Christelijke gemeenschap moet worden gevolgd en nagekomen als bij de eerste Christenen: allen deelen in dezelfde geestelijke en wereldlijke zegeningen: er zijn geen armen, geen rijken, geen zelfzucht mag er zijn, allen zijn gelijk voor God en voor elkander. - Noodzakelijk is voorts afscheiding van de wereld. Zonder die afscheiding kan de christelijke gemeenschap niet worden gevestigd. Men moet zich afwenden van het niet-christelijke. Aan alle wereldlijke gebruiken, manieren, vormen, gewoonten, aan de liefde en affectie, die zich stellen tusschen het koninkrijk der hemelen en den enkelen burger, moet vaarwel worden gezegd. De maagdelijke reinheid sluit het huwelijk uit. Het huwelijk behoort niet meer tot het hemelsche rijk. In de opstanding (zie Mattheus 22 v. 30) zullen de menschen niet meer huwen of ten huwelijk worden gegeven, maar zullen zij zijn als engelen Gods in den hemel. Het huwelijk wordt niet veroordeeld in zijn orde; maar die orde is van de aarde, zooals de tekst van den Bijbel aangeeft: ‘zij zullen met hun tweeën één vleesch zijn’. Het huwelijk is vleeschelijk: 't behoort tot den eersten Adam, niet tot den tweeden. Jezus Christus leefde dat maagdelijk leven, verliet de aardsche orde, welke gevolgd wordt door hen die dáárin blijven. Hij werd de Shaker bij uitnemendheid. Hij leerde de onzelfzuchtigheid. Men moet alles verlaten, zoo sprak hij, zich geheel aan God overgeven: moeder en vader, broeder en zuster, vrouw en kinderen, 't moet alles op den achtergrond wijken en verdwijnen.

Deze vier beginselen waren dus grond-pilaren van het wezen der Shakers. Daarnaast hebben de Shakers een omvattende theologie over de volgende punten: de dualiteit der Godheid, de redding van zonde, de tweede verschijning van Christus, de opstanding, de nieuwe geboorte, het duizendjarig rijk, en het laatste oordeel. In uitgebreide boeken is die theologie door hen bewerkt. Volsta het voor ons, dat zij gelooven dat de Godheid mannelijk en vrouwelijk is; dat zij gelooven aan de mogelijkheid van een zondeloos leven; dat de tweede verschijning van Christus (niet van Jezus wien zij alléén als man beschouwen) plaats had in moeder Anna; dat er geen opstanding van het lichaam is, maar een progressieve opstanding van den geest; dat de nieuwe geboorte volgens hen eischt den vereenigden invloed van geestelijke ouders uit den mannelijken en vrouwelijken rang: - en gelijk de eeuwige Christus in Jezus dat mannelijk element is, zoo is in moeder Anna de eeuwige Christus het vrouwelijke element, uitmakende vader en moeder van alle kinderen Gods: - dat het duizendjarig rijk en het laatste oordeel een aanvang hebben genomen, waarom zij zich noemen de duizendjarige Kerk.

Het Shakerisme was, zoo verklaarden zij zelven, niet enkel een getuigenis, dat de verkeerdheid der menschelijke hartstochten en het gewoonlijk erkende wereldlijke kwaad veroordeelde: al de de zonden, die bij voorbeeld in Galaten V vers 19-21 zijn opgenoemd, maar het verbood de practijk van veel *wereldlijk goeds*, dat door het Judaïsme nog wordt aanbevolen. Tot dit laatste behoort huwelijk, privaat-eigendom, oorlog en vergelding van gelijk met gelijk. De Shakers meenen, dat deze zaken goed zijn onder de heerschappij van het Judaïsme, maar zeer slecht, ja onmogelijk, voor Christenen. Terwijl huwelijk en voortbrenging van kinderen te waardeeren instellingen onder het Judaïsme zijn, is maagdelijk celibaat alleen het mogelijke leven van een Christen. Nooit en nimmer was er een kind verwekt en geboren onder christelijke auspiciën, noch zal dit ooit plaats vinden. Privaateigendom was onder het Judaïsme aanbevolen tot onderhoud van het gezin, zij het dan ook met restricties, die tegengingen dat de één bovenmate rijk, de andere zeer arm zou worden; maar het evangelie van Christus verkondigt algemeene broederschap, en een gemeenschappelijk belang tusschen allen, die den wil van den Vader doen. Wat krijg en tegenweer betreft: de Shakers kennen slechts het geven van een kus ter vergelding van den ontvangen slag. De Shakers nu hebben in 't algemeen meer aanstoot gegeven door hun onwil om de zoogenaamde goede praktijken, die de wereld goedkeurt, te volgen, dan wel door hun veroordeelen van het wereldlijk kwaad.

De Shaker-communauteiten werden elk verdeeld in twee of meer takken, die den naam van families droegen. Elk van deze families leidde dan een gemeenschappelijk leven. Deze indeeling berustte op regelen van convenientie of van plaatselijken aard, en is dus door de omstandigheden bepaald. De ware indeeling der Shakers, zonder op den plaatselijken toestand te letten, is in drie klassen,

die de progressieve trappen van hun orde aanduiden. Eerst het novitiaat, dan de klasse der juniores en eindelijk die der seniores. Eerst bij de laatste klasse is men volledig lid der communauteit, nadat men in de twee voorafgaande rangen zijn trouw en zijn geloof practisch heeft getoond. Elke familie of tak werd en wordt bestuurd door twee broeders-ouderlingen en twee zusters-ouderlingen, die de geestelijke aangelegenheden behandelen, en door twee diakens en twee diakonessen, die de tijdelijke behoeften verzorgen. Altijd wordt dat dualistisch karakter volgehouden, ook in het opperbestuur der gansche communauteit, dat te Mount Lebanon zetelde. Dit opperbestuur, ministerie of middelpunt van invloed ('head of influence') geheeten, en dat souverein was over alle Shaker-families waar ook gevestigd, bestond allengs uit vier personen: twee mannen en twee vrouwen. Éen dier vier personen was bij dit opperbestuur echter het praedomineerend hoofd, de andere drie dienden in zekeren zin slechts van advies. Het hoofd, hij of zij, kon de drie andere personen afzetten, en mocht zijn opvolger of opvolgster benoemen. De diakens en diakonessen waren ondergeschikt aan de mannelijke of vrouwelijke ouderlingen, gelijk die laatste ondergeschikt waren aan het ministerie. Door de geheele gemeenschap heên voegden zich de lager naar de hooger geplaatsten. Autoriteit werd van boven-af gehandhaafd en overgedragen, en de éene klasse of rang gehoorzaamde de andere[1)]. Zij vormden allengs een zeer belangrijk netwerk van communauteiten over het terrein der Vereenigde Staten van Noord-Amerika: dorpen die er huiselijk, netjes en behaaglijk uitzagen, en die een rustigen, stillen, kalmen, vredigen indruk gaven. In die dorpen waren ingetogenheid, rechtschapenheid, arbeidzaamheid de gewone karakter-eigenschappen. Het eenigszins eentonige leven kreeg gloed door den eeredienst, die telkens het gemoed als in volle vlam zette.

Het belangrijkste verschijnsel van godsdienstig socialisme in de achttiende eeuw waren echter misschien de H e r r n h u t t e r s of Moravische broedergemeenten. Wij zullen hier eenigszins langer bij stilstaan. Het waren gemeenten, die in historische lijn afstamden van de Boheemsche Christenen, die in de 15de eeuw onder Huss zoo heftig opstonden, tijdens de Hervorming der 16de eeuw veel verder wilden gaan dan Luther, en in Moravië velen van de Zuid-Duitsche Wederdoopers ontvingen en zich met hen veréénzelvigden.[2)] Sinds hadden zij in dat Moravië zich, met hun eigenaardige vormen en gebruiken, staande weten te houden tegenover hun Oostenrijkschen landheer, den keizer van Duitschland, totdat

1) Zie over hen: J.H. Noyes, 'History of American Socialism', 1870, en Charles Nordhoff, 'The communistic Societies of the United States from personal visit and observation', 1875. Voorts W.A. Hinds, 'American Communities: Brief sketches', 1878, en Arthur Baker, 'Shakers and Shakerism' ('New Moral World Series') Londen, 1896.
2) Zie boven onze bladz. 104.

de Westfaalsche vrede van 1648 - waarbij als beginsel was aangenomen, dat de godsdienst van den vorst voor elk der Duitsche landen de Staatskerk vormde - hun allen steun ontnam, en zij in hun dorpen zich niet meer tegenover de vervolging der Catholieken konden vrijwaren. Velen van hen verlieten nu hun vaderland, lieten have en goed aan hun vervolgers, en togen over de Boheemsche bergen. Zóó kwam een kleine kolonie dier Moravische broeders, in Juni van het jaar 1722, in den Lausitz (op Saksisch grondgebied) op het landgoed Berthelsdorf. De jonge eigenaar van het goed was juist afwezig - hij zou weldra zijn huwelijk sluiten - doch gaf door een brief verlof aan de zwervers, dat zij voorloopig op zijn goederen zich konden vestigen. Zij deden het en timmerden zich een woning met 't hout der bosschen in de buurt. Zij noemden nu die plaats Herrnhut. De jeugdige Saksische edelman, aan wien zij dat verblijf dankten, heette de graaf von Zinzendorf, en die graaf zou nu op de verdere organisatie van hun gemeente den grootsten invloed hebben. Wij moeten ons dus met dien graaf wat nauwkeuriger bezighouden.

Zinzendorf was een ridderlijke natuur, vol verbeeldingskracht, bekwaam tot dichterlijke liederen en tot daden van verheven zelfopoffering: van top tot teen een edelman, wiens fiere gestalte, rechte gang en vaste stap, waar hij kwam eerbied afdwong en alledaagsche, indringende manieren afweerde. Hij behoorde tot het ras der helden. Spelend ging hij met al de ruwe moeielijkheden van het leven om. Rijk aan geloof, wist hij niet wat engheid van dogmatiek beteekende: hij had genoegzame ruimte van hart en geest, om de verscheidenheid in het leven, in geloof en gedachten uitkomende, te waardeeren. Hij zelf had met al de vrome toewijding, waarvoor hij vatbaar was, zich aan Jezus Christus verbonden, en zou voor de zaak van Christus op aarde broeders gaan werven.

Hij was 26 Mei 1700 te Dresden geboren[1]: zijn geslacht was uit Oostenrijk, een rijk en machtig huis, dat staats-lieden en generaals opleverde, en bij de Hervorming Luthersch was geworden. De grootvader was wegens zijn geloof zijn land ontvlucht, had zich naar Saksen begeven, en zijn Oostenrijksche goederen in den steek gelaten. De vader was minister aan het Saksische hof, doch stierf toen zijn zoon slechts zes weken oud was. Deze zoon, Nicolaas Lodewijk von Zinzendorf, werd door toe-doen van zijn oom en voogd, generaal von Zinzendorf, opgevoed bij zijn grootmoeder van moederszijde: de baronesse von Gersdorf, want zijn moeder,

1) Wij volgen het schoone boek van den professor te Neuchâtel Felix Bovet, ‘Le comte de Zinzendorf,’ Parijs 1860, deux tomes; een boek, dat de gegevens der biografiën der onmiddellijke volgers en leerlingen van Zinzendorf - wij noemen Spangenberg en von Schrautenbach - met eenvoudige helderheid verwerkt. Het is in het Hollandsch vertaald door M.W.D. Middelhoven, bij Höveker, 1864, 2 deelen. Vergelijk hierbij ook 't boekje van Bruno Bauer van 1878 ‘Einflusz des englischen Quâkerthumes auf der deutschen Cultur’.

overigens een knappe en begaafde vrouw, hertrouwde spoedig met den Pruisischen generaal, later veldmaarschalk, von Natzmer, en ging met dezen naar Berlijn. - De grootmoeder leefde met een ongehuwde dochter op het kasteel Hennersdorf in den Opper-Lausitz, en derwaarts werd het kind gebracht. De knaap bleek eenigszins zwak van lichaam, doch vurig van karakter te zijn, veelal peinzend, en begaafd met groote verbeeldings-kracht. Zijn vrouwelijke omgeving was oprecht vroom: te midden der in vormen versteende orthodoxie dier dagen had de grootmoeder zich aan Spener en diens piëtisme gehecht. De knaap wies in die atmosfeer op, en nam die gevoelens en denkbeelden gretig aan. Toen hij tien jaar oud was, werd hij door zijn grootmoeder naar Halle, de stad van Spener en Franke, gebracht. Dáár werd hij geplaatst op het ‘pedagogium’, een aan Franke's instellingen verbonden instituut; een school, waar alles hard werd opgevat en de meest strenge tucht heerschte, doch waar reeds onder de kinderen het vormen van kleine vriendschaps-kringen en kleine gezelschappen, waar men in 't geloof zich oefende, werd in de hand gewerkt. Lodewijk von Zinzendorf deed daaraan mede. Hij had zijn vrienden en ook zijn vijanden, want hij was toen vooral gehecht aan eigen denkbeelden en opvattingen. Zijn ideaal was zijn bloedverwant, de baron von Canstein, die zijn persoon en fortuin geheel en al aan de inrichtingen van Franke had verbonden. Zijn groote vriend werd echter een jong Zwitser, de baron Frédéric de Watteville. Te-zamen dweepten zij reeds met het denkbeeld, om de heidenen te bekeeren, en Zinzendorf maakte verzen daarover. - In 1716 verliet hij 't pedagogium te Halle, om naar de academie te gaan. Hij zelf zou gaarne in de theologie hebben gestudeerd en wel te Halle in de richting van Spener; doch bij zijn grootmoeder te Hennersdorf teruggekomen, bemerkte hij, dat zijn voogd, de generaal, er anders over had beschikt. Hij moest in de rechten gaan studeeren en wel op de streng-Luthersche hoogeschool te Wittenberg. Derwaarts ging hij dus. Te Wittenberg had hij vol-op gelegenheid de streng-Luthersche denkbeelden met die van Spener te Halle te vergelijken: hij maakte zelfs een plan, om Halle en Wittenberg te verzoenen; voorts werkte hij aan de rechten, en was in de lente 1719 gereed met zijn studie aan de academie. - Hij zou thans een reis in den vreemde doen, vooral naar Utrecht en Parijs. Wij vinden hem op het einde van Mei 1719 te Utrecht, waar hij aan de academie eenigen tijd vertoefde. Hij leerde er de denkwijze der Calvinisten kennen en begon die zeer te waardeeren. Hij genoot met ijver de lessen en omgang van Vitriarius. Hij kreeg veel vrienden in Holland, waaronder ook Basnage. Ook had hij gelegenheid de prinses-weduwe van Oranje, Maria Louise, te leeren kennen. Na de Hollandsche steden bezocht te hebben, vertrok hij naar Parijs, waar wij hem in September van datzelfde jaar vinden. Te Parijs - het was de tijd van het Regentschap - trok hem vooral de Jansenistische Fransche geestelijkheid aan; ook de omgang met den kardinaal-aartsbisschop van Parijs, de Noailles, werd door hem zeer hoog geschat; hij scheidde zich echter van

hem af toen de kardinaal zich geheel en al had onderworpen aan de bul Unigenitus. In het jaar 1720 vertrok hij uit Parijs, reisde nog gedurende dat jaar naar zijn verschillende bloedverwanten, en wel naar zijn moeder, die hem niet begreep, en, tegen het tijdstip dat hij meerderjarig was, Mei 1721, was hij terug op 't kasteel van Hennersdorf. - Dáár bij zijn grootmoeder vertoevende, moest hij een loopbaan en werkkring kiezen. Zelf zou hij 't liefst het evangelie verkondigd hebben, of als land-edelman voor een omgeving van boeren en arme lieden gezorgd hebben. Reeds was hij van-zelf begonnen godsdienstig onderricht op 't kasteel aan eenige knapen te geven, doch zijn grootmoeder meende, dat een jonge man van zijn rang allereerst een Staats-betrekking moest aanvaarden. Hij sloeg voor, zich naar Denemarken te begeven, waar de kroonprins door vroomheid uitmuntte, doch zijn grootmoeder stond er op, dat hij in Saksischen dienst zou gaan. Hij gehoorzaamde dus, al geloofde hij stellig, dat God hem had bestemd, om arbeider te zijn 'in Seiner philadelphischen Gemeine'[1]. Hij werd Saksisch hof- en justitie-raad te Dresden; een betrekking, die hem zeer weinig te doen gaf. Trouwens, daar hij geen eerzucht had en geen verhooging in rang begeerde, liet men hem ongemoeid. Daarentegen was hij onvermoeid bezig met allerlei geloovigen broederlijke vereenigingen te vormen en stichtelijke samenkomsten te houden. Het piëtisme was in die dagen bijna mode, en velen hielden zich bezig met plannen van hervorming der Kerk. Zinzendorf's gedachten strekten zich echter niet uit tot een herbouwing der Kerk: zijn doel was eenvoudig, om in elk kerkgenootschap de ware vrienden des Heeren te ontdekken en hen te verbroederen. Om dit doel te verwerkelijken, moest hij een vast te-huis hebben buiten Dresden. Hij kocht daarvoor van zijn grootmoeder het landgoed Berthelsdorf, dat op eenigen afstand van het kasteel Hennersdorf was gelegen, aanvaardde er de heerlijke rechten, benoemde er 19 Mei 1722 een predikant, Rothe, terwijl hij-zelf diaken zou zijn, en stelde als intendant een zekeren Heiz aan, dien hij als man van oprechte vroomheid had leeren kennen. De woning, die hij er voor zich zelven bouwde, was hoogst eenvoudig: een voorloopige herberg - zoo als het opschrift boven de deur aangaf - waarvan de gasten een betere herberg in den hemel hadden. Om zich dáár nu geheel aan zijn werk te wijden, had hij een levens-gezellin noodig. Aan een innige liefde had hij vroeger met groote zelfverloochening weêrstand geboden, toen een zijner beste vrienden dezelfde jonge vrouw ten huwelijk begeerde. Hij vestigde thans zijne keuze op de zuster van dienzelfden vriend, den regeerenden graaf von Reusz. Met die gravin von Reusz - aan wie hij afstand deed van al zijne goederen, ten einde zich te ontlasten van alles wat hem kon hinderen in zijn arbeid - sloot hij te Ebersdorf ('t verblijf van het geslacht Reusz) in September 1722 zijn huwelijk.

1) Zie Felix Bovet, 'Zinzendorf,' tome I, p. 93. Men herinnere zich de Kwakers. Zie ook C. Sepp, 'Johannes Stinstra en zijn tijd', 1866, deel II, p. 185, 186.

Op dat landgoed Berthelsdorf waren nu in Juni 1722 die van huis gevluchte Moraviërs neêrgestreken. Christiaan David, één hunner, een timmerman die vroeger catholiek was geweest, had in 't begin van het jaar 1722 gelegenheid gehad de graaf Zinzendorf in den Lausitz te spreken. Hij had, bij zijn landgenooten teruggekomen, hen opgewekt derwaarts te verhuizen, en werkelijk kwamen nu, onder zijn geleide, twee gezinnen, tot den handwerks-stand behoorende, dáár aan. Zinzendorf was te Dresden op het punt om naar Ebersdorf te vertrekken. Aan zijn intendant, die hem vroeg, hoe met die gezinnen te handelen, antwoordde hij in haast, dat de vluchtelingen voorloopig op zijn goederen konden verwijlen, totdat hij elders (b.v. bij den graaf von Reusz) een toevluchts-oord voor hen gevonden had. Maar terwijl hij te Ebersdorf bleef, nam de zaak een meer blijvende wending. Zijn grootmoeder stelde ook belang in die lieden en hielp ze. Zij besloten zich meer voor vast in te richten. Op een kwartier afstand van Berthelsdorf wees men hun bij den grooten weg naar Zittau een ruimte tot verblijf aan. Het was een verlaten terrein, moerassig en met struiken bedekt, gelegen aan den voet van een heuvel, den Hutberg. Dáár sloeg nu, 17 Juni 1722, Christiaan David de bijl aan een boom, om een houten woning te timmeren: het eerste huis op de plaats, die weldra zou verrijzen en Herrnhut genoemd werd. De naam was sprekend genoeg. De vluchtelingen waren toch hier onder ‘de hoede des Heeren’, en namen zich nu voor, blijvend ‘de wacht des Heeren’ te betrekken, niet te zwijgen nacht noch dag. In October werd de woning, overeenkomstig den tekst van Jesaja 62 vers 6, die dit laatste denkbeeld uitdrukt, plechtig ingewijd. En toen in December 1722 de jonge graaf met zijn vrouw voor het eerst Berthelsdorf gingen bezoeken, waar zij den winter zouden doorbrengen, om niet genoodzaakt te zijn aan de hof-feesten deel te nemen, en hun koets met het vallen van den avond langs den Hutberg reed, zag de graaf tot zijn verwondering midden in het bosch een klein licht flikkeren. Hij liet stilhouden en vroeg wat het was. Men zeide hem, dat dáár het huis der Boheemsche uitgewekenen stond. Hij stapte toen uit het rijtuig, trad de woning binnen, heette hen welkom, en knielde met hen neder, om Gods zegen over het huis af te smeeken.

De vijf jaren, die nu van 1722 tot 1727 verliepen, waren jaren van wording, van ontwikkeling, van gisting, van strijd. De kring der Moravische broeders nam toe, daar meer en meer emigranten op deze veilige plek aankwamen. Doch veel éénheid van zin en gedachte was er niet onder al die aangekomenen. Trouwens zij behoorden tot allerlei secten. Wel vormden de Moravische broeders de meerderheid, doch ook bij hen was de traditie soms verschillend. Ouder van afkomst dan de eigenlijke Lutherschen, hadden enkelen veel trekken gemeen met het Catholicisme; anderen verwierpen weder op het voetspoor der Wederdoopers den eed; over het begrip van het avondmaal liepen ook de meeningen zeer uitéén. Er was in 't algemeen in hun denkbeelden iets onsamenhangends, iets onbestemds. Dat werd niet beter, toen tot hen volgelingen

van andere secten kwamen, bij voorbeeld leerlingen van Schwenkfeld[1]. Gelukkig kwamen 12 Mei 1724 nieuwe emigranten van beteekenis uit Moravië. Het waren vijf jonge mannen, die reeds menige vervolging hadden verduurd; onder hen was ook David Nitschmann, een timmerman, die weldra meer andere leden van zijn familie naar Herrnhut wist te brengen. Deze vijf schenen de overlevering hunner Kerk onvervalscht te hebben bewaard, en kenden de meeste hunner oude liederen uit 't hoofd. Zij begonnen er op aan te dringen, dat er noodzakelijkheid bestond, om de orde en tucht der ware Moravische gemeente te handhaven. Zinzendorf zelf hield zich nog altijd eenigszins ter zijde: wanneer hij niet te Dresden was, waar zijn Staats-ambt hem riep, dan hield hij zich voornamelijk bezig met den eigenlijken kring van Berthelsdorf. Dáár had hij met zijn vriend de Watteville en met de predikanten Rothe en Schäfer een vaste vereeniging gevormd, om zich onderling in 't geloof te sterken, om het evangelie zuiver te prediken, te zorgen voor een christelijke opvoeding der jeugd, stichtelijke geschriften uit te geven en te verspreiden, en door reizen en briefwisseling een voortdurende gemeenschap van Christenen van verschillende landen te vestigen. Bij de machthebbers der wereld sprong dan Zinzendorf persoonlijk in de bres voor de wegens hun geloof vervolgden. Zóó bij keizer Karel VI voor de volgelingen van Schwenkfeld, bij den keurvorst van Saksen (koning van Polen) voor de discipelen van Gichtel. Groote belangstelling hadden Zinzendorf en zijn vrienden echter voor de zaak der Moravische broeders: telkens waren zij met hen bezig. Weldra besloten zij zelfs te Herrnhut voor hun rekening een groot huis te bouwen, waar zij een kostschool wilden oprichten: dit gebouw werd later het gemeenschappelijke huis. De baron de Watteville ging nu verder: hij wilde niet langer op het kasteel van Hennersdorf of op de huizinge van Berthelsdorf vertoeven, hij nam zijn intrek in een kamertje van een der huizen van Herrnhut en zeide aan al wat aan zijn rijkdom en rang herinnerde vaarwel. Zinzendorf begon ook meer en meer zich met de Herrnhutters te veréénzelvigen. In Dresden vertoevende, scheidde hij zich allengs van de wereld af, en wilde hij de christelijke denkbeelden tot hun consequentiën voeren. Bij de Saksische regeering, die reeds bang was met Oostenrijk moeielijkheden te krijgen, wegens het gemakkelijk verleenen van de wijkplaats op des graven goederen, stond hij allengs slecht aangeschreven. De godsdienstige bijéénkomsten te zijnen huize te Dresden werden verboden. Juist hadden op zijn landgoederen belangrijke feiten plaats. Zijn grootmoeder stierf op het kasteel Hennersdorf. Voorts hadden onder den invloed van drijvers, de Moravische broeders zich geheel afgescheiden van de gemeente van Berthelsdorf. Zijn hart drong hem voor Herrnhut te zorgen, dat thans 30 huizen met 300 personen telde. Hij nam en verkreeg een onbepaald verlof uit den Saksischen dienst en verliet Dresden.

1) Wij hebben dien Schwenkfeld reeds boven (pag. 105) ontmoet.

En nu op zijn goederen gevestigd, zou hij zich geheel en al aan Herrnhut wijden. Hij liet het beheer van zijn goederen aan zijn vrouw over; beperkte den werkkring van den predikant Rothe tot Berthelsdorf; zelf ging hij niet op 't kasteel aldaar, maar in een vleugel van het nog onvoltooide groote huis te Herrnhut wonen. Hij zou voortaan geheel voor Herrnhut leven. Het eerste wat te doen stond, was een vaste organisatie voor de broeders in het leven te roepen: een kerk-orde gebaseerd op de oude traditiën. Zinzendorf bestudeerde daarvoor hun oude boeken, het werk getiteld: 'De geschiedenis der Broederen', geschreven door hun vroegeren bisschop Johannes Amos Comenius (Komensky)[1)], wiens kleinzoon (door zijn moeder) Jablonsky, die sinds 1699 ook den titel van bisschop der broedergemeente droeg, thans hof-prediker te Berlijn was[2)]. Aldus kwam hij nu gereed met statuten, die hij aan aller goedkeuring onderwierp. Het is de regeling van 12 Mei 1727. Toen zij aangenomen was, vorderde de graaf, dat allen zonder onderscheid die grondwet zouden onderteekenen. Dit werd gedaan; en op den 13den Augustus 1727 - toen zij tot een avondmaals-vie-ring in de kerk te Berthelsdorf te zamen waren gekomen - was het hun te moede, alsof God de nieuwe gemeente erkende en een welbehagen in haar had. Die dag van 13 Augustus werd dus telken jare herdacht.

De organisatie was een grondwet van een éénheid van broeders, die het samenzijn op aarde slechts als een soort van voorbijgaanden toestand beschouwden, om te komen tot een heerlijk vaderland in den hemel. Toch kon het samenzijn op aarde reeds geur en kleur ontvangen, zoo men oprecht met Christus leefde. De graaf had voor dat te-zamen-zijn enkele vaste, doch betrekkelijk eenvoudige regelen gesteld; regelen die deels onder zijn eigen leiding vollediger werden gemaakt (wij denken bij voorbeeld aan zijn herziening der statuten bij de 'ordonances seigneuriales'), deels als van-zelf uit de ééns gestelde bepaling zich ontwikkelden. Vooral

1) Comenius was 28 Maart 1592 geboren en leefde de 14 laatste jaren van zijn leven te Amsterdam, waar hij 1671 stierf; hij was, zooals men weet, een der grondleggers van de 'volks-school'. Zijn werken zijn in vier folio-deelen te Amsterdam in 1657 uitgegeven. Een boek schreef hij in het Czechisch. Dit is in 1902 in 't Engelsch vertaald. Het heet dáár 'The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart'. By John Amos Komensky. Edited and translated by Count Lützow, London, 1902. Zuiver allegorisch, zie 'Nederl. Spectator' van 24 Mei 1902 (volgens dr. J.D. Bierens de Haan). Zie over de Comenius-Bibliotheek te Leipzig 'Die neue Zeit' van 29 October 1904. Over Comenius schrijft ook Goethe 'Dichtung und Wahrheit', III, p. 204.

2) Zie Felix Bovet, 'Le Comte de Zinzendorf,' I, p. 162, 163 en 214. Ook Sitkovius was, geheel afgescheiden van den Herrnhutterschen stroom, een hunner bisschoppen: hij was de Moravische bisschop voor Polen, zie Bovet, I, p. 287.

werd de finantieele regeling van het geheel eerst meer volkomen, toen Zinzendorf reeds gestorven was. Voorts kwam er dan later, uit den aard der zaak, uitbreiding der gevolg-trekkingen uit de aangenomen statuten, toen de gemeente Herrnhut als 't ware filiaal-gemeenten in andere landen en gewesten naast zich zag verrijzen. Voor het behouden der éénheid en voor het bestuur moesten toen de verhoudingen eenigszins worden verwijd. Wij zullen die organisatie thans pogen te schetsen, zooals zij was toen zij door interpretatie en uitbreiding reeds trapsgewijze vollediger was gemaakt; toen de stam van Zinzendorf's regelen reeds takken en twijgen had bekomen.

De Herrnhutters boden toen aan den beschouwer het volgende beeld. - Op den vóórgrond stond de godsdienstige band die allen omvatte en ze tot een éénheid of gemeenschap aanéénsnoerde. Toch was de broedergemeente in de verste verte geen secte. De Moravische emigranten vormden zelfs in het begin geen al te groote meerderheid. Neen, al dadelijk sloten zich bij de broeders bepaalde Lutherschen en bepaalde Gereformeerden aan. En volgens de opvatting van Zinzendorf konden dezen hun eigen geloofs-bekentenis behouden. De broedergemeente was slechts een engere geestes-band. Zinzendorf zelf sprak van drie ‘tropen’ van het leerbegrip: de Moravische, de Luthersche en de Gereformeerde ‘trope’. Uit de verschillende Protestantsche genootschappen konden dus, als zij 't wilden, leden toetreden. Hier in de broedergemeente werd slechts duidelijker Jezus Christus op den vóórgrond gezet, zijn kruis en zijn wonden herdacht. Op den persoonlijken band der zielen en der gemeente met den Heiland werd geheel en al het gewicht gelegd; op het gevoel van die betrekking viel de nadruk; met termen aan het Hooglied ontleend, werden de aandoeningen geschetst der ziel, die haar Bruidegom te gemoet kwam. Door dien gevoels-godsdienst kregen reeds dadelijk de theologische vraagstukken minder waarde. Christus ging - volgens hen - zichtbaar en handtastelijk met hen om. Verder werd aan het ‘lot’ groote beteekenis door hen gehecht. De vergaderingen werden toch altijd gehouden als in de tegenwoordigheid des Heeren: indien men, na rijpe overlegging, niet tot een duidelijke kennis van den wil van God konde geraken, stelde men de zaak in Zijne handen, en, bij wijze van raadpleging, werd, op het voorbeeld der Apostelen, het lot gebruikt. Het ‘lot’ heeft dus een belangrijke plaats bij de Herrnhutters: men mocht het echter in den regel niet anders dan op negatieve wijze aanwenden, als een ‘veto’, waartoe men alleen den Heer het recht toekende. Door het lot werden zóó de ambten en bedieningen verdeeld; door het lot kwamen in 't begin vrij algemeen, later slechts in bijzondere gevallen, *de huwelijken*[1)] tot

1) Denk hierbij aan Plato. - Vergelijk ook Fourier, ‘Publication des manuscrits de Charles Fourier’, Année 1852, p. 291.

stand. Zendelingen in verre streken ontvingen op die wijze in den regel hun echtgenooten uit handen van het bestuur der gemeente in Europa. - Wat nu het bestuur en het beheer der broedergemeente aanging, zoo waren in 't begin (volgens de organisatie) twaalf oudsten of ouderlingen door de algemeene vergadering gekozen. Graaf Zinzendorf zelf was president der Herrnhutters, met toevoeging van de Watteville, om hem behulpzaam te zijn. Voorts zouden hem voor de loopende zaken steeds ter zijde staan vier ouderlingen, door het lot uit de twaalf gekozen. Later werd elke gemeente in den regel bestuurd door een 'Aeltesten-Conferenz', met toevoeging van een college van toezicht ('Aufseher Collegium'), dat voor de economische belangen en voor de politie zorgde, en dat ook alle twisten moest bijleggen en uit den weg ruimen. Bij buitengewone gelegenheden werd nog een buitengewone commissie aan deze twee bestaande toegevoegd, en vormde zich zóó de gemeenschappelijke raad. De Kerk der broedergemeente werd vertegenwoordigd en geleid door bisschoppen, die de verbinding der oude Moravische Kerk met de nieuwe inrichtingen vormden en alléén konden ordenen, doch geen ambtelijke macht hadden; door de presbyters of predikanten, hetzij in de gemeente, hetzij op zendingen; en door diakenen. De Kerk had de bevoegdheid onwaardige leden der gemeente uit haar midden te stooten en hen in den ban te doen.

Als vast kenmerk van het leven in de broedergemeente werd nu broederlijke éénheid en gemeenschap onder hen die geloofden, aangenomen. - Uit dat begrip ontwikkelden zich de volgende instellingen. Vooreerst die der 'benden' en die der 'koren'. De 'benden' waren kleine afdeelingen, uit leden van dezelfde sekse samengesteld, die uit vriendschap zich bij elkander hadden gevoegd, overeenkomstig den aard en de mate van hun geestelijke ontwikkeling; die samenvoegingen waren niet voor altijd, integendeel telkens moesten zij afwisselen, opdat alle broeders allengs met elkander in innige en gemeenzame betrekking konden staan. De 'koren' waren de groote afdeelingen, waarin de leden eener gemeente overeenkomstig ouderdom, geslacht en burgerlijken stand waren verdeeld. Men had het koor der kinderen, dat der knapen, dat der meisjes, dat der ongehuwde broeders, dat der ongehuwde zusters, dat der gehuwde lieden, dat der weduwnaars en dat der weduwen. Ieder koor had bijzondere, stichtelijke samenkomsten en eigen liederen en feestdagen. In elk der koren waren twee personen, koor-arbeiders geheeten, met het bestuur belast: een voorzitter die voor de uitwendige aangelegenheden zorgde, en een koor-leider, die met de zorg der zielen en met de handhaving der zedelijke orde belast was. Deze koor-arbeiders hielden de vergadering der Oudsten op de hoogte van wat er in de koren en in de familiën omging. Bij de vrouwelijke koren werden die betrekkingen door vrouwen bekleed, die slechts bij openbare handelingen door broeders bijgestaan of vervangen werden. - Bij de verdere ontwikkeling werden nu voor de samenwoning deze regelen gevolgd. De ongehuwde broeders woonden te zamen in het broederhuis, een

groot gebouw, waar zij met allerlei handwerk, nijverheid en kunst zich bezig hielden, en tot gemeenschappelijke godsdienstoefeningen en stichtelijke handelingen bijeengeroepen werden. Later werd het gewoonte, dat de broeders in dit broederhuis werkten om loon met een tantième in de winst, en wel voor rekening van het broederhuis of der gemeente. Zij betaalden dan uit hun loon of winst een kleine huur voor het genot van gemeenschappelijke slaapzalen en eetzalen en van de zaal der stichtelijke bijeenkomsten. Voorts konden zij een afzonderlijk klein vertrek in het gebouw huren, en, indien zij wilden, nog hun eigen spijs bekomen. In het huis was een groote keuken, groote wasch-inrichting en afgezonderde kamers voor zieken en herstellende patiënten. Op gelijke wijze woonden ook de ongehuwde zusters bij elkander in het zusterhuis, uitgenomen zij die leden eener familie waren of bij familiën der gemeente dienden; doch ook voor deze laatsten was het zusterhuis de gewone verzamelplaats in haar vrije uren. Als de bevolking het toeliet, zou men op gelijke wijze gemeenschappelijke huizen voor de koren der weduwnaars en der weduwen hebben. Het koor der gehuwden bestond al uit de gehuwde paren in de gemeente, welke paren wel is waar in particuliere huizen woonden en dáár hun bedrijf uitoefenden, maar toch, even zoo goed als de leden der andere koren, onder toezicht en leiding der hoofden (de koorarbeiders) stonden. Elk gezin moest dan ook later jaarlijks een door het bestuur te bepalen bijdrage aan de gemeente betalen. - De gemeenschap van het leven werd nu, hetzij voor de gansche gemeente, hetzij voor de koren in de gemeente, zeer bijzonder ook onderhouden door liefde-malen (of ‘agapes’) op vaste dagen. Elk koor had zijn vaste feestdagen, dan kwam men bijeen en spijsde men feestelijk te zamen. Overigens spijsde men in de broeder- en zusterhuizen toch reeds - zooals wij zagen - te zamen, was er voor allen gemeenschappelijke bewassching van de kleederen, enz., en was er een gemeenschappelijke inrichting van ziekenverpleging. - Wat den arbeid aanging, zoo stelde Zinzendorf op den vóórgrond, dat arbeid een plicht was. Hij wilde niet, dat zij op dit punt zorgeloos zouden zijn. ‘De belijders van het evangelie - zoo zeide hij - zijn meer nog dan anderen tot den arbeid geroepen, ten einde niemand tot last te zijn, en zelven iets te kunnen meêdeelen aan hen, die in nood verkeeren.’ ‘Te zorgen dat nimmer de arbeid en de gelegenheid tot werken ontbreekt - zoo drukte hij zich nog uit - ziedaar een der schoonste en belangrijkste verplichtingen van hen, aan wie men eenig ambt of gezag heeft willen toevertrouwen.’ Zinzendorf zelf richtte in 't begin een ‘raad van arbeid’ op, welks leden de opdracht hadden, allen die geen werk hadden bezigheid te verschaffen, en voorts te waken, dat het werk met de vereischte zorg voltooid en tegen billijken prijs afgeleverd werd. Elk lid moest leven van zijn eigen verdienste, uit arbeid of bezit voortspruitende. Slechts moest hij een bijdrage betalen voor alles, wat hij met de anderen uit de gemeenschappelijke inrichtingen genoot; een bijdrage, waarvoor hij dus zijn woning, spijzen, bewassching en zoo noodig zieken-

zorg had[1]. - Door Zinzendorf werd verder geordend, dat alle weelde gebannen zou zijn. Allen moesten een eenvoudig leven leiden en in alles zich zooveel mogelijk op gelijken voet stellen. De kleeding was voor allen dezelfde. Aan de mode mocht niet worden toegegeven. De mannen waren allen in het grijs of in het bruin gekleed. Bij de kleeding der vrouwen verwijderde men alles wat naar opschik of sieraad zweemde. Een zeer eenvoudig hoedje, of meer gewoonlijk een witte muts zonder kanten, vormde haar hoofd-hulsel. De kleur van het zijden lint, waarmede de muts was vastgemaakt, diende om de zusters van de verschillende koren van elkander te onderscheiden. De weduwen droegen een wit, de gehuwde vrouwen een blauw, de ongehuwde zusters een rose, de meisjes van veertien tot achttien jaren een rood lint. Rouwgewaad werd niet gedragen. - Bijzondere zorg werd aan de opvoeding en het onderwijs der kinderen gewijd. Het onderwijs was voor allen hetzelfde, zoodat er bij de Herrnhutters dus ook geen onderscheid in beschaving is. Zij, die tijdelijk dienstboden zijn, hebben hetzelfde geleerd als ieder ander, kennen de muziek even zoo goed als de vrouw des huizes bij wie zij dienen. De opvoeding was zeer zacht. 'Men volgt - zoo sprak Zinzendorf - een heilige opvoedings-methode, wanneer men van de wieg af de zielen bearbeidt, om aan het teedere gemoed deze ééne zaak in te prenten: dat er geen andere gelukzaligheid bestaat, dan Jezus te kennen, Hem te bezitten en te dienen, met Hem te leven, en dat het de zwaarste ramp is, op de ééne of andere wijze van Hem gescheiden te zijn. Daarom moet het voor een kind de zwaarste straf wezen, wanneer het geen deel mag nemen aan de gebeden, aan het zingen der liederen en aan de samenkomsten, wanneer het de les moet ontberen, en zelfs, wanneer het in een voorkomend geval *niet gestraft wordt*: in één woord, wanneer het in zijn binnenste een gevoel van onvoldaanheid ondervindt, ook dan zelfs als het uitwendig niets te lijden heeft.' De scholen werden meestal in het broederhuis en zusterhuis gevestigd. - Groote waarde werd gehecht aan het zingen van het lied. Met medewerking van een bekwaam musicus, Tobias Friedrich, had de graaf reeds dadelijk zang-vereenigingen opgericht; hij dichtte

1) Zie ook F.B.W. von Hermann, 'Staatswirthschaftliche Untersuchungen,' Zweite Auflage, 1870, p. 46. Te recht zegt hij: 'Es mag Verwunderung erregen, dasz keine der vielen Schriften über Association, in denen allzu häufig halbwahre oder falsch ausgelegte Sätze der Wissenschaft oder übertriebene Erwartungen von Verbindungen ausgesprochen werden, die nur unter sehr schwierigen und unwahrscheinlichen Bedingungen eintreten können, der so lange her bestehender Herrnhutter-Association erwähnt.' Mij was in 1876 de waardige predikant der Herrnhutters te Zeist, de heer Ed. Wenck, een even vriendelijke gastheer als trouwe leidsman. Zie ook een studie over 'Herrnhut und sein Kommunismus' in 'Die neue Zeit', 1901/1902, II, pag. 549 seqq.

voor haar liederen, en de stemmen der broeders en zusters oefenden zich in geestelijke gezangen, tot opluistering van alle ceremonieele feesten en van de optochten. Zulke feesten waren hun hoogste en hun heiligste vreugde; trouwens wereldsche vermaken kenden zij niet, slechts zeer onschuldige gezelschaps-spelen werden onder hen geduld: kaarten en dobbelsteenen zijn niet eens in hun logementen te vinden: het dansen veroorloofden zij niet.

Zóó leefden zij stil, kinderlijk eenvoudig, doch zeer arbeidzaam, hun gezamenlijk innig leven, altijd als in een voorbereiding voor de eeuwigheid. De dag werd in de broeder- en zusterhuizen begonnen met de morgen-godsdienstoefening, alvorens men den arbeid aanving. De avond werd voor allen in de kerk met stichtelijke voordracht en met het gezang der liederen besloten. De verschillende gedenk-dagen der Herrnhutters (de 13de Aug., enz.) werden als feesten gevierd. Op oudejaars-avond kwamen zij te middernacht bijeen, herdenkend wat er in het jaar voorgevallen was. Ook de koren hadden elk hun eigen feesten. Voor elken dag van 't jaar kregen zij allen - in welk oord, onder welke hemelstreek zij ook woonden - een woord uit de Schrift of een vers uit een lied, als onderwerp van overpeinzing mede. Dit noemde men 't wachtwoord, de leus, het parool, ‘die Losungen.’ Deze wachtwoorden, vooruit gedrukt en rondgedeeld, bepaalden de gedachten van alle leden der gemeente elken dag bij hetzelfde onderwerp, plaatsten hen allen - werwaarts ook verspreid - onder éénzelfde gelofte, éénzelfde voorschrift, éénzelfden Goddelijken zegen: allen gevoelden zich op elken dag, door overdenking en gebed, in volkomen gemeenschap. - In elke gemeente organiseerde men een Wacht voor den nacht, niet zoozeer om te waken voor de openbare veiligheid, als wel om ‘de Wacht des Heeren’ waar te nemen. Deze Wacht kondigde den tijd aan, door een vers te zingen voor ieder uur van den nacht; een vers dat geschikt was de gedachten der nog niet door den slaap bevangen broeders en zusters tot den Heer op te heffen. Ook werd door eenigen het gebed van alle uren ingesteld. Zij verdeelden daarvoor de vier en twintig uren van den dag onder elkander, met belofte, de één na den ander, een uur aan de afzondering en het gebed voor allen te zullen toewijden. Het was een voortdurende offerande: de wachters des Heeren zwegen dan dag noch nacht. - De dienst in de kerk werd naar en met litanieën verricht. Maandelijks werd een dank- en bede-dag gehouden, en evenzoo alle maanden het nachtmaal gevierd. Vóór het nachtmaal had de voetwassching plaats. De laatste ceremonie is echter in 1810 door de broedergemeente afgeschaft. Doch steeds heeft, vóór de viering van 't avondmaal, de zoogenaamde ‘Biechtrede’ en het bespreken van elkanders ziels-toestand plaats. - Kwam de dood, dan werd die met vreugde te gemoet getreden. Het sterven was geen oorzaak van smart, maar was de blijde terugkeer in het Vaderland. Van rouw of rouwgewaad bij de overgeblevenen was dus geen sprake. Neen, zoodra iemand gestorven was, werden de bazuinen van den kerktoren geblazen. Uit de melodie herkende men, tot welk koor de gestorvene behoorde. In wit gewaad werd de doode

gewikkeld en in een licht gekleurde kist het lijk gelegd. In de kerk vierde men eerst den dienst der dooden, daarna werd de doode op het als een tuin met bloemen versierde kerkhof gebracht. - Op den ochtend van Paschen begaf zich de gansche gemeente, als de zon oprees, met muziek op het kerkhof (den Godsakker), en herdacht zij met vreugde, bij de viering van de opstanding des Heeren, de in het laatste jaar gestorven broeders en zusters.

Dit is nu in hoofdzaak het beeld, dat ons de gemeente der Herrnhutters vertoont; een tafereel, door de regeling van het jaar 1727 in groote trekken reeds geschetst, doch eerst later tot de schilderij geworden, die wij hebben pogen weêr te geven. Het vormde een stevig geordende associatie, een eenigszins éénvormig, goed afgepast geheel, met strenge vaste lijnen, rechte straten en rechte hoeken. Het broederhuis en het zusterhuis stonden als twee collectieve organisatiën te midden der overige huizingen, en gaven - al waren zij ook omringd door particuliere huizen en gezinnen - aan het gemeenschappelijk beginsel een eerste plaats. Overigens was een zachte kleur over alles verspreid. Bij het leven van Zinzendorf werd soms een aanloop zichtbaar, om dien gedempten toon te breken: de eenvoud des harten werd dan overdreven; de omgang met het onzienlijke al te huiselijk opgevat - zooals reeds geschiedde, toen Christus zelf in 1741 door hen tot bestierend ouderling der gansche broederschap werd aangenomen - de kinderlijke reine zin werd dan bij zulk een plooi des geestes kinderachtig gebeuzel; de manier dreigde alles te verstikken; de feesten werden laf; de liederen suikerzoete kinder-rijmelarij; zelfs schijnt een oogenblik iets zinnelijks ('t gewone gevaar van alles wat naar godsdienstig socialisme zweemt) binnengedrongen te zijn, doch Zinzendorf en zijn broeders kwamen dit alles toch te boven. Het leven der Herrnhutters werd na die tijdelijke ziekten en zwakten weder gezond.

Voorts werd de gemeente van Herrnhut met frisch leven bezield, stroomde er als het ware nieuw bloed door alle aderen van dat organisme, toen in Zinzendorf het denkbeeld wakker werd, dat de broedergemeente zendingen moest ondernemen. In het begin gevoelde Zinzendorf zich enkel geroepen als 't ware in de nabuurschap reizen te doen, bijvoorbeeld naar de universiteiten van Jena en Halle en naar christelijke hoven, om de genade zijns Heilands te verkondigen. Die reizen noemde hij boodschappen. Het grootere denkbeeld, om zendingen naar de Heidenwereld in te richten (zoo als de Jezuïeten dat op zoo schitterende wijze voor de catholieke Kerk hadden gedaan), werd eerst levendig bij den graaf, toen hij in April en Mei 1731 een reis had ondernomen naar Denemarken, waar hij in den nieuwen koning Christiaan VI een oprecht Christen op den troon dacht te vinden. Hij vond in dien koning niet den man dien hij zocht, maar de reis werd het uitgangs-punt voor nieuwe werkzaamheid, want dáár te Kopenhagen maakte hij kennis met twee Groenlanders, en zag hij een neger uit St. Thomas: een der Deensche koloniën. Van zelf kwam het denkbeeld bij hem

op, dat men aan die verlaten landen en rassen het evangelie moest brengen. Den 23[en] Juli 1731 sprak hij daarover te Herrnhut, en nu begonnen de broeders zich aan te melden, om het werk der zending te doen. Leonard Dober, Tobias Leupold, waren onder de eersten die zich aanmeldden, en reeds begonnen de missies, eerst naar Groenland, en naar de Deensche bezittingen in de West-Indische wateren, de eilanden St. Thomas en Santa-Cruz. Later zien wij in 't begin van 1739 Zinzendorf zelven een reis ondernemen naar West-Indië; nog later, van November 1740 tot Januari 1743, zien wij hem in Noord-Amerika, om aan de Indianen de heil-boodschap te brengen. En zijn voorbeeld werkte op al de broeders. Dat onze kolonie Suriname, op het einde der 18de eeuw, niet uitsluitend één zwarte schilderij van onrecht, wreedheid en lage driften vertoont, danken wij Hollanders aan die vrome, stille Moravische broeders[1)].

Ons bestek en ons doel laten niet toe, dat wij hier in details treden, evenmin mogen wij ons laten verleiden, om het latere leven van Zinzendorf in te veel bijzonderheden te schetsen. Wij wijzen er alleen op, hoe vele dier instellingen mogelijk waren, omdat Zinzendorf ‘heer’ op zijn goederen was, en zekere heerlijke rechten dáár uitoefende. Als ‘heer’ op zijn goederen nam hij dan ook steeds de uit Bohemen en Moravië wijkende vluchtelingen op. Intusschen kreeg hij allengs moeielijkheden daarover met zijn Saksische regeering. Oostenrijk toch klaagde voortdurend bij Saksen, dat dáár in Herrnhut een brandpunt was van samenspanningen tegen Oostenrijks rust. De keizerlijke gezant aan het hof van Dresden liet deze zaak niet los, vooral toen, in 't begin van 1732, een nieuwe vluchtende kolonie van Boheemsche en ook van Salzburgsche emigranten over de grenzen getrokken was[2)]. Enquêtes hadden plaats. Den 27sten November 1732 kreeg Zinzendorf bevel zijne goederen te verkoopen en zelf het land uit te gaan. Nu had hij zijn goederen vroeger reeds aan zijn vrouw overgegeven, dus kon, wat de goederen betreft, alles zijn gewonen gang gaan. Hij zelf echter moest 16 Januari 1733 zijn ballingschap beginnen. Den 1sten Februari 1733 stierf intusschen de keurvorst van Saksen en koning van Polen, August II; de nieuwe keurvorst August III was hem gunstiger, en de graaf kon weder in Herrnhut komen. De volgelingen van Schwenkfeld moesten echter Herrnhut verlaten en togen naar Pennsylvanië in Amerika. - Zinzendorf zelf organiseerde thans alles strenger, ook omdat de zendings-arbeid op groote schaal werd aanvaard. Hij werd hierin vooral ter zijde gestaan door S p a n g e n b e r g , een oogenblik professor te Halle, doch weldra van daar verdreven. Deze Spangenberg, die zijn biograaf en eenigszins zijn opvolger werd, was een goed theoloog, en heeft veel gedaan, om geheel de methode bij hen vaster te maken.

1) Zie J. Wolbers, ‘Geschiedenis van Suriname’, 1861, p. 791 seqq.
2) Het was een gevolg der uitdrijving uit Salzburg van het jaar 1731, waardoor ook een kolonie dezer emigranten in ons Zeeland. (Staats-Vlaanderen) te-recht kwam. Zie onze pag. 102.

Zinzendorf zelf gevoelde bij dit alles behoefte, om ook in het theologische te kunnen meêspreken. In die dagen (1734) ging hij naar Straalsond en deed dáár het examen voor den geestelijken stand. De theologische faculteit te Tübingen gaf hem daarna de wijding, om als prediker te Herrnhut te kunnen optreden. Weldra zien wij hem de theologische vraagstukken over de waarde van het zoen-offer van Christus scherper begrenzen. Het verzoenend lijden van Christus werd het middelpunt van geheel zijn leer, en ontwikkelde zich tot een soort van bloed-theologie. Als maatregel van orde en éénheid, ook voor het uitzenden van zendelingen, verlangde hij nu voor Herrnhut de aanstelling van een eigen bisschop. Met toestemming van den in Polen wonenden bisschop der Moraviërs, Sitkovius, werd David Nitschmann bisschop te Herrnhut. Later (20 Mei 1737) werd ook Zinzendorf zelf met de bisschoppelijke waardigheid bekleed.

Toen alles in 1735 nu beter en vaster was georganiseerd, begon hij zijn pelgrims-reizen; reizen, waarbij hij soms vergezeld werd door een gansche karavaan zijner volgers, en welke tochten de oorsprong zijn geweest van de stichting der verschillende broedergemeenten op het vasteland van Europa, in Engeland en in Amerika. Wij zien hem allereerst in 1736 reizen naar H o l l a n d [1], het land, waar hij vroeger in Utrecht had vertoefd, en waar alle sterke emoties van godsdienstigen aard een welkom terrein vonden. Reeds was Zinzendorf's arbeid er breedvoerig besproken. De bekende geschiedkenner Izaak le Long te Amsterdam had in 1735 een boek over hem geschreven, dat aan Zinzendorf was opgedragen. De doopsgezinde predikant Jan Deknatel had in een gedicht, gedagteekend 1 Augustus 1735, dat boek bezongen en van zijn ingenomenheid daarin met Zinzendorf doen blijken. Diezelfde predikant vertaalde later de Herrnhuttersche gezangen en liederen, en zond zelfs - hij was een bemiddeld man - twee zijner zonen naar Herrnhut, om dáár hun opvoeding te doen genieten. Zoo was er reeds een zekere aanhang en partij der Herrnhutters in Holland, toen Zinzendorf 4 Maart 1736 te Amsterdam kwam. Hij was vergezeld door zijn vrouw, oudste dochter en eenige vrienden, en huurde dadelijk een afzonderlijke woning, waar hij met belangstellenden samenkomsten konde houden. Hij predikte echter nog in verschillende andere woningen: b.v. in een huis op den Kloveniersburgwal en den hoek der Zandstraat, en voorts in het huis van den rijken Mennonieten koopman Beuning op de Keizersgracht naast het huis met den Gouden Ketting. Die koopman Beuning schoot hem aanzienlijke sommen voor. Zinzendorf verduidelijkte zijn meeningen voor de Hollanders in een vliegend blaadje, in de Fransche taal gesteld, dat hij 2 April 1736 uitgaf. Hij werd uiterst welwillend te gemoet gegaan en geholpen door den toen nog jongen Amsterdamschen hervormden predikant Hiëronymus van Alphen en door den grijzen sociniaan Samuel

1) Zie over Zinzendorf en de Herrnhutters in Holland vooral: C. Sepp, ‘Johannes Stinstra en zijn tijd’, deel II, 1866, p. 184-226.

Crellius, wiens dochters zich geheel bij de broederschap aansloten. Zinzendorf zelf was vooral naar Holland gegaan, om voor zijne zendelingen in de West-Indiën een werkkring en reisweg te openen. Het gelukte hem dit te verkrijgen, daar hij met één der directeuren der West-Indische compagnie, Gillis van den Bempden, zich in betrekking stelde. Toen de belangstelling toenam, dacht men er aan een Herrnhuttersche gemeente in Holland te stichten, desnoods als ‘pied à terre’ voor allen, die als zendelingen van uit Holland naar de Indiën en de andere verre gewesten gingen. Men sprak reeds van Amsterdam of Haarlem, toen van Alphen, die, vroeger predikant te Leeuwarden, dáár de prinses van Oranje, Maria Louise, had gekend, een aanbod namens die prinses deed. De vorstin toch had het boek van le Long gelezen, kende Zinzendorf van vroeger, en stelde nu het grondgebied der baronie van IJselstein ter beschikking van den graaf. Zinzendorf vertrok met twee deftige Amsterdammers, Mattheus Beuning en Jacob Schellinger (beide Mennonieten), derwaarts om het op te nemen. Op een kleinen afstand van de stad IJselstein werd nu door één hunner (waarschijnlijk Schellinger) een huis gekocht, dat *Heerendijk* werd genoemd, en door eenige broeders en zusters als woning werd betrokken. Frédéric de Watteville stond bij 't organiseeren in 't begin aan het hoofd, en bleef Heerendijk een tijdlang bewonen. Tot in 1759 bleef Heerendijk de geliefde woonplaats van enkele broeders, waar ook Zinzendorf gaarne stille dagen sleet[1)]. Allengs werd het echter verdrongen door Zeist. Want in 1746 kocht Cornelis Schellinger de uitgebreide goederen te Zeist, waarop thans nog de stichtingen der gemeente gevestigd zijn. Deze werden 1767 op naam gezet van één der dochters van Zinzendorf, die met den graaf Maurits van Dohna huwde. Hier konden de Herrnhutters zich rustig inrichten, en, daar Zeist een heerlijkheid was, hun dooden op de hun eigen wijze begraven, terwijl om hen heên de Hollandsche theologanten en ijveraars, en zelfs de spectatoriale schrijvers, over de van het gewone leven zoo afwijkende vormen der broeders de wenkbrauwen fronsten, en zich luider en luider allerlei opmerkingen veroorloofden, die toonden, hoe weinig mild en zacht de atmosfeer was, als men buiten de oase der zuster- en broedergemeente het hoofd stak[2)].

Wij gaan echter zoo diep de Hollandsche toestanden niet in.

1) Behalve op zijn academiereis was Zinzendorf in Holland in 1736, 1737, 1738, 1741, 1743, 1746, 1748, 1750, 1755, 1758 en 1759. Hij knoopte er vele betrekkingen aan met predikanten als de Bruyn, Plantinus, Schiphout, en met in aanzien staande Doopsgezinde leeken als Cornelis van Laer, in wiens woning hij enkele malen zijn intrek nam en bij samenkomsten voorging. De van Laers woonden later in de Herrnhuttersche kolonie te Zeist.

2) Zie enkele uitingen, behalve bij Sepp's Stinstra, bij J. Hartog, ‘De Spectatoriale vertoogen van 1741-1800’, 1872, p. 242-246.

Wij blijven bij Zinzendorf[1]. Toen deze uit Holland - na de gemeente Heerendijk te hebben gevestigd - terug wilde keeren naar Herrnhut, werd hij door de Saksische regeering voor de tweede keer begroet met een decreet van verbanning, al mocht dan, ten gevolge van een nieuwe enquête, Herrnhut zelf als gemeente gehandhaafd blijven. Terwijl hij nu allerlei reizen deed: naar Lijfland, naar Berlijn, waar hij vier maanden lang dagelijks indrukwekkende voordrachten hield en met den koning Friedrich Wilhelm I op goeden voet stond, werd hem wel 30 Juni 1737 het verlof gegeven weder in Herrnhut terug te komen, doch hem 4 December 1737 dat verlof weder ontnomen, en eindelijk in het volgende jaar een altijddurende verbanning door August III over hem uitgesproken. Zijn leven bleef dus dat van een pelgrim. Hij gevoelde echter behoefte om, al bleef hij rondzwerven, toch ergens een zeker te-huis, een vast rustpunt te hebben: een woning, waarheên hij telkens van zijne dwaaltochten kon terugkeeren. Hij stichtte daarvoor omstreeks 1738 in de vruchtbare Wetterau (niet al te ver van Frankfort) een nieuwe belangrijke broedergemeente, die hij *Herrnhaag* noemde. De gemeente werd gevestigd op goederen van den graaf von Büdingen, welke terreinen men huurde. Zinzendorf, na eerst het kasteel Ronneburg (dicht in de buurt) bewoond te hebben, vestigde zich nu aldaar bij Herrnhaag op het kasteel Mariënborn. Deze nieuwe gemeente van Herrnhaag, die weldra zeer bloeiend werd, onderscheidde zich van Herrnhut hierin, dat in Herrnhut het Luthersch, in Herrnhaag het Gereformeerd element 't heerschende was. Herrnhaag werd overigens, wat het gemeenschappelijk leven betreft, evenzoo ingericht als Herrnhut. Dit Herrnhaag heeft een belangrijke plaats ingenomen in de geschiedenis van Zinzendorf en van de Moravische broeders, ook wegens de talrijke synodes die aldaar zijn gehouden, doch, na den dood van den graaf von Büdingen in 1749, wilde diens zoon en erfgenaam de gronden niet verder op billijke wijze verhuren. De broeders gingen toen heen, en in 1752 waren al de 973 leden, die er woonden, reeds vertrokken naar Pennsylvanië, Silezië, Saksen, Holland en Engeland. Herrnhaag had slechts twaalf jaren bestaan.

Van uit Herrnhaag deed Zinzendorf voortdurend reizen, en zulke tochten werden meestal de aanleiding tot het stichten van een gemeente of broederschap. Zoo ging hij naar Engeland en naar Amerika, en voorts reisde hij op het vasteland van Europa. Allereerst naar Engeland, waar hij in betrekking kwam met de Kwakers, en ook met Wesley[2] en Whitefield. Met Wesley en Whitefield kon hij zich echter niet verstaan: Whitefield verweet den Herrnhutters het ceremonieel karakter hunner feesten, de witte gewaden en bloemen en de optochten gedurende het Paaschfeest naar het kerkhof met de bazuinen. Zij begrepen elkander niet. In Engeland zelf vestigden zich echter onderscheidene broederschappen op het

1) Denk aan het oordeel van Goethe over de Herrnhutters, zie ‘Dichtung und Wahrheit’, deel III, boek 15.
2) Zie over Wesley de biografie van G. Holden Pike, 1903.

voorbeeld van Herrnhut. De werkzaamheid van den graaf droeg er talrijke vruchten, al werden de gemeenten over 't algemeen minder belangrijk dan op het vasteland. Wij vinden tijdens het leven van Zinzendorf in Groot-Britanje reeds verschillende van deze broedergemeenten. Te Fulneck in het graafschap York, te Fairfield in Lancaster, en te Ockbrook in Derby hadden zij haar hoofd-kolonies, en reeds in 1746 werden zij bij een parlements-acte als bisschoppelijke Kerk erkend. In Ierland werd Gracehill de hoofd-kolonie.

In 1740 deed de graaf - na reeds in 1739 een korte poos in de West-Indiën te zijn geweest - zijn groote reis naar Amerika. Hij kwam op het einde van November te New-York aan, en ging weldra naar Pennsylvanië en Philadelphia. Reeds waren dáár Moravische broeders, die derwaarts in missie gezonden waren, onder anderen verscheidene leden der familie Nitschmann. Zinzendorf poogde overal de Lutherschen in Amerika op te wekken en op te heffen. In de omgeving der Kwakers zijnde, was het alsof Zinzendorf geheel en al de gelijkheids-beginselen, ook in het uiterlijke, wilde aannemen. Ten minste op 12 Mei 1741 deed hij, in tegenwoordigheid van eenige notabelen te Philadelphia, waaronder ook Franklin, plechtig afstand van zijn graven-titel. Voorts arbeidde hij al wat hij kon, om de verschillende secten tot elkander te brengen, en eindelijk ging hij naar de Indianen, de Irokeezen en Mohikanen, om te zien of zij tot het evangelie te brengen waren. In dit Amerika stichtte hij nu allerlei kleine broedergemeenten: kleine maatschappijen, die kweekplaatsen van éénheid des harten moesten zijn.

Ook op het vasteland van Europa deed hij allerlei reizen. Sommige daarvan droegen goede vruchten. Zoo b.v. de tocht naar Zwitserland. Met een gansche pelgrims-gemeente begaf hij zich naar Genève, Bazel, Neufchâtel en, in den omtrek van Neufchâtel, naar Montmirail, waar de oude baron de Watteville woonde; zoowel te Genève als te Montmirail werden nu broedergemeenten opgericht. - Ook in Silezië, op de grenzen van Herrnhut, was thans een geschikt terrein, om broedergemeenten te stichten, sinds, sedert 1743, Frederik II van Pruisen er zich bleek te kunnen handhaven; verschillende gemeenten werden er gesticht. Niesky, waar hun pedagogium werd gevestigd, verrees dáár ook op de grenzen. - Een uiterst bloeiende broedergemeente werd na 1750 gesticht aan den Rijn te Neuwied. Er kwamen dáár ook veel Franschen. Op voorstel van den graaf besloten zij de hand te slaan aan een liederenboek in hun eigen taal, welk werk tot stand kwam onder den naam: ‘Psalmodie de l'Eglise des Frères[1]. De inrichtingen van onderwijs en opvoeding ontwikkelden zich te Neuwied op groote schaal, en velen zijn de mannen der geleerde en bedrijvige wereld, die, al hebben zij misschien Neuwied al lang verbannen uit hun brein, op den avond van hun leven - herdenkende de dagen der jeugd - zich nog eens in gedachten kind

1) Zie Bovet, ‘Le Comte de Zinzendorf,’ II, p. 195.

gevoelen, als zij zich den zachten, leerenden omgang met die broeders van Neuwied herinneren[1].

Aldus ging het leven van Zinzendorf voort. Terwijl zijn denkbeelden overal wortel schoten, poogde hij tegelijk goed de overtuiging te vestigen, dat hij geen secte stichtte. Zijn denkbeeld kon - volgens zijn meening - afgescheiden van de verscheidenheid der christelijke geloofs-dogmatiek verwezenlijkt worden. En hij maakte propaganda voor dit denkbeeld. Een ijverig leerling, Johan Langguth, die door Watteville als zoon werd aangenomen, en als zoodanig Jean de Watteville heette, en in 1746 met Zinzendorfs dochter Benigna huwde, stond hem vooral ter zijde in de latere jaren. Zinzendorf gunde zich bijna geen rust. Zelfs na 1748, toen de Saksische regeering hem weder toestond in Herrnhut, indien hij wilde, te wonen, bleef hij reizen en trekken om zijn levenwekkende denkbeelden zooveel mogelijk te verspreiden. Niets hield hem tegen: noch finantieele ongelegenheid waarin hij soms geraakte, noch smart dezer wereld. De smart werd hem niet gespaard: vooral had hij eenige moeite zijn leed te overwinnen, toen zijn éénige zoon, de zoo edele Christiaan Renatus, in Mei 1752, op 24-jarigen leertijd stierf; de zoon, die geheel en al met zijns vaders werk was saâmgegroeid, en die de taak van Zinzendorf volkomen zou hebben afgewerkt. Doch hij vermande zich en was slechts des te meer bezig met zijn zorg voor de broeders, wier belangen hij thans behartigde onder den titel van ‘ordinarius’. In 1755 vestigde hij zich weder te Herrnhut: dáár ontviel hem Juni 1756 zijn vrouw, de gravin, die al zijn moeiten en zorgen voorbeeldig heilig en goed had gedeeld, en die met haar wereld-kennis hem steeds had bijgestaan Anna Nitschmann nam wel het volgende jaar haar plaats in, doch het leven van den graaf neigde ten einde Nog eens werd Holland bezocht. In Juli 1759 was hij op het geliefde Heerendijk. Toen keerde hij te Herrnhut terug, en op den 9den Mei 1760 werden de bazuinen geblazen. Hij had, zestig jaren oud, zijn hoofd ter ruste gelegd.

Zijn groot vermogen was weggesmolten onder zijn arbeid. Aan zijn drie dochters liet hij een schuld achter van 1,613,767 thalers, die door de leden der broedergemeente werd overgenomen en in veertig jaren gedelgd.

Doch zijn waarachtige erfenis waren de talrijke broederschappen door hem gevestigd

Toen al die verschillende broedergemeenten op het vasteland van Europa, in Engeland en Amerika zich begonnen te ontwikkelen, was het noodig den algemeenen band, de constitutie der broedergemeenten, te herzien, ten einde de éénheid van het geheel te behouden. Na den dood van graaf Zinzendorf kwam aldus op de synoden van 1764 en 1769 een constitutie daarvoor tot stand. Volgens die constitutie worden de zaken van de gansche broeder-

1) Zie ook de biografie van prof. J.P.N. Land door dr. C.B. Spruyt in het jaarboek van de Kon. Akademie van Wetenschappen over 1898, p. 8 en 9.

schap geleid door een college, dat den naam draagt van 'Unitäts-ältestenconferenz'. Aan dit college is geen vaste zetel voorgeschreven, maar sinds 1789 is het steeds gevestigd te Berthelsdorf. Naar den drievoudigen werkkring splitst het zich in afdeelingen: in *a*. het 'Helfer- und Erziehungs-departement', hetwelk de geestelijke aangelegenheden en het school- en opvoedings-wezen van de gemeenten behartigt; in *b*. het 'Vorsteher-departement', dat voor de uitwendige en economische aangelegenheden der gemeenschap zorgt; en in *c* het 'Missions-departement', dat den arbeid der heiden-bekeering te leiden heeft. Buiten weten en tegen den wil van dit hoogste college mag in geen gemeente iets gewichtigs ondernomen worden. Dit college benoemt de predikanten en beambten van elke gemeente, en slechts Engeland en Amerika hebben in dat opzicht zekere vrijheid en zelfstandigheid. Het heeft dus de leiding en het bestuur van al de broedergemeenten; het is echter op zijn beurt verantwoordelijk aan de synode, die de geheele éénheid vertegenwoordigt en samengesteld is uit afgevaardigden van al de gemeenten. Zulk een synode houdt hare zittingen soms gedurende eenige maanden. In den regel komt zij om de zeven of twaalf jaren bijéén. Sinds 1836 worden de besluiten van elke synode steeds gedrukt. Belangrijk waren de besluiten van 1857, toen aan de Amerikaansche gemeenten een grootere onafhankelijkheid werd toegestaan. De 'Unitäts-altestenconferenz' zorgt voor de uitgave van het 'Monatsblatt' en van de jaarlijks verschijnende 'Memorabiliën', en voor de verhouding tusschen al de leden der groote broederschap. Dit hoogste college publiceert ook elk jaar de zoogenaamde 'wachtwoorden'. Het geheele gebied der broedergemeente bleef altijd verdeeld in de drie groote provinciën: *a*. het vaste land van Europa, *b*. Engeland d. i Groot-Britanje, *c*. Amerika, d.i. de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. De laatste provincie werd wederom verdeeld in twee afdeelingen: de noordelijke met Bethlehem in Pennsylvanië tot centrum, en de zuidelijke met Salem in Noord-Carolina tot middelpunt. Het geheele aantal broeders is tegenwoordig op 20,000 te schatten.

Tegen het einde der achttiende eeuw begon het denkbeeld van broederschap, dat in de religieuse gemeenten der Herrnhutters was verwerkelijkt, ook in sommige zeer wereldsche en verre buiten het Christendom staande kringen vooral in Frankrijk de aandacht te trekken. Wij hebben er reeds op gewezen, dat Restif de la Bretonne zijn novelle 'Les 20 épouses des associés' samenstelde onder inspiratie van een gedachte, die hij bij de 'Hernheutes' (zoo als hij ze noemt) had meenen te vinden. De bepaald socialistische auteurs of redenaars der Fransche revolutie schijnen ook het oog op de Moravische broederschappen te hebben gehad. In Fauchet's 'cercle' hield men zich daarmede bezig, en Brissot meende, dat associaties, op het beginsel gebouwd, dat ten grondslag strekte aan de Herrnhutter gemeenten, een bereikbaar ideaal der toekomst zouden zijn[1)].

1) Zie Avenel, 'Anacharsis Cloots', I, p. 252 en 269.

Wij voor ons weten hoe de heeren der Fransche revolutie zich zonderlinge illusies maakten! - Wij scheiden nu van de Herrnhutters, echter niet, zonder nog een blik achterwaarts op Zeist te hebben geworpen. - Is het, omdat Zeist haast onder de schaduw van het door ons zoo geliefde Utrecht ligt? Is het, omdat oude herinneringen ons trekken, die ons doen gedenken, dat Zeist reeds vroeger een veilige wijkplaats van door de wereld geminachte ideeën was, toen de vervolgden uit Port-Royal onder het geboomte van Rhijnwijck konden schuilen? Hoe het zij: wij hebben in gedachte de studeercel reeds verlaten, en wandelen als van-zelf in onze verbeelding den zoo bekenden weg naar Zeist op. De zon staat nog hoog aan den hemel, maar door de takken van eiken en beuken der aan den weg gelegen buitenplaatsen waait ons toch koelte tegen. Hoe ademt - als wij, aan het slot gekomen, de twee pleinen met de huizingen der broeders en zusters vóór ons zien - alles er vrede! Dáár is dan toch eindelijk rust, volkomen rust. Dáár is geen jaloersche ongelijkheid meer van standen: allen zijn gelijk in beschaving en aangeleerde kennis. Dáár wordt geen naijverige blik geworpen op eens anders bezitting: allen leven van de vruchten van een goed geregelden arbeid, en het grootste deel van het kapitaal-fonds behoort aan de gezamenlijke maatschappij. Dáár is het werken een functie, een bediening, een uiting van een vrije persoonlijkheid, niet 't zwoegen van een schepsel voor een stuk brood, om toch in 't leven te blijven, of het vuil winstbejag om altijd meer te verkrijgen. Dáár is kalmte. Men waardeert er al 't schoon der natuur, het groen der linden, het gezang der vogels, den geur der bloemen; men vergeet 't niet, dat een blauw azuur hoog in de lucht zich boven onze hoofden welft, en dat de sterren des nachts flonkeren om ons met verheven gedachten te vervullen. Hoort! - is het geen droom? - daar ruischt uit de kerk (het is zeven uur des avonds) het afwisselend gezang der broeders en zusters ons tegen. Eerbiedig luisteren wij aan de deur. Het zijn de tonen van het lied, dat Zinzendorf in 1727 dichtte, toen hij zijn organisatie had voltooid; het lied dat aanvangt met het vers 'Herrnhut! du, geringer Winkel, hast jetzt Ruhe innerwaerts', en dat als 't ware de nationale hymne der Herrnhutters is. Onze lippen bewegen zich haast van zelven; wij zouden bijna aan den droom gaan gelooven: de illusie, alsof Herrnhut een profetie der toekomst met zich droeg, en binnen in ons klopt ons 't hart, als wij die welbekende verzen hooren zingen, de aanroeping aan Jezus:

Herrnhut soll nicht langer stehen,
Als die Werke Deiner Hand
Ungehindert drinne gehen,
Und die Liebe sey sein Band,
Bis wir fertig
Und gewartig
Als ein gutes Salz der Erden
Nützlich ausgestreut zu werden.

Sey indess mit unserm Bunde!
   Lass uns leuchten als ein Licht,
Das Du in der Abendstunde
   Auf dem Leuchter zugericht't!
   Unser Wille
   Bleibe stille:
Unser Mund und Hand vollend
Die Geschäfte Deiner Hände.

Hoofdstuk XIV. Godwin en Mary Wollstonecraft.

Op het einde der achttiende eeuw leverde Engeland nog een geheel eigenaardige bijdrage tot het socialisme. Engeland liet toen voor 't eerst de noot, den klank hooren van wat wij thans noemen het wetenschappelijk 'anarchisme'.

Wat aldaar in dien toon vernomen werd, was de uiting van een man, die in een kleinen kring grooten invloed zou hebben, doch overigens vrij geïsoleerd zou staan.

Die man, William Godwin, was in het jaar 1756 in een dorp in Cambridge geboren, te Wisbeach, waar zijn vader predikant der 'dissenters' was[1]. Hij zelf, de zevende van dertien kinderen, ging met het huishouden van dien vader van de éene plek naar de andere. Van Wisbeach verhuisde het gezin naar Debenham in Suffolk, toen naar Guestwich in Norfolk; allerlei scholen werden bezocht, totdat de knaap op zijn vijftiende jaar zelf kweekeling op één dier scholen werd. Kort daarop, in 1772, stierf echter de vader, en de jonge William dacht nu de loopbaan van den vader te volgen en ook predikant der 'dissenters' te worden. Hij ging dus in den herfst van 1773 studeeren, werkte zoo hard als hij kon in het Hoxton-college bij Londen, en zette zich in 1778 als candidaat-predikant te Ware in Hereford neder. Het preeken, vermanen en 'oefenen' ging hem echter niet goed van de hand. Hij bleek een koele, in de eerste plaats verstandelijk ontwikkelde geest te zijn: scherpzinnig, logisch wist hij stellingen te ontleden en te bestrijden, hij kon uitnemend de zwakke kanten in het betoog van anderen aanwijzen, maar waar het predikers-ambt zekere aandoenlijkheid van het gemoed, zekere teedere warmte van geloofs-overtuiging eischte, daar schoot hij telkens te kort. Daargelaten nog de omstandigheid, dat allerlei sceptische bezwaren in zijn brein drongen, die zelfs de grondwaarheden van den christelijken godsdienst voor hem aan het wankelen brachten. Een korte

1) Wij volgen hier het boek, dat in twee deelen te Londen in 1876 verscheen: 'William Godwin, his Friends and contemporaries' by C. Kegan Paul. Zie over Godwin ook Jaurès 'Histoire socialiste', II p. 814 seqq.

poos meende hij, dat hij nog als sociniaan - als geestverwant van dr. Priestley - zich aan een kerkgenootschap kon verbinden, maar weldra gaf hij die loopbaan van predikant op. Hij moest, wanneer hij volkomen eerlijk met zichzelven te rade ging, de bekentenis afleggen, dat hij toch eigenlijk niet meer was dan een Deïst, of, volgens de opvatting van dien tijd, een ongeloovige. Een oogenblik dacht hij er nu aan een school op te zetten, maar ook dat plan liet hij varen. Hij toog in 1785 voor goed naar Londen, en zou als letterkundige en schrijver zijn brood aldaar trachten te verdienen.

Hij ging werken voor de uitgevers, en wel als politiek liberaal schrijver. Hij diende als journalist de Whigs, en werd zóó met hun leiders, Sheridan en andere volgelingen van Charles Fox, bekend. Maar al dat geschrijf leverde slechts zeer zuinige verdiensten op. Hij was een fiere, ingetogen, in zich zelven gekeerde natuur, en was dus niet bereid met de liberale partij door dik en dun te gaan. Hij poogde dus bij zijn auteurs-werk nog andere verdiensten te vinden; hij trachtte lessen te geven; hij nam 'pupillen' aan: kortom hij deinsde voor geen moeite terug. En allengs wist hij in dat Londen zekeren kring te vinden, vooral, toen in 1789 in Frankrijk de groote revolutie uitbrak. Immers ook in Londen begon zich toen een groep van personen te vormen, die voor Engeland stouter en doortastender hervormingen eischten, dan de Whigs tot nu toe hadden verlangd. Zij noemden zich de Revolutionisten, en wilden door dien naam vooral hun sympathie voor de Fransche vrienden der vrijheid te kennen geven. Graaf Stanhope stond aan het hoofd van een dergelijke club, en Horne Tooke, Brand Hollis, Geddes, O'Brien behoorden daartoe. Vooral de predikant dr. Richard Price was één van de vurigste aanhangers van die club. In zijn preeken verheelde hij niet zijn vrijheidsdorst, zijn bewondering voor de Fransche revolutie; en het was tegen één dier preeken vooral, dat Edmund Burke zijn 'Reflections on the Revolution in France' richtte[1]. Zij, die tot dien kring behoorden, waren allen radicalen, die van historie en overgeleverde begrippen uit het verleden al zeer weinig wilden weten. Het best werden hun meeningen vertolkt door een Amerikaan, die in deze jaren in Londen vertoefde, doch weldra in 1792 naar Parijs zou gaan, waar hij als Fransch eereburger tot lid der Conventie zou worden verkozen, wij noemen Thomas Paine. Hij schreef een beantwoording op den aanval van Burke tegen de Fransche omwenteling, onder den titel: 'de Rechten van den Mensch',

1) Zie p. 13 der editie van Charles Daly: 'On the forenoon of the 4th of November 1789, doctor Richard Price, a non-conforming minister of eminence, preached at the dissenting meeting-house of the Old Jewry, to his club or society, a very extraordinary miscellaneous sermon, in which there are some good moral and religious sentiments, and not ill expressed, mixed up in a sort of porridge of various political opinions and reflections; but the revolution in France is the grand ingredient in the cauldron', etc.

en dit boek werd een tijd-lang het programma van al de vooruitstrevende geesten in Engeland[1]. De denkbeelden van vrijheid en gelijkheid werkten in die breinen als een lichte dronkenschap. Begaafde vrouwen, als Mrs. Inchbald, mengden zich in die groep. Men wond zich op. Men dacht in gemoede, dat de dageraad aanbrak van een nieuwen dag, dat men het begin van een duizendjarig rijk van vrede en liefde zou gaan beleven.

In die stemming verkeerde ook de anders zoo koele en onaandoenlijke William Godwin. Hij was in dien geest in 1791 begonnen aan een groot boek, dat hij in 1793 zou uitgeven onder den titel van 'Politieke Rechtvaardigheid' ('Enquiry concerning Political Justice'). Dit werk zou veel verder reiken dan de geschriften van zijn geestverwanten. Het zou blijken een boek te zijn, dat een geheel nieuwen gezichts-einder zou openen, en een breed eigenaardig socialistisch programma zou opstellen[2].

Zonderling, geheel oorspronkelijk, en in zijn uitgangspunt ten éénen male afwijkend van de grondslagen, die tot nu toe door de socialistische scholen en richtingen waren aangenomen, is de inhoud van dit boek. Het bevat, als geheel, een afgerond stelsel van g e l i j k h e i d voor alle menschen. Maar dat systeem van gelijkheid wordt niet afgeleid uit het sociale begrip, maar wordt teruggebracht op het individu en op de volledige ontplooiing der i n d i v i d u a l i t e i t. Intusschen wordt dit individueele begrip niet veréénzelvigd met al of niet welbegrepen egoïsme: neen, Godwin scheidt zich dadelijk af van de economische school. Eigenbelang mag hier niet de drijfkracht zijn: 'benevolentie' en zin voor het nut en voordeel van het algemeen moeten de spillen zijn der maatschappij (I p. 122). Het beginsel van een ieder moet wezen: 'heb uw naasten lief als u zelven'. Dan eerst kan er ware rechtvaardigheid op aarde heerschen; dan eerst, wanneer dat beginsel

1) De titel is 'The Rights of man, being an answer to mr. Burke's attack on the French Revolution.' Het is opgedragen aan George Washington, en is gedagteekend uit Londen, 1791. Thomas Paine had enkele socialistische neigingen, blijkens zijn in 1795 geschreven pamflet over agrarische rechtvaardigheid. Het boekje draagt dezen langen titel, die tegelijk inhouds-opgave is: 'Agrarian justice opposed to agrarian law and agrarian monopoly, being a plan for meliorating the condition of man, by creating in every nation *a national fund*, to pay to every person, when arrived at the age of twenty-one years, the sum of fifteen pounds sterling, to enable him, or her, to begin the world: and also, ten pounds sterling per annum during life to every person now living, of the age of fifty years, and to all others when they shall arrive at that age, to enable them to live in old age without wretchedness and go decently out of the world'. Zie over dat boekje van Th. Paine ook het werkje van Morrison Davidson 'Precursors of Henry George', 1900, pag. 47 seqq.

2) Wij gebruiken van dit boek de tweede vermeerderde uitgave, die in 1796 te Londen bij Robinson verscheen.

een springveer van alle handelingen is, zal de mensch een zedelijke persoon, een harmonisch ontwikkelde individualiteit zijn.

Hij zal dan bij elke daad letten op het voordeel van allen: hij zal zich weten op te offeren: hij zal tegenover algemeene doeleinden nooit zijn eigen 'mijn' plaatsen, omdat hij met bewustzijn dat lagere 'mijn' voor het hoogere belang, dat toch ook een vervulling van zijn beste verlangens is, doet wijken. Hij zal leeren elk eigendom als een rentmeesterschap, als een 'trust' te behandelen en te gebruiken. Inderdaad hebben wij nooit en in geen enkel opzicht een absoluut recht op iets ter wereld (I p. 163). Elke zaak, die te onzer beschikking is, heeft toch haar eigen bestemming, en overeenkomstig die bestemming moeten wij haar gebruiken. De zedelijkheid bepaalt dus geheel en al het gebruik van het eigendom. Eigendom is op zich zelf niets, en wordt eerst een recht door het doel en oogmerk; en dit doel is niet anders dan het algemeen geluk, dan de rechtvaardigheid voor allen.

Het werkelijk schouwspel, dat de aarde ons oplevert, is echter geheel anders.

Godwin poogt ons nu te overtuigen, dat het verkeerde onzer maatschappij het gevolg is van de politieke instellingen. Zij zijn de hoofd-oorzaak, dat de ongelijkheid onder de menschen dermate is toegenomen. In alle onderdeelen, die met rechts-orde in verband staan, wordt dit nagegaan. Er is over het algemeen een slechte overdracht van eigendom. Recht, voor zoover het voor de rechtbanken is te verkrijgen, is meestal een zaak van geld. De wetgeving zelve is bijna altijd op de hand der rijken: de wetten op de jacht zijn slechts één der vele bewijzen daarvan. Associatie is aan de armen, aan de arbeiders verboden. Politieke instellingen hebben dus wel degelijk een positieven invloed op de maatschappij gehad, en hebben dus zekere wending, zekere plooi aan de handelingen der menschen gegeven. Zij hebben een stempel op de samenleving gedrukt. Daardoor is de ongelijkheid der rijkdommen tot zoo groote hoogte gebracht. Daardoor is er gemis aan sociale rechtvaardigheid.

Terwijl nu echter de vele socialisten, met wier stelsels wij ons tot nu toe hebben bezig gehouden, dat gebrek willen verhelpen door het doen ingrijpen van den collectieven wil van allen: met andere woorden door den Staat, gaat Godwin een gansch anderen weg op. Hij is in dat opzicht de ware vader van de A n a r c h i s t e n onzer eeuw: van Proudhon en van Bakounin. Hij wil, ten einde het individu in al zijn bevoegdheden tot zijn recht te doen komen, 'den Staat' eigenlijk opheffen. Men moest den Staat met al zijn vertakkingen, zijn organen, zijn omslachtige bemoeiingen, zijn overal ingrijpend raderwerk tot het kleinste minimum herleiden en terugbrengen. De menschheid moest weder zich wennen alles uit eigen beweging, vrijwillig te doen. De individuen moesten daarvoor zich aangorden. Aan den opgelegden dwang van den Staat moesten zij zich ontwringen. Het gansche apparaat van den modernen Staat - met uitzondering van de jury - kon inderdaad volgens zijn inzicht verdwijnen. In bijzondere omstandigheden en gevallen

zouden er nationale vergaderingen 'ad hoc' kunnen gehouden worden. Maar de historische 'Staat' met zijn centrale macht is een onding,[1] dat door zijn dwang en formalisme slechts de ontwikkeling der vereeniging en der vrije werkzaamheid der individuen heeft verstoord. Hoofdzaak is, dat voortaan in de toekomst alles voortvloeit uit de private convictie of rechts-overtuiging van elk en een iegelijk. Ieder zij in waarheid een persoon: zij verantwoordelijk voor zich zelf en meester van zich zelf.

Dit alles wordt door Godwin in zeven boeken of afdeelingen van zijn werk uitééngezet en verdedigd, en ten einde nu nog eens goed voelbaar te maken wat hij wenscht, gaat hij in het laatste of achtste boek de questie van den eigendom behandelen. Wij zullen dit laatste boek eenigszins op den voet volgen.

Godwin begint met te erkennen, dat de questie van den eigendom de hoeksteen is van het geheele gebouw der maatschappelijke rechtvaardigheid. Volgens hem, is er op de vraag: wie tot den eigendom van een zaak gerechtigd is, in beginsel slechts één antwoord, en wèl dit: slechts hij heeft het recht op een zaak, aan wien die zaak het grootste nut of het grootste genoegen verschaft. Inderdaad zijn alle goederen op aarde als het ware een gemeenschappelijk 'fonds', op welken voorraad de één even zoo wettige aanspraak kan doen gelden als de ander. Indien bij de toekenning en toeëigening dier goederen rechtvaardigheid had voorgezeten, dan zou het waas en de schijn van edelmoedigheid, dien de rijken nu aannemen, wanneer zij goederen als aalmoezen uitdeelen, spoedig vervliegen.

Hoe zal die verdeeling van goederen echter werkelijk plaats hebben?

Godwin onderscheidt hier drie graden van eigendom, zooals hij het noemt, of, beter uitgedrukt, drie vormen van goederen-verdeeling.

De eerste vorm is het zuivere uitvloeisel van het reeds genoemde beginsel, dat ieder een duurzaam recht op al die zaken hebben moet, welker bezit hem een grooter mate van welzijn of welvaart verschaft dan aan anderen. Slechts hij moet de zaken bezitten, die ze het best gebruiken kan. Onverschillig is het bij dezen vorm, hoe de persoon, die de zaken heeft, in het bezit van die goederen kwam: de éénige noodzakelijke voorwaarde is, dat die voorwerpen voor hem den hoogsten graad van nuttigheid vervullen, en dat zijn aanspraken op die zaken van zulk een aard zijn, dat ieder in de gemeenschap (waarin hij leeft) zich daarbij neêrlegt. Ieder derde handelt onrechtvaardig, die met betrekking tot deze zaken zich gedraagt op een wijze, waardoor hij inbreuk maakt op mijn bevoegdheid, om ze te gebruiken op een tijdstip, wanneer juist dit gebruik van werkelijk belang voor mij zou zijn. De behoefte aan een zaak regelt dus hier de toeëigening en maakt iemand tot eigenaar[2].

1) Zie de bladzijde van Godwin vertaald in 'Les Temps nouveaux', Bijblad, deel III, p. 849.
2) Men denke hier aan Brissot.

De tweede graad van eigendom, of liever de tweede vorm van eigendoms-verdeeling, bestaat hierin, dat ieder het recht moet hebben over de producten van zijn eigen arbeid vrij te beschikken, zelfs over dat gedeelte van de producten, welker gebruik niet aan hem zal toekomen. Het eigendoms-recht, dat zóó verkregen wordt, is eigenlijk slechts negatief. Een willekeurige beschikking toch over dergelijke zaken is eigenlijk niet denkbaar. De eigenaar is inderdaad hier slechts rentmeester. Maar rentmeester is hij dan ook, slechts in zijne bevoegdheid begrensd door de berispende of verbiedende macht der publieke opinie zijner medemenschen. Het spreekt van-zelf, dat deze vorm van eigendoms-toekenning minder streng en minder principieel is dan de eerste. In zeker opzicht is er aldus een soort van usurpatie der goederen. Iemand kan op die wijze den eigendom hebben over iets, kan zaken voor zich houden of daarover beschikken, die in een absoluten en aprioristischen zin aan een ander zouden moeten toekomen, wijl die ander ze voor zijn gebruik noodig had.

De derde graad van eigendom, of derde vorm van goederen-verdeeling, bestaat nu hierin, dat iemand beschikken kan over het product van eens andermans arbeid. Wij komen hier op het standpunt der moderne, quasi-beschaafde staten. Ieder die een glas wijn drinkt, ieder die een sieraad draagt, kan op zijn vingers narekenen, hoeveel individuen tot arbeid in het zweet des aanschijns, tot aanhoudend zwoegen, tot onvoldoend voedsel, tot harde behandeling, en zelfs tot bittere onwetendheid zijn veroordeeld, opdat hij of zij, eigenaar of eigenares, in dat genoegen van drank of tooisel zich mag verlustigen. Men laat de anderen voor zich werken. Het is een groot zelfbedrog of misleiding, die de menschen zich en elkander op de mouw spelden, wanneer zij spreken, van het eigendom, dat hun door hun vóórouders is nagelaten. Neen, zegt Godwin: het eigendom wordt voortgebracht door den dagelijkschen arbeid van allen, die in het leven zijn. Wat de vóórvaderen nalieten, was een beschimmeld, muf perkament, hetwelk de menschen nu vertoonen als een titel, om van hun naburen datgene af te persen, hetgeen de arbeid van die naburen had opgeleverd. - Was nu reeds de tweede vorm een soort van afwijking van het eerste beginsel, zoo is deze derde vorm daarmede in lijnrechte tegenspraak. Deze derde graad van eigendom is het, die hoofdzakelijk de ongelijkheid onder de menschen in de hand werkt. Hij is de oorzaak, dat sommigen in weelde zich kunnen baden, terwijl anderen niets van die geriefelijkheden kunnen verkrijgen. En toch is het een schandelijk onrecht, zoodra op deze wijze rijkdommen worden verkregen, die slechts in het bezit van weinigen komen. Er ontstaan zóó toestanden in het leven, waarbij de weinigen, die over den arbeid van velen beschikken, er nu slechts voor waken, dat die velen niet veel meer kunnen uitrichten of genieten, dan dat zij niet sterven[1)]. In plaats van gelijkheid

1) Zie deze scherpe formuleering vol. II p. 429: 'The country gentleman, who, by levelling an eminence, or introducing a sheet of water into his park, finds work for hundreds of industrious poor, is the enemy, and not, as has commonly been imagined, the friend of his species.'

wordt op de scherpste wijze onderscheid en verschil tusschen de menschen gebracht.

Waarom - zoo vraagt Godwin - moet dan toch in de tegenwoordige maatschappij deze derde vorm van eigendoms-verdeeling, die zooveel kwaad berokkent, geëerbiedigd en geduld worden? Daarom, omdat die vorm toch nog betere resultaten geeft, dan eenige andere willekeurige vorm, zoolang men niet tot de rede of tot de zuivere rechtvaardigheid overgaat. Wat zou het ook al baten, indien men plotseling dezen graad van eigendom in den ban deed? Waarachtige gelijkheid van levens-omstandigheden zou niet helpen, zonder begeleid en vergezeld te worden van een totale verandering en omkeer van alle menschelijke gezindheden en gevoelens. Onzinnig zou het wezen agrarische wetten te willen decreteeren, of de zaak in handen van den Staat te willen stellen. Neen, alles hangt af van de gevoelens en denkwijze der individuen. Eerst als de personen zelven helderder inzicht in den samenhang der maatschappelijke verhoudingen verkrijgen, dan zal alles beter gaan. Geen revolutie, geen gewelddadige omwenteling kan helpen. Slechts een omkeer der meeningen is het éénige middel, dat, volgens Godwin, den toestand kan verbeteren. Elke poging daarentegen, om door individueel of collectief geweld de verdeeling der rijkdommen te verbeteren, is een daad van vijandschap tegenover de eerste beginselen van publieke zekerheid. Geen dwang mag worden toegepast, zelfs indien de ongelijkheid nog grooter mocht worden.

Wel mag men thans reeds grenzen gaan stellen, opdat de ongelijkheid, welke door dezen derden vorm van eigendoms-verdeeling wordt veroorzaakt, ten minste niet toeneemt. Tegenwichten zijn te stellen. In de allereerste plaats, door den kring van het gouvernement in te krimpen. Het is juist de ongelijkheid van den eigendom, die deze zeer gecompliceerde regeering, dat veelzijdig en overal ingrijpend werktuig van den Staat vereischt. Vereenvoudigt men de regeerings-taak, dan is men op den weg om de eigendomsverdeeling ten minste niet te verergeren. Want - ziehier een tweede punt - men kan toch niet verder willen gaan dan de ongelijkheid te dulden of te verdragen. Een aanmoediging van elke opéénhooping van rijkdom moet ten sterkste worden tegengegaan. In dien zin zou men wellicht het erfrecht in zijn ganschen omvang moeten herzien, want het is al wèl, als men de menschen gedurende hun leven beschermt in hun usurpatie. Niemand kan toch eigenlijk rechtens vorderen, de beschikking te hebben over omstandigheden, wanneer hij zelf niet meer tot het rijk der levenden behoort. Aan den anderen kant steekt er geen verdienste in, de zoon van een rijk man te zijn. Toch zij men zeer voorzichtig aan al deze questies te raken; wellicht moet deze onrechtvaardigheid ter wille der publieke orde nog eenigen tijd gedragen worden. Ver-

jaring van onrecht geeft in sommige gevallen aanleiding tot recht. Slechts make men een einde aan alle uitzonderings-wetten zonder onderscheid, en bevordere men op die wijze het 'régime' der gelijkheid.

Inderdaad werkt die ongelijkheid van eigendom zeer groot kwaad, zeer blijvend nadeel uit.

Daaruit ontspruit bij de armeren een gevoel van afhankelijkheid en onzelfstandigheid. Voor hen levert voorts alles, wat om hen heên geschiedt, een schouwspel van onrecht op: zij zien de rijken genieten van hun schatten, en bemerken, dat die schatten alle toegangen tot wat zij zouden wenschen, ontsluiten. Welk een school voor het leven vormt zich dus voor hen! En dat maatschappelijk onrecht zit niet in de giften of pensioenen, die een hof met verkwistende hand uitdeelt, neen, het wordt veroorzaakt, bijvoorbeeld, door de zonderlinge indeeling der gronden, door de 'rent-roll' der akkers van Engeland, door al de salarissen der 'sine-cures'. Het is geen wonder, dat op die wijze het gevoel der armen vereelt en een doffe onverschilligheid de mindere klassen bevangt. Nog daargelaten, dat diezelfde ongelijkheid van eigendom een groot deel van ons geslacht tot domheid en verlaging van geest veroordeelt, omdat de aanhoudende zorg voor het stuk brood geen oogenblik rust overlaat, om tot edeler genietingen en tot verstandelijke of zedelijke veredeling over te gaan. Terwijl ten slotte diezelfde ongelijkheid van eigendom haar invloed oefent op den loop der bevolking, en een constante vaste, regelmatige aangroeiing der menschheid tegenhoudt.

De conclusie van Godwin blijft dus, dat men tegenwichten moet zoeken tegen de accumulatie der rijkdommen in enkele handen.

Hij gaat achtereenvolgens de verschillende tegenwerpingen na, die men tegen zulk een streven naar gelijkheid van eigendom zou kunnen doen gelden. Men zou kunnen zeggen: het zal niet baten, het menschelijk karakter is te zwak, zal zich door dergelijke maatregelen, om de opéénhooping der rijkdommen te beletten, toch niet laten weêrhouden. Men zal door mazen van het gebods-of verbods-net weten heên te glippen. Maar Godwin zegt, dat hij ook geen dwang van individuen of van maatschappij verlangt: hij wil alles enkel bereiken door vrijwillige daden. Hij hoopt op de toekomst. Weelde zal later haar aantrekkingskracht, haar crediet verliezen. Het vergaren van schatten zal in een ander licht komen. Dàn zal langzaam, maar zeker, de rijke overtuigd worden van het goede om als eenvoudig man te leven; dan zal men voorwerpen willen afstaan, in de overtuiging dat anderen die goederen beter kunnen gebruiken dan wij. En juist omdat Godwin hier al het heil wacht van het 'spontane' der vrije daad, behoeft men zich ook niet meer te bekommeren om een andere bedenking, die ons zou willen beduiden, dat - indien haast bij toeval of tegen alle verwachting in - het rijk der gelijkheid was doorgedrongen, zulk een gouden tijd al zeer kort zou duren. Neen, wijl alles berust op inkeer en omkeer van hart en ziel, is er een andere geest vaardig geworden over de menschen, en behoeft

men niet bang te worden, dat dadelijk weder de ongelijkheid zal beginnen. Krachtiger schijnt de tegenwerping, dat men in zulk een 'régime' der gelijkheid geen groote geneigdheid zal hebben om veel te arbeiden. Ziet men de wonderen, gewrocht door de hoop op winst, dan kan de vrees wel eens binnensluipen, of men niet, als de zucht naar winst is verbannen, de armen en handen slap langs het lijf zal laten hangen. Godwin vreest echter dit bezwaar niet al te zeer. Hij herinnert weder, dat dit rijk der gelijkheid eerst het gevolg is van eene groote verbetering van den geest; het is niet iets dat haastig, met rukken wordt ingevoerd;, neen, het kan zich eerst vestigen, als het monopolie van den eigendom voor goed in beginsel gebroken is. Voorts meent hij, dat het werken en arbeiden in den toestand der gelijkheid haast een ontspanning zal wezen. Tegenwoordig is men veel te druk bezig met het vele onnoodige, daarenboven werken niet zeer velen. Indien eens de arbeid onder allen goed verdeeld was, zou die arbeid waarschijnlijk niet zooveel tijd kosten. Een half uur handenarbeid per dag zou - mits allen zich daaraan onderwierpen - misschien voor allen voldoende wezen. Bij dien arbeid zijn bovendien niet afgescheiden de drijfveeren, die tot wedijver nopen. Gelijk men nu vreest arm te zijn, zal men dan bang wezen lui te heeten. Zelfzucht is natuurlijk weg, maar de zucht naar rechtvaardigheid zal een even dwingende drang blijken.

Er zijn nog andere tegenwerpingen, die Godwin bestrijdt. Zoo spreekt hij over de bezorgdheid, of niet, in zulk een toestand van gelijkheid, al de verfijning der kunst, al de weelde der schoone vormen, zou dreigen te verdwijnen. Hij poogt dit te weêrleggen, en komt zoo langzamerhand tot de laatste en meest zwaarwichtige bedenking.

Die bedenking spruit voort uit de vrees, of niet, onder het 'régime' der gelijkheid, de vrijheid van het individu zal te-loor gaan. Zal niet op allen een soort van dwang worden toegepast, zoodat een gevoel van onvrijheid en ondraaglijke tucht voelbaar zal worden? Godwin poogt nu in 't algemeen aan te toonen, dat moreele vrijheid geen moreele willekeur kan zijn, dat een censuur van allen op allen zeer gepast is. Hij doet dan verder zijn best om te betoogen, dat het 'régime' der gelijkheid geen rijk van 'restricties' is, en gaat dat in onderdeelen na. Geen Sparta wordt bedoeld; geen maatschappij van machines. Neen, wat men doet, moet uit het hart voortvloeien. Vrije beweging is denkbaar. Vast aanééngesloten gemeenschap is niet wenschelijk. Waarom zou men gemeenschappelijke maaltijden aanrichten? Honger laat zich niet bevelen. Zelfs 'coöperatie' (Godwin gebruikt hier dat woord) kan een kwaad zijn. De uniformiteit van den arbeid van velen, die op het gelui van de klok te zamen beginnen en eindigen, is niet aan te raden. De volmaakte regelmatigheid van aller gelijktijdigen arbeid zou onhoudbaar drukkend zijn[1]. Ook de 'cohabitatie',

1) Zie vol. II p. 493. 'We cannot be reduced to a clock-work uniformity.' Tegen de arbeids-verdeeling, zooals Adam Smith die leerde, verzet hij zich, zie vol. II, p. 508.

het samenwonen, is niet wenschelijk. Zulk een samenwonen wordt een last in plaats van een genoegen.

Het is bij deze gelegenheid, en naar aanleiding van dit betoog, dat Godwin zijn denkbeelden over het *huwelijk* te berde brengt; denkbeelden die hem zoozeer hebben doen verketteren.

Uitgaande van het denkbeeld, dat het samenwonen in het huwelijk toch eigenlijk iets gedwongens, gewrongens en kunstmatigs was ging hij met zijn ontledenden geest geheel de instelling van het huwelijk aan een scherpe kritiek onderwerpen. Volgens hem was in het huwelijk zooveel veinzerij en bedrog. Een huwelijk kon bijna vergeleken worden met een verkeerd monopolie. In het rijk der gelijkheid zou allerwaarschijnlijkst dat huwelijk in de vormen, onder welke wij die instelling kennen, afgeschaft worden. Of dan de beide seksen zonder band 'promiscue' zouden leven? Waarschijnlijk niet. Maar de betrekking van man tot vrouw zal in de toekomst meer den band van vriendschap aannemen Samenwoning zal niet meer vereischt worden. Ontrouw, mits het maar niet ter-sluik geschiede, zal dien naam niet meer dragen. Trouwens in het rijk der gelijkheid zal het niet in de eerste plaats van belang wezen, wie de vader is van het kind.

Zoo draaft Godwin voort; bespreekt hij ook nog de opvoeding, waarbij hij ten sterkste tegen het gedril en de africhting der kinderen uitvaart, om eindelijk uitéén te zetten, dat zij dwalen, die meenen, dat in het 'régime' der gelijkheid de bevolking onmatig zou moeten toenemen. Hij is vast overtuigd, dat in de nieuwe wereld de geest grooter invloed op het lichaam zal hebben. De dierlijke trek naar wellust zal afnemen, en de heerschappij van zelfbedwang zal meer en meer de overhand bekomen.

Op het einde van zijn boek gekomen, rondt hij zijn ontwikkeling en uitéénzetting nog eens tot een meer evenredige voorstelling af, en herinnert hij nogmaals, onder welke voorwaarden die overgang tot het rijk der gelijkheid mogelijk zou kunnen zijn. Geen geweld of macht mag bij de invoering dier beginselen worden gebruikt. Geen rumoer of getier mag worden geduld. Middelen, aan revolutie ontleend, zouden de verwerkelijking slechts vertragen. Neen, overreding alleen kan helpen. De leidende mannen moeten daarvoor volkomen eerlijk en oprecht wezen. Zij moeten begrijpen, dat het allereerst hun taak is, niet op de ellendigen onzer maatschappij, maar op de rijken of de bevoorrechten te gaan werken. Die rijken nemen onbewust een veel te geprivilegieerde plaats in. De tijd der roof-ridders is onder andere vormen nog altijd dáár. Burke had groot ongelijk, toen hij half weenend en jammerend klaagde, dat de 'chevaleresque' eeuw voorbij was. Neen, nog altijd beschikt men over het product, dat anderen voor ons werken. Slechts een vast vertrouwen op den vooruitgang van het menschelijk geslacht kan moed geven, telkens daartegen protest in te dienen. Het éénig wapen, dat men in dien strijd mag gebruiken, is de Rede. De gemoeds-toestand, die van een ieder gevorderd wordt, is rust en kalmte.

Aldus eindigt dit geweldige boek, dat in het jaar 1793 te Londen

verscheen. De inhoud is in alle opzichten opmerkelijk, de vorm der gedachten altijd sober en zuiver. De schrijver zelf beroept zich van tijd en wijlen op een in 1761 uitgekomen werk van Robert Wallace 'Various prospects of Mankind, nature and providence'[1)], doch behalve enkele zijdelingsche blikken op de bevolkings-leer heeft hij toch aan dat werk weinig ontleend. Wat hij gaf is inderdaad oorspronkelijk werk. En in veel opzichten bracht hij in de bladen van zijn boek aan zijn landgenooten ontvlambare brandstof. Toch had hij in zekeren zin gezorgd, dat dit vuur niet dadelijk in ongewijde handen zou komen. Bij zijn uitgevers had hij er op aangedrongen, dat zijn werk in twee dure breed-gedrukte boekdeelen zou verschijnen, en de twee herdrukken, die spoedig op elkander volgden, waren in hetzelfde kostbare formaat bezorgd. Aan die omstandigheid dankte hij het dan ook, dat het boek niet werd vervolgd. Toen de questie in den staatsraad ('Privy Council') werd besproken, merkte de minister Pitt cynisch op, dat een boek van drie guinjes nooit veel kwaad kon doen aan menschen, die geen drie shillingen konden sparen. Godwin genoot van den roep, dien zijn boek hem gaf. De socialistisch-a n a r c h i s t i s c h e strekking ging over het algemeen echter over de hoofden zijner tijdgenooten; wat zij daarin waardeerden, was de samenstemming met de denkbeelden van de Fransche revolutie, was de houding, die Godwin tegenover Burke en zijn school dadelijk innam.

In dier voege leefde hij in Londen stil, eenigszins eentonig voor zich heên, steeds werkende en denkende, met een kleinen kring van vrienden omgaande, en slechts belangstellende in hetgeen de zaak van den vooruitgang der menschheid betrof. Hij was en heette nu een radicaal bij uitnemendheid. Doch overigens hield men hem voor een koel verstands-man op wien hartstochten weinig vat zouden hebben.

Daar had nu echter plotseling in zijn bestaan een gebeurtenis plaats, die de stof voor een bezielend levens-drama zou aangeven. Het drama is kort maar aangrijpend. Het beslaat slechts de jaren 1796 en 1797. Doch leeftijd op leeftijd zal de herinnering daarvan bewaren: de heugenis namelijk van het huwelijk van Godwin met M a r y W o l l s t o n e c r a f t.

De vrouw die hij lief zou hebben, was zijner waardig. In de geschiedenis van den menschelijken geest neemt zij een eigenaardige plaats in. Zelfs in de ontwikkeling der socialistische stelsels mag haar naam niet ontbreken. De zaak der volledige 'vrouwen-emancipatie' heeft geen warmer, geen heftiger verdediging gehad, dan die in de boeken van Mary wordt gevonden. Zelden is in het algemeen iemand hartstochtelijker opgetreden voor het lot van

1) Zie bijv. vol. II, p. 452. Het werk 'Various prospects of Mankind, etc.' kwam zonder naam van den auteur te Londen in 1761 uit. Het was een voorlooper van het boek van Malthus. Zie 'Prospects,' pag. 120/122. Over Robert Wallace's boek zie ook Karl Marlo, 'Organisation der Arbeit' (Eerste druk) deel II, pag. 177.

ongelukkige en verdrukte vrouwen. Haar eigen leven is trouwens haast een afspiegeling van al het naamloos wee, dat een vrouwelijke ziel in den strijd des levens kan ondervinden Het verhaal van dat leven klinkt haast als droeve weeklagende muziek, doch van tijd tot tijd - zij het slechts een oogenblik - schalt toch te midden van dien treurzang de jubelende juichtoon van overwinning en van volkomen vreugde. Dikwijls hebben wij de voorstellingen en aandoeningen van dat zoo hartstochtelijk vrouwelijk gemoed van Mary Wollstonecraft pogen te volgen en te ontleden. Op de golven van haar veelbewogen leven hebben wij onze verbeelding mede laten voortwiegelen Enkele malen hebben wij dan den blik zijwaarts gewend, als de toestanden ons te wild, te vurig, te grillig werden: wij zagen haar dan, door hartstochten vervoerd, op banen glijden, die zij niet had moeten betreden, maar altijd, wat er ook bedreven of geleden werd, was de slotindruk deze: dat haar leven een der rijkste levens is geweest van de kinderen der menschen. Die indruk wordt nog aangrijpender, wanneer men haar, in 1797 door den schilder Opie afgebeeld, verrukkelijk schoon en edel gelaat aanschouwt, met de oogen die u niet loslaten, met den trek om de lippen, die van geestkracht, fierheid en tegelijk van teeder vrouwelijke overgave spreekt.

Zij was in 1759 (waarschijnlijk te Londen) geboren[1)]. De vader was een huis-tiran, een verkwister, die van stad tot stad met zijn groot huisgezin trok, overal de fortuin hopende te bezweren, die toch nooit kwam. De jongens van dit gezin gingen spoedig de wijde wereld in, maar de thuis-blijvende meisjes: Mary en haar twee zusters Elize en Everina leden soms duldelooze smart. De vader wreekte zich op de moeder en op de kinderen over de ongelukken, die hij zich zelf had berokkend. De domme, brutale dwingelandij van dien vader was soms niet te harden. Ook Mary ging, 19 jaar oud, het huis uit, zocht en vond een conditie bij een rijke, lastige weduwe. Toen haar moeder in 1780 stierf, en zij inzag, dat zij voor haar jongere zusters meer moest verdienen, daar de vader zijn karakterloos leven bleef volgen, besloot zij in het onderwijs te gaan en een school op te zetten Zij was intusschen reeds getuige geweest van allerlei hardheden van het leven: eene der zusters was wanhopend ongelukkig gehuwd en toen van haar man (op Mary's raad) weggeloopen; haar beste vriendin (Fanny Blood) kwijnde weg onder de slagen van huiselijk leed; kortom zij zag tot nu toe alleen den donkeren kant van de verschillende levens-verhoudingen Doch dit alles knakte haar energie niet. Zij was knap en flink. Zij had zich zelve een goede letter-

1) Zie C. Kegan Paul, 'William Godwin', 1876 vol. I, p. 161 seqq. en 'Mary Wollstonecraft Godwin', by Elizabeth Robins Pennell, London 1885, p. 5 seqq. - Voorts Helene Richter, 'Mary Wollstonecraft, die Vorfechterin der Rechte der Frau', Wien, 1897 (zie daarover 'Die neue Zeit', 1897/98, Band II, p. 89; en 'A study of Mary Wollstonecraft and the rights of Woman' bij Emma Rauschenbusch - Clough, London, 1898.

kundige opvoeding gegeven, en haar school (te Newington Green) scheen te gaan bloeien. Een reis naar Lissabon, waar zij haar stervende vriendin Fanny Blood nog even wilde verzorgen, deed de school echter te-niet gaan. Zij dong nu naar een plaats als gouvernante, en zóó vinden wij haar in 1787 (op 28-jarigen leeftijd) op een kasteel in Ierland bij Lord en Lady Kingsborough[1]. Zij bleef er echter maar een kleine twee jaren: met de vrouw des huizes kon zij zich niet verstaan, en een breuk was weldra het gevolg. Toen besloot Mary niet langer het genade-brood van gouvernante of gezelschaps-juffrouw te eten, zij wilde zelfstandig zijn, op eigen wieken drijven, en ging zich trotsch in Londen neêrzetten, om met de pen haar levens-onderhoud te verdienen.

De uitgever Johnson had haar talent geraden en zou haar helpen. Zij had reeds, voordat zij naar Ierland ging, voor hem een kleine brochure geschreven: 'Gedachten over de opvoeding van dochters'; nu zou zij zich geheel en al in zijn dienst stellen. Zij betrok een kleine kamer, dicht bij zijn boekwinkel in Fleetstreet, en ging voor hem vertalen en schrijven. Zij werkte in die jaren 1788 tot 1791 rusteloos voort. Zij zag haast niet op van het papier, dat zij met haar vlug schrift vulde. Zij zwoegde hard. Behalve allerlei vertaalwerk, schreef zij een kleinen roman: 'Mary'; voorts oorspronkelijke verhalen uit het werkelijk leven; een antwoord aan Edmund Burke op zijn aanval tegen de Fransche revolutie; en eindelijk het boek dat haar naam beroemd, misschien, doch zekerlijk vermaard zou maken: 'A vindication of the Rights of Woman.'

Het merkwaardig boek kwam in 1792 uit, en is opgedragen aan den heer Talleyrand-Périgord, gewezen bisschop van Autun[2]. Het is gloeiend, hartstochtelijk geschreven, vol pathos, overdrijving en declamatie. Het is een pleidooi om te bewijzen, dat de vrouw de *gelijke* van den man moet wezen, en dat de vrouw het recht en den plicht heeft op die gelijkheid aan te dringen. Onder allerlei dichterlijke vormen toch heeft de man zich zelven de heerschappij gegeven. De positie, waarin Milton Eva plaatst tegenover haar echtgenoot, is nog altijd de rang, die door het sterkere geslacht aan de vrouw wordt toebedacht[3]. Hiertegen komt Mary

1) De oudste dochter van dat gezin, de toen veertienjarige Margaret, die zich zeer aan Mary hechtte, was later Lady Mountcashel en had ook een vrij avontuurlijk leven.
2) De volledige titel is: 'A Vindication of the Rights of Woman, with strictures on political and moral subjects'. London, Johnson, 1792. Het heette nog slechts een eerste deel te zijn, maar er is niet meer bijgekomen. Het telt 452 bladzijden. Een nieuwe uitgave met een voorrede of inleiding van Mevrouw Fawcett is in 1891 verschenen.
3) Mary haalt p. 35 de volgende regels uit 'The Paradise lost' aan:

To whom thus Eve with perfect beauty adorn'd
My Author and Disposer, what thou bidst
Unargued I obey; so God ordains;
God is thy law, *thou mine:* to know no more
Is Woman's happiest knowledge and her praise.

op. De vrouw moet zijn de vriendin van den man. De hartstocht der liefde is voorbijgaand, de vriendschap is blijvend. In plaats van emoties op te wekken, moet het de taak der vrouw zijn, eerbied af te dwingen. Doch men heeft er zijn baat bij gevonden, de vrouw af te richten voor die opwellingen der liefde. Men heeft dus een opvoeding voor haar ingericht, die haar wezen artificieel maakt. De jonge vrouw moest een schoon speelgoed zijn. Het doel van het meisje was immers een huwelijk, liefst een rijk huwelijk. En in dat huwelijk werd slechts het genot als hoogste doelwit gesteld, niet een samenwerking tot openbaring en beoefening der deugd. Men tooide haar dus in hare jeugd met bloemen, en verlangde later niets meer van haar, dan dat zij een redelijke huishoudster zou wezen. Doch de huwelijks-liefde, die men op deze wijze als het éénig belangrijke voor de vrouw beschouwde, is slechts een deel van het leven van een deel der vrouwen. Het is maar een fragment. Hoevele vrouwen huwen niet? Teneinde de zelfstandigheid en de fierheid van de vrouw te ontwikkelen, had men de opvoeding gansch anders moeten inrichten. Men had haar een beroep, een werk, een arbeid moeten leeren. De vrouw mag niet dáár zijn, om sensatie te verwekken, maar om harmonisch een schoon en weldoend leven te verwerkelijken. Nu dwarrelt - door de dwaze opvoeding - het beeld van den man veel te veel in het brein der vrouw. Laat toch de vrouw ook waardiger zijn, kampen tegen eerste indrukken, eerbied voor zich zelve hebben. Laat toch de vrouw de vlei-taal afwijzen, die haar een engel noemt. Vrouwen zijn menschen, geen engelen. De suikerzoete, weeke taal, die men tot de vrouw durft voeren, moet walging wekken. Men wordt niet gestreeld ter wille van de deugd. Wat de vrouwen moeten vragen is recht en nog eens recht. Want tegenover de laffe galanterie, die in woorden den boventoon voert, staat in de praktijk een waarlijk harde behandeling van de vrouw. Heeft de vrouw het ongeluk, buiten het huwelijk, de vlei-taal van den man tegelooven, en valt zij, dan is haar leed meestal eindeloos. ‘Hoogeijk - zoo zegt Mary[1)] - als ik het huwelijk waardeer als den grondslag van bijna iedere maatschappelijke deugd, moet ik toch het levendigste medelijden gevoelen voor die ongelukkige vrouwer, die buiten de maatschappij zijn gestooten, en die ten gevolge van eene dwaling afgerukt zijn van al de genegenheden en verhoudingen, die hart en geest veredelen. Dikwijls verdient die stap niet eens den naam van dwaling. Want menig onschuldig meisje wordt het slachtoffer van haar oprecht, liefhebbend hart, en velen worden te gronde gebracht, vóórdat zij nog het onderscheid tusschen deugd en ondeugd kennen. En aldus door haar opvoeding voor schaamteloosheid opgebracht, worden zij schaamteloos. Asylen voor boetvaardige vrouwen zijn nog niet altijd de beste herstellings-oorden voor deze misbruiken. Wat er ontbreekt in de wereld is niet barmhartigheid, maar rechtvaardigheid.’

1) Zie ‘Vindication of the rights of woman’ p. 155.

Tengevolge van dat boek werd Mary meer en meer bekend in den kring der Londensche radicalen. Zij ontmoette Thomas Paine. Ook Godwin zag haar reeds, doch was toen nog niet in haar toover-cirkel opgenomen. Haar geldelijke verdiensten werden nu allengs grooter, en zij kon zich wat beter inrichten, wat meer genot zich verschaffen. In den eersten tijd had zij op haar kamertje het bitter eenvoudig moeten stellen. Aan kleeding en 'toilet' had zij bijna niets kunnen uitgeven. Het schoon kastanje-bruin haar viel achteloos langs haar schouders. Toen Talleyrand haar eens opzocht, had zij hem geen glas wijn kunnen aanbieden. Maar nu kon zij zich meer geriefelijkheden vergunnen: zij kon betere appartementen betrekken. Zij zag den Londenschen kring der vooruitstrevende talenten. Zij zelve was een 'vocaal' onder hen geworden. Zij leefde mede op den stroom van aller denkbeelden, en daar Parijs, het Parijs der revolutie, het middelpunt was van aller gedachten en gesprekken, besloot zij een reis derwaarts te doen.

Zij kwam te Parijs in December 1792. De stad was in de hoogste opwinding. De dag van den 10^den^ Augustus had het koningschap omvergeworpen. De September-moorden hadden gewezen welken weg het gepeupel op wilde. De Conventie was bijééngekomen, van welke vergadering haar Londensche kennis, Thomas Paine, nu medelid was. Het proces tegen den koning begon. Er zijn uit die dagen brieven van haar over, die haar gemoeds-toestand schetsen; treffend van eenvoud en diepte is vooral de brief dien zij 26 December 1792 schrijft, als zij uit haar raam den koning in de eenvoudige huurkoets. onder het geleide der militairen, langzaam ziet voorbijrijden op zijn droevigen tocht naar de rechtbank der Corventie. Het babbelachtige volk is nu zoo weinig rumoerig. De stilte wordt slechts van tijd tot tijd gebroken door het geroffel van de trom[1]. Zij leefde al die toestanden mede. Uit alles blijkt, dat haar eigen geest en gemoed in die demonische wereld van Parijs tot de hoogste spanning waren opgevoerd. Een soort van exaltatie beving haar[2]. En toch zou zij zich in dat Parijs weldra min of meer geïsoleerd gaan gevoelen, daar Frankrijk den oorlog verklaarde aan Engeland, en zij, als Engelsche onderdaan, zich dus eenigszins schuil moest houden, ten minste geen opspraak mocht verwekken. Intusschen moest zij veel arbeiden om haar onderhoud te verdienen. Zoo schreef zij - in Neuilly tijdelijk haar verblijf houdende - het belangrijke boek over de Fransche revolutie[3]. Te midden nu van dat inspannend werk en dat avontuurlijk, haast verlaten

1) Zie den brief in Pennell's 'Mary Wollstonecraft', p. 115.
2) Zoo zag haar Georg Forster, zie 'J.G. Forster's Briefwechsel', 1829, Theil II, p. 430. Vergelijk onze 'Studiën op Sociaal Gebied', p. 257.
3) De titel van dat boek is: 'A historical and moral view of the origin and progress of the French Revolution and the effect it has produced in Europe'. Volume the first. Londen, Johnson, 1794. De latere deelen zijn niet verschenen. Het eerste deel is 522 bladzijden groot. Over Marie Antoinette oordeelt zij hard, zie p. 33 seqq.

leven onder het meest luidruchtige volk ter wereld, doet dáár eensklaps een groote passie haar hart kloppen: zij vat liefde, hartstochtelijke liefde op voor een Amerikaan, die ook in Parijs toen vertoefde: voor 'captain' Gilbert Imlay.

Die man was haar niet waard. Hij was lang niet onbekwaam, maar in de eerste plaats man van zaken, koel, energiek, en immoreel. Mary kon als Engelsche er niet aan denken op 't oogenblik te Parijs een huwelijk aan te gaan, trouwens voor haar was het huwelijk slechts de vorm, die van zelf wel volgen zou, wanneer de inhoud, de liefde, er was; doch Imlay had geen plan het huwelijk te voltrekken. Voor hem was het slechts een 'liaison'. Zoo leefden zij een geruimen tijd in 1793 en 1794 samen. Mary was eerst volkomen gelukkig, vooral toen haar een dochtertje (Fanny) geboren werd. Maar allengs werd op het einde van het jaar 1794 en in het jaar 1795 de waarheid in al haar koude en kilheid haar duidelijk. Die Imlay was niets dan een financier, dan een geldman, en voorts een wellusteling, geblaseerd van alles, van de vrouwen in de eerste plaats. Welk een ontwaken! Er is een bundeltje brieven van haar uitgegeven - (in het jaar 1879, verrijkt met haar fraaie beeltenis, herdrukt[1)] - waarin al de aandoeningen van haar gemoed, in de opéénvolging van onzekerheid, van zelf-bedrog, van poging om zijn liefde toch nog te behouden, van berouw, van verontwaardiging, van wanhoop, zijn weêrgegeven. Het boekje is een éénige klank-ladder van al de tonen en kreten van liefde en hartstocht. Nog wil zij die liefde haast niet opgeven. Zij wil met Imlay tot een schikking komen, hem bewijzen dat zij zelfs in zijn financieele plannen en zaken kan deelen. Zij gaat voor hem op reis naar Zweden en Noorwegen, ten einde als zijn gemachtigde zijn geldelijke aangelegenheden dáár af te wikkelen[2)]. Doch in Engeland teruggekomen, vond zij haar plaats, die zij bij Imlay had meenen zich te bereiden, ingenomen door een jonge actrice, en vol wanhoop stortte zij zich in den Theems.

Zij werd gered, ging nu voor haar kind werken, en nam in 1795 het leven te Londen op, dat zij in December 1792 had afgebroken voor dat noodlottige bezoek aan Parijs. Zij arbeidde als vroeger in dienst van den uitgever Johnson. Zij herkreeg haar kalmte en evenwicht. Een kleine kring van vrienden en geestverwanten schaarde zich allengs weder om haar heên. En ziedaar, in Januari 1796 wordt zij weder teruggezien door William Godwin.

Zij was toen 38 jaren en Godwin 40 jaren oud. Haar schoonheid was door de droevige ervaringen nog haast verhoogd. De anders zoo onaandoenlijke radicaal bukte voor de stille bekoring, die van haar oogen uitstraalde. In denkwijze stemden zij overeen.

1) Zie Mary Wollstonecraft, 'Letters to Imlay', London (Kegan, Paul) 1879. Zie vooral p. 68, 84, 96 en 119-120.
2) Zij heeft later haar brieven tijdens die reis uitgegeven; het is het boek: 'Letters written during a short residence in Sweden, Norway and Denmark', by Mary Wollstonecraft. London, Johnson, 1796. Het is goed en soms puntig geschreven.

Welhaast leunde Mary op zijn vasten arm. Zij zouden voortaan te zamen vereenigd het leven leiden.

Ook dit keer werd het huwelijk niet dadelijk voltrokken. Het samen-leven ging vooraf. Godwin had in zijn groot werk: 'Political Justice' zijn afkeurende denkbeelden over het huwelijk ronduit verkondigd en Mary nam het huwelijk slechts aan als een vorm, als een bijzaak. De éénheid van gevoelens en gedachten was voor haar de hoofdzaak. Beiden stelden daarbij even hoogen prijs op zelfstandigheid en onafhankelijkheid van levenswijze en gedrag. Vandaar dat in het begin hunne vereeniging haast geen verandering in hun bestaan veroorzaakte. Elk bleef op zijn kamers en woning leven, zooals ieder gewoon was. Slechts zagen zij elkander meer dan vroeger en deelden zij in korte briefjes elkander de gewaarwordingen en ontmoetingen, die zij hadden, mede. Mary was nu volmaakt gelukkig. Haar hart had rust gevonden, en Godwin gevoelde van zijn kant een aanmoediging, een opwekking, zooals hij die tot nog toe niet gekend had. Nadat zij zeven maanden aldus geleefd hadden, voltrokken zij, wijl Mary moeder moest worden, den 29en Maart 1797 het huwelijk in de oude Sint-Pancraskerk te Londen. In het begin spraken zij niemand van dit huwelijk. Trouwens ook nu was er geen samenwoning. Godwin was daar volstrekt tegen, omdat het naar zijn inzien een licht knellenden band vormde. Godwin bleef, twintig deuren ver van het huis, dat zij voortaan als gemeenschappelijk huis zouden beschouwen, afzonderlijke kamers behouden. Daarheen ging hij zoodra hij opstond; zelden zelfs gebruikte hij het ontbijt bij zijn vrouw, en dikwijls sliep hij op die kamers. Ieder bleef aan zijn letterkundig werk; slechts bij uitzondering zagen zij elkander, tenzij zij samen een wandeling maakten vóór het middag-eten. Zij bezochten ook hun vrienden en vriendinnen alléén, bijna nooit te zamen, en gingen meestal afzonderlijk op feesten. Doch hun kleine briefjes over en weder bewezen, dat zij het samen-leven als een ernstige waarheid, niet als een frase, opvatt'en. Terwijl anderen te zamen naast elkander in één huis, vreemd aan elkander, elk een eigen leven leefden, waren deze twee onafscheidelijk in gevoel en gedachte, vormden zij éénheid van ziel en zin. Voor beiden was dat huwelijk, aldus opgevat, een reine trouw.

Ach, wat op aarde een waarachtig geluk is, duurt meestal zeer kort! De bevalling was op handen. Een dochter, die naar haar moeder zou genoemd worden, zag het levenslicht, doch ten koste van de moeder. Mary Wollstonecraft stierf den 10den September 1797.

Godwin heeft nog vele jaren geleefd[1] Hij is zeer oud geworden. Hij heeft voor de tweede maal later een huwelijk gesloten, dat vrij ongelukkig was. Voorts heeft hij zeer veel boeken geschreven, romans, geschiedenissen, verhalen, een boek: 'Thoughts on man'

1) Hij schreef 1798: 'Memoirs of the author of a Vindication of the Rights of Woman'; met portret van haar.

in 1831, en voorts het dikke boek over de bevolkings-questie tegen Malthus. Met het eigenlijk socialisme en anarchisme heeft hij zich weinig of eigenlijk niet meer opgehouden. In het jaar 1836 is hij gestorven.

Hij zelf zou in die jaren, niettegenstaande de vriendschap van Coleridge, min of meer vergeten zijn, zoo niet de lotgevallen der dochter, die Mary Wollstonecraft hem schonk, nog eens vrij sterk de aandacht op hem hadden gevestigd.

Die dochter toch werd de echtgenoot van den hoogsten Engelschen dichter onzer eeuw: van Shelley.

Op het kerkhof naast de oude kerk van Sint-Pancras, waarin haar huwelijk had plaats gehad, was Mary Wollstonecraft begraven. Dáár, op den door een treurwilg beschaduwden grafsteen, drukten de 22-jarige Shelley en de jonge, zeventienjarige Mary Godwin elkaâr voor eeuwig aan het hart[1]. Straks vloden zij te zamen weg uit Engeland, al leefde nog de eerste vrouw van Shelley. Toen deze zich in de wateren van de Serpentine wierp, kon Shelley het nieuwe huwelijk, aangaan, dat voor beiden een zaligheid werd. Zelden hebben de verzen van Shelley melodischer geruischt, dan toen hij zijn 'Revolt of Islam' in 1817 aan die dochter van Mary Wollstonecraft opdroeg, en heeft vooral in die opdracht de twaalfde stanza, aan haar moeder gewijd, een aangrijpend fijnen toon. Doch als metalen klaroen-geschal klinken telkens door dit gansche gedicht van 'the Revolt of Islam' de gedachten zelven van Godwin en van zijn vrouw nu rhythmisch van vorm; gedachten, die zij op het einde der 18[de] eeuw als profetie voor onze eeuw hadden doen hooren, en die niet anders waren dan een dithyrambe, een ode aan de 'gelijkheid':

> 'Eldest of things, divine Equality!
> Wisdom and Love are but the slaves of thee'.

In het Engeland van het einde der 18de eeuw, waar de geesten wakker waren gemaakt eerst door de Amerikaansche vrijheids-beweging, daarna door de geweldige gisting der ideeën vóór en van de Fransche revolutie, werden, buiten den kring van Godwin, hier en daar nog wel andere meer zuiver socialistische stemmen vernomen. Wij behoeven nog niet te denken aan Lord Gordon of aan den radicalen majoor Cartwright[2] aan wier mond of pen, onder 't rumoerig optreden, soms een fragmentarisch socialistische uiting ontviel, maar wij hebben 't oog vooreerst op Thomas Spence en zijn geschrift over het brengen van den grond in

1) Zie 'Shelley Memorials', edited by Lady Shelley, Third Edition, 1875, p. 67, en 'Life and letters of Mary Wollstonecraft Shelley', by Mrs. Julian Marshall, 2 vol. 1888, deel I, p. 50 seqq.
2) Zie over hen Adolf Held, 'Zwei Bücher zur socialen Geschichte Englands', 1881, p. 110 en volgende, voorts Lothar Bucher, 'Kleine Schriften', 1893, p. 260 seqq.

de gemeenschap. Hij-zelf, die Spence, was een arme drommel, eerst schoolmeester te Newcastle-on-Tyne. Aldaar in zijn woonplaats, had hij op zijn 25ste jaar den 8sten November 1775 een voordracht onder den titel: 'Meridian sun of Liberty' over landbezit gehouden in een kring, waarvan hij lid was, en welk genootschap den hoogdravenden naam droeg van 'de filosofische sociëteit te Newcastle'. Had hij gedacht veel eer met zijn lezing in te leggen, dan kwam hij bedrogen uit, want na hem aangehoord te hebben, nam de filosofische sociëteit onmiddellijk het besluit hem uit haar kring te werpen. Zijn aanblijven als schoolmeester te Newcastle leverde nu ook eigenaardige bezwaren, en hij verhuisde dus naar Londen, waar hij een klein boekwinkeltje opzette. Hij gaf dáár een weekblad uit, getiteld: 'Pigs' meat' (voedsel voor de varkens). Doch hij moest erg tobben om in het leven te kunnen blijven. Van tijd tot tijd legden de rechters hem boete op, of duwden zij hem in de gevangenis. Toch vormde hij evenals andere enthousiasten een secte: 'the Spenceans', die jaren na zijn dood bleef bestaan. Hij stierf in 1814, 64 jaren oud, en werd op kosten van zijn vrienden begraven.

De lezing of rede van het jaar 1775, waaraan die vrienden zich steeds verkwikten, behelsde nu het volgende[1)]. Spence betoogde daarin, dat land of grond geen voorwerp kon zijn van particulier bezit; dat de menschen land evenzeer noodig hadden als lucht en licht of warmte van de zon; dat dus de daad van hen, die land in particulier eigendom hadden genomen, alsof het een product van hun arbeid was, een onwettige roof was; dat men op dien roof, zonder eenige schadevergoeding te geven, moest terugkomen; en dat de eenvoudigste weg om dit te doen, hierin bestond, dat de inwoners van een kerspel of gemeente te zamen kwamen, zich tot corporatie constitueerden, en alle gronden binnen den kring van het kerspel tot eigendom der corporatie verklaarden. Van dat oogenblik af kon dan de gemeente aan ieder harer burgers voor korteren of langeren tijd grond verhuren, mits goed begrepen werd, dat van vervreemding van den grond nooit meer sprake kon wezen. Uit de pachtpenningen aldus verkregen zou elke gemeente een deel aan den Staat geven, en voorts alle mogelijke uitgaven doen. Spence stelde dus voor Engeland - waar de verdeeling van den grond zeker het onredelijkst ter wereld is - aan de orde het vraagstuk der 'land-nationalisatie'; het vraagstuk dat in de 19de eeuw menigte van hoofden zou doen peinzen.

Na Spence zou in 1782 William Ogilvie, een Schotsch hoogleeraar van Aberdeen, dezelfde questie in een geschrift behandelen, ge-

1) De lezing van Thomas Spence van 1775 is in 1882 herdrukt door de zorgen van H.M. Hyndman, onder den titel: 'The nationalisation of the land in 1775 and 1882'. Vergelijk Hyndman, 'The historical basis of Socialism in Engeland', 1883, pag. 448. Zie ook 'La Revue socialiste' van December 1889, pag. 667, en het boek van J. Morrison Davidson, 'Scotia Rediviva, Home-rule for Scotland' 1890, pag. 86 seqq.

titeld: 'Essay on Property in Land.' Hij was van een oud-patricische familie: 'laird of Pattensear', enz., kende dus het vraagstuk bij ondervinding, wist hoe de Schotsche wet het grond-bezit bevoordeelde. In een min of meer mathematisch betoog zette hij uitéén, dat in deze materie het recht van den arbeid was opgeofferd aan het recht van den tijdelijken eigenaar van den grond. Hij gaf reeds de lijnen aan van een plan van belasting op den grond, dat in de negentiende eeuw door Henry George zou worden uitgewerkt. Hij deed dit echter anoniem. Hij verstopte als 't ware zijn 'Essay'. Toen hij, 83 jaar oud, met alle eer in de kathedraal van Old-Aberdeen werd begraven, vermoedde niemand iets van zijn revolutionnaire denkbeelden[1)].

1) Zie over hem J Morrison Davidson 'Concerning four precursors of Henry George', 1900, p. 1-25. In onze dagen is het 'Essay' in het Duitsch vertaald door M. Freund, met een inleiding van Georg Adler. De vertaling kwam uit te Leipzig bij den uitgever Hirschfeld.

Hoofdstuk XV.
Op het einde der achttiende eeuw.
De economie en het socialisme.

Wij hebben een goed deel van den tocht, dien wij in het eerste hoofdstuk ons hadden voorgesteld, thans afgelegd.

Het verschijnsel van het socialisme heeft tot nu toe, soms als een snel loopende glinsterende stroom, soms als een donkere, drabbige watermassa, nu weder als kalme beek, dan als opgestuwde vloed, naast ons geruischt.

Toen wij de bergen beklommen, zagen wij, dat die stroom van allerlei kanten, langs allerlei beken, zijn wateren ontving. De denkbeelden toch van het socialisme, zooals wij ze op het einde van de achttiende eeuw in oogenschouw nemen, op het oogenblik dat de negentiende eeuw den inhoud daarvan zal aanvaarden, zijn een samenstel van begrippen, die op groote verscheidenheid, van oorsprong wijzen. Wij konden op verschillende groote, bewegende oorzaken en invloeden den blik vestigen.

De eerste lot-wisselingen van ons geslacht, de oudste toestanden der volken, geheel de grijze vóórtijd, bergen in 't algemeen in de oorspronkelijke ontwikkeling der maatschappij de overleveringen, aan welke het socialisme zich hecht. Dáár is de wieg van het collectief leven en bestaan. Dáár leven sluimerend al die vormen van dat samenzijn en samenwerken en samenwonen en samen-bezitten in rustige rust. De voortreffelijke Sir Henry Maine heeft in zijn bekende boeken de stelling, dat in den dageraad der maatschappij alles begon met de familie-groep en met het collectief bezit van de familie van den grond, zoo dikwijls en zoo duidelijk uitééngezet, dat hieromtrent wel geen twijfel meer kan bestaan. De oorsprong der maatschappij wees op gezamenlijk leven, gezamenlijk voelen en werken, op gezamenlijk eigendom. De individueele wil was dáár onderworpen aan het familie-begrip; alle verbintenissen en overeenkomsten waren gebonden en begrensd door de familie-banden. Uit die familie ontwikkelde zich de stam, en de stam - zoodra men op een bepaalde vaste streek ging wonen - kristalliseerde zich tot de dorps-gemeenschap, bij welke laatste instelling dan het gezamenlijk bezit van 't land en niet meer de

familie-band in de eerste plaats de basis vormde. Doch het begrip van gemeenschap, het collectieve begrip, werd bij al die vervormingen behouden. Stappen en mijlpalen op dien weg waren de Hindoe-familie-vereeniging, waar niet het land, maar de familie den band samenhield, en de gemeenschap vrij zuiver ('joint in food, worship and estate') bleef heerschen; de huis-gemeenschap, zooals die bij de Slavonische stammen in Croatië, Dalmatië en Illyrië voorkomt, bij wie het bezitten van één gemeenschappelijk huis en het spijzen aan dezelfde tafel op den vóórgrond staat, doch privaat-eigendom op roerende zaken wordt toegelaten; en eindelijk de dorps-gemeenschap zelve, met afgescheiden woningen, waarbij slechts een deel van het land gemeen is, zooals dat in Rusland, op Java en bij vele Indische volken regel is[1]. De dorps-gemeenschap nu is overal in de gansche geschiedenis te herkennen. Haar verschijning is de zilverdraad, die overal in het maatschappelijk weefsel met lichtende tint te vinden is. Maar het collectieve eigendom van den grond is alzoo overal, waar de dorps-gemeente zich vertoonde, een historisch feit. Het particulier eigendom van den grond wist zich bij de Arische volken slechts te vestigen, voor-eerst ten gevolge der afscheiding en afscheuring van dat gezamenlijk eigendom door de leden van den stam, en ten tweede door de aanspraken op een eigen deel, die het hoofd van den stam als souverein deed gelden[2]. Toch bleven, zelfs toen in onze moderne Staten het particulier grond-eigendom zich overwegend had uitgebreid, toen de marktgenootschappen verdwenen, bij den landbouw vele trekken van het oude gemeenschappelijk eigendom bestaan, en bleven hier dikwijls oudere, vroegere rechten als gewoonten inheemsch. Het was de oude plooi van vroegere onbewuste natuur-toestanden: herinnering aan d'ouden tijd.

Zij dus, die ook thans een sociale inrichting voorstaan geheel op gemeenschappelijk leven gegrond, hebben, zonder dat zij 't zelven misschien weten, allereerst de gedachten op het grijze verleden gericht. Gelijk zij, die in onze eeuw de rassen-theorië: hei idee der nationaliteiten als leidend beginsel voor het vormen en ontwikkelen der Staten aanprediken; een verouderd begrip - zoo als wij dachten - aanhingen[3], in dienzelfden zin kan men van de socialisten zeggen, dat ook zij met denkbeelden vooral uit het verleden werken. Hun speelt door het hoofd een droom van de eerste kindsheid van ons geslacht.

En zulke herinneringen van d'ouden tijd kregen nu (zooals wij gezien hebben) in den loop der tijden nieuw voedsel en richting en kleur van allerlei kanten. - De klassieke oudheid gaf enkele vormen, daar wel sterk bij Grieken en Romeinen het Staats-idee,

1) Zie Manie, 'Lectures on the early history of Institutions' 1875, p. 78-82.
2) Zie Maine, 'Early history of Institutions' p. 120.
3) Zie vooral Maine, 'Early history of Institutions' p. 74. 75 en 282, 'those reckless theories of race'. - Zie voorts Emile de Laveleye, 'De la Propriété et de ses formes primitives', 1874, p. 338.

het denkbeeld, dat het gemeenschappelijk nut of belang, door den Staat vertegenwoordigd, het hoogste was, alles overheerschte. - Het christelijk beginsel, nu eens zich uitend in minachting voor het verwerven van aardsche goederen, doch weldra alles terugbrengend tot het denkbeeld van 'liefde', trachtte van zijn kant de menschheid tot een ware broederschap te vervormen, tot een gemeenschappelijk huisgezin van kinderen Gods; hetzij dat dit stil en vredig verwerkelijkt werd in Jeruzalem, of kalm werd georganiseerd in de kloosters, of wild en hartstochtelijk werd uitgegalmd door zeloten ten tijde der Hervorming. - Straks kwamen de dichters of droomers, die, tegen den door de historie geworden toestand in, een droomland in de verbeelding opbouwden, een fantasie van het brein, waar alles aan allen gemeen zou zijn, en de tegenstrijdigheden der bestaande maatschappelijke verhoudingen niet meer zouden voorkomen. Latere schrijvers als Jean Jacques Rousseau, zonder dadelijk tot den kring dezer utopisten te behooren, slaan toch uit sentiments-gronden één zelfden toon aan. - Dan weder deed zich een groep van mannen hooren, die, even ontevreden als de utopisten over hetgeen in de maatschappij gebeurde, echter niet bereid waren zich met een droom van betere dagen te vergenoegen: zij koesterden een fellen haat tegen de overal voortwoekerende privileges, en wilden door redeneering hun tijd-genooten overtuigen, dat men op den verkeerden weg was, en dat men terug moest keeren tot de algemeene gelijkheid en algemeene gemeenschap. Een gedeelte van hen begon meer en meer de aandacht te vestigen op den toestand der mindere klassen en der eigenlijk gezegde arbeiders; zij begonnen te betoogen, dat de verdeeling van de resultaten der productie overeenkomstig de geldende regelen een ware bespotting was, en de aanvals-kreet werd reeds in hun midden gehoord.

En door al die leerlingen en stellingen, door die meer scherpe afronding op verschillende punten, was nu het socialisme op het einde der achttiende eeuw reeds een betrekkelijk scherp waarneembare richting geworden.

Wat het bedoelde was vrij duidelijk. Het eigenaardige van het socialisme - wanneer wij de stem, die Godwin in zijn isolement deed hooren, eenigszins gedempt naar den achtergrond verwijderen - lag in het begrip van het 'collectieve'. Het particulier eigendom, dat in de beschaafde landen 't gewonnen scheen te hebben, moest weder wijken voor het gezamenlijk eigendom, en de individueele wijze van arbeiden - waarbij ieder voor zich in wedijver tegen de anderen, op eigen verantwoordelijkheid werkte, spaarde en geld trachtte te verdienen - moest plaats maken voor een collectieve in-gang-stelling der productie, van welke productie nu de vruchten aan allen, die aan 't werk hadden deelgenomen, ten goede moesten komen. Te dien einde zouden alle productiemiddelen - landerijen, werkplaatsen, grondstoffen, werktuigen - kortom alles wat wij kapitaal noemen, collectief het eigendom van alle producenten moeten zijn; zou voorts de geheele inrichting, indeeling en trapsgewijze voortgang van den arbeid onder een

uit één beginsel voortvloeiende organisatie, dus onder een geregelde leiding, dienen te worden geplaatst, en zou de verdeeling van het gemeenschappelijk product aan allen - met inachtneming van ieders productieve diensten en ieders behoeften - overeenkomstig een vast plan moeten geschieden.

Ziedaar het verre doel. En het idee, dat aan dit doel tot grondslag strekte, klampte zich nu in Europa vast aan elk collectief bezit, aan elke collectieve inrichting, die nog als een der 'overblijvers' van vroegere toestanden, hier en daar aanwezig was. In de merkwaardige boeken van E. Nasse over de Middeleeuwsche akker-gemeenschap in Engeland, van Otto Gierke, 'Das deutsche Genossenschaftsrecht', en van Emile de Laveleye, 'De la propriété et de ses formes primitives', kan men zien wat er in dit opzicht nog in Engeland, Duitschland en Frankrijk vóór de revolutie van 1789 overgebleven was. In Frankrijk bood Auvergne sporen aan van familie-communauteiten. In de Jura waren de zoogenaamde 'associations fromagères' voorbeelden, hoe de arbeid collectief geschiedde. In de Nièvre, in het oude Morvan, was sinds vijf eeuwen in het dorp Saint-Benin-les-Bois een welvarende landbouwkolonie van het geslacht Jault gevestigd, die gemeenschappelijk werd geëxploiteerd. In de omstreken van Orléans verrezen nog in 1740 inrichtingen met socialistische levens-wijze[1)]. En wie nauwlettend zag, kon overal in gansch Europa maatschappelijke gewassen zien, die hun groeikracht ontleenden aan andere sappen, dan door de heerschende school als wettig bestaande werden erkend.

En inmiddels organiseerde zich juist op het einde der achttiende eeuw sterker en sterker, wetenschappelijk en practisch de tegenovergestelde richting, welke over alle maatschappelijke instellingen, verschijnselen en toestanden voortaan uitsluitend zou willen beslissen en oordeel vellen: de economische school.

Die economisten, van gansch andere denkbeelden uitgaande dan de socialisten, liepen vooreerst hun eigen weg, zonder zich om de droomen of grieven der socialisten te storen Wij hebben slechts in Frankrijk, als uitzondering, een wetenschappelijk duel tusschen Mably en Mercier de la Rivière kunnen vermelden[2)]. In Engeland,

1) Zie over Auvergne en Orléans onze pag. 306. Over de Jura zie Charles Fourier, Oeuvres complètes, II. 37 (van het 'Avant-Propos'). Over de Nièvre, zie ook Louis Reybaud, 'Etudes sur les Réformateurs', Septième édition, 1864, tome II p. 78. Het was de oude Dupin, die op de bezitting der Jaults de aandacht vestigde, zie het weekblad 'The New Moral World' van 1841, II p. 372. Vergelijk ook Victor Considérant, 'Le Socialisme devant le Vieux Monde', 1848, pag. 80 seqq.

2) Aardig is het, dat het orgaan der min of meer wetenschappelijke anarchisten, het weekblad 'Les Temps Nouveaux', in zijn nummer van 15/21 Februari 1896 betoogt, dat de Physiocraten misschien zulk een brug naar het socialisme hadden kunnen bouwen door hun leer van het 'produit net.'

waar de economische lessen door Adam Smith theoretisch tot een vast afgeronde wetenschap werden verheven, liet echter die economische leer zich volstrekt niet in met wat door de socialisten was te berde gebracht.

De scheiding der economisten en socialisten zou vooral sinds het boek van Adam Smith een scherp geteekend feit zijn. Het waren voortaan twee stroomen.

Toch zou dat werk zelf van Adam Smith, in zijn verrassende frischheid, hier en daar nog een kleine wending, een vaart of ruk nemen, die misschien tot zekere verstandhouding op enkele punten had kunnen voeren. Hoe meer nu de volgelingen van Adam Smith deze toenadering tot het vijandige kamp hebben verwaarloosd en uitgedelgd, des te meer is het voor ons van belang het boek van Adam Smith uit dat oogpunt na te gaan, en te zien wat hij dacht over de punten, die, zooals wij in ons eerste hoofdstuk betoogden, een soort van brug tusschen het socialisme en de economische wetenschap hadden kunnen vormen. Wij zullen trachten dit helderder en breeder in 't licht te stellen.

Inderdaad waren de economisten een gansch anderen weg opgegaan dan de socialisten. In plaats van het collectieve was door hen het i n d i v i d u e e l e op den vóórgrond gezet. In plaats van als einddoel te stellen een harmonische samenleving, waarin allen samenwerkten, waarin vóór alles vermeden werd, dat het éene individu leefde ten koste van het andere, werd een maatschappij gevestigd, waarin elk individu zonder veel op het andere te letten, voor zich-zelf arbeidde en worstelde. Het werd het gebied van het individualisme. Op het beginsel van individueel eigenbelang, individueelen arbeid, individueelen eigendom, individueele verantwoordelijkheid werd een tot in onderdeden zeer ontwikkeld stelsel door hen opgebouwd. Men werkte met al de nuttige krachten, waarover men beschikte, voor eigen sfeer. De belangen van het geheel zouden dan 't best behartigt en verwerkelijkt worden, wanneer in meer of minder vrijheid al de individueele belangen tegen elkander in gezetten en gestadigen wedijver (concurrentie) werkten en kampten. ‘Ieder voor zich’ werd - volgens hen - de leus in 't leven; een leus, die dan door de geheele standen in een volk, en door de afzonderlijke volken zelven werd overgenomen. Op het voordeel, dat boven de winst van anderen kon worden behaald, werd dan vooral de aandacht gevestigd. Men leerde, volgens dien gedachten-loop, zijn rijkdommen en schatten optellen en vermenigvuldigen, doch vooral vergelijken, jaloersch vergelijken, met die van anderen; en men was niet tevreden, vóórdat men zeker was, dat men even veel of meer dan de anderen had kunnen winnen. Deze richting was vooral toegepast in de mercantilistische atmosfeer, die 't begrip van wedijver en vergelijking tegen elkander opkweekte, en later in de kringen der Physiocratische school, die de gedachte van volledige vrijheid in 't economische (‘'t laat maar gaan’) op den vóórgrond stelde. In 't bijzonder was Engeland, in de zeventiende en achttiende eeuw rijk geweest aan mannen,

die deze dusgenaamde economische begrippen hadden ontleend en vastgesteld. Het was bij die Engelsche schrijvers haast begonnen uit een soort van jaloerschheid en naijver tegen ons land - Holland - dat door zijn arbeidzame welvaart voor Europa een kleinood, voor Engeland een doorn in 't oog was. Bijna al de Engelsche schrijvers wezen steeds op Holland als een uitlokkend voorbeeld, terwijl ze dan in één adem er bijvoegden, dat Engeland het er onder moest krijgen. En op dat aambeeld slaande, gingen zij voor hun eigen land een vast stelsel smeden: een stelsel van individueelen wedijver op alles toegepast[1)].

Sir walter Raleigh ('Observations touching trade and commerce with the Hollander and other nations') had in 1603 het voorbeeld gegeven. Straks hadden in den loop der zeventiende eeuw Thomas Mun ('England's Treasure in Foreign Trade'), Sir Josiah Child ('A new discourse of trade,' waarin vooral de lof en naijver van Holland uitkomt), Sir Thomas Culpeper, Sir William Temple ('Observations upon the United Provinces of the Netherlands'), Sir William Petty (in zijn voortdurende statistieke vergelijking met Holland), Gregory King, John Locke, en Sir Dudley North, die economische denkbeelden als het ware fragmentarisch verder uitgewerkt. De eenzijdige vergelijking met Holland was schielijk niet meer noodig. Men nam breeder aanloop en gunde zich grooter afmetingen. Schrijvers over geld en bankwezen stonden tegen het einde der 17[de] eeuw in Engeland bij de vleet op, toen deze onderwerpen aldaar moesten geregeld worden onder Willem III: wij denken aan Hugh Chamberlayne en Paterson en hun plannen tot oprichting van een bank; aan Nicolas Barbon (ach Praise-God Barebone's zoon!) en zijn 'Discourse on coining the new money lighter, 1696': zij deden hun geschriften weêrgalmen van den lof van het geld. - En dezelfde economische richting vond in de gansche achttiende eeuw in Engeland een vruchtbaar terrein. Dr. Charles Davenant ('Essay on the probable method of making a people gainers in the balance of Trade'), Jacob Vanderlint ('Money answers all things,' 1734), Philip Cantillon ('The analysis of trade', etc. 1759), Sir Matthew Decker vooral, de twee theolo-

1) Ik kan dit denkbeeld hier niet uitwerken. Cromwell en Karel II poogden overigens deze gedachte practisch te verwerkelijken. De Engelsche oorlogen tegen ons land waren grootendeels economische oorlogen. Zoowel die van 1652-54 als die van 1665-67 en die van 1672. Zie over de economische positie bij den oorlog van Karel II van 1665 vooral Ranke, 'Englische Geschichte', IV, p. 261 en 262, en over den oorlog van 1672 de redevoering van Coventry, bij Ranke, 'Englische Geschichte', IV. p. 434 en 435. Zie over geheel de economische inwerking van Holland op Engeland, Ranke, 'Englische Geschichte', IV, p. 485. Men denke aan het telkens herhaald gezegde van Shaftesbury, den staatsman die geheel dat tijdperk van Cromwell en Karel II doorleefde: 'ceterum censeo Amsterdamum esse delendum'. - Zie ook Ranke, 'Englische Geschichte', VI, p. 281 en 282. Denk ook aan Dryden's verzen over Holland. De 'annus mirabilis' van 1666.

gen Josiah Tucker en Adam Ferguson, de klassieke David Hume, de uitstekende Sir James Steuart, de anonieme auteur van het 'Essay on trade and commerce', 1770 - sponnen deze theorieën verder uit. Een groep schrijvers over pauperisme en arbeids-questiën (wij noemen b.v. Postlethwaite), benevens andere auteurs, die deze materie der armoede in verband brachten met de verdeeling der gronden ('inclosures of commons'), zooals Nathaniel Forster en dr. Price, hielpen en bevestigden de grootere bewijsvoeringen, totdat in 1776 hun aller denkbeelden en bouwstoffen als het ware tot een architectonisch geheel werden vereenigd en saâmgesteld door Adam Smith in zijn: 'Wealth of Nations'.

Verrassend boek! Vol scherpe waarnemingen, fijne opmerkingen en heugenis van met eigen oogen aanschouwde verschijnselen! Het is juist het tegenovergestelde van een dier droge, muffige betoogen over staathuishoudkunde, zooals de negentiende eeuw er zoovele in de winkelkasten onzer boekverkoopers heeft uitgestald. Alles groeit en leeft in dit boek. Bij wijlen schijnt het eert bosch van feiten, waartusschen dan, als zoovele lichtstralen, de vernuftige inzichten van den auteur glijden en schieten. Wij *zien* alles in zijn boek. Wij zien den jongen in de werkplaats, die, omdat hij met zijn makkers wil spelen, een uitvinding doet, waardoor de dag-taak voor hem spoediger gedaan is; wij zien den werkman, die onder den arbeid eens even opziet en adem schept en poost; we zien de rotsen tegen de kust van Schotland, waarop de zee 't wier slingert; wij zien het woud, tusschen welks stammen de runderen grazen, die de jonge boomen met het eerst opschietend loof telkens beschadigen en afknagen, zoodat de geheele aanplanting te-niet gaat; wij zien de weiden en koornvelden van Frankrijk, die Adam Smith heeft bereisd; wij staan overal bij hem op den vasten grond der werkelijkheid; de teugen, die hij ons geeft, hebben zelfs daardoor een grondigen bijsmaak. Zeer zeker, hij is met hart en ziel aan Engeland verkleefd: hij koestert nog de echte Engelsche jaloersche afgunst tegenover Holland; Holland op elke wijze door hem benijd, maar juist die ergernis, die hier met bewondering worstelt, is ons welkom: zij stelt ons des te beter in staat den man Adam Smith, niet den schrijver alléén, te leeren kennen, en zij belet ons in de fout te vervallen van hen, die Adam Smith liefst uitbundig prijzen, zonder hem gelezen te hebben, en die van zijn naam een etiket maken, dat zij plakken op de vaas, waarin hun eigen abstracte, theoretische, vage, nevelachtige vrijheids-beginselen en atomistische beschouwingen zijn vervat.

Neen, Adam Smith was een historisch persoon: een man van gelijke beweging als de anderen, slechts met veel grooter scherpzinnigheid en grooter gemakkelijkheid van analyse en combinatie begaafd, gelijk vooral zijn theorie over het inkomen: dat is over de verdeeling van het resultaat der productie tusschen de drie factoren van productie - de kern zijner leer - bewijst. Hij was niet met zijn ideeën uit de lucht komen vallen; hij stond behoorlijk op de schouders zijner vóórgangers in Engeland en der Physio-

craten in Frankrijk. Hij heeft aan den anderen kant nog niets gezien van de grootsche, demonische ontwikkeling der productie in de negentiende eeuw. De wijziging en vervorming der productieverhoudingen van dat tijdvak heeft hij niet aanschouwd. Hij stond op de grens der eeuw van den stoom, leefde in den vóór-avond der ontzettende maatschappelijke revolutie, die met de uitvindingen van Watt, Arkwright en Fulton begon. Het sterke hoofd, dat geen enkele stelling durfde preciseeren, wanneer het niet allereerst de verschijning en toepassing in de werkelijkheid had waargenomen, zou een glimlach over hebben gehad voor de ijdele haast dergenen in de negentiende eeuw, die, zonder eerst de ontwikkeling van het door stoom gedreven fabrieks-wezen in detail behoorlijk te hebben opgenomen en getoetst, al dadelijk de resultaten uit zijn boek 'the Wealth of Nations', die uit zooveel kleiner en eenvoudiger feiten waren opgemaakt, onverkort, zonder eenige beperking of toevoeging, als abstracte regelen, op de nieuwe, vrij wat ingewikkelder toestanden wilden toepassen, en dat pogen werkelijk een tijd-lang doorgedreven hebben. Men vergat, dat Adam Smith schreef, toen de opstand van Amerika tegen Engeland juist eerst begon: - dat hij nog slechts kon hopen dat in den aardappel een goedkoop volks-voedsel werd gevonden: - dat zijn middel van vervoer voor vrachten te-land de logge, door paarden getrokken huifkar was: - dat vrij wat zwaarder, dan hij kon gissen, weldra 't gewicht zou worden, dat de steenkolen in de schaal der welvaart van een volk zouden leggen: - dat eerst na het schrijven van zijn boek de textiele industrie de duizelingwekkende vaart zou nemen: - dat hij de beteekenis en de rol der zeer groote machines nog niet bij ervaring kende: - dat eerst na het verschijnen van zijn geschrift de vrouwen en kinderen in massa aan de werkplaatsen werden geklonken: - dat eerst in het begin der 19de eeuw de aan de klasse der slaven of lijfeigenen herinnerende stand der fabriek-hoorigen zou worden gekweekt: - dat eerst na zijn dood in de industrieele wereld de 'jammer-stad' zou opdoemen, waar in de arbeiderswijken, als de schelle stoompijp fluit, uit morsige stegen, mannen, vrouwen en kinderen, in ééntonig gedraaf, naar het met hooge schoorsteenen zwart-rookende, dreunende gebouw zich spoeden.

Intusschen heeft Adam Smith tot al dit oppervlakkig over het hoofd zien der nieuwe productie-voorwaarden geen aanleiding gegeven. Zijn boek is geen abstract boek, maar houdt in allerlei opzichten rekening met bestaande toestanden. Het is niets meer, maar ook niets minder dan een generalisatie van reeds werkelijk voor de hand liggende gevolgtrekkingen. Aan enkele grieven, die later de socialisten hebben geuit tegen de ontwikkeling der economische denkbeelden, zou hij reeds te-gemoet zijn gekomen. Het is dus van belang na te gaan, wat Adam Smith in zijn 'Wealth of Nations' heeft uitéèngezet over de drie begrippen, wier wijziging, volgens ons eerste hoofdstuk, de brug is geweest waardoor de economisten het terrein door de socialisten ingenomen, eenigszins zijn genaderd: wij bedoelen de begrippen 1°. van arbeid

en arbeids-vermogen, 2°. van 't *'laissez-aller'* en 3°. van associatie. Wij moeten de opvattingen van Adam Smith over die punten kortelijk uitéénzetten en toetsen[1]. Wij zullen zien, dat, wat de twee eerste punten betreft, werkelijk bij Adam Smith opvattingen vóórkomen, die tot toenadering der vijandige kampen, en vooral tot diepere studie hadden kunnen leiden.

I. Wat het begrip van arbeid en arbeider betreft, zoo neemt Adam Smith wel degelijk, als een feitelijk uitgangspunt, den strijd der belangen aan tusschen de verschillende rangen en klassen, onder wie het volks-inkomen moet worden verdeeld. 'In onze Europeesche landen - zoo zegt hij (zie p. 445, Book IV, chap. 7, part 2) - eten grond-rente en kapitaal-winst de loonen op, en onderdrukken de twee hooger in trap staande klassen van het volk het lager deel.' Nergens vindt men bij Adam Smith dien optimistischen toon, alsof de belangen van kapitalisten en arbeiders in de werkelijkheid geheel dezelfde zijn. Hij heeft daaromtrent op drie plaatsen van zijn boek zelfs zeer merkwaardige uitingen. Allereerst leest men (p. 66, Book I, chap. 8), 'dat de werkgevers en patroons altijd en overal in een soort van stille, maar vaste en eenvoudige coalitie zich bevinden, om de arbeids-loonen niet te verhoogen boven den bestaanden voet. Wij hooren (zegt hij) zelden van die coalitie spreken, omdat het de gewone en om zoo te zeggen natuurlijke staat van zaken is.' Wagen de werklieden echter (zoo vervolgt hij) daartegenover zich te verbinden en samen te spannen, dan wordt er genoeg leven en geraas van gemaakt, en de sterke arm der overheid wordt door de patroons ingeroepen. - Deze teekening, die juist geen beeld van harmonie van belangen schetst, wordt dan nog met een schaduw-trek verdonkerd op p. 91 (Book I, chap. 9), waar hij zegt, dat 'onze kooplieden en industrieelen gewoon zijn zich hard te beklagen over de nadeelige gevolgen van hooge loonen, met betrekking tot het rijzen der prijzen, waardoor de verkoop hunner goederen binnen- en buitenslands wordt verminderd; zij zeggen echters niets - gaat Adam Smith voort - over de nadeelige gevolgen van hooge kapitaalwinsten, en zwijgen zorgvuldig daarvan stil.' - Eindelijk wordt op dat antagonisme nog eens gedrukt op p. 126 (Book I, chap. 10), waar hij met betrekking tot de wetgeving over questies tusschen arbeiders en patroons er op wijst, dat de wetgevers hier altijd 't advies hebben gevolgd der patroons.' Wanneer dus de verordening in het voordeel van den werkman blijkt, kan men veilig aannemen, dat zij recht en billijk is, maar dikwijls is dit niet het geval, wanneer zij in het voordeel des meesters is.' Men ziet het, dit alles is een teekening der reëele feiten door een man die niet willens blind wilde zijn, en die zijn theorie naar de feiten, en niet de voorstelling der feiten naar de theorie wilde plooien. - Wederom acht hij het (zie p. 76 seqq., Book I, chap. 8) een groot

1) Wij zullen citeeren de editie van 'The Wealth of Nations' van 1873 te Londen in één deel bij Alex. Murray uitgegeven, 'a careful reprint of the edition in three volumes of 1812'.

voordeel voor de productie van een land, als de arbeids-loonen hoog zijn: bij Adam Smith staat nog eenigszins op den vóórgrond, dat productie veel waard is, maar dat de producent ook iets beteekent. - Niemand heeft zelfs zóó sterk de gevaren der al te scherpe arbeids-verdeeling, met 't oog op het vernederen der waardigheid en der fierheid van den mensch, gebrandmerkt als Adam Smith (zie p. 616, Book V, chap. I, part 3, article 2). Adam Smith gaat zoo vèr van te beweren, dat de arbeider, door het steeds éénzelvig volvoeren van hetzelfde uiterst klein gedeelte van een werk, al het edelmoedige, nobele en teedere van zijn menschelijken aard moet verliezen, en dat hij zóó bot van geest en zóó onwetend wordt, als het voor een schepsel maar mogelijk is te worden. - In veel opzichten wil dan ook Adam Smith wel degelijk den Staat op het lot der arbeiders doen letten: belastingen mogen hen niet te zwaar drukken en overgangs-toestanden moeten door de regeerders wel degelijk worden erkend en geregeld. Zeer zeker, hooge rechten op den invoer - Adam Smith is de eerste om het toe te geven - moeten worden afgeschaft, maar is onder zulk een regime van hooge rechten een industrie opgekomen, die aan zeer veel arbeiders brood geeft, dan moet die afschaffing eerst trapsgewijze en met tusschenpoozen plaats hebben (zie p. 364. Book IV, chap. 11); 't gaat den economist hier aan 't hart dit te moeten verklaren, maar het gevoel van humaniteit behoudt toch de overhand. - Vergeten we eindelijk niet, dat Adam Smith in eer krasse bewoordingen (p. 38, 40 en 53, Book I, chap. 5) den arbeid alleen als de éénige en ware standaard aanneemt, waardoor de waarde der goederen te allen tijde en op alle plaatsen kan en moet worden bepaald en gemeten; een stelling, waardoor hij bijna de hand reikt aan bekende betoogen van socialisten.

II. En daarmede overeenkomende uitlatingen (eenigszins afwijkende van wat men in de gewone scholen der economie leerde en leert) zullen wij ontmoeten, wanneer wij nagaan wat Adam Smith omtrent het beginsel van 't '*laissez-aller*': het abstracte vrijheids-beginsel in 't economische verkeer, heeft geuit. De rol van den Staat is waarlijk, volgens Adam Smith, niet gering. Die aan het hoofd van den Staat zich bevinden, moeten, volgens Adam Smith, meer doen dan de zaken op haar beloop laten. Onder den werkkring van den Staat noemt hij nu, behalve de zorg voor defensie, waarbij hij den beschaafden invloed van een staand leger erkent (zie p. 558, Book V. chap. I), behalve goede en goedkoope justitie, publieke werken en instellingen, wel degelijk als economische taak het onderwijs op. Onderwijs voor het mindere volk is, volgens hem, zelfs zóó noodig, dat zonder onderwijs de arbeids-verdeeling in de fabrieken, waardoor de hersenen en 't gevoel van den arbeider verstompt worden, een misdaad zou zijn. Adam Smith is hier (p. 619. Book V, chap. 1. part 3, art. 2) zelfs een vóórstander van het verplicht onderwijs, zoozeer durft hij de consequenties van zijn beginsel aannemen. 'Voor een kleine uitgaaf kon het publiek - zoo zegt hij - de verplichting, dat het geheele volk lezen, schrijven en rekenen leert, bevorderen *en zelfs* armoedi-

gen *opleggen*.' Dat hij er in 't algemeen niet tegen opzag de rol van den Staat ook in Engeland uit te breiden, blijkt wel het best uit zijn warme aanbeveling (p. 596 seqq., Book V. chap. 1, part 3, art. 1) dat de Engelsche Staat de taak der Engelsche Oost-Indische compagnie moest overnemen. - In het algemeen laat Adam Smith voorts allerlei inbreuken toe op het stelsel van volkomen vrijheid. Opmerkelijk is zelfs zijn uitlating (p. 260, Book II, chap. 2), waar hij den regel wil vaststellen, dat men verbieden moet kleiner banknoten uit te geven dan tot een bedrag van vijf pond. 'Het verbod - zoo schrijft hij - is een duidelijke schending van de natuurlijke vrijheid, die de wet moest eerbiedigen en niet verbreken. Maar de uitoefeningen der natuurlijke vrijheid door een klein getal individuen, die de zekerheid en veiligheid van de geheele maatschappij in gevaar brengen, moeten door de wetten worden beperkt, en zijn 't dan ook altijd geweest.' - Zoo wil hij (zie p. 286, Book II, chap. 4) de wettige rente ook door den Staat laten vaststellen. - Maar het sterkst komt dit alles uit bij zijn beschouwingen over handel en nijverheid. Premiën aan kunst of nijverheid te geven (zie p. 408, Book IV, chap. 5), acht hij alleszins geoorloofd en gewettigd. En voorts is hij 't geweest, die, op 't einde der 18de eeuw, de meest warme lof-rede heeft geschreven op de Navigatie-acte: het stel scheepvaart-wetten waardoor werkelijk Engeland, in het tijdperk der republiek na den dood van Karel I, aan den handel en scheepvaart van Holland de grootst mogelijke schade heeft toegebracht, en welke maatregel zeer zeker het omgekeerde is van vrijen handel. Die vrijhandels-theorie wordt nu (zie pag. 366) in zijn oogen eensklaps een utopie: de beginselen zijn zeepbellen, want het feit is dáár, dat Engeland schepen moet hebben, en dat het bang is zijn cijfer van schepen overvleugeld te zien door Holland. En Adam Smith meet ons nu zijn uitdrukkingen niet karig toe. Hij deelt (pag. 360 seqq. Book IV, chap. 2) ons eerst de bewoordingen der artikelen van de Navigatie-acte zelve mede, en gaat als op de knieën liggen, om die hatelijke monopolie-wet te bewonderen. 'Als maatregel van politieke verdediging - zoo zegt hij - is de navigatie-acte misschien de allerwijste van alle commercieele regels en verordeningen van Engeland'. 'Die bepalingen zijn zoo verstandig, alsof zij in de pen waren gegeven door de meest beredeneerde wijsheid. Nationale animositeit had op dat oogenblik hetzelfde doel voor oogen, dat de grootste wijsheid aanbeval: het knakken van de zeemacht van Holland, de éénige zeemogendheid, die de veiligheid van Engeland in de waagschaal kon stellen.' Werkelijk, wanneer men zich een tijd lang in slaap heeft laten wiegen door de loftuitingen op de Engelsche vrijhandel-school, dan is niets zoo geschikt, om ons inééns flink wakker te maken, als de vertoogen van Adam Smith over de navigatie-acte! De leus van den vrijen handel blijkt hier een masker voor praktijken, die juist aan den Staat veroorloven in de nationale welvaart geweldig in te grijpen, en het groote volksbelang van handel en scheepvaart met krachtige hand te leiden.

III. Op het derde punt: de waardeering van 't associatie-begrip,

de erkenning van het gemeenschaps-gevoel als maatschappelijke kracht, vinden wij bij Adam Smith zeer weinig toenadering tot beschouwingen, zooals wij die thans koesteren. Integendeel, hier heeft Adam Smith het systeem van egoïsme en van individualisme als een sterk fort gaan bevestigen. Wel erkent hij de gelijkheid van alle menschen en doet hij dit zelfs in termen, die de meest krasse communist zou kunnen overnemen. Volgens hem (zie p. 28, Book I. chap. 2) schijnt het onderscheid tusschen de meest verschillende personen: tusschen een wijsgeer en een sjouwerman, niet zoozeer in de natuur te liggen, als wel uit levens-gewoonte en opvoeding voort te spruiten. 'Een wijsgeer (zoo zegt hij) is van nature, in talent en geschiktheid, niet half zoo verschillend van een sjouwerman, als een bulhond van een hazewind, of een hazewind van een patrijshond, of deze laatste van een herdershond.' Maar die gelijkheid van alle menschen dringt bij Adam Smith niet tot associatie; integendeel, het beginsel en de spil van ieders arbeid is en moet zijn alléén 'het eigenbelang.'Door dat te volgen en te behartigen, bevordert de mensch beter de belangen van de maatschappij, dan indien hij enkel de belangen der maatschappij op het oog had (zie p. 352 en 354, Book IV, chap. 2). Op den lust om onze eigen conditie steeds te verbeteren is alles gegrondvest (p. 274, Book II, chap. 3). Eigenliefde (self-love) is de grondslag van alles (p. 27). Adam Smith gaat zelfs zóó ver, van moeielijk te kunnen begrijpen, hoe men behoorlijk ook voor de belangen van anderen kan zorgen, en vindt daarom naamlooze vennootschappen juist niet voordeelig (zie p. 586 en 587, Book V, chap. 1, part 3, art. 1). Gastvrijheid, zooals die in de Hooglanden van Schotland werd uitgeoefend, wordt door hem grootendeels toegeschreven aan het gemis, waarin zulk een groot Schotsch land-eigenaar zich bevond, om het product van zijn landen tegen dure handels-artikelen te verruilen, wegens de armoede van het land (zie p. 323, Book III, chap. 4). Kortom, alles rust in de maatschappij op egoïstische motieven, op het najagen van een ieders eigen individueel belang, en de concurrentie van al die belangen, de wedijver van allen tegen allen, is, volgens hem, regel der samenleving. De éénige vorm van arbeids-vereeniging die Adam Smith zich denken kan, is de arbeiders-verdeeling; en zelfs wordt deze uit dat laatste oogpunt- negatieve zijde der associatie - nooit beschouwd[1)]. En daarentegen worden de positieve uitingen van arbeiders-associatie, die in zijn tijd nog bestonden, onbarmhartig door hem bestreden en met verwijten vervolgd. Het sterkst komt dit uit bij zijn beschouwing over het statuut van koningin Elisabeth over het leerlingschap. Deze regeling en instelling, die in zekeren zin een organisatie der industrie had in 't leven geroepen, en vroeger veel goeds had uitgewerkt, toonde, op het einde der 18[de] eeuw, menige schaduwzijde: in plaats van haar te verbeteren

1) Zie over die individualistische opvatting der arbeids-verdeeling door Adam Smith het boek van Rodbertus-Jagetzow, 'Das Kapital', 1884, pag. 79.

en in haar zekere vormen en lijnen van organisatie te eerbiedigen, viel Adam Smith haar juist wegens die eenigszins stevige banden aan (zie p. 108-111, Book I, chap. 10, part 2; p. 366; Book IV, chap. 2, p. 580; Book V, chap. 1, part 3, art. 1). Hij zag in zulke regelen slechts inbreuken op de individueele vrijheid. Men weet dat, door den invloed der theoriën van Adam Smith, die wet in 1814 is afgeschaft, zonder overgangs-bepaling of iets van dien aard; maar men weet ook, met hoeveel tegenkanting en wrok van de zijde der arbeiders en met hoeveel nadeel voor de arbeiderstoestanden in 't algemeen deze ruwe afschaffing van het statuut gepaard is gegaan. De arbeiders zijn van dat tijdstip af begonnen zich zelven te organiseeren, toen de Staat de vroegere organisatie op ruwe wijze brak[1]. - Adam Smith nu is in al deze questies van organisatie van den arbeid zoo individualistisch en atomistisch mogelijk: de gezonde kern, die vroeger ten grondslag lag aan de gilden, begreep hij niet; het 'compagnonnage', zooals dat nog in Frankrijk (zie p. 109, Book I, chap. 10, part 2) regel was, vindt hij even verderfelijk: hij is tegen al die vereenigingen. 'Zelden - zoo zegt hij p. 116 - komen lieden van één bedrijf bij elkander of het is een conspiratie tegen het publiek, een poging om de prijzen te doen rijzen. Men kan wel is waar die bijéénkomsten niet verbieden, doch de wet moet niets doen om ze te vergemakkelijken, veel minder om ze noodzakelijk te maken.'

Men ziet dus, dat er in dit (derde) opzicht bij Adam Smith geen wending of uitweg was, waardoor de richting der economisten tot die der socialisten kon naderen. Kon er op de twee eerste punten nog van verbinding, nog van toenadering sprake zijn, hier op dit punt gingen de stroomen met hun eigen wateren elk hun weg, en liepen weldra hemels-breed gescheiden uit elkander.

Daar zullen weinigen zijn, die thans nog het individualistische standpunt van Adam Smith 'quand-même' en uitsluitend zullen verdedigen; een opvatting, die hem er ook toe bracht om te zeggen, dat wat van het individu geldt, waar is voor het volk (zie p. 278, 293, 386, enz.). De meesten zullen betreuren, dat Adam Smith den factor van den gemeenschaps-band in het maatschappelijk leven geheel en al heeft verwaarloosd. Die verwaarloozing is des te opmerkelijker, omdat Adam Smith in zijn boek werkelijk hier en daar een fikschen aanloop had genomen tot een breeder behandeling der economie, in zooverre hij ze als een tak ging beschouwen van een leer der maatschappij, van een sociologie, zoo als wij thans spreken. Vrij juist is reeds bij hem de onderscheiding van den arbeid, in zooverre men met een vooruitgaande, een achteruitgaande of stationnaire maatschappij te doen heeft (p. 127, 165). Op oorspronkelijke toestanden der maatschappij,

1) Zie de uitéénzetting bij Brentano, 'Die Arbeitersgilden der Gegenwart', I, p. 123 seqq. en II, p. 251 seqq., en vergelijk ook 'Die Reform des Lehrlingswesens, sechszehn Gutachten und Berichte veröffentlicht vom Verein für Socialpolitik', 1875, pg. 49 seqq.

vóórdat het particulier grond-eigendom en het kapitaal bestonden, werd, zij het met een schuinschen blik, toch even door hem (p. 64) het oog gericht. Het voordeel, wanneer een gansche stand, als die der 'yeomanry' in Engeland, een recht gezond lid der maatschappij is (p. 312), wordt wel degelijk door hem gewaardeerd. Elders (p. 485), schrijft hij de opmerking ter neder, dat de welvaart of ondeugd van één stand inwerkt op het geheel, op het algemeen belang van het land. Doch dit alles wordt toch eenigszins in 't voorbijgaan gezegd, en spoedig trekt Adam Smith zich weder terug op zijn individualistisch standpunt. Van 'de gemeenschap', als zoodanig, wil hij niet weten.

De reden van dit 'parti-pris', om de menschen soms min of meer als stuif-zand zonder gemeenschap en zonder samenhang te beschouwen, lag voor de hand. Het is eenigszins dezelfde fout, die Adam Smith opmerkt in de éénzijdige beschouwingen der Physiocraten, die den rijkdom enkel in het land en in den landbouw zochten. Quesnay en zijn volgelingen kwamen hiertoe - zegt hij - omdat Colbert veel te éénzijdig den rijkdom in de steden en in den buitenlandschen handel had meenen te vinden. 'Is de stok krom geworden, omdat men hem te veel naar één kant heeft gebogen, dan moet men, indien men weder een rechten stok wil hebben, hem naar den anderen kant buigen.' Dit deden de Physiocraten (volgens Adam Smith) tegenover de richting van het mercantilisme: zij bogen den stok veel te ver naar den tegen-overgestelden kant. Doch ook Adam Smith beging nu die fout. Toen hij leefde, was de maatschappij nog verdeeld als in een mozaïek van kringen en groepeeringen. Al deze kringen waren vervat in omheiningen en afrasteringen, die ja vroeger al deze groepen hadden gesteund, doch allengs muren van afscheiding waren geworden. Er was dringende noodzakelijkheid, dat in die organisatie der menschelijke belangen en arbeids-takken uitzettingsvermogen ken buigzaamheid werd gebracht. De maatschappij moest zich losrukken uit feodale en handwerks-vormen. De groepen zouden dan misschien in de grootere ruimte met een weder jong leven zich hebben kunnen vervormen. Doch Adam Smith, die al de nadeelen der versteende afbakening en ommuurde splitsing had gezien, geloofde niet meer aan de vereeniging, had in allen geval geen vertrouwen meer op het gemeenschaps-gevoel, dat in zulke karikaturen zich had gekristalliseerd. Hij had niet genoeg historischen zin, om in die bedorven, verwrongen en kreupel geworden instelling den natuur-groei van vroeger - nog uit de tijden der Middeleeuwen - te herkennen: hem hinderde slechts het privilege. In elke nog met eigen leven en rechten voortlevende corporatie zag hij niet een met verkeerde uitwassen overgroeide organisatie, maar enkel en eenvoudig den parasiet. Dit is de éénzijdigheid geweest van Adam Smith. Hij boog den stok naar de andere zijde om[1)].

1) John Stuart Mill heeft in andere bewoordingen en op andere punten soortgelijke bedenkingen tegen Adam Smith geuit, waar hij zegt: 'this, however, is one of those overstatements of a true principle, often met with in Adam Smith.' Zie 'Principles of Political Economy', People's Edition, 1868, p. 87 (Book I, chap. 9, § 2).

En daarom is Adam Smith, met al zijn groote, onmiskenbare verdiensten, met zijn vele levenwekkende en vruchtbare ideeën te kort geschoten in de taak, om de wetten der economische maatschappij voor langen tijd vast te stellen.

Er bleven dan ook, op het einde der 18de eeuw, allerlei problemen over, die niet door Adam Smith waren aangeroerd en behandeld; vooral zulke problemen, die met h e t c o l l e c t i e v e idee: het denkbeeld van samenzijn, samenleven, samenwerken en samenbezitten verwant waren. - Over de in Engeland en Europa nog talrijk verspreide marken sprak Adam Smith zelfs niet. Had hij slechts de gemeenschaps-toestanden der Schotsche Hooglanden bestudeerd, zooals hij den Schotschen vorm van het metayage ‘the steel-bow’ (zie p. 310, Book III, chap. 2) in oogenschouw heeft genomen! Nu werden zulke toestanden eenvoudig-weg in zijn theorie geïgnoreerd; maar duidelijk is het, dat er bij Adam Smith geen regelen zelfs te zoeken zijn over een questie als die bij de Russische boeren zich voordoet: de groote questie namelijk, in hoeverre het raadzaam kan zijn, het collectief eigendoms-recht van den grond te behouden of wel naast het individueele eigendom een plaats te geven aan het collectief eigendom op het land. Zij die voor ons Java zulke questies uit Adam Smith zouden willen oplossen, zouden slechts toonen hoe weinig zij het hooggeprezen boek lazen. - Van de corporaties der arbeiders wilde Adam Smith niets weten; toch was het verschijnsel belangrijk genoeg, al was het alleen om de economische corporatieve verantwoordelijkheid in haar afnemen en overgaan tot individueele verantwoordelijkheid te bepalen. De moeielijkheid der overgangstoestanden, wanneer overeenkomsiig den raad van Adam Smith de banden, die de groepen omklemden, werkelijk in stukken zouden geslagen worden, lag toch voor de hand, en regelen hiervoor dienden te worden gesteld, wilde de maatschappij een ordelijke ontwikkeling blijven volgen. Het ging niet aan, hier al de ellende, uit overgangstoestanden voortkomende, eenvoudig niet te zien, de onhoudbare toestanden weg te denken; evenmin als het aanging de geheele questie, door Linguet gesteld, der vervorming van de arbeiders in drommen van proletariërs buiten 't economisch gezichtspunt te laten. Een maatschappelijke anarchie stond voor de deur. - Wij spreken nu niet van al de verschijnselen en complicaties der ontwikkeling van de groote door stoom gedreven industrie, die Adam Smith niet heeft gezien, en die hij zelfs niet heeft kunnen voorzien. De fout lag hier later aan de naschrijvers van Adam Smith, die zijn boek als een economisch natuur-recht aannamen. Zij zagen niet in, dat de economische regelen niet absoluut zijn, maar zich moeten wijzigen naar de evolutie der maatschappij zelve. Verandert de samenstelling, de verhouding en de innerlijke kracht der elementen van de in 't werk zijnde maatschappij; vervormt zich

de productiewijze; wijzigen zich de voorwaarden van voortbrenging, dan zullen die regelen verscherping of verzachting ondergaan. Een modificatie in de verhouding van grond en kapitaal, waardoor het éene element betrekkelijk belangrijker wordt dan het andere, wijzigt ook de regelen die daarop van toepassing zijn. De vraag, of een stand, als die der arbeiders, werkelijk vrij is in zijn economische overeenkomsten en verbintenissen, hangt uitsluitend af van den toestand der maatschappij: men kan de vrijheid in theorie vaststellen, doch de maatschappelijke werkelijkheid legt haar juk op en dwingt de zoogenaamd vrije personen.

Maar juist omdat Adam Smith onvolledig was, juist omdat hij eensdeels vele in kiem en knop zich nog ontwikkelende verschijnselen niet had gezien, en andere bestaande toestanden en instellingen had verwaarloosd, als waren zij bestemd om onder te gaan met een voorbijgaand verleden, daarom konden zoovelen - wij noemen nog de Duitschers Justus Möser in zijn ‘Patriotische Phantasieën’ en graaf Julius von Soden (‘Agrarisches Gesetz. 1797’), den Zwitser Herrenschwand, den cosmopolitischen graaf Rumford - het licht laten vallen op onderwerpen, die door Adam Smith in 't donker waren gelaten. Maar daarom bleef er ook voor een school van socialisten recht van bestaan, toen men den drempel der negentiende eeuw had overschreden. Tot de oude, vroegere orde van zaken behoorden wel degelijk herinneringen aan het collectieve, herinneringen aan o r g a n i s a t i e d e r g e m e e n s c h a p . Dááraan zouden de socialisten zich gaan vastklampen, om de arbeiders te helpen, toen de verandering der productie-verhoudingen - de ontzettende spanning van den stoom en de geweldige vaart der machine - de arbeiders en hun vrouwen en kinderen in een afgrond dreigden te slingeren. Tegenover het ‘regime’ van het individualisme en der concurrentie, van ieder tegen ieder, van allen tegen allen - nu dit ‘regime tot een vast stelsel door de economie zou worden geconsolideerd - zouden zij het sociale begrip gaan oproepen. Systeem tegenover systeem. Zij zouden verder gaan. Zij zouden de negentiende eeuw bij 't woord nemen, als deze tot leus van al haar streven stelde: ‘het grootst mogelijk geluk voor het grootst mogelijk aantal menschen.’ Zij zouden de arbeiders leeren zich zelven te tellen. Zij zouden - door voorts de werklieden als klasse te constitueeren en in beweging te brengen - de andere rangen der maatschappij als het ware handtastelijk willen doen gevoelen, dat de arbeiders, de meesten in getal, een geweldige massa, een haast oneindige tautologie vormden, en dus, bij de verdeeling van het resultaat van het materieel werken der maatschappij op een zeer groot deel van die uitkomst aanspraken konden doen gelden.